SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER

ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - II

CİLT 4

Editör :
DR. ÖĞR. ÜYESİ
HASAN SELİM KIROĞLU

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Editör / Edıtor • Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim Kıroğlu
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Karaf Ajans

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2020

ISBN • 978-625-7858-05-2

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -II

Cilt 4

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim Kıroğlu

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

Bölüm 76

SİYASAL TOPLUMSAL ALGI VE YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMEYE YÖNELTEN SEBEPLERİN ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE DOYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Berat AKINCI, Konuralp SEZGİLİ 1

Bölüm 77

ÇOCUK ve ERGENLERDE TRAVMA SONRASI BÜYÜME: SİSTEMATİK BİR DERLEME ÇALIŞMASI
Büşra ŞEKERLİ,Yusuf BİLGE 13

Bölüm 78

ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞGÖREN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ AKADEMİK PERSONELİ ÖRNEĞİ
Kenan KALYON, Cemal ÖZTÜRK 35

Bölüm 79

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE İŞVEREN MARKASI İLİŞKİSİ -İNSAN KAYNAKLARI ÇALIŞANLARI İLE BİR UYGULAMA-
Cemile ÇETİN, Nihan ARACAGÖK 55

Bölüm 80

TÜRKİYE'DE HALKLA İLİŞKİLER VE SOSYAL MEDYA ALANINDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR ANALİZ
Emel DEMİR ASKEROĞLU 75

Bölüm 81

TURİZM ÖN LİSANS EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ALGILADIKLARI STRES İLE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Emre ERGÜN 95

Bölüm 82

OTEL İŞLETMELERİNDE ÖRGÜTSEL GÜVEN VE ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ
Ersin ARIKAN, Emre ÇİLESİZ 107

Bölüm 83
FİNTEK EKOSİSTEMİ: YAKLAŞIMLAR, TEKNOLOJİLER VE UYGULAMALAR/İŞ MODELLERİ
Esra BULUT 125

Bölüm 84
İNSAN, MEKÂN ve ZAMAN BAĞLAMINDA ARAÇ İLÇE MERKEZİNDE KİŞİLERE KARŞI İŞLENEN SUÇLARIN COĞRAFİ ANALİZİ
Evren ATIŞ 157

Bölüm 85
DİJİTAL İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI
Fatma ATIGAN 187

Bölüm 86
OSMANLI İSTANBUL'UNDA SOSYALLEŞME VE KÜLTÜR MUHİTİ OLARAK DİREKLERARASI
Fatma TUNÇ YAŞAR 203

Bölüm 87
DÜNYA'NIN EN İYİ DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU İŞLETMELERİ
Fulya ODUNCU 225

Bölüm 88
SİLAHI KALEM, KALEMİ MAHVINA SEBEP BİR MUHALİF: ALİ KEMAL
Hacer GÖL 241

Bölüm 89
HAMMURABİ KANUNLARINDA AİLE HUKUKU
Hacı ÇOBAN 267

Bölüm 90
TURİZM ENDÜSTRİSİNDE İŞ YAŞAMININ KALİTESİ VE İŞ YAŞAM DENGESİ
Hakan ATAY 285

Bölüm 91
BELARUS CUMHURİYETİ'NİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİ
Halit HAMZAOĞLU 299

Bölüm 92
GENÇLERİN ORTA YAŞ VE YAŞLI KUŞAKLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ
Hamza KURTKAPAN 315

Bölüm 93
İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE İLGİLİ ÖNEMLİ KAVRAMLAR
Hasan SERİN 331

Bölüm 94
KALKINMA AJANSLARININ BÖLGESEL KALKINMADAKİ ROLÜ: TÜRKİYE UYGULAMASI
Haydar ALBAYRAK 341

Bölüm 95
TÜRKİYE SANAYİ SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİ 4.0 DİRENÇLERİNİN SWARA YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Hüseyin ŞENKAYAS, Cahit İNCİOĞLU 375

Bölüm 96
İRAN EHL-İ HAK COĞRAFYASINA DAİR BİLGİLER
İbrahim KARACA 395

Bölüm 97
TÜRKİYE'DE ORMAN VE ORMANCILIK POLİTİKALARI I: İLANINDAN İLGASINA KADAR 1920 BALTALIK KANUNU
İsmail ÖZER 407

Bölüm 76

SİYASAL TOPLUMSAL ALGI VE YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMEYE YÖNELTEN SEBEPLERİN ÖĞRENCİLERİN ÜNİVERSİTE DOYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Berat AKINCI[1], Konuralp SEZGİLİ[2]

1 Dr.Öğr.Üyesi Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: bakinci@atu.edu.tr
2 Dr.Öğr.Üyesi Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ksezgili@atu.edu.tr

1. Giriş

Bilginin üretimi ve dönüştürülmesi, devlet ve toplumların gelişiminin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Bu kaynağın en önemli ara yüzü üniversitelerdir. Devletlerin, nitelikli bilgi ve uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesi için üniversiteler aracılığıyla topluma sunmuş oldukları hizmetler çeşitlenerek artarken; Türkiye'de de bu hizmetler kapsam ve içerik bakımından geçtiğimiz süreçte hızlanarak artmış, çok sayıda yeni üniversite ve program hayata geçirilmiştir. Bu gelişmeler toplumda, ekonomik piyaslarda ve eğitimi talep eden bireyler olarak öğrencilerde karşılık bulmaktadır.

Üniversiteler tarafından sunulan hizmetlerin, bu hizmetlerin odağında yer alan temel paydaşlar olan öğrencilerin beklenti ve talepleriyle uyum sergilemesi önem arz etmektedir. Nihayet, aile ve toplumdan başlayarak öğrencilerin farklı eğitim seviyelerinde edinmiş oldukları donanım ve deneyimlere ilaveten üniversiteden bekledikleri akademik, sosyal ve kişisel kazanımlar, üniversite yaşam doyumunu ve genel olarak öğrencilerin yaşam doyumunu etkilemektedir. Diğer bir deyişle, öğrencileri yükseköğrenim görmeye yönetlen nedenler ile üniversiteye ilişkin beklentileri ve bu beklentilerin tatmin edilmesine ilişkin algıları, üniversite yaşam doyumu açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın odak noktasını lisans öğrencilerinin üniversiteden duydukları doyum oluşturmaktadır. Araştırma modelinde doyumun belirleyenleri olarak iki evreyi (yükseköğrenime geçiş/ideal durum ve yükseköğrenim deneyimi/mevcut durum) temsil etmek üzere "yükseköğrenim görmeye yönelten nedenler" ve "siyasal-toplumsal etkinlik algısı" ele alınmıştır. Bu iki değişken ile üniversite doyumu arasındaki ilişki araştırma sorularının zeminini oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın organizasyonu şu şekilde oluşturulmuştur: İlk bölümde kavramsal çerçeve oluşturularak ele alınan değişkenlere ilişkin temel bilgi ve tartışmalara yer verilmiş; araştırma soruları ve temel argümanlar ışığında araştırma modeli ortaya konmuştur. İlerleyen bölümde araştırmanın yöntemine ilişkin değerlendirmeler yapılmış, bunun ardından araştırma bulguları özetlenmiştir. Çalışma, araştırma bulguları ve sonuçların tartışıldığı sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanmıştır.

2. Üniversite Doyumu: Kavramsal Çerçeve

Devletler niceliksel artışın yanı sıra yüksöğrenimin kalitesi ve ilgili toplum kesimlerine sağlanan hizmet ve çıktılarlarla da ilgilenmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yükseköğrenime bakış çeşitlenerek gelişmekte, üniversiteler aracılığıyla sunulan eğitim hizmetinin toplumsal ve ekonomik süreçlerle entegrasyonu modern eğitim politikalarının özünü teşkil etmektedir. Türkiye'de geçtiğimiz dönemde yükseköğretim ala-

nı, demografik yapının da etkisiyle artan eğitim talebini karşılamak üzere kurumsal kapasiteyi geliştirerek yeni üniversitelerin kurulmasına ve programların çeşitlendirilerek artırılmasına şahit olmuştur. Diğer yandan bu hızlı artış, niteliğe ilişkin akademik ve kurumsal sorunlara da yol açmıştır (Tekneci, 2016). Bu durum, yani devletin niceliksel ve niteliksel bakımdan üniversitelere bakış açısının gelişmesi ve buna karşılık üniversitelere talebin değişmesi, özellikle geçmiş yüzyılın ikinci yarısından bu yana artan sayıda araştırmaya konu olmuştur (Kaysi ve Aydemir, 2019; Tel ve Sarı, 2016).

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin yükseköğrenimden duydukları doyum, yaşam doyumu perspektifiyle odağa alınarak bunun belirleyenleri olarak iki evreyi (yükseköğrenime geçiş ve yükseköğrenim deneyimi) temsil etmek üzere "yükseköğrenim görmeye yönelten nedenler" ve "siyasal-toplumsal etkinlik algısı" incelenmektedir.

Yaşam doyumu kavramı, bilişsel ve bireysel yargıya dayalı bir süreç olarak bireylerin kendi ölçütleri çerçevesinde yaşam kalitelerini değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985). Diğer bir deyişle yaşam doyumuna ilişkin yargı, ölçütlerine göre kişinin mevcut durumunu ideal durumla karşılaştırması olarak betimlenebilir. Yaşam doyumu perspektifinden incelendiğinde üniversite yaşam doyumu; öğrencinin bireysel ölçütlerini çerçeveleyen mevcut ve ideal duruma ilişkin faktörlerin modellenmesi (doyumu etkileyen faktörler) olarak ele alınabilir (bkz. Şekil-1).

Araştırmalar, sosyal ve psikolojik temaların yaşam doyumunu etkili biçimde açıkladığını göstermektedir (Çeçen, 2008). Öğrencilerin üniversite doyumuna altlık teşkil eden "ideal durum", büyük ölçüde öğrencilerin beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Bu beklentilerin ise genellikle yükseköğrenim görme nedenleri olarak kavramsallaştırıldığı görülebilir. Yükseköğrenime girme nedenleri çeşitli ekonomik, sosyolojik ve sosyal psikolojik bağlamlarda açıklanmaktadır (Hayden ve Carpenter, 1990). Bogler ve Somech (2002) bu nedenleri eğitsel (bilgi ve entelektüel gelişim), araçsal (statü ve meslek edinme) ve sosyal (sosyal ilişkiler kurma) olarak sınıflandırmıştır.

İkinci olarak, öğrencilerin üniversite doyumuna kaynaklık eden "mevcut durum", kişisel beklentilerin (Alves ve Raposo, 2007) üniversite deneyimi bağlamında değerlendirilmesi olarak ele alınabilir. Bu çerçevede hizmet sunumuna ilişkin algılanan hizmet kalitesi (Athiyaman, 1997), imaj (Brown ve Mazzarol, 2009) gibi faktörlerin yanı sıra aile ve arkadaşlardan alınan destek gibi sosyal (Ratelle, Simard ve Guay, 2013) veya özsaygı gibi psikolojik temaların yaşam doyumunu etkilediği belirtilmektedir (Çeçen, 2008).

Bu çerçevede araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. Öğrencileri yükseköğrenim görmeye yönelten nedenler ile üniversite doyumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Öğrencileri siyasal-toplumsal algı değerlendirmeleri ile üniversite doyumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma nedensel bir araştırmadır. Araştırmada öğrencilerin yükseöğrenim görme sebepleri ve siyasal toplumsal algıları ile üniversite doyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olamadığı incelenmektedir.

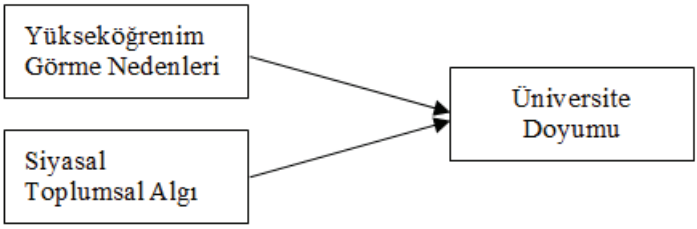

Şekil 1. *Araştırma Modeli*

Araştırmanın evrenini Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde (ATÜ) yükseköğrenime devam eden lisans öğrencileri oluşturmaktadır. 2018-2019 döneminde ATÜ'de 6 fakültede (Mimarlık ve Tasarım, Mühendislik, İnsan ve Toplum, İşletme, Siyasal Bilgiler, Uzay ve Havacılık) lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenci sayısı 1812'dir (YÖK, 2020). Tabakalı örnekleme kullanılarak mühendislik ve sosyal bilimler fakülteleri (orantısız tabaka) bazında anket çalışması yürütülmüştür (Sencer ve Sencer, 1978). Elektronik davetiye öğrencilerin e-posta adresine gönderilmiş, gönüllük esasıyla çalışmaya katılmaya davet edilmişlerdir. Ankette çalışmanın amacı ve verilerin kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiş, katılımcıların onay beyanı alınmıştır. Araştırmaya 100 öğrenci katılmıştır. Mühendislik fakültelerinde eğitim gören 57 öğrenci, sosyal bilimler fakültelerinde 43 öğrenci çalışmaya katılmıştır. Öğrencilerin 34'ü üniversitede ilk yılında, 38'i ikinci yılında, 16'sı üçüncü yılında, 7'si dördüncü yılında ve 5'i beşinci yılında bulunmaktadır. Üniversitenin kontenjanlarının artması ve tüm bölümlerde öğrenci yoğunluğunun ilk sınıflarda olması nedeniyle, örneklemde ilk yıllarında olan öğrencilerin oranı dördüncü ve beşinci yılda bulunan öğrencilere göre oldukça fazladır.

Araştırmada veri toplama araçları olarak; Bogler ve Somech (2002) tarafından geliştirilen ve Özkan (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan "Yükseköğrenim Görme Nedenleri Ölçeği", Akfırat (2010) tarafından geliştirilen "Siyasal Toplumsal Algı Ölçeği", Erol ve Yıldırım (2016) tarafından geliştirilen ölçek içinde yer alan "Genel Üniversite Doyumu" kullanılmıştır.

Verilerin istatistiksel analizleri SPSS 23 yazılımı ile yapılmıştır. İlk olarak veri yapısı incelenmiş, normal dağılım varsayımı herhangi bir dönüşüm gerektirmeden sağlanmış, tek yönlü uç değer analizinde 6 gözlemin silinmesine karar verilmiştir. Çok yönlü uç değer, çoklu doğrusallık, tekillik ve bağlantı ($r<0.8$, $VIF<2.5$) kontrol edilmiş (Tabachnick ve Fidell, 2015), ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliğinin incelemesine başlanmıştır. Yapı geçerliğini incelemek amacıyla faktör analizi uygulanmış, güvenilirlik testleri yapılmış, demografik özelliklerde farkılaşmaları tespit etmek için fark testleri uygulanmış ve son olarak araştırma modelini test etmek için regresyon analizinden faydalanılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

Yapı geçerliğini incelemek için uygulanan faktör analizinde, değişkenleri mümkün olan en az sayıda bileşene indirmek amacıyla temel bileşenler analizi ve varimax döndürmesi kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2015). Yükseköğrenim görme nedenleri üç boyutlu (eğitsel, araçsal ve sosyal nedenler) bir ölçektir (Özkan, 2011). Faktör yapısı, eğitsel ve sosyal nedenleri ayırmakla birlikte; araçsal nedenleri anlam bütünlüğü nedeniyle statü ifadeleri etrafında toplamaktadır (A2: Statüsü yüksek bir iş ve sosyal sınıfa dahil olma isteği; S1:Yüksek statülü insanların oluşturduğu bir grupla ilişki içinde olma isteği). Oluşan yeni yapıda Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluk Katsayısı KMO=.652, Barlett'in Küresellik Testi (281.122, $p<.001$) olarak belirlenmiştir. İkinci olarak siyasal toplumsal algı üç boyutlu (siyasal etkinlik algısı, ülkeye güven, sosyal adaletle ilgili öfke) bir ölçek olarak tasarlanmıştır (Akfırat, 2010). Analizde çıkartılan faktör yapısı orijinal boyutarla uyumludur. Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluk Katsayısı KMO=.663, Barlett'in Küresellik Testi (312.771, $p<.001$) olarak belirlenmiştir. Her iki ölçekte örneklem büyüklüğü için değer zayıf olmakla birlikte yapıların analiz için uygun olduğu değerlendirilmiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014). Üniversite doyumu Erol ve Yıldırım (2016) tarafından yükseöğretim yaşam doyumu ölçeğinin alt boyutu olarak tasarlanmıştır. Faktör analizinde tek boyutlu yapı çıkartılmış, Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluk Katsayısı KMO=.901, Barlett'in Küresellik Testi (854.868, $p<.001$) ile örneklem büyüklüğü açısından veri yapısının mükemmel derecede uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk vd., 2014).

4.1. Yükseköğretim Görme Nedenleri ve Üniversite Doyumu

Korelasyon analizi bulguları incelendiğinde (Tablo-1), yükseköğretim görme nedenleri ve üniversite doyumu ile demografik değişkenler arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır. Diğer yandan eğitsel nedenler ve araçsal nedenler arasında düşük dereceli, pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır ($r=.256$, $p<.05$). Ayrıca, eğitsel nedenler ve üniversite doyumu

arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (r=.230, p<.05). Araçsal nedenler ve üniversite doyumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 1. *Temel değişkenlerin korelasyonu*

Değişkenler	α	*M*	*SD*	1	2	3
1. Eğitsel nedenler	.808	4.48	.63			
2. Araçsal nedenler	.796	4.31	.92	.256*		
3. Sosyal nedenler	.455	--	--	--	--	--
4. Üniversite Doyumu	.937	2.87	.93	.230*	.072	--

* *p* <.05, ** *p* <.01

Yükseköğretim nedenlerinin üniversite doyumu üzerindeki etkilerini incelemek üzere çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, eğitsel yükseköğretim görme nedenlerinin üniversite doyumu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkide (β=.331, p<.05) bulunduğunu ve doyumdaki varyansın % 5.3'ünü açıkladığını göstermektedir. Diğer yandan araçsal nedenler üniversite doyumu üzerine herhangi bir etkiye sahip değildir.

Tablo 2. *Yükseöğretim Nedenlerinin Üniversite Doyumunu Yordaması*

	β	t	R^2	F
Sabit	1.331	1.880	.053	5.487*
Eğitsel nedenler	.331	2.219		
Araçsal nedenler	.014	.135		

**p*< .05, ** *p*< .01

4.2. Siyasal Toplumsal Algı ve Üniversite Doyumu

Siyasal toplumsal algı ve demografik değişkenler arasında anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır. Siyasal etkinlik algısı ile öğrenim yılı (r=-.231, p<.05). ve sınıf (r=-.249, p<.05). arasında düşük dereceli, negatif yönlü ve anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır. Farkın kaynaklarını incelemek üzere varyans analizi uygulandığında, hazırlık sınıfları (4.34, SS=.71), birinci sınıflar (4.15, SS=.79) ve ikinci sınıflar (3.76, SS=1.08) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır (F_{100}=4.649, p<.01). Öğrencilerin üniversitede kayıtlı oldukları sınıf ve gördükleri öğrenim süresi arttıkça siyasal etkinlik algısı düşmektedir. İkinci olarak, ülkeye güven ile ailede siyaset yapan üyenin varlığı arasında (r=-.292, p<0.1) düşük dereceli, negatif yönlü ve anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır. Bağımsız örneklem t testi, ailesi siyaset yapan öğrencilerin ülkeye güven algısının düşük olduğunu göstermektedir (t_{100}=2.929, p<.05). Son olarak, sosyal adaletle ilgili öfke, cinsiyet ile negatif (r=-.217, p<.01), öğrenim görülen fakülte ile pozitif (r=.292, p<.01) ilişkilere sahiptir. Bağımsız örneklem t testi, sosyal adaletle ilgili öfkenin kadın (4.37, SS=.75) ve erkek öğrenciler (r=4.01, SS=.93)

arasında anlamlı biçimde farklı olduğunu göstermektedir (t_{100}=2.122, p<.05). Kadın öğrencilerin sosyal adaletle ilgili öfke algısı daha yüksektir. Fakülte bazında, mühendislik ve mimarlık fakülteleri ile sosyal bilimler fakültelerinde ülkeye güven algısı anlamlı biçimde farklılaşmaktadır (t_{100}=-2.364, p<.05). Tukey çoklu karşılaştırma testi farkın işletme ve siyasal bilgiler fakülteleri ile havacılık mühendisliği alt gruplarından kaynakladındığını göstermektedir. Sonuç olarak, sosyal bilim fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin sosyal adaletle ilgili öfke algısı (r=4.44, SS=.70), mühendislik ve mimarlık fakültelerinde öğrenim gören öğrencilere (r=4.05, SS=.91) göre daha yüksektir.

Temel değişkenlerin korelasyonu incelendiğinde, siyasal toplumsal etkinlik algısı ve üniversite doyumu arasında anlamlı ilişkilere rastlanmaktadır. Öncelikle siyasal etkinlik algısı ülkeye güven, sosyal adaletle ilgili öfke ve son olarak üniversite doyumu ile anlamlı bir ilişki göstermemektedir. Buna karşılık doyum ile ülkeye güven arasında pozitif (r=.2714, p<.01), sosyal adaletle ilgili öfke arasında negatif (r=-.257, p<.01) ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 3. Temel değişkenlerin korelasyonu

Değişkenler	*α*	*M*	*SD*	1	2	3
1.Siyasal etkinlik algı	.793	4.06	.93			
2.Ülkeye güven	.853	1.94	1.04	.157		
3.Sosyal adalet-öfke	.797	4.22	.85	.155	-.179	
4. Üniversite Doyumu	.937	2.87	.93	.055	.274**	-.257**

* *p* <.05, ** *p* <.01

Siyasal toplumsal algının üniversite doyumu üzerindeki etkilerini incelemek üzere çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, doyum üzerinde ülkeye güven algısının anlamlı ve pozitif (β=.202, p<.05), sosyal adaletle ilgili öfke algısının anlamlı ve negatif (β=-.225, p<.05) etkide bulunduğunu göstermektedir. Siyasal toplumsal etkinlik algısı, öğrencilerin üniversite doyumundaki varyansın % 12.3'ünü açıklamaktadır.

Tablo 2. Siyasal Toplumsal Algının Üniversite Doyumunu Yordaması

	β	t	R^2	F
Sabit	3.307	5.616	.123	4.471**
Siyasal etkinlik algısı	.054	.551		
Ülkeye güven	.202	2.280		
Sosyal adalet-öfke	-.247	-2.272		

**p*< .05, ** *p*< .01

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada üniversite doyumu yaşam doyumu perspektifiyle kavramsallaştırılmış (Diener vd., 1985); öğrencilerin, algıladıkları yükseöğretim kalitesini bireysel ölçütleri çerçevesinde değerlendirmelerinin doyumun odağını oluşturduğu ileri sürülmüştür. Bu ölçütlerin temel dinamiğinin mevcut ve ideal durumun karşılaştırması olmasından hareketle; siyasal tolumsal algı boyutlarının (siyasal etkinlik, ülkeye güven, sosyala adalete ilişkin öfke) yükseöğretim süreçlerine ilişkin mevcut durumu örnekleyebilecek bir kurgu olduğu değerlendirilmiştir. Diğer yandan ideal durumu temsil etmek üzere, öğrencileri yükseköğretim kuruluşlarına sevk eden yükseköğretim görme nedenlerinin kullanılabileceği değerlendirilmiştir.

Araştırma bulguları, hem yükseöğretime iten nedenler hem de siyasal toplumsal algının üniversite doyumu üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Yükseköğretim görme nedenleri içinde eğitsel nedenlerin gerek faktör yapısı gerek güvenilirlik gerekse regresyon modellerindeki açıklayıcılığı görece güçlüdür. Eğitsel nedenlerle üniversite eğitimi aldığını düşünen öğrencilerin üniversite doyumu artmaktadır. Sosyal nedenler, güvenilir bulunmadığı için analizlere dahil edilmemiştir. Araçsal nedenler ise orijinal ölçekten farklı olarak statü ifadelerini bir araya getirmekte, bununla birlikte statü hedefi ve üniversite doyumu arasında ilişkiye rastlanmamaktadır. Sosyal ve araçsal nedenlerin etksiz görünümü; araştırma evrenini oluşturan üniversitenin yeni bir üniversite olması, sosyal ve altyapısal tesislerin henüz yeterince gelişmemiş olmasıyla açıklanabilir. Bu durum, Tekneci'nin (2016) hızlı üniversiteleşmenin olumsuz sonuçlarını derlediği çalışmayı akla getirmektedir: Nitelikli akademik personel sayısında kısıtlar, yetersiz fonlar, fiziksel ve sosyal altyapı olanaklarında yetersizlik gibi etkenler bunlardan bazılarıdır (Tekneci, 2016: 218). Hemsley-Brown ve arakadaşları da (2010), öğrencilerin doyumunun okul yerleşimi ve öğrenciler arasındaki atmosferden yoğun biçimde etkilendiğini, bina ve diğer akademik altyapının ise en çok tatminsizlik yaratan konular olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, siyasal etkinlik algısı üniversite doyumu ile ilişkili bulunmamakla birlikte, kurgusal olarak, öğrencilik deneyimiyle yakında ilişkili bulunmuştur. Öğrencilik süresi arttıkça siyasal etknilik algısı azalmaktadır. Bu boyut; öğrencinin topluma sağlayacağı katkı ve değişim konusunda yıllar ilerledikçe inancının azaldığına işaret etmektedir. Bu durum da yine, üniversitelerin sosyal projeler başta olmak üzere toplum-akademi ilişkisine önem vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ülkeye güven ve sosyal adaletle ilgili öfke üniversite doyumunu yordayabilmektedir. Ülkeye güvenin artması ve sosyal adaletle ilgili öfkenin azalması, üniversite doyumunu da artırmaktadır.

Çalışmanın temel kısıtlarından biri, araştırmanın yalnızca bir üniversitenin öğrencileri üzerinde yürütülmüş olmasıdır. Örneklemin genişletilmesi ve özellikle benzer çevrelerdeki üniversitelerin karşılaştırılması; öğrencilerin üniversitelerin öncelikli paydaşı olduğu göz önüne alındığında, daha etkili plan ve programların geliştirilmesine yardımcı olabilir. Diğer yandan, kalite anlayışının gelişmesi ve gelişmiş ülkelerde niceliksel büyümenin yavaşlaması (Alves ve Raposo, 2007), ülkemizde de niteliğe verilmesi gereken önem konusunda yükseköğretim politikalarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir

Kaynaklar

Akfırat, O. N. (2010). Türkiye ve almanya'da yaşayan üniversiteli türk gençlerinin siyasal ve toplumsal katılım türlerini ve düzeylerini belirleyen etkenlerin saptanması ve karşılaştırılması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Alves, H., & Raposo, M. (2007). Conceptual model of student satisfaction in higher education. *Total Quality Management, 18*(5), 571-588.

Athiyaman, A. (1997). Linking student satisfaction and service quality perceptions: the case of university education. *European Journal of Marketing*, *31*(7), 528-540.

Bogler, R. ve Somech, A. (2002). Motives to Study and Socialization Tactics Among University Students. *The Journal of Social Psychology, 142* (2), 233-248.

Brown, R. M., ve Mazzarol, T. W. (2009). The importance of institutional image to student satisfaction and loyalty within higher education. *Higher education*, *58*(1), 81-95.

Çeçen, R.A. (2008). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordamada Bireysel Bütünlük (Tutarlılık) Duygusu, Aile Bütünlük Duygusu ve Benlik Saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 4*(1), 19-30.

Diener, E., Emmons, R, Larsen, R., ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49,* 1105-1117.

Erol, M. ve Yıldırım, İ. (2016). The development of higher education life satisfaction scale. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 12*(1), 221-243.

Hayden, M. ve Carpenter, P. (1990). From school to higher education in australia. *Higher Education, 20*(2), 175-196.

Kaysi F. ve Aydemir E. (2019). Ünıversıte Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Programa Yönelik Memnuniyet Algılarının İncelenmesi, *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı,* 1705-1712.

Özkan, C. (2011). Eğitim fakültesi öğrencilerini yükseköğrenim görmeye yönelten nedenler ve sosyalleşme taktikleri: Mersin üniversitesi örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Ratelle, C.F., Simard, K. ve Guay, F. (2013). University Students' Subjective Well-Being: The Role of Autonomy Support From Parents, Friends and The Romantic Partner, *Journal of Happiness Studies, 14*, 893-910.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatisklerin kullanımı,* Nobel Akademik.

Tekneci, P. D. (2016). Evolution of Turkish higher education system in the last decade. *Journal of Higher Education and Science, 6*(3), 277-287.

Tel, F.D. ve Sarı, T. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Öz Duyarlılık ve Yaşam Doyumu, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16* (1), 292-304.

YÖK, Yükseöğretim Kurulu Bilgi Yönetim Sistemi, istatistik.yok.gov.tr. Erişim tarihi: 20.05.2020.

Bölüm 77

ÇOCUK VE ERGENLERDE TRAVMA SONRASI BÜYÜME: SİSTEMATİK BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Büşra ŞEKERLİ[1], Yusuf BİLGE[2]

1 Uzm. Psk. Dan., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Psikoloji Doktora Öğrencisi
2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Psikoloji Bölümü

Giriş

Travmatik yaşantılar, kişinin başa çıkma mekanizmasını kullanmasını engelleyen, ruhsal ve bedensel bütünlüğünü tehdit eden olaylar olarak tanımlanmaktadır. Ruhsal bozuklukların tanısal ve istatistiksel el kitabına (DSM-5) göre travmatik bir stres kaynağı aşağıdakilerden bir veya birkaçını içermelidir:

- Fiili veya tehdit edilerek, ölüm, yaralanma veya birinin fiziksel bütünlüğünü tehdit eden bir olayı doğrudan kişisel olarak deneyimlemek;
- Ölüm, yaralanma veya başka bir kişinin fiziksel bütünlüğüne tehdit içeren bir olaya tanık olmak;
- Aile bireyleri veya yakın çevre tarafından yaşanan ölüm, yaralanma veya yaşanan tehlike hakkında bilgi edinmek.

Bireylerin maruz kaldığı travmalar arasında cinsel veya fiziksel istismar, ağır kazalar, kanser veya diğer hayatı tehdit eden hastalıklar, doğal veya insan kaynaklı felaketler, savaş, terörizm ve bir ebeveynin, kardeşin veya arkadaşının ani ölümü sayılabilir (Cohen, Mannarino ve Deblinger, 2006). Klinisyenler ve araştırmacılar şimdiye kadar ağırlıklı olarak travmatik olayların olumsuz sonuçlarına odaklanmıştır ancak son zamanlarda travmatik olayların bazı bireylerde olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Özellikle de travma sonrası büyüme (TSB) - "travma ile mücadelenin bir sonucu olan olumlu değişim deneyimi" kavramı dikkat çekmeye başlamıştır - ki bu, kişinin stresli olay ve koşullarda yaşadığı deneyimlerin dönüştürücü potansiyelini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, travma sonrası büyüme (TSB) kavramı yetişkinlerde giderek artan bir şekilde araştırılmaktadır. Ancak, şu ana kadar çocuk ve ergenlerden elde edilen veriler yetersizdir.

Birçok çocuk ve ergen yaşamları boyunca travmalarla karşılaşır. Travmatik olaylara maruz kalan çocuk ve ergenlerde çok çeşitli psikiyatrik semptomlar (depresyon, anksiyete, TSSB gibi) görülebilmektedir. Bununla birlikte, travmatik bir olaya maruz kalan her çocuğun travma semptomları geliştirmeyeceği de ifade edilmelidir. Pek çok çocuk, şiddetli strese maruz kalsa bile esneklik, başarılı olma ve üstün olma yeteneği gösterir (Leckman ve Mayes, 2007). Travmadan etkilenen ergenlerin bir kısmı yetişkinlik döneminde çeşitli ruh sağlığı problemleri yaşarken (Fergusson, McLeod ve Horwood, 2013) diğerlerinde negatif semptomlar belirgin bir şekilde azalmaktadır (Piyasil ve ark., 2011; Hiller ve ark., 2016). Travmaya karşı gösterilen psiko-duygusal tepkilerdeki büyük değişkenlik nedeniyle, travma sonrası yaşantıların evrensel olarak olumsuz olamayacağı olasılığı gündeme gelmiştir. Sadece bazı travma mağdurlarının TSSB veya diğer psikiyatrik belirtiler geliştirmemeleri değil, bazılarının travmadan sonra psikolojik yararlar elde edebileceği de tartışılmıştır.

Travma Sonrası Büyüme Kavramı

Yaşamın getirdiği zorluklarla başa çıkma, çok eski çağlardan beri edebiyat, felsefe ve din gibi alanlarda varlığını sürdürmüştür. Friedrich Nietzsche'nin "Beni öldürmeyenler beni daha da güçlendirir" ifadesinden de anlaşıldığı üzere insanoğlu yüzyıllar boyunca zorluklarla karşılaşmış ve bununla mücadele etmenin yollarını aramıştır. Potansiyel travmatik olaylardan psikolojik olarak yararlanma veya büyüme olgusu, insanlık tarihi boyunca tanınmış ve başlıca dinlere konu olmuştur (Splevins ve ark., 2010). Bununla birlikte günümüzde bu kavramların deneysel olarak araştırılmaya başlanması ile birlikte geleneksel olarak odaklanılan travmatik deneyimlerin olumsuz sonuçlarından farklı olarak, esneklik ve büyüme gibi olumlu sonuçlar dikkat çekmeye başlamıştır. Kısaca travma ile mücadelenin bir sonucu olarak yaşanan olumlu değişim (Kilmer, 2006; Tedeschi ve Calhoun, 1995) olarak tanımlanan travma sonrası büyüme (TSB) kavramı, bireyin kendisinde algıladığı değişiklikleri, başkalarıyla olan ilişkilerinin değişimini ve değişmiş bir yaşam felsefesini içerebilir (Tedeschi ve Calhoun, 1996). Bir başka deyişle, kişinin sıkıntı ile mücadele etmesinin bir sonucu olarak veya bu tür olaylarla başa çıkma çabaları sırasında meydana gelen öğrenmenin bir sonucu olarak (Park, 1999), travma öncesi uyum seviyesinin, psikolojik işleyişinin veya yaşam farkındalığının geliştiği bir büyüme sürecidir (Calhoun ve ark., 2000; Linley ve Joseph, 2004; Tedeschi ve Calhoun, 2004). TSB yol açan faktör, olayın kendisi değil, bireyin travma ile baş etmek için gerçekleştirdiği "mücadeledir" (Tedeschi ve Calhoun, 1995). TSB, bireylerin olumlu bir algı geliştirebilecek kapasiteye sahip olduğunu ve olumsuz deneyimler sonrasında olumlu psikolojik değişikliklere uğradığını ifade etmektedir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Calhoun ve Tedeschi (2006) TSB'nin beş alanını tanımlamaktadır. Bunlar kişisel güç, başkalarıyla ilişkiler, yeni olanaklar, yaşamın takdir edilmesi ve manevi değişimdir. Kişisel güç, insanların hayal ettiklerinden daha güçlü olabileceğinin farkına varmalarını ifade eder. Başka bir deyişle, kişi "Büyük bir yaşam mücadelesinden kurtuldum ve bu yüzden oldukça güçlüyüm" diyebilir. Yeni olasılıklar, bazen bireylerin yaşadıkları travma ile ilgili olarak yeni ilgi alanları geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, fiziksel veya cinsel istismara uğramış bir çocuk, benzer deneyimleri olan başkalarına yardım etmek için psikolog veya sosyal hizmet uzmanı olabilir. Başkalarıyla ilişki kurmak, diğer insanlarla daha büyük bir bağlantıya geçmek ve acı çeken başkaları için daha fazla şefkat duymak anlamına gelir. Özellikle ölüm veya yaralanma durumu travmatik deneyimin bir parçası olduğunda, bireyler yeni bir yaşam değerlendirmesi yapabilir ve önceliklerini yeniden gözden geçirebilirler. Son olarak, bazı bireyler travma sonrasında yaşamlarında daha derin manevi ve varoluşsal bir anlam bulabilirler. Her ne kadar kötü bir deneyim yaşanmış olsa da travma

sonrası büyüme temel inançlara yönelik yeniden inceleme ve onarma sürecini başlatır. TSB, gelişen kişilerarası ilişkiler, artan kişisel güç duygusu, yaşam önceliklerinde olumlu değişiklikler ile daha zengin bir varoluşsal ve ruhsal yaşamda kendini gösterir (Tedeschi ve Calhoun, 1996).

Travma Sonrası Büyüme Modelleri

Travma sonrası büyüme sürecini daha iyi anlamak, etkileyen faktörleri belirlemek ve gelecek araştırmalara temel oluşturabilmek amacıyla hem erken dönem gelişim modelleri hem de sonraki dönemlerde daha kapsayıcı çeşitli modeller geliştirilmiştir. Özellikle gelişim modellerine yön veren Jannoff-Bulman (1989) ın teorisine göre, her insan dünyayı anlamlandırmada kullanmak üzere belli varsayımlara sahiptir (dünyanın iyi bir yer olduğu, anlamlı olduğu ve kişinin zarar görmeyeceği) ve bu temel varsayımlar yaşamın ilk yıllarında bebeğin ebeveyni ile kurduğu ilişki tarafından şekillenir. Bebek ilk sosyal etkileşimleri sayesinde dünyanın güvenilir ve iyi bir yer olduğu, kendisinin değerli ve sevilebilir olduğu gibi ilk temsillerini geliştirir. Bu temsiller, yetişkinlikteki bilişsel sistemde yer alan soyut şemaların öncülü olarak nitelendirilebilir. Travmatik olaylar bireyin içsel dünyasında bir parçalanmaya sebep olarak, kişinin dünya ve kendisiyle ilgili olumlu inançlarını sorgulamasına, kendi incinebilirliğini fark etmesine, temel varsayımlarının zarar görmesine neden olur (Janoff-Bulman ve Berg, 1998). Yaşanan travmatik olay bir anlamda bireyi, kendi yaşamını yeniden değerlendirmesi konusunda zorlamaktadır (Janoff-Bulman, 2004). Stres tepkisine neden olan bu süreç, genellikle uzun bir zaman diliminde gerçekleşir ve bilişsel işlemeyi etkin durumda tutarak travma sonrası büyümenin gerçekleşebilmesini sağlamaktadır.

Joseph ve Linley (2006), erken dönem travma sonrası büyüme modellerini genel olarak isteğe bağlı ve istem dışı olma temelinde iki kategoriye ayırmaktadırlar. İsteğe bağlı modeller kategorisi altında Nerken'in 'yas ve düşünen benlik', Mahoney'in yaşananları anlamlandırma sürecine ilişkin modeli (insanın değişim süreci-"model of human change processes") ve Hager'ın 'kaos ve gelişim' modelleri yer almaktadır. İstem dışı değişimlerle gelişimi inceleyen modeller, gelişimi ani gelişen travmatik olaylar sonucu kasti olarak ulaşılmaması temelinde açıklamaktadır. Joseph ve Linley, O'Leary ve arkadaşlarının sınıflandırmasını temel alarak bu kategori altında beş model tanımlamışlardır. Bunlar; kuantum değişim modeli (quantum change model), sapma-büyüme modeli (deviation–amplification model), psikolojik sağlamlık ve büyüme bakış açısı (resilience and thriving perspective), yaşam krizleri ve kişisel gelişim modeli (life crisis and personal growth model), işlevsel-betimsel model (functional-descriptive model) şeklinde sıralanabilir. Bu derleme çalışmasında, literatürde en çok çalışılan ve ampirik olarak desteklenen modeller olmalarından dolayı "Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli" ile "İşlevsel-Betimsel Model" detaylı bir

şekilde incelenecektir.

1.Yaşam Krizleri ve Kişisel Gelişim Modeli

Schaefer ve Moos (1998) un geliştirdikleri kapsamlı modele göre, TSB'nin ortaya çıkması için kişiler arası ilişkiler ve sosyal çevre, sosyo ekonomik durum, yaşam koşulları gibi çevresel ve sosyo-demografik özellikler ile psikolojik sağlamlık, sağlık durumu, geçmiş travmatik deneyimler gibi kişisel birtakım faktörlerin etkileşimi önemlidir. Modele göre, travmatik olayın ardından bireyin olaya ilişkin yaptığı değerlendirmeler ve kullandığı yaklaşmacı veya kaçınmacı baş etme stratejileri bireyin çözüme ulaşmasında kritik bir etmendir. Bireylerin sahip

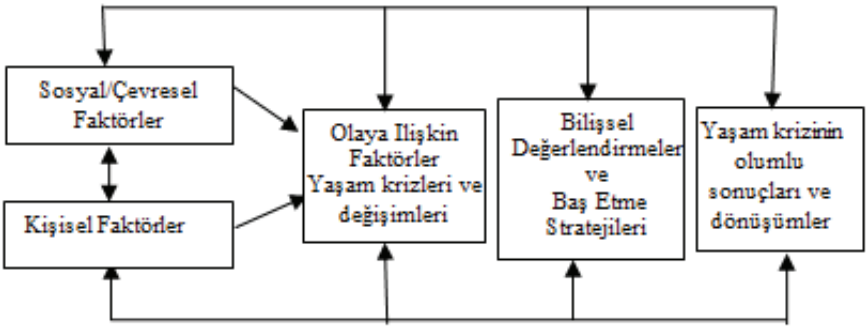

Şekil 1: Yaşam krizleri ve kişisel gelişim modeli (Schafer ve Moos, 1998)

değerlendirme süreçlerini ve olay ile baş etme stratejilerini etkilediğini ifade eden modele göre, tüm bu etkileşim sürecinin sonunda travma sonrası büyüme ortaya çıkmaktadır. Modele ait faktörler ve bu faktörlerin birbiri ile ilişkileri *Şekil 1* de görülmektedir.

2.İşlevsel-Betimsel Model

Tedeschi ve Calhoun (1995) tarafından geliştirilen ve tüm modeller arasında en kapsayıcı modellerden biri olarak kabul edilen işlevsel-betimsel modele göre, travma sonrası büyüme süreci en genel anlamda travma öncesi ve travma sonrası faktörlerin etkileşimi olarak açıklanmaktadır. Modelde yer alan temel faktörler, bireyin kendisi, diğerleri ve dünyaya ilişkin varsayımları ve kişilik özellikleri gibi travma öncesi kişisel faktörler ile sosyal destek, ruminasyon gibi travmatik yaşam olayı sonrasına ilişkin faktörlerdir (Tedeschi ve Calhoun, 2004). Tedeschi ve Calhoun, travma sonrası büyümeyi, Janoff-Bulman'ın bireylerin dünyayı anlamlandırmalarını sağlayan temel inanç ve varsayım sistemini temel alarak açıklamışlardır (Tedeschi ve Calhoun, 2004; Janoff-Bulman, 1989). Buna göre, travmatik olarak nitelendirilebilecek bir yaşam olayı kişinin temel inanç ve varsayımlarının zarar görmesine ve olayları anlamlandırmada referans aldığı şemalarının bozulmasına yol açar. Travma ile ilgili yaşanan

acı ve sıkıntı, travmatik olaydan önce bireylerin kendileri ve etrafındaki dünyayla ilgili sahip olduğu varsayımların parçalanmasından kaynaklanır (Janoff-Bulman, 1985) Bu parçalanmış varsayımlar arasında şunlar bulunmaktadır: kendisini dayanıklı birisi olarak görmek, dünyanın anlamlı olduğuna inanmak ve kendini olumlu bir bakış açısı ile değerlendirmek. Travma yaşamak, özellikle çocukluk yıllarında yaşanan kronik travma, bu varsayımları olumsuz yönde değiştirme kapasitesine sahiptir. Stres verici olaylara maruz kalan kişinin travma öncesi ve sonrasındaki dünya görüşlerinde uyumsuzluk meydana gelir ve bu durum bireylerde psikolojik sıkıntılara yol açar. Kişi bu süreçte tekrar eden ruminatif düşünceler aracılığıyla travmatik olayla yüzleşir ve bilişsel olarak çaba göstererek yaşam amacı, kendilik algısı gibi alanlarda yeniden yapılanma sürecine girer. Meydana gelen uyumsuzluğu ve yaşanan olayı anlamlandırma çabaları, bilişsel olarak yeniden işlemleme gayreti ve dünyaya ilişkin varsayımların yeniden yapılandırılması sonucunda ortaya çıkan değişimler olumlu yönde olursa, bu durum TSB olarak adlandırılır. Travma sonrası büyümeye yol açan temel etmen travmatik olayın kendisi değil, bireyin travmatik olayla mücadelesidir.

İşlevsel-Betimsel Model, travma sonrası büyüme kavramını açıklarken bilişsel işlemlemeye ve ruminasyona önem vermektedir. Tedeschi ve Calhoun'a göre (2004), bireyin dünyayı anlama çerçevesi hakkında inançlarını zorlayan (örneğin dünyanın nasıl çalıştığı ve bireyin ne olduğu, dünyadaki yeri gibi) travmatik bir olayın ardından başlayan bilişsel etkinlikleri, travma sonrası büyüme için en temel faktörlerdendir. Travmatik olaydan önce ve sonra inançlarla ilgili tekrarlayan düşüncelerin, bireylerin travma sonrası dünya hakkındaki görüşlerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olduğunu iddia etmektedirler (Wu ve ark., 2015). Başka bir deyişle, ruminasyon olarak tanımlanan bu bilişsel süreç, travma tarafından değiştirilen temel şemaları yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır (Cann ve ark., 2011). Daha önce yapılan bazı çalışmalar ruminasyon sürecinin bazı bileşenlerinin sorun için risk faktörü olduğunu bulurken (Watkins, 2008; Cann ve ark., 2011), diğerleri ise ruminasyonun travma sonrası büyüme için çok önemli olduğunu bulmuştur (Linley ve Joseph, 2004). Bu bağlamda, Cann ve ark. (2010) ayrım yapabilmek amacıyla iki farklı ruminasyon türü tanımlamışlardır: kasıtlı (tasarlanmış) ve müdahaleci. İlki, yaşanan olayın kasıtlı olarak yeniden incelenmesi ve olay hakkında derinlemesine düşünmeyi ifade eder. Birey travmatik yaşantının ardından önce bilinçli bir çaba olmaksızın tekrarlayan şekilde bilişsel işlemleme yapmaya çalışır; daha sonra bu süreç bilinçli bir şekilde olayı anlamlandırma ve yaşanan uyumsuzluğu çözme şeklini alır. Kasıtlı ruminasyonun, travmayı kişinin temsili dünyası ile uzlaştırdığı ve / veya bireyin olaydan anlam çıkarmasına yardım ettiği varsayılmaktadır (Calhoun ve Tedeschi, 2006; Meyer-

son ve ark., 2011). Diğer taraftan müdahaleci ruminasyon, bireyin bilişsel dünyasını istila eden düşünceleri ifade etmektedir. Bu durum genellikle travmaya olumsuz odaklanmayı içerir ve sıkıntı yaratır. Ancak, "müdahaleci" ve "kasıtlı" olarak adlandırılan ruminasyonun TSB'deki etkisi hala net değildir. Katrina Kasırgası'ndan sonraki 18 aylık süre içerisinde TSB'yi çeşitli değişkenlerle ölçmeyi amaçlayan, 66 çocuk üzerinde yapılan bir çalışmada, kasıtlı ruminasyon TSB'yi yordayan tek değişken olurken (Kilmer ve Gil, 2010); aynı örneklemle felaketten 2 yıl sonra yapılan çalışmada TSB'nin tek önemli yordayıcısının müdahaleci ruminasyon olduğu görülmüştür (Kilmer ve ark., 2014). Özetle, ruminasyon, TSB oluşumunun önemli bir parçası olabilir ancak "müdahaleci" ve "kasıtlı" ruminasyonu karşılaştıran mevcut bulgular bir ölçüde tutarsızdır. Klinik uygulamada her iki ruminasyon şeklinin de bir arada ortaya çıkabileceği ve net bir sıralama yapılmasının zor olduğu dikkate alınmalıdır.

Tedeschi ve Calhoun (1996) travma sonrasında beş alanda büyüme ve gelişim yaşandığını belirtmiştir: yaşamın daha fazla takdir edilmesi ve önceliklerin değişmesi, diğerleriyle daha sıcak ve samimi kişiler arası ilişkiler, daha büyük bir kişisel güç duygusu, bireyin yaşamı için yeni olasılıkların ve yolların olduğunu fark etmesi, ruhsal/manevi gelişim. Yaşamın daha fazla takdir edilmesi ve önceliklerin değişmesi durumu, büyük zorluklarla mücadele eden birçok insanın deneyiminde ortak bir unsurdur. Önceliklerin değişmesi, bireyin hala sahip olduğu şeyler için artan bir takdir duygusunu ifade eder. Bireyin önceliklerinde değişiklik meydana gelmesi, daha önce küçük şeyler olarak nitelendirdiği bir bebeğin gülümsemesi veya bir çocukla vakit geçirmek gibi durumların öneminin artması ve kesin gözüyle baktığı, yeterince ciddiye almadığı şeylerin önemini fark etmesi şeklindedir. Bireyin travma sonrası büyüme deneyiminin bir parçası olan, diğer insanlarla daha yakın, samimi ve anlamlı ilişkiler, kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerinde olumlu değişiklikler meydana gelmesi, kendisi için önemli olan kişilere daha yakın hissetmesi ve benzer olumsuz deneyimleri yaşamış insanlara karşı artan şefkat duygusu şeklinde ortaya çıkabilir (ör. "diğer insanlara daha yakın hissediyorum", "ilişkilerimde daha çok gayret gösteriyorum", "acı çeken birine karşı daha empatik oldum"). Bir başka travma sonrası büyüme alanı artan kişisel güç duygusu veya sahip olduğu kişisel gücün farkına varmaktır. Gücün tanımlanması çoğu zaman paradoksal olarak, savunmasızlık hissinin artmasıyla ilişkilendirilir. Bu alandaki büyüme, kötü şeylerin olabileceği ve gerçekleşebileceği konusundaki açık bilginin ve "eğer bunu yaparsam hemen hemen her şeyle başa çıkabilirim" şeklindeki farkındalığın ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Kişi gelecekte yaşayabileceği sorunlar konusunda kendini güçlü hisseder ve yaşanan sorunla nasıl baş edebileceği konusunda fikir sahibi olur. Travma sonrası büyüme aynı zamanda bireyin yaşamı için yeni olasılıkları veya yaşamda

yeni ve farklı bir yol alma olasılığını tanımlaması şeklinde ortaya çıkabilir. Örneğin sevdiği birini kaybeden ve bundan dolayı acı çeken kişi onkoloji hemşiresi olup aynı acı verici deneyimi yaşayan diğerlerine hizmet ederek, yaşadığı travmadan olumlu bir sonuç çıkarabilir. Manevi ve varoluşsal alanlardaki büyüme, bazı kişilerin travmatik yaşantıyla mücadelelerinde olumlu değişiklikler yaşadıkları bir başka alandır. Stresli yaşam olayları ile karşılaşmanın bir sonucu olarak artan kişisel güç ile birlikte bireyler dini sorgulamalara ve dini, spiritüel konulara yönelebilir. Yüce olan ruhani bir varlığa inanç, yaşanan travmadan sonra artabilir. Dindar olmayan ya da aktif olarak ateist olan bireyler de bu alanda büyüme yaşayabilirler. Temel varoluşsal sorularla daha büyük bir ilişki içinde olabilir ve kendi içinde bu ilişkiler büyüme olarak yaşanabilir.

Çocuklarda ve Ergenlerde Travma Sonrası Büyüme

Çocuk ve ergenlerde travma sonrası büyüme kavramını tanımlamak ve teorik bir çerçeve çizmek amacıyla Kilmer (2006) tarafından TSB potansiyeli modeli geliştirilmiştir. Kilmer (2006), çocuğun travma veya istismardan sonra TSB deneyimleme becerisini etkileyen birbiriyle ilişkili yedi alan tanımlamıştır:

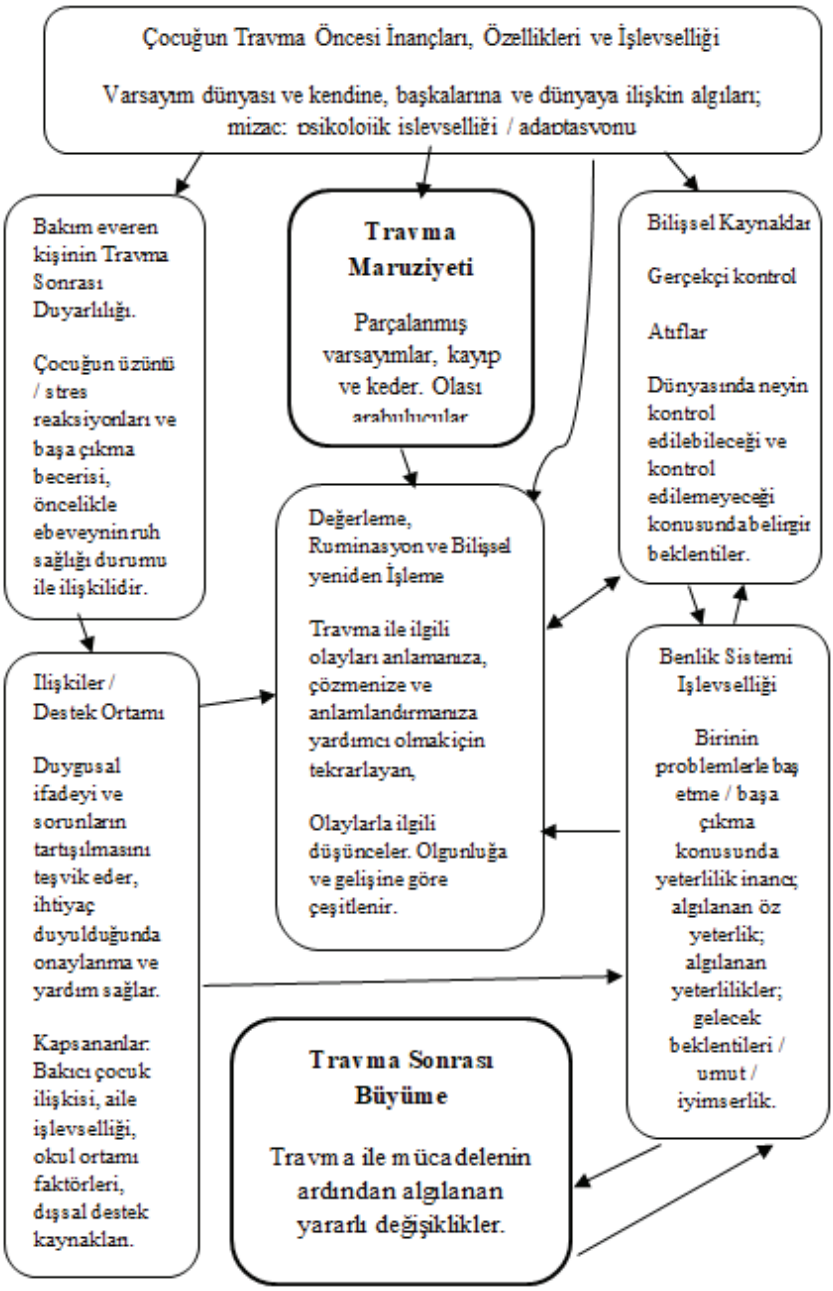

Şekil 2. Çocuk ve ergenlerde travma sonrası büyüme modeli (Kilmer, 2006)

1. Çocuğun travma öncesi inançları, özellikleri ve işleyişi
2. Çocuğa bakım veren kişinin duyarlılığı/esnekliği

3. Travmaya maruz kalma
4. İlişkiler ve destek
5. Değerlendirmeler, ruminasyonlar ve bilişsel işleme
6. Bilişsel kaynaklar
7. Benlik sisteminin işlevselliği

Şekil 2'de sunulduğu gibi, bu model travma öncesi sosyal, duygusal ve bilişsel işlevsellik arasındaki etkileşimi, ebeveynlerin ve diğer bakıcıların travma sonrası çocuğa uygun tepki gösterme kabiliyetini ve çocuğun, travmatik olayla ilgili bilişsel işleme sürecine ve ruminasyona etkin bir şekilde katılma yeteneğini ifade etmektedir. Her ne kadar travmatik olaydan önce iyi işleyen ve sosyal desteğe erişimi olan çocukların TSB yaşama olasılığı daha yüksek olsa da, beklenmedik, uzun süreli ve şiddetli travmatik olayların iyileşme sürecini engellediği görülmektedir. TSB'nin motorlu taşıt kazaları (Salter ve Stallard, 2004), yakın bir aile üyesinin ölümü(Ickovics ve ark., 2006; Milam, Ritt-Olson ve Unger, 2004), terörist saldırılar (Laufer ve Solomon, 2006; Milam ve ark., 2005) kanser teşhisi (Barakat, Alderfer ve Kazak, 2005) ve doğal afetler (Cryder ve ark., 2006) de dahil olmak üzere çeşitli travma deneyimleri olan ergenler arasında gerçekleştiğini gösteren kanıtlar mevcuttur.

Çocuklar travmatik bir olaya maruz kaldığında, çocukların travma öncesi inanç sistemlerinin, psikolojik iyiliğinin, mizacının ve duygusal tepki verme becerisinin, olaya verdikleri tepkiyle ve olayı nasıl anlamlandırdıkları ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu düşünülmektedir (Kilmer, 2006). Her ne kadar birçok çocuk sıkıntı karşısında başarılı bir şekilde adapte olsa da, araştırmalar travma yaşayan çocukların çoklu gelişim alanlarında, yani duygusal ve davranışsal semptomlar, gelişimsel becerilerde gecikmeler veya gerilemeler ve bilişsel ve sosyo duygusal işlevsellikte zorluklar gösterebileceğini göstermiştir (Cicchetti ve Lynch, 1993). Mevcut kanıtlar, travmayı takiben, farklı yaş ve aşamalardaki çocukların ve gençlerin tepkilerinin, kısmen bilişsel ve duygusal kapasitelerinin deneyimleri farklı bir şekilde anlamalarına ve içselleştirmelerine neden olduğu için farklılaştığını göstermektedir (Osofsky, 2004; Kilmer ve Gil-Rivas, 2010). Bu bağlamda TSB'nin gerçekleşmesi için bilişsel kapasiteye ihtiyaç duyulması nedeniyle, çocuklarda büyüme sürecinin yetişkinler arasında gözlemlenen sürece ne ölçüde uyum sağladığının belirsiz olduğu söylenebilir (Cryder ve ark. 2006; Kilmer, 2006). Bununla birlikte, bazı araştırmalar hem yetişkinlerde hem de çocuk ve ergenlerde ruminatif süreçler gibi bazı faktörlerin bu süreçte kilit unsurlar olduğunu ortaya çıkarmıştır (Kilmer ve Gil Rivas, 2010; Meyerson ve ark., 2011).

Çocuklarda ve Ergenlerde Travma Sonrası Büyüme ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Çocuk ve ergenlerde travma sonrası büyümeyi inceleyen çalışmalar genel olarak hangi çevresel özelliklerin (travma şiddeti, diğer stresli yaşam deneyimlerine maruz kalma, travmadan sonra geçen zaman), sosyal süreçlerin (sosyal destek, dini katılım), psikolojik süreçlerin (kasıtlı ruminasyon, olumlu yeniden değerlendirme, kabul) ve demografik faktörlerin (yaş, cinsiyet, etnik köken / ırk ve sosyoekonomik durum) çocuk ve ergenlerde TSB ile ilişkili olduğunu anlamaya çalışmıştır. Böylece travmaya maruz kalmış çocuk ve ergenlerin, travmadan olumlu sonuçlar elde etmesini sağlayacak müdahale programları geliştirilmesi amaçlanmıştır.

TSB'nin motorlu taşıt kazaları (Salter ve Stallard, 2004), yakın bir aile üyesinin ölümü (Ickovics ve ark., 2006; Milam, Ritt-Olson ve Unger, 2004), terörist saldırılar (Laufer ve Solomon, 2006; Milam ve ark., 2005) kanser teşhisi (Barakat, Alderfer ve Kazak, 2006) ve doğal afetler (Cryder ve ark., 2006) de dahil olmak üzere çeşitli travma deneyimleri olan çocuk ve ergenler arasında gerçekleştiğini gösteren kanıtlar mevcuttur. Çocuk ve ergenlerde TSB ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, algılanan sosyal destek (Brooks, 1994; Zhou ve Wu, 2016), umut (Cantrell ve Lupinacci, 2004), iyimserlik (Bostock, Sheikh ve Barton, 2009), dindarlık/dini başa çıkma tarzı (Ano ve Vasconcelles, 2005), bağlanma (Milam ve ark., 2005), ruminasyon (Linley ve Joseph, 2004), yaş ve cinsiyet (Cryder ve ark., 2006) gibi faktörlerin TSB ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Demografik değişkenlerden cinsiyet faktörü göz önüne alındığında kızların travma sonrası büyüme deneyimleme olasılıklarının daha fazla olduğu görülmüştür (Cryder ve ark., 2006; Vishnevsky ve ark., 2010). Bu durum, kızların erkeklerle karşılaştırıldığında sosyal destek arayarak sorunlarla başa çıkmalarının ve ilişkilere odaklanmalarının daha muhtemel olması ile ilgilidir (Lewis ve Frydenberg, 2004). Ayrıca cinsiyet yetişkinlerin çocuk ve ergenlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu etkilediği gibi cinsiyet farklılıkları kız çocuklarının ruminasyona girme eğilimi ile ilişkili olabilir (Vishnevsky ve ark. 2010). Ancak cinsiyet ile ilgili bulguların çelişkili olduğu söylenebilir. Örneğin, 13-16 yaş arası çocuklarla yapılan bir çalışmada kızlarda erkeklerden daha fazla TSB olduğu bildirilirken (Laufer ve Solomon, 2006), çocuklarda travma sonrası büyümeyle ilgili diğer çalışmalar çocuklarda cinsiyet farklarının bulunmadığını ifade etmiştir (Meyerson ve ark., 2011; Alisic ve ark., 2008). Yaşın TSB sürecindeki rolü incelendiğinde tutarsız sonuçların olduğu görülmüştür (Meyerson ve ark., 2011). Küçük yaştaki çocuklar travmatik deneyim konusunda bazı yönlerden avantajlı bazı yönlerden ise dezavantajlı konumdadır. Bir yandan, daha küçük çocuklar bakım verenlerine daha fazla bağımlıdır ve kendilerine sunulan bakımın kalitesindeki düşüş travmaya hassasiyeti artırabilir; ancak

travmadan bağımsız olarak çevre nispeten sabit kaldığında (örneğin aile ortamı), çocuklar travmatik olayların olumsuz etkilerinden korunabilirler. Küçük çocuklarda bilişsel olgunlaşmanın henüz tamamlanmamış olması, olayı büyük bir çocuğunkinden daha az korkutucu olarak algılamasına neden olabilir. Öte yandan, ergenler küçük çocuklara kıyasla daha iyi başa çıkma kapasitesine ve problem çözme becerisine sahiptir. Bununla birlikte, hem çocukların hem de ergenlerin, travmatik olaylardan sonra TSB kapasiteleri olduğu söylenebilir.

Algılanan sosyal desteğin çocuk ve ergenlerde TSB deneyimi üzerindeki etkileri incelendiğinde, algılanan sosyal desteğe sahip çocuk ve ergenlerde daha fazla TSB belirtileri olduğu görülmüştür (Brooks, 1994; Prati ve Pietrantoni, 2009; Tedeschi ve Calhoun, 2004). Sosyal destek, sıkıntıyı hafifletmede ve kişinin travmatik olaylara uyum sağlama kapasitesini arttırmada merkezidir (Bottomley, Burke ve Neimeyer, 2017) ve sıkıntıya maruz kalan çocuklar arasında hem esnekliğin hem de TSB'nin gelişmesinde önemli bir faktör olarak tanımlanır. Örneğin, yüksek düzeyde sosyal destek, ergen cinsel istismar mağdurları arasında travma sonrası stres tepkilerinin olmadığını göstermiştir (Hébert, Lavoie ve Blais, 2014). TSB literatürüne ilişkin son bir gözden geçirme, bazı araştırmaların sosyal destek ile TSB arasında önemli bir pozitif ilişki rapor etmesine karşın, bazılarının böyle bir ilişki tespit edemediğini ortaya koymuştur Bu araştırma, sosyal desteğin her zaman daha yüksek TSB seviyelerini öngörmediğini göstermiştir; bununla birlikte, hem arkadaş hem de aile desteği, daha yüksek TSB seviyeleri ile ilişkilidir (Kimhi ve ark., 2009; Yu ve ark., 2010). Algılanan sosyal destek, insanların sosyal kaynak ve yardım sağlamaya ne ölçüde müsait olduğu konusundaki öznel algıları temsil eder (Cohen ve McKay, 1984). Algılanan sosyal destek, insanların travmatik olaylarla daha etkin bir şekilde başa çıkmalarını sağlayabilecek potansiyel bir koruyucu faktördür, çünkü gerektiğinde onlara yardım etmek için başkalarının orada olacağını hissedebilirler (Xanthopoulos ve Daniel, 2013). Son yıllarda, birçok çalışma algılanan sosyal desteğin ayrımcılık da dahil olmak üzere travmatik olaylarla başa çıkmadaki olumlu etkisini destekleyecek kanıtlar sağlamıştır. (Galvan ve ark., 2008; Linley ve Joseph, 2004; Prati ve Pietrantoni, 2009). Ayrıca, birçok araştırmacı algılanan sosyal desteğin savunmasız çocuklar için olumlu sonuçlarla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir (Forman, 1988). Sosyal destek eksikliği, çocukların bilişsel, duygusal ve davranışsal zorluklar geliştirmelerine ve aynı zamanda daha az TSB deneyimlemelerine neden olabilir (Brooks, 1994).

Çocuk ve ergenlerde umudun TSB deneyimi ile ilişkisine dair araştırmalar, umudun önemli bir koruyucu faktör olduğunu göstermiştir (Cantrell ve Lupinacci, 2004; Joseph, Murphy ve Regel, 2012). Umutluluk, insanların kendileri için olumlu bir geleceğe ilişkin pozitif ve gerçekçi bir inanca

sahip olma derecesi olarak tanımlanır (Hinds ve Gattuso, 1991). Gelecekleri için daha fazla umutları olan insanlar, travmatik olayların olumsuz sonuçlarıyla daha iyi başa çıkabilmektedir (Smith, 1983). Bu durum umudun strese karşı olumlu adaptasyon geliştirmeye yardımcı olması nedeniyle olabilir (Ong ve ark., 2006). Ayrıca umut etmenin algılanan özgüven, esneklik, etkili başa çıkma ve kişisel gelişim düzeyi de dahil olmak üzere bir kişinin psiko sosyal gelişimini olumlu yönde etkileyebilecek koruyucu bir faktörlerden biri olduğu belirtilmiştir (Schneider, 1980). Özetle çocuk ve ergenlerde umut düzeyi, travma yaşantısında koruyucu bir faktör olarak işlev görmekte ve böylece TSB olasılığını artırmaktadır.

Duygu düzenleme ve TSB arasındaki ilişkide, duygu düzenlemenin önemli bir yordayıcı olduğu görülmüştür. Özellikle travma mağduru çocuk ve ergenlerin damgalanma nedeniyle travma sonrası büyüme deneyimlerinin olumsuz etkilenmesini engelleyeceği belirtilmektedir (Garnefski ve ark., 2008). Sıkıntılara karşı psikolojik bir tampon görevi yapan duygu düzenleme (Paivio ve Laurent, 2001) hedeflere ulaşmak için duygusal tepkileri izlemek, değerlendirmek ve değiştirmek için dışsal ve içsel süreçleri kapsadığından, etkili duygu düzenleme, bireylerin duygularını uygun bir şekilde ifade etmelerini ve böylece diğer kişilerden daha fazla destek almalarını sağlar (Thompson, 1994). Ayrıca duygu düzenleme erken çocukluk döneminde birinci derecede önemli gelişimsel bir görevdir (Calkins ve Hill, 2007).

Çocuklarda dindarlık/dini başa çıkma ve TSB arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda, pozitif dini başa çıkmanın sıklıkla TSB ile ilişkili olduğu (Ano ve Vasconcelles, 2005), negatif dini başa çıkmanın ise tipik olarak travma sonrası stres belirtileri gibi ruh sağlığı problemleri ile ilişkili olduğu (Gerber, Boals ve Schuettler, 2011) bulunmuştur. Dini başa çıkma olarak adlandırılan bu başa çıkma biçimi, anlam bulma ve yaşam dönüşümü sağlama yoluyla stresli bir olaya uyum sağlama konusunda aracı olarak işlev görür (Stein ve ark., 2009). Sonuç olarak, dini başa çıkmanın hem içsel esneklik düzeyleri hem de birinin travmatik deneyimler yoluyla büyüme kabiliyeti üzerinde etkileri vardır. Ayrıca, kendilerini bir dinle tanımlayan yanı sıra akranlarından daha fazla sosyal destek rapor eden çocuklar, din ile özdeşleşme bildirmeyen ve daha az akran desteği bildiren çocuklardan daha fazla travma sonrası büyüme göstermiştir (Laufer ve Solomon, 2006; Milam , Ritt-Olson ve Unger, 2004; Yu ve ark., 2010).

İyimserlik faktörünün çocuk ve ergenlerde TSB ile ilişkisi incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmında TSB ile iyimserlik arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu görülmüştür (Bostock, Sheikh ve Barton, 2009). Yaygın olarak kabul edilen iyimserlik tanımı, bir kişinin, yaşanılan sıkıntı konusundaki sonuç beklentisinin olumluluğunu ifade eder (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010). Bu nedenle, iyimser düşünen biri, gelecekteki so-

nuçların avantajlı olacağı beklentisine sahiptir (Scheier ve Carver, 1985). İyimserlik tipik olarak hem esneklik hem de travma sonrası büyüme de dahil olmak üzere, olumlu işlevsellik ile yakından ilgili bir kişilik özelliği olarak tanımlanmıştır.

Literatürde bağlanma ve TSB ilişkisini inceleyen çalışmalarda güvenli bağlanan çocukların, travma sonrası TSB ile yüksek düzeyde ilişkili bir faktör olarak tanımlanan sosyal desteğe daha fazla sahip olacakları ve sosyal destek konusunda daha fazla beklentiye girebilecekleri ifade edilmiştir (Cryder ve ark. 2006; Milam ve ark., 2005). Öte yandan, kaygılı ve kararsız biçimde bağlanan çocukların ebeveyn desteğinin güvenilirliğini sorgulamasının, travmatik bir olayın ardından daha fazla sıkıntının ortaya çıkmasına neden olabileceği; benzer şekilde, bağlanma dinamiklerinin de ebeveynlerin travmatik olayların ardından çocuklara uygun şekilde cevap verip veremeyeceğini öngörebileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, çocuklar ve ebeveynler arasındaki bağlanma sistemlerinin TSB'nin anlaşılmasında önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Çocuklarda travma sonrası büyüme alanlarını araştıran çalışmalar yetişkinlerle kıyaslandığında oldukça azdır. İlgili literatür incelendiğinde TSB alanlarının çocuklarda karşılığı olup olmadığının belirlenmesine ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu alanda yapılan sınırlı araştırmalardan olan Laufer ve ark. (2006) ile Wolchik ve ark. (2008) tarafından yapılan çalışmalar, sırasıyla 13-16 yaşları ve 8-16 yaşları arasındaki çocuklarda travma sonrası büyümenin spesifik alanlarını dikkate almıştır. Yahudi İsrailli çocuklardan oluşan örneklemde Laufer ve ark. (2006), dindar çocukların, geleneksel çocuklardan daha yüksek düzeyde manevi değişim ve yaşam takdiri gösterdiğini, geleneksel çocukların da laik çocuklardan daha yüksek puanlar aldığını tespit etti. Dindar ve geleneksel çocuklar, başkalarıyla ilişkiler alanında laik çocuklardan daha yüksek, geleneksel çocuklar ise kişisel güç ve yeni olanaklar alanlarında dini ve laik çocuklardan daha yüksek puan almıştır.

Sonuç ve Tartışma

Ampirik literatür tarafından yönlendirilen bu makalede, çocuklar ve ergenlerde TSB yapısı açıklanmış, bu konudaki önemli bulgular ve eksiklikler belirlenmiş, profesyonellerin travmaya maruz kalan çocuk ve ergenlerde büyümeyi kolaylaştırmak için atabilecekleri belirli adımlar açıklanmıştır.

Travma yaşayan çocukların çoğu, esneklik göstermekte ve temel işleyiş seviyelerine geri dönmekte; hatta bazıları travma sonrası büyüme deneyimlemektedir (Roberts ve ark., 2009). Bu noktada önemli olan, travma yaşamış çocuk ve ergenlerle çalışan profesyonellerin yeterince bilgilenmiş olmasıdır. Travmaya maruz kalan çocuklar büyük olasılıkla okullara

devam etmektedir. Öğretmenler ve diğer okul personeli, çoğunlukla, yas tutan ve travmatize olmuş çocuklar ve gençler ile başa çıkmak için eğitimli değildir (Reid ve Dixon, 2001). Ancak, okul psikolojik danışmanları/psikologları, öğretmenlere ve okul personeline doğrudan hizmet sunarak ve danışmanlık yaparak bu çocukların yaşamlarında bir fark oluşturabilir. Bir diğer önemli husus da özellikle travma yaşamış çocukların ihtiyaçlarını ele alan bir eğitim programından bu çocukların yararlanmasını sağlayarak, travma sonrasında çocuklara ihtiyaç duydukları becerilerin kazandırılmasıdır. Diğer tıbbi ve psikolojik hastalıklarda olduğu gibi kontrol edilmediği takdirde travmatik bir olay sonrası semptomlar daha da kötüleşebilir. Bu bağlamda travma yaşayan çocukların, büyüme deneyimlemesini kolaylaştıracak hizmet faaliyetleri planlanabilir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken hususlar olduğu görülmektedir. Öncelikle ilgili literatürden elde edilen bulgularda, güçlü yönlere odaklanmanın, çocuğun kaynaklarını ortaya çıkarmanın ve başa çıkmaya rehberlik etmenin tedavinin başlarında uygulanacak etkili stratejilerden olduğu, ancak travmatik yaşantının hemen sonrasında, travmanın ağırlığı göz önüne alınarak, olası faydalar hakkında sorgulama yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir (Kilmer ve Gil- Rivas, 2008; Tedeschi ve Kilmer, 2005). Profesyonellerin büyüme kavramını çocuk ya da ergene empoze etmeye ve olumlu değişiklikleri çok erken sormaya çalışmaması son derece önemlidir (Tedeschi ve Kilmer, 2005). Çocukların, büyüme bildirmedikleri takdirde, kendileriyle ilgili bir şeyin eksik ya da yanlış olduğuna inanmalarının önüne geçilmelidir (Glad ve ark., 2013).

Çocuk ve ergenlerde TSB deneyimini artırmak için iyimserlik, umut, öz yeterlik algısı gibi faktörler göz önüne alınarak, çocukların bu konudaki kapasitelerini geliştirecek önlemler alınmalıdır. Ayrıca literatürde etkisi kanıtlanmış olan algılanan sosyal desteğin (hem aileden hem akranlardan) önemi konusunda, travma yaşamış çocuğun yakın çevresi bilinçlendirilmelidir. Böylece çocukların travmanın olumsuz sonuçlarıyla daha iyi baş edecekleri hatta travmadan olumlu deneyimler kazanacakları vurgulanmaktadır. Travma mağduru çocuk ve ergenlere yönelik planlanan müdahalelerde yaş, cinsiyet, travmadan sonra geçen zaman, travmanın şiddeti, travma sonrası stres semptomlarının varlığı gibi çeşitli değişkenlerin göz önüne alınması gerektiği söylenebilir.

TSB ile ilgili literatürde yetişkin örnekleminde TSB'yi etkilediği belirlenen birçok psikososyal faktör olmuştur (Kolokotroni, Anagnostopoulos ve Tsikkinis, 2014) ancak çocuk ve ergenlerde TSB'ye katkıda bulunan faktörler hakkında daha az şey bilinmektedir ve mevcut veriler bir dereceye kadar tutarsızdır. Dolayısıyla çocuk ve ergenlerde TSB'ye etki eden faktörler konusunda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Ayrıca yetişkinlerdeki spesifik bulguların çocuklara dönüştürülüp dönüştürüleme-

yeceği büyük ölçüde bilinmemektedir. Bazı çalışmalar travma sonrası büyüme ile ilgili genel çocuk özelliklerini incelemesine rağmen bu çalışmalar sayıca yetersizdir (Laceulle, Kleber ve Alisic, 2015). Özellikle travma sonrası büyüme alanlarında çocuk ve ergen örnekleminde daha fazla çalışma yapılması gerektiği gözlemlenmiştir. Özetle çocukların travma sonrası büyümelerinin belirli korelasyonlarını araştırmak, çocukların travmaya maruz kaldıktan sonra iyi olma durumlarıyla ilgili olumlu psikolojik süreçler hakkındaki anlayışımızı arttırmaya yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

1. Alisic, E., van der Schoot, T.A.W., van Ginkel, J.R., & Kleber, R.J. (2008). Looking beyond posttraumatic stress disorder in children: Posttraumatic stress reactions, posttraumatic growth, and quality of life in a general population sample. Journal of Clinical Psychiatry, 29, 1455-1461.
2. Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of clinical psychology*, *61*(4), 461-480.
3. Barakat, L. P., Alderfer, M. A., & Kazak, A. E. (2005). Posttraumatic growth in adolescent survivors of cancer and their mothers and fathers. *Journal of pediatric psychology*, *31*(4), 413-419.
4. Bostock, L., Sheikh, A. I., & Barton, S. (2009). Posttraumatic growth and optimism in health-related trauma: A systematic review. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, *16*(4), 281-296.
5. Bottomley, J. S., Burke, L. A., & Neimeyer, R. A. (2017). Domains of social support that predict bereavement distress following homicide loss: Assessing need and satisfaction. *OMEGA-Journal of death and dying*, *75*(1), 3-25.
6. Brooks, R. (1994). Children at risk: Fostering resilience and hope. *American Journal of Orthopsychiatry*, *64*(4), 545–553.
7. Calhoun LG, Tedeschi RG (2006) The foundations of posttraumatic growth: An expanded framework, Handbook of posttraumatic growth: Research & practice, NJ, USA.
8. Calkins, S. D., & Hills, A. (2007). Caregiver influences on emerging emotion regulation: Biological and environmental transactions in early development. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 229–248). New York, NY: Guilford Press.
9. Cann A, Calhoun LG, Tedeschi RG, Kilmer RP, Gil-Rivas V, et al. (2010) The Core Beliefs Inventory: A brief measure of disruption in the assumptive world. Anxiety Stress Coping 23: 19-34.
10. Cann A, Calhoun LG, Tedeschi RG, Triplett KN, Vishnevsky T, et al. (2011). Assessing posttraumatic cognitive processes: The event related rumination inventory. Anxiety Stress Coping 24: 137-156.

11. Cantrell, M. A., & Lupinacci, P. (2004). A predictive model of hopefulness for adolescents. *Journal of adolescent health*, *35*(6), 478-485.
12. Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. Clinical Psychology Review, 30, 879 – 889.
13. Cicchetti, D., & Lynch, M. (1993). Toward an ecological/transactional model of community violence and child maltreatment: Consequences for children's development. *Psychiatry*, *56*(1), 96-118.
14. Cohen, J. A., Mannarino, A. P., & Deblinger, E. (2006). Treating trauma and traumatic grief. *New York: Guilford*.
15. Cohen, S., & McKay, G. (1984). Social support, stress and the buffering hypothesis: A theoretical analysis. *Handbook of psychology and health*, *4*, 253-267.
16. Cryder, C.H., Kilmer, R.P., Tedeschi, R.G., & Calhoun, L.G. (2006). An exploratory study of posttraumatic growth in children following a natural disaster. American Journal of Orthopsychiatry, 76, 65-69.
17. Fergusson, D. M., McLeod, G. F., & Horwood, L. J. (2013). Childhood sexual abuse and adult developmental outcomes: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Child abuse & neglect*, *37*(9), 664-674.
18. Forman, E. A. (1988). The effects of social support and school placement on the self – concept of LD students. *Learning Disability Quarterly*, *11*(2), 115–124.
19. Galvan, F. H., Davis, E. M., Banks, D., & Bing, E. G. (2008). HIV stigma and social support among African Americans. *AIDS Patient Care and STDs*, *22*(5), 423–436.
20. Garnefski, N., Kraaij, V., Schroevers, M. J., & Somsen, G. A. (2008). Post-traumatic growth after a myocardial infarction: A matter of personality, psychological health, or cognitive coping? *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, *15*(4), 270–277.
21. Gerber, M. M., Boals, A., & Schuettler, D. (2011). The unique contributions of positive and negative religious coping to posttraumatic growth and PTSD. Psychology of Religion and Spirituality, 3(4), 298–307.
22. Glad, K. A., Jensen, T. K., Holt, T., & Ormhaug, S. M. (2013). Exploring self-perceived growth in a clinical sample of severely traumatized youth. Child Abuse & Neglect, 37, 331-342.
23. Hébert, M., Lavoie, F., & Blais, M. (2014). Post Traumatic Stress Disorder/PTSD in adolescent victims of sexual abuse: resilience and social support as protection factors. *Ciencia & saude coletiva*, *19*, 685-694.
24. Hiller RM, Meiser-Stedman R, Fearon P, Lobo S, McKinnon A, et al. (2016). Research review: Changes in the prevalence and symptom

severity of child post-traumatic stress disorder in the year following trauma–a meta-analytic study. J Child Psychol Psychiatry. 57: 884-898.

25. Hinds, P. S., & Gattuso, J. S. (1991). Measuring hopefulness in adolescents. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, *8*(2), 92–94.
26. Ickovics, J.R., Meade, C.S., Kershaw, T.S., Milan, S., Lewis, J.B., & Ethier, K.A. (2006). Urban teens: Trauma, posttraumatic growth, and emotional distress among female adolescents. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74, 841-850.
27. Janoff-Bulman, R. (1985). The aftermath of victimization: Rebuilding shattered assumptions. *Trauma and its wake*, *1*, 15-35.
28. Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social cognition*, *7*(2), 113-136.
29. Janoff-Bulman, R. (2004). Posttraumatic growth: Three explanatory models. *Psychological inquiry*, *15*(1), 30-34.
30. Janoff-Bulman, R., Berg, M., & Harvey, J. H. (1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic losses to existential gains. *Perspectives on loss: A sourcebook*, 35-47.
31. Joseph, S., & Linley, P. A. (2005). Positive adjustment to threatening events: An organismic valuing theory of growth through adversity. *Review of general psychology*, *9*(3), 262-280.
32. Joseph, S., Murphy, D., & Regel, S. (2012). An affective–cognitive processing model of post-traumatic growth. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *19*(4), 316–325.
33. Kilmer, R.P. (2006). Resilience and posttraumatic growth in children. In L.G. Calhoun and R.G. Tedeschi (Eds.). Handbook of posttraumatic growth: Research and practice (pp. 264- 288). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
34. Kilmer, R.P., & Gil-Rivas, V. (2010). Exploring posttraumatic growth in children impacted by Hurricane Katrina: Correlates of the phenomenon and developmental considerations. Child Development, 81, 1211-1227.
35. Kilmer RP, Gil-Rivas V, Griese B, Hardy SJ, Hafstad GS, et al. (2014). Posttraumatic growth in children and youth: clinical implications of an emerging research literature. Am J Orthopsychiatry 84: 506-518.
36. Kimhi, S., Eshel, Y., Zysberg, L., & Hantman, S. (2009a). Getting a life: Gender differences in postwar recovery. Sex Roles, 61, 554-565.
37. Kolokotroni P, Anagnostopoulos F, Tsikkinis A (2014) Psychosocial factors related to posttraumatic growth in breast cancer survivors: A review. Women Health 54: 569-592.
38. Laceulle, O. M., Kleber, R. J., & Alisic, E. (2015). Children's experience of posttraumatic growth: Distinguishing general from

domain-specific correlates. *PloS one*, *10*(12), e0145736.
39. Laufer, A., & Solomon, Z. (2006). Posttraumatic symptoms and posttraumatic growth among Israeli youth exposed to terror incidents. Journal of Social and Clinical Psychology, 25, 429-447.
40. Laufer, A., Raz-Hamama, Y., Levine, S. Z., & Solomon, Z. (2009). Posttraumatic growth in adolescence: The role of religiosity, distress, and forgiveness. Journal of Social and Clinical Psychology, 28, 862-880.
41. Leckman, J. F., & Mayes, L. C. (2007). Nurturing resilient children [Editorial]. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*(3-4), 221–223.
42. Lewis, R., & Frydenberg, E. (2004). Adolescents least able to cope: How do they respond to their stresses?. *British Journal of Guidance & Counselling*, *32*(1), 25-37.
43. Linley PA, Joseph S (2004) Positive change following trauma and adversity: A review. J Trauma Stress 17: 11-21.
44. Meyerson DA, Grant KE, Carter JS, Kilmer RP (2011) Posttraumatic growth among children and adolescents: A systematic review. Clinical psychology review 31: 949-964.
45. Milam, J. E., Ritt-Olson, A., & Unger, J. (2004). Posttraumatic growth among adolescents. Journal of Adolescent Research, 19, 192-204.
46. Milam, J. E., Ritt-Olsen, A., Tan, S., Unger, J. B., & Nezami, E. (2005). The September 11th 2001 terrorist attacks and reports of posttraumatic growth among a multi-ethnic sample of adolescents. Traumatology, 11, 233–246.
47. Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L., & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of Personality and Social Psychology*, *91*(4), 730–749.
48. Osofsky, J. D. (2004). Community outreach for children exposed to violence. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of The World Association for Infant Mental Health*, *25*(5), 478-487.
49. Paivio, S. C., & Laurent, C. (2001). Empathy and emotion regulation: Reprocessing memories of childhood abuse. *Journal of Clinical Psychology*, *57*(2), 213–226.
50. Park, C. L. (1999). The roles of meaning and growth in the recovery from posttraumatic stress disorder. In A. Maercker, M. Schitzwohl, & Z. Solomon (Eds.), Posttraumatic stress disorder: A lifespan developmental perspective (pp.249-264). Seattle. WA: Hogrefe&Huber.
51. Piyasil V, Ketumarn P, Prubrukarn R, Ularntinon S, Sitdhiraksa N, et al, (2011). Post-traumatic stress disorder in children after the tsunami disaster in Thailand: a 5-year follow-up. J Med Assoc Thai 94: 138-

144. 9.
52. Prati, G., & Pietrantoni, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma*, *14*(5), 364-388.
53. Reid, J. K., & Dixon, W. A. (2001). A study of Barbadian school personnel attitudes on coping with grief in the public schools. School Psychology International, 22, 337–356.
54. Roberts, N. P., Kitchiner, N. J., Kenardy, J., & Bisson, J. I. (2009). Systematic review and meta-analysis of multiple-session interventions following traumatic events. The American Journal of Psychiatry, 166, 293–301.
55. Salter, E., & Stallard, P. (2004). Posttraumatic growth in child survivors of a road trafficaccident. Journal of Traumatic Stress, 17, 335-340.
56. Schaefer, J. A., & Moos, R. H. (1998). The context for posttraumatic growth: Life crises, individual and social resources, and coping. *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis*, *99*, 126.
57. Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1985). The Self-Consciousness Scale: A Revised Version for Use with General Populations 1. *Journal of Applied Social Psychology*, *15*(8), 687-699.
58. Schneider, J. S. (1980). Hopelessness and helplessness. *Journal of Psychiatric Nursing and Mental Health Services*, *18*(3), 12–21.
59. Smith,M.B.(1983).Hopeanddespair:Keystothesocio-psychodynamics of youth. *American Journal of Orthopsychiatry*, *53*(3), 388–399.
60. Splevins, K., Cohen, K., Bowley, J., & Joseph, S. (2010). Theories of posttraumatic growth: Cross-cultural perspectives. *Journal of Loss and Trauma, 15*(3), 259–277.
61. Stein, C. H., Abraham, K. M., Bonar, E. E., McAuliffe, C. E., Fogo, W. R., Faigin, D. A., ... & Potokar, D. N. (2009). Making meaning from personal loss: Religious, benefit finding, and goal-oriented attributions. *Journal of Loss and Trauma*, *14*(2), 83-100.
62. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Thousand Oaks, CA: Sage.
63. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. (2004). Posttraumatic growth: A new perspective on psychotraumatology. *Psychiatric Times*, *21*(4), 58-60.
64. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress, 9*(3), 455–472.
65. Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *59*(2–3), 25–52.
66. Vishnevsky, T., Cann, A., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G., & Demakis, G. J. (2010). Gender differences in self-reported posttraumatic growth:

A meta-analysis. *Psychology of women quarterly*, *34*(1), 110-120.
67. Watkins ER (2008) Constructive and unconstructive repetitive thought. Psychol Bull 134: 163-206.
68. Wolchik, S. A., Coxe, S., Tein, J. Y., Sandler, I. N., & Ayers, T. S. (2008). Six-year longitudinal predictors of porttraumatic growth in parentally bereaved adolescents and young adults. Omega: Journal of Death and Dying, 58, 107-128.
69. Wu X, Zhou X, Wu Y, An Y (2015). The role of rumination in posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among adolescents after the wenchuan earthquake. Front Psychol 6: 1335.
70. Xanthopoulos, M. S., & Daniel, L. C. (2013). Coping and social support. In A. M. Nezu, C. M. Nezu, P. A. Geller, I. B. Weiner, A. M. Nezu, C. M. Nezu, … I. B. Weiner (Eds.), *Handbook of psychology, Vol. 9: Health psychology* (2nd ed., pp. 57–78). Hoboken, NJ: Wiley.

Bölüm 78

ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞGÖREN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ AKADEMİK PERSONELİ ÖRNEĞİ

Kenan KALYON[1], Cemal ÖZTÜRK[2]

1 Acil Durum ve Afet Yönetimi Yükseklisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCİD: 0000-0002-2118-262X

2 Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü. cozturk@beu.edu.tr ORCİD: 0000-0003-3607-1356

Giriş

İnsan Kaynakları yönetiminin temel konularından olan Örgütsel Adalet ve İşgören Performansının birbirleriyle olan muhtemel yakın ilişkisi araştırılması gereken bir konudur. Örgütsel adalet dediğimiz o örgütte çalışanların, örgütteki prosedürleri, etkileşimleri ve çıktıları ne kadar adil olarak algıladıkları ve yönetimdekilerin gösterdiği davranışların işgörenlerce etik ve ahlaki değerler açısından kişisel değerlendirmesidir. Örgütsel Adaletin katılım, prosedür ve iletişim olmak üzere başlıca üç boyutu bulunmaktadır.

Çalışanlar kurumdaki ortamı analiz edip kendi durumlarına dair karara varırken, örgütte çıktıların eşitlik ilkesine uygun dağıtılıp dağıtılmadığına bakmaktadır. Bu örgütsel adaletin katılım adaleti boyutudur. Dağıtım derken çalışanın kurumdaki çalışmaları karşılığında aldığı ücret, pirim, terfi, sosyal haklar gibi konularda kendisinin eline geçenle öteki çalışanların elde ettiklerini kıyaslayarak örgütünün adaletli ya da adaletsiz olduğuna dair vardığı algıdır.

Örgütsel adaletin prosedür adaleti boyutuna gelince, karar verme amacına dönük olarak kullanılan prosedürlerin adilliği algısı ve bireylerin kararlara katılabilmeleri, karar alma sürecinin adilliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adaleti uyguladıklarında yöneticiler alınan kararlardan etkilenen çalışanların bu kararların alınma süreçlerine katıldıklarından, kararı kabul ettiklerinden ve süreçlerin nesnel olarak gerçekleştirildiğinden emin olmaktadırlar. Burada çalışanlar karar süreçlerini onaylamışlarsa bu onların her açıdan bilgi edinebildikleri ve mevcut kararı seçme haklarının varlığını gösterir.

Etkileşim Adaleti çalışanlarla yöneticiler ya da dağıtım kararından etkileneceklerle dağıtım kaynağı arasındaki etkileşimi göstermektedir. Aynı zamanda bu adalet örgütsel işlemlerin uygulanmasında, çalışanların maruz kaldıkları tutum ve davranışların niteliği şeklinde de görülebilmektedir. Böylece adaleti dağıtacak olanla onu alacak olan arasındaki iletişimde nezaket, dürüstlük ve saygı gibi yönler temel alınmaktadır.

Performans dediğimizde bir işyerinde çalışanın bilgisi, motivasyonu ve üretilen mal ya da hizmet arasındaki etkileşim sonucundaki çıktı, belli bir zamandaki üretilen mal ya da hizmetin hedefe ulaşma derecesi, çalışanların çalıştıkları kurumun amacına olan katkılarının toplam ölçüsüdür. Kurumlar İnsan Kaynakları Yönetimi bağlamında başarı yakalayabilmeleri için performans değerlendirme sisteminin başarılı olmasına gereksinim duyulmaktadır.

Çalışmanın devamında bu örgütsel adalet boyutları ile İşgören performansı etkileşimi Bitlis Eren Üniversitesinde görevli akademisyenlerin anketlere verdikleri cevapların değerlendirmesiyle ulaşılmaya çalışılacaktır.

Yöntem

Araştırmamızda, betimsel araştırma modellerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yönteminde önemli olan, araştırma konusunu kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlayabilmek ve mevcut durumu değiştirmeden gözleyebilmektir (Caz, 2018: 64). Araştırmada veri toplama yöntemi olarak ise tarama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini, Bitlis Eren Üniversitesinde görevli Akademik personeli oluştururken kısıtlılığını ankete 83 akademik personelin katılmış olması oluşturmaktadır. Veriler anketlerin linkle gönderilip doldurularak geri dönüşleri şeklinde, bir IP numarasından bir defa doldurma ve katılımcının beyanı alanı ilk başta zorunlu olarak kabul edilmesi şartına bağlı olarak, 2019 yılı içerisinde toplanmıştır. Daha sonra veriler tablolaştırılmıştır. Bu bağlamda Araştırma ve yayın etiğine uyulmuş, Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulundan 1/4/2019 tarih ve 2019/04-IV sayılı Kurul kararı alınmıştır.

Nicel bir çalışma olan mevcut uygulamada veri toplama aracı olarak kullanılacak anket ve ölçek, 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Demografik Özellikler formu, İkinci bölümde; 19 maddeden oluşan Örgütsel Adalet Ölçeği ve Üçüncü bölümde; 4 maddeden oluşan İşgören Performansı Ölçeği yer almaktadır.

Örgütsel Adalet Ölçeği (Uğurlu, 2009: 124-125 ve 219): Akademisyenlerin okullarına ilişkin adalet algıları Niehoff ve Moorman (1996) tarafından geliştirilen "örgütsel adalet ölçeği" ile ölçülmüştür. Niehoff ve Moorman (1996)'ın geliştirdiği örgütsel adalet ölçeğinin, Polat (2007) tarafından Türk kültürüne uyarlaması yapılmıştır. Ölçek Polat (2007) tarafından yapılan "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki" adlı doktora çalışmasında kullanılmıştır. Ölçeğin Polat (2007) tarafından yapılan deneme uygulaması sonucunda örgütsel adalet ölçeğinin güvenirlik katsayısı .85 çıkmıştır. Yapılan faktör analizinde hiçbir maddenin faktör yükü .45 altında çıkmadığından deneme ölçeğindeki tüm maddeler asıl ölçeğe alınmıştır. Uygulama sonucunda örgütsel adalet ölçeğine yapılan güvenirlik analizinde, ölçeğin tamamı için güvenirlik Cronbach's Alpha katsayısı .96 çıkmıştır. Örgütsel adaletin alt boyutları için güvenirlik katsayıları ise dağıtımsal adalet boyutu için .89, işlemsel adalet boyutu için .95 ve etkileşimsel adalet boyutunda .90 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin uygulama sonrasında yapılan faktör analizinde, ölçeğin aslında olduğu gibi maddeler üç boyutlu olarak sınıflanmıştır. Her bir maddenin faktör yükü .45'in üstünde çıktığından tüm maddeler ölçeğe alınmıştır. Ölçeğin orijinalinde karara katılma ile ilgili maddeler etkileşimsel adalet boyutunda yer alırken, bu araştırmada işlemsel adalet boyutunda yer almıştır. Bu durum,

Türkiye kamu örgütlerinin ve okulların bürokratik yapısı, karara katılma surecindeki maddelerin işlemsel adalette yer almasında etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Faktör analizi sonucunda üç faktörlü ölçeğin 6 maddesi dağıtımsal adaleti, 9' u işlemsel adaleti ve 4'u de etkileşimsel adaleti ölçmektedir. Araştırmacı tarafından yapılan uygulama sonucunda; örgütsel adalet ölçeğine yapılan güvenirlik analizinde ölçeğin tamamı için güvenirlik Cronbach's Alpha katsayısı .97 çıkmıştır. Alt boyutları için güvenirlik katsayıları ise dağıtımsal adalet .95, işlemsel adalet .95 ve etkileşimsel adalet boyutunda .92 olarak bulunmuştur.

İşgören Performansı Ölçeği (Caz, 2018: 67 ve 146); Bradley vd, 1999: 58 vd; Sigler ve Pearson, 2000: 27 vd.; Çöl, 2008: 35 vd): Çalışanların performansını ölçmek amacıyla önce Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmış olan ölçeğin geçerlik-güvenirliği Çöl (2008) tarafından yapılmıştır. Tek faktörlü olan ölçek 4 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert (5=Kesinlikle Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Kararsızım, 2=Katılmıyorum, 1=Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekte ters kodlanması gereken madde yoktur. Ölçekten alınan puan ortalamasının artması, iş performansının arttığını göstermektedir.

2. Örgütsel Adalet

2.1. Genel:

Örgütsel adalet çalışanların iş yerindeki prosedürleri, etkileşimleri ve çıktıları adil olarak algılamalarıdır, yönetsel davranışların etik ve ahlaki değerler açısından kişisel bir değerlendirmesidir, işgörenlerin iş davranışları, iş performansları ve iş ortamındaki sergiledikleri tavır ve davranışlarına göre değerlendirmelere tabi tutulmalarıdır. Genel olarak bir tutumun, adalete uygunluğunu ve kişilerin dürüstlüğünü anlatmak için "adalet" kavramı kullanılırken; örgütsel ortamlarda örgütlerle ilgili olarak yöneticilerin adaletli ya da adil olma durumunu anlatmak için "örgütsel adalet" kavramı kullanılmaktadır (İçerli, 2020: 69).

Örgütsel adalet örgütteki uygulama ve kararlara dair olan İşgören algılarını ve bu algıların yine işgörenlerdeki etkilerini içerir (Çolak ve Erdost, 2004: 52). Çalışanlar durumları kendi algılamalarına göre davranışlarını şekillendirirler, durum böyle olunca da işgörenlerin örgütün adilliğine dair olan algıları örgütsel adalet konusunu çok daha önemli kılmaktadır (İşcan, 2005: 150)[1]. Algılanan adalet işgören davranışları ve örgütün işleyiş ve çalışmalarıyla önemli bir ilişkiye sahiptir (Irak, 2004: 26).

Çalışan örgütteki kararların adil olduğunu algıladığında istekle çalış-

1 İŞCAN, Ömer Faruk; (2005), "Siyasal Arena Metaforu Olarak Örgütler ve Örgütsel Siyasetin Örgütsel Adalet Algısına Etkisi" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt.60, Sayı.1, ss.149-171, s.150.

makta ve örgüt ile çalışan arasında kuvvetli bir bağ kurulmaktadır (Murphy vd., 2003:65). Örgütsel adalet sağlandığında, işgörenin örgütsel bağlılığının artırttığı bir güven köprüsü oluşturulmaktadır (Lambert, 2003:157).

2.2. Dağıtım Adaleti

Dağıtım Adaleti örgütteki çıktıların dürüst bir şekilde paylaşılması, çalışanların örgütte dağıtılan kaynaklardan (ücret gibi- terfi gibi) adil bir biçimde payını aldığına inanması (Özdevecioğlu, 2003:78; Chambers, 2002:318), çalışanların elde ettikleri kazanç miktarlarına ilişkin adalet algılamalarıdır (Folger & Konovsky, 1989:115; Bağcı, 2013:165).

İşgörenler, içerisinde bulundukları durumu analiz edip, daha sonra kendi durumları ile ilgili karar verirken, örgütsel çıktıların eşitlik teorisine göre dağıtılıp dağıtılmadığını göz önüne alırlar. Bu dağılımdan kastedilen, işgörenin örgütteki çalışmalarının bir sonucu olarak aldığı ücret, pirim, terfi, sosyal haklar gibi hususlarda kendi elde ettikleri ile diğer işgörenlerin elde ettiklerini karşılaştırarak örgütü hakkında ulaştığı adaletli veya adaletsiz algısıdır. Bireyler, dağıtımın adil olup olmadığını değerlendirirken sonuçların moral ve etik olarak uygunluğunu da dikkate alırlar. Ancak doğru tespit etme düzeyinin düşük olmasından ötürü bu değerlendirme fazla tuzak içermektedir. Bir diğer tuzak da değerlendirmede aynı sonuçlar için farklı referansların dikkate alınmasıdır. Bu durumda, örneğin aynı iş karşılığında aynı ücreti alan işgörenin farklı referansları dikkate alması örgütsel adalet algısında kırılmalara yol açmaktadır (Demirel ve Seçkin, 2011: 101).

2.3. Prosedür/Süreç Adaleti

Karar vermek için kullanılan prosedürlerin adil olduğu algısı ve bireylerin karar alma sürecine katılabilmeleri, karar alma sürecinin adilliği ile ilgilidir. Prosedür adaletini uygulayan yöneticiler alınan idari kararlardan etkilenen bireylerin karar verme süreçlerine katıldıklarından, onaylarından ve süreçlerin objektif bir biçimde gerçekleştirildiğinden emin olmaktadırlar. Titiz bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkan Prosedürel Adalet, işverenler ve işgörenler için olduğu kadar örgütün geleceği için de oldukça önemlidir.

Prosedürlerin adil olmaları için bağlı olduğu kurallar şunlardır (Şahin ve Kavas, 2016: 122): 1. Tutarlı Olmalı: Dağıtım kararlarındaki tutarlılık. 2. Önyargılı olmama: Dağıtım ve uygulamada çalışanlarına önyargılı olmama. 3. Doğruluk: Bilgilerin doğruluğu. 4. Düzeltebilme: Çalışanların bazı kararlara itiraz ettiğinde onları düzelttirebilme haklarının olması. 5. Temsilcilik: Çalışanları da etkileyecek olan kararlarda onların temsilcilerinin de görüşlerinin alınması. 6. Etik Olma: Verilecek kararların çalışanların etik değerleri ile aynı yönlü olması.

2.4. Etkileşim Adaleti

Etkileşim Adaleti dağıtım kararından etkileneceklerle dağıtım kaynağı arasındaki etkileşimi ifade etmektedir. Bies etkileşim adaletini örgütsel işlemlerin uygulandığı sırada, işgörenlerin maruz kaldıkları tutum ve davranışların niteliği olarak ifade etmektedir (Bies ve Moag, 1986: 43 vd).

Adaletin kaynağı ve alıcısı arasındaki iletişim sürecinde nezaket, dürüstlük ve saygı gibi yönleri temel almaktadır. Örgütsel faaliyetlerde uygulanan uygulamaların işgörenlerle yöneticiler yönüne odaklı olup, özellikle işgören ve yönetici arasındaki tavırlar, ilişkilere yapılan yatırımlar ve bu ilişkilerden elde edilecek çıktıların etkisini inceleyen kavramdır. Etkileşim adaletinin daha çok örgütsel adaletin insani yönüne önem verdiği söylenebilir. Etkileşim adaleti iki boyutta karşımıza çıkmaktadır; birincisi "kişilerarası duyarlılık" ikincisi ise "bilgi verme"/ "açıklama yapma" şeklindedir.

3. Performans

Performans bir yerde belli bir zamanda üretilen hizmet/mal miktarı ve bireyin bilgisi/yeteneği ve motivasyonu arasındaki etkileşimin çıktısıdır (Kalkandelen, 1997: 154); belirli bir zaman aralığında yapılan işlerin hedefe yaklaşma derecesidir (Tutar ve Altınöz, 2010: 201), bir işgörenin veya işgören grubunun, ilgili oldukları birimin ve örgütün amaçlarına, niteliksel ve niceliksel katkılarının toplam ölçüsüdür. İnsan Kaynakları Yönetiminin başarısı için performans değerlendirme sisteminin başarısına ihtiyaç duyulmaktadır (Hartog vd, 2004: 559).

Performans değerlendirmesinin işlevleri kendini personel işlemlerinde göstermektedir. Bu işlemlerin bazıları; İşyerinde eğitim ve geliştirme, eğitim program ve üst kararlarının değerlendirilmesi, çalışan seçimi, çalışanın gerekli yeteneklerinin ortaya konması, güçlü yanlarını ödüllendirilmesi ve zayıf yanlarını güçlendirilmesi, eğitim gerekliliğini belirleme, disiplin ve terfi olasılıklarını önceden görme, çalışanın motivasyonunu artırmadır (Maitland, 1998: 70: 194; Helvacı, 2002: 159-160; Şahin, 2018: 224-226). Örgütlerde performans ölçerken bazı kriterler kullanılmaktadır, bunların başlıcaları: kalite, verimlilik, yenilik, karlılık, maliyet, müşteri ve işgörenlerin memnuniyet durumu (Aktan, 2009: 26).

4. Uygulamadan Elde Edilen Veriler

Yapılan uygulama sonucu elde edilen veriler üç tablo haline getirilmiş ve bu tabloların altlarında verilerin ifadesi yapılmıştır.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Ölçekler		Frekans	Oran %
Yaş	25 yaş ve altı	0	0 %
	26-35 yaş arası	31	37,34 %
	36-45 yaş arası	**47**	**56,62** %
	46-50 yaş arası	4	4,81 %
	51 yaş ve üzeri	1	1,2%
	Toplam	**83**	**100**
Eğitim Durumu	Lisans	2	2,4 %
	Yüksek Lisans	25	30,12 %
	Doktora	**56**	**67,46 %**
	Toplam	**83**	**100**
Cinsiyet	Erkek	**59**	**71,08 %**
	Bayan	24	28,91 %
	Toplam	**83**	**100**
Mesleki Deneyim	1-5 yıl arası	8	9,63 %
	6-10 yıl arası	**50**	**60,24 %**
	11-15 yıl arası	10	12,04 %
	16 yıl ve üzeri	15	18,07 %
	Toplam	**83**	**100**
Akademik Unvan	Öğretim Görevlisi	34	40,96 %
	Dr. Öğr. Üyesi	**37**	**44,57 %**
	Doç. Dr.	9	10,84 %
	Prof. Dr.	3	3,61 %
	Toplam	**83**	**100**
Medeni durum	Evli	**68**	**81,92 %**
	Bekâr	15	18,07 %
	Toplam	**83**	**100**

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde ankete, (26-35) yaş aralığında 31 (%37,34), (36-45) aralığında 47 (56,62 %), 46 yaş ve üzerinde % 6 (5) olmak üzere toplamda 83 katılımcının olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarının 2'sinin % 2,4 lisans, 25'inin % 30,12 yüksek lisans ve 56'sının % 67,46 doktora mezunu olduğu; cinsiyetlerinin 59'unun % 71.08 erkek, 24'ünün % 28,91 kadın olduğu; mesleki deneyimlerinin 50'sinin % 60,24 (6-10 yıl aralığında), 15'inin %18,07 (16 yıl ve üzeri), 10'unun % 12,04 (11-15 yıl aralığında), 8'inin % 9,63 (1-5 yıl aralığında) olduğu; akademik unvanlarının 37'sinin % 44,57 Dr. Öğr. Üyesi, 34'ünün % 40,96

Öğretim Görevlisi, 9'unun % 10.84 Doç. Dr., 3'ünün % 3,61 Prof. Dr. olduğu; medeni durumlarının 68'inin %81,92 evli olduğu ve 15'inin %18,07 bekar olduğu görülmektedir.

Tablo 2: *Demografik Özellikler ve Örgütsel Adalet İlişkisi*

Ölçekler		Frekans	**Katılanlar**	**Katılmayanlar**	**Biraz Katılanlar**
			Oran %	Oran %	Oran%
Yaş	25 yaş ve altı	0			
	26-35 yaş arası	31	34,9	**40,78**	22,16
	36-45 yaş arası	**47**	36,05	**39,27**	22,37
	46-50 yaş arası	4	28,94	**38,15**	32,89
	51 yaş ve üzeri	1	10,52	**89,47**	0
	Toplam	**83**	34,98	**40,38**	22,53
Eğitim Durumu	Lisans	2	13,15	**52,63**	34,21
	Yüksek Lisans	25	40,84	**41**	18
	Doktora	56	33,69	**39,89**	24,26
	Toplam	**83**	35,34	**40,53**	22,61
Cinsiyet	Erkek	**59**	34,47	**38,47**	22,42
	Bayan	24	35,52	**39,42**	22,57
	Toplam	**83**	34,77	**38,74**	22,46
Medeni Durumu	Evli	**68**	**39,15**	35,84	22,21
	Bekar	15	16,73	**57,58**	24,16
	Toplam	**83**	34,94	39,76	22,56
Mesleki Deneyim	1-5 yıl arası	8	**58,63**	17,37	22,74
	6-10 yıl arası	**50**	31,79	**45,15**	24,10
	11-15 yıl arası	10	27,89	**49,47**	22,63
	16 yıl ve üzeri	15	**41,95**	34,42	22,15
	Toplam	**83**	35,60	**41**	23,4

Akademik Unvan	Öğr. Gör.	34	37,05	**39,84**	20,63
	Dr. Öğr. Üyesi	**37**	**38,47**	32,31	26,69
	Doç. Dr.	9	**56, 16**	25,47	17,37
	Prof. Dr.	3	3,47	**90,32**	5,21
	Toplam	**83**	**38,54**	36,75	22,41
Genel Toplam Ortalama			35,69	**39,52**	22,66

Tablo 2'de, Örgütsel Adalet ölçeğinde yer alan "katılıyorum" ile "tamamen katılıyorum" ifadeleri birleştirilerek "Katılanlar" şeklinde ve "kesinlikle katılmıyorum" ile "katılmıyorum" ifadeleri de birleştirilerek "Katılmayanlar" şeklinde işlenmiştir.

Örgütsel Adalet algısının ölçüldüğü ifadelere katılma durumunu belirleyen ankette;

Yaş katılma durumu değerlendirildiğinde; 36-45 yaş aralığındaki 47 katılımcının %36.05'i olumlu-katıldığı yönünde, %39,27'si olumsuz-katılmadığı yönünde, % 22,37'si biraz katılıyorum şeklinde; 26-35 yaş aralığındaki 31 katılımcının %34.7'i olumlu-katıldığı yönünde, %40.78'si olumsuz-katılmadığı yönünde, % 22,16'sı biraz katılıyorum şeklinde; 46-50 yaş aralığındaki 4 katılımcının %28.94'ü olumlu-katıldığı yönünde, %38.15'i olumsuz-katılmadığı yönünde, % 32.89'u biraz katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Yaş unsuruna göre bir değerlendirme yaptığımızda, Biraz katılanlar hariç katılanların 26-35 ve 36-45 yaş aralığında daha yüksek olduğu, bu yaş aralıkları açısından katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %34.98'inin katılma yönünde, %40.38'inin katılmama yönünde ve %22.53'ünün Biraz katıldığı şeklinde cevap verdiği ve katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Eğitim katılma durumu değerlendirildiğinde; Doktora düzeyindeki 56 katılımcıdan %33.69'u katıldığı yönünde, %39.89'u Katılmadığı yönünde ve %24.26'sı Biraz katılıyorum şeklinde; Yüksek lisans düzeyindeki 25 katılımcıdan %40.84'ü katıldığı yönünde, %41'i Katılmadığı yönünde ve %18'i Biraz katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Burada da eğitim durumu açısından değerlendirdiğimizde, doktora düzeyindekilerde anlamlı şekilde olmak üzere tüm eğitim düzeylerinde katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %35.34'ü katılma yönünde, %40.53'ünün katılmama yönünde ve

%22.61'inin Biraz katıldığı şeklinde cevap verdiği ve katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Cinsiyet katılma durumu değerlendirildiğinde; erkek olan 59 katılımcıdan %34.47'si katıldığı yönünde, % 38.47'si katılmadığı yönünde ve % 22.42'si Biraz katıldığı şeklinde; kadın olan 24 katılımcıdan % 35.52'si katıldığı yönünde, % 39.42'si katılmadığı yönünde ve % 22.57'si Biraz katıldığı şeklinde cevap vermiştir. Burada cinsiyet yönünden değerlendirdiğimizde, her iki cinsiyet grubunda da katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Medeni durum katılma durumu değerlendirildiğinde; evli olan 68 katılımcıdan %39.15'i katıldığı yönünde, %35.84'ü katılmadığı yönünde ve %22.21''i Biraz katıldığı şeklinde; bekar olan 15 katılımcıdan %16.73'ü katıldığı yönünde, %57.58'i katılmadığı yönünde ve %24.16'ı Biraz katıldığı şeklinde cevap vermiştir. Burada evli ve bekar personeller arasında zıt bir adalet algısı olduğunu, evlilerin katılan yani "örgütsel adalet yönünde olumlu düşünenlerin" daha fazla iken, bekarların katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" açık ara olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %34.94'ünün katılma yönünde, %39.76'sının katılmama yönünde ve %22.56'sının Biraz katıldığı şeklinde cevap verdiği ve katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Mesleki deneyim katılma durumu değerlendirildiğinde; 6-10 yıl arasındaki 50 katılımcıdan %31.79'u katıldığı yönünde, %45.15'i katılmadığı yönünde ve %24.10'u Biraz katıldığı şeklinde; toplamda 83 katılımcının %35.60'ı katıldığı yönünde, %41'i katılmadığı yönünde ve %23.4'ü Biraz katıldığı şeklinde cevap vermiştir. 1-5 yıl aralığındakilerle 16 yıl ve üzerindeki katılımcılarda katılan yani "örgütsel adalet yönünde olumlu düşünenler" daha fazla iken diğer gruplarda ve genel ortalamada katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Akademik unvan katılma durumu değerlendirildiğinde; Dr. Öğretim Üyesi olan 37 katılımcıdan %38.47'si katıldığı yönünde, %32.31'i katılmadığı yönünde ve %26.69'u Biraz katıldığı şeklinde; Öğr. Gör. olan 34 katılımcıdan %37.05'i katıldığı yönünde %39.84'ü katılmadığı yönünde ve %20.63'ü biraz katıldığı şeklinde; Doç. Dr. olan 9 kişiden %56.16'sı katıldığı yönünde, % 25.47'si katılmadığı yönünde ve %17.37'si Biraz katıldığı şeklinde; ortalamaya baktığımızda katılımcıların % 38.54'ü katıldığı yönünde, %36.75'i katılmadığı yönünde ve %22.41'i Biraz katıldığı

şeklinde cevap vermiştir. Burada Doç Dr. katılımcıların bariz şekilde olmak üzere Dr. Öğretim Üyesi ve Doç. Dr. katılımcıların katılma yönünde ve Prof. Dr. ve öğretim görevlilerinin katılmama yönünde ağırlıklı görüş belirttiği görülmektedir. Burada toplamda 38.54 katılma yönünde 36.75 katılmama yönünde cevap verdiği ve katılan yani "örgütsel adalet yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden fazla olduğu görülmektedir.

Tablonun genel ortalamasına göre; Katılımcılardan %35.69'u katıldığı yönünde, %39.52'si katılmadığı yönünde ve %22.66'sı Biraz katıldığı şeklinde cevap vermiştir. Bu da göstermektedir ki katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazladır.

Tablo 3: *Demografik Özellikler ve İş Gören Performansı İlişkisi*

Ölçekler		**Frekans**	**Katılanlar/ olumlu cevap verenler**	**Katılmayanlar/ olumsuz cevap verenler**	**Biraz Katılan**
			Oran %	Oran %	Oran%
Yaş	25 yaş ve altı	0	0	0	0
	26-35 yaş arası	31	**78,75**	6	13,25
	36-45 yaş arası	**47**	**82**	6	10
	46-50 yaş arası	4	**81,25**	0	18,75
	51 yaş ve üzeri	1	**100**	0	0
	Toplam	**83**	**80,96**	5,64	11,5
Eğitim Durumu	Lisans	2	**100**	0	0
	Yüksek Lisans	25	**82**	4	14
	Doktora	56	**80,5**	6,25	11
	Toplam	**83**	**81,42**	5,42	11,63
Cinsiyet	Erkek	**59**	**75,5**	6,5	15,75
	Bayan	24	**93,5**	3	2
	Toplam	**83**	**80,7**	5,48	11,77
Medeni Durumu	Evli	**68**	**82,5**	3	12
	Bekar	15	**74,5**	14	9,5
	Toplam	**83**	**81,05**	4,98	11,54

Mesleki Deneyim	1-5 yıl arası	8	**83,75**	0	15,5
	6-10 yıl arası	**50**	**84**	5	11
	11-15 yıl arası	10	**72,5**	10	17,5
	16 yıl ve üzeri	15	**79**	9,5	9,5
	Toplam	**83**	**81,68**	7,3	11
Akademik Unvan	Öğr. Gör.	34	**82**	2	14
	Dr. Öğr. Üyesi	**37**	**83**	5	10
	Doç. Dr.	9	**77**	11	11
	Prof. Dr.	3	**66**	33	0
	Toplam	**83**	**81,32**	5,43	11,38
Genel Toplam Ortalama			**81,18**	5,7	11,47

Tablo 3'de, İş gören performansı ölçeğinde yer alan "katılıyorum" ile "Kesinlikle katılıyorum" ifadeleri birleştirilerek "Katılanlar" şeklinde ve "katılmıyorum" ile "kesinlikle katılmıyorum" ifadeleri de birleştirilerek "Katılmayanlar" şeklinde işlenmiştir.

İşgören performansının ölçüldüğü ifadelere katılma durumunu belirleyen ankette;

Yaş katılma durumu değerlendirildiğinde; 36-45 yaş aralığındaki 47 katılımcının %82'i olumlu-katıldığı yönünde, %6'sı olumsuz-katılmadığı yönünde, % 10'u Kararsızım şeklinde; 26-35 yaş aralığındaki 31 katılımcının %78.75'i olumlu-katıldığı yönünde, %6'sı olumsuz-katılmadığı yönünde, % 13.25'i Kararsızım şeklinde; 46-50 yaş aralığındaki 4 katılımcının %81.25'i olumlu-katıldığı yönünde, %0 olumsuz-katılmadığı yönünde, % 18.75'i Kararsızım şeklinde cevap vermiştir. Yaş unsuruna göre bir değerlendirme yaptığımızda, Kararsızlar hariç katılanların 26-35 ve 36-45 yaş aralığında daha yüksek olduğu, bu yaş aralıkları açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %80.96'ının katılma yönünde, %5.64'ünün katılmama yönünde ve %11.5'inin Karasızım şeklinde cevap verdiği ve katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Eğitim katılma durumu değerlendirildiğinde; Doktora düzeyindeki 56 katılımcıdan %80.5'i katıldığı yönünde, %6.25'i Katılmadığı yönünde

ve %11'i Kararsızım şeklinde; Yüksek lisans düzeyindeki 25 katılımcıdan %82'si katıldığı yönünde, %4'ü Katılmadığı yönünde ve %14'ü Karasızım şeklinde cevap vermiştir. Burada da eğitim durumu açısından değerlendirdiğimizde, tüm eğitim düzeylerinde anlamlı şekilde katılan "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %81.42'sinin katılma yönünde, %5.42'sinin katılmama yönünde ve %11.63'ünün Karasızım şeklinde cevap verdiği ve katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Cinsiyet katılma durumu değerlendirildiğinde; erkek olan 59 katılımcıdan %75.5'i katıldığı yönünde, % 6.5'i katılmadığı yönünde ve % 15.75'i Kararsızım şeklinde; kadın olan 24 katılımcıdan % 93.5'i katıldığı yönünde, % 3'ü katılmadığı yönünde ve % 2'si Kararsızım şeklinde cevap vermiştir. Bu grup ortalamasında katılımcılardan %80.7'sinin katılma yönünde, %5.48'inin katılmama yönünde ve %11.77'sinin Karasızım şeklinde cevap verdiği ve hem her iki cinsiyet açısından hem de genel ortalama açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Medeni durum katılma durumu değerlendirildiğinde; evli olan 68 katılımcıdan %82.5'i katıldığı yönünde, %3'ü katılmadığı yönünde ve %12'si Kararsızım şeklinde; bekar olan 15 katılımcıdan %74.5'i katıldığı yönünde, % 14'ü katılmadığı yönünde ve %9.5'i Kararsızım şeklinde cevap vermiştir. Bu grubun genel ortalamasına baktığımızda katılımcılardan %81.05'inin katılma yönünde, % 4.98'inin katılmama yönünde ve % 11,54'ünün Kararsızım şeklinde cevap verdiği ve evli ve bekar grupları hem de genel ortalama açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Mesleki deneyim katılma durumu değerlendirildiğinde; 6-10 yıl arasındaki 50 katılımcıdan % 84'ü katıldığı yönünde, % 5'i katılmadığı yönünde ve % 11'i Kararsızım şeklinde; toplamda 83 katılımcının % 81.68'i katıldığı yönünde, % 7.3'ü katılmadığı yönünde ve % 11'i Kararsızım şeklinde cevap verildiği, hem ayrı ayrı tüm gruplar için hem de genel ortala açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Akademik unvan katılma durumu değerlendirildiğinde; Dr. Öğretim Üyesi olan 37 katılımcıdan % 83'ü katıldığı yönünde, % 5'i katılmadığı

yönünde ve % 10'u Kararsızım şeklinde; Öğr. Gör. olan 34 katılımcıdan % 82'si katıldığı yönünde % 2'si katılmadığı yönünde ve % 14'ü Kararsızım şeklinde; Doç. Dr. olan 9 kişiden % 77'si katıldığı yönünde, % 11'i katılmadığı yönünde ve %11'i Kararsızım şeklinde; ortalamaya baktığımızda katılımcıların % 81.32'i katıldığı yönünde, % 5.43'ü katılmadığı yönünde ve % 11.38'i Kararsızım şeklinde cevap verildiği, hem ayrı ayrı tüm gruplar için hem de genel ortala açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Tablonun genel ortalamasına göre; Katılımcılardan % 81.18'i katıldığı yönünde, % 5.7'si katılmadığı yönünde ve % 11.47'si Kararsızım şeklinde cevap vermiştir. Bu da göstermektedir ki katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bir kurumdaki örgütsel adalet ve işgörenin performansının birbirlerinden etkilenmesi muhtemeldir. Buna dönük olarak bu çalışmada öncelikle gerekli literatür taramaları yapılmış ve sonrasında Bitlis Eren Üniversitesi'nde görevli akademik personele Örgütsel Adalet Ölçeği, İşgören Performansı Ölçeği ve Demografik Özellikler olmak üzere toplam üç bölümden oluşan bir uygulama, 2019 yılı içerisinde gerekli Etik Kurul izinleri alınarak yapılmıştır. Veriler toplandıktan sonra "Katılımcıların Demografik Özellikleri", "Demografik Özellikler ve Örgütsel Adalet İlişkisi", "Demografik Özellikler ve İşgören Performansı İlişkisi" tabloları oluşturulmuştur. Tablolara baktığımızda:

1. Katılımcıların Demografik Özellikleri Tablosu'nda, katılımcıların 31'inin 26-35 yaş aralığında, 47'sinin 36-45 yaş aralığında, ve 5'inin 46 yaş ve üzerinde olan 83 personelden oluştuğu görülmektedir. Bu katılımcılardan: 2'sinin lisans, 25'inin yükseklisans ve 56'sının doktora mezunu olduğu; 59'unun erkek ve 24'ünün kadın olduğu; 50'sinin 6-10 yıl aralığında, 15'inin 16 yıl ve üzeri, 10'unun 11-15 yıl aralığında, 8'inin1-5 yıl aralığında mesleki tecrübeye sahip olduğu; 37'sinin Dr. Öğr. Üyesi, 34'ünün Öğretim Görevlisi, 9'unun Doç. Dr., 3'ünün Prof. Dr. akademik unvanına sahip olduğu; 68'inin evli ve 15'inin de bekar olduğu görülmektedir.

2. Demografik Özellikler ve Örgütsel Adalet İlişkisi tablosuna baktığımızda;

-Yaş katılma grubu değerlendirmesinde, katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

- Eğitim katılma durumu değerlendirmesinde, doktora düzeyindekilerde anlamlı şekilde olmak üzere tüm eğitim düzeylerinde katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

- Cinsiyet katılma durumu değerlendirmesinde, her iki cinsiyet grubunda da katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

- Medeni durum katılma durumu değerlendirmesinde, evli ve bekar personeller arasında zıt bir adalet algısı olduğunu, evlilerin katılan yani "örgütsel adalet yönünde olumlu düşünenlerin" daha fazla iken, bekarların katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" açık ara olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

- Mesleki deneyim katılma durumu değerlendirmesinde, 1-5 yıl aralığındakilerle 16 yıl ve üzerindeki katılımcılarda katılan yani "örgütsel adalet yönünde olumlu düşünenler" daha fazla iken diğer gruplarda katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

- Akademik Unvan katılmama durumu değerlendirildiğinde, Burada Doç Dr. katılımcıların bariz şekilde olmak üzere Dr. Öğretim Üyesi ve Doç. Dr. katılımcıların katılma yönünde ve Prof. Dr. ve Öğretim Görevlilerinin katılmama yönünde ağırlıklı görüş belirttiği,

Demografik özellikler örgütsel adalet ilişkisindeki genel ortalamada; katılımcıların % 35.69'u katıldığı ve % 39.52'si katılmadığı yönünde görüş bildirmiş olup katılmayan yani "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu,

Görülmektedir.

3. Demografik Özellikler ve İşgören Performansı İlişkisi Tablosuna baktığımızda:

- Yaş katılma durumu değerlendirildiğinde, kararsızlar hariç katılanların 26-35 ve 36-45 yaş aralığında daha yüksek olduğu, bu yaş aralıkları açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

- Eğitim katılma durumu değerlendirildiğinde, tüm eğitim düzeylerinde anlamlı şekilde katılan "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

- Cinsiyet katılma durumu değerlendirildiğinde, her iki cinsiyet açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu

düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

- Medeni durum katılma durumu değerlendirildiğinde, hem evli hem de bekar grupları açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

- Mesleki deneyim katılma durumu değerlendirildiğinde, ayrı ayrı tüm gruplar açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

- Akademik unvan katılma durumu değerlendirildiğinde, ayrı ayrı tüm akademik unvan grupları açısından katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

Demografik özellikler İşgören performansı ilişkisindeki genel ortalamada; katılımcıların % 81.18'i katıldığı ve % 5.7'i katılmadığı yönünde görüş bildirmiş olup katılan yani "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu,

Görülmektedir.

Araştırma ve yayın etiğine uyulup Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulundan 1/4/2019 tarih ve 2019/04-ıv sayılı Kurul kararı alınarak yapılmış bu çalışmada sonuç olarak: Bitlis Eren Üniversitesi'nde görevli akademisyenlerden; "İşgören performansının yüksekliği yönünde olumlu düşünenlerin" olumsuz düşünenlerden anlamlı şekilde açık ara fazla olduğu; "örgütsel adalet yönünde olumsuz düşünenlerin" olumlu düşünenlerden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Buradan katılımcılar açısından Örgütsel adaletin düşüklüğü ve İşgören performansının yüksekliği ortaya çıkmaktadır. Ancak İşgören performansında katılanlarla katılmayanlar arasındaki katılanlar lehine telafisi imkansız olarak değerlendirilebilecek olan farklılık, İşgören performansının işgörenlerce değerlendirilmesinden ve muhtemelen kendilerini objektif olarak değerlendirmede kişisel nedenlerle kısıtlılık oluşmasından ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle başlarken beklenen İşgören Performansı ve Örgütsel Adalet arasındaki doğru orantıya ulaşılamamıştır. Örgütsel adalet ve İşgören performansı arasındaki doğrusal olması gerektiği değerlendirilen sonuçlar için İşgören performansının iş görenler dışındakilerce değerlendirileceği yeni çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Aktan C. C. (2009). "Performans Yönetimi: Organizasyonlarda Performans Değerlendirme Ve Ölçme". *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 25-33.

Bağcı, Z. (2013). "Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir İnceleme". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 163-184.

Bies, R. J. ve Moag, J. S. (1986). "Interactional Justice: Communication Criteria For Fairness", B.H. Sheppard (eds), Research on Negotiation in Organizations, 43-55, Greenwich: JAI Press.

Caz, Ç. (2018). "Açık Liderlik İle Örgütsel Sinizm İlişkisi Ve İşgören Performansına Etkisi: Spor Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumları Üzerine Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.

Chambers, B. A. (2002). "Applicant Reactions and Their Consequences: Review, Advice and Recommendations for Future Research". *International Journal of Management Reviews*, 4(4), 317-333.

Çolak, M. ve Erdost H. E. (2004). "Organizational Justice: A Review of The Literature and Some Suggestions For Future Research". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 51- 84.

Çöl, G. (2008). "Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 2008, 9(1), 35-46.

Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2011). "Örgütsel Adaletin Bilgi Paylaşımı Üzerine Etkisi: İlaç Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma", *Bilig Dergisi*, 56, 99-119.

Folger, R., & Konovsky, M. A. (1989). "Effect of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions". *Academy of Management Journal*, 32(1), 15-30.

Hartog, D. N., Boselie P., ve Paauwe J. (2004). "Performance Management: A Model and Research Agenda". *Applied Psychology: An International Review*, 53(4), 556 -569.

Helvacı, M. A. (2002). "Performans Yönetimi Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36 (1-2), 155-169.

Irak, D. U. (2004). "Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu". *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 25-43.

İçerli, L. (2010). "Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.

İşcan, Ö. F. (2005). "Siyasal Arena Metaforu Olarak Örgütler ve Örgütsel Siyasetin Örgütsel Adalet Algısına Etkisi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (1), 149-171.

Kalkandelen, H. (1997). *Örgütlerde Yeniden Yapılanma ve Norm Kadro*. Ankara: Anı Yayınları.

Kirkman, B. L., Rosen, B. (1999). "Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment". *Academy of Management Journal*. 1999, 42: 58-74.

Lambert, E. (2003). "The impact of organizational justice on correctional staff". *Journal of Criminal Justice*, 31, 155–168.

Maitland, I. (1998). Personel Yönetimi. 3.B, (Çev: Duygu Uğur). İstanbul: Epsilon Yayınları.

Murphy, S. M., Wayne, S. J., Liden, R .C., ve Erdoğan, B. (2003). Understanding social loafing: the role of justice perceptions and exchange relationships. *Human Relations January*, 56(1), 61-84.

Özdevecioğlu, M. (2003). "Algılanan Örgütsel Adaletin Saldırgan Davranışlar Üzerinde Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Vol.21, ss- 77-96.

Sigler, T. H ve Pearson, C. M. (2000). "Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment". *Journal of Quality Management*. 5: 27-52.

Şahin, R. ve Kavas, E. (2016). "Örgütsel Adalet İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Öğretmenlere Yönelik Bir Araştırma: Bayat Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Yıl: 2016, Cilt: 7, Sayı: 14, ss.119-140.

Şahin, Y. (2018). *Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi*, 8B, Bursa: Ekin Yayınları.

Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). "Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: Ostim İmalat İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 195-218.

Uğurlu, C. T. (2009). "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik Ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi (Hatay İli Örneği)", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya.

Bölüm 79

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE İŞVEREN MARKASI İLİŞKİSİ -İNSAN KAYNAKLARI ÇALIŞANLARI İLE BİR UYGULAMA-

Cemile ÇETİN[1], Nihan ARACAGÖK [2]

1 Dr.Öğretim Üyesi , Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, cemilegurcay@gmail.com , cemile.gurcay@deu.edu.tr
2 İnsan Kaynakları Uzmanı , nihanaracagok@hotmail.com

GİRİŞ

1980 yılından bu yana üretim alanlarındaki yönetim süreçlerinin ileri teknolojiye dayandığı görülmektedir. Bunun sonucunda da örgütlerin uzun vadeli kararlar verebilmeleri ve stratejiler geliştirebilmeleri için stratejik insan kaynakları yönetimi konusu öne çıkmıştır (Bayraktaroğlu ve Özdemir, 2007: 262).

Stratejik insan kaynakları yönetimi yaklaşımı, örgütte görev yapan bireylerin yönetilmesini ve rekabet ortamında fark yaratacak yöntemlerin ortaya koyulabilmesini ve örgütün amaçları dahilinde insan kaynaklarının özenle yönetilmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda stratejik insan kaynakları yönetimi gerek kültürel değerler, gerek geleceğe yönelik gereksinimler gerekse beşeri problemleri ele almaktadır (Bingöl, 2014: 13). Bu bilgiler ışığında insan kaynakları yaklaşımının insana yapılan yatırımları göz önünde bulundurduğunu ve örgütler için insanların büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle de bireylerin verimli bir çalışma sergilemesi de insan kaynakları açısından öncelikli unsurlar olarak görülmektedir (Maksimovic, 2003: 160-162). Stratejik yönetim sayesinde örgütün yönetim kademelerinde ve işlevsel tüm bölümlerinde yönetim becerilerinin, örgütsel sorumlulukların, değerlerin, stratejik ve uygulamaya yönelik karar sistemlerini birbirine bağlayan idari yapıların hep birlikte geliştirilmesi sağlanmaktadır (Ayyıldız Ünnü ve Keçecioğlu, 2009: 1175).

Küreselleşmenin öne çıktığı 1850'li yıllardan itibaren örgütler aktif olarak bulundukları sektörlerin pazarlarında öncelikli olarak isimleri ile daha sonrasında kendi oluşturdukları markaları ile öne çıkmaya başladıkları bilinmektedir. Marka kavramı, tüketici kitlesinin alacağı ürünün özellikleri bakımından diğer ürünlerden ayrılmasını sağlayan isim, işaret ve semboller bütünü olarak ifade edilmektedir. Böylelikle organizasyonlar markaları ile tüketicilerine rekabet piyasasında en iyi hizmeti vermek için önceliklerini sunmaktadırlar (Watkins, 1986: 3). Örgütler markalarını daha iyi tanıtabilmek, ön plana çıkarabilmek adına markalar için isimler, logolar, kişilikler ve ambalajlar gibi bazı marka elemanlarını da kullanmaktadırlar. Belirtilen bu marka elemanları sayesinde örgütler hem rakiplerinden farklı olmakta hem de markada örgüt içi bir bütünlük oluşturulabilmektedir (Uztuğ, 2002: 7).

1. STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İnsan kaynakları kavramı, örgütlerin amaçlarını gerçekleştirilebilmesi için kullanmış olduğu kaynaklardan biri olan insanı tanımlamakta olup, her hiyerarşik düzeydeki personeli ifade etmektedir (Sadullah, 2008: 2). İnsan kaynakları yönetiminde insan, örgütün en değerli kaynağı olmakta ve örgütün hedeflerine ulaşma seviyesinde nasıl yönetilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bunun sebebi ise insan kaynağının yerine başka bir

kaynak konulamamakta, aksine bunun üzerine gereksinim duyulan diğer bütün kaynakları insan sağlamakta, yönetmekte ve örgüt için faaliyet göstermektedir (Sabuncuoğlu, 2005: 7).

İnsan kaynağı örgüt için rekabetçi üstünlüğün elde edilmesi ve devam ettirilebilmesi için oldukça önemli olmaktadır (Barutçugil, 2004: 67). İnsan kaynakları yönetimi güçlü bir performans ile iş gücünün elde edilmesi, ilerletilmesi, motivasyonun kazanılması ve elde bulundurulması amacıyla yapılan bütün faaliyetlerin yönetimi olarak da ifade edilebilir (Akyüz, 2012: 50-51). İnsan kaynakları yönetimi bir bütün olarak değerlendirildiğinde organizasyonlarda insan kaynağının edinilmesi ile başlayarak ilerletilmesi, uyumu, bağlılığının arttırılması gibi konuların planlanarak yönetilmesi, uygulanması ve denetiminin sağlanmasını da içeren kişisel, yönetsel ve toplumsal hedeflere ulaşılması süreci olarak değerlendirilebilir.

Stratejik insan kaynakları yönetimi ise öncelikli olatrak bir örgütün başarım düzeyi ile insan kaynakları yapısı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. İnsan kaynakları yapısı ise örgüt kapsamındaki bireylerin gelişim düzeyleri, yönetim ile ilgili davranış mekanizmaları ve gerekli faaliyetleri kapsamaktadır (Becker ve Huselid, 2006: 899). Stratejik insan kaynakları yaklaşımı, örgütte görev yapan bireylerin yönetilmesini ve rekabet ortamında fark yaratacak yöntemlerin ortaya koyulabilmesini ve örgütün amaçları dahilinde insan kaynaklarının özenle yönetilmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda stratejik insan kaynakları yönetimi gerek kültürel değerler, gerek geleceğe yönelik gereksinimler gerekse beşeri problemleri ele almaktadır (Bingöl, 2014: 13). Bu bilgiler ışığında insan kaynakları yaklaşımının insana yapılan yatırımları göz önünde bulundurduğunu ve örgütler için insanların büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle de bireylerin verimli bir çalışma sergilemesi de insan kaynakları açısından öncelikli unsurlar olarak görülmektedir (Maksimovic, 2003:160-162). Stratejik yönetim sayesinde örgütün yönetim kademelerinde ve işlevsel tüm bölümlerinde yönetim becerilerinin, örgütsel sorumlulukların, değerlerin, stratejik ve uygulamaya yönelik karar sistemlerini birbirine bağlayan idari yapıların hep birlikte geliştirilmesi sağlanmaktadır (Ayyıldız Ünnü ve Keçecioğlu, 2009: 1175).

Stratejik insan kaynakları yönetimi temel olarak bireylerin bulunduğu örgütteki başarılarının nasıl gerçekleştiğine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, insan kaynakları yönetimi ile stratejik yönetimin bağlantısına ve önemine vurgu yapmakta ve stratejik yönetim sürecinde insan kaynağının yönetiminin önemini ifade etmektedir (Selen, 2009: 15).

1.1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Amaçları

Armstrong, stratejik insan kaynakları yönetiminin asıl hedefini örgüt-

lerin süregelen bir rekabet üstünlüğünü yakalayabilmeleri adına ihtiyacı olan, yüksek motivasyon ile çalışacak, azimli bireyleri bir araya getirerek örgüt verimliliğini arttırmak olarak ifade etmektedir (Çetin ve Özcan, 2013: 8). Bu tanımlamadan da yola çıkarak örgütlerin rekabet edebilir konumda piyasada kalabilmesi için stratejik insan kaynakları yönetimi her geçen gün daha da önemli ve öncelikli hale gelmetedir. Aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin stratejik bir yapıda olması ve örgütün bu stratejiler çerçevesinde çalışmalarını sürdürmesi açısından da önem taşımaktadır (Cania, 2014: 373). İnsan kaynakları yönetiminde esas alınan amaçlar;

- Rekabet piyasasında üstünlük elde etmek ve devamlılığını sağlamak,
- Örgütün benimsemiş olduğu stratejilere destek olmak,
- Çevresel değişimlere karşı açık olmak,
- Yönetimde bulunan kişilerin katılmasını sağlamak,
- Yapılan stratejik planların uygulanmasını sağlamak

olarak ifade edilmektedir (Barutçugil, 2004: 128-130).

Stratejik insan kaynakları yönetimi ise örgütler için gerekli yapısal değişimleri belirlemek ve örgütün verimli bir şekilde sürekliliğini sağlamak gibi konular üzerinde yoğunlaşabilmektedir. Örgütler amaçlarını gerçekleştirmek ve vizyon-misyon çerçevesinde çalışmalarını sürdüreblmek stratejik insan kaynakları uygulamaları ile bakış açısından destek alarak gelişimlerini sağlamaktadır (Cania, 2014: 375).

1.2. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Özellikleri

Örgütler amaçlarını gerçekleştirebilmek için stratejik insan kaynakları yönetimi aracılığı ile belirli politikalar oluşturabilmekte ve uygulanmaktadır (Çetin ve Özcan, 2013: 8). Bu doğrultuda yönetim sorumluluğu olan çalışanlar uzun vadede gerçekleştirilecek planlar oluşturmakta aynı zamanda bu planları oluştururken insan kaynakları stratejilerini kullanarak gelişimlerine katkıda bulunmaktadırlar (Bingöl, 2014: 10).

Stratejik insan kaynakları yönetimi, çalışanların verimliliklerinin ve yönetimdeki rollerinin incelenmesini de sağlayabilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi ile çalışanların motivasyonunu arttırmanın yanı sıra yetenekli ve verimli çalışanları elde tutabilmek için gerekli olan motivasyon her alanda ve herkes için farklılık gösterdiğinden zorluklar meydana gelebilmekte, bazı avantaj ve dezavantajlar oluşabilmektedir.

İnsan kaynakları yönetiminde stratejilerin belirlenmesi ve gerekli uyumun sağlanması örgütlere hem zaman hem de mali açıdan bazı zorluklar yaşatabilmektedir. Bu da örgüt açısından bazı dezavantajlar oluşturmakta-

dır. Bu dezavantajlar;

- Kullanılacak stratejiye karar vermenin karışık süreci,
- Stratejiler ile ortaya koyulan bilgi yükü fazlalığı,
- Örgütlerin sanayi ile ilgili şartlarla uyuşmayan şekilde büyümeye karar vermeleri,
- Örgütte çalışan bireylere imkanların fazla sağlanması ve bunun sonucunda da örgütün zamanla rekabet gücünü kaybetmesi,
- İnsan kaynağı için ayrılan finansal kaynağın yüksek oranda olması

olarak ifade edilebilmketedir (Lengnick ve Hall, 1988: 454).

Cingöz ve Akdoğan (2013. 103-104) yılındaki çalışmalarında stratejik insan kaynakları yönetiminin avantajlarını ortaya koymuşlardır. Bu avantajlar;

- Çözülmesi zor örgütsel problemler için daha iyi bir çözüm olanağı sağlamak,
- Yönetim için amaçlar belirlenirken finansal ve teknolojik kaynakları da dikkate almak,
- İnsan kaynakları ile stratejik konuların ilişki içerisinde sürdürülmesini sağlamak,
- İnsan kaynaklarının rekabette öne çıkmak için oldukça önemli olduğunu vurgulamak,
- Örgütlerin rekabet piyasasında avantaj kazanmalarını sağlamak,
- Örgüt ile ilgili yeniliklere ve değişimlere katkı sağlamak,
- Örgüt içinde ve dışında iletişimin etkili bir şekilde yapılmasını sağlamak,
- Kuralcı sistemden uzak durmak,
- Kariyer gelişimi adına eğitim fırsatları oluşturmak,
- Çalışanlara verilecek ödülleri gösterdikleri performanslara bağlamak olarak sıralanmaktadır.

2. MARKA ve MARKA BİLİNİRLİĞİ

2.1. Marka Kavramı

Amerikan Pazarlama Birliği'ne göre marka; satış yapan bir firmanın ürünlerini diğerlerinden ayırt etmek için kullanılan isim, sembol vb. göstergeler bütünüdür. Bu doğrultuda markanın ürünün satıcısı için de alıcısı

için de öncelikli olduğunu söylemek mümkündür (Tosun, 2010: 3). Başka bir ifadeyle marka, tüketici kitlesinin alacağı ürünün özellikleri bakımından diğer ürünlerden ayrılmasını sağlayan isim, işaret ve semboller bütünüdür. Böylelikle firmalar markaları ile tüketicilerine rekabet piyasasında en iyi hizmeti vermek için önceliklerini sunmaktadır (Watkins, 1986: 3).

İngiltere'de yapılan bir çalışmada marka ile ilgili 8 tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalar;

- Yasal bir araç olarak marka,
- Farklılaşma aracı olarak marka,
- Firma olarak marka,
- Bir kimlik olarak marka,
- Bir kişilik özelliği olarak marka,
- Bir ilişkilendirme olarak marka,
- Katma değer olarak marka,
- Bir girdi ve çıktı olarak marka

şeklindedir ve bu maddelerden yola çıkarak markanın genel anlamda yapılan sekiz tanımlamanın birleşimi olduğunu söylemek mümkündür (Yükselen, 1994: 81). Örgütler markalarını daha iyi tanıtabilmek, ön plana çıkarabilmek adına markalar için isimler, logolar, kişilikler ve ambalajlar gibi bazı marka elemanlarını da kullanmaktadır. Belirtilen bu marka elemanları sayesinde örgütler sadece rakiplerinden farklı olmamakta aynı zamanda da markada örgüt içi bir bütünlük oluşturulmuş olacaktır (Tosun, 2010: 32).

2.2. Marka Bilinilirliği ve Önemi

Marka bilinilirliği kavramı ile tüketicinin marka hakkında ne derece fikri olduğu ifade edilmektedir (Çavuşoğlu, 2011: 10). Başka bir deyiş ile marka bilinilirliği, tüketici için markanın nerede olduğunu, tüketicinin markayı ne düzeyde tanıdığını anlatmaktadır (Keller, 1993: 3). Bir ürünü alırken karar verme sürecinde marka bilinilirliğinin etkisi büyüktür. Tüketici satın almak istediği ürün için ilk olarak bildiği ve hatırladığı markayı almaya yönelmektedir (Çevikbaş, 2007: 27).

Bir tüketicinin marka bilinirlik seviyesini tespit edebilmek için bazı sorular yardımcı olmaktadır (Franzen, 2005: 98). Bunlar;

- X ürünü ile ilgili markalardan ilk olarak hangisi aklınıza gelmektedir?

- X ürünü ile ilgili en çok hangi markaları duydunuz?
- X ürünü ile ilgili markalardan hangileri hakkında bilgi sahibisiniz?

şeklinde ifade edilmektedir.

Markaların isimlerinin bilinmesi ile markanın satın alma düzeyleri arasında güçlü bir ilişki de bulunmakta olup bu durum "Top of Mind Awareness" (TOMA) olarak yani "akla ilk gelenin bilinirliği" olarak ifade edilmektedir. TOMA sonucunda piyasada bir ürün ve onun sahip olduğu marka diğer markaları tercih noktasında geride bırakabilmektedir. Bu nedenle markaların tüketici tarafından hangi sırada sayıldığı önemli olmaktadır. Broonerve Van Rooy bir çalışmasıında markaların bilinilirliği ile ilgili olarak tüketicilerin fikirlerini gruplandırmıştır (Franzen, 2005: 99). Bunlar;

- Markayı hiç bilmiyorum.
- Markanın sadece adını biliyorum.
- Markayı biraz tanıyorum.
- Markayı iyi bir şekilde tanıyorum.
- Markayı çok iyi bir şekilde tanıyorum

şeklinde oluşturulmuştur.

Marka bilinilirliği beş aşamada incelenmektedir. Bu aşamalar;

- Markayı kabul etmeme
- Markanın tanınmaması
- Markayı tanıma
- Marka tercihi
- Marka ısrarı

şeklinde ifade edilmektedir (Aktuğlu, 2004: 38).

Tüketicinin bir ürünü satın alma sürecinde marka bilinilirliği temel unsurlardan biridir. Markanın iyi derecede biliniyor olması, markanın rakiplerine göre daha iyi seviyede olduğuna işaret etmektedir (Hsiao vd., 2014: 30). Ayrıca marka bilinilirliğinde tüketicilerin memnuniyet seviyelerinin, tüketici marka ilişkilerinin de etkisi büyüktür. Bu bağlamda markanın biliniyor olmasının sunulan hizmete, ürüne ve firmaya değer katacağını söylemek mümkündür ve uzun vadede piyasada kalmak isteyen firmaların marka bilinilirliği ile ilgili yatırım yapması rekabet piyasasında avantaj kazanmalarını sağlayabilecek önemli kararlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Aaker, 1991: 192).

Bir ürünü satın alma aşamasında marka bilinilirliği tüketiciye yol gös-

terici bir etkendir ve bunu bir deneme sürecinin sonucunda verilen karar olarak düşünmek mümkündür. Bir ürünün tercih aşamasında tüketiciler için her zaman markanın bilinilir olması o markayı diğerlerine göre daha öne çıkaracaktır ve de çıkarmaktadır (Hoyer ve Brown, 1990: 141).

Haung ve Sarıgöllü 2014 yılında yapmış oldukları çalışma ile marka bilinilirliği ile tüketicilerin markayı seçme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Çalışma ile marka bilinilirliğinin satın almadaki önemi ampirik bir inceleme ile ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada sürekli tüketilen ürünlerde tüketiciler için marka bilinilirliğinin olmasına gerek duyulmadığı bulgusuna da ulaşılmıştır. Bu tarz ürünlerde tüketici plansız satın alma gerçekleştirmektedir. Bunlar dışında piyasada istenilen sonuçları alabilmenin en iyi yolunun marka bilinilirliğinden geçtiği de vurgulanmıştır. Marka bilinirliğini etkileyen faktörler ise; marka adı, slogan kullanımı, logo ve ambalaj, halkla ilişkiler uygulamaları, sponsorluk uygulamaları, reklam uygulamaları, hatırlanma ve marka rengi olarak sıralanmaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2003: 370; Aktuğlu, 2004: 134; Elitok, 2003: 107; Çevikbaş, 2007: 73; Moser, 2003: 114; Ries, 2000: 29-30; Okay, 1998: 16; Marconi ve Branding, 1993: 38; Knapp, 2000: 124; Aaker, 1996: 350; Perry ve Wisnom, 2003: 32; Wasmuht, 2008: 69).

3. STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ve MARKA BİLİNİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, İzmir il merkezinde faaliyet gösteren bazı işletmelerde insan kaynakları bölümlerinde çalışan kişiler örnekleminde stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının işletmelerin marka bilinilirliğine etkisini incelemektir. Araştırma, insan kaynakları departmanında çalışanların yönetim şeklinin marka bilinilirliğini etkileyeceği varsayımı altında gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma için ele alınan ana kütle, İzmir il merkezinde bulunan işletmelerin insan kaynakları çalışanlarıdır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre belirlenen sayı 200 kişidir. Bu kapsamda çeşitli sektörde çalışmakta olan insan kaynakları çalışanları ile anket uygulaması internet üzerinden gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketleri yanıtlayan 230 insan kaynakları çalışanın 200'nden tam olarak kullanılabilir yanıt alınmıştır.

Çalışma kapsamında verileri belirlemek için iki ölçek kullanılmıştır. Birinci ölçek stratejik insan kaynakları ölçeği, ikinci ölçek işveren marka ölçeğidir. Ayrıca çalışmada katılımcıların demografik özelliklerini içeren bilgilerde sorulmuştur.

Stratejik İnsan Kaynakları Ölçeği: Çalışmada Green vd. (2006) tarafından geliştirilen stratejik insan kaynakları ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 5' li likert tipinde olup 'kesinlikle katılmıyorum', 'katılmıyorum, 'ne katılıyorum ne katılmıyorum', 'katılıyorum' ve 'kesinlikle katılıyorum' olarak derecelendirilmiştir.

İşveren Marka Ölçeği: Araştırmada Burcu Öksüz (2012) tarafından geliştirilen işveren marka ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5' li likert tipindedir ve 'hiç önemli değil', 'önemli değil', 'kararsızım', 'önemli' ve 'çok önemli' olarak derecelendirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen veriler IBM SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Ankete katılan insan kaynakları yöneticilerinin demografik özeliklerine ilişkin bulguları belirmek amacıyla frekans ve yüzde analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklere güvenirlik düzeylerini belirlemek amacıyla Cronbach's Alpha analizi yapılmıştır. İlk olarak ele alınan verilerin normallik ve homojenlik sınaması ile çarpıklık basıklık kontrolü yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda verilerin parametrik olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu doğrultuda verilerin demografik özelliklere göre farklılık belirtip belirtmediğini test etmek amacıyla t testi ve ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. ANOVA analizi sonucu anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey ve Tamhane testleri uygulanmıştır. Değişkenlerin ilişki düzeylerini saptamak amacıyla da Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki etki düzeyini belirlemek amacıyla regresyon analizi uygulanmış ve elde edilen bulgular raporlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Hipotezi

Ana Hipotez: Stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Alt Hipotezler:

Hipotez$_{1A}$: Cinsiyete göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez$_{1B}$: Medeni duruma göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez$_{1C}$: Deneyime göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez$_{1D}$: Sosyo-**ekonomik statü** durumuna göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez$_{1E}$: Yaşlarına göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotez$_{1F}$: Eğitim durumuna göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların %24.1'i 2 ile 5 yıl arasında deneyim sahibi iken %75.9'u 5 yıldan daha fazla süre deneyim sahibidir. Gelir dğzeyi açısından değerlendirildiğinde %50.8'i üst-orta grup statüde, %39.7'si orta grup statüde ve %9.5'i ise alt-orta grup statüde yer almaktadır. Yaş aralığı olarak, ankete katılanların %35.7'si 25-28 yaş aralığında, %45.2'si 29-32 yaş aralığında ve %19.1'i ise 33 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların, %46.2'si kadın ve %53.8'i ise erkek olup %85.9'u evli ve %14.1'i ise bekârdır. Eğitim durumu olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların %71,9'u lisans ve %28,1'inin ise yüksek lisans mezunudur.

4.2.Güvenilirlik Analizi

Stratejik insan kaynakları ölçeğinin geçerliliğini hesaplamak için faktör analizi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucu 0.89 olarak elde edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu 0.60 ve üzeri olması kabul görmektedir. Buradan hareketle stratejik insan kaynakları ölçeği geçerlidir. Stratejik insan kaynakları ölçeğinin güvenilirliğini hesaplamak için Cronbach-Alpha testi sonucu 0.948 olarak hesaplanmıştır.

İşveren marka ölçeğinin geçerliliğini hesaplamak için de faktör analizi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucu 0.949 olarak elde edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucu 0.60 ve üzeri olması kabul görmektedir. Buradan hareketle işveren marka ölçeğinin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İşveren marka ölçeğin güvenilirliğinin hesaplandığı Cronbach-Alpha sonucu 0.986 olarak hesaplanmıştır.

4.3.Bağımsız T Testi Analizleri

Cinsiyet değişkeni ile stratejik insan kaynakları ve işveren markası arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığına ilişkin olarak gerçekleştirilen t testi sonuçlarına göre, cinsiyet ve stratejik insan kaynakları ile anlamlı bir farklılık bulunamamış iken cinsiyet ile işveren marka arasında ortalama olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, **Hipotez$_{1A}$** kısmen kabul edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. *Cinsiyet ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında t Testi*

		t	df	Sig. (2-tailed)
Stratejik İnsan Kaynakları	Eşit sayılan varyanslar	0.626	197	0.532
	Eşit varsayılmayan varyanslar	0.665	133.506	0.507
İşveren Markası	Eşit sayılan varyanslar	-2.264	197	0.025
	Eşit varsayılmayan varyanslar	-2.161	127.893	0.033

Medeni durum değişkeni ile stratejik insan kaynakları ölçeği ve işveren markası ölçeği arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığına ilişkin olarak gerçekletirilen t testi sonuçlarına göre, hem stratejik insan kaynakları ölçeği ile hem de işveren marka ölçeği ile ortalama olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (Tablo 2). Bu sonuçlara göre, **Hipotez$_{1B}$** kabul edilmiştir.

Tablo 2. *Medeni Durum ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında t Testi*

		t	df	Sig. (2-tailed)
Stratejik İnsan Kaynakları	Eşit sayılan varyanslar	-2.907	197	0.004
	Eşit varsayılmayan varyanslar	-2.374	32.199	0.024
İşveren Markası	Eşit sayılan varyanslar	-2.244	197	0.026
	Eşit varsayılmayan varyanslar	-2.909	47.709	0.005

4.4.ANOVA Testleri

Deneyim süresi değişkeni ile stratejik insan kaynakları ve işveren markası arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığına ilişkin yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre, hem stratejik insan kaynakları ile hem de işveren markası ile anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Tablo 3). Bu sonuçlara göre, **Hipotez$_{1C}$** red edilmiştir.

Tablo 3. *Deneyim Süresi ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında ANOVA Testi*

		Toplam Kare	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Stratejik İnsan Kaynakları	Gruplar Arasında	2,488	1	2,488	4,772	,054
	Grup İçinde	102,723	197	,521		
	Toplam	105,211	198			
İşveren Markası	Gruplar Arasında	44,653	1	44,653	72,660	,061
	Grup İçinde	121,066	197	,615		
	Toplam	165,718	198			

Sosyo-ekonomik statü ile stratejik insan kaynakları ve işveren markası arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığına ait yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre, anlamlı farklılık bulunmuştur. **Hipotez$_{1D}$** kabul edilmiştir.

Tablo 4. *Sosyo-Ekonomik Statü ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında ANOVA Testi*

		Toplam Kare	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Stratejik İnsan Kaynakları	Gruplar Arasında	50,555	2	25,277	90,646	,000
	Grup İçinde	54,656	196	,279		
	Toplam	105,211	198			
İşveren Markası	Gruplar Arasında	29,360	2	14,680	21,101	,000
	Grup İçinde	136,359	196	,696		
	Toplam	165,718	198			

Yapılan test sonucunda elde edilen farklılığın stratejik insan kaynakları için hangi sosyo-ekonomik statü grubundan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post-Hoc testleri yapılmış, 'alt-orta' ve 'orta' sosyo-ekonomik statüde bulunanlar ile 'alt-orta' ve 'üst-orta' sosyo-ekonomik statüde bulunan insan kaynakları yöneticileri arasında stratejik insan kaynaklarına göre farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. İşveren markası için gerçekleştirilen analizde, farklılığın 'alt-orta' ve 'orta' sosyo-ekonomik statüde bulunanlar ile 'alt-orta' ve 'üst-orta' sosyo-ekonomik statüde bulunan insan kaynakları yöneticileri arasında bulunduğu tespit edilmiştir.

Yaş ile stratejik insan kaynakları ve işveren markası arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığına ilişkin gerçekleştirilen ANOVA testi sonuçlarına göre farklılık bulunmuştur (Tablo 5). **Hipotez$_{1E}$** kabul edilmiştir.

Tablo 5. *Yaş ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında ANOVA Testi*

		Toplam Kare	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Stratejik İnsan Kaynakları	Gruplar Arasında	32,676	2	16,338	44,147	,000
	Grup İçinde	72,536	196	72,536		
	Toplam	105,211	198			
İşveren Markası	Gruplar Arasında	22,640	2	11,320	15,507	,000
	Grup İçinde	143,078	196	,730		
	Toplam	165,718	198			

Farklılığın hangi yaş grubundan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post-Hoc testleri yapılmıştır. Bu test sonucunda tüm yaş grupları arasında stratejik insan kaynaklarına göre farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda 25-28 yaş arası' ve '29-32 yaş arası' grupta bulunanlar ile '25-28 yaş arası' ve '33 yaş ve üzeri' grupta bulunanlar arasında işveren marka ölçeğine göre farklılık bulunduğu tespit edilmiştir.

Eğitim durumu ile stratejik insan kaynakları ve işveren markası arasında ortalama olarak farklılık olup olmadığını tespit etmeye yönelik ANOVA testi sonuçlarına göre, farklılık bulunmamaktadır. **Hipotez$_{1F}$** red edilmiştir.

Tablo 6. *Eğitim Durumu ile Stratejik İnsan Kaynakları ve İşveren Markası Arasında ANOVA Testi*

		Toplam Kare	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Stratejik İnsan Kaynakları	Gruplar Arasında	,289	1	,289	,542	,462
	Grup İçinde	104,922	197	,533		
	Toplam	105,211	198			
İşveren Markası	Gruplar Arasında	7,746	1	7,746	9,659	,062
	Grup İçinde	157,973	197	,802		
	Toplam	165,718	198			

4.5. Korelasyon Analizi

Stratejik insan kaynakları ile işveren markası arasındaki ilişkiyi ölçmek için gerçekleştirilen Pearson Korelasyon Analizi sonuçlarına göre (Tablo 7) ilişki katsayısı 0.791'dir ve yüksek bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. *Pearson Korelasyon Analizi*

		Stratejik İnsan Kaynakları Ölçeği	İşveren Marka Ölçeği
Stratejik İnsan Kaynakları	Pearson Correlation	1	,791
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	199	199
İşveren Markası	Pearson Correlation	,791	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	199	199

4.6.Regresyon Analizi

Stratejik insan kaynaklarının işveren markasına etkisini ölçmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, stratejik insan kaynakları yönetiminin marka bilinilirliğine etkisi %34 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. *Regresyon Analizi*

Boyutlar	β	Std. Hata	t	p	F	F (p)
Sabit	1.295	0.182	5.077	,000**	105,700	0,000**
İşveren Markası	0.742	0.046	10.281	,001**		

**p<0.01; *p<0.05
R^2=0,349, Durbin Watson= 2.916
Bağımsız Değişkenler: İşveren Markası
Bağımlı Değişken: Stratejik İnsan Kaynakları

SONUÇ

Günümüzde bilgi çağı, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile çok hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişimler örgütleri ve dolayısıyla çalışma hayatını yoğun olarak etkilemektedir. Örgütler varlıklarını sürdürebilmek için gelecekte yaşanacak gelişmeleri öngörebilmek, bu doğrultuda ihtiyaç duyalabilecek yapısal imkanları yaratmak ve üretim kaynakları benzeri ihyiyaçlara hazır olmak zorundadır. Bu hızlı değişimlerin meydana geldiği ortamlarda, özellikle süreçlerin olmazsa olmazı olan çalışanlar bir diğer ifade ile insan kaynağı için stratejik insan kaynakları uygulamaları gelişim ile değişimin temel girdisi olarak değerlendirilmek ve hatta uygulanmak durumundadır.

Örgütler bilgi çağı, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve ekonomik yapılarıyla birlikte aktif bulundukları pazarlarda varlıklarını sürdürebilmek ve isimleri ile öne çıkabilmek adına kimlikleri olarak sergiledikleri markalarını da ön planda tutmaya çalışmaktadırlar. Nitekim, işletmeler ürün veya hizmet adıyla değil marka adı ile anılmaktadır. Marka adı pazarda/ piya-

sada son derece önem taşımaktadır. Marka bilinilirliğinin sağlanabilmesi ise hem markanın amacına hizmet edebilecek hem de rekabet sürecinde örgütün güçlü bir konuma geçmesini sağlayabilecektir.

Çalışmada, stratejik insan kaynakları yönetiminin marka bilinilirliğine etkisi incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda daha güvenilir sonuçlar ile çalışmaya katkı sağlamak adına insan kaynakları bölümünde çalışan gönüllü 200 kişiye ve internet ortamında gönderilen formlar aracılığı ile bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. "Stratejik insan kaynakları yönetimi ile marka bilinilirliği arasında anlamlı bir ilişki vardır." ana hipotezinin sınanması temeline dayalı olarak gerçekleştirilen analizler için ankette stratejik insan kaynakları yönetimi ve marka bilinirliği ölçekleri ile demografik bilgileri içeren sorular yer almıştır. Anketlerin geçerlilik ve güvenirliği yüksektir. Elde edilen veriler, demografik değişkenlerle ilişkili olarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

- **Cinsiyete** göre stratejik insan kaynakları yönetimi ölçeği arasında ortalama olarak anlamlı bir farklılık elde edilmemiş olmasına rağmen işveren markası ile ilgili olarak farklılık elde edilmiştir. Ankete katılan insan kaynakları çalışanlarının stratejik insan kaynakları yönetimi hakkındaki düşünceleri cinsiyete göre değişmememekte iken işveren markasına ilişkin algıları ve düşünceleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Bu sonuç aynı zamanda herhangi bir işletmeye iş başvurusu gerçekleştiren insan kaynağı için işletmenin çekiciliğinin cinsiyete göre değiştiği anlamına da gelmektedir.

- **Medeni duruma göre** hem stratejik insan kaynakları yönetimi hem de işveren markası arasında ortalama olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuç ile ankete katılan insan kaynakları çalışanlarının stratejik insan kaynakları yönetimi ile işveren markası hakkındaki düşüncelerini evli veya bekar olma durumları etkilemektedir.

- **Deneyim** sürelerine göre hem stratejik insan kaynakları yönetimi hem de işveren markası için ortalama olarak anlamlı bir farklılık elde edilememiştir. Elde edilen bu sonuç ile ankete katılan insan kaynakları çalışanlarının stratejik insan kaynakları yönetimi ve işveren markası hakkındaki düşüncelerinin deneyim sürelerine göre değişmediği söylenebilmektedir.

- **Sosyo-ekonomik statülere** göre stratejik insan kaynakları yönetimi ile işveren markası arasında ortalama olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Elde edilen bu farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post-Hoc testleri sonucunda bu farkın stratejik insan kaynakları yönetimi için 'alt-orta' ve 'orta' sosyo-ekonomik statüde bulunanlar ile 'alt-orta' ve 'üst-orta' sosyo-ekonomik statüde bulunanlar arasında gerçekleştiği, işveren markası için de 'alt-orta' ve 'orta'

sosyo-ekonomik statüde bulunanlar ile 'alt-orta' ve 'üst-orta' sosyo-ekonomik statüde bulunanlar arasında oluştuğu sonucu elde edilmiştir.

- **Yaşa** göre de hem stratejik insan kaynakları yönetimi hem de işveren markası arasında ortalama olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu farklılık stratejik insan kaynakları yönetimi için tüm yaş grupları arasında gerçekleşirken işveren markası için ise '25-28 yaş arası' ve '29-32 yaş arası' grupta bulunanlar ile '25-28 yaş arası' ve '33 yaş ve üzeri' grupta bulunanlar arasında gerçekleşmiştir.

- **Eğitim** durumuna göre ise hem stratejik insan kaynakları yönetiminde hem de işveren markası ile ilgili ortalama olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Elde edilen bu sonuç ile ankete katılan insan kaynakları çalışanlarının herhangi bir işletmeye iş başvurusu yaparken bu işletmenin çekiciliğini belirlemek adına verdikleri yanıtların öğrenim durumlarına göre değişmediği gözlenmektedir.

- Korelasyon analizi sonucuna göre stratejik insan kaynakları ile işveren markası arasındaki ilişki katsayısı 0.791 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre stratejik insan kaynakları yönetimi ile işveren markası arasında yüksek ilişki olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade ile stratejik insan kaynakları uygulamaları arttıkça işveren markasının bilinirliği de artacaktır.

- Stratejik insan kaynakları yönetiminin işveren markasına etkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda da stratejik insan kaynakları yönetiminin işveren marka bilinilirliğini %34 oranında etkilediği bulgusu elde edilmiştir.

Çalışmada, ana hipotez desteklenmiş ve kabul edilmiştir. Stratejik insan kaynakları yönetimi ile işveren marka bilinilirliği ilişkisinin varlığı, kurumsal süreklilik ve imaj açısından işletme yönetimleri ve yöneticileri ile insan kaynakları bölümlerine önemli bir ipucu sunmaktadır. Kurumsal olarak hayata geçirilen ya da geçirilmeyen insan kaynağı yararına olan her uygulama ve düzenleme karşılığını işveren markasının nasıl tanımlanacağını oluşturacak şekilde yaratabilmektedir.

İnsan kaynakları uygulamaları ile işveren markası ilişkisi farklı sektörler ve farklı unvanlara sahip çalışanlar ile çalışan adaylarını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aaker D. A. (1991). *Managing Brand Equity*. Free Press. New York.

Aktuğlu, K. I. (2004). *Marka Yönetimi Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, B., (2012). *Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ve Performans Üzerine Etkisi: Eğitim Sektörü Üzerine Bir Araştırma.* Yayınlanmış Doktora Tezi. GYTE. Gebze.

Ayyıldız Ünnü, N. ve Keçecioğlu, T. (2009). The Transformation From Human Resource Management TO "Strategic" Human Resource Management. *Ege Academic Review,* 9(4): 1171-1192. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ eab/issue/ 39873/ 473100.

Barutçugil, İ. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bayraktaroğlu, S. ve Özdemir, Y. (2007). *İnsan Kaynaklarında Yaşanan Dönüşümler*. Kurt M., Bayraktaroğlu S. (Ed), (2007). Türkiye'de İşletmecilikte Yeni Perspektifler içinde (s. 261-288). Ankara: Gazi Kitabevi.

Becker, B. ve Huselid, M. (2006). Strategic Human Resources Management: Where Do We Go From Here?. Journal of Management. 32(6): 898-925.

Bingöl, D. (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Cania, L. (2014). The Impact of Strategic Human Resource Management on Organizational Performance. Economia. Seria Management. 17(2): 373-383

Cingöz, A. ve Akdoğan, A. A. (2013). İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Bir Boyut Kazanması İçin Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (42): 91-122.

Çavuşoğlu, B. (2011). Marka Yönetimi ve Pazarlama Stratejileri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çevikbaş, E. (2007). Marka Bilinirliğinin Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkileri ve Elektrikli Küçük Ev Aletleri Üzerine Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, C. ve Dinç Özcan, E. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi.* Beta Yayınları. Ankara.

Elitok, B. (2003). *Hadi Markalaşalım.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Erimiş, S. (2009). Strategic Human Resource Management Applications in Leading Turkish Firms. İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Franzen, G. (2005). Reklamın Marka Değerine Etkisi. İstanbul: MediaCat Yayınları.

Green, K. W., Wu, C., Whitten, D. ve Medlin, B. (2006). The İmpact of Strategic Human Resource Management on Firm Performance and HR Professionals' Work Attitude and Work Performance. *The International Journal of Human Resource Management*, 17(4): 559-579.

Hoyer, W. D. ve Brown, S. P. (1990). Effects of Brand Awareness on Choice For a Common. Repeat-Purchase Product. Journal of Consumer Research. 17(2): 141-148.

Hsiao, Y. H., Hsu, Y. H., Chu, S. Y. ve Fang, W. (2014). Discussion of Whether Brand Awareness is a Form of Marketing Placebo. *International Journal of Business and Information*. 9(1): 29-60.

Kapferer, J. N. (1994). Strategic Brand Management: New Approaches to Creating and Evaluating Brand Equity. Simon and Schuster.

Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring and Managing Customer-Based Brand Equity. Journal of Marketing. 57(1): 1-22.

Knapp, D. E. (2000). Marka Aklı. (A. T. Akartuna, Çev.). İstanbul: MediaCat Kitapları.

Lengnick-Hall, Mark L. ve Cynthia A. Lengnick-Hall. (1988). "Strategic Human Resource Management: A Review of the Literature and Proposed Typology". Academy of Management Review. 13(3): 454-470.

Maksimovic, M. (2003). Strategic Human Resource Management In International Management*, Strategy Menadzment*, 7(1-2): 160-162.

Marconi, J. ve Branding, B. (1993). *How Savy Marketers Build Brand Equity to Create Products and Open New Markets.* Probus Publishing Company.

Moser, Mike. (2003). *Marka Yaratmanın Beş Adımı.* İstanbul: MediaCat.

Odabaşı, Y. ve Oyman, M., (2003). Pazarlama İletişim Yönetimi. Kapital Medya Hizmetleri. İstanbul.

Okay, A., (1998). Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sponsorluk. 1. Baskı. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Öksüz, B. (2012). İşletmelerde Örgütsel Çekiciliğin Artırılmasında İşveren Markalaşması ve İnsan Kaynaklarına Yansıması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Perry, A. ve Wisnom, D. (2003). Before the Brand: Creating the Unique DNA of an Enduring Brand Identity. McGraw Hill Professional.

Ries, L. (2000). *Marka Yaratmanın 22 Kuralı.*(Çeviren). Atakan Özdemir. Ankara: Mediacat Yayınları.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Alfa Aktüel Basım Yayın.

Sadullah, Ö. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş.* İstanbul. Beta Yayınları.

Selen, U. (2009). İşletmelerde Motivasyon Sistemi, Araçları ve Yardımcı

Öğeler; Ar-Ge Şirketi Örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Namık Kemal Üniversitesi, No. 57s, Tekirdağ.

Tosun, N. B. (2010). İletişim Temelli Marka Yönetimi. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Yükselen, Cemal. (1994). *Temel Pazarlama Bilgileri.* Ankara: Adım Yayıncılık.

Uztuğ, F. (2002). Markan Kadar Konuş: Marka İletişimi Stratejileri (4b.). İstanbul: MediaCat Yayınları

Wasmuht, B. (2008). Branding and Corporate Identity. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft&Co.

Watkins, T. (1986). *TheEconomics of theBrand-A Marketing Analysis.* İngiltere: McGraw Hill Book Company.

Bölüm 80

TÜRKİYE'DE HALKLA İLİŞKİLER VE SOSYAL MEDYA ALANINDA YAZILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR ANALİZ

Emel DEMİR ASKEROĞLU[1]

1 Öğr.Gör.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, edemir@nku.edu.tr.

GİRİŞ

Günümüzde akademik bağlamda yazılmış tez, makale, kitap vb. bilimsel yayınlarda bibliyometrik analizlere sıkça rastlanmaktadır. Bu analiz yöntemi ile yürütülen bilimsel çalışmaların, amaçlarına göre bibliyometrik olarak topladıkları verilerde değişkenlik görülebilir (Balta Peltekoğlu ve Tozlu, 2018, s.56). Akademik alanlarda yapılan bibliyometrik analizler farklı kategorilerde gerçekleştirilmektedir. Aynı biçimde akademik yayınlara yönelik olarak gerçekleştirilen bibliyometrik çalışmaların, yayın profilinin ve belirli dönemlere ilişkin durum analizinin yapıldığı çalışmalar olmanın yanında ve dışında akademisyenler ve disiplin açısından da bir akademik harita niteliği taşıyan çalışmalar olarak değerlendirilebileceği söylenebilir (Demir Askeroğlu, 2018, s.191). Bir eserin yazarının adı, yayım yılı, yayınevi, yayın yeri, makale ise, yayımlandığı dergi, anahtar sözcükleri, atıfları gibi temel verilerin analiz edilerek sistematik olarak toplanması sürecine bibliyometrik analiz denilmektedir (Atabek ve Atabek, 2019, s. 717).

Bir alandaki literatürün nicel olarak incelenmesini sağlayan bibliyomektik çalışmalar, elde edilen verilerle birlikte alandaki eğilimlerin tespit edilmesini sağlayan, bilimsel yayın politikalarına yön vermek açısından yol gösterici nitelikteki çalışmalardır (Güzeller ve Çeliker, 2017:89).

Son yıllarda hem Dünya'da hem de Türkiye'de bibliyometrik araştırmayı konu alan akademik yayınlar yaygınlaşmaktadır. Çok çeşitli alanlarda yapılan akademik çalışmaların geniş bir konu yelpazesi olduğunu söylemek mümkündür.

Doğrudan bir bilim alanını kapsayan çalışmalar olabileceği gibi, (Gastronomi bilimini konu edinen bibliyometrik analizler (Güzeller ve Çeliker, 2017)), spesifik bir konu üzerine yönelen araştırmalar da (yönetim düşüncesinin evrimini sistematik olarak incelemeyi amaçlayan çalışmalar (Demir ve Erigüç, 2018)) bulunmaktadır. Ayrıca internet, video oyunları ve cep telefonlarına bağımlılık ile ilgili bilimsel literatürü bulmak ve bu alanlardaki yayınların örüntüsünü karakterize etmek amacıyla yapılan çalışmalar (Carbonell vd; 2009), ya da belirli bir alan indeksinde yayınlanan makaleleri konu alan örneğin, Web of Science indeksinde belirli bir konu üzerinde ve atıf oranlarına göre yapılan analizler (Ho, 2014) de bulunmaktadır. Tüm bu çalışmalar ışığında niceliksel bir veri ortaya koyarak, yapılan çalışmalar üzerinden gelecekte yapılması düşünülen çalışmalar için bir yol haritası belirlemek mümkün olmaktadır.

Halkla ilişkiler alanında da yapılan bibliyometrik çalışmalar bulunmaktadır. Halkla ilişkiler üzerine yapılan atıf çalışmalarının sunmak amacıyla yapılan Pasedeos ve Renfro (1992) tarafından yazılan makalede, halkla ilişkiler alanında yazılan makalelerin 15 yıl süreyle incelenmesi so-

nucunda bu sürede halkla ilişkilerin bir disiplin olarak geliştiğini yapılan atıflardan anlaşıldığı ifade edilmektedir. Yazılan makalelerin ilk dönemlerde sosyal bilimler alanında diğer çalışmalardan atıf aldığı görülürken ileriki yıllarda hakla ilişkiler akademisyenlerinin birbirlerine atıf yaptığını ortaya çıkarmaktadır. Bu yönlü çalışmalar halkla ilişkiler literatüründeki gelişmelerin takibi açısından önem taşımaktadır. Sosyal medyanın hızla gelişmesiyle birlikte tüm dünyada kullanımının yaygınlaşması tüm dinamikleri etkilemiştir. Bu etkiyi konu alan makaleleri analiz eden bibliyometrik araştırmalar da mevcuttur.

Bibliyometrik analiz yöntemlerini kullanarak sosyal medya ve tanıtım arasındaki ilişki hakkındaki geçerli makaleleri gözden geçiren (Salimi vd; 2019), sosyal medyanın yüksek öğretimdeki işlevini ele alan (Hashim vd; 2018) çalışmalar da mevcuttur. Türkiye'de halkla ilişkiler literatürüne yönelik birçok çalışma yer almasına karşın halkla ilişkiler ve sosyal medyayı içeren bibliyometrik bir çalışma yer almamaktadır.

Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya'ya Yönelik Çalışmalar

Halkla ilişkilerin, 1960'lı yıllarda Türkiye'ye geldiğini söylemek mümkündür. Halkla ilişkiler eğitiminin başlangıcında teorik konuları içeren tezler yazılmasına karşın, ancak 1990'lı yıllarda, iletişim fakültelerinin sayısını artırmasıyla birlikte, halkla ilişkiler alanında gerçekleştirilen uygulamalara yönelik tezlerin sayısının arttığı görülmektedir (Okay ve Okay, 2008:13). 2000'li yıllara gelindiğinde ise iletişim teknolojilerindeki değişimlerle birlikte halkla ilişkiler alanında büyük değişimler görülmeye başlanmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi gerek uygulamada gerekse teoride halkla ilişkiler literatürüne yeni kavramların yerleşmesinde rol oynadığını söylenebilir. İnternetin gelişmesi ve sosyal medya kavramının doğuşu ile birlikte halkla ilişkiler bu gelişmeler ile bütünleşerek yeni uygulama fırsatları yakalamıştır.

Halkla ilişkiler stratejik iletişim yönetimi olarak, disiplinler arası olması, hemen her alana uyarlanabilir özellikte olması (Balta Peltekoğlu ve Demir Emel, 2019: 1045), hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin farklı alanları içeren konuları kapsamasında etken olmaktadır.

Araştırma: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Konulu Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Araştırmanın amacı: Elde edilen verilere göre yapılacak analiz, sosyal medya halkla ilişkiler konulu tezlerin dağılımını nicel ve nitel olarak analiz ederek, bu alanda çalışmak isteyen kişilere yol gösterici bir çalışma olmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Yök Ulusal Tez Merkezi sisteminden arama butonuna sosyal medya başlıklı arama yapılarak toplamda 1448 adet tez bulunmuştur. Bu arama sonucuna göre sosyal medya ve halkla ilişkiler içerikli tezler araştırmaya konu olduğundan 1448 tez incelenerek halkla ilişkiler ve sosyal medya konulu olan 183 tez araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen tez çalışmaları bibliyometrik çözümleme yöntemine belirlenen veri setlerine göre nicel elde edilen nicel sonuçlar grafikler aracılığıyla sunulmuştur.

Çalışmanın sınırlılığı, sadece alana yönelik lisansüstü tezleri içermesidir. Daha kapsamlı olarak, alana yönelik kitap, makale ve bildirileri de içeren bir çalışma tüm literatürü incelemek açısından gerçekleştirilebilir. Bir diğer sınırlılığı ise, hazırlanan lisansüstü tezlerin atıflarının araştırma dışı bırakılmasıdır. Bir başka araştırmanın konusu olabilir nitelikte bir özellik olarak da görülmektedir.

Araştırma Soruları

AS1: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler alanında yazılan tezlerin dağılımı nedir?

AS2:Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler alanında yazılan tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımı nedir?

AS3: Sosyal Medya ve Halkla ilişkiler konulu yazılan tezlerin üniversitelere göre dağılımı nedir?

AS4: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu yazılan tezlerin özet bilgilerinde araştırma yönteminin yazılması durumu nedir?

AS5: Sosyal Medya ve Halkla ilişkiler alanında yazılan tezlerin nitel-teorik / nicel oranı nedir?

AS6: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu yazılan tezlerin erişim iznine yönelik dağılım nedir?

AS7: Sosyal Medya ve Halkla ilişkiler konulu yazılan tezlerin tez danışman unvanlarına göre dağılımı nedir?

AS8: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu Yüksek Lisans tezlerinin konulara göre dağılımı nedir?

AS9: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu Doktora tezlerinin konularına göre dağılımı nedir?

Grafik 1: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Konulu Tezlerin Dağılımı

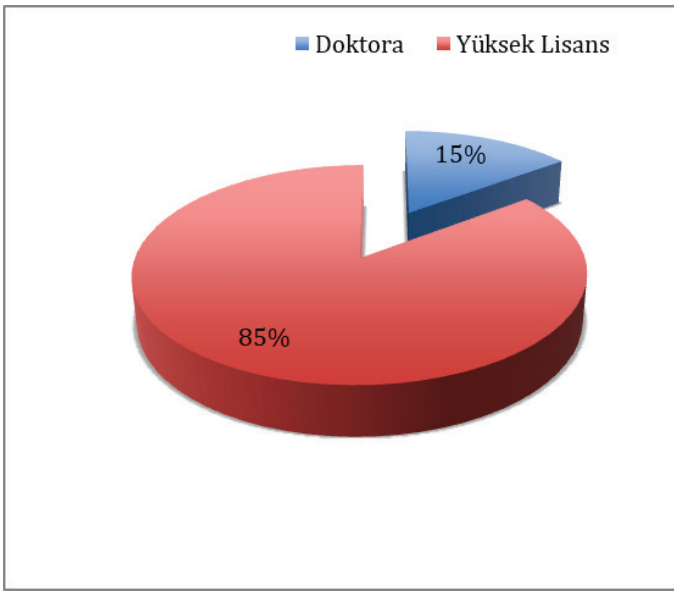

Grafik 1 verilerine göre birinci araştırma sorusu 'Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler alanında yazılan tezlerin dağılımı nedir?; araştırmaya dahil olan 183 tezin %85 Yüksek Lisans %15'i Doktora tezidir. Çalışmaya konu olan tezlerin 155'i Yüksek Lisans, 33 tanesi doktora tezidir.

Grafik 2: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Yazarlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

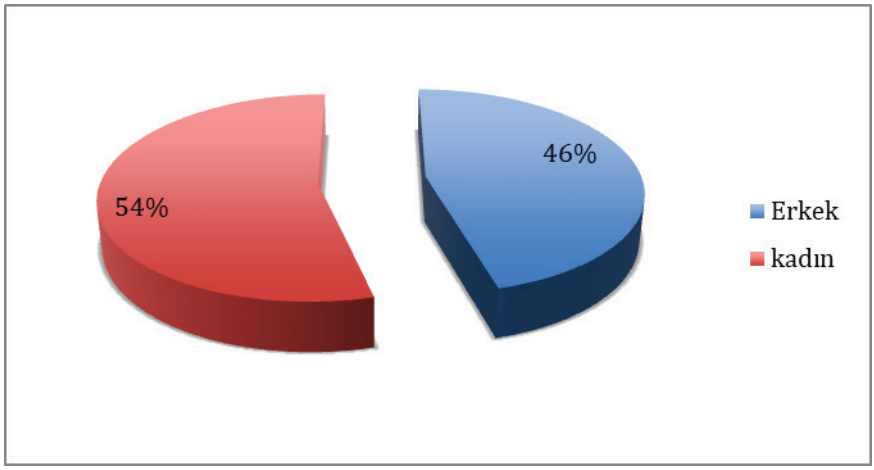

Grafik 2 verilerine göre, ikinci araştırma sorusu 'Sosyal medya ve Halkla ilişkiler alanında yazılan tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımı nedir?'; araştırmaya dahil olan akademik tezlerin yazarlarının %54'ü (98) kadın %46'sı (83) erkektir.

Grafik 3: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Yıllara Göre Dağ ılımı

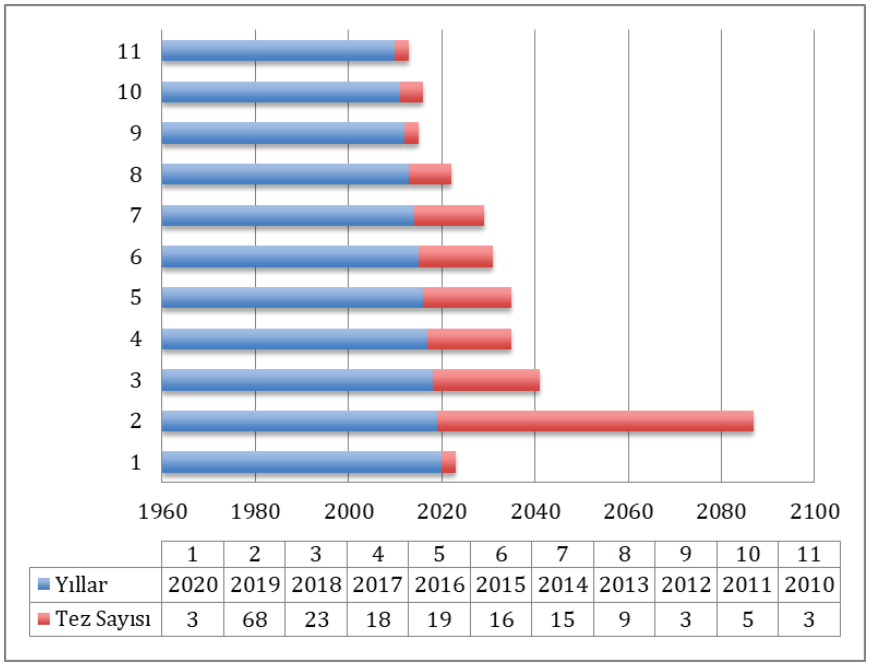

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Yıllar	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Tez Sayısı	3	68	23	18	19	16	15	9	3	5	3

Yazılan Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımlarına bakıldığında en fazla tezin 2019 yılında yazıldığını en az tezin ise 2010 yılında yazıldığı görülmektedir. 2020 yılı henüz tamamlanmadığında en az yazılan tez oranında etkisi araştırma dışında bırakılmıştır. 2010 yılında ilk defa sosyal medya ve halkla ilişkiler konulu tez yazılmıştır. Bu alanda akademik çalışmaların başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 4: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Üniversitelere Göre dağılımı

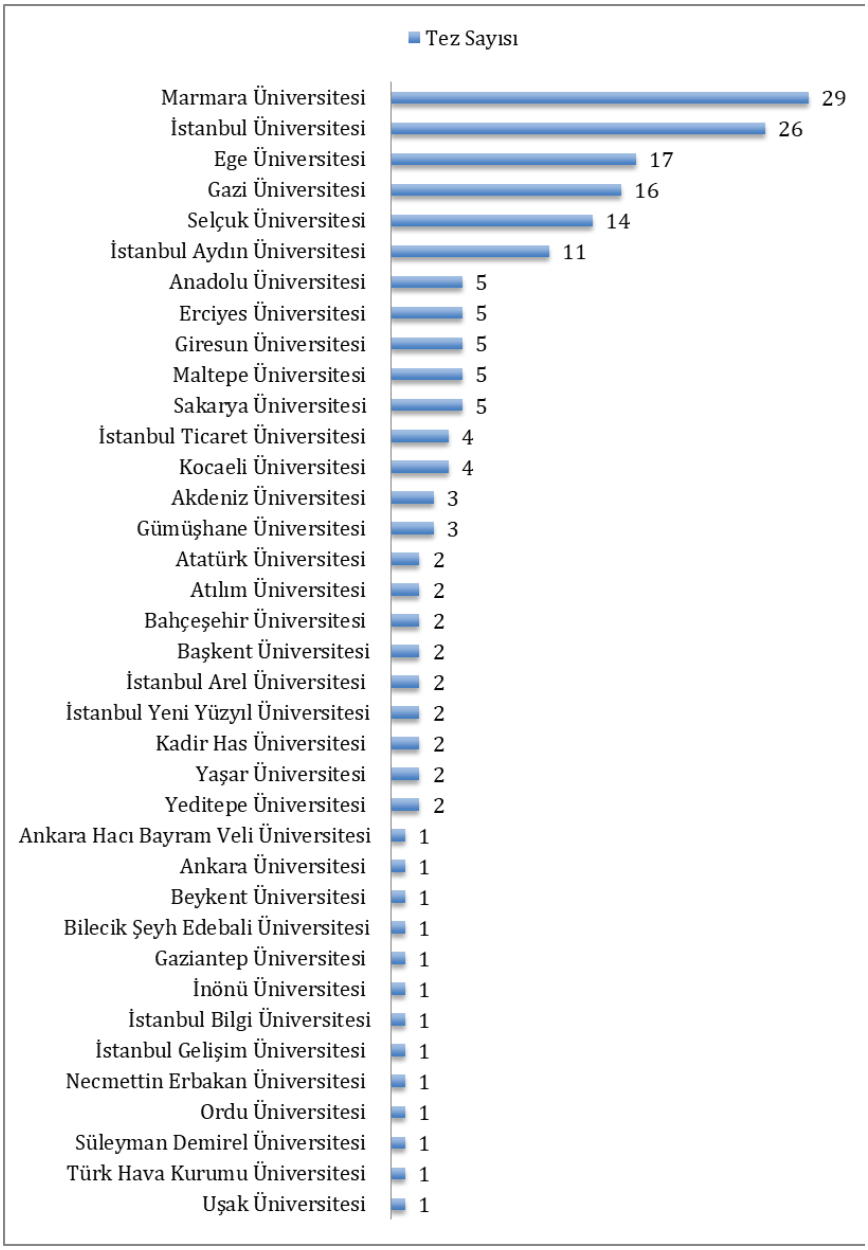

Grafik 4 verilerine göre, üçüncü araştırma sorusu ‘Sosyal medya ve halkla ilişkiler konulu yazılan tezlerin üniversitelere göre dağılımı nedir?’; en fazla Lisansüstü tezin yazıldığı üniversite (29) Marmara Üniversitesidir. İkinci sırada en fazla lisansüstü tezin yazıldığı üniversite ise İstanbul Üni-

versitesidir (26). Bu üniversiteleri sırasıyla Ege Üniversitesi (17) ve Gazi Üniversitesi (16) takip etmektedir.

Grafik 5: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Özet Bilgisinde Araştırmaya Yönelik Bilgi Durumu

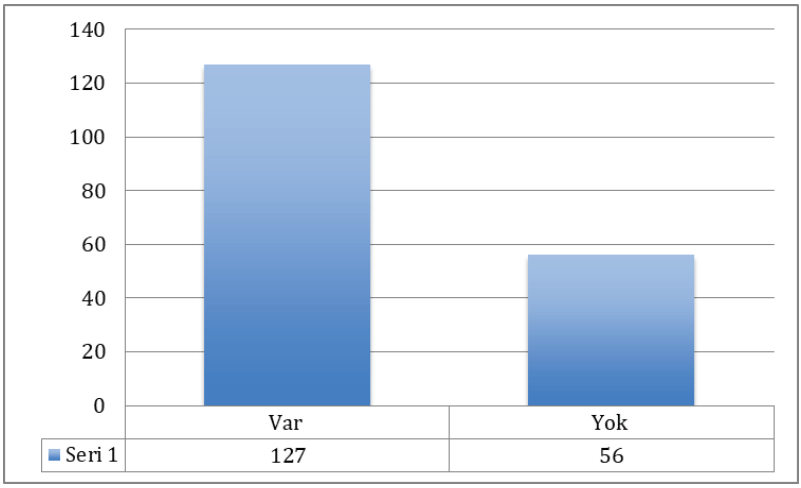

Grafik 5 verilerine göre dördüncü araştırma sorusu: 'Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu yazılan tezlerin özet bilgilerinde araştırma yönteminin yazılması durumu nedir?'; Araştırmaya konu olan lisansüstü tezlerin özetinde araştırmaya yönelik bilgi durumuna bakıldığında 56 tezin özetinde araştırma türünün bulunmadığı geri kalan 127 tezde araştırma bilgilerinin yer aldığı görülmektedir.

Grafik 6: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağlımı

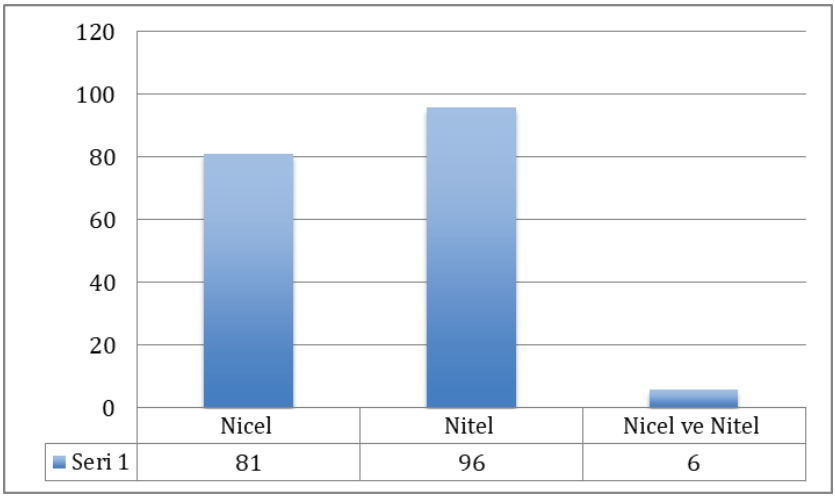

Grafik 6 verilerinden elde edilen sonuca göre, beşinci araştırma sorusu 'Sosyal medya ve halkla ilişkiler alanında yazılan tezlerin nitel-teorik / nicel oranı nedir?'; Analizi gerçekleştirilen Lisansüstü tezlerin 81 tanesinde Nicel Araştırma uygulanırken 96 tanesinde Nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı tez sayısı ise 6 olarak belirlenmiştir.

Grafik 7: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Erişim Durumuna Göre Dağılımı

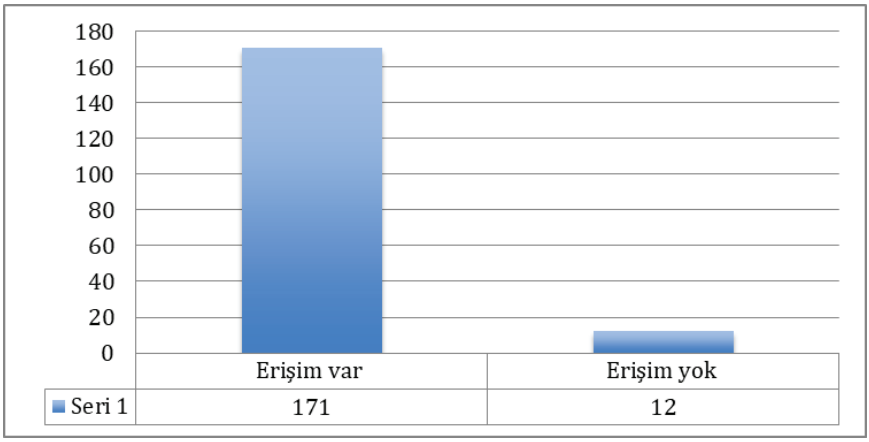

Grafik 7 verilerine göre altıncı araştırma sorusu: 'Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu yazılan tezlerin erişim iznine yönelik dağılım nedir?'; araştırmaya dahil edilen tezlerin büyük çoğunluğuna (171) erişim bulunmaktadır. Sadece 12 tanesine erişim izni bulunmamaktadır. Ancak bunun nedenini tez erişim kısıtlamasının 2 yıl ile sınırlı olması olarak ifade etmek mümkündür.

Grafik 8: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Tezlerin Tez Danışmanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı

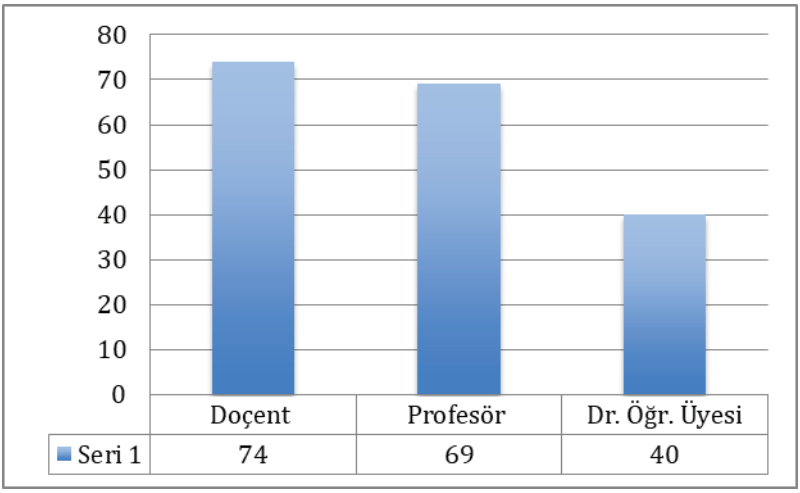

Grafik 8 verilerine göre yedinci araştırma sorusu: 'Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu yazılan tezlerin tez danışman unvanlarına göre dağılımı nedir?'; Yazılan tezlerin danışmanları analiz edildiğinde incelenen lisansüstü tezlerin 74 tanesi Doçent, 69 tanesi Profesör ve 40 tanesi Dr. Öğretim üyesi danışmanlığında yazılmıştır.

Çalışmada yüksek lisans tezlerine yönelik dağılımlar ayrı olarak ele alınarak incelenmiştir. Cinsiyet, yıl, üniversite, danışman unvanı ve konu bağlamında tek tek oranlar tablolar halinde verilmiştir.

Grafik 9: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

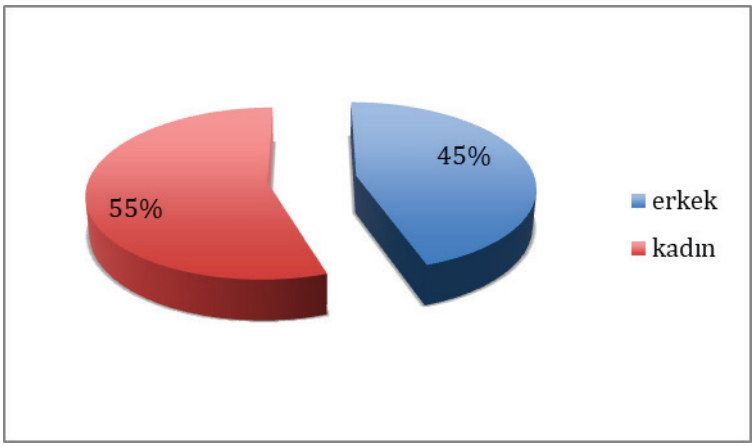

Araştırmaya konu olan yüksek lisans tezleri 155 tanedir. Yazarlarının %55 oranında kadın %45 oranında erkektir.

Grafik 10: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Tez Danışman Unvan Durumuna Göre Dağılımı

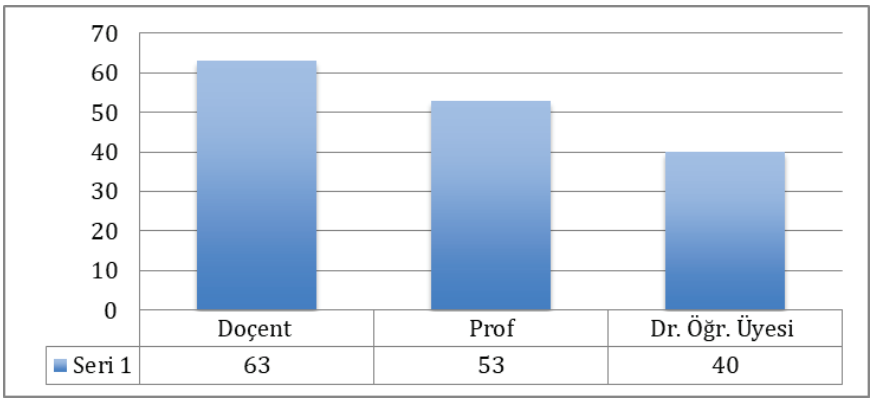

Yüksek lisans tezlerinin 63'ü doçent, 53 tanesi Profesör ve 40 tanesi Dr. Öğretim Üyesi tez danışmanları tarafından yönetilmiştir.

Grafik 11: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

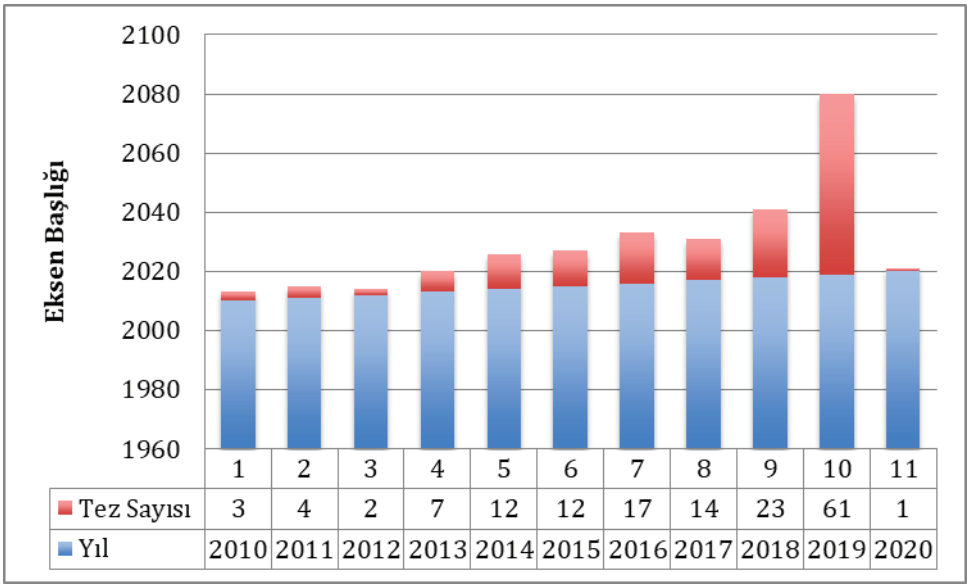

Araştırmaya dahil olan yüksek lisans tezlerinin yıllara göre dağılımına bakıldığında en fazla tezin 2019 yılında yazıldığı görülmektedir.

Grafik 12: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Konulara Göre Dağılımı

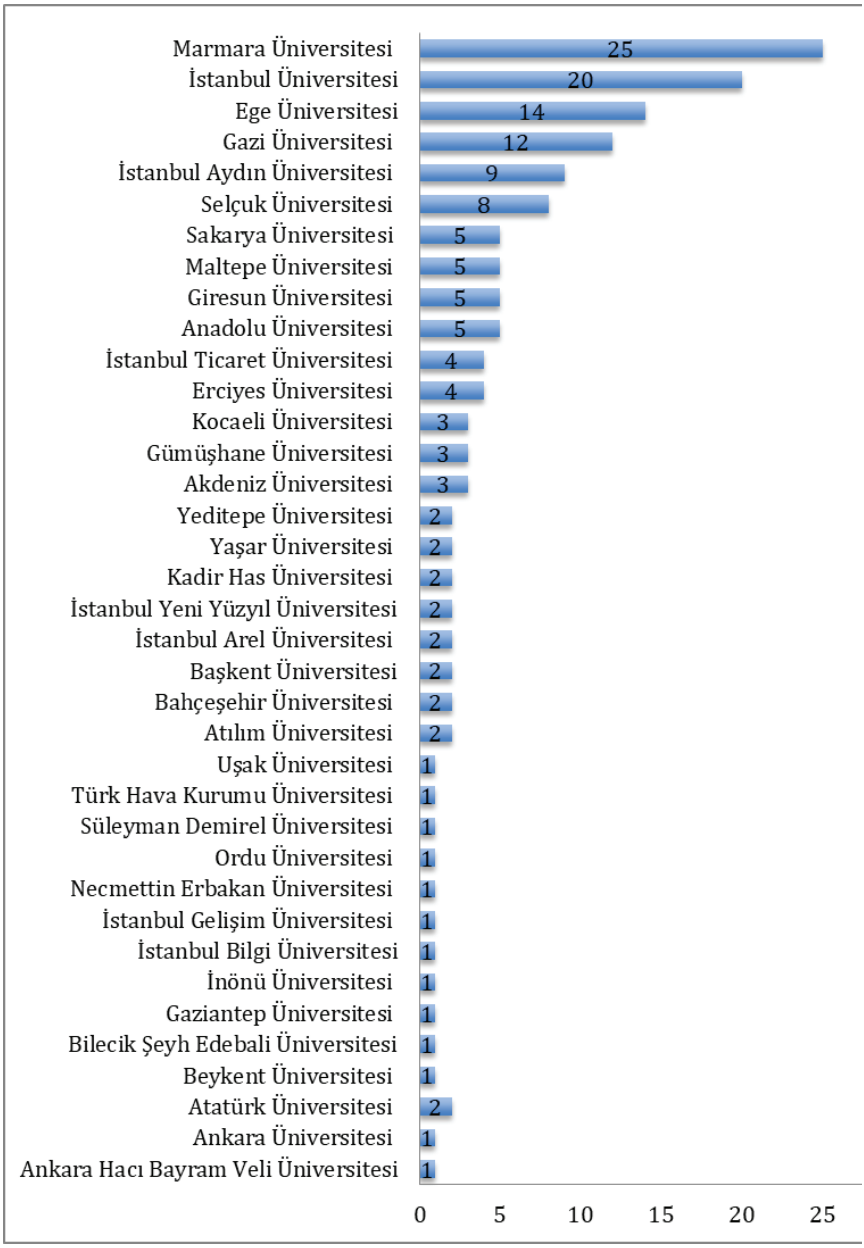

Yazılan Üniversiteye Göre Dağılımına göre, araştırmaya dahil edilen Yüksek Lisans Tezlerinin yazıldığı üniversitelere göre dağılımında en fazla tezin Marmara Üniversitesi'nde yazıldığı görülmektedir. İkinci sırada ise İstanbul Üniversitesi bulunmaktadır.

Grafik 13: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Konulara Göre Dağılımı

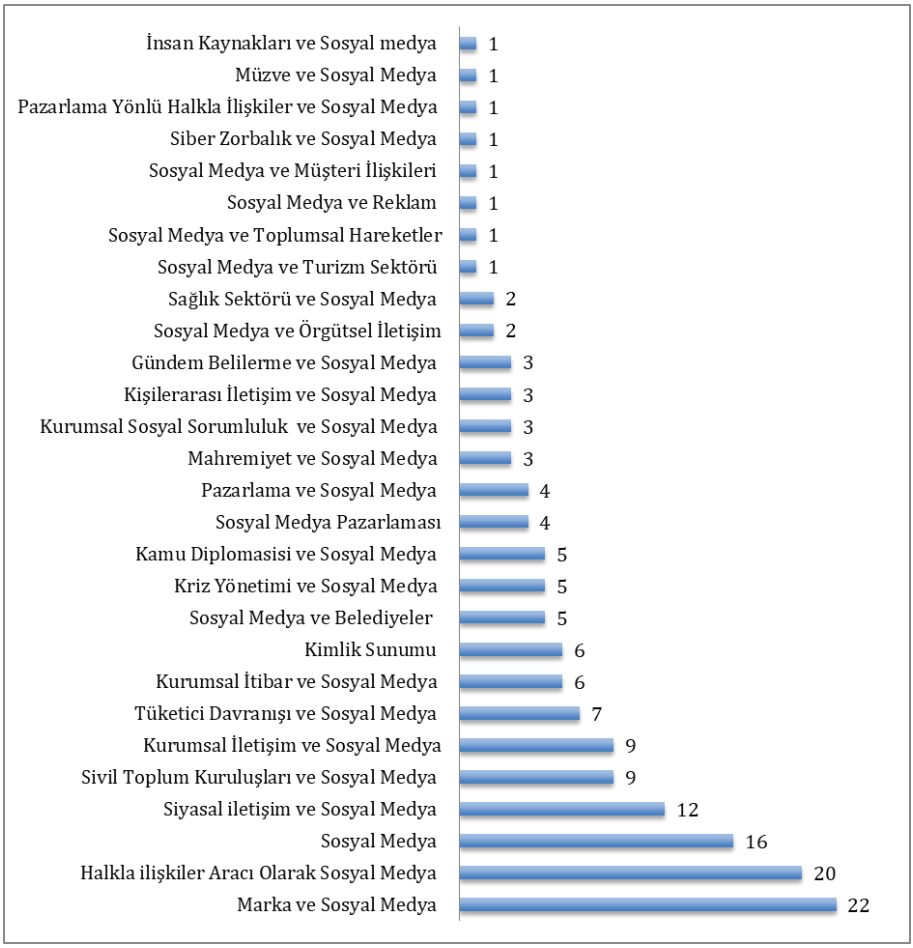

Grafik 13 verilerine göre yedinci araştırma sorusu: ‘Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu Yüksek Lisans tezlerinin konulara göre dağılımı nedir?’; en fazla tezin yüksek lisans tezinin Marka ve Sosyal Medya konularında yazıldığı (22), ikinci sırada Sosyal Medya konulu (20), üçüncü sırada Siyasal İletişim ve Sosyal Medya (12) konulu yüksek lisans tezleri yer almaktadır.

Çalışmaya konu olan doktora tezlerine yönelik dağılımlar ayrı olarak ele alınarak incelenmiştir. Cinsiyet, yıl, üniversite, danışman unvanı ve konu bağlamında tek tek oranlar tablolar halinde verilmiştir.

Grafik 15: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

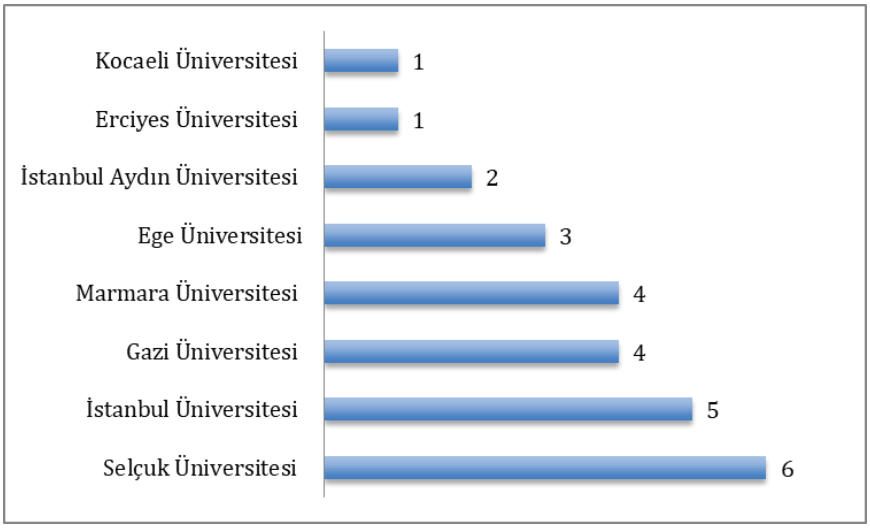

Araştırmaya konu olan doktora tezleri en fazla Selçuk Üniversitesi öğrencileri tarafından yazılırken, en az Kocaeli ve Erciyes Üniversiteleri öğrencileri tarafından yazılmıştır.

Tablo 16: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin Tez Danışmanlarına Göre Dağılımı

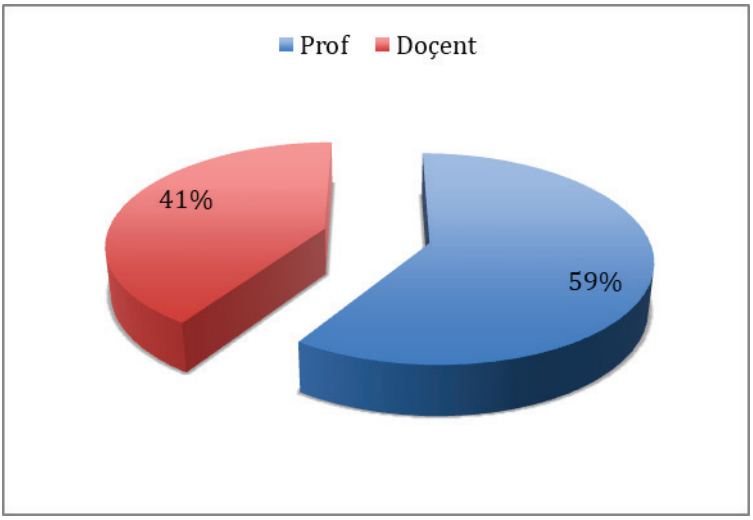

Doktora tezlerinin %59'u Profesör danışmanlığında yazılırken %41'i Doçent akademisyen danışmanlığında yazılmıştır.

Grafik 17: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin Yazarların Cinsiyetine Göre Dağılımı

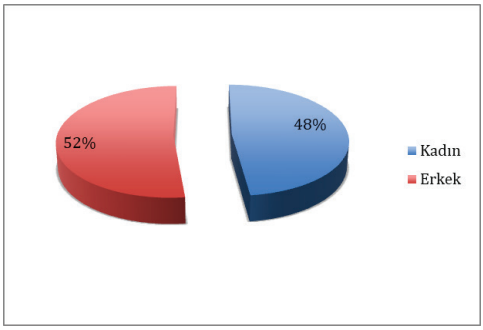

Doktora tezi hazırlayan öğrencilerin %52'si Erkek %48 Kadındır. Bu oranlara bakıldığında eşitlik durumunun söz konusu olduğunu söylemek de mümkündür.

Grafik 18: Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler Alanında Yazılan Doktora Tezlerinin Konularına Göre Dağılımı

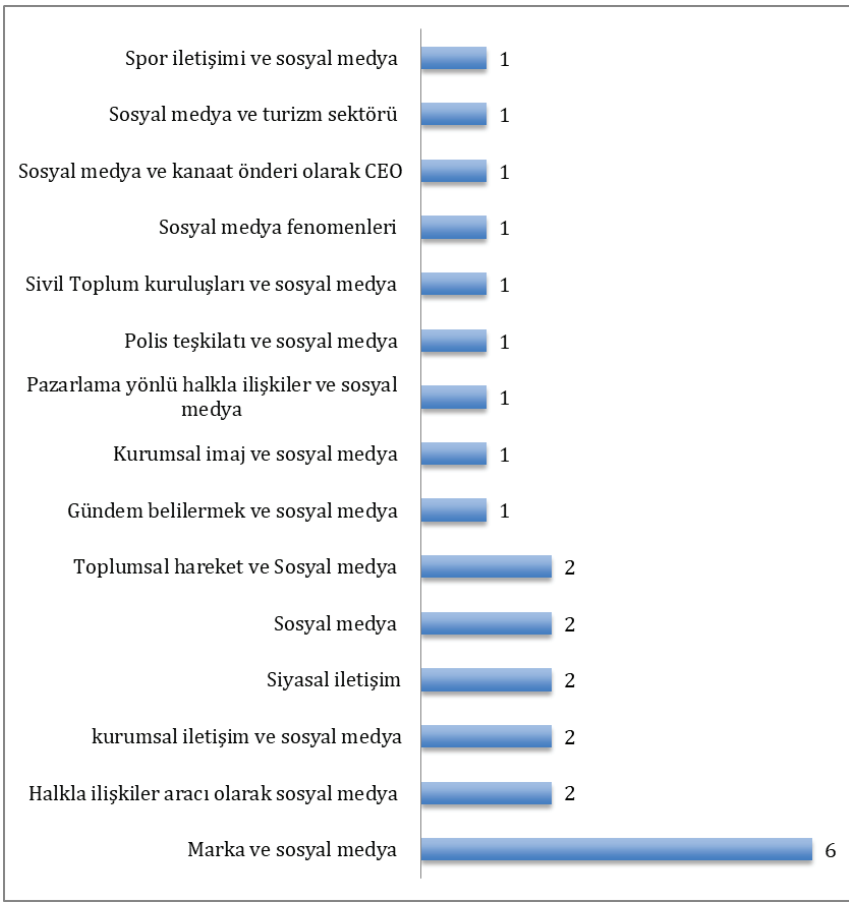

Grafik 18 verilerine göre sekizinci araştırma sorusu: 'Sosyal Medya ve Halkla İlişkiler konulu Doktora tezlerinin konularına göre dağılımı nedir?'; en fazla doktora tezi (6) Marka ve Sosyal Medya konuları üzerine yazıldığı görülmektedir. Halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya, kurumsal iletişim ve sosyal medya, siyasal iletişim ve sosyal medya, sosyal medya, toplumsal hareketler ve sosyal medya konuları (2) ikinci sırada yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye'de yazılan Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya konulu lisansüstü 183 tezin analizinin yapıldığı bu çalışmada Halkla ilişkiler konusu altında yer alan sosyal medya başlıklı tezlerin genel görünümünü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yök Ulusal Tez Merkezi sistemi üzerinden sosyal medya başlıklı tezler filtrelendikten sonra bu çalışmalardan halkla ilişkiler konulu olanları araştırmaya dahil edilerek bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sosyal medya başlıklı halkla ilişkiler konusu seçilerek yayınlanmış tezlerin bibliyometrik özelliklerin nedir? Yazar cinsiyeti, yazıldığı üniversite, konulara göre dağılımı, yazıldığı yıllar, tez danışman unvanları gibi kriterlere göre veri setleri hazırlanarak, elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Çalışmanın 2010-2020 yılları arasında yazılan sosyal medya başlıklı ve halkla ilişkiler konusuna dahil edilmiş tezleri içermesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmakla birlikte, bu tezlerin daha ayrıntılı olarak incelenerek tezlerin atıf analizleri yapılarak ele alınması akademik ağın ortaya çıkarılması açısında da ileride yapılması düşünülen çalışmalara katkı sağlayabilir.

Çalışmada ele alınan 183 lisansüstü tezin konu dağılımı halkla ilişkilerin disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerektiğinin göstergesi niteliğindedir. Yazılan tezleri konu bakımından ele aldığımızda, marka ve sosyal medya konusunu içeren tezlerin çoğunlukta olduğu görülmekle birlikte, halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya konusunun ele alındığı tezlerde ikinci sırada yer almaktadır. konu bağlamında araştırma bulgularına göre çok farklı alanlarda tezlerin yazıldığı görülmektedir. Bu alanda yazılması düşünülen tezlerin pazarlama yönlü halkla ilişkiler ve sosyal medya ilişkisini irdeleyecek nitelikte olması alana katkı sağlayabilir. Ayrıca sosyal medyanın hızla yayılımının gerek iç hedef kitle gerekse dış hedef kitle ile iletişim amaçlı kullanımının yaygınlaşmasına neden olması, bu alanda da akademik çalışmaların arttırılması için önemli bir etken olarak gösterilebilir.

Elde edilen vereler ışığında, en fazla lisansüstü tezin Marmara Üniversitesi öğrencileri, ikinci sırada ise İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından yazıldığı görülmektedir. Lisansüstü tezlerde en fazla kullanı-

lan yöntemin nitel araştırma yöntemi olduğunu bazı tezlerin araştırmasında nitel ve nicel çalışmanın bir arada yapıldığı görülmektedir. Yazılan tezlerin büyük çoğunluğu doçent öğretim üyeleri tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Ancak, Doktora tez danışmanlarının unvanları, çoğunluklu olarak profesör olduğu görülmektedir.

İncelenen makalelerde özet içerisinde yöntem bilgisinin olması durumu ise, yazılan makalelerin büyük kısmında özette yönteme yer verilmesine karşın yöntem hakkında bilgi bulunmayan çalışmalar da mevcuttur. Tezlerin erişim izinleri büyük oranda mevcuttur, daha önce de değinildiği gibi bunun nedeni erişim kısıtının iki yılla sınırlandırılması olarak görülebilir.

Araştırmaya konu olan lisansüstü tezlerinin yazarlarının cinsiyete göre dağılımı ise yüksek lisans tezlerinde kadın oranı erkeklere göre daha yüksek iken doktora tezlerinde erkek oranı kadınlara göre daha yüksektir. Genele bakıldığında ise lisansüstü tezlerinin cinsiyete göre dağılımında çalışma yapan kadınların oranı erkeklere göre daha yüksek olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Atabek, Ü. & Atabek Şendur, G. (2019). Türkiye'de Gazetecilik Literatürü: 1992-2018 Yılları Arasında Yayımlanmış Makaleler Üzerine Bir İnceleme. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (31), ss.710-732

Balta Peltekoğlu F. ve Tozlu E. (2018). The Bibliometric Profile Of Articles Written By Female Authors in The Field Of Public Relations At Refereed Journals Of Communication Faculties in Turkey, Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi 2-2 (2018): 55-65, DOI: 10.26695/mukatcad.2018.17.

Balta Peltekoğlu, F , Demir Askeroğlu, E . (2019). Dijital Halkla İlişkiler: Fenomenler Dijital Marka Elçisi Olabilir Mi?. Selçuk İletişim , 12 (2) , 1044-1067 . DOI: 10.18094/josc.596295.

Demir Askeroğlu, E. (2018). Tojdac Dergisinin Bibliyometrik Analizi, , The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC ISSN: 2146-5193, April 2018 Volume 8 Issue 2, p. 190-202. DOI NO: 10.7456/10802100/004.

Demir H. & Erigüç G. (2018). Bibliyometrik Bir Analiz İle Yönetim Düşünce Sisteminin İncelenmesi, İş ve İnsan Dergisi, Cilt-Sayı: 5 (2) ss: 91-114 doi: 10.18394/iid.395214.

Carbonell, X., Guardiola, E., Beranuy, M., & Bellés, A. (2009). A bibliometric analysis of the scientific literature on Internet, video games, and cell phone addiction. Journal of the Medical Library Association : JMLA, 97(2), 102–107. https://doi.org/10.3163/1536-5050.97.2.006

Güzeller C. O & Çelikler N. (2017). Geçmişten Günümüze Gastronomi Bilimi: Bibliyometrik Bir AnalizJournal of Tourism and Gastronomy Studies 5/Special issue2 (2017) 88-102. DOI: 10.21325/jotags.2017.114

Hashim, K.F., Rashid A., Atalla S., (2018). Social Media for Teaching and Learning within Higher Education Institution: A Bibliometric Analysis of the Literature (2008-2018), International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), Vol 12 No 7, pp.4-14).

Ho, Y.(2014). Classic Articles on Social Work Field in Social Science Citation Index: A Bibliometric Analysis. Scientometrics 98, 137–155 (2014). https://doi.org/10.1007/s11192-013-1014-8

Okay, A. & Okay, A . (2013). Türkiye'de Lisans Ve Lisansüstü Halkla İlişkiler Eğitimi: Tezlerin Halkla İlişkiler Alanına Katkısının Kantitatif Bir Çalışması (1984-2007). Selçuk İletişim , 5 (2) , 5-14 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19016/200698.

Pasadeos Y. & Renfro B. (1992). A Bibliometric Analysis of Public Relations Research, Journal of Public Relations Research, 4:3, 167-187, DOI: 10.1207/s1532754xjprr0403_03

Salimi, D., Tavasoli, K., Gilani, E., Jouyandeh, M & Sadjadi, S. (2019). The impact of social media on marketing using bibliometrics analysis. International Journal of Data and Network Science, 3(3), 165-184.

Bölüm 81

TURİZM ÖN LİSANS EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ALGILADIKLARI STRES İLE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Emre ERGÜN[1]

1 Öğr.Gör.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi FASMK Meslek Yüksekokulu , eergun@mu.edu.tr

GİRİŞ

Günlük hayatın bir parçası olan stres, günümüz modern toplumunun hastalığı olarak ifade edilmektedir. Bireylerin stres yaşamalarının nedenleri; hayatlarında yaşadıkları fiziksel ve düşünsel değişiklikler, çatışmalar, anlaşmazlıklar ve tartışmalardır. Daha genel bir ifadeyle hayatta değişiklik oluşturabilecek herhangi bir şey, stres kaynağı olarak ifade edilebilir (Güçlü, 2001: 92). Algılanan stres, bireyin sahip olduğu düşünce ya da duygulardan oluşmaktadır. Algılanan stres, stresli olayların sıklığını ölçmekten öte bireylerin yaşamlarındaki genel streslerini nasıl hissettikleri ve bu stresleriyle baş edebilme yetenekleriyle ilgilidir (Varghese ve diğerleri, 2015: 15).

2019 yılı itibariyle aktif sosyal medya kullanıcısı 3 milyar 534 milyon civarındadır. Yüzde 45'i cep telefonlarından olmak üzere, toplam dünya nüfusunun yüzde 46'sı sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır (WeAreSocial, 2019). Bireyler sosyal medya ağlarını(Facebook, Youtube, Instagram, Twitter vb.), düşüncelerini paylaşabilmek, dünyada meydana gelen olayları takip edebilmek, fotoğraf ve videolarını paylaşabilmek, özgeçmiş oluşturarak iş başvurusunda bulunabilmek gibi nedenlerle kullanmaktadırlar. Öte yandan sosyal medya kullanımı, bireylerin sosyal medyayı kontrol edememeleriyle, bir başka ifadeyle sosyal medya bağımlılığı ile sonuçlanabilmektedir (Blackwell ve diğerleri, 2017: 69). Sosyal medya bağımlılığı; internet bağımlılığının alt kümesi olarak ifade edilebilir. Bu tür bağımlılık, modern çevrede, internet teknolojilerine kolaylıkla ulaşılabilmesinden dolayı yaygınlaşmıştır (Longstreet ve Brooks, 2017: 74). Akıllı cep telefonlarının bedava sosyal medya uygulamalarına sahip olması ve cep telefonları sayesinde zaman ve yere bağlı kalmadan sosyal medya platformlarına ulaşılması (Menayes, 2015: 24), sosyal medya kullanıcılarının ve bağımlılarının da artması olarak yorumlanabilir.

Üniversite ve lise öğrencilerinde algılanan stres ile internet ve sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Çalışkan ve diğerleri (2017); öğrencilerin interneti kullanma süreleri ile algıladıkları stres arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Benzer şekilde Gülnar (2016); stres ile öğrencilerin internet kullanımları arasında pozitif ilişki sonucuna ulaşmıştır. Longstreet ve Brooks (2017) ; algılanan stres, yaşam doyumu ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisini incelemiş, algılanan stresle yaşam doyumu ve yaşam doyumu ile sosyal medya bağımlılığı arasında negatif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Samaha ve Hawi (2016); cep telefonu bağımlılığı, algılanan stres, yaşam doyumu ve akademik performans arasındaki ilişkiyi incelemişler, cep telefonu bağımlılığının algılanan stres üzerinde pozitif ve algılanan stresin yaşam doyumu üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca yaşam doyumunun algılanan stres üzerinde negatif etkisi ve algılanan stresin cep

telefonu bağımlılığı üzerine pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Liu ve diğerleri (2018); algılanan stresin cep telefonu bağımlılığı üzerine etkisini incelemişler ve algılanan stres ile cep telefonu bağımlılığı arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Aydoğan ve Büyükyılmaz (2017); öğrencilerin sosyal medya kullanımlarının stresleri üzerindeki etkisini araştırmışlar ve değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Literatürde, algılanan stresin cep telefonu bağımlılığına etkisi incelenirken, turizm eğitimi alan öğrencilerinin algıladıkları stres boyutlarının, sosyal medya bağımlılık boyutlarına katkısını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, turizm eğitimi alan ön lisans öğrencilerinin algıladıkları stres boyutlarının sosyal medya bağımlılığı boyutlarına katkısını incelemektir.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırma Evreni

Araştırma evreni Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi FASMK Meslek Yüksekokulunda ön lisans turizm eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Fethiye ASMK Meslek Yüksekokulunda turizm eğitiminde Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri ile Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri bölümleri bulunmaktadır. Her iki bölümde toplam 416 adet normal öğretimde eğitim gören öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin hepsine ulaşıldığından ayrıca örneklemeye gidilmemiştir.

Araştırma Yöntemi

Araştırma verileri anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin toplanmasında anket yönteminin tercih edilme nedeni, istatistik programlarının gelişmesi ve sayısal verilerin daha kolay analiz edilebilmesidir (Altunışık ve diğerleri, 2010: 78).

Araştırmada kullanılan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilere ait demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde, Cohen ve diğerleri (1983) tarafından geliştirilen ve Eskin ve diğerleri(2013) tarafından Türkçeye uyarlanan, 14 maddelik Algılanan Stres Ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise Şahin ve Yağcı (2017) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (Yetişkin Formu) kullanılmıştır.

Güvenilirlik ve Geçerlilik

Araştırmada kullanılan ölçeklerin(Algılanan Stres ve Sosyal Medya Bağımlılığı) güvenilirliklerini ölçmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Algılanan Stres ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı 0,810 ve Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı 0,879 olarak hesaplanmıştır. Kayış (2010); katsayıları 0,80 ve 1 arası çıkan değerleri yüksek derecede güvenilir olarak nitelendirmiştir. Buna göre çalışmada

kullanılan Algılanan Stres ve Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeklerinin yüksek derece güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma Bulguları

Öğrencilerden elde edilen verilerin analizi için sırasıyla açıklayıcı faktör analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular tablolarda gösterilmiştir.

Keşfedici Faktör Analizi

Çalışmadaki Algılanan Stres ve Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeklerinin boyut sayılarını indirgemek ve aralarındaki ilişkileri daha iyi anlayarak yorumlayabilmek (Altunışık ve diğerleri, 2010:262) amacıyla, SPSS 16.0 programı kullanılarak, keşfedici faktör analizi yapılmıştır.

Faktör analizi için Bartlett testi p değeri 0,05 değerinden küçük olmalıdır. Ayrıca Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 1 olması değişkenlerin birbirlerini tam olarak tahmin edeceği anlamındadır (Sipahi ve diğerleri, 2010:79-80). Ölçeklerin Bartlett testi p değerleri 0,000 olarak hesaplanmıştır. Algılanan Stres Ölçeğinin KMO değeri 0,887 ve Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin KMO değeri 0,903 0olarak hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin faktör analizi yapılması için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Algılanan Stres Ölçeğine temel bileşenler ve varimax rotasyon yöntemiyle faktör analizi yapılmıştır. “Geçen ay ne sıklıkta zamanınızı nasıl kullanacağınızı kontrol edebildiniz?” ifadesinin binişik olduğu ortaya çıkmıştır. Maddenin binişik olması için maddeye ait farklı faktörlerdeki yük değerlerinin 0,1’den küçük olması gerekmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2016: 233). İlgili önermeye ait yük değeri 1. faktörde 0,680, 2. faktörde 0,602’dir ve aralarındaki fark, 0,680-0,602=0,078 bulunmuştur. Bu durumda “Geçen ay ne sıklıkta zamanınızı nasıl kullanacağınızı kontrol edebildiniz?” ifadesi ölçekten çıkartılarak analiz tekrar yapılmıştır.

Algılanan Stres Ölçeğine Temel bileşenler ve varimax rotasyon yöntemiyle yapılan faktör analizinde 2 faktör ortaya çıkmıştır. Faktörlere isim verilirken, Eskin ve diğerlerinin (2013) kullandıkları, Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ve Stres/Rahatsızlık Algısı, isimleri kullanılmıştır. Tablo I’de Algılanan Stres Ölçeğine ait döndürülmüş faktör analizi ve toplam açıklanan varyans değerleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Algılanan Stres Ölçeğine Ait Toplam Açıklanan Varyans

Component	Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,620	43,231	43,231
2	3,533	27,177	70,408

Tablo 1'de, analiz sonucunda ortaya çıkan iki faktör boyutunun olduğu ve bu iki faktör boyutunun toplam varyansın %70,408'ini açıklayabildiği anlaşılmaktadır. Tablo 2'de döndürülmüş faktör çözümü sonrası her faktöre ait değişkenler, faktör yükleri görülmektedir.

Tablo 2: Algılanan Stres Ölçeğine Ait Değişkenler, Faktör Yükleri

Değişkenler	Faktörler	Faktör Yükleri
Her şeyin yolunda	Yetersiz Öz Yeterlik Algısı	0,849
Hayatınızda önemli		0,840
Hayat zorlukları		0,821
Her şeyin üstesinden		0,816
Gündelik zorluklar		0,800
Kişisel sorunlar		0,797
Problemler		0,721
Başa çıkamama		0,700
Kontrol dışı		0,691
Kontrol edememe	Stres/Rahatsızlık Algısı	0,869
Stresli hissetme		0,863
Beklenmedik bir şeyler		0,857
Başarmak zorunda		0,837

İki faktöre uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda Yetersiz Öz Yeterlilik Algısına ait güvenilirlik düzeyleri 0,708 ve Stres/Rahatsızlık Algısına ait güvenilirlik düzeyi 0,902 olarak hesaplanmıştır.

Algılanan Stres Ölçeğine yapılan faktör analizi sonucu elde edilen 2 faktöre(Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ve Stres/Rahatsızlık Algısı) yapılan güvenilirlik analizleri sonuçları 0,708 ve 0,902 bulunmuştur. Kayış (2010: 405); 0,60 ile 0,80 arası değere sahip ölçekleri oldukça güvenilir ve 0,80 ile 1 arası değere sahip ölçekleri yüksek derecede güvenilir olarak ifade etmiştir. Bu durumda Yetersiz Öz Yeterlik Algısı Ölçeğinin oldukça güvenilir ve Stres/Rahatsızlık Algısının yüksek derecede güvenilir oldukları sunucuna ulaşılmıştır.

Algılanan Stres Ölçeğinden sonra Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğine de temel bileşenler ve varimax rotasyon yöntemiyle faktör analizi yapılmıştır. Ölçeği oluşturan bir ifadenin(Güncel olaylardan haberdar olmak için sosyal medyadan ayrılamıyorum) binişik olduğu tespit edilmiştir ve ölçekten çıkartılmıştır. Ölçeği oluşturan 19 maddeye yapılan faktör analizi sonucu Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinde 3 faktör ortaya çıkmıştır. Faktörler; çevre, zorunluluk ve uzaklaşma olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 3'de Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğine ait döndürülmüş faktör analizi ve toplam açıklanan varyans değerleri gösterilmiştir.

Tablo 3: Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğine Ait Toplam Açıklanan Varyans

Component	Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6,351	33,427	33,427
2	4,278	22,517	55,943
3	2,357	12,404	68,348

Tablo 3'de, analiz sonucunda ortaya çıkan üç faktör boyutunun olduğu ve bu üç faktör boyutunun toplam varyansın %68,348'ini açıklayabildiği anlaşılmaktadır. Tablo 4'de döndürülmüş faktör çözümü sonrası her faktöre ait değişkenler, faktör yükleri ve faktörlerin güvenilirlik seviyeleri görülmektedir.

Tablo 4: Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğine Ait Değişkenler, Faktör Yükleri ve Faktörlerin Güvenilirlik Düzeyleri

Değişkenler	Faktörler	Faktör Yükleri
Sosyal medyada bağlantı	Çevre	0,833
Aile üyeleri		0,801
Rahatsız etmek		0,798
Çok zaman geçirmek		0,759
Sosyal medya grupları		0,738
Çevremde birileri varken		0,721
Özgür hissetmek		0,617
İnsani amaçlı		0,616
Çok zaman geçirme		0,614
Sosyal medyayı sevmeme	Zorunluluk	0,781
Planlanandan daha uzun süre		0,719
Gerekli olmadıkça girmeme		0,710
Mutsuz hissedilen zamanlar		0,691
Sabah ilk olarak		0,593
Verimlilik azalma		0,554
Özel duyurular		0,497
Gerçek dünya	Uzaklaşma	0,793
Sosyal medyadaki arkadaşlık		0,714
Sosyal duyarlılık		0,625

Üç faktöre uygulanan güvenilirlik analizine göre çevre faktörünün güvenilirlik düzeyi 0,931, zorunluluk faktörünün güvenilirlik düzeyi 0,789 ve uzaklaşma faktörünün güvenilirlik düzeyi 0,777 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4'e göre çevre faktörüne ait güvenilirlik değeri 0,931, zorunluluk

ve uzaklaşma faktörlerine ait güvenilirlik değerleri 0,789 ve 0,777 hesaplandığı için çevre faktörü yüksek derecede güvenilir, zorunluluk ve uzaklaşma faktörleri ise oldukça güvenilir olarak yorumlanmaktadır (Kayış, 2010: 405)

Regresyon Analizi

Algılanan stres boyutlarının(Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ve Stres/Rahatsızlık Algısı), sosyal medya bağımlılığının boyutlarına(Çevre, zorunluluk, uzaklaşma) katkısını analiz etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada algılanan stres boyutları bağımsız değişkenleri, sosyal medya bağımlılık boyutları ise bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır. Bağımsız değişkenlerin boyutları bağımlı değişken boyutlarıyla analiz edilmiş, elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5: Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Çevre Boyutları Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	,541	,473	1,143	,000
Yetersiz Öz Yeterlik Algısı Bağımlı değişken: Çevre	,650	,150	4,333	,000

Tablo 5'e göre Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Çevre boyutları arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Yetersiz Öz Yeterlik Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının Çevre boyutunu 0,650 birim arttırmaktadır.

Tablo 6: Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Zorunluluk Boyutları Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	2,000	,272	7,368	,000
Yetersiz Öz Yeterlik Algısı Bağımlı değişken: Zorunluluk	,293	,086	3,408	,000

Tablo 6'da Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Zorunluluk Boyutları arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Yetersiz Öz Yeterlik Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının Zorunluluk boyutunu 0,293 birim arttırmaktadır.

Tablo 7: Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Uzaklaşma Boyutları Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
Model	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	3,566	,319	11,180	,000
Yetersiz Öz Yeterlik Algısı Bağımlı değişken: Uzaklaşma	-,307	,101	-3,035	,000

Tablo 7'de Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ile Uzaklaşma Boyutları arasında ters yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Yetersiz Öz Yeterlik Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının Uzaklaşma boyutunu 0,307 birim azaltmaktadır.

Tablo 8: Stres/Rahatsızlık Algısı ile Uzaklaşma Boyutları Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	3,100	,169	18,320	,000
Stres/Rahatsızlık Algısı Bağımlı değişken: Uzaklaşma	-,147	,048	-3,051	,000

Tablo 8'de Stres/Rahatsızlık Algısı ile Uzaklaşma Boyutları arasında ters yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Stres/Rahatsızlık Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının Uzaklaşma boyutunu 0,147 birim azaltmaktadır.

Tablo 9: Stres/Rahatsızlık Algısı ile Zorunluluk Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	2,214	,137	16,198	,000
Stres/Rahatsızlık Algısı Bağımlı değişken: Zorunluluk	,211	,039	5,399	,000

Tablo 9'da Stres/Rahatsızlık Algısı ile Zorunluluk Boyutları arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Stres/Rahatsızlık Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının Zorunluluk boyutunu 0,211 birim arttırmaktadır.

Tablo 10: Stres/Rahatsızlık Algısı ile Çevre Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error	B	Std. Error
(Constant)	1,325	,244	5,436	,000
Stres/Rahatsızlık Algısı Bağımlı değişken: Çevre	,373	,070	5,356	,000

Tablo 10'da Stres/Rahatsızlık Algısı ile Çevre Boyutları arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan stresin Stres/Rahatsızlık Algısı boyutundaki 1 birimlik artış sosyal medya bağımlılığının çevre boyutunu 0,373 birim arttırmaktadır.

SONUÇ

Günümüz toplumunda çok yaygın olarak kullanılan sosyal medya, bireylerin sosyal medyayı kontrol edememeleriyle, bir başka ifadeyle sosyal medya bağımlılıkları ile sonuçlanabilmektedir (Blackwell ve diğerleri, 2017: 69). Çalışmada, turizm eğitimi alan ön lisans öğrencilerinin algıladıkları stres boyutlarının, sosyal medya bağımlılığı boyutlarına katkısının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacına ulaşması için, Cohen ve diğerleri (1983) tarafından geliştirilen ve Eskin ve diğerleri(2013) tarafından Türkçeye uyarlanan, 14 maddelik Algılanan Stres Ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarını ölçmek için ise Şahin ve Yağcı (2017) tarafından geliştirilen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (Yetişkin Formu) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin boyutlarını belirlemek için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucu, 14 maddelik algılanan stres ölçeği 2 faktöre ve 20 maddelik sosyal medya bağımlılık ölçeği 3 faktöre indirgenmiştir. Elde edilen faktörlerin güvenilirlik düzeyleri test edildikten sonra değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizlerine göre, sosyal medyanın uzaklaşma boyutu dışındaki tüm boyutlarında doğru yönlü ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre; öğrencilerin algılanan stres düzeylerinin artması, sosyal medya bağımlılık boyutlarının çevre ve zorunluluk boyutlarını arttırırken; uzaklaşma boyutunu azaltmaktadır. Algılanan stresin doğru yönde en fazla etkilediği sosyal medya bağımlılık faktörü çevre faktörü olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin algılanan stres düzeyleri arttıkça sosyal medya çevreleriyle daha fazla bağlantı kurdukları anlaşılmaktadır. Algılanan stres boyutlarının artması zorunluluk faktöründe de artışa neden olmaktadır. Öğrencilerin stres düzeylerinin artması sosyal medyaya girmeleri konusunda baskı yapmaktadır. Öğrencilerin algıladıkları stresin her iki boyutuyla uzaklaşma boyutu arasında ise ters yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Öğrencilerin gerçek dünyadan uzaklaşması, sosyal medya arkadaşlıklarını gerçek arkadaşlarına tercih etmesi gibi ifadeler,

stres düzeylerinin artmasıyla ters orantılıdır.

Çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fethiye Meslek Yüksekokulunda turizm ön lisans eğitimi alan öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Diğer bölgelerdeki ya da üniversitelerdeki turizm ön lisans ve lisans öğrencileriyle benzer çalışmalar yapılarak karşılaştırmalar yapılabilir. Turizm dışındaki diğer bölümlerdeki öğrencilerin de stres ve sosyal medya bağımlılıkları incelenebilir.

KAYNAKLAR

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri(SPSS Uygulamalı)," Sakarya Yayıncılık, 2010.

Aydoğan, D., Büyükyılmaz, O. "The Effect of Social Media Usage on Students' Stress and Anxiety: A Research in Karabük University Faculty of Business," *International Journal of Multidisciplinary Thought,*06(01):253-260,2017.

Blackwell, D., Leaman, C., Tramposch, R., Osborne, C., Liss, M. "Extraversion, Neuroticism, Attachment Style and Fear of Missing out Aspredictors of Social Media Use and Addiction," *Personality and Individual Differences*, 116: 69-72,2017.

Cohen, S., Kamarck, T., Mermelstein, R. "A global Measure of Perceived Stress*," Journal of Health and SocialBehavior*, 24:385-396,1983.

Çalışkan, Z., Caner, N., Evgin, D., Kaplan, B. "Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanım Durumları ve Algıladıkları Stres Düzeyleri," *International Journal of Human Sciences,* V.14, I.3:2541-2552, 2017

Çokluk, O., Şekercioğlu, G., Büyüköztürk, Ş. "Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LİSREL Uygulamaları," Pegem Akademi,2016.

Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., Dereboy, Ç. "Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Analizi," *New/Yeni Symposium Journal*, C.51, S.3:132-140,2013.

Güçlü, N. "Stres Yönetimi," *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. 21, S. 1:91-109,2001.

Gülnar, B. "Stres ve İnternet Kullanımı İlişkisi: Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Arasında Bir Alan Araştırması," *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,* S.42:.37-57,2016.

Kayış, A. "SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Editör: Şeref Kalaycı," Asil Yayıncılık, 2010.

Liu, Q., Zhang, D., Yang, X., Zhang, C., Fan,C., Zhou, Z. "Perceived Stress and Mobile Phone Addiction in Chinese Adolescents: A Moderated Mediation Model*," Computers in Human Behaviour*, V.87:247-253,2018.

Longstreet, P., Brooks, S. "Life satisfaction: A Key to Managing Internet &

Social Media Addiction*," Technology in Society,*50:73-77,2017.

Menayes, J. "Dimensions of Social Media Addiction Among University Students in Kuwait," *Psychology and Behavioral Science,* 4(1:.23-28,2015.

Samaha, M., Hawi N. "Relationships Among Smartphone Addiction, Stress, Academic Performance and Satisfaction with Life," *Computers in Human Behaviour,* 57:321-325,2016.

Sipahi, B., Yurtkoru, S., Çinko, M. "Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi," Beta Basım, 2016.

Şahin, C., Yağcı, M. "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması," *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. 18, S.1:523-538, 2017.

Varghese, R., Norman, S., Thavaraj, S. "Perceived Stress and Self Efficiacy Among College Students: A Global Review," *International Journal of Human Resource Management and Research,* V.5, I.3:15-24, 2015.

https://wearesocial.com/blog/2019/07/global-social-media-users-pass-3-5-billion (erişim: Aralık 2019)

Bölüm 82

OTEL İŞLETMELERİNDE ÖRGÜTSEL GÜVEN VE ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Ersin ARIKAN[1], Emre ÇİLESİZ[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, arikanersin@gmail.com
2 Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, emrecilesiz@gmail.com

Giriş

Güven kavramı en temelde dürüstlük ve doğrulukla ilişkili bir kavramdır. Örgütsel başarının sağlanmasında önemli konulardan birisi olduğu bilinmekle birlikte kısa vadede işletme içerisinde sağlanamayacağı belirtilmektedir (Candan, 2014). İki veya daha fazla tarafın birlikte yarattıkları sosyal durum, güvenin oluşmasında temel unsurdur. Sosyal durum tanımlaması ve benzer tanımlamalar kullanılarak veya geliştirilerek bu durum içerisinde oluşturacak güven düzeyi anlaşmaya neden olacak bu konu da beraberinde taraflar arasındaki uyumu belirleyecektir (Tüzün, 2007). Örgütsel güven, örgütler arası ve örgüt içi güveni ifade etmektedir. Örgüt içerisinde örgütsel güven iş arkadaşlarına güven, yöneticiye güven ve örgüte güven boyutlarıyla değerlendirilmektedir (Çubukçu ve Tarakçıoğlu, 2010). Gökçen (2019)'e göre örgütsel güvenin anlaşılması ve boyutları doğrultusunda bir etkinliğin sağlanması ile gelişmesi, lidere veya yöneticinin yanı sıra örgüte güven ortamı sağlandığında meydana gelebilecektir. Günüşen ve Karabulut (2017) konaklama sektöründe yapmış oldukları çalışmada, örgütsel güvenin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Chathoth vd., (2007) otel işletmelerinde çalışan memnuniyetini sağlamak için güven ve hizmet ortamının önemini vurgulamışlardır. Akgündüz (2014) Ankara'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel sessizliği tercih etmede örgütsel güvenin etkisini belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, çalışanların iş ile ilgili fikirlerini paylaşmayarak sessizliği tercih etmelerinde yöneticiye, çalışma arkadaşlarına güvenin önemli derecede etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ugwu, Onyishi ve Rodríguez-Sánchez (2014) örgütsel güven, psikolojik güçlendirme ve çalışan bağlılığı arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada örgütsel güven ve psikolojik güçlendirmenin çalışan bağlılığı ile ilişkisini açıklamışlardır. Güçlendirmenin örgütsel güven ve bağlılık üzerinde etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Akmaz (2016) yapmış oldukları çalışmada örgütsel güven düzeylerinin eğitim düzeylerine göre farklılaştığı ve lisans mezunu olan grubun örgütsel güven düzeylerinin en yüksek grup olduğunu belirtmişlerdir. İşletme sınıfı açısından örgüte güven farklılaşmasına ilişkin beş yıldızlı otel çalışanlarının dört yıldızlı otel çalışanlarına göre daha yüksek güven düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Çalışma statüsü ve örgütsel güven farklılaşmasında ise departman müdürlerinin diğer gruplara göre güven düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örücü ve Kambur (2019) beş yıldızlı otel işletmesinde örgütsel güvenin değişime direnç üzerindeki etkisini belirlemeye yapmış oldukları çalışmada, otel işletmesi çalışanları yöneticiye, çalışma arkadaşlarına ve kurumlarına güven duyduklarını belirtmişlerdir. Çalışanların çalışma süreleri arttıkça işletmeye duydukları güvenin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca değişime direnç ile yöneticiye güven, çalışma arkadaşlarına güven ve örgüte

güven arasında anlamlı bir ilişki tespit edildiğini belirtmişlerdir. Aksoy ve Sökmen (2018) otel işletmeleri servis ve bar bölümleri çalışanlarından elde ettikleri veriler ile algılanan örgütsel destek ile örgütsel güven arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, örgütsel bağlılık ile örgütsel güven arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki ve örgütsel güven ile iş tatmini arasında da pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu belirtmektedirler. Türkay, Sengel ve Yamaç (2014) otel işletmelerinde çalışan iş görenlerin hizmet kalitesi algısı ile örgütsel güven arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapmış oldukları çalışmada, örgütsel güven ifadelerin hizmet kalitesi algısına yönelik ifadelerle arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, iş görenlerin kendi arasında ve amirlerine bağlılıkları konusunun müşterilere kararsız durumlarında yardımcı olma ile yüksek ilişki ürettiği belirlenmiştir. Boylu ve Yıldırım (2018) otel işletmesi iş görenlerinin psikolojik sözleşme ihlal algıları ile örgütsel güven ve örgütsel sinizm düzeylerini tespit etmek ve değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçladıkları çalışmada, işgörenlerin psikolojik sözleşme ihlal algılarının, örgütsel güven ve sinizm düzeylerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik sözleşme ihlal algılarının örgütsel güven üzerinde negatif örgütsel sinizm üzerinde ise pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Çakıroğlu, Çöp ve Altınöz (2018) otel işletmelerinde iş görenlerin görüşleri ile iş doyumu ile örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik araştırmada iş doyumu ve örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, örgütsel bağlılık üzerinde iş doyumunun örgütsel güvene göre daha önemli bir etkisinin olduğu belirtilmiştir. Görüldüğü üzere örgütsel güvenin birçok konu ile iş doyumu (Çakıroğlu, Çöp ve Altınöz, 2018), psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel sinizm (Boylu ve Yıldırım, 2018), hizmet kalitesi algısı (Sengel ve Yamaç, 2014), örgütsel destek, bağlılık (Aksoy ve Sökmen, 2018), değişime direnç (Örücü ve Kambur, 2019), psikolojik güçlendirme (Ugwu, Onyishi ve Rodríguez-Sánchez, 2014) gibi çalışma koşullarının mevcut durumunun belirlenmesi ve bu koşulların iyileştirilmesine yönelik neler yapılabileceği ile ilişkili olduğu çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Börekçi ve Gerçek (2018) literatürde farklı kavramlarla nitelendirilen ve Türkçe karşılıklarını inceleyerek üzerinde görüş birliğine varılmış bir karşılığını bulamadıkları "Resilience" kavramının genellikle beklenmedik/zorlayıcı durumlar karşısında asıl formuna dönme ya da uygun forma dönüşme yeteneği olarak açıklamışlardır. Dayanıklılık, öncelikle doğa bilimleri temelinde ekoloji ve çevreye yönelik çalışmalarla ortaya çıkarken bu çalışmaları uygulamalı bilimler özelinde mühendislik çalışmaları izlemiştir. Daha sonra ekonomi ile stratejik yönetim ve operasyon yönetimi çalışmalarıyla sosyal bilimlerde bu alanda yapılan çalışmalarla literatürde

yer almaya başlamıştır (Annarelli ve Nonino, 2016). Dayanıklılık ile ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda daha önemli bir hal almaya başladı. Çünkü bu konularla ilgili olanlar doğal ve insan kaynaklı felaketlerin ortaya çıkardıkları sonuçlar ve durumların daha fazla farkındadırlar (Tukamuhabwa vd., 2015). Literatür incelendiğinde dayanıklılık kavramının psikolojik dayanıklılık (Masten, 2007;Bonanno, Quale ve Schanke, 2010; Romero ve Klein, 2015; Gizir, 2016), çalışan dayanıklılığı (Matos vd., 2010; Reivich, Seligman ve McBride, 2011; Galatzer Levy vd., 2013; Britt vd., 2016; Näswall vd., 2019), örgütsel dayanıklılık (Gittell, 2006; Parsons, 2010; Lengnick-Hall, Beck ve Lengnick-Hall, 2011; Lee, Vargo ve Seville, 2013; Linnenluecke, Griffiths ve Winn, 2012; McGuinness ve Johnson, 2014; Chen, 2016; Barasa, Mbau ve Gilson, 2018; Bouaziz ve Smaoui Hachicha, 2018; Andersson vd., 2019) gibi farklı kavramlarla ele alındığı ve gelecekte dayanıklılığın hangi durumları kapsayacağına yönelik tahminlemeler (Pan ve Chan, 2007; Bhamra, Dani ve Burnard, 2011; Annarelli ve Nonino, 2016; Ruiz-Martin, Lopez-Parades ve Wainer, 2018) üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Özmen ve Kıran (2018) iki görüş özelinde örgütsel dayanıklılığı, beklenmeyen, olumsuz ve stresli durum karşısında hareket kabiliyetine sahip, durumlar karşısında uyumlu ve bu durumları en az etkiyle atlatabilecek yapıya sahip olmakla birlikte kriz sonrası hızlı bir biçimde eski stratejilerine dönmek olarak özetlemişlerdir. İkinci görüşte de karşılaşılan zorluklarla gelişme ve bu gelişimle yeni yetenekler kazanma ve yakalanan fırsatlarla bir gelecek oluşturma yeteneği olarak belirtmişlerdir. Gültekin (2019) örgütsel dayanıklılığı, örgütlerin karşılaşabilecekleri olumsuz durumlarda örgütü korumanın yanı sıra olumsuzlukların fırsata çevrilmesine katkıda bulunan ve değişim, kriz dönemlerinde yoğun bir biçimde ortaya çıkan, örgütün başarıya ulaşmasında önemli bir araç olarak belirtmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada konaklama işletmeleri iş görenlerinin örgütsel güven ile örgütsel dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacından dolayı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma konaklama işletmeleri iş görenlerinin örgütsel dayanıklılık ve örgütsel güven düzeylerine ilişkin algılarının belirlenmesine yöneliktir. Bu bağlamda konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel dayanıklılık algıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1) Konaklama işletmeleri çalışanlarının örgütsel dayanıklılık düzeyleri nedir?

2) Konaklama işletmeleri çalışanlarının örgütsel güven düzeyleri nedir?

3) Konaklama işletmeleri çalışanlarının demografik özellikleri örgütsel dayanıklılık ve örgütsel güven düzeylerini farklılaştırmakta mıdır?

4) Konaklama işletmeleri iş görenlerinin örgütsel dayanıklılık ile örgütsel güven düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen hipotezler ise aşağıda belirtilmektedir.

H1: Konaklama işletmelerinde iş görenlerin örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel güven düzeyleri demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H3: Konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel dayanıklılık düzeyleri demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

Bu araştırmanın verileri SPSS 22 veri analiz programı ile analiz edilmiştir. Normallik testleri verilerin normallik değerleri kontrol edilmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı bağımsız örneklemler için t testi, tek yönlü varyans analizi (Anova) ile, örgütsel dayanıklılık ile örgütsel güven arasındaki ilişki Pearson Korelasyon testi ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin toplam puanları baz alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçeklerden örgütsel dayanıklılık ölçeği Gerçek ve Börekçi (2017) tarafından araştırmalarında oluşturdukları 18 ifadeden oluşan 5'li likert ölçek (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Örgütsel güven düzeylerini ölçmek amacıyla Omarov (2009) tarafından geliştirilen 22 ifadeden oluşan ölçekten (1=Hiç Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum) yararlanılmıştır. İki ölçek ve yedi demografik sorudan oluşan bir soru formunun kolayda örneklem yöntemiyle seçilen iş görenler tarafından 15 Ağustos-20 Eylül 2019 tarihleri arasında doldurulması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerindeki iş görenler oluşturmaktadır. Beş yıldızlı otel işletmeleri örgütsel davranış ve etkili insan kaynakları yönetimi üzerine diğer yıldız ve belediye belgeli işletmelere oranla daha fazla yer verilmesi nedeniyle çalışma alanı olarak seçilmiştir. Konaklama işletmelerinde genellikle üç vardiya düzeninde çalışılması ve doğrudan hizmete dayalı bir sektör olması nedeniyle çok sayıda çalışan ve iş gören devir hızının yüksekliği (Akova, Tanrıverdi ve Kahraman, 2015; Unur, Günay ve Çakıcı, 2019) nedeniyle örneklem hesaplaması yoluna gidilmemiş sınırsız evrenler için üst limit olarak kabul edilen 384 sayısına (Ural ve Kılıç, 2005; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007) ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırmada kullanılan anketin örgütsel güven ile ilgili ilk kısmında

yer alan ifadelerden oluşan ölçeğin genel Cronbach Alfa değer 0,81; ikinci kısımda örgütsel dayanıklılık ile ilgili ifadelerden oluşan ikinci ölçeğin Cronbach Alfa değeri ise 0,92 olarak saptanmıştır. Araştırma kapsamında her iki ölçeğinde Özdamar (1999)'a göre güvenirlik katsayılarına ilişkin ölçüt değerlerinde yer alan $0,81<\alpha< 1,00$ yüksek güvenilir değeri arasında yer alması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmanın temel kısıtları zaman ve maliyet unsurlarından kaynaklanan kısıtlılıklardan oluşmaktadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular konaklama işletmelerini temel alan literatüre örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık konularında ve sektöre insan kaynakları yönetimi uygulamalarında katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi

Tablo 1. Katılımcıların Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Sosyo Demografik Özellikler		n	%			n	%
Cinsiyet				Gelir			
	Kadın	140	30		2400-4000 TL	327	70,2
	Erkek	326	70		4001-6000 TL	95	20,4
Eğitim					6001 ve Üzeri	44	9,4
	Ortaöğretim ve Altı	297	63,7	Bölüm			
	Yükseköğretim	133	28,5		Önbüro	91	19,5
	Lisansüstü	36	7,7		Yiyecek-İçecek Bölümü	167	35,8
Yaş					Kat Hizmetleri	98	21,0
	24 ve Altı	174	37,3		Teknik-Güvenlik	37	7,9
	25-34 Yaş	92	19,7		Hizmet Bölümü (Ofis)	73	15,7
	35-44 Yaş	91	19,5	Tecrübe			
	45-54 Yaş	90	19,3		2 Yıl ve Altı	241	51,7
	55 Yaş ve Üzeri	19	4,1		3-7 Yıl Arası	127	27,3
Turizm Eğitimi					8-14 Yıl Arası	68	14,6
	Aldım	76	16,3		15-21 Yıl Arası	16	3,4
	Almadım	390	83,7		22 Yıl ve Üzeri	14	3,0

Araştırma kapsamında belirlenen demografik değişkenlerle ilgili frekans analiz ve dağılımlar Tablo 1'de özetlenmektedir. Buna göre araştırma kapsamında yer alan katılımcılardan %30'u kadın, %70'i erkektir. Eğitim durumları değişkenine göre katılımcıların %63,7'si ortaöğretim ve altı, %28,5'i yükseköğretim düzeyinde eğitim aldıklarını belirtirken lisansüstü eğitime sahip katılımcı yüzdesi %7,7 olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların yaş dağılımlarında en çok katılımın 24 yaş ve altı katılımcılardan oluştuğu (%37,3) bu grubu yaklaşık dağılımlar ile 25-34 yaş arası (%19,7), 35-44 yaş arası (%19,5) ve 45-54 yaş arası (%19,3) bu grubu izlemektedir. Bu gruplar içerisinde 55 yaş üzeri katılımcı grubu ise %4,1'dir. Katılımcıların turizm eğitimi alma durumlarına göre dağılımlarında ise turizm eğitimi alan iş gören yüzdesi %16,3 iken geriye kalan %83,7 ise turizm eğitimi almadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların gelir dağılımlarında 2400-4000 TL grubun %70,2 ile en yüksek grubu oluşturduğu ardından %20,4 ile 4001-6000 TL gelire sahip iş görenler katılım göstermişlerdir. Gelir seviyesi grubunda 6001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcı grup ise %9,4'tür. Araştırmaya katılım gösteren bölümlerin dağılımlarında %35,8 ile yiyecek-içecek bölümü en yüksek düzeyde katılım sağlanan bölümdür. Bu grubu kat hizmetleri bölümü %21 ile ön büro bölümü %19,5'dir. Teknik ve güvenlik çalışanlarının oluşturduğu hizmet bölümü %7,9 ve satış pazarlama, muhasebe, insan kaynakları vb. gibi ofis çalışanlarından oluşan hizmet bölümü %15,7'dir. Katılımcıların işletme tecrübe dağılımları incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının %51,7 gibi büyük oranda 2 yıl ve altı tecrübeye sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu grubu 3-7 yıl arası (%27,3) tecrübeye sahip katılımcılar izlerken %14,6'lık oranda katılımcı grubu 8-14 yıl tecrübeye sahip gruptur. Düşük düzeyde katılım gösteren gruplar ise (%3,4) 15-21 yıl tecrübeye ve %3 ile 22 yıl ve üzeri tecrübeye sahip katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Puanları Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama ($\overline{X}$)	s.s	p
Örgütsel Güven	Erkek	326	3,02	,441	,204
	Kadın	140	3,08	,506	
Örgütsel Dayanıklılık	Erkek	326	2,99	,995	,112
	Kadın	140	3,14	,877	

* p<0,05

Cinsiyete göre örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık puanları bağımsız örneklemler t testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 2) değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların genel örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılığın cinsiyete göre farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Turizm Eğitimi Alma Durumlarına Göre Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Puanları Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları

	Turizm Eğitimi	N	Ortalama (x̄)	s.s	p
Örgütsel Güven	Aldım	76	3,32	,603	,000*
	Almadım	390	2,98	,407	
Örgütsel Dayanıklılık	Aldım	76	4,15	,617	,000*
	Almadım	390	2,82	,798	

* p<0,05

Tablo 3'e göre katılımcıların algılanan örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık düzeyleri bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Katılımcıların algıladıkları örgütsel güven düzeyleri turizm eğitimi alan katılımcıların (x̄=3,32) turizm eğitimi almayanlara (x̄=2,98) göre daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlar örgütsel dayanıklılık algılarında da turizm eğitimi alan katılımcıların (x̄=4,15) örgütsel dayanıklılık ile ilgili düzeyleri almayanlara (x̄=2,82) göre daha yüksektir.

Tablo 4. Katılımcıların Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Algılarına İlişkin Görüşlerinin Eğitim Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

	Eğitim Durumu	N	x̄	Std. Sapma	F Değeri	p
Örgütsel Güven	Ortaöğretim ve Altı	297	3,00	,421		
	Yükseköğretim	133	3,04	,460	9,452	,000*
	Lisansüstü	36	3,34	,651		
Örgütsel Dayanıklılık	Ortaöğretim ve Altı	297	2,91	,804		
	Yükseköğretim	133	3,08	1,07	20,029	,000*
	Lisansüstü	36	3,89	,664		

* p<0,05

Katılımcıların örgütsel güven düzeyleri ve örgütsel dayanıklılık ile ilgili görüşlerinin eğitim gruplarına göre karşılaştırılmasına ait varyans analizi (Anova) sonuçlarına göre her iki değişkenin eğitim grupları ile anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Katılımcıların örgütsel güven düzeylerine ilişkin en yüksek düzeyde katılım gösteren grubun lisansüstü eğitime sahip katılımcılardan oluştuğu belirlenmiştir (x̄=3,34). Bu grubu yükseköğretim mezunları (x̄=3,04) ve ortaöğretim ve altı izlemektedir (x̄=3,00). Örgütsel dayanıklılık algı düzeylerinde lisansüstü katılımcıların yüksek düzeyde katılım gösterdikleri (x̄=3,89) sonucuna ulaşılırken ardından sırasıyla yükseköğretim mezunu katılımcılar (x̄=3,08) ile ortaöğretim ve altıdır (x̄=2,91).

Tablo 5. Katılımcıların Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Algılarına İlişkin Görüşlerinin Gelir Durumları Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

	Gelir Durumu	N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
Örgütsel Güven	2400-4000 TL	327	2,99	,422		
	4001-6000 TL	95	3,02	,436	13,909	,000*
	6001 TL ve üzeri	44	3,37	,643		
Örgütsel Dayanıklılık	2400-4000 TL	327	2,85	,877		
	4001-6000 TL	95	3,22	,737	41,467	,000*
	6001 TL ve üzeri	44	4,04	,818		

* p<0,05

Tablo 5'e göre katılımcıların örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık ile ilgili görüşlerinin elde ettikleri gelir durumlarına göre karşılaştırılmasına ait varyans analizi sonuçlarına göre iki değişken de gelir durumu değişkeniyle arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Gelir düzeyi 6000 TL ve üzeri olan katılımcıların örgütsel güven düzeyleri ($\bar{x}$=3,37) diğer iki gruba göre 4001-6000TL ($\bar{x}$=3,02) ve 2400-4000 TL ($\bar{x}$=2,99) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel dayanıklılık düzeylerinde gelir düzeyi 6000 TL ve üzeri olan grubun en yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\bar{x}$=4,04). Bu grubu 4001-6000 TL gelire sahip olan katılımcılardan oluşurken ($\bar{x}$=3,22) en düşük düzeyde katılım gösteren grup 2400-4000 TL'dir ($\bar{x}$=2,85).

Tablo 6. Katılımcıların Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Algılarına İlişkin Görüşlerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

	Yaş	N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
Örgütsel Güven	24 yaş ve altı	174	2,94	,445		
	25-34 yaş arası	92	3,03	,430		
	35-44 yaş arası	91	3,08	,463	3,758	,005*
	45-54 yaş arası	90	3,16	,518		
	55 yaş ve üzeri	19	3,07	,307		
Örgütsel Dayanıklılık	24 yaş ve altı	174	2,60	,792		
	25-34 yaş arası	92	3,02	,954		
	35-44 yaş arası	91	3,41	,838	21,692	,000*
	45-54 yaş arası	90	3,40	,850		
	55 yaş ve üzeri	19	3,54	,708		

* p<0,05

Katılımcıların örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık algılarının yaş gruplarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına göre yapılan varyans analizi

sonuçlarına göre değişkenlerin yaş grupları ile arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Bu sonuçlara göre diğer gruplar arasında en yüksek düzeyde örgütsel güven algısına sahip yaş grubu 45-54 yaş arası katılımcılardır ($\bar{x}$=3,16). En düşük düzeyde örgütsel güven düzeyi algısına sahip yaş grubu ise 24 yaş ve altı katılımcı grubu olarak gerçekleşmiştir ($\bar{x}$=2,94). Örgütsel dayanıklılık algı durumlarının gruplara göre farklılaşması incelendiğinde de örgütsel güven sonuçlarına benzer bir biçimde dayanıklılık algısı en düşük grup 24 yaş altıdır ($\bar{x}$=2,60). En yüksek düzeyde örgütsel dayanıklılık algısının ise 55 yaş üzeri katılımcılardan ($\bar{x}$=3,54) oluştuğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 7. Katılımcıların Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Algılarına İlişkin Görüşlerinin İşletmedeki Tecrübe Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

	Tecrübe	N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
Örgütsel Güven	2 yıl ve altı	241	3,02	,425		
	3 ve 7 yıl arası	127	3,00	,437		
	8 ve 14 yıl arası	68	3,05	,482	1,653	,160
	15 ve 21 yıl arası	16	3,26	,889		
	22 yıl ve üzeri	14	3,20	,477		
Örgütsel Dayanıklılık	2 yıl ve altı	241	2,63	,784		
	3 ve 7 yıl arası	127	3,16	,710		
	8 ve 14 yıl arası	68	3,67	,777	50,165	,000*
	15 ve 21 yıl arası	16	4,20	,935		
	22 yıl ve üzeri	14	4,44	,708		

* p<0,05

Tablo 7'e göre katılımcıların işletmedeki tecrübeleri ile algıladıkları örgütsel güven düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak işletmedeki tecrübe düzeyleri ile algıladıkları örgütsel dayanıklılık ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Bu bağlamda 22 yıl ve üzeri işletme tecrübesine sahip katılımcıların örgütsel dayanıklılık algıları en üst düzeyde yer alan grup olarak belirlenmiştir ($\bar{x}$=4,44). Bu grubu 15-21 yıl arası tecrübeye sahip katılımcılar ($\bar{x}$=4,20) ardından 8 ve 14 yıl arasında tecrübeye sahip katılımcılar izlerken ($\bar{x}$=3,67) en düşük düzeyde örgütsel dayanıklılık algısına sahip grup ise en az tecrübeye sahip olan 2 yıl ve altı tecrübe grubudur ($\bar{x}$=2,63).

Tablo 8. Katılımcıların Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık Algılarına İlişkin Görüşlerinin Bölümlere Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

		N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
Örgütsel Güven	Önbüro	91	2,73	,356		
	Yiyecek İçecek	167	3,02	,438		
	Kat Hizmetleri	98	2,96	,387	36,516	,000*
	Teknik-Güvenlik	37	3,59	,508		
	Hizmet Bölümü	73	3,26	,339		
Örgütsel Dayanıklılık	Önbüro	91	2,70	,911		
	Yiyecek İçecek	167	2,55	,738		
	Kat Hizmetleri	98	3,58	,833	44,463	,000*
	Teknik-Güvenlik	37	3,63	,699		
	Hizmet Bölümü (Ofis)	73	3,52	,656		

* p<0,05

Araştırmaya katılan katılımcıların işletme içerisinde görev yaptıkları farklı bölümlerin örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık ile ilgili algı düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik yapılan varyans (Anova) analizi sonuçlarına göre her iki değişkenle bölüm grupları arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Bu sonuçlara göre örgütsel güven değişkenine en yüksek katılım gösteren bölüm çalışanları teknik servis ve güvenlik oluşturmaktadır ($\bar{x}$=3,59). Bu grubu insan kaynakları, satış pazarlama, muhasebe gibi ofi bölümlerinin oluşturduğu hizmet bölümü izlemektedir ($\bar{x}$=3,26). Örgütsel güven düzeyi en düşük olan bölüm ise ön büro olarak gerçekleşmiştir ($\bar{x}$=2,73). İkinci olarak kat hizmetleri bölümü de diğer gruplara göre daha düşük düzeyde örgütsel güven algısına yönelik görüş bildirdikleri belirlenmiştir ($\bar{x}$=2,96). Katılımcıların örgütsel dayanıklılık ile ilgili görüşlerinin bölümlere göre farklılıkları incelendiğinde en düşük düzeyde görüş bildiren grup yiyecek-içecek bölümü olarak tespit edilmiştir ($\bar{x}$=2,55). Bu grubu düşük düzeye görüş bildiren ön büro bölümü takip etmektedir ($\bar{x}$=2,70). En yüksek düzeyde örgütsel dayanıklılık katılım düzeyi gösteren grup ise teknik-güvenlik bölümü çalışanlarıdır ($\bar{x}$=3,63). Ardından kat hizmetleri çalışanlarının da örgütsel dayanıklılık ile ilgili olumlu algı düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\bar{x}$=3,58). Bütün bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde H_2 ve H_3 hipotezleri kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Güven ve Örgütsel Dayanıklılık arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Matrisi

Pearson Korelasyon Matrisi		
		Örgütsel Güven
	Pearson correlation	,280**
Örgütsel Dayanıklılık	Sig. (2-tailed)	,000
	N	466

** p<0,01

Tablo 9'daki bulgulara göre örgütsel güven ile örgütsel dayanıklılık arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur. Değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayıları incelendiğinde aralıklı değerlerin yorumlanmasında Sungur (2010)'un da belirttiği değerler kapsamında örgütsel güven değişkeniyle örgütsel dayanıklılık arasında pozitif yönde zayıf kuvvette ($0,26<r<0,49$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,280$; $p<0,01$). Bu değer çalışanların örgütsel güven düzeylerinin artmasıyla birlikte örgütsel dayanıklılık düzeylerinin de (zayıf kuvvette) artacağını belirtmektedir. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Konaklama işletmelerinde iş görenlerin örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu kapsamda iş görenlerin örgütsel güven düzeylerinin ve örgütsel dayanıklılık düzeylerinin arttırılmasına yönelik çalışmaların yapılması önemlidir. Özellikle hizmet işletmelerinde bu bağlamda çok fazla çalışandan oluşan konaklama işletmelerinde iş görenlerin örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılık düzeylerinin ölçülmesi ve göz önünde bulundurulması artan rekabet koşullarında önem kazanmaktadır. İşletmelerin diğer işletmelerden rekabette öne çıkmasında bir diğer önemli unsur şüphesiz iş görenlerdir. Bu nedenle iş görenlerin motivasyonlarını, memnuniyetlerini, bağlılıklarını etkileyen ve geliştiren unsurlar sürekli olarak değerlendirilmelidir. Sürekli olarak araştırılan motivasyon, memnuniyet ve bağlılık gibi konuların yanı sıra bu kavramlarla ilişki kurulan örgütsel dayanıklılık ve örgütsel güven gibi konularda literatürde yer verilmesi ve çalışmaların arttırılması sektöre ve ilgili alan yazınına katkı sağlayabilecektir. Bu bağlamda üzerinde durulan ve araştırılan örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılığa ilişkin çalışmada iş görenlerin örgütsel güven düzeyleri turizm eğitimi alan katılımcıların turizm eğitimi almayanlara göre daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlar örgütsel dayanıklılık algılarında da turizm eğitimi alan katılımcıların örgütsel dayanıklılık ile ilgili düzeyleri almayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İş görenlerin örgütsel güven düzeylerine ilişkin en yüksek düzeyde katılım gösteren grubun lisansüstü eğitime sahip iş görenlerden oluştuğu sonucuna ulaşılırken bu grubu yükseköğretim mezunları ve ortaöğretim ve altı izlemektedir. Örgütsel dayanıklılık algı düzeylerinde lisansüstü iş görenlerin yüksek düzeyde katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılırken ardından sırasıyla yükseköğretim mezunu iş görenler ile ortaöğretim ve altı olarak belirlenmiştir. Geliri 6000 TL ve üzeri olan iş görenlerin örgütsel güven düzeyleri diğer iki gruba göre (4001-6000TLve 2400-4000 TL) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel dayanıklılık düzeylerinde gelir düzeyi 6000 TL ve üzeri olan grubun en yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu gruba göre daha düşük düzeyde görüş bildiren gruplar ise sırasıyla 4001-6000

TL gelire sahip olan katılımcılar ve 2400-4000 TL gelire sahip iş görenlerdir. En yüksek düzeyde örgütsel güven algısına sahip yaş grubu 45-54 yaş arası iş görenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En düşük düzeyde örgütsel güven düzeyi algısına sahip yaş grubu ise 24 yaş ve altı katılımcı grubu olarak belirlenmiştir. Örgütsel dayanıklılık algı durumlarının gruplara göre farklılaşması incelendiğinde de örgütsel güven sonuçlarına benzer bir biçimde dayanıklılık algısı en düşük grup 24 yaş altıdır. En yüksek düzeyde örgütsel dayanıklılık algısının ise 55 yaş üzeri katılımcılardan oluştuğu sonucu ortaya çıkmıştır. Tecrübesi 22 yıl ve üzeri olan iş görenlerin örgütsel dayanıklılıkları en üst düzeyde olduğu belirlenirken 15-21 yaş grubu, 8-14 yıl arasında tecrübeye sahip iş görenler bu gruba göre daha düşük düzeyde dayanıklılık düzeyi belirtmişlerdir. En düşük düzeyde örgütsel dayanıklılığa sahip iş gören grubu ise en az tecrübeye sahip 2 yıl ve altı tecrübe grubu olarak belirlenmiştir. Örgütsel güven düzeyi en yüksek otel bölümünün teknik servis ve güvenlik iş görenlerinin olduğu belirlenmiştir. Bu grubu hizmet bölümü (insan kaynakları, satış pazarlama, muhasebe vb.) çalışanları izlemektedir. Örgütsel güven düzeyi en düşük olan bölümün ön büro bölümü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel dayanıklılık düzeyine ilişkin en düşük düzeyde görüş bildiren otel bölümü çalışanları yiyecek-içecek bölümü olarak belirlenmiştir. Bu gruptan sonra düşük düzeyde olumlu görüş bildiren ön büro bölümüdür. En yüksek düzeyde örgütsel dayanıklılık katılım düzeyi gösteren grup ise teknik-güvenlik bölümüdür. Kat hizmetleri bölümünde yer alan iş görenlerin de örgütsel dayanıklılık düzeylerine ilişkin görüşleri diğer gruplar göre (hizmet, yiyecek-içecek, ön büro) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel güven değişkeniyle örgütsel dayanıklılık arasında pozitif yönde zayıf kuvvette bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış olup, çalışanların örgütsel güven düzeylerinin artmasıyla birlikte örgütsel dayanıklılık düzeylerinin de (zayıf kuvvette) artacağı belirlenmiştir.

Araştırılan konu itibariyle örgütsel güven ve örgütsel dayanıklılığın ilişkisinin araştırıldığı ender çalışmalardan birisi olması alan yazınına ve sektöre katkı sağlayacağı düşünülebilir. Söz konusu kavramlara yönelik başka destinasyonlarda yer alan büyük, orta ve küçük ölçekli işletmelerde de çalışmalar yapılması önerilebilir. Araştırmanın değişkenleri ile başka zamanlarda yinelenerek çalışmalar yapılması ve farkların ele alınması, karşılaştırılması önerilebilir.

Kaynakça

Akgündüz (2014). Otel Çalışanlarının Örgütsel Sessizliği Tercih Etmelerinde Örgütsel Güvenlerinin Etkisi, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6 (1), 184-199.

Akmaz, A. (2016). Psikolojik Kontrat ile Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven İlişkisi: Mersin İlindeki 4 Ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Akova, O., Tanrıverdi, H. ve Kahraman, C. (2015). Otel İşletmelerinde İşgören Devir Hızına Etki Eden Risk Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6 (12), 87-107.

Aksoy, M. ve Sökmen, A. (2018). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Çıktılar Üzerine Etkileri: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6 (1), 200-212.

Andersson, T., Cäker, M., Tengblad, S. & Wickelgren, M. (2019). Building Traits for Organizational Resilience Through Balancing Organizational Structures, Scandinavian Journal of Management, 35 (1), 36-45.

Annarelli, A. & Nonino, F. (2016). Strategic and Operational Management of Organizational Resilience: Current State of Research and Future Directions, Omega, 62, 1-18.

Barasa, E., Mbau, R. & Gilson, L. (2018). What is Resilience and How Can it Be Nurtured? A Systematic Review of Empirical Literature on Organizational Resilience, International Journal of Health Policy and Management, 7 (6), 491-503

Bhamra, R., Dani, S. & Burnard, K. (2011). Resilience: The Concept, a Literature Review and Future Directions, International Journal of Production Research, 49 (18), 5375–5393.

Bonanno, G. A., Romero, S. A., & Klein, S. I. (2015). The Temporal Elements of Psychological Resilience: An İntegrative Framework for the Study of Individuals, Families, And Communities, Psychological Inquiry, 26 (2), 139–169.

Bouaziz, F. & Smaoui Hachicha, Z. (2018). Strategic Human Resource Management Practices and Organizational Resilience, Journal of Management Development, 37 (7), 537-551.

Boylu, Y. ve Yıldırım, M. (2018). The Relationship of Psychological Contract Breach Between Organizational Trust and Organizational Cynicism: A Study in Hotels, "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 20 (3), 25-48.

Börekçi, D. Y. ve Gerçek, M. (2018). "Resilience" Kavramının Sosyal Bilimlerde Türkçe Kullanımları Bağlamında Değerlendirilmesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 30,

41-52.

Britt T. W., Shen W., Sinclair R. R., Grossman M. R. & Klieger D. M. (2016). How Much Do We Really Know About Employee Resilience?, Industrial and Organizational Psychology, 9 (2), 378–440.

Candan, H. (2014). Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Algılamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Bir Kamu Kurumu Üzerinde Araştırma, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 13 (4), 889-917.

Chathoth, P. K., Mak, B., Jauhari, V. & Manaktola, K. (2007). Employees' Perceptions of Organizational Trust and Service Climate: A Structural Model Combining Their Effects on Employee Satisfaction, Journal of Hospitality & Tourism Research, 31 (3), 338-357.

Chen, S.H. (2016). Construction of an Early Risk Warning Model of Organizational Resilience: An Empirical Study Based on Samples of R&D Teams, Discrete Dynamics in Nature and Society, 1-9.

Çakıroğlu, M., Çöp, S. ve Altınöz, M. (2018). İş Doyumu ile Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, Social Sciences Studies Journal, 4 (22), 3683-3690.

Çubukçu, K. ve Tarakçıoğlu, S. (2010). Örgütsel Güven ve Bağlılık İlişkisinin Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerinde İncelenmesi, İşletme Araştırmaları Dergisi 2 (4), 57-78.

Galatzer-Levy, I. R., Brown, A. D., Henn-Haase, C., Metzler, T. J., Neylan, T. C., & Marmar, C. R. (2013). Positive and Negative Emotion Prospectively Predict Trajectories of Resilience and Distress Among High-Exposure Police Officers, Emotion, 13 (3), 545–553

Gerçek, M. ve Börekçi, D. Y. (2017). Birey Düzeyinde İlişkisel ve Operasyonel Dayanıklılık (Yine/Yenilenme) Kapasitesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9 (3), 149-176.

Gittell, J. H., Cameron, K., Lim, S., & Rivas, V. (2006). Relationships, Layoffs, and Organizational Resilience: Airline İndustry Responses To September 11, The Journal of Applied Behavioral Science, 42 (3), 300-329.

Gizir, C.A. (2016). Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3 (28), 113-128.

Gökçen, Z. G. (2019). Hizmetkâr Liderlik, Sosyal Sürdürülebilirlik, Örgütsel Güven ve Örgütsel Özdeşleşme: Aralarındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Gültekin, G. S. (2019). Yükseköğretimde Örgütsel Körlük Ve Örgütsel Sürdürülebilirlik Arasındaki İlişkide Örgütsel Dayanıklılığın Aracı Rolü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Günüşen, Z. E. ve Karabulut, T. (2017). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (31), 425-440.

Lee, A. V., Vargo, J., & Seville, E. (2013). Developing a Tool to Measure and Compare Organizations` Resilience, Natural Hazards Review, 14 (1), 29-41.

Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a Capacity for Organizational Resilience Through Strategic Human Resource Management, Human Resource Management Review, 21 (3), 243-255.

Linnenluecke, M. K., Griffiths, A., & Winn, M. (2012). Extreme Weather Events and the Critical İmportance of Anticipatory Adaptation and Organizational Resilience in Responding to İmpacts, Business Strategy and the Environment, 21 (1), 17-32.

Masten, A. S. (2007). Resilience in Developing Systems: Progress and Promise as the Fourth Wave Rises, Development and Psychopathology, 19 (03), 921–930.

Matos, P. S., Neushotz, L. A., Griffin, M. Q., & Fitzpatrick, J. J. (2010). An Exploratory Study of Resilience and Job Satisfaction Among Psychiatric Nurses Working in İnpatient Units, International Journal of Mental Health Nursing, 19 (5), 307–312.

McGuinness, M., & Johnson, N. (2014). Exploiting Social Capital and Path-Dependent Resources for Organizational Resilience: Preliminary Findings from a Study on Flooding, Procedia Economics and Finance, 18 (14), 447-455.

Näswall, K., Malinen, S., Kuntz, J. & Hodliffe, M. (2019), Employee Resilience: Development and Validation of a Measure, Journal of Managerial Psychology, 34 (5), 353-367.

Omarov, A. (2009). Örgütsel Güven ve İş Doyumu: Özel Bir Sektörde Uygulama, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Örücü, E. ve Kambur, E. (2019). Beş Yıldızlı Otel İşletmesinde Örgütsel Güvenin Değişime Direnç Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 20 (2), 105- 118.

Özdamar, K. (1999). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitabevi, Eskişehir

Özmen, M. ve Kıran, F. (2018). Çalışanlarının Algılarıyla Mermer Fabrikalarının Örgütsel Dayanıklılıkları, MAKÜ Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 1 (1), 91-106.

Pan, J. Y. & Chan, C. L. W. (2007). Resilience: A New Research Area in Positive Psychology, Psychologia, 50, 164-176.

Parsons, D. (2010). Organizational Resilience. Australian Journal of Emergency Management, 25 (2), 18-20.

Quale, A. J., & Schanke, A. K. (2010). Resilience in the Face of Coping with a Severe Physical İnjury: A Study of Trajectories of Adjustment in a Rehabilitation Setting, Rehabilitation Psychology, 55, 12–22.

Reivich, K., Seligman, M. E. P., & McBride, S. (2011). Master Resilience Training in the U.S. Army, American Psychologist, 66, 25–34.

Ruiz-Martin, C., López-Paredes, A. & Wainer, G. (2018). What We Know and Do Not Know About Organizational Resilience, International Journal of Production Management and Engineering, 6 (1), 11-28.

Sungur, O. (2010). Korelasyon Analizi, (Ed. Ş. Kalaycı) SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, (5. Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Tukamuhabwa, B. R., Stevenson, M., Busby, J. & Zorzini, M. (2015). Supply Chain Resilience: Definition, Review and Theoretical Foundations For Further Study, International Journal of Production Research, 53 (18), 5592–5623.

Türkay, O., Sengel, Ü. & Yamaç, Z. (2014). The Relationship in Between Organizational Trust and Service Quality Perception: A Research on Hotel Employees, Journal of Management Marketing and Logistics, 1 (1), 63-81.

Tüzün, İ.K. (2007), Güven, Örgütsel Güven ve Örgütsel Güven Modelleri, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5, 93-118.

Ugwu, F.O., Onyishi, I.E. & Rodríguez-Sánchez, A.M. (2014). Linking Organizational Trust with Employee Engagement: The Role of Psychological Empowerment, Personnel Review, 43 (3), 377-400.

Unur, K., Günay, M. ve Çakıcı, C. (2019). Doğu Akdeniz Bölgesi Dört ve Beş Yıldızlı Şehir Otellerinde İşgören Devir Hızı Üzerine Bir Araştırma, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 16 (2), 319-339.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Bölüm 83

FİNTEK EKOSİSTEMİ: YAKLAŞIMLAR, TEKNOLOJİLER VE UYGULAMALAR/İŞ MODELLERİ

Esra BULUT[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik MYO, ebulut@trabzon.edu.tr.

Giriş

Finans sektörü, son yıllarda *FinTek* olarak isimlendirilen "dijital bir tsunami" yaşamaktadır (Lacasse vd., 2016). FinTek[2] (Finansal Teknoloji) finansal hizmetlerin sağlanmasında; teknoloji yoğun yenilik ekseninde, yeni iş modelleri, dijital uygulamalar, süreçler veya dijital ürünler olarak tanımlanmaktadır (FSB, 2017: 7).

Finans sektörü teknolojik yeniliklere oldukça açık bir sektördür ve bu yeniliklere çok hızlı bir şekilde uyum sağlamaktadır. Wilkins (2016), bu eksende FinTek gelişmesinin bir "déjàvu" olarak değerlendirilmesine karşı, yaşanmakta olan değişimin çok çeşitli faktörlerin kombinasyonu olarak alışılmışın dışında bir potansiyele işaret ettiğini ileri sürmektedir.

FinTek girişimlerinin içsel yenilikçi tutumları, yeni teknolojilerin entegrasyonuna dayalı iş modellerini çeşitlendirmektedir. Bu teknolojilerden blok zinciri, taraflar arasında güven sağlayan ağlar oluşturabilen mevcut teknolojilerin bir kombinasyonudur. Blok zinciri, kriptografi ile doğrulanan bilgileri depolamak için dağıtılmış defter teknolojisi (Distributed Ledger Technology-DLT) kullanır (OECD, 2018a). Blok zinciri gibi DLT'ler de finans dünyasında çok yeni bir konudur. DLT'ler finansal yeniliklerin yeni yöntemlerini ve ürünlerini harekete geçirmekte, yeni iş süreçleri ve platformlar yaratmaktadır. Örneğin dijital varlık ihraçları (Initial Coin Offerings-ICOs), yeni ve küçük girişimler için yenilikçi ve kapsayıcı bir mekanizma olarak finans alanında öne çıkan blok zinciri uygulamalarından bir tanesidir (OECD, 2018b). Diğer taraftan; sermaye piyasalarında artan otomasyon, piyasa yapıcılarının ve yatırım uzmanlarının rolünü azaltan dijital bir aracı türü olan yüksek frekanslı işlemcilerin yükselmesine yol açmaktadır (Brogaard vd., 2013: 2). Benzer şekilde; yatırım fonu ve portföy yönetiminde robo danışmanların kullanılması büyük bir ilgiyle karşılanmaktadır. Ödemeler alanında nakitsiz ödeme sistemleri, P2P para transferi, dijital cüzdanlar, akıllı sözleşmeler ve bir blok zinciri uygulaması olan kripto para gittikçe önem kazanan uygulamalar hâline gelmektedir. Teknolojideki bu gelişmeler, sigortacılık sektöründe de sigorta teknolojileri (InsurTech) adı altında kullanım alanı bulmaktadır.

FinTek'in sunduğu yeni dijital uygulamalarla finans sektöründe edinmeye başladığı pazar payı, konvansiyonel finansal kurumları rekabet veya iş birliği şeklinde iki durumla karşı karşıya bırakmaktadır. Nienaber (2016), konvansiyonel finansal kurumları FinTek Kurumları (bilgi teknolojileri şirketleri ve yeni girişimler-startups)'nın faaliyet gösterdiği raylar olarak nitelendirmekte ve konvansiyonel finansal kurumların FinTek Kurumları ile iş birliğinin finans endüstrisinin yenilikçi özelliğini sürdüreceğini belirtmektedir. Blakstad ve Allen (2018)'e göre bu gelişmeler birçok

2 Literatürde FinTek tanımı konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bakınız: Bulut (2019).

paydaşın içinde yer aldığı bir "Fintek ekosistemi" ortaya çıkarmaktadır.

FinTek ekosisteminin geçici bir teknoloji modası olarak görülmemesi gerektiğine işaret eden Basole ve Patel (2018), *ekosistem*leri ve onları şekillendiren ilişki ağlarını gittikçe yaygınlaşan bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan E&Y (2018), FinTek ekosistemini tüm paydaşların önemli role sahip oldukları, finansal tüketicilerin ve finans sektörünün bir bütün olarak fayda sağlayabileceği dinamik bir yapı olarak nitelendirmektedir. FinTek ekosisteminin dinamik yapısının yetenekli insan kaynağının ekosisteme ilgisini sağlayarak yaratıcı düşünme ve iş modellerinin bir alanı hâline getirebileceği düşünülmektedir (Diemers vd., 2015: 4). Benzer şekilde; Lee ve Shin (2017)'e göre istikrarlı ve sinerjiye dayalı bir FinTek ekosistemi, FinTek endüstrisinin büyümesinde etkilidir. Buna bağlı olarak, FinTek inovasyonundaki rekabetçi ve işbirlikçi dinamikleri anlamak için FinTek ekosistemi iyi analiz edilmelidir.

Literatürde FinTek Ekosistemini oluşturan bileşenler ve bu bileşenlerle ilişkili paydaşlar konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır; bununla birlikte, yaklaşımlar birbirini tamamlayıcı özellik taşımaktadır. Bazı çalışmalarda mevcut FinTek gelişmelerine bağlı olarak bir ekosistem çerçevesi çizilirken (Lee ve Shin 2017; Gomber vd., 2017); bazılarında ise ülke koşullarına göre şekillenen ve sürdürülebilir bir FinTek ekosistemini sağlayabilecek bileşenler üzerinden FinTek ekosistemi çerçevesi çizilmektedir (E&Y, 2018; Nicoletti, 2017; KPMG, 2017; Diemers vd., 2015). Çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, başarılı bir FinTek ekosisteminin gelişimini destekleyecek unsurlar şöyledir: (1) FinTek ürün ve hizmetlerine olan *talep*; (2) yatırımcıların FinTek endüstrisine yatırım yapma potansiyelini ifade eden *sermaye*; (3) FinTek endüstrisinin alt yapısını oluşturacak şekilde kaliteli uzmanlığı içeren *insan kaynağı*; (4) Fintek endüstrinin sağlıklı gelişimi için yapılması gerekli düzenlemeleri ifade eden *regülasyon*; (5) *altyapı* ve (6) *teknolojik çözümler*. Başarılı bir FinTek Ekosistemini karakterize eden paydaşlar teknoloji şirketleri ve yeni girişimler, konvansiyonel finansal kurumlar, girişimciler, yatırımcılar, girişim sermayedarları, melek yatırımcılar, finansal tüketiciler, işletmeler, üniversiteler, devlet, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardır (Lee ve Shin, 2017; Gomber vd., 2017; E&Y, 2018; Nicoletti, 2017; KPMG, 2017; Diemers vd., 2015).

FinTek ekosistemi dijital teknolojileri; dağıtılmış defter teknolojisi, blok zinciri, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve depolama, yapay zekâ/makine öğrenmesi, biyometri, artırılmış/sanal gerçeklik, yakın alan iletişimi gibi teknolojilerden oluşur. Bu teknolojiler ve aralarındaki güçlü tamamlayıcılıklar, birçok finansal hizmeti kapsayacak şekilde etkin bir dizi yeni dijital uygulamalara/iş modellerine imkân sağlamaktadır (OECD, 2018a: 14). Bu uygulamalar arasında öne çıkanlar dijital finansman, dijital danışmanlık, dijital yatırımlar, dijital ödemeler, kripto

para ve dijital sigortacılıktır. FinTek, sağladığı dijital uygulamalarla finansal tüketicilere, finansal kurumlara ve finansal piyasalara etkin hız ve maliyet avantajı taşıyan finansal hizmetler sunarak ülke ekonomileri için yeni imkânlar ortaya koymaktadır (Zavolokina vd., 2016: 1). Bununla birlikte; FinTek'ten yarar sağlanması, FinTek ekosisteminin paydaşları arasındaki sinerjinin anlaşılmasına bağlıdır (Lee ve Shin, 2017, 36).

Bu çalışmanın temel amacı, sürdürülebilir bir FinTek ekosistemi için FinTek ekosistemi yaklaşımları üzerinden entegre bir yaklaşım ortaya koymaktır. Bu şekilde FinTek gibi çok yeni bir gelişmenin anlaşılırlığına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmanın birinci aşamasında sürdürülebilir bir FinTek ekosisteminin dinamiklerine ilişkin yaklaşımlara yer verilerek, entegre bir FinTek ekosistemi çerçevesi çizilmiştir. İkinci aşamada; FinTek uygulamaları için kullanılan teknolojilerin özelliklerine değinilmiştir. Üçüncü aşamada; FinTek kapsamında yer alan uygulamalar değerlendirilmiştir. Dördüncü aşamada; sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

1. Sürdürülebilir Bir FinTek Ekosisteminin Dinamiklerine İlişkin Yaklaşımlar

FinTek gelişmesinin, "ekosistem" kavramının finans dünyasında daha sık duyulmasına neden olacağı düşünülmektedir. Sengupta vd. (2019), *ekosistemi* kullanıcıların tek bir entegre deneyimde çeşitli ihtiyaçları karşılamalarını sağlayan birbirine bağlı hizmetler kümesi olarak açıklamaktadır. Basole ve Patel (2018)'e göre ekosistem düşüncesinin temel tasarımında paydaşlar, rakipler, tamamlayıcı piyasa segmentleri ve değer yaratma potansiyeli olması gerekir. Literatürde FinTek ekosistemini açıklamaya çalışan yaklaşımlarda bileşenler ve bu bileşenlerle ilişkili paydaşlar konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Lee ve Shin (2017) ve Gomber vd. (2017) mevcut duruma ilişkin FinTek iş modelleri üzerinden bir FinTek ekosistem çerçevesi çizmektedirler. E&Y (2018), Nicoletti (2017), KPMG (2017) ve Diemers vd. (2015) ise belirli ülke koşulları üzerinden sürdürülebilir bir FinTek ekosistemi için katalizör etkisi sağlayabilecek bileşenler ile bir FinTek ekosistemi çerçevesi çizmektedirler.

Lee ve Shin (2017)'nin FinTek ekosistemi yaklaşımında ekosistemin merkezinde FinTek Kurumları yer almaktadır. Ekosistemin diğer bileşenler teknoloji geliştiriciler, devlet, finansal tüketiciler ve konvansiyonel finansal kurumlardan oluşmaktadır. Lee ve Shin (2017)'e göre FinTek ekosistemi bileşenleri arasındaki sinerji inovasyona katkıda bulunur, finans endüstrisinde iş birliğini ve rekabeti kolaylaştırır ve ekonomiyi teşvik eder. Bunlara bağlı olarak, finansal tüketiciler bu durumdan fayda sağlar.

Gomber vd. (2017), FinTek ekosistemini "ekosistem" kavramını kullanmadan "dijital finans alanı" olarak nitelendirmekte ve FinTek alanını

üç boyutlu bir küp üzerinden değerlendirmektedir. Gomber vd. (2017) küp modelini (1) dijital finans iş modelleri, (2) ilgili teknolojiler ve teknolojik kavramlar ve (3) dijital finans çözümleri sunan kurumlardan oluşan bir yapıyla açıklamaktadır. Bu modelin en önemli özelliği küp içindeki tüm alanların, belirli bir iş modelinin, teknolojinin ve kurumun bir kombinasyonunu ifade eden daha küçük alt küpleri temsil etmesidir. Gomber vd. (2017) bu modelle birlikte teknolojiler, uygulamalar ve kurumlar arasındaki ilişkinin açıkça tanındığının altını çizmektedir. Bu dinamik yapının dijital teknolojiler boyutunu dağıtılmış defter teknolojisi, P2P teknolojiler, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve depolama, yapay zekâ ve makine öğrenmesi, biyometri, artırılmış/sanal gerçeklik, sosyal medya geliştiricileri vb. yeni ürünler ve süreçler oluşturmaktadır. Dijital uygulamalar boyutunu dijital finansman, dijital yatırım araçları, dijital finansal danışmanlık, dijital ödemeler, kripto para, sigortacılık vb. oluşturmaktadır. Dijital Finansal Kurumlar boyutunu ise FinTek Kurumları ve konvansiyonel finansal kurumlar oluşturmaktadır.

Diemers vd. (2015)'ne göre FinTek ekosistemi, finansal sistemi daha verimli hâle getirecek, finansal tüketici deneyimini geliştirecek ve gerekli teknolojik yeniliği sağlayacak şekilde bir yapı olarak düşünülebilir. Bir FinTek ekosisteminin kurulması ve geliştirilmesi süreci devlet, konvansiyonel finansal kurumlar ve FinTek Kurumları arasında süreklilik temelinde iş birliğini gerekli kılar. Devletin bu iş birliği sürecindeki rolü, FinTek ekosisteminin gelişimini etkileyecek politikalar oluşturması ve uygulaması ile ilgilidir. FinTek Kurumları, FinTek ekosistemine yenilikçi teknolojik çözümler üreterek katkıda bulunur. Konvansiyonel finansal kurumların rolü ise taşıdıkları finansal uzmanlığa ve tecrübeye bağlı olarak rekabetçi pozisyonları ile ilgilidir. Konvansiyonel finansal kurumlar, sahip oldukları uzmanlık ve deneyimleriyle FinTek ekosistemine derin bir içerik sağlayabilirler (Diemers vd., 2015: 4-6).

E&Y (2018)'nin FinTek ekosistemi yaklaşımı sürdürülebilir bir FinTek ekosistemi için katalizör etkisi yaratabilecek bileşenler, bileşenlerle ilişkili paydaşlar ve etki alanlarına göre şekillenmektedir. FinTek ekosisteminin çerçevesini, genel olarak ilgili ülkenin finansal ve teknolojik gelişmişlik düzeyi, pazar yapısı, FinTek ürünlerinin benimsenme oranı, vb. faktörler etkilemektedir. E&Y (2018)'nin ekosistem yaklaşımı ülkelerin koşullarına göre uyarlanabilen esnek bir anlayış taşır. E&Y, FinTek ekosistemi çerçevesini oluştururken, ülkenin mevcut durumu, konvansiyonel finansal kurumların FinTek gelişmelerinden nasıl etkilenebileceği ve FinTek gelişimi için yapılabilecekler üzerine odaklanmaktadır. E&Y'nin ekosistem yaklaşımının unsurları talep, regülasyon, sermaye ve insan kaynağı bileşenlerinden oluşmaktadır. FinTek ekosisteminin paydaşları ise konvansiyonel finansal kurumlar, finansal tüketiciler, düzenleyici ve denetleyici

kuruluşlar, devlet, yatırımcılar, girişim sermayedarları, melek yatırımcılar, üniversiteler, girişimciler ve teknoloji şirketleridir. Paydaşları, bileşenler üzerindeki etki alanları belirlemektedir.

Nicoletti (2017), E&Y (2016)'nin yaklaşımını benimsemiş ve E&Y'nin kullandığı bileşenlere ilave olarak yeni teknoloji, teknolojik ürünler, hizmetler ve süreçleri ifade eden beşinci bir faktör olarak "teknolojik çözümleri" eklemiştir. Nicoletti (2017), paydaşlardan "FinTek Kurumları"nı FinTek ekosisteminin merkezine koymuştur. Bu durum, sadece FinTek Kurumları'nın yapısı ve yetkinliklerine bağlı kâr elde etme potansiyeli ile değil, aynı zamanda tüm ekosistemin farklı bileşenlerini birbirine bağlayan bir kanal görevi görmesi ile açıklanmıştır.

Benzer şekilde; KPMG (2017) de FinTek ekosistemini paydaşlar çerçevesinde ele almıştır. Bununla birlikte; diğer yaklaşımlarda kullanılan bileşenlere ilave olarak "altyapı"yı önemli bir FinTek ekosistemi bileşeni olarak değerlendirmiştir. FinTek ekosistemine ilişkin literatürde öne çıkan yaklaşımların özeti Tablo 1'te sunulmuştur.

Tablo 1: FinTek Ekosistemi Yaklaşımları

FinTek Ekosistemi Bileşenleri ve İlişkili Olduğu Paydaşlar	
Diemers vd. (2015)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Devlet	FinTek ekosisteminin gelişimini kolaylaştıracak politikaları ve düzenleyici bir ortamı sağlayan taraf.
Finansal kurumlar	Ekosisteme derin içerik ve pazar uzmanlığı kazandıracak küresel ve yerel bankalar, özel sermaye fonları ve risk sermayesi fonları.
Girişimciler	FinTek ekosistemine yenilikçi ve çoğu zaman yıkıcı teknolojik çözümlerle katkıda bulunacak taraflar.
Lee ve Shin (2017)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Yeni girişimler/startups	Ödemeler, kredi, kitle fonlama, sermaye piyasası, sigortacılık vb. hizmetleri sağlayan FinTek Kurumları.
Teknoloji geliştiriciler	Büyük veri analitiği, bulut bilişim, kripto para, sosyal medya geliştiricileri vb.
Devlet	Düzenleyici otoriteler, yasama organları vb.
Finansal tüketiciler	Bireyler ve işletmeler.
Konvansiyonel finansal kurumlar	Bankalar, girişim sermayedarları, aracı kurumlar, melek yatırımcılar vb.
Gomber vd. (2017)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Dijital finans uygulamaları	Dijital finansman, dijital yatırımlar, dijital para, dijital ödemeler, dijital sigortacılık, dijital finansal danışmanlık.
Dijital finans teknolojileri	Blok zinciri, sosyal ağlar, yakın alan iletişimi, P2P teknolojiler, büyük veri analitiği vb. teknolojiler.
Dijital finansal kurumlar	FinTek Kurumları, konvansiyonel finansal kurumlar vb.

E&Y (2018)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Talep	Finansal tüketiciler, kurumlar, devlet, konvansiyonel finansal kurumlar.
Regülasyon	Düzenleyici ve denetleyici kurumlar, devlet.
Sermaye	Devlet, halka arz yatırımcıları, girişim şirketleri, melek yatırımcılar, konvansiyonel finansal kurumlar.
İnsan kaynağı	Akademi, girişimciler, teknoloji şirketleri, konvansiyonel finansal kurumlar.
Nicoletti (2017)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Talep	Tüketiciler, kurumlar, konvansiyonel finansal kurumlar.
Regülasyon	Düzenleyici ve denetleyici kurumlar, devlet.
Sermaye	Devlet, halka arz yatırımcıları, girişim şirketleri, melek yatırımcılar, konvansiyonel finansal kurumlar.
İnsan kaynağı	Üniversiteler, girişimciler, teknoloji şirketleri, konvansiyonel finansal kurumlar.
Teknolojik çözümler	Yeni teknolojiler, ürünler, hizmetler ve süreçler.
KPMG (2017)'nin FinTek Ekosistemi Yaklaşımı	
Piyasanın talebi	Finansal tüketiciler, finansal kurumlar ve KOBİ'ler tarafından FinTek'e olan talep düzeyi.
Sermaye	Girişim sermeyesi fonları, devlet destekli programlar vb. çeşitli fon kaynakları aracılığıyla FinTek'ler için fon mevcudiyetinin sağlanması.
Devlet	Hükümetin yeni girişimleri çekmek ve desteklemek için ilerici politikalar, vergi teşvikleri ve programları aracılığıyla FinTek gelişimine bakışı.
Regülasyon	Düzenleyicilerin düzenleme yeteneği, düzenleyici ortam dostu olması ve FinTek'lere yönelik destek seviyesi.
Yetenek	Teknolojinin, finansal hizmetlerin ve girişimci yeteneklerinin mevcudiyeti ve erişimi.
Altyapı	Yeni kurulan işletmelere sağlanabilecek internet hızı, ofis alanı gibi kaliteli bir teknik altyapı ve endüstri standartları gibi teknik olmayan altyapılar.

Tablo 1'de görüldüğü üzere FinTek ekosistemi yaklaşımlarında bileşenler ve paydaşlar açısından farklılıklar söz konusudur. Şekil 1'de literatürde yer alan çalışmalar üzerinden birbirini tamamlayıcı anlamda entegre edilmiş bütüncül bir anlayışla değerlendirilen bir FinTek ekosistemi çerçevesi çizilmiştir.

Şekil 1: FinTek Ekosistemi

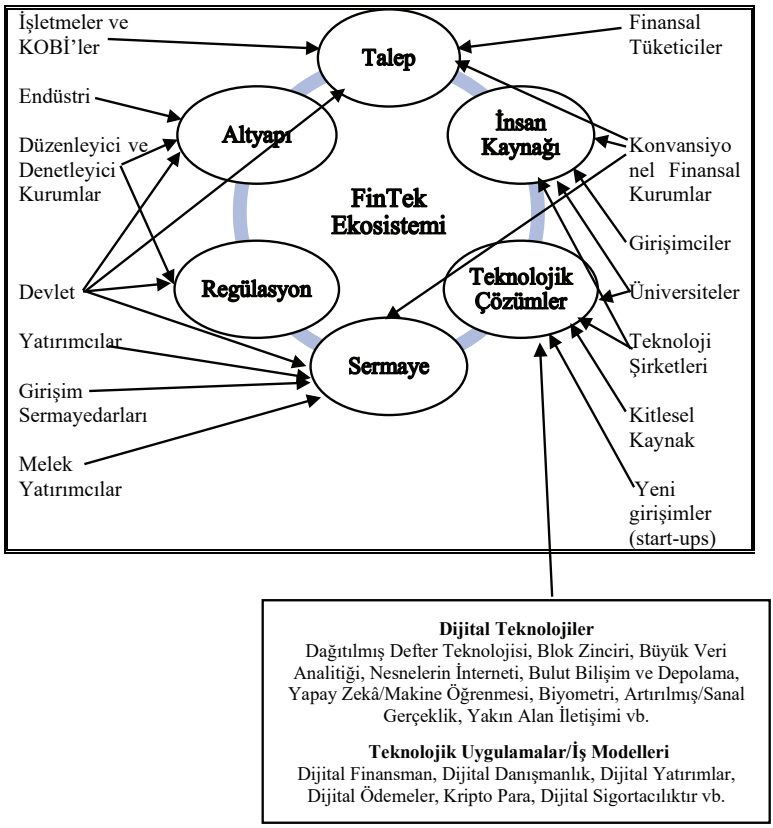

Kaynak: Lee ve Shin, 2017; Gomber vd., 2017; E&Y, 2018; Nicoletti, 2017; KPMG, 2017; Diemers vd., 2015'in çalışmalarından derlenmiştir.

Şekil 1 sürdürülebilir bir "FinTek ekosistemi" için teknolojik yeniliklerin etkin olduğu finansal hizmetleri sağlayabilecek taraflar arasındaki sinerjiye dayalı dinamik bir yapıyı göstermektedir. FinTek ekosistemine ilişkin yaklaşımlarda örtüşen bileşenler ve bu bileşenlerin ilişkili paydaşları şöyle özetlenebilir (Diemers vd., 2015; Lee ve Shin 2017; Gomber vd. 2017; E&Y, 2018; Nicoletti, 2017; KPMG, 2017):

➢ **Talep:** Talep bileşeni, finansal tüketiciler ve diğer finans sektörü paydaşları tarafından FinTek Kurumları'nın sağladığı ve sağlayacağı hizmetlerin kullanım seviyesini ifade etmektedir. Talep bileşenini etkileyen faktörler ilgili ülkenin piyasa durumu, rekabet ortamı, finansal tüketicilerin FinTek gelişmelerini benimseme seviyesi, finansal tüketici deneyimi, FinTek Kurumları'nın faaliyet alanlarındaki fırsat ve tehditler ve finansal hizmetlerin yeni pazar potansiyeli gibi unsurlardır. Talep bileşeni, FinTek ekosisteminin gelişmesini ve büyümesini sağlayacak temel itici güç olarak

kabul edilmekte ve FinTek merkezlerinin başarısını sağlayacak destekleyici önemli bir unsur olarak görülmektedir.

➢ **Sermaye:** FinTek Kurumları'nın fon ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili boyutu ifade eder. Söz konusu fonları sağlayan paydaşlar girişim sermayedarları, melek yatırımcılar, bireysel yatırımcılar ve konvansiyonel finansal kurumlardır. Ayrıca, kamu kaynaklı destek ve teşvikler de söz konusudur. FinTek alanına yatırımcı ilgisinin önemli belirleyicileri arasında iyi bir iş modeli, firmanın uzman kadrosu ve pazar koşulları bulunmaktadır. Bu belirleyicileri hızlı bir büyüme ile entegre edebilen FinTek Kurumları'nın daha kolay sermayeye ulaşabileceği düşünülmektedir.

➢ **İnsan Kaynağı:** İnsan kaynağı, FinTek ekosisteminin altyapısını oluşturan önemli bir bileşen olarak görülmektedir. İnsan kaynağını sağlayacak paydaşlar üniversiteler, girişimciler, teknoloji şirketleri, konvansiyonel finansal kurumlardır. Bu kapsamda üniversitelerin FinTek alanında katma değer sağlayacak uzman yetiştirme kabiliyeti, finansal kurumların FinTek alanında yeterlilik taşıyan personel yetiştirmedeki rolü ve işletmelerin girişimciliğe bakış açıları FinTek ekosisteminin gelişimi için önemli faktörler olarak kabul edilmektedir.

➢ **Regülasyon:** Devletin FinTek gelişimine katkı sağlayacak şekilde politikalar yürütmesi ve teşviklerde bulunması önemlidir. Diğer taraftan; devletin, finansal piyasaların istikrarının korunmasındaki rolü de önemlidir. Bu kapsamda; devlet ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, bir taraftan FinTek'in hızlı gelişimi ile ortaya çıkan yenilikçi yapıyı yönetecek şekilde bir ortam sağlarken, diğer taraftan FinTek ile ortaya çıkan yeni risklere karşı önleyici düzenlemeler yapmak durumundadır. Bu eksende, FinTek gelişimine paralel olarak regülasyon teknolojilerinin (RegTek)[3] geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi kritik öneme sahiptir.

➢ **Altyapı:** FinTek'in etkin bir şekilde gelişebilmesi ve büyüyebilmesi için yeni girişimlere sağlanabilecek uygun fiyatlı ve erişilebilir teknik altyapı ve endüstri standartları gibi yenilikçi ve esnek iş modelleri içeren teknik olmayan uygun bir altyapı kalitesi önemlidir. Bu altyapıyı sağlayabilecek paydaşlar devlet ve FinTek ile ilgili endüstridir. Düzenleyiciler ile devlet FinTek'in yarattığı belirsizliklerin ve zorlukların farkında olarak, FinTek gelişimini desteklemek ve teşvik etmek için yeni altyapı ve düzenleyici çerçeveler oluşturma eğilimi taşımaktadır.

➢ **Teknolojik Çözümler:** Teknolojik çözümler FinTek Kurumları, üniversiteler ve kitlesel fon kaynağı aracılığı ile hayata geçirilen yeni teknolojiler, dijital uygulamalar, hizmetler ve süreçler olarak ifade edilmektedir.

3 Bakınız FCA, 2016.

2. FinTek Ekosistemi Dijital Teknolojileri

FinTek Ekosistemi bileşenlerinin ve ilişkili paydaşların sinerjisi, yenilikçi bir yaklaşımla teknoloji yoğun şekilde finansal sistemin dönüşmesini sağlamaktadır. Bu dönüşüm sürecinin ürünleri olan dijital uygulamalar, dijital teknolojiler ve bunların entegre kullanımı ile ortaya çıkmaktadır. Bu eksende finansal hizmetlerin geliştirilmesinde kullanılan dijital teknolojiler şöyledir:

➢ **Dağıtılmış defter teknolojisi** (Distributed Ledger Technology-DLT): Dağıtılmış defter teknolojisi bilgilerin oluşturulmasını, güvenli bir şekilde depolanmasını ve aktarılmasını sağlayan bir veri tabanı teknolojisidir. Merkezi bir otoriteye bağlı olmayan DLT üzerinden kişiler arası işlemler doğrudan gerçekleşir. İşlemlerin yürütülmesi ve doğrulanması ağdaki tüm kullanıcılar tarafından gerçekleştirilir. Bu teknoloji ile işlemler uluslararası mesafeleri önemsiz kılarak hızla gerçekleşir. DLT'de kaydedilen tüm işlemler değişmez bir yapıya kavuşur, yani deftere eklendikten sonra taraflar işlemleri değiştirme imkânına sahip olmaz (Masood ve Faridi, 2018: 422-423). DLT ilk önce kripto para birimi Bitcoin teknolojisi olarak ortaya çıkmıştır. DLT bir defteri kebir teknolojisi olarak, ticari ödemeler veya sigorta ödemeleri dahil birçok finansal işlemde uygulanabilme potansiyeline sahiptir. DLT, akıllı sözleşmeler oluşturmak için de kullanılmaktadır. Akıllı sözleşmeler, sözleşmenin performansını kendi kendine uygulayabilecek, kendini doğrulayabilecek ve sınırlandırabilecek bilgisayar protokollerini ifade eder. Akıllı sözleşmeler ödemeler için DLT kullanımında daha yeni bir gelişmedir ve sigortacılık sektöründe de kullanılabilirdir. Risk meydana geldiğinde, blok zinciri akıllı sözleşmesi kararlaştırılan koşullar çerçevesinde, tüm katılımcıların önceden tanımlanmış veri kaynaklarını alır ve daha sonra otomatik olarak ödemeleri belirler ve etkinleştirir. Örneğin sigortacılık girişimlerinden biri olan InsureETH, Blok zinciri platformlarından biri olan Ethereum'u kullanır. Ethereum, halka açık ve akıllı bir sözleşme işlevselliğine sahip en bilinen blok zinciri platformlarından biridir (OECD, 2018a: 11).

➢ **Blok zinciri** (Block Chain): En yaygın bilinen DLT blok zinciridir. En bilinen uygulaması kripto paradır ve Bitcoin blok zincirinin en önemli uygulamasıdır. Kripto para uygulaması dışında finans ile ilgili olduğu alanlar dijital finansman, dijital yatırım, dijital finansal danışmanlık, dijital ödemeler ve dijital sigortacılıktır. Blok zinciri, işlemleri içeren blokların bağlantılı bir listesi olarak düşünülebilir. Yeni blok, bir önceki blokun karmasını içermekte, o da bir önceki blokun karmasını içermekte ve bloklar birbirine zincirle bağlanarak devam etmektedir. Blok zinciri teknolojisinin çeşitli uygulamalarla ilgili kullanımı konusunda hızlı bir gelişme yaşanmaktadır. Başlangıçta Blok zinciri sadece kripto para birimlerinde kullanılmıştır ve teknoloji açısından bu Blok Zinciri 1.0 olarak bilinmektedir.

Ardından gelen Blok Zinciri 2.0 ise dağıtılmış defterde yapılacak işlemlerde kuralların tanımlanabileceği akıllı sözleşmelerin tanıtımı olarak bilinmektedir. Bir sonraki yenilik olan Blok Zinciri 3.0 ise sosyal ağlar, IoT vb. şeylerin blok zincirinde olacağı yeni internetin tanıtımı olarak bilinmektedir (Masood ve Faridi, 2018: 422-423).

➢ **Büyük veri analitiği** (Big Data Analytics): Büyük veri analitiği, büyük veri setlerinin işlenmesine ve analizine imkân tanır. Büyük veri, potansiyel olarak iç risk yönetimi ve finansal hizmetlerin ve kurumların dışarıdan izlenmesi için kullanılabilir ve böylece denetimi daha verimli hâle getirir. Yaygın kullanım alanları; dijital finansman, dijital yatırım, dijital finansal danışmanlık, dijital sigortacılık, operasyon ve iletişimdir (OECD, 2018a: 11-14). Büyük veriler, kendisiyle ilişkili aşağıdaki özelliklerle karakterize edilmektedir (Katal vd., 2013: 404):

- *Çeşitlilik:* Üretilen veriler, sadece geleneksel verileri değil, aynı zamanda web sayfaları, web günlük dosyaları, sosyal medya siteleri, e-posta, belgeler ve sensör cihazları verileri gibi yarı yapılandırılmış verileri içerir. Buna bağlı olarak veriler tek kategoride değil, çok çeşitli kategorilerde olabilir. Geleneksel analitik yöntemler, büyük veri miktarını yönetmekte yetersiz kalmaktadır.

- *Hacim*: Büyük verideki "büyük" kelimesi, veri hacmini tanımlar. Günümüzde verilerin mobil araçlar ve sosyal ağların kullanımındaki artış nedeniyle oldukça artması beklenmektedir.

- *Hız:* Büyük verilerdeki hız hem verinin elde edilme hızını hem de veri akış hızını ifade etmektedir. Geleneksel sistemler sürekli hareket hâlinde olan veriler üzerinde analitik gerçekleştirme yeteneğine sahip değildir. Büyük verilerdeki hız özelliği bu eksikliği giderir.

- *Değişkenlik*: Değişkenlik, veri akışının tutarsızlıklarını dikkate alan bir özelliktir.

- *Karmaşıklık:* Çeşitli kaynaklardan gelen sistemlere veri bağlamak, eşleştirmek, temizlemek ve dönüştürmek oldukça zordur. İlişkileri, hiyerarşileri ve çoklu veri bağlantılarını sağlamak ve ilişkilendirmek de gereklidir. Aksi hâlde veriler hızlı bir şekilde kontrolden çıkabilir. Bu durum, büyük veri analitiğinin verilerin karmaşıklığını azaltmadaki rolünün önemini ortaya koyar.

- *Değer*: Değer bileşeni, kullanıcıların, büyük veri analitiği ile depolanan verilere karşı belirli sorgular çalıştırabilmesi sonucunda, elde edilen filtrelenmiş verilerden önemli sonuçlar çıkarabilmesini ifade eder. Ayrıca, kullanıcılar verileri istediği boyutlara göre sıralayabilir. Bu işlemlerle birlikte elde edilen raporlar, kullanıcıların stratejilerine yön verebilecek iş trendlerini bulmalarına yardımcı olur.

➢ **Nesnelerin interneti** (Internet of Things-IoT): IoT, internet üzerinden veri toplayan, izleyen ve paylaşan bir düğüm veya cihaz ağıdır. Mobil cihazlar ve sosyal ağlar üzerinden insanların internete bağlanması ile nesnelerin interneti olarak tabir edilen birbirine bağlı nesneler dünyası oluşur. IoT, bireylerin davranışları hakkında sağladığı verilerle özellikle sigortacılık sektöründe ürünlerin uygunluğunu artırmak, risk profili oluşturmak ve riski fiyatlandırmak için kullanılabilir. Sensörlerin, mikroçiplerin ve bulut bilişimin maliyeti düştükçe ve küresel çevrimiçi bağlantı ve bilgisayar işlemleri arttıkça IoT cihazlarının sayısının artması beklenmektedir (IIF, 2016: 7).

➢ **Bulut bilgi işlem ve depolama** (Cloud Computing and Storage): Bulut tabanlı hizmetler, düşük maliyetli ve nispeten kolay bir şekilde ölçeklenebilen isteğe bağlı işlem ve veri için depolama kapasitesi sağlar. Bulut teknolojisi, finansal kurumların veri toplama ve analiz etme kapasitelerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Yaygın kullanım alanları; dijital finansman ve operasyondur (OECD, 2018a: 11-14).

➢ **Yapay zekâ ve makine öğrenmesi** (Artificial Intelligence-AI, Machine Learning-ML): Yapay zekâ geleneksel olarak insan zekâsı gerektiren görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemlerinin teorisi ve gelişimi olarak tanımlanmaktadır (FSB, 2017). Yapay zekâ, makine öğrenmesini kapsayan geniş bir alandır. Makine öğrenimi, bir sorunu çözmek için algoritmalar olarak bilinen bir dizi eylem tasarlama yöntemi olarak tanımlanabilir. Yapay zekâ, ilgili alanı algılayarak veri toplamakta ve bu verileri analiz edip değerlendirme ortaya koymaktadır. Yapay zekâ, veri ve bilgiyi bağımsız bir şekilde analiz ederek yönlendirme sağlayabilir. Yapay zekâ ile düşük maliyetle daha yüksek verimlilik ve daha yüksek etkinlik sağlanabilir (Kostin, 2018: 13-14). Finansal hizmetler endüstrisinde, yapay zekâ uygulamaları algoritmik alım-satım, portföy kompozisyonu ve optimizasyonu, model doğrulaması, geri bildirim, robo-danışmanlık, sanal müşteri asistanlığı (chatbots), pazar etki analizi, mevzuata uyum ve stres testini içerir. Doğal dil işleme (Neuro Linguistic Programming-NLP) ve makine öğrenmesi algoritmaları tarafından desteklenen sanal müşteri asistanlığı ve robo-danışmanlar, farklı alanlardaki kullanıcılara kişiselleştirilmiş konuşma ve doğal bir deneyim sağlayacak şekilde güçlü araçlar hâline gelmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin sunduğu algoritma tabanlı bir dijital platform olan robo-danışmanlık hizmeti, otomatik finansal danışmanlık veya yatırım yönetimi hizmetleri sağlamaktadır. Bir diğer dijital hizmet olan yapay zekâ sanal müşteri asistanlığı, kullanıcıların tasarruflarını yönetmelerine yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ sanal müşteri asistanlığı, bankacılık endüstrisi için de çeşitli yollardan katkı sağlayabilir. Yapay zekâ teknolojisine dayalı alım-satım süreci, belirli alım satım kararları almayı, emir göndermeyi ve bu emirler gönderildikten sonra yönetmeyi içerir. İlave olarak;

yapay zekâ, sahte işlemlerin tespit edilmesine destek sağlar. Çünkü makine öğrenme algoritmaları, insanlar tarafından fark edilemeyen sahte işlemleri tespit edecek şekilde milyonlarca veri noktasını analiz edebilmektedir (Buchanan, 2019: 11-15).

➢ **Biyometri** (Biometri): Biyometri, parmak izleri, parmak damar paternleri, iris ve ses tanıma gibi biyolojik özellikler üzerinden müşterileri tanımanın otomatik yöntemleridir. Biyometrik özellikler her birey için benzersizdir ve taklit edilmesi zordur. Dünya çapında birçok banka, çalışanlarının ve müşterilerinin kimliğini doğrulamak için biyometri kullanmaktadır. Biyometri teknolojisi giderek geleneksel parolaların, token tabanlı elektronik erişimin, imza tabanlı şube hizmet erişiminin, mobil bankacılık ve ATM'lerde PIN tabanlı erişimin yerini almaktadır. Bazı bankalar, geleneksel parolanın yanında biyometrik kimlik doğrulamasını da gerekli görmektedir. Bu şekilde, banka müşterilerinin kimliklerinin ve müşterilere ait gizli bilgilerin siber suçlular ve diğer birtakım dolandırıcılar tarafından ele geçirilmesinin önlenmesi sağlanmaktadır (Agidi, 2019: 93). Biyometri, yalnızca bankacılıkta değil dijital sigortacılıkta da kullanılmaktadır.

➢ **Artırılmış ve sanal gerçeklik** (Augmented and Virtual Reality): Artırılmış ve sanal gerçeklik, görselleştirme yaparak finansal tüketicilerin çevrelerini algılamalarını veya etkileşime girmelerini sağlayacak bir yol sunar. Özellikle veri kümesi büyük ve karmaşık olduğunda, karar vericilere daha iyi veri görselleştirmesi sağlayarak yardımcı olur. Artırılmış gerçeklik bireylerin kendilerini içinde bulacakları gerçek fiziki dünya hakkında artırılmış bir görüş, bakış ve algı sağlar. Sanal gerçeklik ise simüle edilmiş bir dünya ortaya koyar. Yaygın kullanım alanları, dijital finansal danışmanlık ve iletişimdir (OECD, 2018a: 11-14).

➢ **Yakın alan iletişimi** (Near Field Communication-NFC): Yakın alan iletişimi, taşınabilir elektronik cihaz kombinasyonu ile ortaya çıkan kısa menzilli kablosuz noktadan noktaya bağlantı teknolojisidir. Yakın alan iletişimi, iki cihazın yakın mesafeden çeşitli bilgi alışverişinde bulunabileceği bir araç hâline gelmiştir. Yakın alan iletişiminin potansiyel bir uygulaması, cep telefonu kullanarak yapılan temassız ödemedir. Yakın alan iletişimi, güvenli ve kolay bir şekilde işlem yapmaya olanak tanır. Örneğin, bir kredi kartı bir cep telefonuna entegre edilebilir ve yakın alan iletişimi üzerinden kullanılabilir. Yakın alan iletişimi kablosuz sensör ağlarında ve diğer çeşitli alanlarda büyük oranda kullanılmaktadır. Yaygın kullanım alanları iletişim, ödemeler, sigorta ve güvenlik uygulamalarıdır (Nagashree vd., 2014: 20).

3. FinTek Ekosistemi Dijital Uygulamaları

FinTek ekosistemi, yazılım, veri analizi, ödemeler, platformlar (kitle fonlama, P2P kredi, kripto para borsaları vb.), mobil bankacılık, algoritma-

ya dayalı varlık yönetim sistemleri ve sigortacılık gibi birçok sektör için büyüme potansiyeli sağlayacak özelliktedir (Diemers vd., 2015: 4).

Bu bölümde, FinTek Kurumları'nın sağladığı teknolojilerin sunduğu finansal sistemi etkileyen/etkileyebilecek FinTek uygulamaları/iş modelleri[4] tanımlayıcı bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Değerlendirmeye konu olan uygulamaların özellikle ödemelerle ilgili olan bir kısmı konvansiyonel finansal kurumlar tarafından uzun zamandır kullanılmaktadır. P2P para transferleri, e-cüzdan, kripto para, kitle fonlama, P2P kredi, dijital jeton ihraçları, yüksek frekanslı işlemler ve robo danışma uygulamaları dikkat çeken uygulamalar olmakla birlikte; sigortacılık alanındaki uygulamalar bunlar kadar yaygın kullanıma girmemiştir. Fakat, FinTek'in sektörde gelişmekte olduğunu belirtmek gerekir.

3.1.Dijital Finansman

Dijital finansman[5], bireyler, yeni ve küçük girişimler tarafından internet üzerinden konvansiyonel finansal aracılık hizmetlerini kullanmadan sağlanan finansmanı ifade eder. Dijital finansman, finansal sermayeyi mümkün kılan tüm dijital finansman türlerini kapsar. Bununla birlikte; FinTek'in dijital finansman alanında sağladığı en önemli uygulamaların "kitle fonlaması" (Hisse bazlı ve Borçlanma bazlı) olduğu söylenebilir. Diğer taraftan; kitle fonlaması alanında çok yeni bir gelişme olarak Dijital Jeton İhraçları (ICOs), girişimcilik finansmanı üzerine çok özel bir yeniliği temsil eder. Blok zincir uygulamalarından biri olan Dijital Jeton İhraçları, yeni ve küçük girişimlere sermaye sağlanmasında benzersiz bir mekanizma ortaya koyar. Dijital finansman, finansal aracılıksızlaştırma ile konvansiyonel finansman mekanizmalardan çok daha fazla kapsayıcı bir yapı ortaya koyarak, girişimcilik finansmanında demokratikleşme sağlayacak özellik taşır. Buna bağlı olarak; dijital finansman sayesinde finansal erişim imkânları artmakta ve fon kullanım maliyetleri düşmektedir. Bununla birlikte; finansal aracılıksızlaştırmaya bağlı olarak etkin bir asimetrik bilgi problemi ortaya çıkmakta ve bu da kitle fonlamasını ve Dijital Jeton İhraçlarını yatırımcılar için riskli yatırım seçenekleri hâline getirmektedir. Yatırım amaçlı ve yatırım amaçlı olmayan kitle fonlaması ve dijital jeton ihraçlarının ortak bir özelliği, internet ya da blok zincir teknolojisi üzerinden yatırımcı kalabalıklardan finansman sağlanmasıdır.

---

4 FinTek'in dijital teknolojiler vasıtasıyla sunduğu dijital finansal hizmetler bazı kaynaklarda "dijital uygulamalar" (OECD, 2018a); bazı kaynaklarda ise işletmeden işletmeye (B2B), işletmeden kişiye (B2P), kişiden kişiye (P2P) veya kişiden işletmeye (P2B) iş modelleri olarak adlandırılmaktadır (Nicoletti, 2017). Bu çalışmada dijital finansal hizmetler "dijital uygulamalar" olarak nitelendirilmiştir.

5 "Dijital finans" ve "dijital finansman" kavramları bazen kullanılırken kavramsal olarak karıştırılmaktadır. Dijital finans, finans sektörünün yaygın dijitalleşmesini ifade ederken; dijital finansman, dijital platformlar aracılığı ile finansman temin etmeyi nitelemektedir (Gomber vd., 2017).

3.1.1. Kitle Fonlama

FinTek alanında göze çarpan gelişmelerden biri, fon ihtiyacında olan taraflarla potansiyel yatırımcıları bir araya getirmeyi amaçlayan çevrimiçi finansman platformlarının ortaya çıkışıdır (IOSCO, 2017: 10). Bu kapsamda yeni sermaye oluşum biçimi olarak nitelendirilen kitle fonlama (World Bank, 2013), girişimcilerin ihtiyaç duyduğu finansal kaynakların sağlanması için internet üzerinden yapılan açık bir çağrıyı içeren dijital finansman yöntemidir (Belleflamme vd., 2013). Kitle fonlamada üç taraf bulunur: bir tarafta sermayeye ihtiyaç duyan yeni ve küçük girişimler, diğer tarafta yatırımcılar ve bu iki tarafı karşılaştıran platformlar yer alır. Fon toplama işlemi internet ve özellikle de sosyal ağlar (Twitter, Facebook, LinkedIn ve diğer özel bloglar) kullanılarak yapılmaktadır (Belleflamme vd., 2013).

Kitle fonlamasına yatırımcı iştiraki ve kitle fonlamanın başarısı üzerinde; teklif edilen projenin başarılı olma sinyalleri, coğrafi faktörler, finansman dinamikleri, başkalarına yardım etme ve kişilerarası bağlantı kurmaya ilişkin tutumlar, kitle fonlaması topluluğuyla sosyal kimliklendirme ve yenilikçilik gibi birçok faktör etki taşır (Mollick, 2014; Rodriguez-Ricardo vd., 2018). Kitle fonlaması bu faktörlerin etkisinde sosyal ağlar üzerinden işletmelere yeni bir erken aşama girişim sermayesi kaynağı sağlamaktadır. İlave olarak, sermayeye erişimin demokratikleşmesi ve genişletilmesine katkı sağlayan bir yapı ortaya koymaktadır. Potansiyel yatırımcı tabanını genişletmek için teknolojiden yararlanarak, artan finansmana erişim, yeni girişim oluşturma, istihdam yaratma ve kapsayıcı ekonomik büyüme için olanak sağlayan bir mekanizma görevi görür. Diğer taraftan; sağlıklı bir kitle fonlaması sistemi sadece girişimcileri ve yatırımcıları değil, destekleyici bir ekosistem, yasal düzenlemeler, etkili teknolojik çözümler ve bu yeni finansman yöntemine uyum sağlayabilecek kültürel aktörleri de gerekli kılar (World Bank, 2013: 8-27).

Kitle fonlama girişimcilerin fon toplama amacına bağlı olarak ya da yatırımcıların taşıdıkları risklere bağlı olarak sınıflandırılabilir. Di Pietro (2019), yatırımcı riskine bağlı olarak kitle fonlamayı yatırım amaçlı ve yatırım amaçlı olmayan modeller olarak iki türe ayırmıştır. Bu çalışmada Şekil 2'de görüldüğü üzere Di Pietro'nun sınıflandırmasına blok zincir teknolojisinin kullanıldığı Dijital Jeton İhraçları kitle fonlamasının yeni ve çok önemli bir türü olarak ilave edilmiştir.

Şekil 2: Kitle Fonlama Türleri

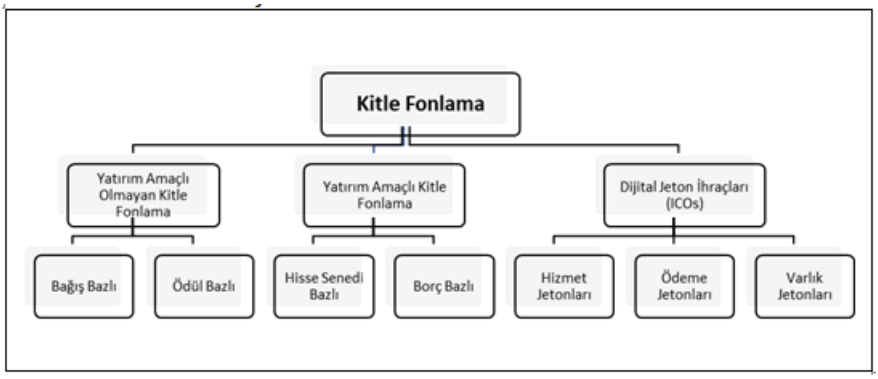

3.1.1.1. Yatırım Amaçlı Olmayan Kitle Fonlama Modelleri: Bu modellerde yatırımcının ticari bir getiri amacı ya da finansal beklentisi olmadığından yatırımcı riski bulunmamaktadır. Sosyal sorumluluk anlayışı ve sosyal sorumlu davranışın sağladığı haz, fon sağlayıcılardaki temel güdüdür.

- **Bağış bazlı kitle fonlama:** Hayırseverlik ve sosyal sorumluluk anlayışı içinde toplumsal projelere ya da sanatla ilgili her türlü alanda bireysel projelere finansman sağlanmasını ifade etmektedir (Mollick, 2014: 3).

- **Ödül bazlı kitle fonlama:** Bu modelde fon sağlayanlar, finansal değer taşımayan ya da finansal değeri düşük bir ödül almaktadır. Bu tür fonlar müzik, sanat, tasarım, kitap yayını, sinema ve eğlence gibi alanlarda projelerini hayata geçirmek isteyenlere aktarılır. Karşılık olarak bir teşekkür mektubu, imzalı bir müzik eseri, imzalı bir kitap gönderilir ya da destekleyenler listesinde isimlere yer verilir. Diğer taraftan; bu modelde finansman sağlayanlar, ödüllendirme şekli olarak, desteklenen projeden ya da geliştirilmesine katkı sağlanan yeni ürünlerden çok daha düşük fiyatlarla önceden satın alma hakkı edinirler. Bu şekilde finanse edilen projeler aracılığı ile üretilen ürünlere daha erken bir tarihte ve daha iyi fiyatlarla erişilmesi sağlanmış olur (Mollick, 2014: 3).

3.1.1.2. Yatırım Amaçlı Kitle Fonlama Modelleri: Yatırım amaçlı kitle fonlamada fon sağlayıcılar yatırımcı anlayışı ile sistemde yer alır. Yatırım söz konusu olduğundan, bu kitle fonlaması türleri yatırımcılar açısından riskli modelleri oluşturur.

- **Hisse bazlı kitle fonlama:** Hisse bazlı kitle fonlama, kullanıcı açısından bir özkaynak finansmanıdır. Hisse bazlı kitle fonlama, girişimcinin şirketinde ya da projesinde belirli bir hisseyi, yatırımcı kitlelere internet tabanlı platformlarda açık bir finansman çağrısı yoluyla satmasıdır (Ahlers vd., 2015: 5).

Kitle fonlama, girişimciler için yeni bir finansman kaynağı olarak girişimcilik finansmanı alanında önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte; fon kullanan girişimlerin yeni ve küçük oluşlarına bağlı olarak yüksek başarısızlık durumu, yatırımcıların ellerindeki hisseleri nakde dönüştürme kısıtlılıklarının oluşturduğu likidite sorunları ve bu yöntemin doğasında olan asimetrik bilgi durumu yatırımcılar için önemli riskler ortaya koyar (Alegre ve Moleskis, 2016: 30).

➢ **Borç bazlı kitle fonlama (Kişiler Arası Kredi; Peer to Peer Lending- P2P):** Kişiler arası kredi (P2P Kredi), bir çevrimiçi platform aracılığı ile borçlanma finansmanı şeklinde finansman kullanmak isteyen taraflarla potansiyel yatırımcıların karşılaşmasını sağlayan yeni bir girişimcilik finansman tekniğidir. P2P kredide üç taraf bulunur. Bunlar: (1) finansman ihtiyacı olan ya da finansman kullanacak finansal tüketiciler, yeni girişimler, KOBİ'ler; (2) potansiyel yatırımcılar ve (3) P2P kredi platformu olarak isimlendirilen platformlardır. P2P kredide fon talep edenlerle fon sağlayıcı yatırımcı kitleler doğrudan değil, ancak platform aracılığı ile karşılaşabilirler. P2P kredi platformu, finansman talep eden taraflarla potansiyel yatırımcıları karşılaştırmasının yanı sıra, fon sağlayıcı yatırımcılar ve fon kullanıcılar arasındaki sözleşme kurallarını veya koşullarını belirler. Yatırımcılardan sağlanacak fonlar birinci aşamada platformda toplanmakta ve ardından platform üzerinden fon kullanıcıya aktarılmaktadır. Faiz ve ana para ödemelerinde de aynı şekilde ödemeler ilk önce platforma yapılmakta ve ardından platform bunları fon sağlayıcıya aktarmaktadır. P2P kredi platformlarının, özellikle ekonomik daralmalarda, kredi kullanmak isteyen tarafların yüksek faizi kabullenmelerine rağmen konvansiyonel bankacılık sisteminden krediye ulaşamadıkları koşullarda, kredi problemini çözerek kredi piyasasını dengeye getireceği savunulmaktadır (Cummins vd., 2019: 17-19).

P2P kredinin temel özellikleri şöyledir (Feng, 2015: 243): (1) yatırımcılar için risk yüksek, ancak faiz getirisi piyasa faizlerine göre çok daha yüksek düzeydedir; (2) kredi miktarı düşüktür, (3) kredi talebi için onay gerekmemektedir; (4) yasal düzenlemeler hem daha dar kapsamlı hem de daha esnektir; (5) süreç basit ve hızlıdır ve (6) işlem maliyeti düşüktür. İşlem maliyetinin düşük olmasının nedeni, P2P kredide fon sağlayıcı yatırımcı kitlelerle fon talep edenler arasındaki etkileşimin finansal aracılar olmaksızın doğrudan internet aracılığı ile olması ve bunun personel maliyetini düşürmesidir. Ayrıca, P2P kredi sürecinde daha düşük işlem süresi söz konusudur (ASBA, 2017: 27).

P2P kredide tarafların sadece çevrimiçi platformlar üzerinden karşılaşmasına bağlı olarak bilgi asimetrisi yüksektir. P2P kredide asimetrik bilgi problemi, özellikle fon sağlayıcı yatırımcıların fon kullanıcılar hakkında eksik ya da sahte bilgiye sahip olma durumunu ifade etmektedir (Chen ve

Lei, 2018: 2). P2P kredi piyasasının fonlama başarısı, bilgi asimetrisi sorunu nedeniyle geleneksel kredi piyasasından çok düşüktür (Feng vd., 2015: 258). P2P kredide söz konusu bilgi asimetrisi ve şeffaflık sorunları, Ponzi türü organizasyonların oluşmasına sebep olmakta ve bu durum P2P Kredi ile ilgili etkili bir güven sorununa dönüşmektedir. Çin'de yaşanan ve bir Ponzi şeması olan Ezubao dolandırıcılık vakasında, 900.000 yatırımcıdan 7,6 Milyar $'lık fon toplanmıştır. Daha sonra Çin hükümetinin Ezubao'nun dolandırıcılığını ortaya çıkarması, tüm dünyada P2P krediyi çok yoğun tartışılır hâle getirmiştir (Gough, 2016). P2P kredi platformlarına olan güvenin inşa edilebilmesi için şeffaflığın sağlanması ve bilgi asimetrisinin ortadan kaldırılması kritik önem taşır (IOSCO, 2017: 14-17)

3.1.1.3. Dijital Jeton İhraçları (ICOs) [6]

Dijital Jeton İhraçları (Initial Coin Offerings-ICOs), yeni ve küçük girişimlerin finansman sağlama amacıyla kitlelere kripto para ya da dijital jeton şeklinde dijital varlıkların satışını ifade eder (Moran, 2018). Dijital jeton ihraçları, girişimcilik finansmanında bir yeniliği temsil eder ve yeni ve küçük girişimlerin herhangi bir finansal aracılık hizmeti kullanmadan fon elde etmelerini sağlar (Fisch, 2019). Dijital jeton ihraçları, girişimciler için yenilikçi ve kapsayıcı bir mekanizma olarak finans alanında öne çıkan blok zinciri uygulamalarından bir tanesidir (OECD, 2019: 5). Bu mekanizma, girişimcilik finansmanı üzerine sermaye oluşum tarihinde en etkili araçlardan biri olarak, yeni ve küçük girişimlere sermaye oluşumu için benzersiz bir etkinlik sağlar (Kaal ve Dell'Erba, 2018). Dijital jeton ihraçları, güvenilir bir merkezi otoriteye veya finansal aracılığa ihtiyaç duymadan blok zinciri gibi DLT aracılığı ile sağlanır (OECD, 2019: 9).

Dijital jeton ihraçlarında yatırımcılar dijital Jeton ihraççısına sağladıkları fon transferinin karşılığı olarak, belli bir miktar kripto para ya da jeton elde eder. Bu kripto para veya jeton özellikle dijital jeton ihracı için üretilen yeni bir blok zincirde oluşturulan ve depolanan ya da var olan bir blok zincir teknolojisine dayalı akıllı sözleşmeler üzerinden elde edilir (FINMA, 2018). Satın alınan jetonlar, girişim projesinin sağlayacağı faydaların (kullanım hakkı, gelirden pay alma, ortaklık gibi) fonksiyonel birimleri olarak düşünülebilir (Fisch, 2019).

Dijital jeton ihraçları konvansiyonel finanslama mekanizmalarından çok daha kapsayıcı olarak düşünülebilir. Bunun istisnası olarak, borç bazlı kitle fonlama ve hisse bazlı kitle fonlama alınabilir (OECD, 2019: 30).

6 Initial Coin Offerings (ICOs) ve Initial Token Offerings (ITOs) yakın anlamlı iki kavram kabul edilerek, literatürde birbirinin yerine kullanılmaktadırlar. Türkçe karşılık olarak; Initial Coin Offerings için "Kripto Para İhraçları" ve Initial Token Offerings için "Dijital Jeton İhraçları" kullanılabilir. Bununla birlikte; Initial Coin Offerings başlıklı çalışmalarda ağırlıklı olarak Initial Token Offerings üzerinde durulduğundan, bu çalışmada herhangi bir ayırım yapmadan hem Initial Coin Offerings hem de Initial Token Offerings'i karşılayacağı düşünülen "Dijital Jeton İhraçları"nın kullanılması tercih edilmiştir.

Dijital jeton ihracı ile fon elde edilmesi yatırım amaçlı kitle fonlama ile benzerlikler taşır. Bununla birlikte; dijital jeton ihracının kendine özgü bir takım ayırt edici özellikleri vardır. Dijital Jeton İhracını özgün kılan bir özellik, jeton satışı ile ilgilidir. Bir jeton, girişim tarafından belirlenen bir birim değere karşılık gelir ve çok geniş bir çerçevedeki uygulamaları kapsar. Bu değer, genellikle, kullanım hakkı şeklinde bir fayda sağlayan ya da ortaklık sağlayan menkul kıymet fonksiyonu gören jetonlara işaret eder (Fisch, 2019).

Dijital jeton ihraçları, konvansiyonel finansal aracılığı ortadan kaldırarak işlem maliyetlerini minimize eder ve finansın demokratikleşmesini sağlar. Dijital jeton ihraçları, yeni ve küçük girişimleri düzenleyici kısıtlamalara ve prosedürlere ve konvansiyonel finansal aracılık maliyetlerine katlanmadan minimum bir uğraşı ile büyük miktarlı fon elde etmeye muktedir hâle getirir. Bununla birlikte; Dijital jeton ihraçları ile ilgili olarak artan suistimaller, fon kullanan girişimlerin kalitesi konusundaki eksiklikler, yönetişim kaygıları ve düzenlemeler konusundaki yetersizlikler bu alana ilişkin sorunlardır (Kaal ve Dell'Erba, 2018).

Dijital jeton ihraçları, yeni bir halka arz türü (IPO) olarak düşünülebilir. Bununla birlikte; dijital jeton ihraçları, IPO'lardan farklılık gösteren çok önemli ayırt edici özellikler taşır. Dijital jeton ihraçları, girişimin erken aşamaları için finansman sağlayan kripto projelerden pay satışına imkân tanır. IPO'lar belirli bir büyüklüğe ulaşmış ve daha da büyümeyi hedefleyen girişimlerin fon sağlama yöntemidir. IPO'larda regüle edilmiş borsalarda hisse senedi satışı yapılırken; dijital jeton ihraçlarında regüle edilmemiş kripto borsalarda ya da platformlarda genellikle bilindik anlamda ortaklık hakkı sağlamayan dijital kuponlar satılır. Risk ve getiriler de farklılık gösterir. İflas durumunda; hisse senedi sahipleri şirketin varlıkları üzerinde hak sahibidirler. Başarılı dijital jeton ihraçları, yatırım bankalarının aracılık yüklenim hizmetine gerek duymazlar ve bir takım ihraç maliyetleri söz konusu olmaz. Dijital jeton ihraçları üzerinden finans sağlama, geleneksel IPO'lara göre çok daha düşük maliyetlidir; çünkü, Dijital jeton ihraçlarında bir takım düzenleyici kısıtlar ve prosedürler yoktur. Ayrıca; çok daha basit ve esnek kamuyu aydınlatma ya da bilgilendirme zorunlulukları ve ihraç prosedürünün her bir aşamasında yazılı belge kullanma yerine sistematikleştirilmiş dijital kimlik temelli proseslerin kullanımı dijital jeton ihraçlarını daha düşük maliyetli kılar (Kaal ve Dell'Erba, 2018).

Dijital Jeton Türleri:

Dijital varlık ihraçları ve ihraçlarda oluşturulan dijital jetonlar için genel kabul görmüş bir sınıflandırma yoktur. FINMA tarafından, dijital jeton ihraçlarında kullanılan dijital jetonlar taşıdıkları ekonomik fonksiyon temelinde ödeme, hizmet ve varlık dijital jetonları şeklinde sınıflandırılmıştır (FINMA, 2018):

➢ **Ödeme dijital jetonları** (Payment Tokens): Ödeme dijital jetonları, mal ve hizmet almayı sağlayacak şekilde şimdi veya gelecekte kullanılmak üzere bir ödeme aracı ya da parasal bir araç veya değer transferi aracı olarak tasarlanmışlardır. Bu jetonlar, ihraççılarına karşı herhangi bir yükümlülük getirmez.

➢ **Hizmet dijital jetonları** (Utility Tokens): Hizmet dijital jetonları, bir uygulamaya veya hizmete blok zincir tabanlı bir alt yapı aracılığı ile dijital olarak erişim sağlamak için tasarlanmışlardır.

➢ **Varlık dijital jetonları** (Asset Tokens): Bu jetonlar, ihraççı firmanın gelecekteki kazançlarından veya gelecekteki sermaye akışlarından pay alma hakkı sağlar. Buna bağlı olarak; bu jetonlar, ekonomik işlevler açısından hisse senetlerine, tahvillere veya türev ürünlere benzerdir. Bu jetonlar, ihraççılar üzerine borçlanma araçlarının veya hisse senetlerinin getirdiği yükümlülükleri yükler.

Jeton türüne bağlı olmaksızın, önemli bir özellik, jetonların hemen hepsinin dijital jeton ihraç süreci tamamlandıktan sonra ikincil piyasalarda işlem görmeleridir (Benedetti ve Kostovestky, 2018). Jetonların diğer jetonlara karşı veya konvansiyonel paralara karşı işlem görecekleri çok sayıda borsa ve platform kurulmuştur (Fisch, 2018).

Diğer taraftan; dijital jeton ihraçlarına olan ilginin artması ile birlikte dijital jeton ihraçlarının ve dijital jetonların regüle edilmesi üzerine Avrupa'dan Amerika'ya çok hararetli tartışmalar söz konusudur (Klöhn vd., 2018). Bu tartışmalar, sermaye piyasası kanunlarının dijital jetonları finansal araçlar olarak mı yoksa menkul kıymet olarak mı dikkate alacağı üzerine yoğunlaşmaktadır.

3.2. Dijital Yatırımlar

Dijital yatırımlar, bireylerin veya kurumların yatırım kararlarını ve yatırım işlemlerini teknolojiyi veya ilgili uygulamaları kullanarak yapmalarını ifade eder. Dijital yatırımlar mobil alım-satım, çevrimiçi aracılık ve işletmeden müşteriye (B2C) çevrimiçi alım satım, işletmeden işletmeye (B2B) gerçekleştirilen algoritmik alım-satım işlemleri ile yüksek frekanslı işlemlerden oluşmaktadır (Gomber vd., 2017: 545). Günümüzde dijital yatırımlar alanında yüksek frekanslı işlemler dikkat çekmektedir.

Yüksek frekanslı işlemler (High Frequency Trading-HFT): Algoritmik alım satımın bir alt türü olan yüksek frekanslı işlemler, yüksek hızlarda çok sayıda alım-satım emri verilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Yüksek frekanslı işlemler, kısa vadeli yatırım stratejisiyle alım-satım yapılan karmaşık algoritmalar ile karakterize edilmektedir. Yüksek frekanslı işlemler, daha hızlı alım-satım kararları verecek şekilde elektronik araçlardan ve finansal veri yayınlarından yüksek hızlarda yararlanmaktadır (Arjunwadkar, 2018: 14-15).

Algoritmik alım-satımın faydaları olarak; işlemlerin mümkün olan en iyi fiyatlarla gerçekleştirilebilmesi, artırılmış doğruluk seviyesi ve azalan hata olasılığı, birden fazla piyasa koşulunu otomatik olarak ve aynı anda kontrol etme yeteneği ve psikolojik veya duygusal koşullardan kaynaklanan insan hatalarının azalması ihtimali sayılabilir (Buchanan, 2019: 15). Diğer taraftan; yüksek frekanslı işlemlere ücretsiz girişin olması, özel imtiyazlar içeren rollerinin olmaması ve özel yükümlülüklerinin bulunmaması önemli özellikleri arasındadır (Brogaard vd., 2013).

Bununla birlikte; Brogaard vd. (2013) yüksek frekanslı işlemleri bir tür finansal aracı olarak nitelendirmiş ve yüksek frekanslı işlemler ticaretinin kamuya açık bilgiler, makro haber duyuruları, piyasadaki genel fiyat hareketleri ve limit fiyatlı emirlerdeki dengesizlikler ile ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. ABD'de 6 Mayıs 2010'da yaşanan *ani çöküş*ün (flash crash) medyada ilgi odağı olması, yüksek frekanslı işlemlerin piyasaların adiliyeti, istikrarı ve fiyat verimliliğindeki rolüne ilişkin kaygıları artırmıştır (Brogaard vd., 2013).

Vuorenmaa (2012) değerlendirmesinde yüksek frekanslı işlemlerin "iyi", "kötü" ve "çirkin" yönlerini belirlemeye çalışmıştır. Söz konusu çalışmada, yüksek frekanslı işlemlerin *çirkin* yönünün hız olduğu belirlenmiştir. Çalışmada hız nedeniyle ortaya çıkan sistematik riskin ani kırılmalara neden olabileceği, bunun da finansal piyasalarda çöküşlere neden olabileceği ve varlıkların normal işlemcilerden yüksek hacimli işlemcilere doğru yönelebileceği iddia edilmiştir. İlave olarak; yüksek frekanslı işlemler *kötü* yönüyle Pandora'nın kutusuna benzetilmiş ve yüksek frekanslı işlemlerin görünüşte iyi niteliklerinin bir aldatmaca olduğu; piyasanın oynaklık, likidite, şeffaflık ve fiyatlama kalitesini bozabileceği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte; Vuorenmaa (2012) yüksek frekanslı işlemlere yönelik *iyinin* mesajı olarak, yüksek frekanslı işlemlerin 21. yy. alım satım işlemleri teknolojisinin bir parçası olduğunu ve finansal piyasaların daha iyi performans gösterebilmesine olanak sağlayabileceği düşünülerek ilerlemenin reddedilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

3.3. Dijital Finansal Danışmanlık

2008 finansal krizi yatırım bankalarına karşı bir güvensizlik duygusu bırakmış ve popüler hâle getirilen yatırım teorilerinin yayılmasını sağlayan bu bankalara karşı kızgınlık oluşturmuştur. Diğer taraftan; kısmen enflasyonist baskı ve kısmen de otomasyonun getirdiği artan verimliliğe bağlı olarak küresel düzeyde orta gelir grubu büyümüştür. Bu süreçte yatırımcılar bir taraftan menkul kıymetlerle ilgili araştırmaları kendi başlarına yapabilecek zamansal sorun yaşarken, diğer taraftan ödenecek komisyonlar nedeniyle finansal danışmanlık hizmeti almak maliyetli hâle gelmiştir. Bu durum, yatırımcıları kişilerin finansal aracı olmayacağı çözümler bulmaya

sevk etmiş ve önceden tanımlanmış parametrelerle yatırım danışmanlığı hizmeti sağlayacak platform arayışına girmelerine neden olmuştur. Bu doğrultuda 2008 ve sonrası dönemde robo danışman olarak bilinen bu tür platformlar ABD'de ortaya çıkmış ve 2011'den itibaren tüm gelişmiş ekonomilerde ve borsalarda kullanılmaya başlanmıştır (Arjunwadkar, 2018: 16-17).

Robo-danışman (Robo-Advisor): Robo-danışman, çevrimiçi kanallar üzerinden minimum insan müdahalesi ile finansal danışmanlık sağlayan bir yazılım olarak tanımlanabilir (Arjunwadkar, 2018: 17). Robo danışmanlar, yatırımcıların karar vermesine yardımcı olmak için yapay zekâ ve makine öğrenmesi kullanmaktadır. Portföy yönetiminde, makine öğrenim araçlarının görevi fiyat seviyesi veya oynaklık ile ilgili tahminlerin, daha yüksek ve ilişkisiz getiriler üretmek için kullanabileceği sinyalleri tanımlamaktır (FSB, 2017: 18).

Robo danışman yatırım teklifini müşterilerin yatırım hedeflerine, finansal geçmişlerine ve riskten kaçınma beklentilerine dayalı olarak önceden tanımlanmış parametrelerle belirlemektedir. Ardından, çok az veya hiç insan müdahalesi olmadan buna uygun yatırım tekliflerini sunacak şekilde otomatik olarak satın alma ve bilgi işlemeyi sağlamaktadır (Gomber vd., 2017: 549). Kullanıcı bu şekilde kendi portföyünün bir parçası olarak doğru yatırım ürününü seçmiş olmaktadır.

Bir robo-danışman tarafından sunulan finansal danışmanlık, karmaşık matematiksel hesaplamalar ve algoritmalar kullanılarak üretilmektedir. Mobil ve e-posta bildirimleri müşteriye yatırımları, hedefleri ve işlem kararları ile ilgili periyodik güncellemeler sağlamak için kullanılmaktadır. Bazı çözümlerde kritere uygun yatırım ürünleri, platformlar tarafından seçilmektedir. Platform ayrıca, uyarılar ve bildirimler yoluyla portföyde düzenli güncellemeler sağlamaktadır. Platform, finansal danışmanlar tarafından yapılan işlemlere benzemekte, ancak en az manuel müdahale ile çalışmak için içerdiği otomasyon ve kurallar bulunmaktadır (Arjunwadkar, 2018: 17).

Robo danışman, yatırımcılar için insan hatasından veya önyargısından bağımsız, ucuz, kolay ve hızlı yatırım hizmetleri sağlamaktadır. Bununla birlikte; robo danışmanlar hızlı bir şekilde doğrulanmamış yatırım kararları almaya eğilimlidirler. Ayrıca, geniş sınıflandırmalara dayanan finansal danışmanlık, yatırımcının bireysel tercihlerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmakta başarısız olabilir. Kısacası; robo danışman ve algoritmalara dayalı tavsiyeler yeni bir sistematik risk kaynağı olabilir (Ringe ve Ruof, 2018). Diğer taraftan; yatırımcıları güvence altına almak, onları harekete geçmeye ikna etmek ve farklı çözümler üretmek gibi yatırımcı danışman ilişkisinin bazı boyutları vardır. Bu nedenle, en iyi insan ve robo-danışman

yeteneklerini bir araya getiren birleşik bir müşteri-danışman deneyimi geliştirmek esastır. Bu durum ve olası riskler göz önünde bulundurulduğunda, bazı yatırımcılar için öngörülebilir bir geleceğe dair tavsiyede bulunulması açısından kişisel bağlantıların önemini koruyacağı belirtilmektedir (Accenture, 2015: 5).

3.4. Dijital Ödemeler, Dijital Para Transferi ve Kripto Para

Ödemeler ve para transferlerinde büyük öneme sahip kredi kartı endüstrisi Diners Club kartından ATM'ye, internet üzerinden kredi kartlarının kullanıldığı e-ticaret işlemlerine ve POS makinelerine uzanan bir yelpazede çok yol kat etmiştir. Son yıllarda ise bu alanda alternatif ödeme sağlayıcıları (APP) veya ödeme kurumları olarak adlandırılan yeni ödeme aktörleri dünya çapında kabul görmekte ve pazar paylarını artırmaktadırlar (Arjunwadkar, 2018: 27-28). Örneğin ödeme sistemlerinden *P2P para transferini* sağlayan M-Pesa ve Transferwise, Ali Pay gibi e-ticaret siteleri ve Paypal, Google Wallet ve Apple Pay *mobil ödemelerin* yapılabildiği önemli platformlar hâline gelmiştir.

Nakitsiz ödeme araçlarından *mobil satış noktası (mPOS),* banka ve kredi kartı ödeme noktalarıyla aynı amaca hizmet etmektedir. mPOS bağlantı, taşınabilirlik ve sahiplik açısından POS'dan farklı özellikler taşımakta ve POS'tan farklı olarak bankacılık ağına bağlanmakta ve taşınabilmektedir. POS sistemlerinin bir ödeme noktasında sabit kalması gerekirken; mPOS, satıcıların internet bağlantısının olduğu her yerde ödeme almalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte; mPOS'un zayıf yönü, FinTek sağlayıcılarının müşterilerin bankamatik veya kredi kartı bilgilerini kötüye kullanabilmesi ihtimalidir (ASBA, 2017: 13).

Nakitsiz ödeme araçlarından bir diğeri P2P para transferi hizmetleridir. P2P para transferi, kullanıcıların platformdaki herhangi iki cüzdan arasında para transferi yapacak şekilde dijital veya mobil cüzdanlar sağlayan teknolojilerdir (Blakstad ve Allen, 2018: 24). P2P para transfer hizmetlerinde bir kullanıcı, P2P transfer şirketi ile ilişkili bir hesaba para yatırarak cüzdanına para ekler. Bir P2P transferi yapmak için hizmet sağlayıcı platform, gönderen kullanıcının cüzdanından para çekmek ve alıcı kullanıcının cüzdanına para eklemek için bir ücret almaktadır. P2P transfer hizmetleri, çevrimiçi veya mobil platformlar aracılığıyla müşterilere hizmet verilen konvansiyonel ödeme yöntemlerine göre daha hızlı ve ucuzdur; ancak, daha az güvenlik denetimi söz konusudur (ASBA, 2017: 14).

E-cüzdan (e-wallet), günümüzde hem bankasız hem de banka aracılığı ile P2P para transferi yapmak isteyen müşterilere, günümüzde kart işlemlerinde tüccarlara ve internet alışverişlerinde kesintisiz ödeme yapmak isteyen banka müşterilerine cep telefonları üzerinden hizmet sunmaktadır.

E-cüzdanların kullanılmasında en temel araçlar cep telefonları ve internettir. Birçok e-cüzdan bir banka hesabına bağlanabilmektedir. İlave olarak; banka ihtiyacı tamamen ortadan kaldırılarak mobil sağlayıcı aracılığıyla e-cüzdan kullanmak da mümkündür (Blakstad ve Allen, 2018: 24). Özet olarak; e-cüzdan P2P ödemeler ve diğer ödeme yöntemlerinde sahip olduğu özelliklerle mobil alışverişler için büyük önem taşır.

WEF (2017) raporuna göre tüketicilerin alışverişlerini çevrimiçi mobil kanallara kaydırmasına bağlı olarak ödemeler önemli ölçüde nakitten uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte; bir elektronik ödeme sistemi oluştururken göz önünde bulundurulması gereken birkaç kritik nokta bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, alıcıyı tanımlayan kimlik doğrulamadır. Kimlik doğrulama için kullanılan yöntemler arasında dijital imza, parmak izleri, parola veya akıllı kartlar bulunmaktadır. İkinci önemli kritik nokta ise gizliliğin korunmasına ilişkindir (Koponen, 2006). WEF (2017)'in raporunda müşteri güvenini kazanmak ve bu güveni sürdürmek için veri gizliliğinin korunmasının çok önemli olduğuna işaret edilmiştir.

Kripto para: Blok zincir teknolojisi, ademi merkeziyetçi olmayan yapısıyla tek bir merkezden yönetilmeme, işlemlerin geri alınamaması, anonim olma ve denetlenebilirlik gibi temel özelliklere sahiptir. Blok zinciri, kriptografik özetleme fonksiyonu, dijital imza (asimetrik kriptografi temelli) ve dağıtılmış konsensus mekanizması gibi birkaç temel teknolojiyi entegre ederek, merkezi olmayan bir ortamda çalışabilmektedir. Blok zinciri uygulamalarından en bilineni ilk kripto para olarak tanınan Bitcoin'dir (Zheng vd., 2018: 354). Nakamoto (2008)'nun P2P elektronik para sürümü olarak ifade ettiği *kripto para*, aracılık gerektirmeyen işlemlerin gerçekleştiği, herhangi bir ülkenin ekonomi politikasına, varlık ve endekse bağlı olmayan ve piyasa tarafından yönlendirilen dijital bir varlıktır. Kripto para işlemi yapabilmek için her isteyen bir cüzdan ayarlayabilmekte ve kripto para işlemi yapabilmektedir. Bazı geleneksel toplu ödeme ağlarına göre işlem hızlı olmasına rağmen, işlem hacmi düşüktür. Bununla birlikte, yapılan işlemler değiştirilememektedir. Çünkü kripto para birimleri, halka açık dağıtık bir ağda gerçekleşmektedir ve işlemlerin gerçekleşebilmesi için sistemin her bir parçasının onayı gerekmektedir (Blakstad ve Allen, 2018: 88). Kripto paralar günümüzde yalnızca bir ödeme aracı olarak ortaya çıkış amacına hizmet etmemekte, daha çok bir yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir.

3.5. Dijital Sigortacılık

FinTek genel olarak finansman, yatırım, finansal danışmanlık, ödemeler ve kripto para üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte; FinTek çözüm ve uygulamaları sigortacılık sektörü için de uygulanabilirdir ve dikkate alınma durumundadır. Sigortacılık sektörü ile ilgili FinTek, "InsurTech"

(Sigorta Teknolojileri) olarak adlandırılmaktadır.

Sigortacılık alanında bulut bilişim, nesnelerin interneti (ıot), gelişmiş analitik, telematik, küresel konumlandırma sistemi (gps), dijital platformlar, blok zinciri, akıllı sözleşmeler, giyilebilir teknoloji, mobil cihazlar, robot danışmanlar/sanal müşteri asistanlığı, siber güvenlik çözümleri ve yapay zekâ gibi çeşitli teknolojiler kullanılarak hem sigortacılık sektörüne hem de sigorta müşterilerine birçok önemli fayda sağlanabilir. Teknolojik çözümler, sigorta şirketleri için büyük veri sayesinde sigorta riskinin daha hassas bir şekilde belirlenmesini sağlayabilir. Algoritma, yapay zekâ veya diğer yeni yöntemler sigorta şirketlerinin yatırım faaliyetlerini iyileştirebilir ve sigorta şirketlerinin dolandırıcılık veya kara para aklama gibi operasyonel risklere karşı daha fazla korunmasını sağlayabilir. Diğer taraftan; sigorta teknolojileri müşterilerine daha geniş bir yelpazede kişiye özel sigorta ürün ve hizmetleri sunabilir. Ayrıca, müşterilerin sigorta ürünlerine erişmesini veya hasar tazmini gibi belirli süreçlerin yönetimini kolaylaştırabilir (Lin, 2019: 4).

Sigorta teknolojileri sağladığı çözümlerle ürün tasarımı, risk fiyatlaması/riziko kabulü yönetimi, pazarlama, dağıtım, hasar yönetimi ve teknik hizmetler olmak üzere sigortacılık değer zinciri boyunca her aşamada dijitalleşmeyi artırma olanağına sahiptir (Swiss Re Institute, 2017: 13). Teknolojinin sigorta değer zincirine etkisi Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 3: Teknolojinin Sigorta Değer Zincirine Etkisi

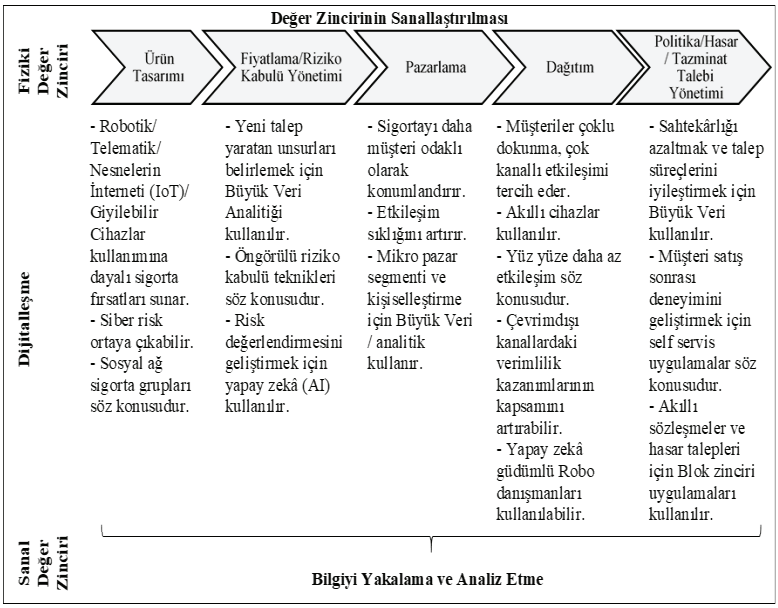

Kaynak: Swiss Re Institute, 2017: 13.

Şekil 3'te görüldüğü üzere teknoloji, sigorta değer zincirinde ürün ta-

sarımından, hasar yönetimine doğru kullanım alanlarını genişletir. Ürün tasarımında sigorta kapsamı kontrol paneli, mevcut kapsamların analizini ve satın alma konusunda tavsiye sunan uygulamaları içerir. Fiziki cihazların, araçların ve binaların bir paket hâlinde birbirine bağlı olması, daha iyi fiyatlandırmaya olanak tanıyan büyük verinin elde edilmesine katkı sağlar ve bu şekilde sigorta satışını kolaylaştırır. Büyük veri analitiği, sigorta şirketlerinin geçmiş zarar ve sigortalama verilerini kullanarak sigortalamaya yeni talep yaratan unsurları belirlemekte önem kazanır. Araçlarda ve giyilebilir cihazlarda telematik sayesinde müşteri davranışlarını izlemek ve daha iyi risk bölümlendirmesi yapmak mümkün hâle gelir. Dağıtım kanalı, kullanıcı etkileşimi, çevrimiçi aracılık ve fiyat karşılaştırma platformlarına odaklanır. Hasar/tazminat talebi sürecini otomatikleştiren ve hızlandıran uygulamalar, sigorta şirketlerinin sanal olarak işlemesine ve daha iyi müşteri hizmetleri sunmasına olanak tanır. Büyük veri analitiği, yapay zekâ ve makine öğrenmesi kullanılarak birtakım yönetim çözümleri üretilmesi sayesinde dolandırıcılığın tespiti ve önlenmesi hedeflenmektedir (KPMG, 2017: 16).

FinTek ekseninde sigorta teknolojilerinin veri kullanımına dayalı uygulamaları ve faaliyet alanları şöyledir (IIF, 2016: 6-9):

- *Nesnelerin interneti (IoT), gelişmiş sensörler ve yeni veri kaynakları:* IoT, birbirine bağlı akıllı bir ağ oluşturan cihazlar sistemi olarak sağladığı verilerle sigorta şirketlerinin riski daha etkin bir şekilde tanımlamasına ve uygun poliçelerin oluşturulmasına olanak sağlar. Bu bağlı cihazlar veya "akıllı" cihazlar otomobiller, ev güvenlik sistemleri, giyilebilir sağlık izleme birimleri, mutfak cihazları ve enerji ve ulaşım altyapısı ile ilgili her veriyi içerebilir.

- *Akıllı evler ve mülkiyet sigortası:* Akıllı ev izleme sistemleri, ev sahiplerine ve sigorta şirketlerine büyük riskler hakkında veri ve kontrol sağlar. Örneğin, hırsızlıkların önlenmesine yönelik olarak HD videolu internet bağlantılı kapı zilleri, kullanıcıların dünyanın herhangi bir yerinden evlerini takip etmelerini sağlamaktadır. Hasarlar ve kayıpların akıllı ev sistemleri ile en aza indirilmesi ve bunun sigorta primlerine yansıması beklenir.

- *Giyilebilir ürünler ve sağlık/hayat sigortası:* Giyilebilir biyometrik sensörlerin, sigorta şirketlerine müşterilerinin sağlığı hakkında veriler sağlayarak, sağlık ve hayat sigortası uygulamalarını dönüştüreceği düşünülmektedir. İnsanların egzersiz alışkanlıkları, kalp atış hızı ve kan basıncı gibi konulardaki veriler artan bir önem taşımakta ve bu verileri sağlayan sağlık sensörleri aracılığı ile sağlık riskinin değerlendirilmesi ve riziko kabul şeklinin değişeceği düşünülmektedir.

- *Telematik ve araba sigortası:* Telematik gibi bağlı cihazların, bi-

reyin risk profilini değerlendirmede sağladığı verilerle araç sigortası alanında önemli değişiklikler yaratacağı düşünülmektedir. Sigortacılar, günümüzde, yaş ve cinsiyet, kullanılan araç türü, kaza veya suç geçmişi gibi temel bilgilere dayanarak poliçe oluşturmaktadır. Sigorta şirketleri, dijitalleşme ile birlikte sürücünün sert dönüşler yapma ve ani fren yapma sıklığı, kullanım hızı, kullanım sıklığı, zamanlaması ve konumu gibi sürücü ve sürüş hakkında gerçek zamanlı veriler elde edebilir. Bu bilgilerin mevcut olması, sigorta şirketlerinin daha doğru bir şekilde poliçe oluşturmalarına ve buna göre politikalar yürütmelerine olanak sağlar.

4. Genel Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı, FinTek ekosistemini açıklayan bir çerçeve ortaya koymaktır. Dünyada teknolojik yenilikleri düzenli ve sürekli bir şekilde takip eden ve kullanan sektörlerin başında finans sektörü gelmektedir. Bununla birlikte; son teknolojik yenilikler, "déjàvu" anlayışını geçersiz kılacak şekilde finansal sistem üzerinde "tsunami" etkisinde bir dönüştürme dalgası oluşturmuş bulunmaktadır (Wilkins, 2016; Lacasse vd., 2016). Bu etkiye bağlı olarak ortaya çıkmakta olan ve FinTek olarak isimlendirilen yeni yapı, internet ve blok zinciri teknolojileri kullanılarak oluşturulan uygulamalar/iş modelleri ile finansal hizmetler alanında finansal aracılıksızlaştırma oluşturmaktadır.

Teknolojik yeniliklerdeki her gelişme, FinTek ekosistemini sürekli bir şekilde genişletmekte ve büyütmektedir. Bu çalışmada; FinTek ekosistemine olan yaklaşımlar, FinTek ekosisteminin kullandığı teknolojiler ve FinTek uygulamaları/iş modelleri üzerinden bir FinTek ekosistemi çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, FinTek ekosistemi yaklaşımları olarak Diemers vd. (2015), Lee ve Shin (2017), Gomber vd. (2017), Nicoletti (2017), KPMG (2017) ve E&Y (2018)'nin yaklaşımları açıklanmıştır. FinTek ekosistemine olan yaklaşımlardaki farklılıklar, yaklaşımların birbirini tamamlayıcılığını sağlayıcı özelliktedir. Söz konusu yaklaşımlar açıklandıktan sonra, yaklaşımlardaki farklılıkların birbirini tamamlayıcı özellikleri entegre edilerek bütüncül bir FinTek ekosistemi çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçevede sürdürülebilir bir FinTek ekosistemi bileşenleri talep, sermaye, regülasyon, insan kaynağı, altyapı ve teknolojik çözümlerden oluşmaktadır.

Çalışmada ikinci olarak, FinTek ekosisteminin önemli bir bileşeni ve aynı zamanda çıktısı olan dijital teknolojilere yer verilmiştir. Bu teknolojiler dağıtılmış defter teknolojisi, akıllı sözleşmeler, blok zinciri, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti, bulut bilgi işlem ve depolama, yapay zekâ ve makine öğrenmesi, biyometri, artırılmış ve sanal gerçeklik ve yakın alan iletişimi teknolojilerinden oluşmaktadır.

Çalışmada üçüncü olarak, dijital teknolojilerin tek başına veya entegre kullanımıyla ortaya çıkan dijital uygulamalar/iş modellerinin özellikleri açıklanmıştır. Dijital finansman alanında öne çıkan uygulama kitle fonlamadır. Kitle fonlama, yatırımcı riskine bağlı olarak yatırım amaçlı kitle fonlama ve yatırım amacı taşımayan kitle fonlama olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu çalışmada, Dijital Jeton İhraçları (ICOs) da kitle fonlamanın bir türü olarak alınmıştır. Yatırım amaçlı olmayan kitle fonlama bağış ve ödül bazlı olmak üzere iki türde gerçekleşirken; yatırım amaçlı kitle fonlama hisse senedi bazlı ve borç bazlı kitle fonlama (P2P kredi) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Dijital jeton ihraçları için genel kabul görmüş bir sınıflandırma olmamakla birlikte kendi içinde taşıdıkları ekonomik fonksiyonlara göre hizmet jetonları, ödeme jetonları ve varlık jetonları şeklinde türlere ayrılmaktadır.

Dijital uygulamalarda, yatırım alanında yüksek hızda alım satım yapılmasına olanak tanıyan yüksek frekanslı işlemler ön plana çıkmaktadır. Dijital finansal danışmanlıkta ise robo-danışmanlar insan müdahalesine gerek duymadan finansal danışmanlık sağlayan önemli bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Dijital ödemeler alanında mobil ödemeler, e-cüzdanlar ve kripto para büyük bir ilgiyle karşılanan uygulamalardır. FinTek uygulamaları finansal sistemde yalnızca bu uygulamalarla sınırlı kalmamakta; sigorta değer zinciri boyunca birçok konuda çözümler üretebilen sigorta teknolojileri (InsurTech) olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Accenture (2015). *The Rise of Robo-Advice, Changing the Concept of Wealth Management,* https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-2/Accenture-Wealth-Management-Rise-of-Robo-Advice.pdf.

Agidi, Richman Charles (2018). Biometrics: The Future of Banking and Financial Service Industry in Nigeria, *I.J. of Electronics and Information Engineering,* 9(2), 91-105.

Alegre, Ines ve Moleskis, Melina (2016). Crowdfunding: A Review and Research Agenda, *IESE Busines School University of Navarra Working Paper-1142-E October*, 1-38.

Arjunwadkar, Parag Y. (2018). *Fintech The Technology Driving Disruption in the Financial Services Industry*, Boca Raton, CRC Press.

ASBA (2017). *An Overview of FinTechs: Their Benefits and Risks,* Association of Supervisors of Banks of the Americas, http://www.asbasupervision.com/es/bibl/i-publicaciones-asba/i-2-otros-reportes/1603-orep24-1/file.

Basole, Rahul C. ve Patel, Shiv S. (2018). Transformation Through Unbundling: Visualizing the Global FinTech Ecosystem, *Service Science,* 10(4), 1-18.

Belleflamme, Paul, Lambert, Thomas ve Schwienbacher, Armin (2013). Crowdfunding: Tapping the Right Crowd (July 9, 2013). *Journal of Business Venturing,* 2014, 29(5), 585-609.

Benedetti, Hugo E and Kostovetsky, Leonard (2018). *Digital Tulips? Returns to*

Investors in Initial Coin Offerings (May 20, 2018). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3182169

Blakstad, Sofie, ve Allen, Robert (2018). *FinTech Revolution Universal Inclusion in the New Financial Ecosystem,* Palgrave Macmillan, Denmark.

Brogaard, Jonathan, Hendershott, Terrence ve Riordan, Ryan (2013). *High Frequency Trading and Price Discovery,* ECB Working Paper, No. 1602, European Central Bank (ECB), Frankfurt a. M.

Buchanan, Bonnie G. (2019). *Artificial Intelligence in Finance*, The Alan Turing Institute. https://doi.org/10.5281/zenodo.2612537.

Bulut, Esra (2019), FinTek: Kavramsal Bir Çerçeve, (ed). Hilal Yıldız, Ahmet Sedat Aybar) *Researches in Economics, Econometrics & Finance* içinde (213-235), IJOPEC Publication No: 2019/23, ISBN: 978-1-912503-86-5.

Chen, Jay ve Lei Junjıe (2018). *Fintech and Asymmetric Information:The Case of Lending Club.* https://static1.squarespace.com/ (Erişim Tarihi:05.06.2019).

Cummins M., Lynn T., Mac an Bhaird C., Rosati P. (2019). Addressing Information Asymmetries in Online Peer-to-Peer Lending. Lynn T., Mooney J., Rosati P., Cummins M. (ed.) *Disrupting Finance* içinde (15-31), Palgrave Studies in Digital Business & Enabling Technologies, https://doi.org/10.1007/978-3-030-02330-0_6.

Diemers, D., Lamaa, A., Salamat, J., Steffens, T. (2015). *Developing a FinTech ecosystem in the GCC.* Dubai: Strategy &.

Di Pietro, Francesca (2019). *Deciphering Crowdfunding, in Disrupting finance: FinTech and strategy in the 21st century*, Palgrave Studies in Digital Business & Enabling Technologies, Palgrave Macmillan, Cham.

E&Y (2018). *Türkiye FinTech Ekosisteminin Sürdürülebilir Gelişimi için 23 Öneri,* https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Fintech_Donusumu_Raporu/%24FILE/EY_Turkiye_Fintech_Donusumu_raporu.pdf. (Erişim Tarihi:05.06.2019).

E&Y (2016), UK Fintech: On The Cutting Edge, EY Report.

FCA (2016). *Feedback Statement Call for Input on Supporting The Development and Adopters of Regtech*. FS16/4, 1-16.

Feng, Yan, Fan, Xinlu ve Yoon, Yeujun (2015). Lenders and Borrowers' Strategies in Online Peer-to-Peer Lending Market: An Empirical Analysis of PPDAI.com, *Journal of Electronic Commerce Research,* 16(3), 242-260.

FINMA (2018). *Guidelines For Enquiries Regarding The Regulatory Framework For İnitial Coin Offerings (ICOs),* www.finma.ch.

Fisch, Christian (2019). Initial Coin Offerings (ICOs) to Finance New Ventures, *Journal of Business Venturing,* 34(1), 1-22.

FSB (2017). *Financial Stability Implications from FinTek*, Supervisory and Regulatory Issues that Merit Authorities' Attention.

Gomber, Peter, Koch, Jascha Alexander & Siering, Michael (2017). Digital Finance and Fintech: Current Research and Future Research Directions, *Journal of Business Economics*, 87, 537-580.

Gough, Neil (2 Şubat 2016). Online Lender Ezubao Took $7.6 Billion in Ponzi Scheme, China Says. The New York Times. https://www.nytimes.com/2016/02/02/business/dealbook/ezubao-china-fraud.html.

IIF (2016). *Innovation in Insurance: How Technology is Changing The*

Industry, https://www.iif.com/portals/0/Files/private/32370132_insurance_innovation_report_2016.pdf.

IOSCO (2017*). IOSCO Research Report on Financial Technologies (Fintech).* https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD554.pdf.

Kaal, Wulf A. ve Dell'Erba, Marco (2018). Initial Coin Offerings: Emerging Practices, Risk Factors, and Red Flags. *Fintech Handbook*, Florian Möslein & Sebastian Omlor (ed.), Verlag C.H. Beck (2018); U of St. Thomas (Minnesota) Legal Studies Research Paper No. 17-18. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3067615

Katal, Avita, Wazid, Mohammad ve Goudar, R. H. (2013). Big Data: Issues, Challenges, Tools and Good Practices, *IEEE*, 404-409.

Klöhn, Lars, Parhofer, Nicolas ve Resas, D. (2018). Initial Coin Offerings (ICOs): Economics and Regulation. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3290882

Koponen, A. (2006). E-Commerce, Electronic Payments, http://home.ku.edu.tr/~daksen/mgis410/materials/ECommerce_Electronic_Payments.pdf.

Kostin, Konstantin B. (2018). Foresight of the Global Digital Trends, *Strategic Management*, 23(1), 11-19.

KPMG (2017). *Value of FinTech*. https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/uk/pdf/2017/10/value-of-fintech.pdf. (Erişim Tarihi:01.06.2019).

Lacasse, R., Lambert, B.A., Osmani, E., Couture, C., Roy, N., Sylvain, J., ve Nadeau, F. (2016). *A Digital Tsunami: FinTech and Crowdfunding.* International Scientific Conference on Digital Intelligence Quebec City, Canada.

Lee, In, ve Shin, Yong Jae (2018). Fintech: Ecosystem, Business Models, Investment Decisions, and Challenges, *Business Horizons*, 61, 35-46.

Lin, Lin ve Chen, Christoper (2019). *The Promise and Perils of Insurtech.* NUS Law Working Paper 2019/021 NUS Centre for Banking & Finance Law Working Paper 19/03. https://ssrn.com/abstract=3463533.

Masood, Faraz ve Faridi, Arman Rasool (2018). An Overview of Distributed Ledger Technology and its Applications, *International Journal of Computer Sciences and Engineering*, 6(10), 422-427.

Mollick, Ethan (2014). The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study, *Journal of Business Venturing,* 29, 1-16.

Moran, Joseph D. (2018). The Impact of Regulatory Measures Imposed on Initial Coin Offerings in the United States Market Economy, 26 Cath. U. J. L. & Tech 213 (2018). https://scholarship.law.edu/jlt/vol26/iss2/7

Nagashree, R N, Vibha, Rao, Aswini, N. (2014). Near Field Communication", *IJWMT*, 4(2), 20-30.

Nakamoto, Satoshi (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. http://Bitcoin.org/Bitcoin.pdf.

Nicoletti, Bernardo (2017). *The Future of FinTech Integrating Finance and Technology in Financial Services,* Palgrave Macmillan, Italy.Nienaber, R. (2016). Banks Need to Think Collaboration Rather Than Competition. S. Chishti and J. Barberis (ed.), *The FinTech Book* içinde (20-22), Viley: UK. doi:10.1002/9781119218906.ch4

OECD (2018a). *Financial Markets, Insurance and Private Pensions: Digitalisation and Finance.*

OECD (2018b). *OECD Blockchain Primer,* https://www.oecd.org/finance/OECD-Blockchain-Primer.pdf.

OECD (2019). *Initial Coin Offerings (ICOs) for SME Financing*, www.oecd.org/finance/initial-coin-offerings-for-sme-financing.htm

Ringe, Wolf-Georg, Ruof, Christopher (2018). *A Regulatory Sandbox for Robo Advice,* ILE Working Paper Series, No. 14, University of Hamburg, Institute of Law and Economics (ILE), Hamburg.

Rodriguez-Ricardo, Yusimi, Sicilia,Marıa, Lopez, Manuela (2018) "What Drives Crowdfunding Participation? The İnfluence of Personal and Social Traits", *Spanish Journal of Marketing- ESIC,* 22(2), 163-182.

Sengupta, Joydeep ve diğ. (2019). *The Ecosystem Playbook: Winning in a World of Ecosystems,* McKinsey & Company.

Swiss Re Institute (2017). *Introduction and Focus.* https://www.swissre.com/dam/jcr:5b2e9a50-b389-45f9-9ad2-e4eae53dd524/1000_SRI_IntroAddress_201710.pdf.

Vuorenmaa, Tommi A. (2012). The Good, the Bad, and the Ugly of Automated High Frequency Trading, Journal of Trading, Winter 2013, 8(1), 58–74. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2088099

World Bank (2013). *Crowdfunding's Potential for the Developing World*, infoDev, Finance and Private Sector Development Department, Washington, DC: World Bank.

WEF (2017). *Beyond Fintech: A Pragmatic Assessment Of Disruptive Potential In Financial Services*, https://www.weforum.org/reports/beyond-fintech-a pragmatic-assessment-of-disruptive-potential-in-financial-services.

Wilkins, Carolyn (2016), Fintech and The Financial Ecosystem – Evolution or Revolution?, BIS Central Bankers' Speeches, https://www.bis.org/review/r160622a.htm (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

Zavolokina, Liudmila, Dolata, Mateusz, Schwabe, Gerhard (2016). *The FinTech Phenomenon: Antecedents of Financial Innovation Perceived by The Popupar Press,* Financial Innovation, Springer, 2-16.

Zheng, Zibin, Xie, Shaoan, Dai, Hong-Ning, Chen, Xiangping, Wang, Huaimin (2018). Blockchain Challenges and Opportunities: A Survey, *International Journal Web and Grid Services*, 14 (4), 352-375.

Bölüm 84

İNSAN, MEKÂN VE ZAMAN BAĞLAMINDA ARAÇ İLÇE MERKEZİNDE KİŞİLERE KARŞI İŞLENEN SUÇLARIN COĞRAFİ ANALİZİ

Evren ATIŞ[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi , Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü evrencografya@gmail.com

1.Giriş

Suçun mekânsal perspektifi ve analizi ile alakalı gelişimi birçok büyük değişim ve aşamalardan geçmiştir. Suçun geçirdiği başlıca yaklaşım aşamaları: kartografik determinist yaklaşım, ekolojik yaklaşım, çevresel kriminoloji ve suç coğrafyasıdır. (Harris: 1974, Lowman:1986)

Çevresel kriminoloji kadar coğrafi akımlardan olan Determinizm, Possibilizm, Probabilizm gibi doğal çevre-insan-mekân etkileşimi ile alakalı birçok yaklaşımında suçun mekânsal dağılışında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Determinist görüşe göre (Çevreci - Environmentalizm) tabiat yani doğal çevre insanın davranışları üzerinde en geniş etkiye sahip olan bir faktör olduğunu savunur. Suç coğrafyası içinde önemli olan bu yaklaşım insanın mekân üzerindeki davranışlarının bir bölümünü de etkileyen doğal çevre şartları suç olaylarının oluşumu üzerinde de etkilidir. Nitekim suç olayları üzerinde çevresel faktörler yanı sıra toplumların kültürel değerleri, günlük yaşam alışkanlıkları, eğitim seviyeleri, ekonomik imkânları, homojen veya heterojen toplumsal kümelenmeler, coğrafik anlamda suça etki eden bazı faktörlerdendir. Suç coğrafyası da bahsi geçen bu konuların suç üzerine yapmış olduğu etkileri ve mekânsal dağılışı arasındaki nedenselliği üzerine yoğunlaşır.

Suç coğrafyası aynı zamanda suç eylemlerinin ortaya çıktığı ve kriminal davranışın sosyal ve kültürel organizasyonunun mekânsal bir perspektifle incelenmesidir. (Georges: 1978) Suçun coğrafyası, suç olayında çevresel faktör ve bunun sonucu olarak, toplumun ekolojisini ve yapısını içeren bir konuya da odaklanır. Fiziksel, sosyo-ekonomik ve politik faktörlerle birlikte (Georges-Abeyie, Harries:1980) suç ve suç coğrafyası kavramı toplumlara ve mekânların farklılığına göre farklılık gösterebilir (Mayhew,2009). Mekânların coğrafi özellikleri, toplumların yaşayış biçimleri, ekonomik faaliyetleri ve kültürel değerleri suç olayı üzerine etki etmektedir. Kültürel yayılma yoluyla bir toplumdan başka bir topluma veya bir kuşaktan başa bir kuşağa aktarılan toplumsal değerler, suçun çeşidi ve sayısı üzerine etki etmesi bakımından suç coğrafyasının ilgilendiği başlıca konulardandır.

Suç kavramında bölgesel farklılıklar, toplumun türleri, nüfusları ve kültürleri suç coğrafyası açısından önemlidir.(Kim:2014) Suç evrensel bir olgudur. Evrenselliğinin yanında suçun bir başka niteliği de göreceli olmasıdır. Suçu oluşturan fiiller toplumdan topluma veya aynı toplumda zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Bir toplumda suç sayılan fiiller başka bir toplumda suç sayılmazken, bir toplumda bir dönem suç olan bir fiil, zaman içinde sosyal yapının değişmesi ile suç olmaktan çıkabilir. Bazen de bunun tam tersi durumlarla da karşılaşılabilir. (Kurtulgan: 2018)

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun yaşam modelleri ve toplumsal

değerleri üzerinde dönüm noktaları sayılabilecek bazı gelişmeler olmuştur. Avcı ve toplayıcı bir yaşamadan çeşitli toplumsal gelişmelere bağlı olarak yerleşik hayata geçiş insanların yaşam şekilleri üzerinde bazı değişiklere sebep olmuştur. Bununla birlikte Sanayi Devrimi ile önce Avrupa sonrasında ise diğer kıta ülkelerini etkisi altına alan sanayileşme hareketi neticesinde hızlanan şehirleşme faaliyetlerine bağlı olarak, kırsal yerleşim tarzından şehirsel hayat modeline geçiş insanların hayat tarzı yanında kültürel değişimler yani halk kültüründen popüler kültüre geçişler, belirli bir mekâna nüfusun toplanarak daha fazla sosyo-ekonomik etkileşime geçmesi, değişen dünya görüşü suç sayılarının artmasına ve özelliklede kırsal yaşam tarzında görülmeyen birçok yeni suç çeşidinin ortaya çıkarak, günümüz toplumunun en önemli sorunu olmuştur.

Dünya üzerinde birçok büyük veya küçük şehirde suç giderek artan bir sorun haline gelmeye başlamıştır. (Ackerman ve Murray:2004) Dünyadaki en önemli yerleşme alanları olan şehirlerin güvenliği toplumun her kesimi üzerinde oldukça önem arz etmektedir. (Çildam:2019:49) Nitekim suç faaliyeti çağdaş toplumda önemli bir endişe olmaya hala devam etmektedir. Çoğu ülkede kabul edilemez düzeyde artan suç ve suçluluk Dünya da sanayileşmiş ülkelerin çoğunda polis tarafından kaydedilen suç oranları yaklaşık 30 yıl öncesinin üç katı kadardır. (Waller ve Welsh, 1999) 55 ülkede suçun yayılması ile ilgili yapılan Uluslararası Suç Mağduru Anketine (ICVS) göre; Afrika'nın da dahil olduğu Dünya'nın altı büyük bölgesi olan Asya, Merkezi ve Doğu Avrupa, Latin Amerika, Yeni Dünya ve Batı Avrupa dan elde edilen bulgulara göre 1989-1996 yılları arasında ankete katılanlar, Dünya'nın neresinde olursa olsun suç olayı ile bir kez dahi olsa karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. (Van Dijk, 1999) ICVS sonucuna göre beş yıllık süre zarfında suç olayı sadece bir ülkede değil Dünya'nın hangi ülkesinde olursa olsun büyük şehirlerde özelliklede her üç kişiden ikisinin kişilere karşı suçlar neticesinde mağdur olma ihtimalinin olduğu, soygun, saldırı veya cinsel suçlara karşı karşıya kaldığı görülmüştür. (Van Dijk, 1999) Özelliklede endüstriyel dönem sonrası büyük veya küçük şehirlerdeki çoğu toplumu sosyo-ekonomik açıdan suç kavramı etkilemiştir. (Ackerman :1998)

Suçun mekânsal analizinin amacı coğrafi veriler ile suç arasındaki ilişkiyi tanımlamak ve örüntüleri açıklamaya çalışmaktır. (Shaw ve McKay :1942 Aktaran: Ackerman ve Murray:) Suç olgusunun-olayının mekânla ya da coğrafi ortamla sıkı bir ilişkisi söz konusudur. Sonuçta suç olarak nitelendirilen olaylar, belirli bir mekân parçasında ve insanlar tarafından gerçekleştirilir. Bu açıdan suçlar, coğrafyanın da ele aldığı konular arasında yer alır. (Taş ve Akça, 2015:62) Suç araştırmalarında; modernleşme, endüstrileşme, sosyal hareketlilik, kentleşme, aile yapısı, akran grubu, kültürel yapı, sosyalleşme biçimi, medeni durum, öğrenim düzeyi, din, yerle-

şim yeri, sınıfsal konum, işsizlik ve yoksulluk gibi çok sayıda değişkenin çözümleme unsuru olarak ele alındığı görülmektedir (Kızmaz: 2003).

2. Amaç Veri ve Yöntem

Bu çalışma kapsamında Araç İlçe Merkezi'nde 2016-2018 yılları arasında meydana gelen kişilere karşı işlenmiş suçların coğrafi analizi yapılmıştır. Bu araştırma ile inceleme sahasında suçun çeşitli coğrafi faktörler altında zamansal ve mekânsal dağılımını ortaya koyup, suça sebep olan bazı soruların cevapları aranarak, elde edilen verilerin coğrafi bakış açısıyla dağılışının yapılıp mekânla bağını kurmak amaçlanmıştır.

Çalışma sahası olarak Kastamonu ilinin Araç ilçe merkezi seçilmiştir. Bunda söz konusu ilçe merkezinin; Zonguldak-Karabük-Kastamonu arasında yer alan ve yine bu ulaşım koridorunu Orta ve Doğu Karadeniz'e bağlayan önemli bir karayolu üzerinde olması yanında, nüfusun çok olduğu yerde suç sayısı da fazladır yaklaşımından farklı olarak araştırma sahasında bu durumun her yerleşim biriminde aynı olmayacağı şeklinde bulgular elde edilmesi nedenleri belirleyici olmuştur.

Bu çalışmada Araç İlçe Merkezinde ortaya çıkan kişilere karşı işlenmiş suçlarla alakalı şu sorulara cevap aranmıştır. Suç ile mekân arasında nasıl bir ilişki vardır? Nüfus özellikleri ile suç türleri ve sayısı arasında ilişki var mıdır ve bu durum suçun dağılışını nasıl etkiler? Ekonomik durumun suç üzerinde etkisi var mı? İlçe merkezinde suçun yoğun işlendiği mekânlar nerelerdir?

Çalışmada kullanılmış olan kişilere karşı işlenmiş suç istatistikleri ve diğer veriler; resmi kurumlardan elde edilen kaynaklar yanı sıra, yöre halkıyla yapılan anket ve mülakatlar ile gezi-gözlem sonucunda elde edilmiştir. Bu çalışmada Araç İlçe Merkezinde üç yıllık dönemde (2016-2018) meydana gelmiş kişilere karşı işlenmiş suçlar, suç coğrafyası çalışmalarında kullanılan genel ve özel yöntemlerden biri olan daha çok ayrıntı çalışma gerektiren özel çalışma yöntemi ile mekânsal analizi yapılarak elde edilen sonuçlarla coğrafi bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Çalışmada nicel araştırma veri toplama modellerinden, alan taraması (survey) yaklaşımına başvurulmuştur. Anketlerde basit tesadüfi örneklem uygulanmış ve evrenden istenilen sayıda kişiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.Çalışma Alanının Lokasyonu

Araç İlçesi Karadeniz Bölgesinin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alır. Kastamonu ilinin bir ilçesi olan Araç, Kastamonu Merkez İlçenin batısında yer almaktadır. Kuzeyinden büyük oranda Daday (Kastamonu) ilçesi ile komşudur. Doğudan Kastamonu Merkez İlçe ve İhsangazi (Kastamonu) ile çevrilidir. Güneyden Çankırı, batıdan ise Karabük illeri ile sınırlanır.

Zonguldak-Karabük-Kastamonu karayolu üzerinde yer alan İlçe merkezi Araç Çayı'nın kuzey kısmında yer alır. İlçe merkezi Kastamonu'ya 45 km, Ankara'ya 290, Karabük'e 65 km, İstanbul'a 450 km uzaklıkta yer alan bir konumdadır (Harita 1).

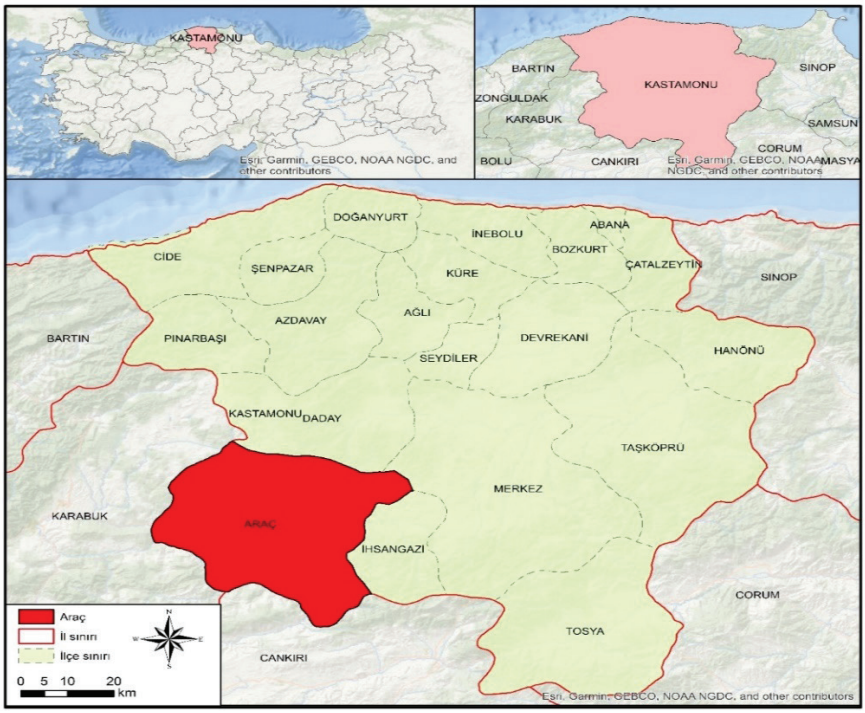

Harita 1. *Çalışma Alanının Lokasyon Haritası*

4.Bulgular

Ülkemiz, Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına göre kişilere karşı suç başlığı altında şu sınıflamalar yapılmıştır: Cinsel Dokunulmazlığına Karşı Suçlar, Hürriyet ve Şerefe Karşı Suçlar, Kişilere Karşı Diğer Suçlar ve Kişilere Karşı Tasnif Dışı Suçlar şeklinde üst başlıklara ayrılmıştır. Araştırmaya konu olan Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı işlenen suçlar içerisinde; kasten yaralama, taksirle yaralama, tehdit, hakaret, cinsel suçlar ile kayıp şahıslar en çok yaşanan suçlar olmuştur. İnceleme sahasında görülen suçlardan kasten ve taksirle yaralama Hayata ve Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar içerisinde, Tehdit ve Hakaret; Hürriyet ve Şerefe Karşı Suçlar, Cinsel Suçlar; Cinsel Dokunulmazlığına Karşı Suçlar içerinde yer alır. Kayıp Şahıs suçu ise intihar, intihara teşebbüs, iş kazası ve şüpheli ölüm gibi aslında takibi gereken suçlardandır. Şahsı yani kişiyi ilgilendiren bir suç eylemi olduğundan kişilere karşı tasnif dışı suç başlığı altında bu çalışmada incelenmiştir.

İnceleme sahsında 2016-2018 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemde

toplam 922 suç işlenmiştir. Toplam suç miktarı içerisinde 776 adet kişilere karşı suç meydana gelmiştir. Bu dönemde toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suç sayısı, malvarlığına karşı işlenen suçlardan çok daha fazladır. Şöyle ki Araç İlçe Merkezinde meydana gelen toplam suçların % 84'ünü kişilere karşı suçlar oluşturmuştur. Bu oran malvarlığına karşı işlenen suçların neredeyse altı katı kadardır.

Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı işlenen suçların toplam suçlar içerisindeki sayı ve oranı bakımından mahalleler arası sıralamada farklılıklar görülür. Bazı mahalleler işlenen suç sayıları bakımından önde yer alırken, bazıları ise toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suçların oranı bakımından önde yer alır.

Araştırma sahasını oluşturan mahalleler içerisinde kişilere karşı suçların en fazla görüldüğü yer Çay Mahallesi'dir (274). Ancak Yukarı Araç Mahallesi 2016-2018 yılları arasında toplan suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suç oranının en yüksek olduğu mahalle olmuştur. Şöyle ki üç yıllık süre içerisinde toplamda 147 suçun işlendiği mahallede, 136 kez kişilere karşı suçlar işlenmiştir. Başka bir ifadeyle Yukarı Araç Mahallesinde işlenen suçların % 92'sini kişilere karşı suçlar oluşturur. Bu mahalleden sonra toplam suç sayısı içerisinde kişilere yönelik en fazla suç oranın ortaya çıktığı yer Çay Mahallesidir. Yani Çay Mahallesinde toplam suçların % 89'unu kişilere karşı suçlar meydana getirmiştir (Harita 2).

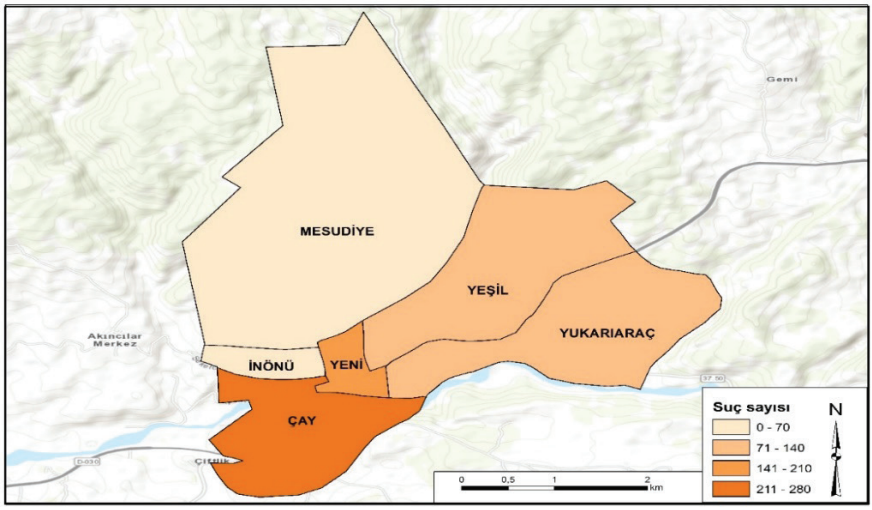

Harita 2. *Araç İlçe Merkezi'nde Kişilere Karşı Suçların Mahallere Göre Dağılışı.*

Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı suçlar en fazla görüldüğü bir diğer mekânlar ise Yeni ve Yeşil Mahalleridir. Toplam 246 suçun işlendiği Yeni Mahallede 195 adet kişilere karşı suç işlenmiştir. Yani bahsi geçen mahallede toplam işlenen suçların % 79'unu kişilere karşı suçlar oluşturur. Yeni Mahalleden sonra kişilere karşı işlenen suçların sayısı bakımından en çok

işlendiği Yeşil Mahallede ise 107 adet kişilere karşı suç işlenmiştir. Toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suçun oranında ise İnönü Mahallesi (%78), Yeşil Mahallenin (%75) önünde yer alır. Toplamda 78 suçun işlendiği adı geçen mahallede kişilere karşı 61 kez işlenen bu suçun toplam suçlara oranı ise %78'dir.

Kişilere karşı suçların sayısı bakımından Araç İlçe Merkezinde en az ortaya çıktığı iki mahalle Mesudiye (3) ve İnönü'dür (61). Bu mahalleler içerisinde kişilere karşı suç türünde en az suçun ortaya çıktığı mahalle ise Mesudiye olmuştur. Toplam suç sayıları ve diğer suç başlıkları içerisinde de en az suçun meydana geldiği mahalle olan Mesudiye'de işlenen toplam 4 suçun 3'ünü kişilere karşı suçlar oluşturur (Tablo 1).

Tablo 1. *Araç İlçe Merkezi Kişilere Karşı Suçların Mahallelere Dağılımı ve Toplam Suç Sayısına Göre Oranı.*

Mahalleler	Toplam Nüfus	Toplam Suç Sayısı	Kişilere Karşı Suç Sayısı	Toplam Suça Oranı
Çay	889	307	274	% 89
İnönü	836	78	61	% 78
Mesudiye	84	4	3	% 75
Yeni	1267	246	195	% 79
Yeşil	1470	140	107	% 76
Yukarı Araç	2139	147	136	% 92
Toplam	6685	922	776	% 84

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir.

Araştırma Sahsında 2016-2018 dönemini kapsayan süreçte toplam işlenen 922 suçun 776 tanesini kişilere karşı suçlar oluşturur. Bu suç sayısı malvarlığına ve diğer suç çeşitlerine göre oldukça fazladır. Araç İlçe Merkezinde kişileri hedef alarak işlenen suçlar içerisinde 307 adet suçla (%39,5) kasten yaralama olurken, en az işlenen suç türü ise 19 (% 2,5) kez meydana gelen kayıp şahıs suçu olmuştur. Yine kişilere karşı suç başlıkları toplamında 274 suç sayısı ile (% 35,3) Çay Mahallesi ilk sırada yer alırken, sadece 3 suçun işlendiği (% 0,3) Mesudiye Mahallesi en güvenli Mahalle konumunda olmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. *Araç İlçe Merkezi Kişilere Karşı Suçların Türlerine Göre Mahallelere Dağılımı.*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Kasten Yaralama	115	33	1	65	40	53	307	39,5
Taksirle Yaralama	82	10	2	72	34	57	257	33,1

Tehdit	39	9	0	30	16	12	106	13,6
Hakaret	29	6	0	16	8	7	66	8,5
Cinsel Suçlar	6	1	0	7	3	4	21	2,7
Kayıp Şahıs	3	2	0	5	6	3	19	2,5
Toplam	**274**	**61**	**3**	**195**	**107**	**136**	**776**	100
Mahalle Bazında %	35,3	7,8	0,3	25,1	13,7	17,5	-	100

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).

Kasten yaralama suçundan sonra, taksirle yaralama suçu kişilere karşı suçlar içerinde en fazla görülen suç çeşididir. 257 adet taksirle yaralama suçunun işlendiği İlçe merkezinde bu suç kişilere karşı işlenen suçlar içerisinde % 33,1 orana sahiptir. Taksirle yaralama suç eylemi de kasten yaralama suçunda olduğu gibi yine Çay Mahallesi ilk sırada yer almaktadır.

İnceleme dönemi içerisinde Çay Mahallesinde 82 adet taksirle yaralama suçu işlenmiştir. Bu mahalleyi 72 suç sayısıyla Yeni ve 57 kez işlenen suç ile Yukarı Araç Mahalleleri takip etmiştir. Diğer suç türlerinde olduğu gibi araştırma sahasında en az suçların işlendiği mahalle Mesudiye olmuştur. Bu mahallede üç yıl içerisinde sadece 2 kez taksirle yaralama suçu işlenmiştir.

Araç İlçe Merkezinde toplam 776 kez işlenen kişilere karşı suçun, 106 tanesini tehdit suçu oluşturur. Kişilere karşı suçlar içerinde % 13,6 oranına sahip olan bu suç türü, en fazla Çay Mahallesinde görülürken, Mesudiye Mahallesinde bu suç türüne hiç rastlanılmamıştır. Bununla birlikte Yeni ve Yeşil Mahallerinde tehdit suçunun en fazla görüldüğü yerlerdir.

Kişilere karşı işlenen suç eylemlerinden bir tanesi de hakaret suçudur. Bu suç grubu içerisinde şahısların onur ve haysiyetine, toplumdaki statü ve değerine yönelik bir eylem olduğu ve insanları mental yönden daha çok etkileyip, tesiri uzun süren bir suç çeşididir. Araştırma sahasında toplam 66 kez işlenen bu suç eylemi kişilere karşı işlene suçlar içerisinde % 8.5 oranı ile en fazla işlenen dördüncü suç çeşidi olmuştur. Hakaret suçu en fazla Çay ve Yeni Mahallede olurken, bu suça Mesudiye Mahallesinde hiç rastlanılmamıştır.

Bir toplumun değer yargılarını yozlaştıran ve belirli bir mekân da yaşayanlar üzerinde en çok etkiye sahip suçlardan bir diğeri de cinsel suçlardır. Araç İlçe Merkezinde üç yıllık zaman diliminde kişilere karşı işlenen suçlar içerisinde kayıp şahıslar suçundan sonra en az görülen suç türü cinsel suçlardır. 21 kez işlenen bu suç türü kişilere karşı işlenen suç başlığı içerinden % 2.7'lik bir orana sahiptir. Genel suç başlığı ve bazı alt

başlık suçlarında genelde Çay Mahallesi en önde olmasına rağmen cinsel suçlarda durum böyle değildir. Cinsel suçların 7 kez ile en fazla görüldüğü mekân Yeni Mahalle olmuştur. Bu suç türünde Yeni Mahalleden sonra Çay ve Yukarı Araç Mahalleleri gelir.

İnceleme sahasında görülen kişilere karşı işlenmiş 776 suç türü içerinde kayıp şahıslar suçu sadece 19 kez görülmüştür. Araç İlçe Merkezinde % 2,5 ile en az görülen suç türü olmuştur. Kayıp şahıslar suçu bazı faaliyetleri bir arada bulundurur. Mesela ikametten kaçarak ailesinden uzaklaşan ve kendisine ulaşılmasını istemeyenlerin aileleri tarafından yapılan şikâyetine bağlı olarak ortaya çıkan ve yine kaçırılan şahıslar, çeşitli rahatsızlıkları nedeniyle ikamet yerini bulamayanlarda bu suç başlığı altında tasniflendirilir. Mahalle bazında kayıp şahıs suç eylemi en fazla Yeşil ve Yeni Mahalle de görülmüşken Mesudiye Mahallesinde bu suç eylemi hiç yaşanmamıştır.

Aynı mekânda yaşayanların oluşturdukları toplumsal yapının dinamiği de suçun yoğunluğu üzerinde etkilidir. Nitekim suç unsuru üzerinde toplumun yapısının gerek dinsel, gerek ırksal, gerekse de dilsel anlamda heterojen veya homojen olmasının önemi vardır. Aynı soydan veya ırktan gelen kümelenmiş toplumlar için bazen birincil derecede sosyal ilişkileri olan toplumlarda çoğu suçun önlenmesine etki edebildiği gibi bazen de aynı ekonomik hedefe yönelen aynı soydaştan olan aile yapılarının arasındaki rekabet ortamı hakaret, tehdit veya mala zarar verme gibi suçları da tetiklemektedir. Yine bir şehre göç eden aynı soy veya ırktan insanların ilk yerleştikleri yerler sonradan yine aynı şehre göç edenler için bir kümelenme yani toplanma alanına dönüşür. Bu kümelenme alanları zamanla bir toplumsal veya kültürel bütünlük oluşturup insanları aynı ekonomik uğraşlara iter ve bu olay aynı davranış kalıplarının ortaya çıkmasına sebep olur. Bu durum aynı suç davranışı özellikleri etrafında bir demografik grubu kümelendirebilir. Yine ekonomik imkânların olumsuz etkileri, işsizlik sorunu nedeniyle de ekonomik sorunların yarattığı sosyal düzensizlik ve sosyal tabakalaşma gibi birçok olumsuz etki bir mekândaki suçun dağılışı, suçun türü ve sayısı üzerinde etkili olur. Araştırma sahasında Çay mahallesindeki işsizlik, ekonomik yoksunluk sorunları, suç bilinci pek oluşmamış tek tip topluluklarının bir mekânda kümelenmesi yani etnik homojenlik suç sayısı üzerinde etkili olmuştur.

Araç İlçe Merkezi'nde kişilere karşı suçlar, en fazla Nisan (86), Temmuz (81) ve Ağustos (73) aylarında işlenmiştir. Buna karşılık kişilere karşı suçların en az işlendiği ay Ocak (43) olmuştur. Özelikle kış mevsiminden sonra artan sıcaklıklara bağlı olarak insanların daha çok dışarda zaman geçirmelerinden kaynaklı sosyal etkileşim nedeniyle suç olaylarında da artış meydana gelmektedir (Grafik 1).

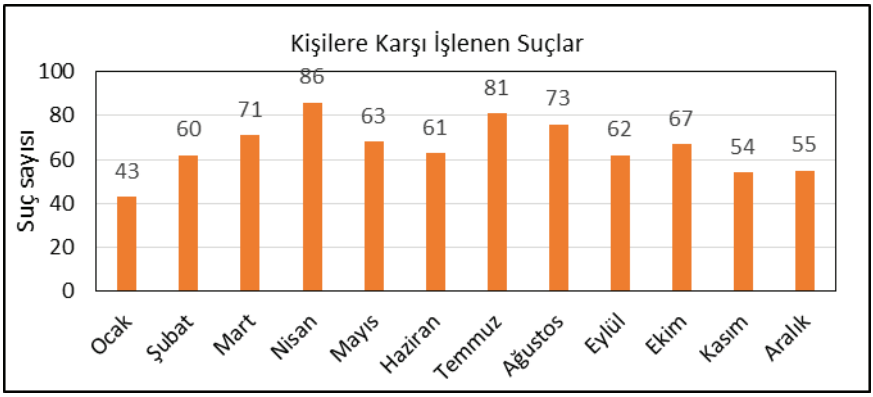

Grafik 1. *Araç İlçe Merkezi'nde Kişilere Karşı İşlenen Suçların Aylara Göre Dağılımı.*

Araştırma sahasında kişiler karşı işlenen suçların günlere göre dağılışında 150 suçla cuma günü ilk sırada gelmektedir. Haftanın ilk günlerinden olan pazartesi ve salı suç sayısının fazla olduğu diğer günler arasında yer almaktadır. Bun dışında kamu mesaisinin olmadığı hafta sonları, kır-ilçe merkezi arasında hareketliliğin azaldığı günler olması nedeniyle suç sayısının da düşmesine neden olmuştur (Grafik 2).

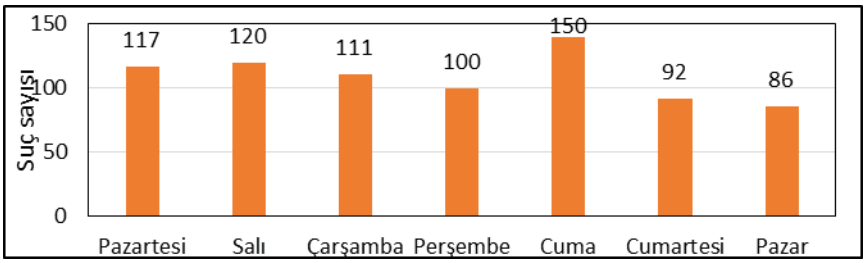

Grafik 2. *Araç İlçe Merkezi'nde Kişilere Karşı İşlenen Suçların Günlere Göre Dağılışı.*

İnceleme sahasında kişilere karşı işlenen suçların gün içerindeki zamansal dağılışına bakıldığında; ikinci zaman dilimi (273) en çok suçun işlendiği dilim olurken, dördüncü zaman dilimi (86) adı geçen suçun en az yaşandığı zaman dilimi olmuştur (Grafik 3). İkinci zaman diliminin asayiş olaylarının en fazla işlendiği zaman dilimi olmasındaki faktörlerden bir tanesi de, bu zaman dilimi içerisinde sokaklardaki kalabalığın fazla olması ve durum sonucunda oluşan sosyal etkileşim ortamında yüksek suç olaylarının meydana gelmesidir.

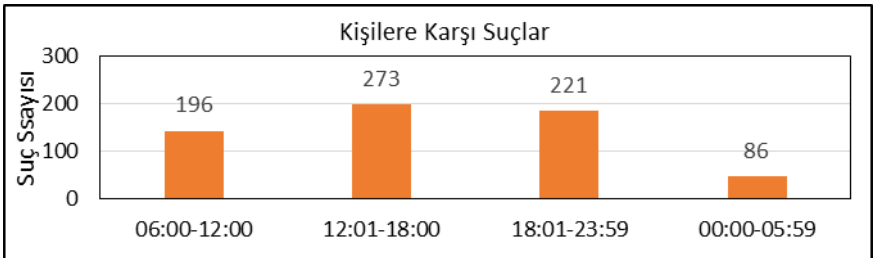

Grafik 3. *İnceleme Sahasında Gün İçerisinde Kişilere Karşı İşlenen Suçların Zamansal Dağılımı*

4.1. Kasten Yaralama

Kasten yaralama suçu, kişilerin bilerek ve isteyerek herhangi bir yanlışlık olmadan bilinçli bir hareketle, başka bir kişinin vücudunu hedef alarak ona acı verecek şekilde yaralamak veya sağlığının bozulmasına sebep olan bir suç eylemidir.

Araştırma sahasında kişilere karşı işlenen suçlar içerisinde kasten yaralama en fazla görülen suç türü olmuştur. Araç İlçe Merkezinde 776 adet kişilere karşı işlenen suçlar içerinde 307 kez kasten yaralama suçu görülmüştür. Kasten yaralama suçu kişilere karşı işlenen suç türü içerisinde %39'luk bir oranla ilk sırada yer alır. Mahalleler içerisinde % 41,9 ile Çay Mahallesi en önde gelmektedir. Araştırma dönemi içerinde 307 suçun 115 tanesi Çay Mahallesinde meydana gelmiştir. 65 suçun işlendiği Yeni Mahalle kasten yaralama suç türünün en fazla görüldüğü ikinci mahalle olmuştur. Bu mahalleyi 53 suç sayısı ile Yukarı Araç Mahallesi takip etmektedir. Mesudiye Mahallesi'nde ise kasten yaralama suçu sadece bir kez işlenmiştir (Tablo 3, Harita 3).

Tablo 3. *Araç İlçe Merkezi'nde Kasten Yaralama Suçunun Mahallelere Göre Dağılımı.*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Kasten Yaralama	115	33	1	65	40	53	307	39,5
Kişilere Karşı Toplam Suç Sayısı	274	61	3	195	107	136	776	-
Kasten Yaralama Suçunun Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	41,9	54,1	33,3	33,3	37,3	24,2	39,5	-

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).

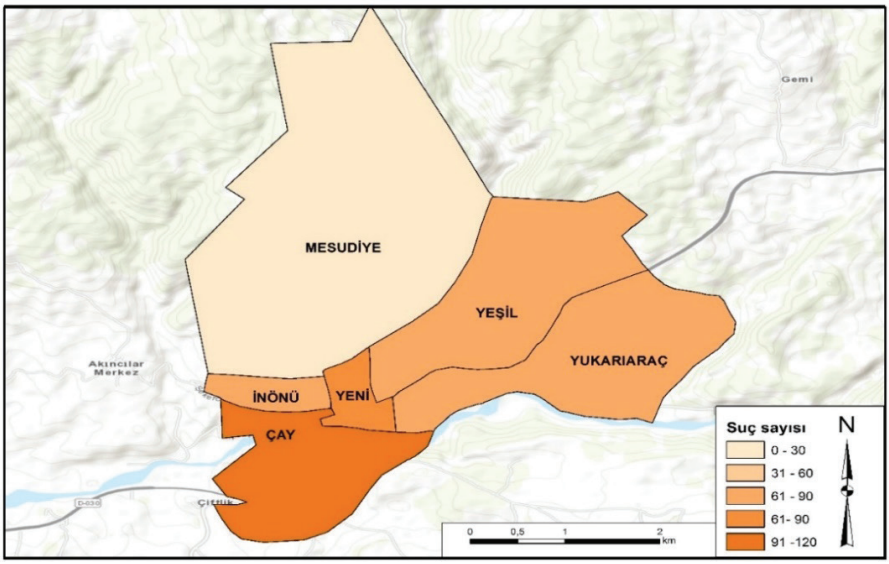

Harita 3. *Araç İlçe Merkezi'nde Kasten Yaralama Suçunun Mahallelere Göre Dağılışı*

Kasten yaralama suçunun aylara göre dağılışında en yüksek suç Nisan (40) ayında gerçekleşmiştir. Onu Ekim (34) ve Kasım (31) ayları takip etmiştir. Buna karşılık ne düşük suç ise mekândaki nüfus hareketliliğinde en aza indiği Ocak (17) ayında gerçekleşmiştir. İklimin insanların mekândaki başta sosyo-ekonomik faaliyetler olmak üzere birçok faaliyetini kısıtladığı kış mevsimi birçok suç türünde olduğu gibi kasten yaralama suçunun da en az işlenmesine sebep olmuştur (Grafik 4).

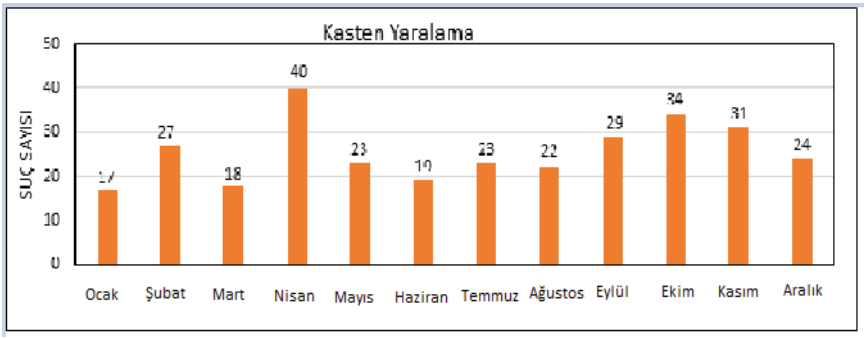

Grafik 4. *Araç İlçe Merkezi'nde Kasten Yaralama Suçlarının Aylara Göre Dağılımı.*

Kasten yaralama suçunu günlere göre dağılışında en çok Cuma (68), en az işlendiği gün ise Pazardır (20). Araç İlçe Merkezi'nde Cuma günü kasten yaralama suçunun en fazla olması o gün kurulan haftalık pazarın yanı sıra haftanın son iş gününün gerek ilçe merkezinde yaşayanlar gerekse de kırsal nüfusun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için ilçe merkezinde

ikamet edenler ile birlikte oluşturdukları sosyo-ekonomik etkileşim durumu kaçınılmaz olarak suç sayısının diğer günlerden fazla olmasına neden olmaktadır (Grafik 5).

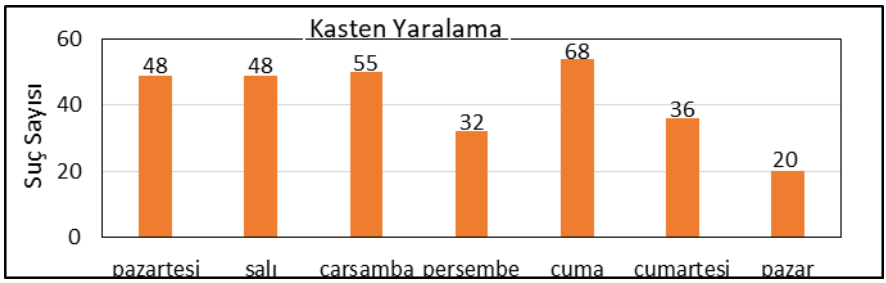

Grafik 5. *Araştırma Sahasında Kasten Yaralama Suçunun Günlerle İlişkisi.*

Kasten yaralama suçunun gün içerisindeki zamansal dağılışında, birinci zaman diliminden üçüncü zaman dilimine kadar kademeli olarak suç sayısında bir artış gözlenir. Gün içerisinde üçüncü zaman dilimi en çok suçun yaşandığı zaman olurken, dördüncü zaman dilimi suçun en az ortaya çıktığı zaman olmuştur. Suçların zaman dilimlerine göre dağılışına bakıldığında üçüncü zaman diliminde 130, ikinci zaman diliminde 102, birinci zaman diliminde 58 ve dördüncü zaman diliminde ise 17 kez bu suç işlenmiştir (Grafik 6).

Dördüncü zaman diliminde suç oranının en az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi gece saatlerinde herhangi bir sosyal etkileşim ortamının olmaması ve mekânın tenhalaşması kasten yaralama suçunun bu zaman diliminde azalmasına olanak sağlamıştır.

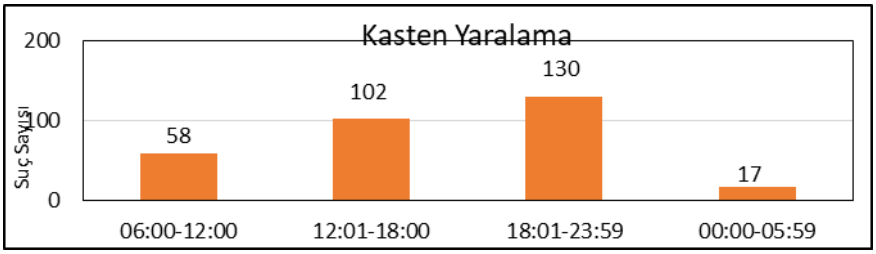

Grafik 6. *Araç İlçe Merkezi'nde Kasten Yaralama Suçunun Gün İçerisindeki Dağılışı.*

4.2. Taksirle Yaralama

Taksirle yaralamaya sebebiyet verme suçu, kasten yaralama suçundan bağımsız bir suç olup, fail yaralama sonucunun meydana gelmesini istememekte; ancak göstermesi gereken dikkat ve özeni göstermediği için bu netice meydana gelmektedir. Taksirle insan yaralamada, kasten insan yaralamadan farklı olarak, failde yaralama neticesine yönelik doğrudan veya olası kast bulunmamaktadır (Apaydın: 2011).

Araç İlçe Merkezi'nde 2016-2018 yıları arasında 257 kez taksirle yaralama suçu meydana gelmiştir. Taksirle yaralama suçunun mahalle bazında dağılışında farklılıklar görülür. Suç oranı en yüksek mahalle Çay (82) iken bu suç türünün en az rastlandığı yer Mesudiye Mahallesidir (2) (Tablo 4, Harita 4). Çay ve Mesudiye Mahallelerinin demografik özellikleri yanı sıra mekândaki ekonomik zıtlıkların yarattığı sosyal gerginlik suçun türü ve sayısı üzerinde etkili olmuştur. Mesudiye Mahallesinde ise nüfusun az ve ağırlıklı emekli kesimden oluşması daha sakin bir yaşam tarzı nedeniyle diğer suçlarda olduğu gibi bu suç türünün de az olmasında etkili olmuştur.

Tablo 4. *Araç İlçe Merkezi'nde Taksirle Yaralama Suçunun Mahallelere Göre Dağılımı.*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Taksirle Yaralama	82	10	2	72	34	57	257	33,1
Kişilere Karşı Toplam Suç Sayısı	274	61	3	195	107	136	776	-
Taksirle Yaralama Suçunun Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	29,9	16,3	66,3	36,9	31,7	41,9	-	100

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).

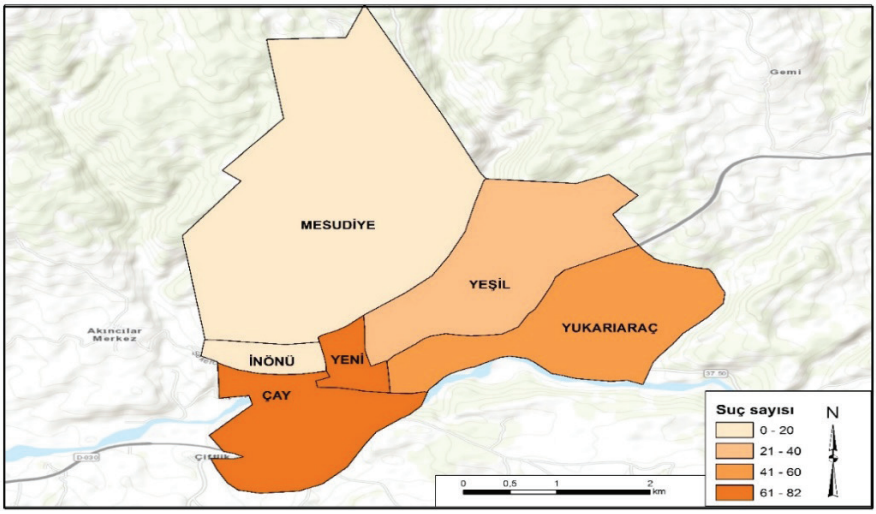

Harita 4. *Araç İlçe Merkezi'nde Taksirle Yaralama Suçunun Mahallelere Göre Dağılışı.*

Taksirle yaralama suçunun üç yıllık aylara göre dağılış grafiğine göre en fazla suçlar Mart (33), Temmuz (29) ve Haziran (27) aylarında m.eydana gelmiştir. Buna karşın taksirle yaralama suçunun araştırma sahasında en az işlendiği aylar Ocak (11) ve Kasım (12) ayları olmuştur. Bir yerleşim biriminde yaşayanların yakın çevresinde gelişen olaylara karşı yaklaşımları da suç sayısı üzerinde etkili olur. Nitekim eğitim, sosyal çevre veya kültürel kazanımlarla elde edilen ve etnocoğrafyanın da ilgi alanına giren etnosların kimlik ve benlik kavramı suç algısı ve dolayısıyla da suç sayısı üzerinde etkilidir. Örneğin suç bilincinin oluşmadığı toplumların kümelendiği yerlerde suç oranı da yüksektir. Yörede yapılan anket ve mülakatlara göre Çay Mahallesinde yaşayan bazı halk gruplarında suç bilincinin oluşmadığına dair görüşler belirtilmiştir. Taksirle yaralama suçu sadece şahıslar arasında olmayabilir. Trafik kazası sonucu da taksirle yaralama suçu ortaya çıkabilir. Araç İlçe Merkezi'nin çekirdeği konumunda da olan Yeni Mahalleden Zonguldak-Karabük-Kastamonu Şehirlerarası Karayolu geçmektedir. Batı Karadeniz'in önemli bir geçiş güzergâhını oluşturan bu karayolunun İlçe Merkezinden geçen kısmı için ulaşım altyapısı yetersiz olduğundan trafik kazalarına bağlı olarak taksirle yaralama suçunun oluşmasına zaman zaman sebep olmaktadır **(**Grafik 7, Fotoğraf 1). Yapımına devam edilen çevre yolu bu sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır.

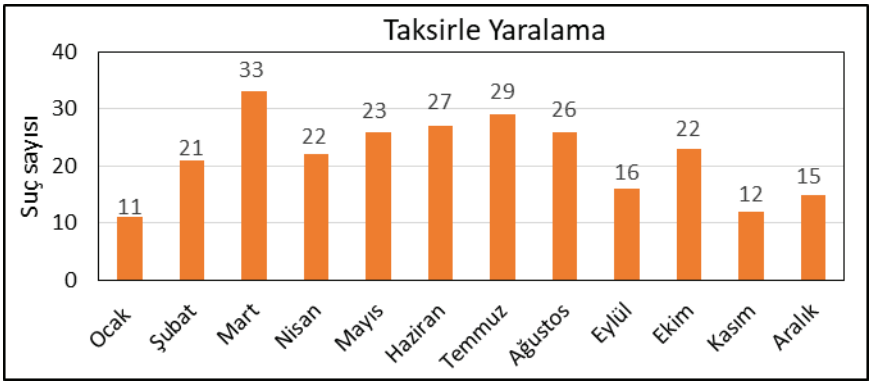

Grafik 7. *Araç İlçe Merkezinde Taksirle Yaralama Suçunun Aylara Göre Dağılımı.*

Fotoğraf 1: *Ulaşım Kapasitesi Yetersiz Olduğu İçin Trafik Kazası Sonucu Taksirle Yaralama Suçu İlçe Merkezinden Geçen Zonguldak-Karabük-Kastamonu Şehirlerarası Karayolunda Sıkça Meydana Gelmektedir.*

Taksirle yaralama suçunun günlük dağılışında haftanın tüm günlerinde yüksek suç oranı olduğu görülmektedir. Perşembe (44) taksirle yaralama suçunun en çok görüldüğü gün olmuştur. Onu Pazartesi ve Cumartesi günleri aynı suç sayısı ile takip etmektedir (41). Pazar (24) günü ise bu suç türünün en az işlendiği gündür (Grafik 8).

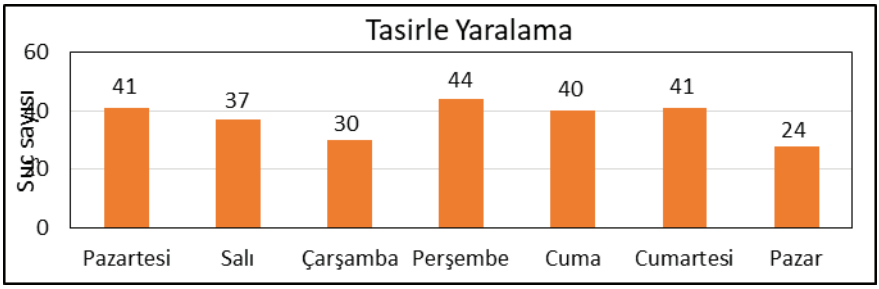

Grafik 8 *Araç İlçe Merkezi'nde Taksirle Yaralama Suçunun Günlere Göre Dağılışı.*

Taksirle yaralama suçunun gün içerindeki zamansal dağılışına bakıldığında şu sonuçlar elde edilmiştir. Suçun en fazla gerçekleştiği periyod 2.zaman (12:01-18:00) dilimidir (121). 3. zaman dilimindeki (18:01-23:59) suç sayısı (63) 1. zaman diliminin yaklaşık yarısı kadardır. İlçe merkezinde 4. zaman dilimi taksirle yaralama suç türünün en az görüldüğü zaman aralığı olmuştur (Grafik 9).

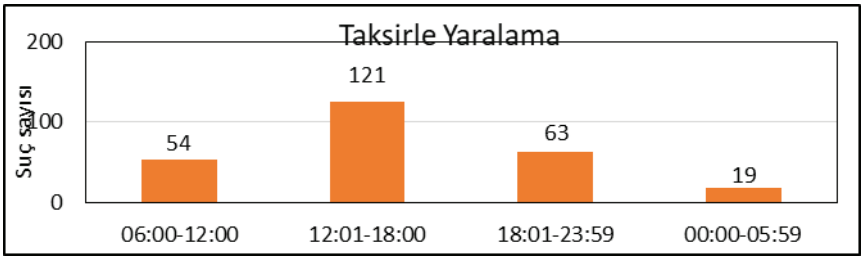

Grafik 9. Taksirle Yaralama Suretiyle İşlenen Suçların Gün İçerisindeki Dağılışı.

4.3. Tehdit

Tehdit, mağdurun iç huzurunu bozan ve güvenlik duygusunu zedeleyen bir fiildir. Dolayısıyla tehdit, kişilerin istediği gibi irade oluşturma ve oluşturduğu iradeye yönelik hareket etme hürriyetini kısıtlamaktadır. (Alşahin:2015)

Araç İlçe Merkezi'nde 2016-2018 yıları arasında 106 adet tehdit suçu meydana gelmiştir. Tehdit suçunun mahalleler göre dağılışında birbirinden farklı dağılım özelliği sergilediği görülmektedir. Suç oranı en yüksek Çay Mahallesi (39) iken onu Yeni (30) ve Yeşil Mahalleleri (16) takip etmektedir. Araştırma sahasında Mesudiye Mahallesi'nde inceleme döneminde hiç tehdit suçu işlenmemiştir (Tablo 5, Harita 5). Çay Mahallesi'nde işsizlik orta yaş grubu içerinde en büyük problemdir. Vakitlerinin büyük bir bölümünü mahallelerinde sınırlı bir alanda geçiren bu yaş grubunun işsizlik ve ekonomik yoksunluğunda tetiklediği gerginlik kişiler arasında çatışmalara sebep olmaktadır.

Tablo 5. *Araç İlçe Merkezi'nde Tehdit Suçunun Mahallelere Göre Dağılımı*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Tehdit	39	9	0	30	16	12	106	13,6
Toplam	**274**	**61**	**3**	**195**	**107**	**136**	**776**	**-**
Tehdit Suçunun Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	14,2	14,7	-	15,3	14,9	8,8	13,6	

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).

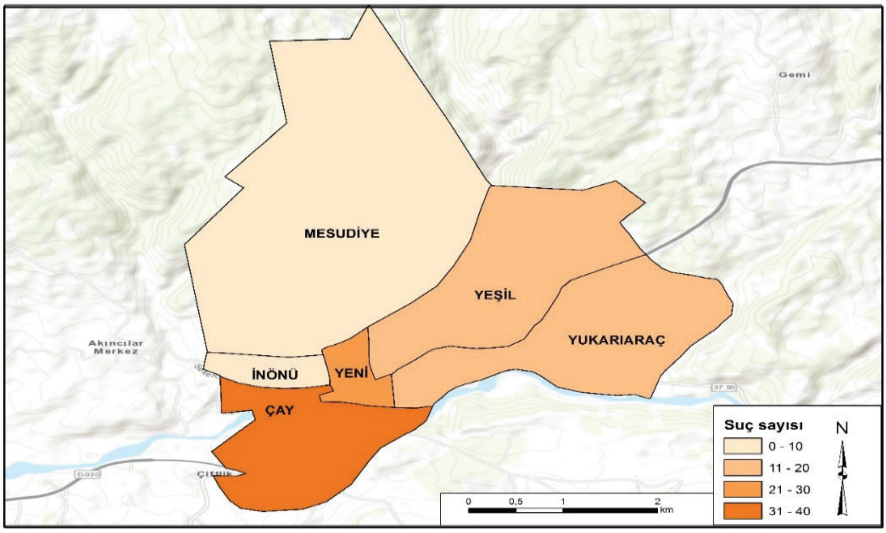

Harita 5. *Araç İlçe Merkezinde Tehdit Suçunun Mahallelere Göre Dağılışı (2016-2018)*

Araştırma sahasında tehdit suçunun aylık dağılışına bakıldığında en az suçların son bahar mevsiminde işlendiği görülmektedir. Üç yıllık süre zarfında Ekim ayında 3, Eylül ve Kasım aylarında ise sadece 5 kez tehdit suçu meydana gelmiştir. Ağustos ayında 16, Nisan ayında 14 ve Temmuz ayında ise 13 kez işlenen tehdit suçu yıl içerisinde en fazla görüldüğü aylar olmuştur (Grafik 10).

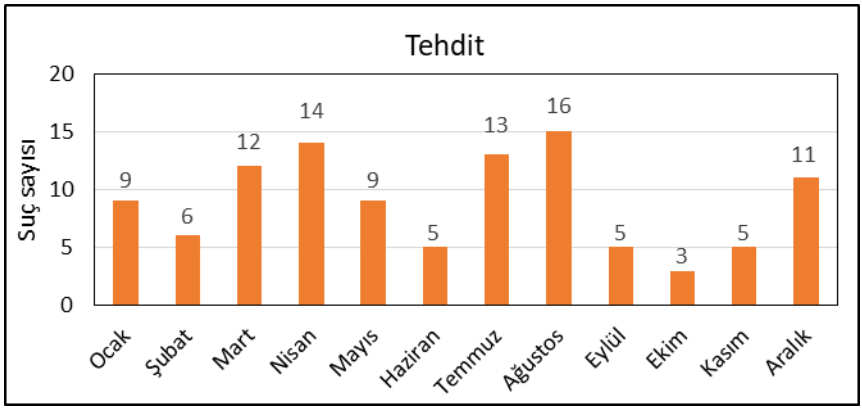

Grafik 10. *Araç İlçe Merkezi'nde Tehdit Suçunun Aylara Göre Dağılımı.*

Tehdit suçu diğer suçlar içerisinde kapsamı daha geniş bir suçtur. Bir mekânda herhangi bir konu üzerinde ortaya çıkan suç olayı içerisinde tehdit suçu da genelde birleşik bir suç olarak görülür. Şöyle ki mala zarar verme, hakaret veya herhangi bir trafik kazası tehdit suçu olmadığı halde bu suçlar nedeniyle karşı karşıya gelen şahıslar arasında çıkan tartışma neticesinde tehdit unsuru da genelde ortaya çıkar. Bu nedenle bu suç çeşidinin haftanın hemen her gününde görülmesi mümkündür. İnceleme sahasında tehdit suçu en fazla cuma (22) ve pazar (22) günleri meydana gelmişken en az ise gün cumartesi (6) günleri meydana gelmiştir (Grafik 11).

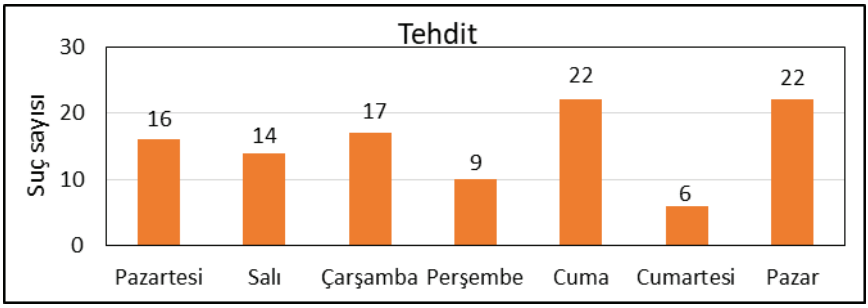

Grafik 11. *Araç İlçe Merkezi'nde Tehdit Suçunu Günlere Göre Dağılışı.*

Tehdit suç gün içerisinde en fazla üçüncü zaman diliminde (51) yaşanmıştır. Yani olayların büyük bir çoğunluğu akşam saatlerinde meydana gelmiştir. Dördüncü zaman dilimi insanlar arasında sosyo-ekonomik etkileşimin en aza indiği saat dilimi olduğu için suç sayısının da en az görülmesine sebep olmuştur (Grafik 12).

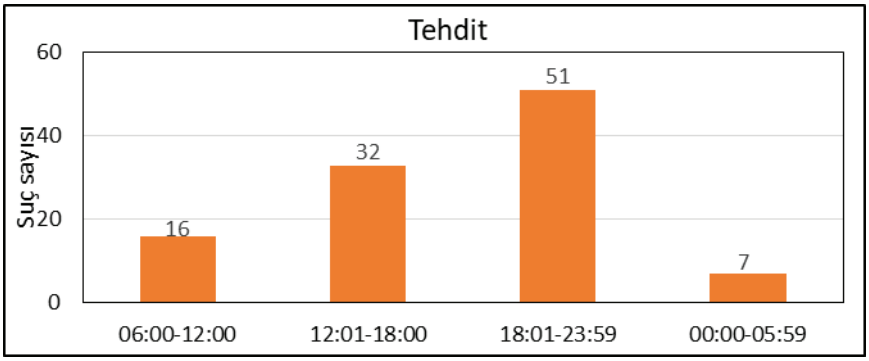

Grafik 12. *Araç İlçe Merkezi'nde Tehdit Suçunun Gün İçerisindeki Dağılışı.*

4.4. Hakaret

Hakaret suçu: onur şeref ve saygınlığı rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat etme veya sövme suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldırma eylemidir. (Arısoy: 2007)

Araç İlçe Merkezinde inceleme dönemi boyuncu kişilere karşı işlenen 776 suçun 66 tanesini hakaret suçu oluşturur. Diğer suçlara göre % 8,5'lik bir oranla düşük seviyede kalan hakaret suçu en fazla (29) Çay Mahallesinde görülmüştür. Hakaret suçu Çay Mahallesi'nde % 10,5'lik oran ile diğer mahallelerin önünde yer almaktadır. Birçok suç türünde olduğu gibi hakaret suçunun da Çay Mahallesi'nde en fazla olmasında mahalleyi oluşturan toplumda ekonomik imkânsızlığın yarattığı problemlerin suça kaynaklık eden unsurlardan olmasıdır. Hakaret suçunun araştırma sahasında Çay Mahallesi'nde sonra en çok Yeni (16) ve Yeşil (8) Mahallelerinde görülmüştür (Tablo 6, Harita 6).

Tablo 6. *Araç İlçe Merkezi'nde Tehdit Suçunun Mahallelere Göre Dağılımı.*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Hakaret	29	6	0	16	8	7	66	8,5
Toplam	274	61	3	195	107	136	776	100
Hakaret Suçunun Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	10,5	9,8	-	8,2	7,4	5,1	8,5	-

Kaynak: Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).

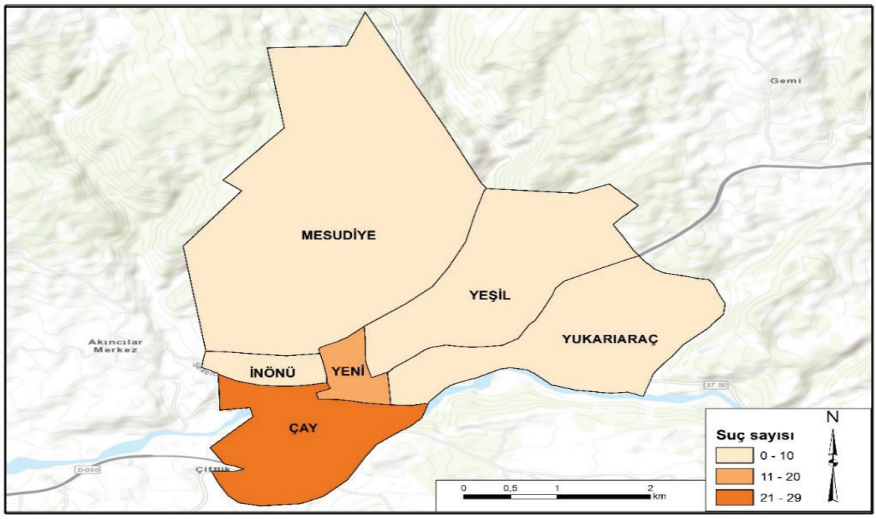

Harita 6. *Araç İlçe Merkezi Hakaret Suçunun Mahallelere Göre Dağılışı.*

Hakaret suçunun aylık dağılışında Temmuz (13) bu suç türünün en fazla görüldüğü ay olmuştur. Bunu Haziran (8) ve Nisan (8) ayları takip etmiştir. Araç İlçe Merkezi'nde Ocak (3) ve Kasım (3) hakaret suçunun en az görüldüğü aylar olmuştur. Dünya'da olduğu kadar Ülkemizde de bir yerleşim biriminin ekonomik hayatını canlandırmak tanınırlığını artırmak, sosyal ve kültürel etkileşime katkı sunmak, yöresel ürünleri pazarlamak için panayır veya festivaller düzenlenmektedir. Bu etkinlikler yerel halka hitap etmesi yanında çevre yerleşmelerde yaşayanlarında dikkatini çekip, etkinliğin düzenlendiği alanlara nüfus kitlesini çekerek ekonomik gelir elde etmektir. Ancak bu kümelenme ve günlük insan sirkülasyonu iyi organize edilmediği zamanlarda kimi dönem ve mekânlarda hakaret, hırsızlık gibi bazı suç türlerinin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Araştırma sahasında Temmuz ayında düzenlenen Araç Kültür Sanat ve Yayla Festivali halk arasında yüksek bir sosyal etkileşim durumuna sebep olmakta bu durumda Temmuz ayında bazı suç çeşitlerin de olduğu gibi hakaret suçunun da bu ayda artmasına sebep olmaktadır (Grafik 13).

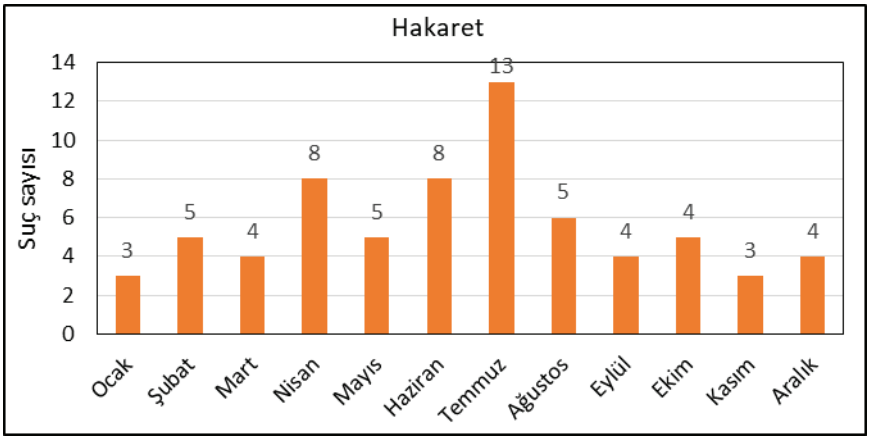

Grafik 13. *İnceleme Sahasında Hakaret Suçunun Aylara Göre Dağılışı.*

Bir yerleşim biriminde meydana gelen suçların günlere göre dağılışının ve hangi zaman zarfında yoğunluk oluşturduğunun bilinmesi yerel yöneticiler, kolluk güçleri, politikacılar, karar vericiler ve o mekânda yaşayan halk için önemli bir veridir. Suçun en çok meydana geldiği günlerin yani sıcak gün ve mekânların tespit edilip olaylara rasyonel yaklaşılması alınacak bazı önlemler ile suçun sayısının azaltılmasına katkı sağlayacaktır. İnceleme sahasında hakaret suçunun günlere göre dağılışında en çok Salı (17) ve Cuma (14) günleri işlendiği tespit edilmiştir. Hafta sonları ise bu suç çeşidinin en az rastlanıldığı zaman olmuştur (Grafik 14).

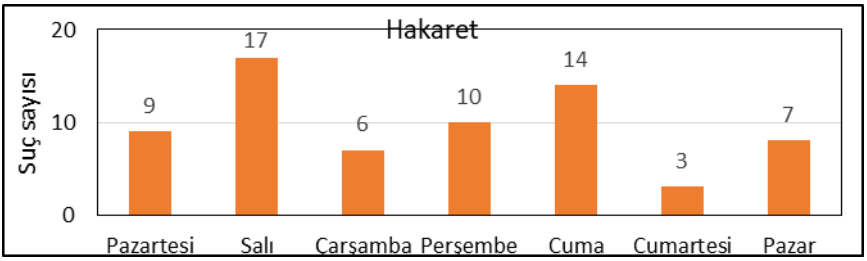

Grafik 14. *İnceleme Sahasında Hakaret Suçunun Günlere Göre Dağılışı.*

Bireyler arasında hakaret suçunun en önemli kaynağından bir tanesi de insanların faydalandıkları mekânda birbiri arasındaki sosyal temasın süresidir. Bir mekânda gün içerinde bu etkileşimin en fazla olduğu genelde ikinci ve üçüncü zaman dilimleridir. 12:00 ila 00:00 arasını kapsayan bu dönemde Araç İlçe Merkezinde toplam 54 suç işlenmiştir. Bu sayı gün içerisinde işlenen hakaret suçun yaklaşık 5 katı kadardır. Bu suç türünün en az işlendiği zaman ise dördüncü zaman dilimine denk gelen saat 00:05:59 arasıdır. Kişiler arasındaki sosyo-ekonomik etkileşimin en az olduğu bu dönem hakaret suçunun da en az işlendiği zamandır (Grafik 15).

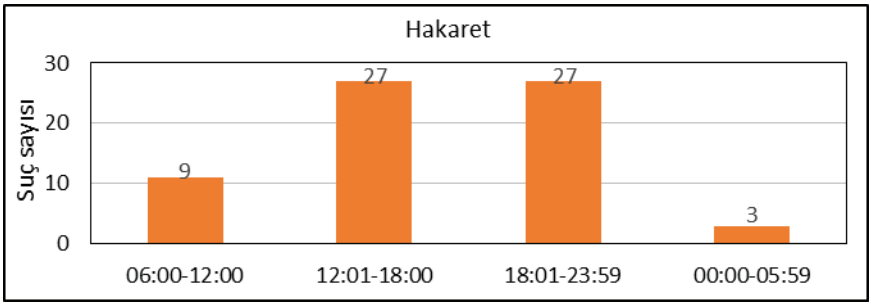

Grafik 15. *Araç İlçe Merkezinde Hakaret Suçunun Gün İçerisindeki Dağılışı.*

4.5. Kayıp Şahıs

Takibi gereken suçlar içerisinde olan kayıp şahıslar suçunun bir mekândaki dağılışı üzerinde mekânsal kullanışında etkisi vardır. Özellikle kamusal veya özel müteşebbis yatırımların mekânsal tercihleri bu suç türünün mekândaki dağılışı üzerinde etkisi vardır. Örneğin koruma altında olan çocukların kaldığı sevgi evleri, çocuk esirgeme kurumları, yurtlar, pansiyonlar, huzurevleri ve okulların yoğunluk gösterdiği mekânlarda bu suç sayısı diğer mahallelere göre oldukça fazla yoğunluk gösterir. Nitekim bu tarz yerlerde ikamet edenlerin akşam belirli bir saatte ikamet ettikleri kurumda olmaları gerekmektedir. Kendilerine tanınan zaman dilimlerinde konakladıkları kurumda olmayanlar hakkında ilgili kurum yöneticileri kolluk güçlerine kayıp şahıs müracaatında bulunmaktadır. Araç İlçe Merkezi'nde üç yıllık inceleme döneminde 19 adet görülen kayıp şahıs suçu, en fazla Yeşil (6) ve Yeni (5) Mahallelerinde görülmüştür (Tablo 7, Harita 7). Rafet Vergili Meslek Yüksek Okulu ve eklentileri başta olmak üzere birçok okul ve yurtlar Yeşil ve Yeni Mahallede bulunmaktadır.

Tablo 7. *Araç İlçe Merkezi'nde Kayıp Şahıslar Suçunun Mahallelere Göre Dağılımı.*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Kayıp şahıs	3	2	0	5	6	3	19	2,5
Toplam	**274**	**61**	**3**	**195**	**107**	**136**	**776**	
Kayıp Şahıs Suçunun Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	1	3,2	-	2,5	5,6	2,2	2,5	100

Kaynak: *Anketler ve Diğer Resmi Kurum Verilerinden Derlenmiştir (2016-2018).*

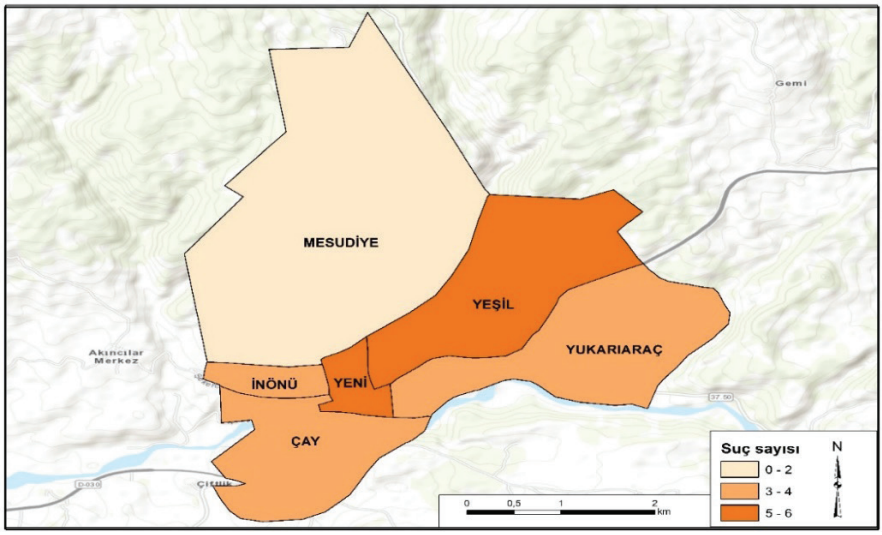

Harita 7. *Araç İlçe Merkezi'nde Kayıp Şahıs Suçunun Mahallelere Göre Dağılışı.*

4.6. Cinsel Suçlar

Cinsel suçlar bir toplumda infiale sebep olan, şahıslar üzerinde önemli psikolojik etkiler bırakan, o mekânda yaşayanların üzerinde güvensizlik hissi yaratarak, suça sebep olanların (şüpheliler) kültürel deformasyonu hakkında bizlere bazı fikirler veren bir suç çeşidi olması bakımından önemlidir. Cinsel suçlar sözle olduğu gibi fiiliyatta bedene karşıda işlenmektedir. Bununla birlikte cinsel suçlar; reşit olmayanla cinsel ilişkide bulunmak, taciz ve tecavüz başlıkları altında da sınıflandırılabilir.

Araştırma sahasında kayıp şahıslar suçu ile birlikte en az görülen suçlardan bir tanesi de cinsel suçlardır. Araç İlçe Merkezi'nde inceleme dönemi içerisinde işlenen 776 kişilere karşı suçun 21 tanesini cinsel suçlar oluşturur. Kişilere karşı suçlar içerisinde % 2,7 oranla yer alan cinsel suçlar mahalleler içerisinde en çok 7 kez ile Yeni ve 6 kez de Çay Mahallesi'nde yaşanmıştır. Çay Mahallesinde metruk binaların fazla olması bu suç türü için sıcak ve çekici mekân olmasına sebep olmuştur. İlçe merkezinin çekirdeği konumunda olduğu için merkezi iş sahalarının da yoğun olması sebebiyle gün içerisinde nüfus kalabalığını kendisine çeken Yeni Mahallede ise daha çok taciz suçları işlenmiştir (Tablo 8, Harita 8).

Tablo 8. *Araç İlçe Merkezi'nde Cinsel Suçların Mahallelere Göre Dağılımı*

Suç Türü	Çay	İnönü	Mesudiye	Yeni	Yeşil	Yukarı Araç	Toplam	%
Cinsel Suçlar	6	1	0	7	3	4	21	2,7
Toplam	**274**	**61**	**3**	**195**	**107**	**136**	**776**	-
Cinsel Suçların Kişilere Karşı Suç İçerisinde Mahallelere Göre Oranı %	2,1	1,6	-	3,5	2,8	2,9	2,7	100

_____016-2018).

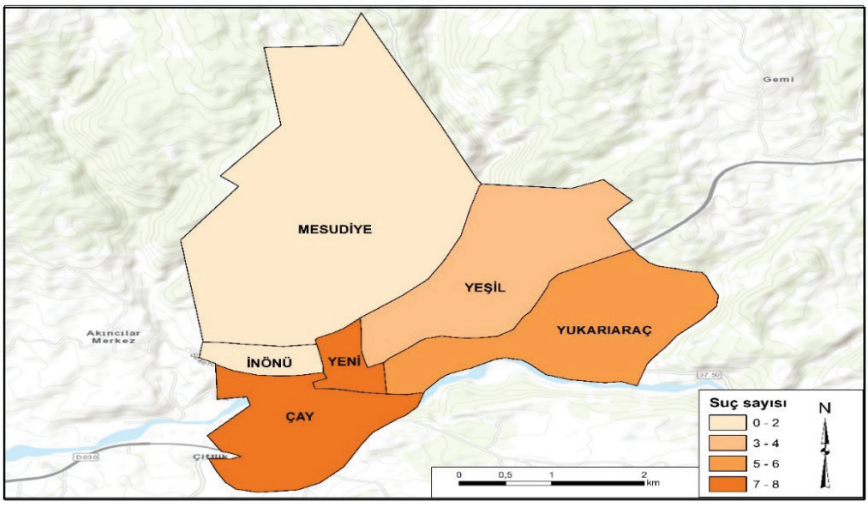

Harita 8. *Araç İlçe Merkezi'nde Cinsel Suç Olayının Mahallelere Göre Dağılışı.*

Araç İlçe Merkezi'nde işlenen cinsel suçların aylara göre dağılışına bakıldığında en çok suçun Mart (5) ayında meydana geldiği görülmektedir. Onu Şubat (3) ve Mayıs (3) ayları takip etmiştir. Nisan, Ekim ve Aralık ayları bu suç türünün hiç yaşanmadığı aylar olmuştur (Grafik 16).

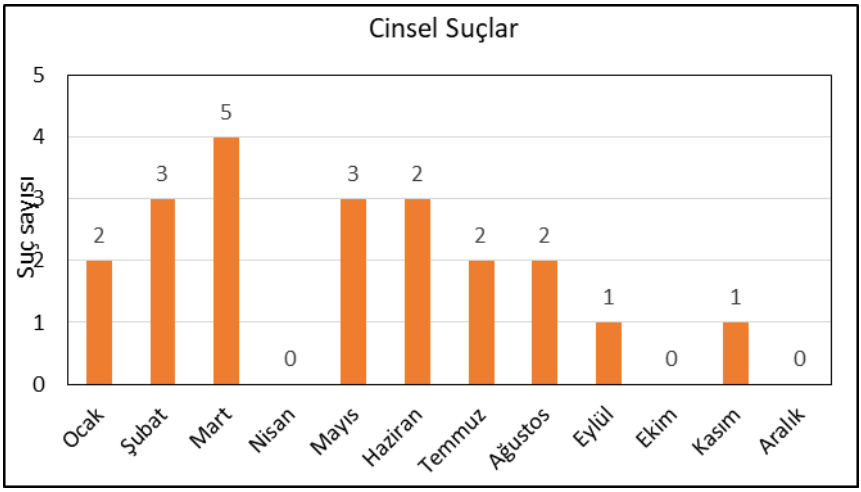

Grafik 16. *İnceleme Sahasındaki Cinsel Suçların Aylara Göre Dağılışı.*

İnceleme sahasını oluşturan Araç İlçe Merkezi'nde gerçekleşen cinsel suçların günlere göre dağılışında Cuma (7) günü ilk sırada yer alır. Pazar (4), Cumartesi (3) ve Çarşamba (3) cinsel suçların en fazla yaşandığı diğer günler olmuştur. Salı günleri cinsel suçların hiç yaşanmadığı gün olmuştur (Grafik 17).

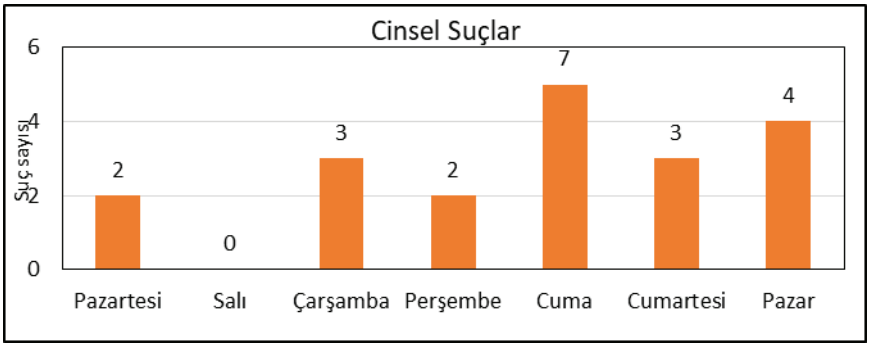

Grafik 17. *İnceleme Sahasındaki Cinsel Suçların Günlere Göre Dağılışı.*

Cinsel suçların işleniş saatlerine bakıldığında birinci saat diliminde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Birinci zaman dilimini kapsayan saat 06:00 ile 12:00 zaman periyodu arasında 12 adet suç meydana gelmiştir. Günün ilerleyen zaman dilimlerinde suç sayısında düşüş yaşamıştır. Öyle ki dördüncü zaman diliminde hiç cinsel suç işlenmemiştir (Grafik 18).

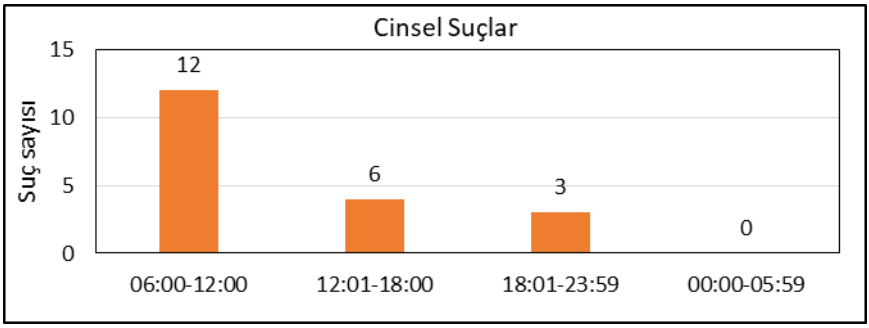

Grafik 18. *İnceleme Sahasındaki Cinsel Suçların Gün İçerisindeki Dağılışı.*

5. Sonuç ve Öneriler

Araç İlçe Merkezinde 2016-2018 yıllarını kapsayan üç yıllık süreçte toplam 922 suç işlenmiştir. Bu sayı içerisinde 776 adet kişilere karşı suç meydana gelmiştir. Bu dönemde toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suç sayısı malvarlığına karşı işlenen suçlardan çok daha fazladır. Şöyle ki Araç İlçe Merkezinde meydana gelen toplam suçların % 84'ünü kişilere karşı suçlar oluşturmuştur. Bu oran malvarlığına karşı işlenen suçların neredeyse altı katı kadardır.

Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı işlenen suçların toplam suçlar içerisindeki sayı ve oranı bakımından mahalleler arası sıralamada farklılıklar görülür. Bazı mahalleler işlenen suç sayıları bakımından önde yer alırken, bazıları ise toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suçların oranı bakımından önde yer alır.

Araştırma sahasını oluşturan mahalleler içerisinde kişilere karşı suçların en fazla görüldüğü yer Çay Mahallesi'dir (274). Ancak Yukarı Araç Mahallesi toplan suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suç oranının en yüksek olduğu mahalle olmuştur. Şöyle ki üç yıllık süre içerisinde toplamda 147 suçun işlendiği mahallede, 136 kez kişilere karşı suçlar işlenmiştir. Başka bir ifadeyle Yukarı Araç Mahallesinde işlenen suçların % 92'sini kişilere karşı suçlar oluşturur. Bu mahalleden sonra toplam suç sayısı içerisinde kişilere yönelik en fazla suç oranın ortaya çıktığı yer Çay Mahallesidir. Yani Çay Mahallesinde toplam suçların % 89'unu kişilere karşı suçlar meydana getirmiştir. Yukarı Araç ve Çay Mahallelerinden sonra Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı suçlar en fazla Yeni ve İnönü Mahallerinde yaşanmıştır.

Araştırma dönemini kapsayan yıllar içerisinde Yeni Mahallede toplam 246 suçun 195'ini kişilere karşı suçlar oluşturur. Yani bahsi geçen mahallede toplam işlenen suçların % 79'unu kişilere karşı suçlar oluşturur. Yeni Mahallede işlenen kişilere karşı suçların oranına çok yakın olan İnönü Mahallesinde ise bu suçun oranı %78'dir. Kişilere karşı 61 suçun işlendiği mahallede toplamda ise 78 suç meydana gelmiştir.

Araç İlçe Merkezinde kişilere karşı suçların en fazla görüldüğü diğer mekânlar ise Yeni ve Yeşil Mahalleridir. Toplam 246 suçun işlendiği Yeni Mahallede 195 adet kişilere karşı suç işlenmiştir. Yani bahsi geçen mahallede toplam işlenen suçların % 79'unu kişilere karşı suçlar oluşturur. Yeni Mahalleden sonra kişilere karşı işlenen suçların sayısı bakımından en çok işlendiği Yeşil Mahallede ise 107 adet kişilere karşı suç işlenmiştir. Toplam suç sayısı içerisinde kişilere karşı işlenen suçun oranında ise İnönü Mahallesi (%78), Yeşil Mahallenin (%75) önünde yer alır.

Bir mekânda suç olayları sadece kolluk güçlerinin alacağı önlemlerle çözülmesini beklemek pek gerçekçi değildir. Asıl önemli olan suç olayları meydana gelmeden suça kaynaklık eden dinamikleri anlayarak bunları çözümlemektir. Araştırma sahasında da suça en çok kaynaklık eden Çay Mahallesinin her yönden analiz etmek gerekir. Ağırlıklı olarak tek tip bir ırkın yaşadığı bu mahallede işsizlik ve buna dayalı olarak ekonomik imkânsızlıklar en büyük problemdir. Bu sıkıntının çözülmesi kısa ve uzun vadede bu mahalledeki suç sayısının azalmasına katlı sağlayacaktır.

Yörede yapılan anketler sonucunda Çay Mahallesi'nde en büyük sorunlardan bir tanesi de burada yaşayanlarda suç bilinci kavramının oluşmamasıdır. Eğitim olanaklarının artırılıp toplum destekli polislik birimi ve diğer resmi kurumlarında katkılarıyla suç farkındalık broşürleri ile eğitimler verilebilir.

Yerleşim birimlerinde suç için çekici bir mekân haline gelen sıcak noktalardan bir tanesi de metruk binalardır. Metruk binaların çokça olduğu sokaklar o mahallede yaşayanlar olduğu kadar yörede yaşayanlara da güven vermeyen ve son derece rahatsız edici mekânlardır. Madde bağımlılarının daha çok kendileri için fırsat yaratan bu mekânlar çoğu zaman cinsel suçlarında en çok yaşandığı sorunlu alanlardır. Araştırma sahasında da metruk binaların çoğunlukta olduğu ve dolayısıyla da başta madde bağımlıların uğrak yeri olan ve cinsel suçlarında en çok işlendiği Çay Mahallesi'nde metruk binalar önemli bir surundur. Ülkemizde TBMM'de 2019 yılında kabul edilen kanunla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na metruk ve tehlikeli binaların yıkımı için verilen yetki gereği başta Çay Mahallesi'ndekiler olmak üzere İlçe Merkezi genelindeki metruk binalar yasa gereği Kaymakamlık ve İlçe Belediyesi yetkilileri tarafından yıkılmalıdır.

Zonguldak-Karabük-Kastamonu Şehirlerarası Karayolu'nun İlçe Merkezinden geçen ve büyük bir çoğunluğunun Yeni Mahalle'den geçtiği karayolunun son derece kullanışsız olması nedeniyle şuan ki trafik kapasitesini taşımada yetersizdir. Trafik yoğunluğu yanı sıra cadde üzeri gelişigüzel park edilen araçların varlığı ve yayalar için yapılmış kaldırımların ticarethanelerin teşhir ürünleri ile kaplı olması sonucu, yayaların kaldırım yerine karayolunu kullanmak zorunda kalması gibi nedenlerle de trafik ka-

pasitesi çok sınırlı olan adı geçen karayolunda trafik kazası sonucu taksirle yaralama olayları meydana gelmektedir.

Yapımına devam edilen çevre yolu tamamlanıncaya kadar İlçe Merkezinden geçen bu kara yolunda araç parkına izin verilmemeli, yaya kaldırımları kullanılır hale getirilmelidir. Bu durum şahsa karşı işlenen trafik kazası sonucu taksirle yaralama suçunun bir kısmının azalmasına katkı sağlayacaktır.

Suçun önlenmesinde önemli hususlardan bir tanesi de caydırıcılıktır. Bu bazen ceza hükümleriyle, bazen ikna yoluyla bazen de kolluk güçlerinin görünür olmasıyla mümkün olabilir. Araç İlçe Merkezi'nde şahıslara karşı suçların en fazla işlendiği cuma günleri ve üçüncü saat dilimlerinde kolluk güçlerinin daha görünür olması caydırıcılık açısından bir etki sağlayabilir.

Katkı Belirtme: Suç coğrafyası alanında bitirme tezi çalışması yaptırdığım öğrencilerimden biri olan Mehmet EKİNCİ'ye saha çalışmaları ve istatistiksel verilerin derlenmesi aşamalarında bu çalışmaya yaptığı katkı nedeniyle teşekkür ediyorum.

KAYNAKLAR

Ackerman, W. V., (2000) The Concept Of Community Policing And A Case Study Of Lima, Ohio. In Atlas Of Crime: Mapping The Criminal Landscape. (eds.) L S Turnbull, E H Hendrix, B D Dent, Oryx, Phoenix.

Ackerman, W. V, Murray, A.T. (2004), Assessing Spatial Patterns Of Crime İn Lima, Ohio, Cities, Vol. 21, No. 5, p. 423–437, 2004 Q 2004 Published by Elsevier Ltd. Printed in Great Britain 0264-2751.

Alşahin, E, A. (2015) Tehdit Suçunun Silahla İşlenmesi, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.

Apaydın, C. (2011), Taksirle Yaralama Suçu, Ankara Barosu Dergisi.

Arısoy, Mine: "Hakaret", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Yıl: 2007, Sayı :72, s.152 – 205.

Aksak, P. Çalışkan V. (2007) Çanakkale Kentinde Mala Karşı İşlenen Suçların Coğrafi Dağılış Özelliklerinin İncelenmesi, Marmara Coğrafya Dergisi, İstanbul.

Aksoy, H. (2004). Suç Analizinde Haritaların Kullanımı: Bursa Modeli. I.Polis Bilişim Sempozyumu, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Bilgi İşlem Daire Başkanlığı 336-366.

Aliağaoğlu, A., Alaeddinoğlu, F. (2005) Erzurum Şehrinde Mala Karşı İşlenen Suçlar: Coğrafya Bir Yaklaşım. Polis Bilimleri Dergisi 7 17-42.

Aliağaoğlu, A. (2007). Balıkesir Şehrinde Suçlar: Coğrafi Bir Yaklaşım (2005). Ankara: Detay Yayıncılık

Aliağaoğlu, A. Çıldam Yılmaz, S. (2016). Bandırma Şehrinde Suçlar 2006-2008 Coğrafi Bir Yaklaşım. Detay Yayıncılık Ankara.

Andresen, M. A., (2005). Crime Measures and The Spatial Analysis of Criminal Activity.British Journal of Criminology,1-28

Atasoy, E. (2019) *Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri,*Değişim Yayınları, İstanbul.

Brown, M. A. (1982). Modelling the Spatila Distribution of Suburban Crime. Journal Economic Geography,Volume 58, Issue 3

Blumen, O. ve Rattner, A. (2002). Urbanized Peripheries: A Regional Study of Crime in Israel. Sociological Spectrum. 22, 407–443.

Cahill, M. A., (2004). Geographies of Urban crime: An Itraurban Study of Crime in Nashville, TN, Portland, OR; Tuscan, AZ, Doctoral Dissetation, The University of Arizona, USA.,

Ceccato, V. (2016) Routledge Studies in Crime and Society (Rural Crime and Community Safety,) New York

Ceccato, V., Haining, R. ve Signoretta, P. (2002). Exploring Crime Statistics in Stockholm City Using Spatial Analysis Tools. Annals of Association of American Geographers, 92(1), 29–51.

Çildam Yılmaz, S. (2019), Siirt Şehrinde Kişilere Karşı İşlenen Suçların Coğrafi Analizi, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 73. İstanbul.

De Blıj J. H.(2019). *Coğrafya Neden Önemlidir*. (F. Yavaş, B. Kaya Çevirinler). Ankara: Hece Yayınları.

Günal, V. ve Şahanalp, S. (2009). Şanlıurfa Şehir Merkezindeki Hırsızlık Suçlarının Mekânsal Analizi. Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:11 (1)

Georges, D. E. (1978). The geography of crime and violence. Washington, DC: Association of American Geographers.

Georges-Abeyie, D. E., & Harries, K. D. (Eds.). (1980). Crime: A spatial perspective. New York: Columbia UniversityPress.

Gyamfi, A.J. (2003). Urban Crime Trend and Pattern in Ghana:The Case of Accra. Journal of Criminal Justice. 31,13-23.

Hannon, L. (2002). Criminal Opportunity Theory and The Relationship Between Poverty and Property Crime. Sociological Spectrum,

Harries, K. D., (1974) The Geography of Crime and Justice. McGraw Hill, New York.

Herbert, D. T. ve Hyde, S. W. (1985). Environmental Criminology: Testing Some Area HYpotehesis. Transactions of the Institıte of British Geographers, New Series,10(3), 259–274.

İçli, G. T. (1993). Türkiye'de Suçlular (Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:71. İçli, T.G. (2001). Kriminoloj. Ankara: Bizim Büro Basımevi

Karakaş, E., (2004), "Elazığ Şehrinde Hırsızlık Suç Dağılışı ve Özellikleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1),19–37.

Karakaş, E. (2005). Uygulamalı Coğrafyada Suç Harita Tipleri I: Veri Kaynakları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,15(1),57-69.

Karakaş, E. (2006). Elazığ Şehrinde Suçların Dağılışı ve Özellikleri. Doğu Coğrafya Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 15, 83–112.

Karakaş E. ve Sarıtarla, İ.H. (2016). Bilecik Kırsalında Zamana Göre Değişen Suçlara Coğrafi Bir Bakış: Hırsızlık. Nature Sciences (NWSANS) 11, 2: 1-13.

Kurtulgan, A. (2018). Türkiye'de Hükümlülerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri ve Mekansal Dağılışı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kızmaz, Z. (2003). Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulgularına Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 13(2), 279-304.

Kim, M, (2014), Geographies of Crime, The Encyclopedia of Theoretical Criminology Publisher: John Wiley & Sons, Inc. Editors: J. Mitchell Miller. Project: Use of Geographic Information System in Criminal Justice Research. Kaynak: https://www.researchgate.net/publication/320107693_Geographies_of_Crime

Madenüs, M., (2016). Değişen Kırsal Yaşam Alışkanlıklarının Hırsızlık Suçuna Etkisi, Jandarma Okullar Komutanlığı, Güvenlik Bilimleri Dergisi,

Marshall, B. ve Johnson, S. (2005). Crime in Rural Areas: A Review of the Literature for the Rural Evidence Research Centre. Londra: Jill Dando Institute of Crime Science. https://www.researchgate.net/publication/254955314_Crime_in_Rural_Areas_A_Review_of_the_Literature_for_the_Rural_Evidence_Research_Centre.

Mayhew, S. (2009). A dictionary of Geography (4thed.). Oxford: Oxford University Press.

Lowman, J. (1986). Conceptual Issues in the Geography of Crime: Toward a Geography of Social Control, School of Criminology.Annals of the Association of American Geographers, 76(1), 81–94.

Önkal, G., Sarı, Ö. (Ed). (2013) Suçun Sosyolojisi Cezanın Felsefesi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Öztürk, İ. (1996). Kentlerin Sosyo-Ekonomik Yapısının Suçluluk Üzerindeki Etkileri Malatya Örneği (1990– 1994). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış).

Sargın, S. Temurçin, K. (2009), Türkiye'nin Suç Coğrafyası (Şehir Asayiş Suçları). Ankara: Beyaz Kalem Yayınları.

Sözer, A. M., Daniel, R. L. (2011) Suç Önleme (Teori, Pratik ve Değerlendirme), Adalet Yayınevi, Ankara.

Taş, B., Akça, F., (2015), Coğrafi Bakış Açısıyla Ödemiş Şehrinde Kişiye Karşı İşlenmiş Suçlar, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 64, S:61-64, İstanbul.

Uzun, A. (2008). Tokat Şehrinde Mala Karşı İşlenen Suçlar (2006): Coğrafi Bir Yaklaşım. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Van Dijk, J J M (1999) The experience of crime and justice. In Global Report on Crime and Justice. (ed.) G Newman, Oxford University Press

Yılmaz, G. (2006). Suç ve Mekân: Suçun Temsili Üzerine Düşünceler. Mimarlık Dergisi.328,41-46.

Yılmaz, A. ve Ergün, G.S. (2006). Türkiye'de Şehir Asayiş Suçları: Dağılışı ve Başlıca Özellikleri. Milli Eğitim, Eğitim ve Sosyal bilimler Dergisi. Web: http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/170/170/ali%20yilmaz.pdf adresinden 12.08.2018 tarihinde alınmıştır.

Waller, I and Welsh, B (1999) International trends in crime prevention: cost effective ways to reduce victimization. In Global Report on Crime and Justice. (ed.) G Newman, Oxford University Press.

Wilsem, V.J., Graaf N.D., ve Wittebrood, K. (2003). Coss-National Difference in Victimization Disentangling the Impact of Composition Nad Context. Europen Sociological Review.19,125-142

Bölüm 85

DİJİTAL İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI

Fatma ATIGAN[1]

1 Dr. Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ,Yatağan MYO, fatmaatigan@mu.edu.tr

Dijital pazarlama, internetin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte işletmelerin mevcut ve fiili müşterilerine yönelik, çevrimiçi platformlarda interaktif özellikleri kullanarak pazarlama faaliyetlerini yerine getirmeleridir (Güneri Fırlar ve Yeygel, 2004:77; Yükselen, 2019:162).

E-pazarlama, internet pazarlama ve çevrimiçi pazarlama şeklinde de ifade edilebilen dijital pazarlama, günümüz işletmeleri için artık bir zorunluluk olmuştur. TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2019 verilerine göre Türkiye'de 16-74 yaş arası bireylerin internet kullanım oranı %75,3 olarak açıklanmıştır (TUİK, 2019). We Are Social'ın 2020 raporunda ise söz konusu yaş aralığının günde yedi saat sosyal medyada zaman harcadığı ve bu nedenle ülkemizin dünyada sosyal medyayı en çok kullanan ilk on ülkeden biri olduğu belirtilmektedir (https://tekno10.com/sosyal-medya/turkiyenin-sosyal-medya-kullanim-orani-aciklandi/). İşletmeler varlıklarını devam ettirebilmek ve daha fazla müşteri çekebilmek için bu değişimlere ayak uydurmalı ve müşterilerin olduğu yere gitmelidirler. Söz konusu verilerden de yola çıkılarak müşterilerin gün geçtikçe daha fazla online oldukları söylenebilir (Kotler ve Keller, 2018:616). Bu bakımdan pazarlama iletişim aracı olarak sosyal medyanın işletmeler açısından daha dikkatli bir şekilde ele alınması büyük önem taşıyan bir konu haline gelmiştir.

Sosyal medya, dijital pazarlamanın önemli bir bileşenidir (Kotler ve Keller, 2018:620). *Sosyal medya,* kullanıcıların, çevrimiçi ortamlarda Web 2.0'ın teknolojik altyapısı ile kısmen veya tamamen açık bir profil oluşturarak, kişisel bilgilerini, ilgi alanlarını, fikir ve yorumlarını, fotoğraf veya videolarını paylaştıkları, diğer kullanıcı profillerini inceleyebildikleri, bilgi ve fikir alışverişinde bulundukları sosyal içerikli web siteleri veya sosyal platformlardır (Comm ve Taylor, 2015:2; Kaplan ve Haenlein, 2010:61; Kim vd., 2010:217; Evans, 2012:75; Sü Eröz ve Doğdubay, 2012: 134; Köksal ve Özdemir, 2013: 25; Moise ve Cruceru, 2014:98; Carr vd., 2015:354; Carlson ve Lee, 2015:80; İnce, 2017:70). Bazı yazarlarca sosyal medya, Facebook, Myspace, Twitter, LinkedIn gibi sosyal ağlarla eş anlamlıymış gibi kullanılsa da (Daj, 2013:16) aslında işletmelerin satış ve pazarlama faaliyetlerine yeni bir yön veren mecradır (Andzulis vd., 2012:305). Artık zamanının büyük çoğunluğunu sosyal medyada geçiren müşteriler karşısında sosyal medya işletmelerin mevcut ve potansiyel müşterilerine ürün ve hizmetleri hakkında bilgi verdikleri, tutundurma faaliyetlerini yürüttükleri, düşük maliyetli ve çoklu iletişim ağına sahip bir platformdur.

Sosyal medyayı dijital pazarlamanın en önemli bileşeni haline getiren temel beş özelliği bulunmaktadır. Bunlar; katılım, karşılıklı konuşma, açıklık, topluluk ve bağlantısallıktır. Sosyal medyanın katılım özelliği; her kullanıcıya hesap açma, profil oluşturma, istediği yorumu yapma ve düşüncelerini ifade etme fırsatı vermesidir. Karşılıklı konuşma, katılımcıların birbiriyle veya katılımcı-işletme arasında çift yönlü iletişim kurula-

bilmesidir. Açıklık, katılımcıların olumlu ya da olumsuz tüm düşüncelerini dile getirebilmesidir. Bu platformlarda oluşturulan içeriğin kim tarafından oluşturulduğu, kimler tarafından paylaşıldığı bellidir. Tartışmalara, farklı düşünceleri açıklamaya imkan verir. Topluluk özelliği, sosyal medya altyapısının kısa sürede topluluk kurmaya olanak vermesi ve bu toplulukların birbirleriyle etkileşim kurabilmesidir. Bağlantısallık özelliği ise, katılımcıların sosyal medya hesaplarında link ekleyebilmeleri ve bu linkler aracılığıyla farklı sayfalara kolayca geçiş yapabilmelerine olanak tanımasıdır (Burgaz, 2014:23; İnce, 2017:76).

Sosyal medya tek ve belirli bir medya değildir. Sosyal medyada; online topluluklar ve forumlar, internet günlükleri ve sosyal ağlar olmak üzere başlıca üç platform bulunmaktadır.

Online Topluluklar; çevrimiçi topluluklar, içerik toplulukları ve marka toplulukları şeklinde de ifade edilmektedir. Bu tür topluluklar, ortak bilinç ve alışkanlıklara sahip olan katılımcıların hem çevrimiçi sanal ortamlarda hem de sanal gerçekliğin dışında bir araya gelmesi ve ilişkilerini sürekli bir biçimde devam ettirme arzusuna dayanmaktadır (Jang vd., 2008:1). Önceleri bülten panoları, elektronik posta listeleri, Wiki'ler, sohbet siteleri veya bloglar aracılığıyla oluşturulan bu topluluklar, daha sonraları Linkedin, Facebook, Friendster ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde de kullanılmaya başlanmıştır (Meydan Uygur ve Bayram, 2013:20).

Online topluluklardan bazıları tamamen tüketici veya tüketici grupları tarafından ve hiçbir ticari kaygı taşımadan oluşturulmaktadır. Harley-Davidson motosikletleriyle ilgilenen kişilerin veya aynı siyasi görüşe sahip katılımcıların oluşturduğu topluluklar buna örnek olarak verilebilir (Jang vd., 2008:1; Toprak vd., 2009:203). Bazı online topluluklar ise bizzat işletmeler tarafından oluşturulmakta veya sponsor olma yoluyla bu tür topluluklarla bağlantılar kurularak sosyal medya pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin aşı, ilaç ve tüketici sağlığı alanında tedavi çözümler üreten GlaxoSmithKline ilk zayıflama hapını piyasaya sunmadan önce bir zayıflama topluluğuna sponsor olmuştur. Bu tür yolla işletmeler, geleneksel odak grup görüşmelerinden elde edeceklerinden çok daha fazla kilit bilgiyi birincil kaynak olan müşterilerden toplamaktadırlar (Kotler ve Keller, 2018:621).

Uygulamada işletmeler tarafından oluşturulan marka topluluklarında işletmelerin, ürün veya hizmetleri hakkında detaylı bilgiyi sadık müşterileriyle paylaşırken zaman zaman müşterilerden gelen olumsuz geri bildirimleri sildikleri görülmektedir. Bu durum markanın zayıf yönünün diğer müşteriler tarafından bilinmesini engellemektedir. Dolayısıyla markalı ürün ve hizmetlerle ilgili tüketiciler tarafından oluşturulan online toplulukların daha iyi yönetildiği söylenebilir (Jang vd., 2008:60-61).

Forumlar; genellikle ücretsiz üye olma şartıyla, kullanıcıların belli konular hakkındaki bilgilerini, görüşlerini, sorularını ve dokümanlarını paylaşabilecekleri tartışma alanı şeklinde ifade edilebilir (Er, 2008:107; Burgaz, 2014:57-58; Çakmak, 2018:70). Forumlarda kullanıcıların bir konu hakkında başlık açması, soru sorması veya bir görüşe yanıt vermesi tamamen kullanıcı inisiyatifindedir (Burgaz, 2014:57-58). Yahoo Message Board, boardreader.com, boardtracker.com, MSN Money, ivillage.com ve forumfind.com bu tür platformlara örnek olarak verilebilir (Er, 2008:107).

Katılımcıların metin aracılığıyla iletişim kurmalarına rağmen forumlar, ağızdan ağıza iletişim biçiminde güçlü etkiler yaratmaktadırlar (Burgaz, 2014:57-58). İşletmeler web sayfalarına ekleyecekleri forum sayfalarıyla müşterilerle iletişime geçebilir ve gerek müşteri memnuniyeti gerekse müşteri güveni yaratmada fırsat yakalayabilirler. Müşteriler de bu platformları bilgi edinmede etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

Online topluluklarda ve forumlarda iletişim çift yönlüdür. Örneğin, müşteriler Apple web sitesinde gerek diğer tüketicilerin gerekse işletmenin kendisinin açmış olduğu çok sayıda forum sayfasını birincil veri kaynağı olarak kullanırken, Apple ise bu forumlar sayesinde elde edilmesi zor müşteri bilgi ve içgörüsüne ulaşabilmektedir (Kotler ve Keller, 2018:621).

İnternet günlükleri, bloglar veya mikro bloglar olarak ifade edilmektedir.

Bloglar, kişisel ve örgütsel olmak üzere, dijital ortamda bir konu, kişi, durum, marka veya herhangi bir şey hakkında duygu ve düşüncelerin metin, fotoğraf veya diğer multimedya içerikleriyle sunulduğu internet sayfaları, online bülten ya da ajandalardır. Bu sayfalarda yazılan en son yazı, ters bir mesaj kronolojisiyle en üstte gözükmektedir. Böylece ziyaretçiler en güncel yazıları kolaylıkla görebilmektedirler (Nardi vd., 2004:222; Er, 2008:108-109; Baym, 2010:17; Kotler ve Keller, 2018:621). Blog; ağ günlüğü, blogging; yazma, blogger; blog yazarı anlamına gelmektedir (Er, 2008:108-109; Elbaşı, 2015:33). Blog yazmak için Typepad, Tumblr, Blogger veya Wordpress gibi ücretli veya ücretsiz blog hizmetleri kullanılabilir (Er, 2008:108-109). Blogların içerikleri milyonlarca kişiye ulaşabilmektedir (Baym, 2010:17). Blogların oluşturulma biçimine bakıldığında kullanıcılara yorum yapma imkanı da sunduğu görülmektedir (Elbaşı, 2015:32). Böylece hızlı geribildirimlerin alınması sağlanmaktadır (Zarella, 2009:22).

Kişisel bloglar, kullanıcıların dijital ortam okuyucuları ile görüşlerini paylaştıkları günlük platformlardır. Örgütsel bloglar ise, işletmelerin, kurum veya kuruluşların kurumsal bilgilerini, ürün ve hizmetlerini, hedeflerini, yeni ürün veya haberlerini, markalarıyla ilgili gelişmeleri vb. konularda hedef kitlelerini bilgilendirmek amacıyla açılan bloglardır. Ayrıca örgütsel

bloglar, işletmelerin kendilerine savunma hakkı tanıması dolayısıyla da önemlidir (Ying, 2012:22).

Mikro bloglar, cep telefonundan mesaj yazma ve gönderme mantığına benzemektedir. Bir mikro blogda yazılan mesajın kime veya kimlere gönderileceği ile ilgili opsiyon bulunmaktadır.

Mikro bloglar içerisinde en fazla kullanıcıya sahip olan platform Twitter'dır. Tüm kullanıcılar, 280 karakterlik mesajlarını bu portala üye olan istedikleri kullanıcı veya kullanıcılarla paylaşabilirler. Mesajı gören diğer Twitter kullanıcısı ise bu mesajı "retweet" yaparak kendi istediği kişilere de gönderebilir. Twitter'ın bu özelliği sosyal ağ içinde mesajların çok hızlı yayılmasını sağlamaktadır (Odabaşı ve Barış, 2012:94; Ada ve Abul, 2014:317). Twitter dışında Friendfeed, Tumblr ve Quora da popüler mikro blog uygulamalarıdır (Gürson, 2012).

İşletmeler, blogları olduğu gibi mikro blogları da etkin bir şekilde kullanmalıdırlar. Geniş bir müşteri hedef kitlesiyle bu sayede iletişim kurabilir, marka bilinirliklerini arttırabilirler (Gunelius, 2011:92-93).

Sosyal ağlar, kullanıcıların üyelik oluşturarak tam ya da kısmi erişimli kişisel profil sayfaları oluşturabildikleri, bu profil sayfalarında iletişim kurmak için istedikleri herkese davet gönderebildikleri, yazı, fotoğraf, video paylaşımı yapabildikleri dijital platformlardır (Mayfield, 2008:6; Barutcu ve Tomaş, 2013:8; Elbaşı, 2015:34-35). Sosyal paylaşım siteleri olarak da adlandırılan sosyal ağlar Facebook, Youtube, Twitter, LinkedIn ve Instagram gibi sanal ortamlardır.

Facebook, sosyal paylaşım siteleri içinde en fazla kullanıcı sayısına sahip bir sosyal medya platformudur. Günümüzde bireysel kullanıcılarla birlikte birçok işletme Facebook üzerinden kendi sayfalarını açmaktadır. Bu yolla yaş, konum ve ilgi alanı gibi filtrelemelerle mevcut ve potansiyel müşterilerine ürün, hizmet ve markalarının reklamını yapmakta ve onlarla bire bir iletişime geçerek hızlı bir şekilde geribildirimler almaktadır (Kırcova ve Enginkaya, 2015:52).

Youtube, dünya çapında en büyük video paylaşım sitesidir. Müzik videoları, TV klipleri, eğitici videolar, video blogları gibi medya içeriklerinin bulunduğu bir platformdur. Youtube'un en dikkat çekici özellikleri; tüm kullanıcı yorumlarını göstermesi, bireysel kullanıcıların veya işletmelerin kendi kanallarını oluşturabilmeleri, bu kanallarda istatistiksel verileri sunması ve videoların başka sosyal ağ platformlarında paylaşılabiliyor olmasıdır (İnce, 2017:79; Gunelius, 2011:140).

Günümüzde Youtube'un işletmelerin sosyal medya pazarlama faaliyetlerinde sık sık kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Dollar Shave Club, üst düzey yöneticisinin de yer aldığı bir videoyu Youtube'da yayınlayarak

videonun milyonlarca defa izlenmesi sağlanmış ve binlerce sosyal medya takipçisi kazanmıştır. Şirket binlerce yeni müşteri elde ederken ayrıca 20 milyon dolardan fazla da girişim sermayesi toplamıştır (Kotler ve Keller, 2018:620).

Smith (2017:9-12) ise, müşterilerin bir ürün, hizmet ya da markayla ilgili bilgileri okumak yerine video izlemeyi tercih etmeleri, işletmelerin bu tür videoları Youtube'da ücretsiz olarak yayınlama imkânlarının olması, videoların metin mesajlara kıyasla müşteriyi ikna etmede daha etkili olması, Youtube'un bu videoları paylaşma seçeneğinin bulunması nedeniyle çok sayıda müşteriye ve hatta uluslararası pazara ulaşma imkânı vermesi sebeplerinden dolayı işletmelerin Youtube'da pazarlamaya ağırlık vermelerinin üzerinde durmaktadır.

Bununla birlikte son yıllarda televizyon kanallarının Youtube üzerinden yayın yaptıkları görülmektedir. Kullanıcılar bu sayede televizyon başında olmasalar bile tabletlerinden, bilgisayarlarından ya da cep telefonlarından televizyon izleme şansına sahiptirler (İnce, 2017, 79). Dolayısıyla geleneksel televizyon reklamlarına kıyasla Youtube'da verilen reklamların işletmeler için ayrı bir şekilde değerlendirilmesi de gerekmektedir.

Twitter, Biz Stone, Evan Williams ve Jack Dorsey adlı girişimciler tarafından geliştirilen, daha önce de belirtildiği üzere sosyal ağa sahip bir mikro blog'tur. Twitter, günümüzde daha çok dünyadaki gelişmeleri takip etmek amacıyla kullanılmaktadır. "Tweet" ve "retweet" yoluyla gündem yaratan birçok konu çok hızlı bir şekilde yayılabilmektedir.

Twitter'da bir kullanıcının takip edilmesi durumunda o kişinin tweetleri ana sayfada görülmekte ve böylece duygu ve düşünceleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

İşletmeler Twitter'ı müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi anlayabilmek, onların şikayetlerine hızlı çözüm üretmek ve dolayısıyla müşteri memnuniyetini yükseltmek, daha geniş müşteri kitlesine ulaşabilmek, rakip işletmeler ve mevcut pazar hakkında bilgi edinebilmek, markalarının sosyal ağda sözcülüğünü yapabilmek olanaklarını elde etmeleri dolayısıyla marka bilinirliklerini arttırmak, güncel bilgilerini hızlı bir şekilde paylaşabilmek gibi amaçlarla kullanabilmektedirler. Görüldüğü üzere Twitter, işletmelerin daha çok müşteri hizmetleri ve halkla ilişkiler alanındaki faaliyetlerinin tamamlayıcısı niteliğindedir (Akar, 2013: 85-86).

LinkedIn, kullanıcıların özgeçmiş oluşturarak iş dünyasındaki gelişmeleri takip etmek, kendi işini pazarlayabilmek, meslektaşlarına ulaşabilmek ve kariyer fırsatlarını yakalamak amacıyla üye oldukları bir diğer sosyal ağdır. Bu ağda, kullanıcılar kişisel web sitesi adreslerini paylaşabilmekte ve bağlantılı oldukları kişilerle mesajlaşabilmektedirler. Ayrıca

Tweeter hesaplarının bu portala bağlayarak senkronize bir şekilde her iki hesapta da görüntülenmesini sağlayabilmektedirler.

İşletmeler, LinkedIn'de hedef müşterilerinin bulundukları gruplara üye olabilecekleri gibi kendi gruplarını da oluşturabilirler. Ancak bu gruplar oluşturulduktan sonra sık sık yeni konu başlıkları ve güncellemelerle grup ilgisi daima yüksek tutulmaya çalışılmalıdır (Gunelius, 2011:122-125).

Instagram, özellikle telefon kullanıcılarının fotoğraf ve video paylaşımı yaptıkları, takipçilerinin paylaşımlarını görebildikleri, beğeni ve yorum yapabildikleri sosyal bir ağdır (İnce, 2017:79).

Bireysel kullanıcılar dışında işletmeler de Instagram'ı pazarlama faaliyetleri çerçevesinde yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Instagram'ın özellikle bu konuda işletmelere ürün ve link ekleme, fotoğraf ve videoları etiketleme gibi seçenekler sunması, söz konusu sosyal ağın daha çok tercih edilmesine olanak tanımıştır. Ürün etiketleme özelliği ile herhangi bir kullanıcı, işletmenin ilgili ürün fotoğrafının üzerine geldiğinde hem fiyatını görebilmekte hem de satın alma işlemini kolay bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca işletmeler, Instagram'ın hikaye kısmına ekledikleri linklerle satışlarını arttırmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal Medya Pazarlamasının Avantaj ve Dezavantajları

Sosyal medya platformlarında gerçekleşen, tüketiciden tüketiciye olan çevrim içi iletişim, ağızdan ağıza pazarlamanın da etkisiyle, müşterilerin satın alma davranışlarında önemli değişiklikler yaratmış (Mangold ve Faulds, 2009:357-358) ve işletmeler bu değişime ayak uydurmanın zorunluluğuyla pazarlama faaliyetlerini dijital mecralara kaydırmışlardır (Alan Koçak vd., 2018:497).

Sosyal medya konusunda pazarlama literatürü incelendiğinde, sosyal medyanın artık bir pazarlama aracı olarak ele alındığı ve sosyal medya pazarlaması şeklinde kavramsallaştığı ve şu şekilde tanımlandığı görülmektedir (Dunn, 2007; Weinberg, 2009:21; Barefoot ve Szabo, 2010:13; Balakrishnan vd., 2014:.120):

Sosyal medya pazarlaması, çeşitli sosyal medya ağlarında işletmelerin mal ve hizmetlerinin tutundurma stratejilerini tamamlayan, çevrimiçi pazarlama faaliyetlerinin bir alt grubu ve işbirlikçi bir pazarlama sürecidir.

Geleneksel medyadan farklı olarak sosyal medya pazarlamasında hedef kitleyle iki yönlü iletişim kurulması, müşteriyi pazarlama sürecinin tüm aşamalarına dahil etmesi, kısa sürede geniş kitlelere ulaşma imkanı vermesi, marka imajına değer katması, marka bilinirliğini yükseltmesi, müşteriye güven duygusu aşılaması, pazarda farkındalık yaratarak tercih edilme olasılığını arttırması, müşteriyi ikna etme konusundaki etkisi, uy-

gun maliyetli ve yenilikçi bir yöntem olması, en dikkat çekici özellikleridir (Drury, 2008:275; Erragcha ve Romdhane, 2014:2; Alan Koçak vd., 2018:497).

Zahoor ve Qureshi (2017:49) ise, sosyal medya pazarlamasının temel özelliklerini; kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, firma tarafından oluşturulan içerik, müşteri katılımı, elektronik ağızdan ağıza pazarlama ve çevrimiçi marka toplulukları altında beş başlıkta ele almıştır.

Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik; kullanıcıların sosyal medya üzerinden herkese açık olarak sundukları, herhangi bir işletmenin mal ve hizmetleriyle ilgili, kendi değer ve yaratıcı çabalarını içeren, kendini ifade etme, ün kazanma veya başkalarıyla iletişim kurma ihtiyacından kaynaklanan para kazanma veya kazanmama amacı taşıyan, güven vermesi sebebiyle müşteri tercihlerinde referans olarak alınan içeriktir (OECD, 2007:8).

Firma tarafından oluşturulan içerik; işletmeler tarafından sosyal medyada, müşteri ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermek, yeni müşteriler edinmek, müşteri sadakati ve olumlu marka tutumu yaratmak, işletme hakkındaki yanlış anlamaları veya önyargıları kaldırmak, müşteriyle birebir ve interaktif biçimde bilgi ve fikir alışverişi sağlayarak pozitif tutum oluşturmak ve nihayetinde satışları arttırmak amacıyla hazırlanan içeriktir (Alam ve Khan, 2015:1-2; Kumar vd., 2016:7-9).

Müşteri katılımı; bir müşterinin hizmet satın alımı esnasındaki fiziksel, bilişsel ve duygusal varlığı olup tüm pazarlama süreçlerinde işletme ile etkileşime geçmesidir (Patterson vd., 2006:3). İşletmeler, müşterilerini teşvik ederek onları iletişime geçmeleri için cesaretlendirmelidirler. Ancak bu şekilde oluşacak tüketici/marka toplulukları sayesinde markalarına değer katabilirler (Zailskaite-Jakste ve Kuvykaite, 2012:196). Örneğin, 2010 yılında Frito-Lay şirketi, fotoğraf paylaşım sitesi olan Flickr üzerinden Lay's cipsleri için bir sosyal medya pazarlama girişimi başlatmıştır. Kullanıcılardan "Mutluluk Sergisi" kapsamında, mutlu anlarının fotoğraflarını yüklemelerini istemiş ve seçilen fotoğrafların Lay's paketlerinin arkasında veya People dergisinde yayınlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca şirket, Google, Facebook ve Youtube'da reklamlarla bu girişimini anlatmaya çalışmıştır. Oldukça ilgi gören bu uygulama ile Flicker sayfasına yaklaşık 10.000 fotoğraf, bir aydan kısa bir süre içinde yüklenmiştir (Gunelius, 2011:136-137). Dolayısıyla müşteriyi heyecanlandıran, cesaretlendiren onun katılımını sağlayan sosyal medya pazarlama çabası oldukça iyi bir şekilde planlanmış ve uygulanmıştır.

Elektronik ağızdan ağıza pazarlama; sosyal ağ sitelerinde katılımcıların, bir işletmenin mal, hizmet veya markaları hakkında deneyimlerini ve görüşlerini paylaşabileceği platformların varlığı ile mümkündür (Westbrook, 1987:261; Alam ve Khan, 2015:3). Yeni müşterilerin elde edilmesinde

güven veren referanslar olmaları ve satın alma kararlarında güçlü etkilerinin bulunması sebebiyle işletmeler sosyal medya hesaplarında bu tür platformlara yer vermelidirler (East vd., 2005:145; Trusov vd., 2009:90-91).

Çevrimiçi marka toplulukları; sosyal medyada, bir markaya özel ilgi duyan katılımcıların kendi aralarında kurdukları bir dizi sosyal ilişkiye de dayanan online topluluklardır (Muniz vd., 2001:412). İşletmeler tarafından da kurulabilir. İşletmeler bu tür toplulukları daha çok ürünleriyle ilgili detaylı bilgileri paylaşmak amacıyla kullanmaktadır. Ancak işletmelerin markayla ilgili kullanıcılardan gelen olumsuz geribildirimleri silmeleri, müşterilerin tüketiciler tarafından oluşturulmuş marka topluluklarına daha fazla güven duymalarına neden olmaktadır (Jang vd., 2008:60-61).

İşletmelerin sosyal medya araçlarını kullanarak pazarlama faaliyetlerinde bulunmalarının, geleneksel pazarlama faaliyetleriyle kıyaslandığında birçok avantajı bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür (Kara ve Coşkun, 2012:73-90; Özata, 2013:38-39; Özgen ve Doymuş, 2013:97; Zhou ve Wang, 2014:27-32):

- Sosyal medya kullanıcı sayısındaki artış işletmelere viral pazarlama ve elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla marka farkındalığı yaratmada kolaylık sağlamaktadır.

- Gerek büyük gerekse KOBİ niteliğindeki işletmeler sosyal medya ile sadık müşterilerinden oluşan çevrimiçi marka topluluklarıyla markanın gönüllü sözcülüğünü yapan bir kitleyi kolaylıkla oluşturabilirler. Oysaki geleneksel medyada bu tür kitleler yaratmak ve bu kitleleri yönlendirmek oldukça güçtür.

- İşletmelerin sosyal medya hesaplarından ifade ettikleri ile yaptıkları, müşteriler tarafından yakından takip edilmektedir. Müşteri yararına yapılan faaliyetler, çözülen problemler, bilgilendirici mesajlar, samimi yaklaşımlar ile geleneksel pazarlamada müşteri ile işletme arasında zor kurulan güvenin kısa zamanda yaratılmasını sağlamaktadır. Güvenin, sadakat ve memnuniyet üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, sosyal medya ile işletmelerin daha hız yol alabilecekleri açıktır.

- Günümüz müşterilerinin internetten alışveriş yapma oranları her geçen gün artmaktadır. Satın almak istediği bir ürün veya hizmeti arama motorlarında bulmaya çalışan müşteriler elbette üst sıralarda yer alan işletmeleri ilk olarak incelemekte ve satın alma işlemi yapmaktadırlar. Bu açıdan benzer mal ya da hizmet üreten işletmeler açısından ilk sıralarda bulunmak oldukça önemlidir. Sosyal medyada hesap açmak, bu hesaplarda içerikler oluşturmak ve başka sitelerden de link almak, arama motorlarında işletmelerin ilk sırada yer almalarını sağlayan önemli uygulamalardır. İşletmeler bu sayede daha çok müşteriye ulaşıp satışlarını arttırabilirler.

- Geleneksel pazarlamayla bir iletişim ağı kurmak oldukça zaman alıcı ve maliyetlidir. Oysa işletmeler sosyal medya ile müşteri katılımının sağlandığı etkileşimli uygulamalarla daha kısa zamanda ve düşük maliyetlerle bunu yapabilmektedirler.

- Pazarı bölümleme, müşterileri tanıma, müşterilerin değişen ihtiyaç ve beklentilerini takip etme, onların tercihlerini yönlendirme vb. pazarlama faaliyetlerini sosyal medya araçlarıyla yapmak, pazarlama maliyetlerini oldukça düşürmektedir.

- Sosyal medya ile işletmeler, geleneksel pazarlamayla elde edebilecekleri yeni iş ortaklığı fırsatlarından çok daha fazlasını yakalayabilirler.

Sosyal medya pazarlamasının bahsedilen avantajlarının yanında işletmeler açısından birtakım riskleri diğer bir anlatımla tehlikeleri de bulunmakta olup şu şekilde sayılabilir (Özata, 2013:40; Barutçu ve Tomaş, 2013:10):

- Bazı işletme yöneticileri sosyal medyanın işletmelere sağlayacağı katkıları dikkate almamakta ve bu tür platformları geçici bir trend olarak düşünmektedirler. Bazı işletme yöneticileri ise sosyal medyanın önemini kavramış olmakla birlikte üst yönetimin desteğini alamamaları, kontrolü kaybedecekleri endişesi, yeterli zaman ve kaynak ayırmamaları ve yeni şeyler denemekten kaçınmaları gibi sebeplerle sosyal medya pazarlama faaliyetlerini yerine getirememektedirler. Ancak ülkemizde ve dünyada artan internet kullanıcı sayısı ve sosyal medya hesapları bunun aslında tam tersine artık ayak uydurulması zorunlu bir durum olduğunu göstermektedir. Bu değişimi görmezden gelen işletmeler hem müşteri kayıpları yaşayacak hem de müşterilerinin gözünde nasıl bir işletme olduklarını bilemeyeceklerdir.

- Sosyal medya pazarlama faaliyetleriyle ilgilenen işletmelerin birçok sosyal medya aracı karşısında doğru stratejiyi belirleyememeleri, kısa zamanda sonuca ulaşma arzuları, ölçüm yapmadaki eksiklikleri veya başarısızlıkları, müşteri bildirimlerine yanıt vermedeki uzun zaman aralıkları ve kötü niyetli çalışanları nedeniyle yeteri kadar verim alamadıkları görülmektedir. Bu gibi durumlar işletmenin müşteri gözünde tutarsız ve güvenilmez olarak nitelendirilmesine zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla müşteri kazanmak amacıyla çıkılan yolda tam tersine müşteri kayıpları yaşanacaktır. Sosyal medya pazarlama faaliyetleri belirli bir sistem dâhilinde, stratejiler ve planlar oluşturularak, istikrarlı bir biçimde uygulanmalıdır. Bununla birlikte uzun vadeli düşünülmeli ve sürdürülebilirlik noktasında da uygun kararlar alınmalıdır.

- Birçok sosyal medya aracı, kullanıcıların üye olmaları durumunda onların yorum yapmalarına olanak sağlayan platformlar bulundurmakta-

dır. Bu gibi alanlarda müşterilerin sadece olumlu geri bildirim yapmaları elbette mümkün değildir. Hatta bazı müşteri yorumlarının işletmeyi sabote etme noktasına kadar gidebildiği görülmektedir. Bu durum, işletmenin yeni müşteriler kazanmasına ya da bazı müşterileri kaybetmesine yol açabilecek bir husustur. Ancak sosyal medyada olmamak ise işletmenin kaçıracağı birçok fırsat anlamına gelmektedir. İşletmeler bu gibi durumlara karşı hazırlıklı olmalı ve olumsuz durumları olumluya dönüştürecek uygulamalar getirmelidir.

KAYNAKÇA

Ada, S. ve Abul, A. (2014). İşletmelerde Sosyal Medya Kullanımı: İşletme Bölümü Öğrencilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(2), 316-327.

Akar, E. (2013). Sosyal Medya Platformları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Alam, M. S. ve Khan, B. M. (2015). Impact of social media on brand equity: A literature analysis. *AIMA Journal of Management and Research,* 9(3, 4/4), 1-12.

Alan Koçak, A., Kabadayı, T. E. ve Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(66), 493-504.

Andzulis, J. M., Panagopoulos, N. G. ve Rapp, A. (2012). A review of social media and implications for the sales process. *Journal of Personal Selling & Sales Management,* 32(3), 305-316.

Balakrishnan, B. K., Dahnil, M. I. ve Yi, W. J. (2014). The impact of social media marketing medium toward purchase intention and brand loyalty among generation y. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 148, 177-185.

Barefoot, D. ve Szabo, J. (2010). Friends with Benefits: A Social Media Marketing Handbook. San Francisco: No Starch Press.

Barutçu, S. ve Tomaş. M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması Ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,* 4(1), 4-23.

Baym, N. K. (2010). Personel Connections in the Digital Age. Cambridge: Polity Press.

Burgaz, A. (2014). Halkla İlişkilerde Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medyada Pazarlama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Carlson, A. ve Lee, C. C. (2015). Followership and social media marketing. *Academy of Marketing Studies Journal,* 19(1), 80-101.

Carr, J., Decreton, L., Qin, W., Rojas, B., Rossochacki, T. ve Yang, W. Y. (2015). Social media in product development. *Food Quality and Preference,* (40), 354-364.

Comm, J. ve Taylor, D. (2015). Twitter Power 3.0 How To Dominate Your Market One Tweet At A Time New Jersey: John Wiley and Sons. Inc.

Çakmak, V. (2018). İletişim Kaygısı ve Sosyal Medya. Konya: Eğitim Yayınevi.

Daj, A. (2013). Economic and legal aspects of introducing novel ICT instruments: integrating sound into social media marketing-From audio branding to soundscaping. *Bulletin of the Transilvania University of*

Braşov, 6(55/2), 15-24.

Drury, G. (2008). Opinion piece: Social media should marketers engage and how can it be done effectively? *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice,* 9(3), 247-277.

Dunn, R. (2007). Do İt Yourself Social Media Marketing: A StepForth Whitepaper. https://www.stepforth.com/blog/2007/do-it-yourself-social-media-marketing-a-stepforth-whitepaper/#gs.7k6sou Erişim Tarihi: 28.05.2020

East, R., Hammond, K., Lomax, W. ve Robinson, H. (2005). What is the effect of a recommendation. *The Marketing Review,* 5, 145-157.

Elbaşı, Y. G. (2015). Sosyal Medyada Pazarlama: Sosyal Medyada Kullanıcı Motivasyonunun Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Pazarlama Algısına İlişkin Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Er, G. (2008). Sanal Ortamda İtibar Yönetimi. İstanbul: Cinius Yayınları.

Erragcha, N. ve Romdhane, R. (2014). Social networks as marketing tools. *Journal of Internet Banking and Commerce,* 19(1), 1-12.

Evans, D. (2012). Social Media Marketing An Hour A Day. Indiana: John Wiley and Sons. Inc.

Gunelius, S. (2011). 30 Minute Social Media Marketing Step by Step Techniques to Spread the Word About Your Business Fast and Free. USA: Mc Graw Hill.

Güneri Fırlar, B. ve Yeygel, S. (2004). Sanal Ortamda Bütünleşik Pazarlama İletişimi. (Yayın No: 29). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Gürson, P. (Ocak 2012). Sosyal Medya İhtiyaç ve Hedefe Göre Seçilmeli. http://www.bilisimdergisi.org.tr/s140/pdf/94-127.pdf Erişim Tarihi:28.05.2020

https://tekno10.com/sosyal-medya/turkiyenin-sosyal-medya-kullanim-orani-aciklandi/ Erişim Tarihi:25.05.2020

İnce, A. (2017). İşletmelerdeki Pazarlama Uygulamalarında Sosyal Medyanın Önemi ve Kampanya Örnekleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Jang, H., Olfman, L., Ko, I., Koh, J. ve Kim, K. (2008). The influence of on-line brand community characteristics on community commitment and brand loyalty. *International Journal of Electronic Commerce,* 12(3), 57-80.

Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons,* (53), 59-68.

Kara, Y. ve Coşkun, A. (2012). Sosyal Ağların Pazarlama Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye"deki Hazır Giyim Firmaları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 14(2), 73-90.

Kırcova, İ. ve Enginkaya, E. (2015). Sosyal Medya Pazarlama. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kim, W., Jeong, O. R. ve Lee, S. W. (2010). On social web sites. *Information Systems,* (35), 215-236.

Kotler, P. ve Keller, K. L. (2018). Pazarlama Yönetimi. (Çev. İ. Kırcova) Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medyanın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 18(1), 323-337.

Kumar, A., Bezawada, R., Rishika, R., Janakiraman, R.ve Kannan, P. (2016). From social to sale: The effects of firm-generated content in social media on customer behavior. *Journal of Marketing,* 80, 7-25.

Mangold, W. G. ve Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons,* 52, 357-365.

Mayfield, A. (2008). What is Social Media? https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf Erişim Tarihi:22.05.2020

Meydan Uygur, S. ve Bayram, A. T. (2013). Sanal Pazarlama Karması Bileşenlerinin 4S Modeli Kapsamında Turizm Açısından İrdelenmesi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4, 19-37.

Moise, D. ve Cruceru, A. F. (2014). An empirical study of promoting different kinds of events through various social media networks websites. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 109, 98-102.

Muniz, Jr. A. ve O'Guinn, T. C. (2001). Brand Community. *Journal of Consumer Research,* 27(4), 412-432.

Nardi, B. A., Schiano, D. J. ve Gumbrecht, M. (2004). Blogging as social activitiy, or, would you let 900 million people read your diary? CSCW'04, Proceedings of the 2004 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work, 6(3), 222-231.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2012). Tüketici Davranışı. İstanbul: Kapital Medya A.Ş.

OECD (2007). Participative Web: User Created Content. https://www.oecd.org/sti/38393115.pdf Erişim Tarihi: 26.05.2020.

Özata, F. Z. (2013). Sosyal Medya. https://docplayer.biz.tr/1684687-T-c-anadolu-universitesi-yayini-no-2877-acikogretim-fakultesi-yayini-no-1834-sosyal-medya.html Erişim Tarihi:30.05.2020.

Özgen, E. ve Doymuş, H. (2013). Sosyal Medya Pazarlamasında Farklılaştırıcı Bir Unsur Olarak İçerik Yönetimi Konusuna İletişimsel Bir Yaklaşım. *Online Academic Journal of Information Technology,* 4(11), 91-103.

Patterson, P., Yu, T., De Ruyter, K. (2006). Understanding Customer Engagement in Services. https://studylib.net/doc/18335381/

understanding-customer-engagement-in-services-paul-patterson Erişim Tarihi: 30.05.2020.

Smith, M. (2017). YouTube Marketing A Comprehensive Guide for Building Authority, Creating Engagement and Making Money Through Facebook. USA: Mark Williams via PublishDrive.

Sü Eröz, S. ve Doğdubay, M. (2012). Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 27(1), 133-157.

Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). Toplumsal Paylaşım Ağı: Facebook. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Trusov, M., Bucklin, R. E. ve Pauwels, K. (2009). Effects of word-of-mouth versus traditional marketing: Findings from an internet social networking site. *Journal of Marketing,* 73, 90-102.

TUİK, (2019). http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30574 Erişim Tarihi: 15.05.2020

Weinberg, T. (2009). The New Community Rules: Marketing on the Social Web. California: O‟Reilly Media.

Westbrook, R. A. (1987). Product/Consumption-Based affective responses and postpurchase processes. *Journal of Marketing Research,* 24, 258-270.

Ying, M. (2012). Sosyal Medya Platformları Üzerinden Pazarlama Ve Bu Mecrayı Etkin Kullanan Sektörler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Yükselen, C. (2019). Dijitalleşme Sürecinde Pazarlama İlkeler-Yönetim-Örnek Olaylar. 16. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Zahoor, S. Z. ve Qureshi, I. H. (2017). Social media marketing and brand equity: A literature review. *The IUP Journal of Marketing Management,* 26(1), 47-64.

Zailskaite-Jakste, L ve Kuvykaite, R. (2012). Consumer Engagement in Social Media By Building the Brand. Electronic International Interdisciplinary Conference, 3-7 September. https://docplayer.net/23405744-Consumerengagement-in-social-media-by-building-the-brand.html Erişim Tarihi: 31.05.2020

Zarella, D. (2009). The Social Media Marketing. Kanada: O'Reilly Media Inc.

Zhou, L. ve Wang, T. (2014). Social Media: A new vehicle for city marketing China. *Cities,* 37, 27-32.

Bölüm 86

OSMANLI İSTANBUL'UNDA SOSYALLEŞME VE KÜLTÜR MUHİTİ OLARAK DİREKLERARASI

Fatma TUNÇ YAŞAR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü. ftyasar@yildiz.edu.tr

Giriş

Direklerarası, günümüzde, Vezneciler-Şehzadebaşı yolunun Onaltı Mart Şehitleri ve Dede Efendi caddeleri arasında kalan bölümüne verilen isimdir. Caddenin sağ ve sol tarafında yer alan dükkânların önünde bir zamanlar var olan revaklı sütunlardan dolayı Direklerarası olarak adlandırılmıştır. Direklerarası önceleri bu dükkânlar arasındaki eksenin adı iken daha sonra Şehzade Külliyesi ile Vezneciler arasındaki muhitin adı olmuştur (Tosun, 1994: 367). Direklerarası'na adını veren İbrahim Paşa Çarşısı, 1720 yılında inşası tamamlanan Damad İbrahim Paşa Külliyesi'ne gelir getirmesi için inşa edilmiştir. Çarşı, Külliye'nin bir bölümü olan medreseye bitişik otuz yedi ve karşı sırada yer alan yeniçerilerin Eski Odalar adı verilen kışlasına komşu kırk beş dükkân olmak üzere toplam seksen iki dükkândan oluşmaktadır. Bu dükkânların önlerinde ise üstü kapalı, revaklı sütunların sıralandığı kaldırım bulunmaktadır. Bu haliyle İbrahim Paşa Çarşısı, Eski Çağ'da Akdeniz kentlerinde görülen antik direkli caddeler geleneğini canlandırmış gözükmektedir (Eyice, 1993: 445).

On sekizinci yüzyılın başlarında bir çarşı olarak inşa edilen Direklerarası, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar yeniçerilere ait Eski Odalar'a komşu olması dolayısıyla yeniçerilerin gezinti ve eğlence mekânı olarak bilinmektedir. II. Mahmud'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının akabinde yüzyılın ortalarından itibaren özellikle de Ramazan ayında canlı bir alışveriş, gezinti ve eğlence muhitine dönüşmüştür (Mazak, 2008: 176). Osmanlı gündelik hayatına on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren girmiş olan kıraathane, çayhane, tiyatro ve sinema gibi yeni tarz sosyalleşme mekânlarının Direklerarası'nda yoğunlaşmış olması bunda önemli bir etkendir. Tarihi Divanyolu'nun batı bölümünü oluşturan Direklerarası, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren çayhaneler ve kıraathaneler ve daha sonra da tiyatrolar ve sinemalar ile Galata ve Pera'yı birçok açıdan andıran bir yoğunluk kazanmıştır (Cerasi, 2005: 197). Bu çalışmada, geç dönem Osmanlı İstanbul'unda yaşanan değişim ve dönüşümün tezahürü olarak ortaya çıkan farklı sosyalleşme mekânlarının yoğunlaştığı bir muhit olarak Direklerarası irdelenmekte ve bu mekânlardan kıraathane, çayhane, tiyatro ve sinemanın Direklerarası'nın bir sosyalleşme muhiti olarak canlanmasına katkıları tartışılmaktadır.

Ramazan Etkinliklerinin Merkezi Olarak Direklerarası

Direklerarası, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kahvehane, çayhane, kıraathane, tiyatro ve sinema gibi sosyallik ve eğlence unsurlarıyla beraber eczane, sucu, manav, fırın, fes kalıpçısı, kunduracı, börekçi, şekerlemeci, muhallebici, ud imalatçısı, müzik aletleri satıcısı, kırtasiye ve kitapçı, resimli kartpostalcı, kadın terzisi, berberleri ile suriçi İstanbul'un bir alışveriş ve yaşam merkezidir (Mazak, 2008: 178). Bunun-

la birlikte Direklerarası'nın bir sosyalleşme muhiti olarak en hareketli ve canlı olduğu dönem Ramazan ayıdır. Refik Halit'e göre Ramazan ayında adım atmanın mümkün olmadığı Direklerarası'nda Ramazan sonrasında sokak köpekleri caddenin ortasına kıvrılıp yatma imkânı dahi bulmaktadırlar (Karay, 2009: 135). Direklerarası'nın Ramazan ayında ilgi odağı olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Tanzimat döneminin başında Ramazan'ın en hareketli mekânı Laleli-Aksaray arasında sıralı dükkânları ve Karagöz ve meddah gösterilerine ev sahipliği yapan meşhur kahvehaneleriyle Aksaray Caddesi'dir. Daha sonra ise tiyatro topluluğuyla ünlü Gedikpaşa ve ilk kıraathanelere ev sahipliği yapan Beyazıt civarı Ramazan etkinliklerinin merkezi olmuştur. 1860'larda ise kıraathanelerin bulunduğu Divanyolu'nun II. Mahmud Türbesi ile Sultanahmet Meydanı arasında kalan bölümüdür. Ancak belirli bir mekânın Ramazan etkinlikleriyle özdeşlemesi Divanyolu'nun Vezneciler ve Şehzade Mehmed Cami arasında kalan bölümü olan Direklerarası'nda olmuştur (Georgeon, 2008: 97-98).

Direklerarası'nın Ramazan ile özdeşleşmesinde Fatih, Şehzade, Beyazıt ve Süleymaniye gibi büyük selatin camilerinin tam ortasında bulunması ve şehrin ana hatlarını belirleyen Divanyolu'nun bir bölümü olarak şehrin geri kalanıyla aktif iletişim halinde olması etkilidir. Ayrıca Direklerarası Harbiye Nezareti, Maliye Nezareti, askeri tıp okulu olan Tıbhane-i Amire ve devlet memuru yetiştirmek için açılan Mahrec-i Aklâm gibi birçok yeni açılan resmi daire ile eğitim kurumuna yakın bir noktada bulunmaktadır (Georgeon, 2008: 102-103). Fakat Direklerarası'nın 1880'ler itibarıyla yoğun ilgi görmesinde burada yeni çayhane ve kıraathanelerin açılması ve Beyazıt civarındakilerin buraya kayması, tiyatro faaliyetlerinin artması ve çeşitlenmesi etkilidir. Ramazan ayının 1880'li yıllarda bahar ve yaz mevsimlerine denk gelmesi tek başına etkili olmasa da Ramazan etkinliklerine canlılık kazandırmış gözükmektedir.

Ahmet Rasim, II. Abdülhamid döneminin Direklerarası'nı anlattığı bir yazısında Ramazan ayında İstanbul'un Anadolu ve Rumeli yakalarından, Haliç'ten, Kuledibi mahallelerinden halkın akın akın buraya geldiğini, istibdat uygulamalarının dahi bu toplanmaya engel olamadığını ifade etmektedir (Ahmet Rasim, 1932: 8). Cenab Şahabeddin de İstanbul'da Ramazan gecelerinin toplanma yerinin Direklerarası olduğunu, iftardan sonra Vezneciler'den Saraçhanebaşı'na kadar uzanan bir miting manzarasının ortaya çıktığını ve bunun artık bir gelenek halini aldığını ifade etmektedir (Cenab Şahabeddin, 2012: 118'den aktaran; Kesebir, 2016: 135). Direklerarası'nda yayaların gezintisini tanımlamak için dönemin kaynaklarında piyasa tabiri kullanılmaktadır. İtalyanca kökenli bir kelime olan piyasa esasında "*pazar, pazar fiyatı*" anlamına gelmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren yayımlanan Osmanlıca sözlüklerde ise piyasa Osmanlıların daha önce ağırlıklı olarak mesire alanlarındaki faaliyetler için kullandıkları

gezinti, tenezzüh ve teferrüc anlamında kullanılmaktadır. Yirminci yüzyılın başında yayımlanan *Kamus-ı Türki*'de de piyasaya "*meydan, açıklık, gezilecek yer, teferrücgah, gezme, gezinme, teferrüc*" anlamı verilmekte, kavramın "*çarşı ve meydanda geçen fiyat*" anlamındaki ekonomik karşılığı daha sonra gelmektedir (Şemseddin Sami, 1996: 365). Direklerarası'ndaki gezinti o günün tabiri ile "piyasaya çıkmak" olarak ifade edilmektedir. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Direklerarası piyasasını bir ucu Şehzade Karakolu'na diğeri Beyazıt Meydanı'na ulaşan hareketli zincir olarak tasvir etmektedir (Recaizade, 2016: 192).

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Direklerarası, tiyatro, sinema, ortaoyunu, Karagöz, hokkabaz, cambaz, fonograf ve pantomim gibi görsel ve işitsel sanatların yanında pehlivan güreşleri gibi spor müsabakalarının yapıldığı bir "*Ramazan Külliyesi*" gibidir (Yazıcı, 2010: 105). Direklerarası'nın Ramazan eğlencelerinin toplumun farklı kesimlerinden insanların ilgisini çekmesinin nedeni burada sunulan eğlencenin çeşitliliğidir. Burada revaklı kaldırımda yol boyu gezinti yapmak, Karagöz, meddah, orta oyunu, sirk gösterilerini ve at cambazlarını izlemek, kıraathane ve çayhane gibi mekânlarda musiki eşliğinde keyifli vakit geçirmek ve meşrebine göre tiyatro ve sinema gösterileri izlemek mümkündür. Avanzade Mehmed Süleyman, 4 Nisan 1892 tarihli, "Ramazan Geceleri" başlıklı yazısında Direklerarası'nda sunulan eğlencelerin çeşitliğinden bahsetmekte ve farklı beklentilere göre mekân tavsiyesinde bulunmaktadır. Geleneksel atmosferi yaşamak isteyenlere kahvehanelerde oynatılan Karagöz'ü, kalabalıktan hoşlanmayan ve muhabbet ortamı arayanlar için Kazım'ın Kıraathanesi'ni, izdihama katlanabilenler ve verdiği para karşılığında nasihat dinlemeyi göze alanlara Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu'nu ve hoşça vakit geçirmek isteyençocuklara ve yetişkinlere Tourniaire'in cambazhanesini,[1] Hasan'ın hayalhanesini ve kukla gösterilerini tavsiye etmektedir (Avanzade, 1892: 127).

Avanzade'nin tasvirinden on bir yıl sonra, 1903 yılında Safvet Nezihi de, değişim üzerinden Direklerarası'nı tasvir etmektedir. Safvet Nezihi yeni çayhanelerin açıldığını, Şems ve Ali Çavuş'un kıraathanelerinin zamana ayak uydurarak musiki kıraathanesine dönüştüklerini, fiziksel ortamını övdüğü ancak oyunlarını eleştirdiği Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu'nun faaliyetine devam ettiğini, Fevziye Kıraathanesi'nin aynı yerinde olduğunu, Şevki ve Hasan Efendi'nin tiyatrolarının rekabet halinde olduklarını, at cambazhanesinin gösterilerinin ilgi gördüğünü, Karagöz'ün yine her köşe başında oynatıldığını, meddah gösterilerinin devam ettiğini, eski tiyatroda ortaoyununun oynandığını ifade etmektedir (Safvet Nezihi, 1903: 223).

1 Avanzade, Tourniaire ailesinin birkaç yıldır İstanbul'da faaliyet gösterdiğini, namus ve maharetiyle itibar kazandığını yazmaktadır. Cambazhane esas olarak Beyoğlu'nda Halep Çarşısı girişinde bir yerde faaliyet göstermektedir. Avanzade'nin Direklerarası eğlencelerinden biri olarak Tourniaire Cambazhanesi'ni zikretmesi cambazhanenin gezici sirk olarak da faaliyet gösterdiğini düşündürtmektedir (Ferhatoğlu, 2011: 38).

Direklerarası'nda Ramazan dolayısıyla ortaya çıkan sosyallik ve eğlence biçimleri, François Georgeon'un ifadesiyle Ramazan ideolojisinden uzak bir "*monden*" kültürü beraberinde getirmiştir. Ramazan ayı din dışı eğlencelerin bahanesi olmuş, bu eğlenceler on dokuzuncu yüzyıl boyunca giderek hem sayıca artmış hem de daha çok dindışı niteliğe bürünmüştür (Georgeon, 2008: 84). Dolayısıyla Osmanlı sosyal hayatını kamu düzenini muhafaza etme, ahlak ve dine uygunluk kriterlerine göre düzenleyen siyasi otoritelerce nasıl değerlendirildiği önemlidir. Direklerarası'na dair kaleme alınan literatürde yılın geri kalan kısmına kıyasla Ramazan eğlencelerinin daha geniş bir hoşgörüyle karşılandığı düşüncesi hâkimdir. Halit Fahri, istibdat devrinde bunalan halk için Ramazan ayının bir eğlence ve hafifleme ayı olduğunu, evlerde daha serbest toplantılar yapılabildiğini ifade etmektedir (Ozansoy, 2014: 19'dan aktaran; Kesebir, 2016: 135). Daha fazla camiye gitme, sokakta dolaşma, alışveriş yapma, tiyatro ve Karagöz izleme imkânına sahip olan kadınlar için de Direklerarası'nda Ramazan yılın geri kalanına göre daha fazla serbestiyet anlamına gelmektedir.

Direklerarası'nda Ramazan kısmi rahatlama dönemi olarak görülse de Osmanlı yönetimi, çok sayıda insanın bir araya geldiği Direklerarası'nı yakından izlemekte ve kontrol etmektedir. Bu bağlamda, kamu düzenini hatırlatan, adaba aykırı davranışları, dükkânların önünde oturmayı ve piyasa yapmayı yasaklayan ilanname ve tenbihnameler yayımlamaktadır. 20 Aralık 1868'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan ilannamenin ikinci maddesi siyasi otoritelerin kalabalık mekânlara dair endişelerini ortaya koymaktadır. Öncelikle bu ilanname Ramazan dolayısıyla yayımlanmış ve Ramazan ayında adaba uygun davranmaya her zamankinden daha fazla dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İlanname, Beyazıt, Aksaray, Üsküdar, Tophane ve Şehzadebaşı'na doğru yol üzerinde bulunan dükkânlar ve özellikle Beyazıt ve Şehzadebaşı'ndaki kahve ve çayçı dükkânlarında oturmanın yasak olduğunu, geceleri dahi büyük caddelerde gelip geçene rahatsızlık verecek şekilde oturulamayacağını, yasağa uymayan esnafın dükkânlarının zabıta tarafından kapatılacağını bildirmektedir. Ayrıca arabalı ve arabasız gelen ve geçen kadınlara adaba aykırı davranışta bulunanların kanun hükümlerine uygun olarak cezalandırılacaklarını, arabaların zikrolunan mahallerde sokak ortasında duramayacağını bildirmektedir (*Takvim-i Vekayi* 1033, 1868: 1-2). Samiha Ayverdi *İstanbul Geceleri*'nde, II. Abdülhamid döneminde, Fehim Paşa'nın hafiye teşkilatına bağlı hususi bir şube açıldığını, kapıda bir posta beygiriyle bekleyen nöbetçinin büyüklerden kimlerin piyasada göründüğünü, kimlerin hangi tiyatrolara girip çıktığını Mabeyn'e haber verdiğini aktarmaktadır (Ayverdi, 2016: 40).

Çayhaneler ve Kıraathaneler

Direklerarası'nın ilgi odağı olmasına neden olan en önemli unsurlardan biri de yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yoğunlaşan çayha-

neler ve kıraathanelerdir. On altıncı yüzyılın ortalarından beri İstanbul'da sosyal hayatın önemli bir unsuru olan kahvehanelerin yeni biçimi olan bu mekânlar sadece kahve ya da çay içilen yerler olmayıp edebi sohbetlerin ve toplantıların yapıldığı, çeşitli eserlerin ve gazetelerin okunduğu, musiki gruplarının konserler verdikleri yerlerdir. Direklerarası'ndaki çayhane ve kahvehanelerin sayısının yüzyılın sonuna doğru arttığı, 1900'e doğru Direklerarası'ndaki altmış dükkândan en az yirmi beşinin çayhane ve kahvehane olduğu kaydedilmektedir (Georgeon, 1999: 57-59). Şehzadebaşı ve Direklerarası'ndaki çayhanelerin büyük bir bölümü İranlılar tarafından işletilmektedir (Kuzucu, 2012: 394). Çay tüketiminin İranlılar ve Şiî Azerîler arasında yaygın olduğu ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra İstanbul'a göç eden Rus ve Balkan muhacirlerinin İstanbul'da çay kullanımının yaygınlaşmasında katkıları olduğu bilinmektedir (Yaşar, 2016: 334).

Çaycı dükkânlarıyla ilgili çeşitli düzenlemeler bu dükkânların 1860'larda İstanbul'da varlığını göstermektedir. Çay bahanesiyle dükkânların dış kısmında oturan ve adaba aykırı davranışları gözlemlenen kimseler ile ilgili 1859 tarihli bir kayıtta yer alan "*Bir müddetten beri Sultan Bayezid Camii Şerifi havlusuna nazır Dülbendçiler ile Şehzadebaşı'nda Direklerarası'ndaki dükkânların bazılarında çay tabh ve füruht olunmakta*" ifadesi çaycı dükkânlarının başlangıcına dair fikir vermektedir (BOA, A. MKT. NZD, 295/69, 1859). İlk çayhanelerin ağırlıklı olarak büyük selatin camileri, resmi devlet daireleri ve eğitim kurumlarıyla geniş bir müşteri ağına sahip Beyazıt civarında açıldığı görülmektedir.

Çayhaneler genellikle küçük dükkânlar oldukları için çoğunlukla müşteriler dışarıya konulan iskemle ve sandalyelere oturmaktadırlar. Bu durum ise yaya ve araba trafiğinin akmasına engel olmaktadır. Özellikle dışarıda oturan müşterilerin yoldan geçenleri izlemesi sıkça şikâyet konusu olmaktadır. 1859 tarihli *Sokaklara Dair Nizamname*'nin 24. maddesi ile meyhane, kahveci ve buna benzer esnaf taifesinin sokaklara iskemle, sandalye ve sofra koyarak müşteri toplamaları yasaklanmış, yasağa uymayanlara para cezası getirilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 63-64). Bu düzenlemenin akabinde 1860 yılının Mart ayında yayımlanan bir düzenleme ile bir taraftan çayhanelerin kaldırıma taşması engellenmekte diğer taraftan da Beyazıt'ın yoğun insan trafiğinin çayhane dükkânlarının hizmetine uygun olmadığı ve dolayısıyla ruhsatlarının uzatılmayacağı bildirilmektedir (BOA, A. MKT. NZD, 310/7, 1860). Aynı yılın Haziran ayındaki bir başka düzenleme ise Beyazıt'ta Kökçüler Kapısı ile Buğdaycılar Kapısı arasındaki çaycı dükkânlarının nizama mugâyir durumlarından dolayı kontratlarının bitmesinin akabinde kaldırılmalarını buyurmaktadır (BOA. A. MKT. NZD. 314/103, 1860). Bu düzenlemeler, çayhanelerin Divanyolu-Şehzadebaşı hattında yeni dükkânlara taşınmasına neden olmuş gözükmektedir (Kuzucu, 2012:

404). Dükkânların sokağa taşma meselesi Direklerarası'nda da problem olmaya devam etmiş ancak 1909 yılının Ramazan ayında işletme sahiplerinin başvuruları neticesinde Direklerarası'nda dükkânlarının önüne sandalye koymak isteyen çaycı ve perukar esnafının ruhsat için Birinci Daire-i Belediye'ye başvurmaları istenmiştir (BOA, DH. EUM. THR, 9/17, 1909).

Çayhanelerin kimi zaman işletme sahibinin sosyal ve kültürel birikimine göre kimi zaman ise müşterilerinin ilgilerine göre ayrıştığı görülmektedir. Ayverdi, *İstanbul Geceleri*'nde çayhanelerin her birinin müstakil vasıfları ve çeşnileri içinde, ayrı ayrı zümrelerin uğrak yeri olduğunu ifade etmektedir. Ayverdi Şehzadebaşı çayhanelerini beş gruba ayırmaktadır. Birinci grup, ağır meclislere, fikre, edebiyata, musikiye kucak açmakta ve çeşitli maksat adamlarını baş başa getirmektedir. İkinci grup, küçük devlet memurlarının buluşmasına zemin hazırlamaktadır. Üçüncü grup, hali vakti yerinde esnaf ve halkın bir araya gelerek yarenlik etmesine imkân sağlamaktadır. Dördüncü grup mahalle ölçeğinde iş yapanlar ile mirasyedileri ağırlamaktadır. Sonuncu grup ise cemiyet nizamlarıyla başı hoş gitmeyen külhanilere ev sahipliği yapmaktadır (Ayverdi, 2016: 39).

Kültürel ve sanatsal faaliyetlere ağırlık veren Direklerarası çayhaneleri ilk gruba dâhil olmaktadır. "*Buyurun*" hitabı ile müşterilerini içeriye davet eden bu çayhane işletmecileri, kola giren, koltuğa sokulan Eminönü lokantalarının garsonları gibi değildir (Kuzucu, 2012: 412). Ahmet Rasim'e göre de Direklerarası'nın zürafa ve şuaranın (kibar kimseler ve şairler) toplanma yeri olmasının nedeni burada bulunan çayhanelerdir (Ahmet Rasim, 1932: 6). Avanzade Mehmed Süleyman 1892 yılının baharına denk gelen Ramazan'ında "*Direklerarası'nda içilen bir kadeh ala çayın lezzetine diyecek yoktur*." (Avanzade, 1892: 126) ifadeleriyle buranın çayhanelerin kalitesine işaret etmektedir.

Direklerarası'nın en meşhur çayhanesi 1880'lerden 1910'lara kadar hizmet veren ve aydınların buluşma yeri olan Hacı Reşid'in Çayhanesi'dir (Sökmen, 2011: 109). Bu çayhane, Ferah Tiyatrosu'nun karşısında yer almaktadır (Tosun, 1994: 368). Bu çayhanenin sahibi Süleymaniyeli bir Türkmen olan Hacı Reşid'dir. Kendisi güler yüzlü, ilgili, çayı ve müşterilerinin şairliği ile övünen biridir (Kuzucu, 2012: 428-429). 1898 tarihli *İkdam* gazetesinde Hacı Reşid'in Çayhanesi'nden bahseden bir yazı, yedi sekiz seneden beri çayhanenin güzelliklerinden bahseden yazıların tekrarlana geldiğini ifade etmektedir (*İkdam* 1274: 3). Bu durumda çayhanenin 1890'lardan itibaren şöhret sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Cenab Şahabeddin Hacı Reşid'in Çayhanesi'ni "*Havasında bir lezzet-i edebiye vardı*." diyerek tasvir etmektedir. Ona göre "*Çay-füruş Hacı Reşid'i tanımamak, Muallim Naci'yi bilmemek veya Ahmed Midhat Efendi ile görüşmemiş olmak gibi bir nakise, bir mahrumiyetti* (2012: 121'den

aktaran Kesebir, 2016: 135-136)." Dönemin seçkin gazeteci, şair ve yazarlarının buluşma noktası olan çayhanenin başlıca müdavimleri arasında Ahmet Rasim, Ahmed Midhat, Nabizade Nazım, Muallim Naci, Nuri Şeyda, Balıkhane Nazırı Ali Bey, Neyzen Tevfik, Lemi Atlı, İsmail Safa ve Şeyh Vasfi bulunmaktadır (Sökmen, 2011: 109-110). Hacı Reşid'in Çayhanesi'ni meşhur kılan çayının kalitesi kadar, müşterileri için bulundurduğu yayınlar ve müdavimi olan şairlerin sohbetleridir. Bu haliyle Çayhane sınırlı bir müşteri kitlesine hitap etmektedir. Muallim Naci bir yazısında Hacı Reşid'in Çayhanesi'ne gelen bir saz şairinin bir müddet içeride oturduktan sonra ilgi görmediği için mahcup olarak mekânı terk etmek mecburiyetinde kaldığını nakletmektedir. (Birsel, 1983: 106).

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Hacı Reşid'in Çayhanesi'ni Mersin Efendi devralmıştır (Tosun, 1994: 368). Temizliği ve çayının güzelliği ile bilinen Mersin Çayhanesi'ne emekli valiler, emekli paşalar, Darülfünun müderrisleri gibi saygın kimseler gelmektedir. Mersin Efendi titiz, düzenli ve kuralcıdır. Çayhanede gürültü yapılmamasını ve sessiz konuşulmasını istemektedir (Kuzucu, 2012: 440). Mizah Dergisi *Diken*'in *Fırıldak* ekinde Mersin Efendi'nin titizliği "*Şehzadebaşı'nda Çaycı Mersin Efendi'nin Şehremanetince Nezafet Müfettiş-i Umumiliğine tayin edileceği kemal-i memnuniyetle istihbar kılınmıştır*." (*Diken*, 6 Mayıs 1920) havadisi ile vurgulanmaktadır. Cenab Şahabeddin ise Hacı Reşid'in Çayhanesi'ni Mersin Efendi'nin çayhanesi ile karşılaştırdığında çayhanenin eski havasını ve canlılığını kaybettiğini, müşterilerinin çay meraklısı olmadığını ifade etmektedir (2012: 123'ten aktaran: Kesebir, 2016: 138).

Direklerarası'nda Harputlu Mehmed Ağa, Hacı Mustafa ve Yakup'un çayhaneleri de meşhurdur. Mehmed Ağa bilgili olmayan fakat kendi halinde biridir ve çayhanesine daha çok kalem efendileri gelmektedir. Hacı Mustafa'nın Çayhanesi Şark Tiyatrosu'nun bitişiğindedir. Direklerarası'nın müdavimi olan Neyzen Tevfik'in Hacı Mustafa ile yakın dostluğu vardır (Birsel, 1983: 111-112). İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra popülerliği artan Yakup'un çayhanesi ise daha çok politik temayülü belirgin kişilerin buluştuğu yerdir (Taner, 1988: 6). Meşrutiyet'ten önce Jön Türkler, Meşrutiyet'ten sonra da İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin buluşma yeri olmuştur (Taner, 1980). Burası aynı zamanda musiki ustalarının buluştuğu ve musiki fasıllarının yapıldığı yerdir. Dükkânın dekorasyonunda duvarda keman, ud ve lavta[2] gibi çeşitli sazlar bulunmaktadır (Birsel, 1983: 111). Bunlardan başka Direklerarası'nda demli çayıyla meşhur Ali Baba Çayevi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında açılan Yavru'nun Çayhanesi, Mınakyan Tiyatrosu'nun karşısında, İkinci Meşrutiyet döne-

2 Lavta, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'daki gazinolar ve çalgılı kahvehanelerde fasıl musikisi icra edilen profesyonel saz takımlarında yer alan telli-mızraplı saz olarak tanımlanmaktadır (Karakaya, 2003: 113).

minde faal Üsküplü Hacı'nın Çayhanesi bulunmaktadır (Kuzucu, 2012: 445-447).

Direklerarası'nda çayhanelerle birlikte çok sayıda kıraathane bulunmaktadır. Okuma mekânı şeklinde hizmet veren kahvehanelerin kıraathane diye adlandırılması Tanzimat sonrası döneme rastlamaktadır. Bu dönemde bazı kahvehaneler müşterileri için Avrupa'daki kulüp ve okuma salonlarında olduğu gibi kitaplar ve süreli yayınlar bulundurmaya başlamıştır (Yaşar, 2016: 4). İstanbul'da ilk kıraathane fikrini ortaya koyan kişi Sarafim Efendi'dir. 1856 yılında, Beyazıt'ta Okçularbaşı'nda açtığı *Kıraathane-i Osmani*'de çok sayıda süreli yayın, risale ve yeni çıkan kitapları bulundurmaktadır. Direklerarası'nda ilk kıraathaneyi açan ise Alyanak Mehmed Efendi'dir. Şehzadebaşı ile Direklerarası'nın kesiştiği noktada 1866 yılında faaliyete geçmiştir (Kuzucu, 2012: 375).

Direklerarası kıraathanelerinin en meşhuru ise Fevziye Kıraathanesi'dir. Damad İbrahim Paşa Sebili'nin karşısında bugün başka bir yere taşınmış olan Osman Baba Türbesi'nin arkasında, Fevziye Caddesi'nin Şehzadebaşı Caddesi ile kesiştiği köşede yer almaktadır. Ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber en parlak dönemi 1885-1900 arasına rastlamaktadır (İstanbul, 1994: 307). Ahmed Rasim'in İstanbul'un Darülelhan'ı olarak nitelendirdiği bu kıraathane Kazım Efendi tarafından işletilmektedir. İçi ferah ve geniş olan bu kıraathanenin yüz elli kişilik kapasitesi mevcuttur. Müşterisi genellikle kibar ve aydın tabakadan kimselerdir. Ahmet İhsan ve Ahmet Rasim gibi müdavimleri bu mekân hakkında sık sık yazmaktadırlar (Mimaroğlu, 1971: 5727). Burada Kemani Tatyos Efendi ile Kemençeci Vasiliki'nin yönettikleri fasıllara Tanburi ve Ûdi Cemil Bey, Rauf Yekta ve Lemi Atlı'nın da amatör sanatçı olarak katıldıkları bilinmektedir (Tosun, 1994: 368). Bu kıraathane özellikle Ramazan aylarında tam bir musiki kahvesi ve konser salonuna dönüşmektedir (Kuzucu, 2012: 377). Burası ayrıca suriçi İstanbul'da ilk sinema gösteriminin gerçekleştiği mekân olmakla meşhurdur.

İkinci Meşrutiyet döneminde edebi, tarihi ve siyasi toplantılara ev sahipliği yapan Fevziye Kıraathanesi, konferans salonu olarak Ahmed Midhat ve Gaspıralı İsmail'in konuşmalarına ev sahipliği yapmıştır (Kuzucu, 2012: 377). Sonra ise kıraathane sırasıyla Emperyal Tiyatro ve Milli Sinema isimlerini almıştır (And, 2014: 133). Fevziye Kıraathanesi'nin zaman içerisindeki dönüşümü, genel olarak Osmanlı yaşayışında ve daha özelde Direklerarası'nda yaşanan değişim ve dönüşümün dinamiklerini yansıtmaktadır. Fevziye Kıraathanesi, eğitim ve matbuat alanında gelişmelerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kıraathane olarak ortaya çıkmış, Ramazan eğlenceleri bağlamında geleneksel ve modern farklı gösteri sanatlarına eş zamanlı olarak ev sahipliği yapmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminin siyasal ortamında ise önemli isimlere konferans salonu olarak

hizmet vermiştir. Tiyatroların müstakil binalara kavuştuğu dönemde ise tiyatroya dönüşmüş ve nihayet sinema tiyatroya tercih edilmeye başlanınca sinema olarak hizmet vermiştir.

Direklerarası'nda farklı yönleriyle ön plana çıkan çok sayıda kıraathane bulunmaktadır. Şems Kıraathanesi yirminci yüzyılın başında musiki icra edilen bir kıraathanedir ve üst katı bilardo meraklılarına ayrılmıştır (Safvet Nezihi, 1903: 223). Kahvesi ile meşhur Ali Çavuş'un Kıraathanesi'nde ise daha çok geleneksel sahne eğlencelerine yönelik etkinlikler mevcuttur ancak burası da zamanla musiki kıraathanesine dönüşmüştür (Kuzucu, 2012: 378). Kıraathanelerin zamanla okuma salonundan ziyade musiki ve tavla oyunlarıyla bir eğlence mekânına dönüştüğü görülmektedir. Basiretçi Ali Efendi, 1877 yılında yazdığı Şehir Mektubu'nda Direklerarası'nda bir kıraathanenin orta yerinde iki üç tavlanın bulunduğunu, bunların etrafına meraklıların toplandığını, üç kişinin eğlenmesi uğruna diğerlerinin huzurunun kaçtığını ifade etmektedir (Basiretçi Ali Efendi, 2010: 68). *Sabah'*ın 1903 yılının Ramazan ayında çıkan bir sayısında Direklerarası'nın en gözde iftar, kahve ve çay mekânları zikredilmektedir. Buna göre Direklerarası'nda iftar etmek, iftardan sonra güzelce bir kahve içmek ve hoşça vakit geçirmek isteyenler iftarı Şems Kıraathanesi'nin Suriye Oteli'nde etmeli, kahveyi Ali Çavuş'ta, çayı da Hacı Reşid'de içmelidir (Kuzucu, 2012: 351).

Tiyatro ve Sinema

Direklerarası'nın İstanbul'da modern tiyatronun kuruluşu ve gelişiminde önemli bir yeri vardır. Haldun Taner'e göre Londra'daki tiyatrolar semti Shaftesbury Avenue, New York'taki Broadway, Berlin'deki Kurfürstendamm ne ise yüzyılın başındaki Direklerarası da İstanbul'da bir benzeri ve alaturkasıdır (Taner, 1988: 6). Batı tarzı tiyatro İstanbul'da 1840'lı yıllarda gezici yabancı gruplar tarafından Fransızca veya İtalyanca verilen temsiller ile ortaya çıkmıştı. Bu temsiller daha çok başkentin kozmopolit çevresine hitap etmekte, Pera ve Galata'da sahnelenmektedir (Georgeon, 2018: 126). Şehrin İstanbul yakasında ise tiyatro toplulukları 1860'lı yılların sonunda oyunlar sergilemeye başlamıştır. Bu topluluklarda oyuncuların çoğu Ermeni, oyunlar ise Türkçedir (Georgeon, 2008: 80-81). Direklerarası'nda Kavuklu Hamdi, Abdürrezak, Küçük İsmail, Şevki ve Kel Hasan gibi oyuncuların kurduğu küçük topluluklar tarafından özellikle Ramazan akşamlarında kahvehane ya da kıraathane tarzı salonlarda ya da yeni yeni açılmaya başlanan tiyatro salonlarında sergilenmektedir. 1880'lerde Şems Tiyatrosu, Mınakyan Tiyatrosu ve Benliyan Tiyatrosu dönemin önde gelen toplulukları arasındadır (Çavaş, 1994: 60).

Avanzade, 1892 Ramazan'ını anlattığı yazısında Divanyolu ile Direklerarası'nı karşılaştırmakta, Direklerarası'nın kalabalıklığını tiyatrolara

bağlamaktadır: "*Kalabalık yerlerde ise eğlenceler daha kibaranedir. Divanyolu'nda hoşça sohbet etmek için yerler bulunur. Fakat Direklerarası'ndaki kalabalık orada görülmüyor. Buna sebep de tiyatroların tamamen Direklerarası'nda bulunmasıdır*." (Avanzade, 1892: 126). Malik Aksel de *İstanbul'un Ortası* isimli kitabında sadece iki yüz adımlık Direklerarası'nda beş tiyatronun hemen hemen yan yana geldiğini ve halkın bu tiyatrolara yoğun ilgi gösterdiğini ifade etmektedir. Aksel, ayrıca Şehzade Camii İmamı Hafız Tevfik Efendi'nin cemaati tiyatroya yetiştirmek için teravih namazını çok hızlı kıldırdığından bahsetmektedir (Aksel, 1977: 4).

Direklerarası'nın tiyatroların merkezi haline gelmesi ise 1880'li yıllarda gerçekleşmiştir. Ramazan'ın bahar aylarına denk gelmesiyle birlikte Ramazan eğlencelerinin canlanması bu durumda etkili gözükmektedir. Mevcut eğlence tarzları içerisinde tiyatronun ağırlığının artmasının nedeni ise Güllü Agop'un Türkçe olarak icra edeceği tiyatro oyunları için aldığı on yıllık imtiyazın 1880 yılında sona ermesi ve 1882 yılında saraya davet edilen Güllü Agop'un ekibinin Direklerarası'nda Mınakyan ile çalışmaya başlamasıdır (And, 2014: 89). Bu durum hem Mınakyan'ın tiyatrosunu güçlendirmiş hem de yeni tiyatro topluluklarının kurulmasına imkân sağlamıştır. Avanzade, Direklerarası'nda herkesin mizacına ve arzusuna göre tiyatro tercih edebileceğini ifade etmekte ve özel olarak Mınakyan'ın tiyatrosu hakkında bilgi vermektedir. Avanzade, bu tiyatronun isminin Osmanlı Tiyatrosu olmakla beraber, oyunların birkaç istisna dışında Fransız muharrirlerin kaleme aldığı oyunlar olduğunu ve "*Tiyatroya giden halk para verip nasihat almalı.*" kaidesine uygun olarak hareket ettiğini ifade etmektedir. Avanzade'ye göre Osmanlı toplumunda oyunun mahiyeti ve türünün pek önemi yoktur. Tiyatroya gitmenin amacı hoşça vakit geçirmektir (Avanzade, 1892: 127).

Mehmed Celal de, Mınakyan'ın tiyatrosunda aynı oyunların tekrarlanmasından, salonun küçüklüğünden, sahnenin düzensizliğinden, aydınlatmanın yetersizliğinden, tercüme hatalarından, oyuncuların telaffuzunun bozukluğundan ve görevi sadece yol göstermek olan bazı kimselerin rahatsız edici tavırlarından şikâyet etmektedir. Mehmed Celal de Avanzade gibi tiyatronun marifet ve ahlak mektebi olmadığını, bir eğlence olduğunu savunmaktadır. Ona göre Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu kurulalı epey sene olmasına rağmen bir gelişme gösterememiştir. Mehmed Celal, Mınakyan'dan başka Abdürrezzak'ın tiyatrosunu, Hasan'ın tiyatrosunu, Opera tiyatrosunu gidilebilecek tiyatrolar olarak zikretmektedir (Mehmed Celal, 1892: 155-156). Safvet Nezihi ise 1903 yılının Ramazan'ını resmettiği yazısında Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu'nun fiziksel özellikleri itibarıyla Direklerarası'nın birinci kademesinde olduğunu ifade etmekte ancak oynanan oyunların o nispette iyi olmadığını iddia etmektedir. Safvet Nezihi melodramdan vazgeçmeyen Mınakyan'a tiyatro ve tiyatroculuk hakkında okumayı tavsiye etmektedir (Safvet Nezihi, 1903: 223).

İstanbul'da elektrikli aydınlatmanın başladığı 1908 öncesinde tiyatro binaları ve salonları çoğu zaman gaz ve sigara kokusundan dolayı havasız ve rutubetli mekânlardır. Avanzade Direklerarası'nda tiyatro mekanlarının dumanaltı, havasız ve hijyen koşullarına uygun olmadığı için halkın sağlığını tehdit ettiğini yazmaktadır (Avanzade, 1892: 127). 1900 tarihli bir belgede bu durum doğrulanmakta, Şehzadebaşı ve Direklerarası'ndaki tiyatrolarda halkın sıhhat ve güvenliği için tiyatroların uygun büyüklükte ve dayanıklılıkta olması gerektiği ifade edilmekte bunun için yeni bir tiyatro binasının yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmektedir (BOA. DH.MKT. 2336/13, 1900). Birkaç ay sonrasında ise yeniden Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'nda tüm tiyatro binalarının güvenli bir şekilde oyun icrası için daha önceden belirlenen usule göre tiyatro planına uygun ve sağlam olarak inşa edilmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır (BOA. ŞD. 807/7, 1900). Ancak bu düzenleme ve uyarılara rağmen tiyatrolardaki izdiham ve halk sağlığını tehdit eden ortamın sonraki yıllarda da devam ettiği çeşitli belgelere yansımaktadır. 1906 tarihli bir belgeden Mınakyan'ın tiyatrosunda kalabalık nedeniyle bir izdiham yaşandığı anlaşılmakta ve siyasi otorite yaralanan olup olmadığının tespitini ve tiyatronun kaç kişi alma kapasitesi olduğunun belirlenmesini istemektedir (BOA, ZB. 375/21, 1906).

Metin And, II. Abdülhamid döneminde sansür nedeniyle gelişemeyen tiyatronun İkinci Meşrutiyet sonrasında yeni açılan tiyatrolar ve yazılan oyunlarla zenginleştiğini, halkın tiyatroyu istibdattan kurtuluşun simgesi olarak gördüğünü kaydetmektedir (And, 2014: 115). Böyle bir ortamda Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde Heveskaran Cemiyeti tarafından Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda oynanacağı ilan edilen *Sabah-ı Hürriyet* adlı oyunun oynanmasına son anda izin verilmemesi (BOA, ZB. 329,/2, 1908) büyük tepkilere neden olmuş, bir grup Çemberlitaş'ta toplanarak "*İstabdat avdet ediyor*" sloganlarıyla Direklerarası'na yürümüştür. İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif olan *Volkan* gazetesinin sahibi ve başyazarı Derviş Vahdeti, "Direklerarası Vakası" olarak tanımladığı bu olayı büyük bir hengâmenin ortaya çıktığı bir cinnet hali olarak nitelendirmektedir (Vahdeti, 1908: 1-2).

İkinci Meşrutiyet döneminde Sahne-i Heves, Sanayi-i Nefise Tiyatrosu, Mürebbi-i Hissiyat, Burhaneddin Tiyatrosu, Darü't-Temsil-i Osmani gibi topluluklar Direklerarası'nda gelişmiştir (Çavaş, 1994: 60). İstanbul'un başlıca tiyatrolarından biri olan Ferah Tiyatrosu Direklerarası'nda 1911 yılında inşa edilmiştir (İstanbul, 1994: 291). Musiki ve sahne sanatları eğitimi vermek üzere açılan ve bugünkü Şehir Tiyatroları'nın çekirdeğini teşkil eden Darülbedayi de 1914'te Direklerarası'nın Vezneciler tarafındaki başında yer alan Letafet Apartmanı'nda faaliyete geçmiştir. Cağaloğlu'nda kurulan Darülelhan da Direklerarası'na taşınmış ve buradaki kahvehanelerde başarılı konserler vermiştir (Tosun, 1994: 368).

Direklerarası, İstanbul'da sinemanın gelişimi açısından da önemli bir yere sahiptir. İstanbul'da ilk film gösterimi Lumiére kardeşlerin sinemayı icat etmesinden kısa bir süre sonra 1896 yılının sonlarında Beyoğlu'ndaki Sponeck Birahanesi'nde gerçekleşmiştir (Erdoğan, 2017: 12). Suriçinde ise ilk film gösterimi 1897 yılının Ramazan ayının başında Direklerarası'nda Fevziye Kıraathanesi'nde gerçekleşmiştir (Karahasanoğlu, 1992: 47-48). 1914 yılına kadar sinema için müstakil salon yoktur ve Direklerarası'nda sinema müstakil bir gösteriden ziyade eğlencelerin bir parçacısıdır. Filmler Büyük Şevki'nin, Kel Hasan'ın, Küçük İsmail'in tulûat tiyatrolarında, kantoların akabinde gösterilmektedir. Sami Paşazade Sezai, Direklerarası'nın gösteri dünyasına sinemanın da dâhil olmasıyla 1898 yılının Ramazan ayında ortaya çıkan renkli atmosferi tasvir etmektedir.

"Bir hayli senelerden beri Ramazan gecelerinde bulunamadığım Şehzadebaşı'na birkaç ay evvel bir refikle gitmiştik. [...] Çaycı dükkânları karşılarında "sirk"! Zuhuri kolu! Beş on adım ileride "fonoğraf"! Karagöz! Yanı başında "sinematograf"! Edison Zuhuri kolunu seyrediyor. Karagöz Edison'u dinliyordu. Edison! Bu harika-i hilkatin, bu yeni dünyanın kadim Asya ile bir iskemlede oturması bir garip tezat değil midir? (Sami Paşazade Sezai, 1898: 3)"

Sami Paşazade Sezai, Karagöz ve sinematograf üzerinden bu iki gösteri tarzının ait oldukları dünyaların Direklerarası'nda buluşmasına dikkat çekmektedir. Bu ikisinin biraradalığı ona göre tezattır. Ressam Salih Erimez'in son dönem Osmanlı hayatını karikatürlerle anlattığı *Tarihten Çizgiler* adlı kitabında yer alan "Direklerarası'nda Piyasa" başlıklı çiziminde, Karagöz, sinematograf ve komik-i şehir Hasan Efendi'ye ait üç ilan Sami Paşazade Sezai'nin tezat olarak tasvir ettiği tabloyu teyit etmektedir (Erimez, 1941).[3] Sadece komik-i şehir Hasan Efendi'nin "*Ramazan-ı şerif münasebetiyle her gece fevkalade lu'biyat/ yeni kantolar, düettolar ve alafranga rakslar*" yazılı ilanı dahi Direklerarası'ndaki geleneksel-modern, dini-din dışı ikilemlerini yansıtmaya yeterlidir. Direklerarası'nda tezat gibi gözüken tüm bu unsurlar bir aradadır. Tiyatro ve sinemanın da dâhil olmasıyla, yerel ve yeni birçok unsurun bir araya geldiği Direklerarası, modernleşme ve Batılılaşma ideallerinin içselleştirilmesi için uygun bir ortam meydana getirmiş gözükmektedir.

Ramazan ayında tecrübe edilen görece serbestlik, tiyatro ve sinema için de geçerlidir. Direklerarası'nda Ramazan boyunca çoğu oyuna ve filme izin verilmiş, kamu düzeni ve toplumun dini hassasiyeti bağlamında az sayıda yasaklama söz konu olmuştur. Osmanlı Devlet Arşivleri'ne tiyatrolarla ilgili yansıyan belgeler genellikle tiyatroların fiziki koşullarının iyileştirilmesi ve bilet başına Darülaceze aidatının alınması hakkındadır.

3 Bu iki tasvir arasında kurulan ilişkiye dair değerlendirme için bkz. Çeliktemel-Thomen, 2015-2016: 155-156.

(BOA. DH.MKT. 2616/98, 1908). Metin And ise istibdat döneminde tiyatrolara gösterilen müsamahanın nedeninin tiyatronun ahlaksal ve siyasal yararlılığa dayandığı görüşünün kabul görmesine bağlamaktadır. Tiyatro "*tashih-i ahlâk*", "*mekteb-i irfan*", "*mesire-i edeb*" olarak nitelendirilmektedir. And'a göre Mınakyan'ın Osmanlı Tiyatrosu'nun melodramları, eğitici ve öğretici olduğu için sansür ile karşılaşmamıştır (2014: 73).

Direklerarası'nın Bir Sosyalleşme Muhiti Olarak Gözden Düşmesi

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Direklerarası'ndaki sosyalleşme ortamı ve atmosferine yönelik olarak farklı çevrelerden çeşitli eleştiriler gelmeye başlamıştır. Dini ve gelenekçi çevreler, Ramazan'ın kutsallığına vurgu yaparak Direklerarası'ndaki Ramazan eğlencelerinin dindışılığına dikkati çekmişlerdir. Karagöz oyununun içeriği cami vaazlarının konusu olmuş, kadınların serbestiyeti, tiyatroların atmosferi gibi pek çok konu çeşitli mecralarda gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır. Bu çevrelere göre Ramazan eğlencelerinin merkezi olan Direklerarası gereğinden fazla Batılılaşmış, özellikle Müslüman kadınlar için bir teşhir sahnesine dönüşmüştür. *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanan bir yazıda kadınların adab-ı İslamiyeye riayeti konusunda hükümetin gazetelerde emirler yayımladığı halde bunları uygulamada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Yazıda Ramazan ayında Direklerarası'nda görülen bir manzara ile hükümetin yayımladığı emirler arasındaki çelişki sorgulanmaktadır.

"Şimdi bu eşarı gazetelerde okuyan bir adam geçen gece Direklerarası'ndaki rezaleti görür de hayret teessüf ederse mazur değil midir? Ne idi o hal, ne idi o rezalet? Herkes biht ve hayret içinde kaldı. Saat beşi geçmiş, altıya geliyordu. O çapkın sesli otomobil Vezneciler'den şuhane öte öte geldiğini haber verdi. Bütün nazarlar o tarafa çevrildi. Ne görseniz iyi! Otomobil açık. İçinde iki kadın. Müslüman kadınları! Başlarında tüllü bir başörtüsü, Direklerarası'nın tufan-ı ziyası arasında parıl parıl parlayarak celb-i enzar ediyor. Şeffaf bir tül kabartma tuvaletler üstüne süs için konmuş. Göğüsleri küşade, kolları dirseklere kadar açık. Dirseklerini otomobilden harice çıkarmış, ellerini ceplerine koymuşlar. Çeşman-ı harisleri çayhanelerin ta içlerine kadar nüfuz ediyor (Sırat-ı Müstakim, 1910: 27)."

Öte yandan bazı çevreler ise Direklerarası'nda var olan sosyalleşme biçimlerini ve eğlence tarzlarını modern, medeni ve Batılı eğlence kriterlerine uymadığı gerekçesiyle eleştirmeye başlamıştır. Direklerarası'nın kalabalık, çok renkli ve sesli eğlenceleri kaba, nizamsız ve intizamsız görünmeye başlamıştır. 1909'da Ramazan dolayısıyla yayımlanan bir dergide Direklerarası'nın çok kültürlü ortamı "ahenksiz bir manzara" olarak tasvir edilmektedir.

"On bir ay derin bir hab-ı sükûn ve metrukiyet altında uyuyan Direklerarası ve civarı birden uyanır. Veznecilerden Şehzade Camii'ne kadar imtidad eden dar ve mahdud cadde taşkın ve meziç bir hayat ile dolar. Bir halde ki, gündüz saat onbirden sonra, gece saat birden beşe kadar bu caddeden geçebilmek insan için büyük bir mesele-i gazab olur. Sanki bütün İstanbul bu dar ve bi-nasib ümran caddeye sıkışmış, tıkılmış. Öyle gayr-i muntazam bir izdiham ile bi-ahenk bir manzara-i hayat ki, hiç de asr-ı hazır-ı terakkiyat-ı medeniye ve fikriyesiyle kabil-i tatbik değil (R. N., 1909: 2)."

Direklerarası'ndaki değişime ve eğlencelere dair eleştiriler esasında İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce başlamıştır. 1903 yılı Ramazan ayını anlatan Safvet Nezihi yazısında çağa uygun olarak eğlence kültürünün değişmesi gerektiğini ifade etmekte, asra uygun olmayan ortaoyunun artık terkedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Direklerarası'ndaki atalete ve sağlıksız ortama da dikkat çeken Safvet Nezihi, Direklerarası'nı balık istifi kalabalık, havasız ve sağlıksız koşullarda saatlerce tembel tembel oturan insanların mekânı olarak tasvir etmektedir.

"Direklerarası'na şöyle bir göz gezdirelim. Heyet-i umumiyesi itibarıyla yine eski Direklerarası. Yeni yeni birçok çayhaneler açılmış. Öyle ya! Her şeyden evvel gecenin saat onuna kadar pineklemeye mecbur binlerce kişiye oturacak yer hazırlamak lazım. [...] Dükkânlara büyük lambalar asılmış, havagazı fanuslarıyla tezyin edilmiş. Balık istifi izdihamın vücuda getirdiği hararet ve fesad-ı havaya onların neşrettiği şu'a-ı harure de inzimam ediyor. Oh! Ne ala! Tam beş altı saat oturulacak hıfz-ı sıhhate muvafık yerler (Safvet Nezihi, 1903: 223)."

İkinci Meşrutiyet döneminde Direklerarası'na yönelik farklı çevrelerden gelen eleştirilerin yanı sıra, 1910 yılında Beyazıt'ı Fatih'e bağlayan tramvay hattının inşası için yolun Damad İbrahim Paşa Külliyesi tarafında kalan direklerin yıkılması, 23 Temmuz 1911'de Beyazıt, Laleli ve Şehzadebaşı'nı etkileyen Uzunçarşı Yangını'nda Direklerarası'ndaki pek çok dükkânın zarar görmesi ve Trablusgarp Savaşı ve akabinde Balkan savaşları sırasında yaşanan iktisadi kriz dolayısıyla muhitin başlıca müdavim kitlesi Osmanlı memurunun alım gücünün düşmesi Direklerarası'nın gözden düşmesine neden olmuştur. Mizah dergisi *Karagöz*'ün 31 Ağustos 1911 tarihli Ramazan sayısında Direklerarası'nın durumu gündeme taşınmaktadır. Karagöz ve Hacivat direklerin yıkıldığını dolayısıyla Direklerarası diye bir yer kalmadığını tartışmakta ve buraya yeni bir isim aramaktadırlar. Karagöz, Direklerarası'nda çayın bir kuruş olduğunu, çaycının saat başı önüne bir çay getirdiğini ve dolayısıyla iftardan sahura kadar sekiz saatte sekiz kuruş ödemek zorunda kaldığını ifade etmektedir.[4] Tokatlıyan'da akşamdan sabaha oturduklarında 60 para verip kendilerini tokatlanmış farz

4 1 kuruş 40 paradır.

ettiklerini Hacivat'a hatırlatmakta "*Öyleyse sekiz kuruşa ne demeli*?" diye sormaktadır. Hacivat "*kazık*" cevabını verince, Karagöz bu semte "*Kazıklararası*" isminin uygun olacağını ifade etmektedir.

Sonuç

On sekizinci yüzyılın başlarında İbrahim Paşa Çarşısı olarak inşa edilen Direklerarası'nın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'un önemli bir sosyalleşme merkezi olarak ortaya çıkışında üç gelişme önem arz etmektedir. İlki Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve buranın sivil halka açılmasıdır. İkincisi Kırım Savaşı (1853-1856) akabinde şehrin Batılılaşma sürecinin hızlandığını 1860 sonrası dönemdir. Son olarak ise 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıdır (Georgeon, 2008: 133-134). Bu yarım asırlık dönemde, 1880'lerin Direklerarası'nın canlılığında önemli bir ivme olduğu söylenebilir. 1910'lar itibariyle ise Direklerarası önemini kaybetmeye başlamıştır. Direklerarası'nı çekim noktası kılan ve 1880'lerde yükselişine neden olan şey ise Direklerarası çevresinde yeni kamu binalarının faaliyet göstermesi, eğitim kurumlarının açılması, Beyazıt'taki yoğunluk dolayısıyla devlet buyruğuyla çayhane ve kıraathanelerin buraya kayması, Güllü Agop'un tiyatro ekibinin Direklerarası'nda Mınakyan tiyatrosuna katılması ve 1880'ler boyunca Ramazan'ın yaz ve bahar aylarına denk gelmesidir.

Direklerarası'nın müdavim profili oldukça renklidir. Müdavim profilini belirleyen unsurlar ise devlet ve eğitim kurumlarına yakın olması, çayhane ve kıraathanelerin belirli bir eğitim ve kültür düzeyinde insanları bir araya getirmesi, farklı eğlence vasıtalarının bir arada sunulmasıdır. Direklerarası'nda baskın ve homojen bir kültürden bahsetmek güçtür. Salih Erimez'in İkinci Meşrutiyet dönemine ait "Bir Ramazan Gecesinde Şehzadebaşı Piyasası" başlığını taşıyan çiziminde Mınakyan Efendi, Hasan ve Şevki, Mehmed Efendi ve Abdürrezzak gibi isimlerin reklamları arasında genç-yaşlı, kadın-erkek, çocuk-yetişkin, alaturka-alafranga giyimli çok sayıda kişinin izdihamı anımsatan görüntüsü dikkati çekmektedir (Erimez, 1941).

Direklerarası, Karagöz, meddah, ortaoyunu, kukla, pehlivan güreşleri, at cambazları, kanto, sirk gösterileri, tiyatro ve sinema ile geleneksel ve modern farklı gösteri sanatlarının merkezi haline gelmiştir. Bu haliyle Osmanlı yaşayışının müzesi gibidir. Ayverdi, Direklerarası'nda ortaya çıkan çeşitlilik ve farklılıkların uyumunu aynı ipliğe dizilmiş, fakat her biri müstakil bir varlık olan tespih tanelerine benzetmektedir (Ayverdi, 2016: 38). Gerek Ramazan etkinliklerinde ve gerekse tiyatro ve sinema gibi Batı tarzı eğlence biçimlerinde Direklerarası'nda Müslüman-gayrimüslim ayrışmasından ziyade zevk ve beğeniye dayalı sosyo-kültürel bir sınıfsal ayrışma dikkati çekmektedir. Direklerarası, bu anlamda Müslüman İstanbul'un

Pera'sı olarak nitelendirilmektedir. Nitekim suriçi İstanbul'da ilk sinema gösterimi Direklerarası'nda gerçekleşmiş, burası birçok modern tiyatroya ve Avrupai tarz gösteriye ev sahipliği yapmıştır.

Direklerarası'nın önemini yitirmesi, Osmanlı Devleti'nde yaşanan pek çok gelişme ile yakından ilgilidir. İkinci Meşrutiyet sonrasında değişen eğlence anlayışı çerçevesinde Direklerarası Avrupai, modern, medeni, düzenli, hijyenik gibi standartlarla tarif edilen eğlence anlayışından uzak görülmüş ve eleştirilmeye başlanmıştır. Geleneksel-modern, dini-din dışı, alaturka-alafranga pek çok unsuru bir arada, yan yana ve iç içe bulunduran ve farklı kesimlerden müdavimlerine eklektik bir kültür ortamı sunan Direklerarası zamanla Beyoğlu'na alternatif olma özelliğini yitirmiştir. Buna karşılık muhafazakâr kesimler ise aşırı Batılılaştığı gerekçesiyle ahlaki çöküş ve bozulmadan Direklerarası'nı sorumlu tutmuşlardır. Direklerarası'nın canlılığını kaybetmesine neden olan bir diğer önemli gelişme ise yaşanan savaşlar ve ekonomik krizdir. Direklerarası'nın başlıca müdavim ve müşteri kitlesi olan devlet memurlarının alım gücü düşmüştür. Bu gelişmelere dolaylı yönden eşlik eden bir diğer süreç ise revaklı sütunları ve stoa tarzı gölgelikli yürüme alanlarıyla cazip bir sosyalleşme ve gezinti imkânı sunan fiziksel yapının bozulmasıdır. İbrahim Paşa Çarşısı'nın karşılıklı sıra dükkânlarının önünde yer alan direklerin zaman içerisinde çeşitli nedenlerle yıkılması bölgenin eski çekiciliğini kaybetmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT. NZD, 295/69, (H-20-04-1276 /16 Kasım 1859).

BOA. A. MKT. NZD, 310/7, (H-8-9-1276 / 30 Mart 1860).

BOA. DH. EUM. THR, 9/17, (H-8-10-1327 / 23 Ekim 1909).

BOA. ZB. 375/21, (R-1-9-1322 / 14 Kasım, 1906).

BOA. ZB. 329/2, (R-2-10-1324 / 15 Aralık 1908).

BOA. DH. MKT. 2336/13, (H-24-12-1317 / 25 Nisan 1900).

BOA. A. MKT. NZD. 314/103, (H. 23-11-1276 / 12 Haziran 1860).

BOA. ŞD. 807/7, (H-2-05-1318 / 28 Ağustos 1900).

BOA. DH. MKT. 2616/98, (H-01-09-1326 / 27 Eylül 1908).

B. Osmanlıca Süreli Yayınlar

… (2 Eylül 1326 / 15 Eylül 1910). Direklerarası'nda Hanımların Otomobille Gece Piyasaları. *Sırat-ı Müstakim,* 5 (106), 26-28.

… (5 Ramazan 1285/ 20 Aralık, 1868). *Takvim-i Vekayi,* 1033, 1-2.

… (6 Mayıs 1336 / 6 Mayıs 1920). Küçük Havadisler, *Diken /Fırıldak*.

… (9 Ramazan 1315 / 1 Şubat 1898). Musahabe. *İkdam*, 1274, 3-4.

AVANZADE MEHMED SÜLEYMAN. (23 Mart 1308/4 Nisan 1892). Ramazan Geceleri, *Maarif*, 2(34), 126-127.

DERVİŞ VAHDETİ. (4 Kanunıevvel 1324 / 17 Aralık 1908). Sabah-ı Hürriyet Yahud Direklerarası Vakası. *Volkan,* 7, 1-2.

MEHMED CELAL. (31 Mart 1308 / 12 Nisan 1892). Ramazanda Vakit Geçirmek. *Maarif*, 2 (36), 152-157.

R. N. (8 Ramazan 1327 / 23 Eylül 1909). Ramazan ve Direklerarası. *Ramazan,* 8, 2.

SAFVET NEZİHİ. (6 Ramazan 1321/ 26 Kasım 1903). Musahabe: Ramazan-ı Şerif'e Dair. *Malumat,* 411, 222-224.

SAMİ PAŞAZADE SEZAYİ. (4 Temmuz 1314/16 Temmuz 1898). Musahabe. *İkdam,* 5 (1441), 3.

C. Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar

AHMET RASİM. (Ocak 1932). Direkler Arasında. *Resimli Şark*, 13, 6-8. Erişim Tarihi: 27.05.2020. Erişim Adresi: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/18623.

AKSEL, M. (1977). *İstanbul'un Ortası*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

AND, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

AYVERDİ, S. (2016). *İstanbul Geceleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

BASİRETÇİ ALİ EFENDİ. (2010). *Bir Zamanlar İstanbul: Şehir Mektupları.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

BİRSEL, S. (1983). *Kahveler Kitabı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

CENAB ŞAHABEDDİN. (2012). *İstanbul'da Bir Ramazan*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

CERASI, M. (2005). The Urban and Architectural Evolution of the Istanbul Divanyolu: Urban Aesthetics and Ideology in Ottoman Town Building. *Muqarnas*, 22, 189-232.

ÇAVAŞ, R. (1994). Direklerarası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, (s. 60-61), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

ÇELİKTEMEL-THOMEN, Ö. (Kasım, Aralık, Ocak, 2015-2016). Hayaller Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909). *Doğu Batı* 75, Sinema Tutkusu 4, 155-179.

ERDOĞAN, N. (2017). *Sinemanın İstanbul'da İlk Yılları: Modernlik ve Seyir Maceraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ERİMEZ, S. (1941). *Tarihten Çizgiler*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

EYİCE, S. (1993). Damad İbrahîm Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8, (s. 443-445). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

FERHATOĞLU, F. (2011). The Structure of "Maârif Mecmuası" as a Media Unit and The Night Life in 1890's in İstanbul. *International Journal of Turcologia*, 6 (11), 25-42.

GEORGEON, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, ed. Hélène Desmet-Grégoire and François Georgeon, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GEORGEON, F. (2008). İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, ed. François Georgeon and Paul Dumont, çev. Maide Selen, (s. 41-136), İstanbul: İletişim Yayınları.

GEORGEON, F. (2018). *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İSTANBUL. (1994). Ferah Tiyatrosu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, (s. 291), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

İSTANBUL. (1994). Fevziye Kıraathanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, (s. 307-308), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

KARAHASANOĞLU, S. H. (Mart 1992). Doksan Beş Yıl Önce Şehzadebaşı'nda Ramazan Temaşası. *Tarih ve Toplum,* 99, 46-49.

KARAKAYA, F. (2003). Lavta. *TDV İslâm Ansiklopedisi 27,* (s. 113-114), Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi

KARAY, R. H. (2009). *Üç Nesil Üç Hayat*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

KESEBİR, E. (2016). Nerede O Eski Ramazanlar? Halit Fahri Ozansoy, Cenap Şahabettin ve Sezai Karakoç'un Hâtıratları Işığında Ramazan Ayı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 133-142.

KUZUCU, K. (2012). *Bin Yılın Çayı: Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

MAZAK, F. (2008). Eski Bir Kültür Adası Olarak Direklerarası. *3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* (s. 176-185), İstanbul: Eminönü Belediyesi & Haliç Belediyeler Birliği.

MİMAROĞLU, R. (1971). Fevziye Kıraathanesi. *İstanbul Ansiklopedisi* 10, (s. 5727), haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul: Koçu Yayınları.

OZANSOY, H. F. (2014). *Eski İstanbul Ramazanları Bütün Âdetleri Eğlenceleri Hatıraları Fıkraları*, ed. Yakup Öztürk, İstanbul: Dergâh Yayınları.

RECAİZADE MAHMUT EKREM. (2016). *Araba Sevdası*. İstanbul: Kumsaati Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996). Yerel Yönetim Metinleri (II): Zokaklara Dair Nizamname. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (1), 59-70.

SÖKMEN, C. (2011). *Eski İstanbul Kahvehaneleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

ŞEMSEDDİN SAMİ. (1996). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

TANER, H. (17.07.1980). Ramazan Takvimi 15. *Milliyet*.

TANER, H. (1988). Alaturka Broadway: Direklerarası. *Haldun Taner*, ed. Mustafa Miyasoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

TOSUN, B. (1994). Direklerarası. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 9, (s. 367-368), Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

YAŞAR, A. (2016). İstanbul'da Sosyalleşme Mekânları: Kahvehane, Hamam, Çarşı. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 4, (s. 324-351), İstanbul: Kültür AŞ. Yayınları.

YAŞAR, A. (2016). Kahvehane. *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ek 2, (s. 3-5), Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

YAZICI, E. (2010). *Theater in Nineteenth Century Istanbul: Cases for the Translation of an Architectural Typology*. (Doktora Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Bölüm 87

DÜNYA'NIN EN İYİ DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU İŞLETMELERİ

Fulya ODUNCU[1]

1 Dr. , Altınbaş Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, fulya.oduncu@altinbas.edu.tr

1. GİRİŞ

Düşük maliyetli havayolu işletmeleri 1990'lı yıllardan itibaren yükselişe geçen bir konumda yer almaktadır. Daha önceler de en iyi havayolu işletmeleri geleneksel havayolu işletmeleri olarak görülmekteydi. Ancak, düşük maliyetli havayolu işletmelerinin maliyet liderliği stratejisi uygulayarak, pazarda maliyet liderliğini almasıyla birlikte düşük maliyetli havayolu işletmeleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Hatta geleneksel havayolu işletmeleri kendi bünyelerinde düşük maliyetli havayolu işletmeleri kurmaya başlamışlardır. Artık havayolu işletmeleri; geleneksel havayolu işletmeleri, bölgesel havayolu işletmeleri, tarifesiz-charter havayolu işletmeleri ve düşük maliyetli havayolu işletmeleri olarak dört grup olarak adlandırılmaktadır.

2. DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU İŞLETMESİ KAVRAMI

Havacılık endüstrisinde çok uzun süre geleneksel havayolu işletmeleri ön planda yer almışlardır. Ancak özellikle 90'lı yıllardan sonra bu endüstri de yeni bir havayolu iş modeli ortaya çıkmıştır: Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi. Günümüzde de yolcular tarafından oldukça artan bir talebe sahip olduğu söylenebilir. Düşük maliyetli havayolu işletmesi kavramı, geleneksel taşıyıcıların müşterilere sunduğu bazı hizmetlerden cayarak, maliyetlerini azaltan ve böylece daha ucuz fiyatlarla müşterilere hizmet sunabilen havayolu işletmeleri olarak tanımlanmaktadır (Şengür, 2004: 39-40).

Düşük maliyetli havayolu işletmesi kavramından anlaşılacağı üzere bu havayolu işletmelerinde düşük maliyet ön planda tutulmaktadır. Burada amaç, müşterinin düşük fiyat beklentisine cevap verebilmek ve tercih sebebi olabilmek şeklinde açıklanabilmektedir. Ancak düşük maliyetli havayolu işletmeleri için sadece düşük fiyat özelliğinden bahsetmek yanlış olacaktır. Geleneksel, bölgesel ve tarifesiz/charter havayolu işletmelerine oranla bazı farklılıklar içermektedir. Bu sebeple düşük maliyetli havayolu işletmelerinin özelliklerine bakmakta fayda vardır.

Tüm bu hususların yanı sıra düşük maliyetli havayolu işletmelerinin uygulamış olduğu modern pazarlama yöntemi bulunmaktadır. Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin başarılı olmasında ki en belirgin ve en önemli özelliklerinden biri Micheal Porter'ın Rekabet Stratejilerinden Maliyet Liderliği Stratejisini uygulamalarıdır. Maliyet liderliği stratejisi ile bilet fiyatları, bakım-onarım maliyetleri, yerde bekleme süresi maliyetleri, yakıt maliyetleri, yiyecek-içecek maliyetleri, personel maliyetleri, bilet satış ve rezervasyon ofisleri maliyetleri, birincil havaalanı maliyetleri, eğitim maliyetleri, gibi maliyet yüklerini minimuma indirmektedirler. Zaten düşük maliyetli havayolu işletmelerinin hizmet ettikleri pazarlarda başarılı olmalarındaki en büyük etken yukarıda bahsi geçen maliyetleri aza indirerek maliyet liderliği stratejilerini uygulamalarıdır.

2.1. Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Özellikleri

Düşük maliyetli havayolu işletmeleri diğer iş modellerine göre farklı özelliklere sahip bir işletme yapısı oluşturmaktadırlar. Bu özellikleri aşağıdaki tablo ile özetlemek mümkündür.

Tablo 1. Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Özellikleri

Yazar	**Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerini Tanımlayıcı Özellikler**
Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA)	Kısa mesafeli uçuşlar, Tarifeli uçuşlar, Günlük uçuşlar, Uçuş ve dinlenme için düzenli çalışma programları.
S. Ananiev ve O. Kolev	Terminallerdeki düşük hava trafik yoğunluğunun zaman aralıklarında sosyal olmayan kalkış ve / veya varış saatleri düzenlenebilir, Ücretsiz yiyecek ve içecek ikramının olmaması, Belirli bir koltuk seçim hakkı yoktur; ancak ek bir ücret ödeyerek koltuk seçimi mümkündür, Uluslararası standart dahilinde gecikmeler de tazminat yoktur, Transit bağlantı hizmeti yoktur, Trafiği daha az olan havaalanlarına iniş bulunmaktadır, Uçuştan 3-6 ay önce rezervasyon yapma seçeneği bulunmaktadır.
B. Graham ve T. M. Vowles	Yolcu kapasitesinin azami ölçüde kullanılması, Az sayıda personel kullanılması (uygulanan normlara ve standartlara göre), Uçaktaki hizmetler için sadece ek ödeme yapılır, Hızlı geri bildirim, Jet köprüler yerine hava merdivenleri kullanılır, Pistin uzunluğuna göre kalkış ve iniş itme kuvvetlerini en aza indirmek için işletme prosedürleri bulunur, Sadece noktadan noktaya uçuş gerçekleştirilir, Kargo taşımacılığı yoktur, Havaalanı operatörleri uygun fiyatlıdır, Uçuş süresi iki saatten daha az olan hatları kullanır, Komisyon ücretlerini ortadan kaldırmak için online rezervasyon kullanılmaktadır, Ücretler kredi kartı ile ödenir, Ayrıntılı bilgiler içeren detaylı web siteleri bulunmaktadır, Benzer hava uçak filosundan oluşur.
E. de Boer ve R. Browning	Müşteri sadakatini destekleyen programlar sunmaktadır.

H. Friederiszick	300-400 km'den fazla mesafelerde daha verimlidir.
J. Grotte	Sadece elektronik bilet düzenlemesi bulunur, Müşteri ilişkilerini yönetmek için çağrı merkezleri kullanmaktadır.
L. N. Prince ve P. Hermans	Yüksek verimlilik, 24/7 rotasyon ile uçakların uçakların yüksek kullanımı söz konusudur, Farklı varış yerlerinde uçakların değiştirilebilir olması, Koltukların yüksek doluluk oranına sahip olması, Düşük maaşlar ve asgari idari maliyetler, Uçağın tüm kapılarını kullanmaya yönelik özelliğiyle insanların optimum (en uygun) akışı sağlanır, Yer operatörünü değiştirmek için daha düşük maliyetler ve iniş ücretlerini yükseltmek için daha fazla seçenekleri bulunmaktadır.
S. Yeung, N. Tsang ve Z. Lee	1500 km'den daha az, esas olarak kısa mesafelere hizmet eder.

Kaynak: *Stoyanov, M. (2015). Characterıstıc Features of Low-Cost Airlines and Their Development in Europe. Economics 21, D. A. Tsenov Academy of Economics, issue 1,: 58-59.*

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere düşük maliyetli havayolu işletmelerinin bir çok özelliği bulunmaktadır. Ancak düşük maliyetli havayolu işletmelerinin en çok dikkat çeken özellikleri: Kısa mesafeli uçuşlar gerçekleştirerek tatil, eğlence, aile ziyareti, eğitim gibi amaçlarla yolculuk yapmak isteyen tatil amaçlı müşteriye hizmet etmeyi amaçlar.

Düşük bilet fiyatları ile hem geleneksel havayolu işletmelerinin hakim oldukları pazarda rekabeti canlandırmanın yanı sıra, bilete düşük fiyat vermek isteyen müşterileri de kazanmış olurlar. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri 80'li yılların ortasında kurulmuştur. Bu tarihe kadar uçakla bir yerden bir yere seyahat etmek oldukça pahalı ve herkesin seçemeyeceği bir ulaşım yoluydu. Ancak düşük maliyetli havayolu işletmelerinin kurulmasıyla birlikte ekonomik olarak zorlanan kişiler dahi başka ulaşım yollarıyla aynı fiyatlara kısa mesafe uçuşu günümüzde gerçekleştirebilmektedirler.

Düşük maaş ve idari maliyetler, havayolu işletmeleri çalışanları tek tip uçakta görev aldıkları için eğitim maliyetlerinden çok etkilenmemekte, hem de tek tip uçak ve kısa mesafe uçtukları için çalışanlarına düşük maaş ödemektedirler. Yine idari maliyetler de bu durumdan aynı şekilde etkilenerek maliyetlerin düşürülmesini sağlamaktadırlar.

Ücretli yiyecek ve içecek ikramı elbette bilet fiyatlarının düşük olmasındaki en önemli etmenlerden birisidir. Uçak içi yiyecek içecek hizmeti bilet fiyatına dahil olmadığı için ikram yapılmaz. Ancak yiyecek ve içecek

hizmeti almak isteyen yolcular uçak için de belirli ücretler karşılığında yiyecek ve içecek talebinde bulunabilmektedirler.

Ek ücret ile koltuk seçimi, check-in işlemleri sırasında otomatik koltuk seçimi gerçekleştirilir. Eğer belirli bir koltukta yolculuk yapmak istiyorsanız ek ücret ödeyerek koltuk seçimini gerçekleştirebilmeniz mümkündür.

3-6 ay önceden rezervasyon yapabilme imkanı ile gitmenizin kesin olduğu yerlere rezervasyon yaptırarak yolcuların bilet bulamama sıkıntısını yaşamalarının önüne geçmektedirler.

Noktadan noktaya uçuş, müşterilerine aktarmaların uçuşların olmadığı, kısa mesafe ve kısa süreli uçuşların direk ASBN (asıl biniş noktası) ASVN (asıl varış noktası) arasında yapıldığı uçuş özelliklerini sunmaktadır. Böylece düşük maliyetli havayolu işletmeleri aktarmalardan doğan bekleme süreleri ve ekstradan havaalanı ücretlerinin yaratacağı maliyetlerden de kurtulmuş olur.

Yolcu kapasitesinin azami noktada olması, yolcu sayısının yüksek olması ve bu yüksek olan yolcu sayısını karşılayacak kapasiteye sahip olunması anlamına gelir. Uçakların devamlı uçması, yolcuların istedikleri gün ve saatte uçuş bulabilmesi yolcuların uçakları doldurması demektir. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri çok fazla sayıda yolcuya hizmet sunmaktadır. Burada elbette ekonomik durumlarına uygun bir fiyatlandırmanın olduğu hususu ön plana çıkmaktadır.

Kargo taşımacılığının olmaması, yolcu dışında herhangi bir yük veya kargo taşımadıkları anlamına gelmektedir. Böylece sadece yolcu taşımacılığı yaparak tek bir alanda hizmete odaklanabilmektedirler.

Müşteri sadakatine yüksek derecede önem verilmesi özelliği ile dikkat çeken düşük maliyetli havayolu işletmeleri, geleneksel havayolu işletmeleri ile bulundukları pazarlarda rekabet etmektedirler. Amaçları her ne kadar düşük fiyat ile maliyet liderliğini elinde tutup karı maksimize etmek olsa da, maliyet liderliğini ancak müşteriler sayesinde elde etmektedirler. Bunun sebebi ne kadar çok müşteri o kadar çok bilet satışı demektir. Bu sebeple müşterinin sadakatini yüksek düzeyde tutmak düşük maliyetli havayolu işletmeleri için fazladan bir önem taşır. Böylece müşteri sadakatini yakalayan işletmeler uzun yıllar müşterilerini elde tutup, rekabet etmeye devam edebilmektedirler.

Benzer uçak filosu, tek tip uçaklar ile yolcuya hizmet sunulmasıdır. Benzer uçak filosu ile fazladan kokpit ekibi, kabin ekibi ve bakım-onarım faaliyetlerini yürüten teknik ekibe ihtiyaç duyulmamaktadır. Sadece tek bir kokpit, kabin ve teknik ekip yeterli olmaktadır. Böylece düşük maliyetli havayolu işletmeleri hem ekstra maaş maliyetlerinden hem de eğitim maliyetlerinden kurtulmuş olmaktadır.

24/7 uçak kullanımı ise, uçakların yerde bekleme sürelerinin aza indirgenmesi ve uçak filosundan olduğunca fazla yararlanılması anlamına gelir. Uçaklar kısa mesafe uçtuklarından, gittikleri şehirlerde yolcuları alıp beklemeden geri dönebilmektedirler. Uçaklar hemen temizlenip, bakım ve onarımı yapılıp uçuşa hazır hale gelmektedirler. Böylece düşük maliyetli havayolu işletmeleri uçaklardan en verimli şekilde yararlanıldığı için hem bekleme maliyetlerinden kurtulmuş olurlar hem de daha fazla yolcu taşıyarak karlarını maksimize ederler.

3. DÜNYA'NIN EN İYİ DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLU İŞLETMELERİ

Skytrax, 1999 yılından beri Dünya Hava Ödüllerini veren İngiltere merkezli bir derecelendirme kuruluşudur. Her yıl en iyileri seçen Skytrax, düşük maliyetli havayolu işletmeleri içinde de bir sıralama yapmaktadır. 2019 yılındaki sıralamaya bakarsak;

Tablo 2. Dünya'nın En İyi Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri (2019 Yılı)

Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri	**Ülke**
AirAsia	Malezya
easyJet	İngiltere
Norwegian	Norveç
Southwest Airlines	ABD
AirAsia X	Malezya
Jetstar Airways	Avusturalya
WestJet	Kanada
IndiGo	Hindistan
Ryanair	İrlanda
Eurowings	Almanya

Kaynak: https://www.worldairlineawards.com/worlds-best-low-cost-airlines-2019/

3.1. AirAsia Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

AirAsia düşük maliyetli havayolu işletmesi 2018 yılında olduğu gibi 2019 yılında da dünyanın en başarılı düşük maliyetli havayolu işletmesi olarak seçilmiştir. Tune Group tarafından kurumuş olan havayolu işletmesi diğer düşük maliyetli havayolu işletmelerinden farklı olarak hali hazırda havayolu taşımacılığı yapan bir alt işletme kuruluşu değildir. 25 ülkede 165'ten fazla noktaya uçuş gerçekleştirmektedir (https://www.airasia.com/en/gb).

Merkezi Sepang Malezya'da olan düşük maliyetli havayolu işletmesi, Tayland, Filipinler, Hindistan, Endonezya ve Japonya'da bir hub (merkez) ağı üzerinden faaliyet göstermektedir. Bunların yanı sıra, müşterilerine spor, eğlence ve tatil paketleri sunarak değişik bir deneyim yaşatmayı hedeflemektedir. Uçak içi hizmetler de yiyecek ve içecek servislerinin dı-

şında satılık hediyelik eşyalar, gümrüksüz gökyüzü mağazaları bulunmaktadır. AirAsia ayrıca çeşitli yan hizmetlerde sunmaktadır. Bu hizmetler: kurye hizmetleri, cafeler ve charter uçuşlardır. Düşük maliyetli havayolu işletmesi değişik hizmetlerinden başka AirAsia Red Tix bayrağı altında araç kiralama hizmeti vermekte ve konserler, spor etkinlikleri, müzikaller ve tiyatro gösterileri düzenlemektedir (MarketLine, 2018: 3).

AirAsia'nın neden bu kadar başarılı bir düşük maliyetli havayolu işletmesi olduğuna bakarsak; öncelikle seçtiği pazar geniş bir hizmet alanına sahiptir. Bundan başka, işletmenin göstermiş olduğu çalışma performansı, müşterilere sunduğu eğlence ve kolaylık içeren hizmetler ile farklılık yaratmakta ve günden güne başarısını artırmaktadır. Ayrıca uçuş ağının ve uçuşların sayı olarak yükselmesi müşterilere seçenek olarak cazip gelmekte ve tercih sebebi olmakta büyük rol oynamaktadır. Eğer ağlarını genişletirse başarılarını daha da katlayacaktır; çünkü havacılık sektörü günden güne büyüme kaydetmektedir. Ancak Malezya'daki işletmelerin zorlandığı iş kanununa dikkat etmek zorundadırlar. Bu durum personel bulma konusunda işletmeyi zorlayabilir.

Tablo 3. AirAsia Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019) Malezya, Endonezya, Filipinler

AirAsia	**2019**
Yolcu Taşıma (milyon)	51,559,070 milyon
Kapasite (milyon)	60,884,616 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	%85

Kaynak: *https://newsroom.airasia.com/news/airasia-group-berhad-4q19-preliminary-operating-statistics*

3.2. easyJet Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

Skytrax'in düşük maliyetli havayolu işletmeleri sıralamasında ikinci sırada yer alan easyJet, 1995 yılında İngiltere merkezli kurulan bir düşük maliyetli havayolu işletmesidir. A319 ve A320 model uçaklardan oluşan filosu ile 600'den fazla rota, 133 havalimanı ve 30 ülkede hizmet vermektedir (Alberto, 2019: 4).

easyJet'in başarılı olmasındaki en önemli etkenler; sezonlar da müşterilerine cazip teklifler sunması, mobil uygulamasının oldukça gelişmiş olmasıdır. Bunlardan başka, havaalanı salonları, havaalanı otoparkı, araba kiralama, uçuş takipçisi ve müşteri sadakati hizmetleri gibi müşterilerin hoşuna gidecek easyJet'i tercih etmelerini sağlayacak olanaklar sağlamaktadır. Havayolu işletmesi ayrıca büyük Avrupa şehirlerinde ve sahil bölgelerinde tatil paketleri ve otel rezervasyon hizmetleri de vermektedir (MarketLine, 2019: 3).

easyJet, Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde hizmet sunduğundan dolayı Avrupa pazarında güçlü bir kimliğe sahiptir. Avrupa'nın bir çok kenti-

ne uçuş gerçekleştirmesi ve bu uçuşları düşük fiyat politikası ile sağlaması easyJet'i başarılı kılan bir diğer önemli faktördür. Avrupa'da havacılık sektörünün giderek önem kazanması ve büyümesi de havayolu işletmesinin daha da başarılı olmasını sağlayabilir.

Tablo 4. easyJet Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

easyJet	**2019**
Yolcu Taşıma (milyon)	96.100.000 milyon
Kapasite (milyon)	105.000.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	% 91.5

Kaynak: http://corporate.easyjet.com/~/media/Files/E/Easyjet/pdf/investors/results-centre/2019/fy19-release.pdf

3.3. Norwegian Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

1993 yılında Norveç'te kurulmuş olan Norwegian düşük maliyetli havayolu işletmesi, 2002 senesinde Boeing 737 uçağı ile düşük maliyetli havayolu işletmesi olarak çalışmaya başlamıştır. 11.000 çalışan sayısıyla Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Asya, Güney Amerika, ABD ve Kanada'da yaklaşık 500 güzergahtan 150'den fazla varış noktasına uçuş gerçekleştirmektedir. 160 uçağıyla 4.6 yaş ortalamasıyla genç bir filoya sahip olan Norwegian havayolu işletmesi herkes için uygun fiyatlar sunan bir işletme olarak görünmektedir. Müşterilerine online rezervasyon imkanları sağlamanın yanı sıra transatlantik rotalarda yakıt açısından en verimli havayolu işletmesi olma özelliğine sahiptir. New York ve Avrupa arasında uçan en büyük yabancı havayolu işletmesidir (https://www.norwegian.com/en/about/our-story/).

Norwegian düşük maliyetli havayolu işletmesinin en büyük öne çıkan özelliklerinden bir tanesi yakıt açısından verimli olmasıdır. Çünkü havayolu işletmelerinin en büyük maliyet giderlerinden birisi yakıt maliyetleri olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, emniyet ve güvenliğe de önem veren bir havayolu işletmesi olmasının yanı sıra, müşterilerin uçuş esnasında konforlu bir seyahat deneyimi yaşamaları için koltuklarını geniş tutmaktadır. Uçakların camları daha geniştir. Düşük maliyetli bir havayolu işletmesi olmasına rağmen, diğer düşük maliyetli havayolu işletmelerinin bir çoğuna oranla düşük fiyata daha uzun mesafe uçuşlar gerçekleştirmektedir. Uçakta TV, Wi-fi ve oyunlar bulunmaktadır. Yolcular uçak içi eğlence sisteminden yiyecek ve içecek seçimini de yapabilmektedirler.

Tablo 5. Norwegian Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

Norwegian	**2019**
Yolcu Taşıma (milyon)	37.989.529 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	% 91.5

Kaynak: *https://www.norwegian.com/globalassets/ip/documents/about-us/company/investor-relations/reports-and-presentations/monthly-traffic-figures/traffic-figures-june-2019.pdf*

3.4. Southwest Airlines

1967 yılında kurulan düşük maliyetli havayolu işletmesi Southwest Airlines, ABD merkezli bir havayolu işletmesidir. Uzun yıllardır başarısını devam ettiren havayolu işletmesi bugün Skytrax'in düşük maliyetli havayolu işletmeleri arasında dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Uzun mesafeler dahil olmak üzere kesintisiz yani noktadan noktaya uçuş sağlamaktadır. Otomatik check-in, evcil hayvanların ve ebeveynleri olmasa bile çocukların yolculuk yapabilmesi gibi imkanlar sunmaktadır. Yan hizmetler konusunda oldukça başarılı bir düşük maliyetli havayolu işletmesidir (https://www.swamedia.com/pages/our-history-sort-by).

Southwest düşük maliyetli havayolu işletmesi özellikle son yıllarda uçak bekleme sürelerini düşürmesi ve uçakları verimli kullanması ile göz önünde olan ve diğer havayolu işletmelerine örnek olan bir işletme olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece uçaklarından en etkin biçimde yararlanarak üst sıralarda yer almaktadır. Düşük maliyetli havayolu işletmesi olmasına rağmen hem tatil hem iş amaçlı yolculara hitap etmektedir. Ancak ABD'de iş gücü maliyetlerinin fazla olmasına ve havacılıkla ilgili sıkı düzenlemelere dikkat etmelidir.

Tablo 6. Southwest Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

Southwest	**2019**
Yolcu Sayıları (milyon)	131.350.000 milyon
Kapasite (milyon)	157.250.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	%83.5

Kaynak: *https://www.statista.com/statistics/595498/revenue-passengers-southwest-airlines/*

3.5. AirAsia X Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

Beşinci sırada yer alan AirAsia X düşük maliyetli havayolu işletmesi olmasının yanı sıra AirAsia havayolu işletmesine bağlı bir düşük maliyetli havayolu işletmesidir. 2006 yılında Fly Asian Express (FAX) olarak kurulmuştur. Kuala Lumpur ve Bangkok iki merkezli olan havayolu işletmesi, (Bali, Sapporo, Tokyo, Osaka, Nagoya, Fukuoka, Seul, Busan, Jeju, Taipei, Xi'an, Pekin, Hangzhou, Chengdu, Şangay, Chongqing, Changsha, Tianjin, Wuhan, Lanzhou, Shenyang, Yeni Delhi, Jaipur ve Amritsar), Avustralya (Sydney, Melbourne, Perth, Brisbane ve Gold Coast), Orta Doğu (Cidde) ve Amerika Birleşik Devletleri (Hawaii) noktalarına hizmet sunmaktadır. 35 Airbus A330-300 uçağından oluşan uçak filosu olmakla birlikte, dünyadaki herhangi bir uzun mesafe havayolu şirketinin en düşük birim maliyet tabanına sahip olduklarını iddia etmektedirler. Bunların dışında Sessiz Bölge adını verdikleri uçuş hizmeti sağlamaktadırlar. Ayrıca hizmet geliştirme 12 yaşın üzerindeki yolculara sağlanmaktadır. Üst üste yedi yıl boyunca Dünya'nın En İyi Düşük Maliyetli Havayolu Premium Kabinine

sahip olarak seçilmiştir (http://www.airasiax.com/corporate_profile.html).

AirAsia X düşük maliyetli havayolu işletmesinin başarılı olmasındaki en önemli etmenlerden biri, düşük maliyetleri havayolu işletmelerinin en önemli özelliklerinden olan müşteri değerine ehemmiyet göstermeleridir. Hem çalışanlarına hem müşterilerine değer verirler. Müşterilerin ne istediği ve ne beklediği konusuna önem vermekte ve bu istek ve beklentileri gerçekleştirmeye gayret etmektedirler. Ayrıca AirAsia X emniyet ve güvenliğe de dikkat eden bir düşük maliyetli havayolu işletmesidir.

Tablo 7. AirAsia X Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

AirAsia X	**2019**
Yolcu Sayıları (milyon)	1.488.657 milyon
Kapasite (milyon)	1.834.613 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	% 81

Kaynak: *https://newsroom.airasia.com/news/2019/10/18/airasia-x-berhad-preliminary-operating-statistics-for-the-3rd-quarter-of-2019*

3.6. Jetstar Airways Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

Avusturalya merkezli Jetstar Airways düşük maliyetli havayolu işletmesi Qantas havayolu işletmesinin sahip olduğu bir havayolu işletmesidir. 2004 yılında Avusturalya'da, 2005'te ise Yeni Zelanda'da hizmet vermeye başlamıştır. Şuan 19 yerli, 13 uzun ve kısa mesafede hizmet vermektedir. Bunların yanı sıra Jetstar Airways özellikle tekerlekli sandalye, ayakta yardım, uçak içinde ve uçak dışımda yardıma ihtiyacı olan işitme engelli, görme engelli, köpeğiyle seyahat etmek isteyen, yardımcı cihazlarla seyahat eden ve seyahatte oksijene ihtiyacı olan müşterilere bu servisi sağlamaktadırlar (https://www.jetstar.com/us/en/about-us/jetstar-group/jetstar-airways).

Jestar Airways, özellikle değer temelli pazarlama stratejisini benimseyerek, müşteriye değer verdiğini gösteren bir pazarlama yolu izlemektedir. Verdiği hizmetlerle müşterinin kendisini değerli hissetmesini sağlamaktadır.

3.7. WestJet Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri

1996 yılında Kanada'da kurulmuştur. Skytrax dünya sıralamasında 7. sıradadır. 100'den fazla noktaya uçuş sağlamaktadır. WestJet özellikle personelleri aracılığıyla müşteri ile samimi bir tutum sergilemeye dikkat ederler, güler yüzlü hizmet sunmak havayolu işletmesinin önceliklerindendir (https://www.westjet.com/en-ca/about-us/history).

WestJet dünya sıralamasında yer alması düşük maliyetli havayolu işletmesi olmalarına rağmen rekabet ettikleri ortamda beklenenden daha kaliteli bir hizmet sunumu yapmasıdır. Ayrıca hizmet seviyesi oldukça yüksektir. Bilet satış rezervasyon işlemleri, güler yüzlü müşteri hizmeti,

online check-in, havaalanında check-in, konuk servis acenteleri ile uçağa binmek gibi hizmetleri diğer havayolu işletmelerine oranla yüksek kalitede sunmaktadırlar.

Tablo 8. WestJet Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2018)

WestJet	**2018**
Yolcu Sayıları (milyon)	25.500.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	%83.8

Kaynak: *https://www.statista.com/statistics/965847/passenger-traffic-westjet-airlines/*

3.8. IndiGo Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

IndiGo düşük maliyetli havayolu işletmesi 2006 yılında Hindistan merkezli kurulmuştur. %48 pazar payı ile Hindistan'ın en büyük havayolu işletmesidir. 261 uçaklık filosuyla 63 iç hat, 24 uluslararası varış noktasıyla toplam 87 varıl noktasına sahiptir. Türk Hava Yolları'nda İstanbul'un ötesinde 14 kod paylaşımlı varış noktasında satışa açıktır. Bunlar arasında Atina (ATH), Budapeşte (BUD), Brüksel (BRU), Tel Aviv (TLV), Malta (MLA), Paris (CDG), Dublin (DUB), Kopenhag (CPH), Prag (PRG), Viyana (VIE), Zürih (ZRH), Amsterdam (AMS), Londra Gatwick (LGW) ve Londra Heathrow (LHR). Ayrıca IndiGo havayolu işletmesi çok kanallı doğrudan satışlardan (çevrimiçi uçuş rezervasyonu, çağrı merkezleri ve havaalanı gişeleri dahil), çevrimiçi uçuş durumu kontrolüne, Android için özel bir IndiGo uygulamasına kadar, Hindistan'daki hava yolculuğunu dönüştürmüşlerdir. Bugün Hindistan'ın en çok tercih edilen havayolu işletmesi olma özelliğini taşımaktadırlar. IndiGo'da düşük ücretler yüksek kalite bulunmaktadır (https://www.goindigo.in/about-us.html?linkNav=about-us_footer).

IndiGo müşteri hizmetine önem veren bir havayolu işletmesidir. Çalışanlarının kendilerini geliştirmeleri için ifly adı verilen bir teknoloji ile havacılık eğitim veren bir tesis kurmuşlardır. Buradan IndiGo'nun hem teknolojik gelişmelere, hem de çalışanlarının daha eğitimli ve bilgili olmasına önem vermektedir. Böylece çalışanlar müşterilere de daha iyi hizmet sunmak için yetişmiş olmaktadırlar. Ayrıca yine çalışanlarının iş-yaşam dengesini kurmaları içinde yardımcı olmaktadırlar. Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin önemli özelliklerinden biri çalışma saatlerinin yoğun olmamasıdır. Yüksek iş saatleri kişilerin yaşam alanlarını olumsuz etkileyebilir. Ve iş yaşam dengesi bozulabilir. IndiGo havayolu işletmesi çalışanlarını yüksek saatlerle mesai yaptırmamaktadır. IndiGo, diğer bir çok havayolu işletmesine oranla sosyal sorumluluk anlamında da oldukça duyarlıdır. Çocuk, kadın ve çevre konularında kendi ülkesinde ki halka destek olmaktadırlar.

Tablo 9. IndiGo Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

IndiGo	**2019**
Yolcu Sayıları (milyon)	64.000.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	%86.5

Kaynak: *https://www.statista.com/statistics/587645/passenger-traffic-indigo/*

3.9. Ryanair Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

Ryanair düşük maliyetli havayolu işletmesi 1984 yılında İrlanda'da kurulmuştur. Ryanair Ltd Avrupa'ya hizmet veren bir bütçe havayolu şirketidir. Merkezi Dublin'dedir ve en büyük operasyonel üssü Londra Stansted Havaalanı'dır. Ryanair en büyük Avrupa havayollarından biridir ve 2018 yılında taşınan yolcu sayısına göre en büyük beş uluslararası havayolunda ilk beşe girmiştir. Ayrıca, çok sayıda yolcu tarafından Avrupa'nın en işlek havayollarından biri olarak bilinmektedir. Ryanair çoğunlukla Boeing 737 uçağı kullanmaktadır. Hızla genişlemiştir. Afrika, Orta Doğu ve Avrupa'da hizmet etmektedir. 2017 yılında Ryanair, bir milyardan fazla insanı taşıyan ilk Avrupa havayolu şirketi olmuştur (Schnee, 2019 :3).

Ryanair havayolu işletmesi, çeşitli yan hizmetler ve tarifeli hizmetler sunmaktadır. Otel, seyahat sigortası ve internet hizmetleri ile uçak içinde yiyecek, içecek ve eşya satışı vardır. Havayolu işletmesi, konaklama, tatil, araba kiralama ve seyahat sigortası hizmetlerini pazarlamaktadır (Marketline, 2019 :3).

Ryanair havayolu işletmesi giderek büyüyen küresel turizm fırsatlarını değerlendirirse, ağ yapısını genişletir ve uçak filosunu arttırır ise; düşük maliyetli havayolu işletmelerinin uygulaması gereken değer temelli bir pazarlama stratejisi uygularsa daha da iyi bir düşük maliyetli havayolu işletmesi olacaktır.

Tablo 10. Ryanair Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

Ryanair	**2019**
Yolcu Sayıları (milyon)	146.000.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	% 97

Kaynak: *https://centreforaviation.com/analysis/reports/ryanair-heads-europes-top-20-airline-groups-by-pax-2019-510111*

3.10. Eurowings Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi

Eurowings düşük maliyetli havayolu işletmesi Skytrax derecelendirme kuruluşuna göre en başarılı 10. düşük maliyetli havayolu işletmesi olarak seçilmiştir. 1990 yılında Almanya'da kurulmuştur. Lufthansa havayolu işletmesine bağlı bir kuruluştur. 60'tan fazla ülke, 210'dan fazla varış noktası, 40 milyon müşteri, 9255 çalışanı ve 205 uçak sayısıyla hiz-

met vermektedir. Müşteriler, uçuşlarını özelleştirmek için Eurowings'teki BASIC, SMART, BEST ve BIZ class rezervasyon ücretleri arasından seçim yapabilmektedirler. Bu, hem iş amaçlı, hem de tatil amaçlı yolcuların kendilerine uygun paketleri seçebilecekleri anlamına gelmektedir (https://www.eurowings.com/en/information/about-us/company.html).

Eurowings, Lufthansa gibi başarılı bir havayolu işletmesinin bünyesinde olan düşük maliyetli bir havayolu işletmesi olarak şanslı bir konumdadır. Düşük maliyetli bir havayolu işletmesi olmasına rağmen iş amaçlı yolcuları da hedef almaktadır. Genellikle düşük maliyetli havayolu işletmeleri sadece ekonomi sınıfından oluşurken; müşteriler hem iş amaçlı, hem de tatil amaçlı yolcu olarak istedikleri sınıfı seçebilirler. İklim ve çevre koşullarına dikkat etmeleriyle de ilgi çekmektedirler. İsrafı önleyen uçuş planlaması ve uçuş sırasında okunan dergileri dijital hale getirmesiyle çevreye duyarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 11. Eurowings Düşük Maliyetli Havayolu İşletmesi Verileri (2019)

Eurowings	**2019**
Yolcu Sayıları (milyon)	38.300.000 milyon
Yük Faktörü (Kapasite Kullanımı) (%)	%82.5

Kaynak: *https://www.statista.com/statistics/734251/number-of-passengers-of-eurowings/*

SONUÇ

Sonuç olarak düşük maliyetli havayolu işletmeleri gün geçtikçe iş modeli olarak daha iyi bir konuma gelmektedir. Dünyanın en iyi düşük maliyetli havayolu işletmeleri incelendiğinde bir çoğunun saydığımız düşük maliyetli havayolu işletmelerinin özelliklerini taşıdığını görmekteyiz. Bu özelliklerin yanı sıra en iyi düşük maliyetli havayolu işletmelerinin ek özellikleri olduğunu da görmekteyiz. Bunlar; iklim ve çevreye duyarlılık, sosyal sorumluluk adı altında çocuk ve kadınların desteklenmesidir. Ayrıca bazı düşük maliyetli havayolu işletmeleri sadece tatil amaçlı değil; iş amaçlı yolculara da hitap etmektedirler. Bunlardan başka dikkat çeken bir diğer husus ise, düşük maliyetli havayolu işletmelerinden bazılarının havayolu işletmelerine oranla daha fazla yolcu taşımış olmalarıdır. Bu iki durum artık düşük maliyetli havayolu işletmelerinin sadece tatil amaçlı yolculara değil iş amaçlı yolculara da cazip geldiği ve bir çok yolcu tarafından tercih edildiği anlamına gelmektedir. Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin daha iyi konuma gelebilmeleri için öncelikli olarak herhangi bir ekonomik krizde yaşanabilecek olumsuz finansal durumlar için önceden önlem almaları gerekmektedir. Çünkü düşük maliyetli havayolu işletmeleri ekonomik krizlerden geleneksel havayolu işletmelerine oranla daha fazla etkilenmektedir. Bundan başka, düşük maliyetli havayolu işletmeleri sermaye açığı vermemeye dikkat etmelidirler. Gerekli gördüğü alanlarda

yatırım yapıp; yan hizmetler konusunda başka havayolu işletmelerinden yararlanmaları daha iyi olacaktır. Böylece yaşanan ekonomik krizlerden en az derecede etkilenilmiş olur ve müşteriye sunulan fiyatlarda da bir artış yaşanmaz. Bu durum müşterinin sadakatinin ve müşteri bağlılığının da kazanılmasını sağlar. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri, sayılan hususlar haricinde, müşterilerine değer verdiklerini gösteren yenilikler yapmalıdırlar. Bunlar, müşterilerin sıra beklememeleri için teknolojik bir altyapı geliştirmelidirler. Yeni pazarlar keşfederek uçuş ağlarını genişletmelidirler. Çevreye duyarlı politikalar izlerlerse; hem yolcuları memnun etmiş, hem de diğer havayolu işletmelerine örnek teşkil etmiş olurlar. Yine ulaştırma ve turizm sektörleriyle ilişkilerini daha da iyi konuma getirmelidirler.

KAYNAKÇA

Alberto, M. (2019). *No-deal": Brexit implications on easyJet.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nova School of Business&Economics, Lizbon.

http://www.airasiax.com/corporate_profile.html

https://centreforaviation.com/analysis/reports/ryanair-heads-europes-top-20-airline-groups-by-pax-2019-510111

http://corporate.easyjet.com/~/media/Files/E/Easyjet/pdf/investors/results-centre/2019/fy19-release.pdf

https://www.eurowings.com/en/information/about-us/company.html

https://www.goindigo.in/about-us.html?linkNav=about-us_footer

https://www.jetstar.com/us/en/about-us/jetstar-group/jetstar-airways

https://newsroom.airasia.com/news/airasia-group-berhad-4q19-preliminary-operating-statistics

https://newsroom.airasia.com/news/2019/10/18/airasia-x-berhad-preliminary-operating-statistics-for-the-3rd-quarter-of-2019

https://www.norwegian.com/en/about/our-story/)

https://www.norwegian.com/globalassets/ip/documents/about-us/company/investor-relations/reports-and-presentations/monthly-traffic-figures/traffic-figures-june-2019.pdf

https://www.statista.com/statistics/587645/passenger-traffic-indigo/

https://www.statista.com/statistics/595498/revenue-passengers-southwest-airlines/

https://www.statista.com/statistics/734251/number-of-passengers-of-eurowings/

https://www.statista.com/statistics/965847/passenger-traffic-westjet-airlines/

https://www.swamedia.com/pages/our-history-sort-by

https://www.westjet.com/en-ca/about-us/history

https://www.worldairlineawards.com/worlds-best-low-cost-airlines-2019/

MarketLine. (2018). *Company Profile AirAsia Group Berhad.* Erişim Adresi http://proxy.altinbas.deepknowledge.io:9797/MuseSessionID=0210a3q93/MuseProtocol=http/MuseHost=content.ebscohost.com/MusePath/ContentServer.asp

MarketLine. (2019). *Company Profile easyJet Plc.* Erişim Adresi http://proxy.altinbas.deepknowledge.io:9797/MuseSessionID=0210a3q94/MuseProtocol=http/MuseHost=content.ebscohost.com/MusePath/ContentServer.asp

MarketLine. (2019). *Company Profile Ryanair Holdings Plc.* Erişim Adresi http://proxy.altinbas.deepknowledge.io:9797/MuseSessionID=0210a3q95/MuseProtocol=http/MuseHost=content.ebscohost.com/MusePath/ContentServer.asp

Schnee, A. (2019). Ryanair Ltd. *Salem Press Encyclopedia* içinde. Erişim Adresi Altınbaş Üniversitesi e-library.

Stoyanov, M. (2015). Characterıstıc Features of Low-Cost Airlines and Their Development in Europe. Economics 21, D. A. Tsenov Academy of Economics, issue 1, 53-68.

Şengür, Y. (2004). Havayolu Taşımacılıgında Düşük Maliyetli Taşıyıcılar ve Türkiye'deki Uygulamalarının Araştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Bölüm 88

SİLAHI KALEM, KALEMİ MAHVINA SEBEP BİR MUHALİF: ALİ KEMAL

Hacer GÖL[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, hacergol@gmail.com

GİRİŞ

Ali Kemal, Osmanlı döneminde yetişmiş önemli bir gazeteci ve siyaset adamıdır. Mücadeleci ve muhalif aynı zamanda da muhafazakâr bir kişiliğe sahiptir. Önceleri dil öğrenmek için gittiği Avrupa'yı daha sonra kendi ülkesinde uğrayacağını düşündüğü siyasi cezalardan kurtulmak için defalarca ziyaret etmiş ve burada Avrupa kültürü ile tanışmıştır. Mekteb-i Mülkiye'de hocası olan Mizancı Murat'ın onun hayatındaki yeri ve etkisi büyüktür. Avrupa'da tanıştığı Jön Türklere onun etkisiyle muhalif olmuş, bu tavrı daha sonra onların devamı olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Anadolu Hareketine karşı da devam etmiştir. Siyasi hayatına her ne kadar Ahrar Fırkası ile başlamış olsa da esas olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda (HİF) etkin bir rol oynamıştır. Vahidettin'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelen birçok Hürriyet ve İtilâfçı arasında kendisi de vardır. Özellikle onun döneminde kurulan Damat Ferit Paşa hükümetleri sırasında önemli devlet görevleri icra etmiştir. Aynı zamanda dönemin önemli bir gazetecisidir. Kalemini saray yanlısı bir politika için kullanarak aynı zamanda mensup olduğu HİF'in de görüşlerini yansıtmıştır. Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Anadolu hareketine karşı olumsuz tavrı ve söylemleri nedeniyle eleştiriler almıştır. Sivri dili, keskin kalemi ile basın hayatında yazıları yankı yapmıştır. Hatta bu yazılar ve onun devlet kademesindeki görevlerinde Anadolu Hareketine karşı tavrı nedeniyle kendi sonunu da adeta kendisi hazırlamıştır.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra 150'likler listesine giren pek çok kişi bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kendilerine tanıdıkları 29 Haziran 1938 tarihli bir af ile ülkeye geri dönmüştü. Bu kişiler arasında Sevr Antlaşması'nı imzalamaya giden heyet içerisinde yer alan Hürriyet ve İtilâfçı Rıza Tevfik ve aynı partiye mensup, Damat Ferit Paşa hükümetlerinin Posta ve Telgraf Nazırı ve Anadolu Hareketi hakkında keskin yazıları bulunan Refik Halit de vardı. Bu gibi kişiler aftan yararlanarak ülkelerine geri döndüklerinde yayın hayatlarına da devam ettiler. Anılarını kaleme aldılar. Böylece aynı zamanda bir nevi tarih ile hesaplaşarak, neyi, ne için, yaptıklarını izah etme fırsatına sahip oldular. Ancak Ali Kemal'in sonu onlardan farklı oldu. Devletin kilit noktası olan bir göreve Dâhiliye Nazırlığı'na getirildi. Yazdığı sert ve suçlayıcı yazılar ve uyguladığı sert politikalar yüzünden Anadolu Hareketinin hızını yavaşlattı, ülke içinde birçok isyan çıkmasına neden oldu. Milli Mücadele'nin son günlerinde yaptıkları nedeni ile tutuklandı. Ankara'ya yollanmak için götürüldüğü İzmit'te Mustafa Kemal'in ve Ankara Hükümeti'nin hiçbir ilgisi ve haberi olmadan linç edilerek hayata gözlerini yumdu. Onun sert politikası ve keskin dili hayatına mal olmuştu.

Ali Kemal, ölümünden sonra da yazdıkları ve yaptıkları ile tartışma konusu oldu. Bu çalışmada amaçlanan Milli Mücadele'ye muhalif Ali Ke-

mal'i kendi hayatı içerisinde değerlendirerek savunduğu görüşleri ve yaptığı muhalefeti ortaya koymaya çalışmaktır.

ALİ RIZA'DAN ALİ KEMAL'E GİDEN SÜREÇ

Asıl adı Ali Rıza olan Ali Kemal, 1867 tarihinde İstanbul Süleymaniye'de doğdu (Daha detaylı bilgi için bkz: Ali Kemal, Toplu Yazıları 1908-1909,Temmuz-Teşrinisani 1908 Haz: Safiye Kıranlar, 2010, s. 15). Eğitim hayatına Mahalle Mektebi'nde başladı. Daha sonra Kaptanpaşa Rüştiyesi'ne devam etti. Buranın kapatılması üzerine Gülhane Askeri Rüştiyesi'ne girdi. Kısa süre sonra buradan da ayrılarak Süleymaniye Cami'nde dersler almaya başladı. 1882'de Mektebi Mülkiye'ye girdi.

Rıza Tevfik Mülkiye'de kendinden bir üst sınıfta yer alan Ali Kemal'i anılarında tarif ederken onun aslen Türk bir aileden geldiğini, yakışıklı, kuvvetli, kumral, açık mavi gözlü, gayet cesur ve cevval bir genç olduğunu söyler. Bu nedenle bütün sporlarda kuvvetli ve daha başarılı olmuş, bu özelliği nedeni ile kendisi "Kartal Rıza" olarak adlandırılmıştır (Bölükbaşı, 2013, s. 156).

Mülkiye Mektebi'nde hocaları olan Ahmet Mithat ve özellikle de Muallim Naci'nin tesiri altında kaldı. 1886 yılında "Gülşen" adlı bir dergi çıkartarak, ilk şiirlerini burada yayınladı. Bu dergide ismini Ali Kemal olarak kullandı. Namık Kemal'e duyduğu hayranlıktan dolayı ismini bu şekilde değiştirmişti. Bundan sonraki yazılarını da bu şekilde kaleme aldı (Bölükbaşı, 2013, s. 156).

Mülkiye Mektebinde etkilendiği bir diğer hocası ise Mizancı Murat'tı. Haftada bir kere Murat Bey'den iki kere Asaf Bey'den tarih dersi almış olmasına rağmen Mizancı Murat onun nazarımızda oldukça büyük bir şahsiyetti. Anılarında hocası Mizancı Murat'ı "vechen beşuş, şahsen latif, fikren hür, gayetle de natuk idi. Hasılı gençliği cezbetmek, teheyyüce düşürmek için her meziyete mâlikti. Hürriyet-i fikriyesi sade, muamelelere varıncaya kadar tavrıyla, herhal ve kaliyle gösterirdi" diyerek ona olan hayranlığını dile getirmiştir. Ayrıca onun, bir kere okulun bahçesinde kartopu oynarlarken birdenbire çocuk gibi kendilerinin aralarına girdiğini ve oyunlarına karıştığını, böyle bir baskı devrinde böyle mükemmel bir hocanın varlığından etkilenmemenin mümkün olmadığını da sözlerine eklemiştir. Mizancı Murat Bey daha okulun ilk sınıftan itibaren Ali Kemal ve arkadaşlarının gönüllerinde taht kurmuş, ve ona olan muhabbetleri gün geçtikçe artmıştır (Ali Kemal, Ömrüm, Haz:Zeki Kuneralp, 1985, s. 24).

Ali Kemal, 1887 yılında Mizancı Murat'ın da etkisiyle Fransızca'sını ilerletmek için Fransa'ya gitti ve burada ki Türklerle iletişime geçti. Cenevre'ye yerleşti. 1888 ilkbaharında İstanbul'a döndü. 9 ay kadar kaldığı Avrupa'da gördüklerini uygulamak düşüncesiyle Mülkiye'de ki arka-

daşlarıyla İstanbul'da bir öğrenci derneği kurdu. Bu dernek üyeleri çeşitli konular hakkında yazdıkları makaleleri haftada veya 15 gün de uygun yerlerde toplanıp, aralarında tartışıyorlardı. Bu toplantıların bazıları da Ali Kemal'in Süleymaniye'deki evinde yapılıyordu. Bir gün toplantı sırasında Ahmet Celaleddin Paşa ve adamları tarafından basıldılar. Karakola götürülerek sorgulandılar. Kendilerinden bir dilekçe yazmaları istendi. Daha sonra Maarif Nazırı Münif Paşa'nın Şeref Efendi Sokağı'ndaki konağına götürüldüler. Nazır, Sultan Abdülhamit'in kendilerine 6'şar 100 kuruş bağışta bulunduğunu söyledi ve iradesini okudu. Bu irade onların dilekçelerine bir cevap niteliğinde idi. İrade de Mekteb-i Mülkiye'nin ihtiyaç karşılar genişlikte olmadığı, alelacele yapılmış bir bina olduğuna değiniliyor, bu nedenle daha geniş bir yerde uygun bir mektep binasının inşası düşünülüyordu. Sabretmeleri ve böyle münasebetsiz toplantılardan kaçınmaları kendilerine tembih ediliyordu. Ayrıca mektepten 6 gün izinsizlik cezası da verildi (Rey, 2014 , s. 54-55).

Ali Kemal, bundan sonraki hayatında Mülkiye Mektebi'nde yarım kalan eğitimine devam etti. Abdullah Memduh ve Fahrettin Reşat'la beraber tercüme hikâyeler neşretmek üzere "Mütalaa" adlı bir dergi çıkarttı. Abdulhalim Memduh ile gizli bir cemiyet kurmaya kalktığı için 9 ay tutuklu kaldı. Ancak kısmen affedilerek, 1889'da memuriyetle Halep'e sürgüne gönderildi. Muhalif tavrı bu sefer buranın Valisi Arif Paşa'ya karşı oldu. İdadi de tarih ve edebiyat hocalığı yaptı. Başarı göstererek Maarif Müdürü Paşazade Tevfik Bey'in takdirini kazandı. Dönemin Halep Mebusu Şeyh Beşir Gaza'dan Arapça, hadis ve tefsir dersleri aldı. Maarif Vekâlet'inin okul kitapları için açtığı yarışmada "İlm-i Ahlâk" adlı eseri birincilik kazandı ise de sürgün cezasında olduğu öğrenilince, idadideki görevinden de alındı (Uzun, Ali Kemal, 1989, s. 405-408).

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ALİ KEMAL

Ali Kemal, 1895 yılında İstanbul'a dönerek bir süre İkdam Gazetesi'nin muhabirliğini yaptı. Sürgünden kaçtığının fark edilmesi üzerine tekrar ceza alma riski karşısında Paris'e gitti. Burada yarım kalan tahsilini tamamlayarak Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. İkdam Gazetesi'nin Paris muhabiri sıfatıyla "Paris Musâhabereleri" başlığı altında her hafta yazdığı yayınları İstanbul'a gönderdi. Bu yazılarında Batı dünyasını, buradaki sanat ve edebiyat anlayışını, faaliyetlerini tanıtmaya çalıştı.

Ali Kemal, Paris Musâhabereleri'nde "Bir Tiyatro" adı altında muhabirler ve onların görevleri ile alakalı olarak bir yazı neşretmişti. Oldukça ilginç olan bu yazısında yurt dışındaki bir muhbirin görevlerini anlatırken; onun sadece sabah kalktığında bütün gazeteleri okuyan ve bunları toparlayarak sunan bir kişi olmadığını, eğer böyle olursa buna gerek kalmayacağını söylüyordu. Çünkü Dersaadet'e zaten bu gazetelerin ulaştığını ve

bu haberlerin orada bilindiğini, böyle bir işin adının muharrirlik olduğunu dile getirmişti. "Muhbir mütaleatını değil müşahedatını tasvir etmeli kaleme almalıdır. Mütalaa uzaktan olur. Amma müşahede olamaz. Berikinin uyandırdığı hissiyatı ilka eylediği tesiratı öbürü husule getiremez. O halde muhabirin vaziyeti öyle gazeteleri okuyarak değil, fakat memleketi vekayii görerek tetkik ederek yazı yazmaktır" diyerek mubirin görevlerini özetlemişti. Ona göre Edebiyat çevresinde muhbirlik yapanların "edebiyat-ı mahalle ile münasebette bulunmak, büyük ediplerin eserlerini hallerini görmek, takip ve tetkik etmek"le de yükümlüydü. Edebiyat ve siyasete girmeyen genel olarak muhabirlik yapanların ise işi daha kolaydı. Onlar bu yolda istediği gibi görür, görünür ve yazabilirdi. Ayrıca her tarafa kol yetiştirebilirdi (Ali Kemal, Paris Musâhabeleri, Haz: Kamil Yeşil, 2014, s. 23).

Ali Kemal'in Paris'ten yazılarını gönderdiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nde iki edebiyat akımı popülerdi. Biri Edebiyat-ı Cedide'nin açtığı "Batı taklidi edebiyat türü" öteki Ahmet Mithat Efendi ve Muallim Naci'nin öncülük ettiği "eskiye bağlı ama daha yerli olan ve alafranga özentiye karşı çıkan akım". Ali Kemal bunlardan ikincisini seçerek, edebiyat ve tarihi inceleme türünde yazdığı yazıları ortaya koydu. Ancak onun tanınması daha ziyade gazetecilik alanında usta ve başarılı yazılarıyla oldu (Giz, s. 35) .

Yahya Kemal, Ali Kemal'den bahsederken, onun Avrupalıyı andıran üç tarafı olduğunu söyler. Bunlar; bünyesi şehveti ve münakaşa gazeteciliğidir. Ona göre bütün bunlar bir yana Ali Kemal tam bir şarklıydı. Avrupa'nın ilmini, felsefesini, şiirini, sanatını bir türlü anlayamamıştı. Fransızca'yı ve İngilizce'yi iyi bilmezdi. Ancak Türkçe'yi iyi kullanırdı. Eski şiir ile olan alâkasından dolayı Muallim Naci'yi "Türk şiirinin son Peygamberi" gibi görürdü. Türkçe'yi eski İstanbul lehçesi ile çok iyi konuşurdu. Kendine has bir üslubu vardı. Kolay, çabuk, bol, sürekli ve tashihsiz yazardı. Dağdağalı bir matbaa hayatı ortasında başmakale, tarihi makale, kitap bölümü, mücadele fıkrası türünden eserleri birkaç saat içinde çıkarıverecek kadar da yetenekliydi. Süleyman Nazif'de onu Türkçeyi kullanması konusunda takdir ederdi. Ali Kemal için "bu adam bir kelime ile iki cümle vücuda getiriyor mesela oldu da oldu gibi" diyerek onun bu konuda bir dâhi olduğunu söylemişti. Ayrıca Ali Kemal, Hüseyin Cahit, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Türkçe metinlerindeki dilbilgisi hatalarını da zaman zaman yakalayarak bunları dile getirecek kadar Türk diline hâkimdi (Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2015, s. 70).

Ali Kemal'in gazetecilik hayatında yazdığı yazılar o dönemin önemli bir gazetecisi olan Hüseyin Cahit'in de dikkatini çekti. Ne gariptir ki, daha sonraki dönemde iki muhalif partinin Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki'nin, Ali Kemal ise Hürriyet ve İtilâf'ın genel sekreterliğini yapmıştı. Ancak onların karşı karşıya gelmeleri siyasi çatışmadan dolayı değil, Ali

Kemal'in Paris'ten gönderdiği yazılar nedeniyle olmuştu. Ali Kemal'in bir mektubunda Fransa Cumhurbaşkanı'nın Elysee Sarayı'nda verdiği bir baloya katıldığını ve sarayda gördüklerini uzun uzadıya anlatması karşısında Hüseyin Cahit; bu yazının Figaro Gazetesi'nde yayınlanan yazıdan alındığını iddia etmiş, bunu da inandırıcı örnekler vererek Servet-i Fünun'da tenkit etmişti. Bu şekilde başlayan Ali Kemal- Hüseyin Cahit münakaşası bundan ki dönemlerde de hem farklı siyasi görüşler takip etmeleri hem de farklı partilere mensup olmaları nedeniyle sürüp gitmişti (Giz, s. 34-36)

Ali Kemal, hocası Mizancı Murat'ın etkisi ile Paris'te tanıştığı Jön Türk hareketi içine girmiş ve bir ara bu hareketin "Heyeti Teftiş ve İcrası Neşriyat Komitesi Üyesi" bile olmuştu. Ancak kısa zaman sonra hocasının, Ahmet Rıza ve etrafındakilerle anlaşamaması üzerine o da bu hareketten ayrıldı (Uzun, Ali Kemal, 1989 , s. 405-408). Sultan Abdülhamit'in Jön Türkleri yurda geri döndürmek ve onları kendi lehine çevirmek amacıyla Paris'e gönderdiği Ahmet Celalettin Paşa ile anlaşarak kendine Brüksel Sefaretinde bir kâtiplik görevi ayarladı. Hocası Mizancı Murat ile Sultan Abdülhamit yönetiminin de arasını bulmuştu. Şunu belirtmek gerekir ki Ali Kemal kendi gazetesi için daha fazla özgür yazılar yazabileceği bir ortamdan söz etse bile, Sultan Abdülhamit aleyhtarı olmamıştı. Ancak bundan sonraki yaşamında koyu bir Jön Türk aleyhtarı oldu. Onların devamı olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve bu cemiyetin uzantısı olduğuna inandığı Anadolu Hareketi'ne karşı kalemini çok sert kullandı ve şiddetli bir muhalefet yaptı (Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, 2015, s. 70).

Ali Kemal, Jön Türkler karşısında hocası Mizancı Murat safhında yer alarak Yıldız'dan aldığı haberleri kendisine iletti (Karabekir, 2011, s. 291). Mizancı Murat'ın da, Ali Kemal'i evladı gibi sevdiği söylenmektedir. Hatta onların muhabbetleri nedeniyledir ki, aralarında gizli bir cemiyet kuracakları yönünde haberler bile çıkmıştı. Anılarında Mizancı Murat bu meseleye değinerek "sanki Ali Kemal Bey, birkaç hoca efendi bir o kadar sesli ve asker Yıldız'a gitmek cinayetini müzakere ediyormuşuz, gizli bir cemiyet teşkil etmişiz, hafif bir müzakere de bulunarak bir hükümeti cedid'i teşkili için uğraşıyormuşuz" diyerek kendileri hakkında ki söylentileri yalanlamıştır (Mizancı Murat Bey'in II Meşrutiyet Dönemi Hatıraları Hürriyet Vadisi'nde Bir Pençe-i İstidat,Enkaz-ı İstibdat İçinde Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatler , 1977 , s. 112).

Ali Kemal, Sarayın Jön Türkler'le anlaşması ve genel bir af çıkarması üzerine istifa ederek 1900'de Kahire'ye gitti. Burada yazı hayatı ve gazetecilik yönünden verimli bir döneme girdi. Yol hatıralarını anlattığı "Tunus" isimli bir kitap ile daha sonra da "Mesele-i Şarkiye" adlı kitabını bastı. "Mecmua-i Kemal" adıyla bir dergi çıkarttı. 1901'de "Türk Gazetesi"ni yayınladı. Bu gazetesinde Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı

yazı serisini "Cevabımız" başlığı altında tenkit etti. Üç tarz-ı siyaset diye İslam'ı, Türk ve Osmanlılıktan ya da Osmanlı'yı Türk'ten, İslam'dan ayırmanın mümkün olmadığını böyle bir şeyin hayalimize gelse bile fikrimize yerleşemeyeceğini dile getirdi. Altı yüz senelik maziye sahip bir kavim, Amerika Birleşik Devletleri'ne benzer kaynaşma mahsulü bir millet gibi inkılaplar empoze edilerek yeniden vücuda getirilmesini tuhaf bulmuştu. Gelişme fertten başlamalıydı. Ancak bu şekilde bir yol kat'edilebilirdi (Tunaya, 2003, s. 97) .

İlk evliliğini İsviçre'de tanıştığı bir kızla yapan Ali Kemal, bir süre daha Kahire de yaşadı. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce hükümetin izni ile Paris üzerinden İstanbul'a döndü ve böylece 20 yıllık sürgün hayatı sona ermiş oldu. 1908 İkdam Gazetesi'nin baş muharrirliğini yaptı. Mektebi Mülkiye de Siyasi Tarih, Darülfünun'da Osmanlı Tarihi derslerini okuttu. Ahrar Partisi'ne de katıldı. İkdam'da ki yazılarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümetleri aleyhinde yazılar yazdı. Bir diğer İttihatçı olan Bahattin Şakir ile de çelişerek "Şurayı Ümmet Gazetesi" ile münakaşalı bir yazı dizisi yayınladı.

İkdam Gazetesi'nde bu dönemde yayınladığı yazılarda birçok konuya temas etmişti. Bunlardan "Mektebi Mülkiye" adlı yazısında Mektebi Mülkiye olmasaydı, bu memleketin kendisi ile birlikte birçok evladının fikren ne kadar yetim, ne derece kısmetsiz kalacağını vurgulayarak aldıkları eğitim ve tahsilin önemine değinmişti. Geceyi gündüze katarak şevk ile doldurdukları dershanelerinde tahsillerini tamamladıklarını, hocaları Murat Efendi'den aldıkları tarih dersi ile cihanın cazibeli köşelerinden manzaralar gördüklerini ve bunun da kendilerinin efkârını heyecana dönüştürdüğünü dile getirmişti. Mülkiye Mektebi hocaları ve vasıflarından bahsettikten sonra hükümetin şimdiden sonra memlekete her yandan mümkün olduğu kadar tahsil görmüş kişi temin etmeye mecbur olduğunu, hiçbir vesileyle bu mecburiyetten kurtulamayacağını, hocaların eksik sayısının bir devlet için sorun oluşturmayacağını da söyleyerek, aslında ders verecek hoca bulma zorluğuna da değinmişti. Bütün felâketin nedeninin "fıkdan-ı irfan'dan" kaynaklandığını, bunun da olabildiğince halkI mekteplere yöneltilmek ve tahsil görmüş insan sayısını artmakla aşılabileceğinden bahsetmişti (Ali Kemal, "Mektebi Mülkiye", 1908).

Ali Kemal, İkdam Gazetesi'nde yayınlanan "Noksanımız, Yine Noksanımız" adlı bir başka yazısında ise şark ile garbin aralarında maddiyatça ne fark var ise fikrinde, mânen de aynı farkın olduğundan bahseder. Biri ne derece gelişigüzel başıboş ise, ötekinin o kadar İlmi, fenni olduğunu söyler. "İlim nedir? İrfan nedir?" sorusuna ise "kavâninin-i tabiati, hakaik-i şuûnu keşf ile alelhusus o keşfiyattan istifade ile alemde bir nizamın bir intizamın husûlüne ibzâl-i ictihad" olduğu şeklinde cevap vermiştir. Bizde ilmin eksikliğinden ve gelişememesinden üzüntü ile bahsetmiştir (Ali Ke-

mal, "Noksanımız, Yine Noksanımız", 1909). Görüleceği üzere bu dönemde İkdam gazetesinde çeşitli konulara temas ettiği birçok yazılar yazmıştır.

31 Mart Vakası'ndan sonra yeniden iktidar olan İttihatçılar tarafından idam edilmekten korkarak yine Paris'e kaçtı. Londra civarına yerleşti. Gidip geldiği Paris'te "Yeniyol" adlı bir dergi çıkarttı. Derginin Türkiye'ye girişi yasaklanınca kapatmak zorunda kaldı. Bu arada eşini kaybetti ve "Fetret" adlı bir roman kaleme aldı. 1912 Temmuz'unda İttihat ve Terakki iktidarı değişip yeni hükümet tarafından ilan edilen genel aftan yararlanarak Ağustos ayında İstanbul'a döndü. İkdam gazetesinde yeniden başmuharrir olarak kalemini oynattı. Ancak bu kısa sürdü. 6 ay sonra Babıali Baskını ile hükümet devrilip İttihatçılar tekrar iktidara gelince Ali Kemal'de Viyana'ya sürüldü. Üç ay sonra İstanbul'a döndü ve Büyükada'ya yerleşerek "Bir Safha-i Tarih" ve "Rical-i İhtilal" adlı eserlerini kaleme aldı. Ekim ayında "Peyam Gaztesi"ni çıkarmaya başladı. Bu arada Hürriyet ve İtilâfçı Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın kızı ile evlendi. 1914 yılında yaptığı muhalefet okuyucular tarafından rağbet gördü. Aynı yılın Temmuz başında gazetesi kapatıldı, yazı yazması yasaklandı.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ALİ KEMAL

I. Dünya Savaşı çıkınca maddi durumu bozulan Ali Kemal, bir süre ticaretle uğraştı ancak tekrar yayın ve yazı faaliyetlerine döndü. Mondros Mütarekesi'nden sonra politikaya atıldı. Önce 1918'de Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti"nin kurucusu ve idare meclisi üyesi, ardından da HİF'in genel sekreteri oldu.

Ali Kemal'in siyasetteki yükselişi devam etti. Sultan Vahideddin'in tahta çıkması ile İstanbul'a dönen birçok Hürriyet ve İtilâfçı gibi o da bu dönemde Anadolu Hareketine karşı, saray yanlısı bir politikası ile gündemde kaldı. Damat Ferit Paşa'nın kurduğu birinci kabinede Maarif Nazırı (3 Mart 1919), ikincisinde ise Dâhiliye Nazırı olarak (19 Mayıs 1919) yer aldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan sert muhalefeti nedeni ile kendisinden aşırı ve çok sert icraatlar beklendi. Adeta "bir satırda 40 İttihatçı kellesi uçuracak bir Cellat Kara Ali icraatı" yapması isteniyordu. Ancak onun nazırlık dönemi, iktidar mevkiine hazırlıksız gelen HİF mensubu olan ve kendisinden dört gözle memurluk sırası bekleyen parti mensupları için hayal kırıklığı oldu. Özellikle İttihat ve Terakki'ye yaptıkları muhalefet dolayısıyla ve Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ilişkilendirilerek, senelerce sürülmüş, vatanından ayrı kalmış olan bu kişiler, ne yazık ki onun nazırlığı döneminde istedikleri yerleri edinebilmek için büyük bir rekabete giriştikleri halde başarılı olamadılar (Göztepe, 1994, s. 117-118).

HİF mensuplarının iktidar kadrolarında yer edinme hırsları 1920'nin Haziran ayında bu fırkayı bölünmeye doğru götürmüştür. Ali Kemal, bu bölünme sırasında birleştirici bir rol oynamak için oldukça çaba harcamış-

tır. Kendisinin de desteklediği Hoca Mustafa Sabri Efendi ile Sadık Bey'in arasını bulma yoluna gitmiştir (TİTE A, K.61,G.1,B.1). Görüleceği üzere ülke içinde iktidar mevkilerinde söz sahibi olan bir siyasi parti bile menfaatler uğruna siyasi bir kargaşanın eşiğine gelmiştir.

Damat Ferit Paşa hükümetlerinde nazırlık yapan Ali Kemal'e yöneltilen en önemli tepkilerden biri, özellikle İttihatçıların cezalandırılmasına yönelik uyguladığı politikalar nedeniyledir. Çünkü İttihatçıların cezalandırılması işine bir anlamda İngilizlerin takdirini kazanmak için girişilmiş, bu durumda adaletin sağlanmasını imkânsız hâle getirilmişti. Kurulan Divan-ı Harp mahkemeleri ile adeta bu cezalandırma işlemi bir anlamda kendi rakiplerini ortadan kaldırma işine dönüşmüştü. Damat Ferit Paşa kabinesi, Meclisin basılması ve birçok İttihatçının tutuklanması ile başlayan süreçte halkın hapishaneleri basmasından korkmuştu. Kabinenin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'de İttihatçılardan kurtulmak için onları İngilizlere teslim etmiş ve nereye isterlerse oraya götürmelerini adeta rica etmişti (Bayar, 1997, s. 75).

Ali Kemal'e yöneltilen bir başka tepki ise bir taraftan devlet görevine devam ederken, diğer taraftan Peyam Gazetesi'nde yazdığı yazılar nedeniyle oldu. Bu yazılarında I. Dünya Savaşı'na girilmesinin ve devletin geldiği durumun sorumlusu olarak gördüğü İttihatçılarla adeta bir hesaplaşma içine girmişti. Bütün kinini kusuyor, Anadolu Hareketini de İttihatçılığın devamı sayarak ona da sert ve şiddetli bir muhalefet yapıyordu.

Bu dönemde yazdığı bir yazısında Ali Kemal; "Aldanmak ve Aldatmak Muhite Göredir" diyerek Damat Ferit Paşa ve kendilerini özellikle basını kullanmakla suçlayanları, kendilerini aldattıklarını söyleyenleri eleştirmişti. Aldatmak ve aldanmanın muhite göre olduğunu, asıl Cihan Harbi sırasında zavallı Anadolu Halkının aldatıldığını, kendileri hariç tutulursa bütün matbuatın, bütün muharrirler ve kalemlerin Harb-i Umumi esnasında ne hayale sığmaz yalanlarla Türkleri aldattıklarını dile getirmişti. Almanya'nın garp cephesinde galip olduğu ve taarruza geçmek üzere olduğu gibi bu dönemde yazılan yazılarla adeta "develer bile bu avare halka merkep diye bu yutturuldu" demişti. Nihayet mütareke olduktan sonra da bu kişilerin bülbül şekline girerek hala ötmekte devam ettiklerini, artık nağmeyi değiştirdiklerini, Almanya'yı, İttihat ve Terakki'yi unutarak, İngiltere, Fransa ve özellikle Amerika için üst perdeden methiyeler savurduklarını ve hiç istiflerini bozamadıklarını söyleyerek eski İttihatçıları eleştirmişti. Oysaki burada mutat Türklüğün zarar gördüğünü, hep Türk sıfatıyla, Türk namına söz söylendiğini, zavallı Türklerin bu Harb-i Umumi'den büyük bir zararla çıktığını, dört milyon erkek nüfusun bir buçuğunun zayi olduğunu dile getirmişti. Ancak bunlar da yetmemiş, bu kişiler yine durmamıştı. Türklerin kolları kanatları kırıldığı, belleri büküldüğü için aldanmağa bile kudretleri kalmadı halde onları yine aldatmaya çalıştıklarını söyleyerek, İttihatçılığın devamı olarak gördüğü Anadolu Hareketi'ne karşı eleştirilerde

bulunmuştu. Yazısına bu defa da aylardan beri ocaktan aldıkları şevk, para, kuvvetle bu iş için çalanlar birçok saf kişiyi yanlarına alarak yine epeyce bir alay, bir ordu, altın ordu teşkil ettiklerini söyleyerek devam etmişti. Ona göre; bu kişilerin, İtilâfın mahiyetini henüz idrak edemedikleri son siyasetlerinden de belliydi. "Serabı hakikat sandılar, zorbalar siyasetinin başka kisve, başka mümessiller ile yeniden hükümran olacağına kanaat getirdiler" diyerek Anadolu'da teşkilatlanan harekete kızmıştı. Damat Ferit Paşa'dan kendilerine kadar hücumlara bakılınca durumun giderek kötü olduğunu yakında "darağaçları da dikilir, yine bu toprakta o maztaba-i sefahat ve rezalet kurulur, yine yağmacılar, yine çanak yalayıcılar için gün doğar" demişti. Ancak bu defa neticeye ulaşmak için yalnız kendi muhitlerini aldatmanın yetmeyeceğini Avrupalıların, Amerikalıların artık İstanbul'u, bu muhiti tanıdıklarını, dinlediklerini, Türkü, Anadolu Türkünü, Türk milletini bu mahlûta, bu muhite büsbütün yabancı bulduklarını ve ona göre davranacaklarını da dile getirmişti (Ali Kemal "Aldanmak Ve Aldatmak Muhite Göredir", 1919). Başka bir makalesi olan "Lanet, Lanet, Lanet" de ise on iki sene süren saltanatı ile devleti acı olaylara sürükleyen İttihatçıların oyunlarına gelmeyeceklerini, çekilen acılara yenilerini eklemeyeceklerini dile getirmişti (Ali Kemal, "Lanet, Lanet, Lanet" , 1920) .

Damat Ferit Paşa, sadrazamlığı döneminde İtilâf devletleri ile görüşmelerinde Anadolu hareketinin askeri niteliği olmadığını ve ulusun çoğunluğunca desteklemediğini iddia etmişti. Bu akımı uydurmaya çalışanların savaş döneminde subay olarak görev yapmış ve şimdi Anadolu'nun her tarafına yayılarak iş bulmaya çalışan gençler olduğunu öne sürmüştür. Ulusal akıma sürekli olarak karşı çıkan HİF ise; bu akımı yeterlilik ve yetenekleri kuşkulu olan ve mücadelenin sözde ulusal haklarını savunma ve koruma amacıyla doğmuş olan, kimi ordu subaylarının çıkarmış olduğu önemsiz ve değersiz bir isyan olarak görüyorlardı. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal ise; ulusal akımla ilgili olarak "büyük sulh kongresinde Mukadderatımız kararlaştırılmak üzere iken böyle ahmakçasına Anadolu'yu kargaşalıklara boğanlar şu bin yerinden zaten yaralanmış Türklüğe bir mühlik öldürücü darbe daha vuruyorlar. Meydan okumak en kafasız Mahalle çocuklarına mahsustur" diyerek görüşlerini dile getirmiştir (Sonyel, 2008 , s. 234).

Anlaşılacağı üzere kendinin de yer aldığı Damat Ferit Kabinelerini öven Ali Kemal yapılan eleştirilere de sert cevaplarla karşı gelmişti (Ziya Şakir, 2011, s. 324). Özellikle İzmir'in işgali ve Paris görüşmelerinde Damat Ferit Paşa'nın eleştiriler alması karşısında kalemini ondan yana kullanmıştı. Aslında Damat Ferit Kabineleri hakkında olumsuz düşünen sadece İttihatçılar olarak gördüğü Anadolu Hareketinin destekçileri değildi. Posta Telgraf Genel Müdürlüğü yapmış olan Refik Halit'te daha o dönemde durumun farkındaydı. Nitekim daha sonra kaleme aldığı anılarında itiraf ettiği gibi Damat Ferit Paşa Kabinelerini "hep böyle oldular, teşkilatsız

ve istinatsız başaramayacakları bir işin başında gaipten bir kudretle durabileceklerini zannettiler. Hayvanın kâh başına kâh kuyruğuna kâh yelesine yapışarak bir gün sırtında süvari vaziyeti alamadılar" diyerek eleştirmişti (Karay, 2009, s. 235).

Ali Kemal 8 Ağustos 1335 tarihli "Adaleti de Unuttuk Siyaseti de" adlı bir başka yazısında adalet ve siyasette evvelce bulunduğunuz yerde kaldığımızı, çeşitli Divan-ı Harbler'in teşkil edildiğini, önemli işlere başlandığını, böyle yaparak dikkatleri üzerlerine çektiklerini, eski tarihlerde emsali olmayan cinayetlerin hesabının görüleceği, tasfiyelerin olunacağını beklerlerken frenklerin ve diğerlerinin de mahkeme-i adaletlerinin boşa çıktığını dile getirmişti. Anlaşılacağı üzere İttihatçıların ağır bir şekilde cezalandırılmasını beklemişti. Yazısına Damat Ferit Paşa'nın zamanında gerçekleştirilen İzmir felaketinin mazi'nin elim bir neticesi olduğunu yazarak devem etmişti. Müdafaa ve mukavemetin boş olduğunu, o kadar güçlü olsaydık mütarekeyi kabul etmeyeceğimiz gerçeğini de vurgulamıştı. Siyaset ile sadece İzmir'i değil başka yerleri de kurtarabileceğimizi, artık ocakçıların beyazı siyah, siyahı beyaz gösterdikleri devrin kapandığını söylemişti (Ali Kemal, "Adaleti de Unuttuk Siyaseti de" , 1919).

Ali Kemal, "Türklerin istediklerimiz" adlı makalesinde ocakçıların dış politikada ileri sürdükleri şahsiyetlerle amaçlarının Türklerden ziyade ocağı kurtarmak gayreti olduğunu, onların başka düşüncelere ehemmiyet vermediklerini söyleyerek, İttihatçı olarak gördüğü Anadolu Hareketi'ni suçlamıştır. Hangi devlet ile işimizi çözmek istiyorsak şahsi olarak değil umumi bir tarzda hareket etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir (Ali Kemal, "Türklerin İstediklerimiz" , 1919).

Peyam Gazetesi'nde çıkan "Biz Şafak Değil Vefak İsteriz" adlı yazısında ise Ali Kemal; mütarekeden beri harp ve darb siyasetinin bu devlet için yaramaz bir siyaset olduğuna, davalarını siyaseten ortaya konulmasının mecburiyetine değinmiştir. Başlarına gelmiş ve gelecek belaların def'i için eski yola sapmak yerine yeni yolda hareket etmek, yani işleri siyasetle çözmek gerekliliğini vurgulamıştır (Ali Kemal, "Biz Şafak Değil Vefak İsteriz" , 1919).

"Bizi Ancak Anadolu Kurtarabilir" adlı bir başka yazısında ise; muharebenin bittiğini şimdi yeni dertlerin ortaya çıktığını, kara günlerin ileride olduğunu söyleyerek ekonomik sıkıntılara dikkati çekmiştir. Bu sıkıntılı ve tehlikeli durumun sadece bizim için değil, Avrupa ve Amerika için de geçerli olduğunu söylemiştir. Bu nedenle fabrikaların işletilmesi, topraklarda ürünlerin yetiştirilmesi, insanların giyinmesi için dünyada en çok kömüre ihtiyaç olduğunu, kömür olmazsa medeniyetin ilerleyemeyeceğini, kömürün zamanın faaliyetlerinin temeli olduğuna işaret ederek o dönemin sanayisinde kullanılan en önemli araç olan "Kara ekmek" dediği kömürün Umumi Harp sırasında eksildiğinden bahsetmiştir. Bu ekonomik buhran-

dan bir ziraat cenneti olan Anadolu'nun kendilerini feraha çıkaracağını, zaten tarihte de böyle olduğunu, Anadolu olmazsa aç kalacaklarını söylemiştir (Ali Kemal, "Bizi Ancak Anadolu Kurtarabilir" , 1919).

"Bir Tebliğ-i Resmi Münasebetiyle" adlı makalesinde Ali Kemal; hukuki zararların ancak siyaseten müdafaa edilebileceğini, eğer kuvvete müracaat edilirse, düşmanlarının eline bir fırsat vermiş olacaklarını, bir kat daha fazla zarar göreceklerini söyleyerek uyarıda bulunmuştur. İzmir'in işgali meselesinde siyasetten ayrılmamak gerektiğini vurgulamıştır. Türklerin yaşayacakları İzmir gibi Anadolu'nun kalbi, ruhu, can damarı bir memleketin gasp edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu hakikati, kuvvetle değil, fakat siyasetle cihan medeniyete anlatabileceklerini dile getirmiştir. Avrupa hukuk-ı umumiyesi tarafından hoş görünmeyen ocakçıların bilhassa Harb-i Umumi'den beri devam eden bazı hallerinden vazgeçmelerinin gerekliliğine değinmiştir (Ali Kemal " Bir Tebliğ-i Resmi Münasebetiyle" , 1919). Anlaşılacağı üzere bu hâller ile kastedilen Anadolu'da ki teşkilatlanmadır. Ali Kemal bu hareketi tehlike olarak görmüştür.

Ali Kemal'in eleştiri aldığı bir diğer nokta ise Mustafa Kemal'in azline ve verdiği emirlerin dinlenmemesine yönelik yayınladığı iki tamim nedeniyleydi (Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.VII, 1997, s. 16). Bilindiği üzere Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz yetkililerinin rahatsızlığı karşısında önceleri Mustafa Kemal'in yani bu denli yüksek rütbeli bir subayın Anadolu'da bulunuşunun sebebini kamunun kaygılarına yatıştırmak olarak açıklamıştır. Anadolu'ya Rumlara yapılan Türk saldırılarını durdurmak ve silahları toplamak için bizzat Calthrope'un vermiş olduğu emre göre gönderilmiştir. Ayrıca bir ordu komutanı olmadığını, müfettiş olduğunu, dolayısıyla tehlikeli bir durumun var olmadığını da açıklamasına eklemiştir. Ancak bu sırada Mustafa Kemal'in davranışlarından gittikçe kaygılanan İngiliz makamlarının isteği doğrultusunda İstanbul'a geri çağırılmıştır. Mustafa Kemal, Padişaha gönderdiği bir mesaj ile Osmanlı Ordusu'nun bir mensubu olarak yabancıların denetimi altında olan yetkililerden emir almayacağını ve başkente dönmeyeceğini, zorlanırsa Ordu'dan istifa edeceğini ve ulusun sinesi olan Anadolu'da kalarak ulus için çalışmalarını sürdüreceğini, bağımsızlık sağlanıncaya, padişahla, halifelik kurtarılıncaya dek mücadele edeceğini bildirmiştir. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal ise bu durumda ulusal akımı ilk kez 15 Haziran'da kınamaya başlamış, ulusal güçleri eşkıya olarak nitelendirilmiştir. Onların eylemlerinin devleti kurtarmak için hükümetin Paris Barış Konferansı'ndaki diplomatik uğraşlarını tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle tüm askeri ve Mülki yetkililere bu akımı bastırmak için ellerinden geleni yapmayı emretmiştir. (Sonyel, 2008 , s. 234; Atatürk, 1997, s. 24)İşte verdiği bu iki emir ile Anadolu halkının kendi kaderini belirlemek için canını dişine taktığı bir dönemde bu mücadeleye sekte vurmuştur.

Ali Kemal şüphesiz ki Dâhiliye Nazırlığı gibi kilit bir noktaya boşuna getirilmemiştir. Saray ve Damat Ferit Paşa'nın politikalarını cesurca uygulamıştır. Aslında yayınladığı bu tamimlerle kendi işi dışında bir işe yani Hariciye Nazırı'nın işine müdahale de etmiştir. Mustafa Kemal'in iyi bir asker olduğunu ama politikayı hiç anlamadığını ileri sürerek, Müslüman halkı boş yere kırmaktan ve bu fırsattan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emniyetsiz, saygısız ve kanunsuz bir kişi olarak nitelendirerek onun itibarsızlaştırmaya çalışmıştır (Mango, 2009, s. 268).

Ali Kemal'in, uygulamalarından ve yazılarından da anlaşılacağı üzere Anadolu Hareketi'ne karşı bir politika izlediği açıktır. Sorunların özgürlük mücadelesi ile değil siyasetle çözülebileceğine inancını her fırsatta söylemiştir. Aslında bu görüşe benzer olarak mensup olduğu HİF'de eli silah tutan kişileri hep tehlike olarak görmüştür. 17 Kasım 1922 tarihinde bir teğmen tarafından HİF hakkında verilen istihbarat raporunda bu fırka mensuplarının askerliğe bile düşman olduklarından, felaketlerin hep askerden geldiğini düşündüklerinden bahsedilmektedir. Harbiye Mektebi'ni bile Padişaha ve devlete sürekli isyan eden Yeniçeri Ocağı'na benzetmiş ve böyle adlandırmışlardır. Anlaşılacağı üzere bu fırka mensupları memleketi müdafaasız müdafaa etmek taraftarıdırlar (TİTE A, K.57, G. 94, B.94).

Ali Kemal, Milli Mücadele hareketine zaman zaman başka isimlerde vermiş onu tarih içinde başka hareketlere de benzetmiştir. Bunlardan biri de "Kemâli Eşkiyası"dır. İlk teşkilatlanma hareketinin "hidayete erişmiş profesyonel eşkıya" yahut da "muntazam siyasi çeteler tarafından idare edilmiş" olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin orta devirlerinde Anadolu'da zuhur etmiş olan Celalî Eşkıyasına kinaye ile bu adı vermiştir. Muhittin Birgen anılarında Celâli Eşkiyası ile Kemâli eşkıyası arasında bir tarihi münasebet olduğunu söyler ve bunu kısaca şu şekilde açıklar: Celaliler de Kemâliler de bir halk hareketi idi. Celâliler de, Osmanlı'ya düşmandı, Kemâlilerde de gizli bir Osmanlı düşmanlığı vardı. Her iki hareketin gayesi de Anadolu'yu İstanbul'a hâkim kılmak, İstanbul'un Anadolu'yu bir malikâne olarak kullanmasına mani olmak idi. Celâlilerle, Kemâliler arasında mevcut olan yegâne farklar şu noktalar üzerinde toplanırdı. Celâliler fikirden ziyade duygu ile hareket ederler, hareketin siyasi ve içtimai ismini koyamazlardı. Oysa Kemâliler, şuurla asrın milliyet prensipleri ve demokrasi temelleri üzerine kurulmuş bir davanın müdafaasını yapıyorlardı. Celâliler değişime uğrayıp gerileyerek eşkiyalaşırken, Kemaliller ise siyasi çetecilikten asri devletçiliğe geçmek için uğraşıyorlardı (Birgen, 2006, s. 622).

Ali Kemal'in gazetecilik özelliklerinden birisi de yazdığı yazıları kendi içinde sorular sorarak tartışması ve cevaplarını vermesindedir. Bu dönemde yazdığı yazılardan birin de "Bir Fırka-i Siyasiyemiz Oldu mu Var mı?" sorusunu ortaya atmıştır. Osmanlı Devleti'nde gerçek manası ile siyasi fırkaların olup olmadığını tartışmıştır. Yazısında siyasi fırkayı "bir

memleketin suret-i idaresinde, mesail-i siyasesinde fikren, aslen, meramlarının husulüne bir minval meşrut ve meşru'de çalışmak için toplanan bir kitle-i eşhastır" diyerek tanımlamıştır. Bir hükümette sözünü geçirebilmek nüfuzunu yürütmek, hususunda bir fert başka, hareket eden birçok kişi yine başka etkiye sahiptir. Bu nedenle bu siyasi fırka mensuplarının fikren ve siyaseten aynı görüşlere sahip olmaları gerektiğini, başlıca meselelere dair hemen hemen aynı kanaati beslemeleri ve aynı içtihada sahip olmaları gerektiğini dile getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetini, Karbobari gibi bir cemiyet olarak adlandırılabileceğini ancak hiçbir zaman bir siyasi fırka olamadıklarına da iddia etmiştir. Çünkü ruh itibariyle o seyiyeye erişmediklerini, Yeniçeriler gibi bir ocak olduklarını, ancak fırka olamadıklarını söylemiştir. Fırka ile ocağın aralarında farka"fırka garp ile şarkın, medeniyetle bedeviyetin, hürriyetle istibdatın farklarına benzeri bir fırka-i siyasiye gayelerini meşruiyetle, meşrutiyetle, fazl ve irfan ile takip eyler, ocak ise böyle endişelere ehemmiyet vermez, meramına ermek için her çareye müracaat eyler" diyerek değinmiştir. Ayrıca mensubu olduğu HİF'in de siyasi bir fırka olmadığını itirâf etmiştir. Çünkü fırka vicdanı ve irfanına uymayan, istediği gibi davranan, içtihaden birbirine taban tabana zıt olan kişilerin de siyasi bir fırka oluşturamayacaklarına inanmıştır. Yazısında diğer fırkaları yakından tanımadığı için bunlarla ilgili yorum yapmak istememiştir (Ali kemal " Bir Fırka-ı Siyasiyemiz oldu mu? Var Mı?", 1919). Görüleceği üzere dönemin en önde gelen iki fırkası arasında bir kıyaslama yapmış ve sorusuna bunlar üzerinden cevap aramıştır.

Ali Kemal, "Anadolu Türkü" adlı yazısında meşrutiyeti eleştirirken, İttihatçıları'da ne oldukları belli olmayan Selanik'ten gelen kişiler olarak nitelendirmiştir. Anadolu Türkü'nün bu vatanın temel direği olduğunu, altı buçuk asırdan beri birçok fırtınalara, felaketlere göğüs gererek yaşadığını, özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri kolu, kanadı kırdığı zamanlarda bile Avrupa'dan çıkmaya niyeti olmadığını gösterdiğini söylemiştir. Bu karşılıksız bir fedakârlığın ürünüdür. Bu fedakârlık dini, toprağı, padişahı uğruna olan sadakati nedeniyledir. Nihayetsiz hudutlarını korurken bir cepheden öbür cepheye koşarak mucizeler yaratarak Türk'ün, Türklüğün faziletini düşmanlarımıza bile teslim etmemiştir. Buna rağmen devletten, bu hükümetten ardı gelmez fenalıklar, zulümler görmüştür. "Salgın" diye ad koyduğu ağır vergiler nedeni ile ne kazandı ise hep devlete vermiş, aç kalmış, tüfeksiz kalmış yine vergisini vermiştir. Buna karşılık köyünde, kasabasında en küçük bir medeniyet eseri, bir yol, bir mektep, bir hastahane de görememiştir. Hiçbir devirde, hiçbir idare de görememiştir. Öyle iken devletini yine hoş görmüş bir de üstüne Trablus'tan Irak'a, Yemen'e kadar fenâ şartlarla insafsızcasına sevk olunmuş, sonra da mizacına, fıtratına, ırkına tevafuk etmeyen o ateşe karşı senelerce ekseri aç, susuz yer yer sürünerek o ateş deryalarına Osmanlı saltanatını idame için gitmiştir.

Ölüme, hastalığa, açlığa gittiğini bildiği halde gitmiş ve savaşmıştır. Bu nedenledir ki Anadolu'da meydana gelen Türklük adına yapıldığı söylenen hareketlere de aldanmayacaktır. Avrupa artık Türk'den bahsedilince onu daha mülayim, daha hakşinas bir tavır alır. Çünkü onları masum tanır ve hatta kurban bile sayar diyerek Türk halkını Anadolu Hareketi'nden uzaklaştırmak istemiştir (Ali Kemal "Anadolu Türkü", 1919).

Bir başka yazısında ise Anadolu Hareketini yapan İttihatçıların masonlarla ilişkilerinden bahsetmiş, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ihtiras ve zevk düşkünü olarak nitelendirmişti. Ali Fuad Paşa'nın büyük babasının Hristiyan'dan dönme olduğunu, Mehmet Ali Paşa'nın aslen Alman olduğunu öne sürmüştü (Ali Kemal, "Serdergelerin Milliyeti", 1920).

Ali Kemal, "Darülfünün" adı altında kaleme aldığı bir yazısında "acaba bir Darülfünun'umuz var mı?" sorusuna cevap vermiştir. Görünürde bir binanın müderrislerin, talebelerin muhtelif fakültelerin ve hatta tedrisatın ve bu tedrisatında çeşitlerinin olduğunu dile getirmiştir. Ancak Samur kürk olsa bile kimsenin kabahati üstelenmediğini, Maarifte bir Tuba Ağacı siyaseti güdüldüğünü, bu ağacın cennette bulunan bir ağaç olduğunu ve aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya doğru uzadığını söyleyerek maarif sistemini de buna benzetmiştir. "Şimdi maarifimiz de zarf var mazruf yok ceset var ruh yok" diyerek talebelerin İdadiler'e alındığını Sultani ve İdadi mekteplerini bitirmeyenlerin bile Darülfünun'da Edebiyat ve Fünun Fakültelerine kaydedildiğini söylemiştir. Bir fakülteye 5-6 talebe alarak eğitime devam edilemeyeceğini, bu siyasetin değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. En önemli sıkıntının talebe noksanı olduğunu, Avrupa'dan geri dönen gençlerin birkaç sene zarfında bu noksanı telâfi edeceklerini, Darülfünun'u az-çok dolduracaklarını ve fikren eksiklikleri çabuk gidereceklerini öne sürmüştür. Diğer bir önemli sorun da müderris sorunudur. Edebiyat fakültelerinde dersleri talebenin rütbe-i irfanına, ihtiyacına aynı zamanda usul-ü mevzuuya göre tertip etmek gerekir. Müderris ve tedrisat itibarıyla Darülfünun'da ne yapılmak lazımsa son aylarda yapılmıştı. Darülfünun cidden Darülfünun olamadı ise o kusur Tuba Ağacı'ndaydı. Vakti ile Maarif siyaseti bildiğimiz gördüğümüz hakiki ağaçlar gibi kökten takip edilseydi, yetiştirilseydi bugünde özlenen, beklenen, mertebede olurdu. Darülfununu bir ibadetgâha benzetmiştir. Tahsilin ibadetten bir farkı yoktur. Bir mescide, bir muhabbete gidenlerden fikren siyasetten nasıl ki fark aranmaz ise ahlâk ve irfan aranırsa, üstat olsun şakirt olsun Darülfünun'a devam ederlerden de bu aranır. İstediği mesleki siyaseti takip edebilir, ancak "arif olmalı taleb-i İlim ve marifet olmalı, okuduğunu anlamalıdır". Burada ders verecek hocaların muhalif ya da siyaseti onaylar olmaları da fark etmez. Ali Kemal, "bizde henüz Darülfünun yok" kanaatine vararak tartışmasını sonlandırılmıştır (Ali Kemal, "Darülfünün", 1919). Ayrıca burada savunduğu fikirleri Galatasaray Sultanisi'nin kuruluş yıldönümünde yaptığı bir konuşmada da tekrarlayarak, başımıza ne gelirse

eğitimsizlikten geldiğini, Fransa'nın yardımıyla bu ve benzeri okulların açılarak sıkıntılarımızdan kısa zamanda kurtulabileceğimizi söylemişti (Akşin, 2010, s. 209).

Paris Konferansı'ndan sonra Damat Ferit Paşa'nın beklenilen başarıyı gösterememesi üzerine "Galeyan-ı Milli" adlı makalesini kaleme almıştır. Bu makalede Damat Ferit Paşa'nın hükümet zamanını bir vefa, bir fedakârlık devri olarak nitelendirmiştir. Milletin ne için ayaklanması gerektiğini anlayamamıştır. Damat Ferit Paşa bütün o haydutların yıktıklarını yapmak, ika ettikleri yangını söndürmek için nefsini ateşlere atmaktan bile çekilmemiştir. Geceyi gündüze katarak çalışmış, yemek, uyumak gibi işler için az bir zaman bulmuş, bütün kuvvetini hayatını o mukaddes, o mualla fakat müşkil vazifeye ayırmıştır. Onun almış olduğu eğitim ve terbiyesi bu muhitte nadiren görülür. Herkesin bir nefse sahip olduğunu, ancak Damat Ferit Paşa'nın daha önce devleti idare edenler gibi hareket etmediğini hatta onu soktukları girdaptan ve izmihlâlden kurtarmaya çalıştığını dile getirmiştir. Bunu hemen yapamamıştır ancak kurtarma ümidi uyandırmıştır. Herkesin dış siyasette başarı beklemektedir ancak ufuk yine siyahlara bürünmüştür. Damat Ferit Paşa'nın Paris Konferansı'na gittiğinde milli hukuku müdafaa etmediği yönündeki eleştirilere onun elinden geleni yaptığını söyleyerek cevap vermiştir (Ali Kemal, "Galeyan-ı Milli", 1919).

Ali Kemal'in eleştiri aldığı noktalardan bir diğeri de Ermeniler ile ilgili meselelerde İttihatçılara karşı aldığı tavır ve milli menfaatleri koruma yönündeki zafiyeti nedeniyledir. Aslında bu tavır Sultan Vahideddin ve Damat Ferit Paşa'nın da aldığı tavırla benzeşmektedir. İtilâf Devletlerinin sık sık gündeme getirdikleri Ermenilerle ilgili durumdan kurtulmak için bütün suçu İttihatçılara yıkarak ve İttihatçılara en ağır cezalar vererek bu devletleri memnun etme yoluna gitmişlerdir. Celal Bayar anılarında "Damat Ferit Paşa ve yaranları gibi siyasi görüşleri uğruna Türk vatanını kendilerine göre spekülasyona tabii tutan Konya Valisi Celal Bey gibi en mutaassıp Ermeni komitecilerin bile savaş sırasında 300 bin Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia ettikleri durumda bile bu ölüm sayısını 800 bine kadar çıkarmak suretiyle güya İttihatçılardan intikam almak istenmişti. Bundan dolayı halk da kendisine Artin Cemal demiştir" diyerek Ali Kemal'in bu meselede gösterdiği aşırı kinci tutumu eleştirmiştir. Bu mevzudan dolayı halkın tepkisini de dile getirmiştir (Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.VII, 1997, s. 39).

Ali Kemal'in Ermenilerle ilgili bir başka meseledeki tavrı da yine benzer şekilde olmuştur. Kolordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa tarafından İngiliz subaylarının Van havalisine bir Ermeni kuvveti geleceğini haber verdiği, karşı konulmasını ihtar edildiği ve kabine de bu kararı onayladığı halde tıpkı Adliye Nazırı gibi Ali Kemal'de bu karar karşısında durmuştur. Mülki memurlara bu kararların tersine emirler vermiştir (Ahmet

İzzet Paşa, Feryadım,C. II, 1993, s. 46). Görüldüğü üzere kendi halkının milli çıkarlarını görmemezlikten gelmiştir.

Yahya Kemal anılarında Ali Kemal'in Rumlar ve Ermenilere karşı muhabbetini ve her türlü Türk milliyetperverlerinin nefretini bu kısa devrede gayri şuurlu olarak edindiğini dile getirmiştir. Mebusluğa namzetliğini ortaya attığı dönemde en çok Rum ve Ermeni teşkilatı üyelerinin kendisine desteklerini yakından hissettiğini, memlekette en samimi taraftarlarını Rum ve Ermeniler arasında bulunduğunu iddia eder. Bu tavrı o kadar ileri gitmiştir ki İstanbul'un işgal edildiği günlerde Urfanidis namında bir Rum'un Ayasofya'yı kiliseye çevirmek fikrini "topraktaşlık" diye nitelendirmiş, Yunan istilâsını meşrulaştırmaya çalışan diğer bir Rum muharririn gazetesindeki yazı silsilesini de kendi gazetesine kopyalayarak yayınlamıştır (Yahya Kemal, 2015, s. 81).

Ali Kemal, Büyük Millet Meclisi ile ilgili bir yazısında İstanbul'da zaten bir idarenin olduğunu, üstelik bu idarenin hilafet makamını elinde bulundurduğunu söyleyerek Ankara'da açılan meclisi Ocağın İstanbul'da faaliyet sürdüremediğinden Ankara'da teşkilatlanması olarak yorumlamıştır (Ali Kemal, "Büyük Millet Meclisi", 1920).

Ali Kemal, İngiliz muhipleri Cemiyeti Merkez kurulu üyesi idi. İngiliz mandası konusunda 7 Ağustos 1919 tarihli Sabah Gazetesi'nde "Türkiye ve Mandaterlik" başlıklı yazısı tepki ile karşılanmıştı. Bu yazısında İttihat ve Terakki politikasına hücum ettikten sonra, İngilizlerin hareketlerini mazur göstermeye çalışmıştı. Ali Kemal, bu müthiş yangından bir şey koparabilmek hiç olmazsa milli birliğimizi temin etmek için, İngiliz mandaterliğini talep etmeyi savunmuştu. Bu durumdan serseri bir aşiret, bir hanlık yerine devletimizin vatanımızın, milletimizin bölünmesine şahit olmak yerine, İngiliz mandasını kabul etmekle kâr edilebileceğini savunmuştu (Ali Kemal "Türkiye ve Mandaterlik", 1919). Görüldüğü üzere Anadolu Hareketi'ne güvenmemiş çözümü milletin özgürlük karakterinde aramak yerine bir başka devletin himayesine girmekte bulmuştu.

Ali Kemal, Anadolu Hareketini yok etmek için İngiliz himayesi ile kurulan Anzavur ve ordusunu destekleyerek, onları kahraman gibi göstermeye çalışmıştır. Ayrıca üstün hırsı ile "kudurmuş gibi" her tarafa saldırmıştır. (Cavid Bey, Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi, C.I, 2000, s. 323). Milli dava aleyhine çok sert yazılar yazmış ve fiili olarak elinden gelen her şeyi yapmıştır. Milli hareketin güçlenmesine engel olmuştur. Bu hareketi İttihatçı bir hareket olarak göstererek halkın bir kısmının katılımına mani olmuştur. Anadolu'da birçok isyanlara sebep olmuş, kardeşi kardeşe kırdırtmıştır (Rıza Nur, 1997:III, s.974-975).

30 Ağustosta kazanılan zaferden sonra Anadolu Hareketi'nin artık kesin olarak başarıya ulaşması ile 10 Eylül 1922 günü "Gayeler Bir İdi

ve Birdir" başlıklı yazısında Ali Kemal aslında yanıldığını itiraf eder bir tutum sergilemişti. Temel kaygılarının vatanın kurtarılması olduğunu, başlangıçtan beri kendilerinin amaçlarımıza erişebilmek için savaşı değil siyaseti öne sürdüklerini bunun en önemli nedeninin de kuvvetlerimizin yeterli olmadığını düşünmelerinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Şöyle yada böyle arkasını Avrupa'ya dayayan bir Yunanistan'ın İnönü yenilgisine rağmen 4-5 aydır olduğu gibi daha uzun müddet topraklarımızda tutunabileceğini söylemiştir. Bu nedenle çare olarak dış siyasetimizi güçlendirmesini, Avrupa devletleri ile uzlaşmaya gidilmesini teklif etmiştir. Bunun için de yüksek temkinli zekâlara ihtiyaç duyduğumuzu belirtmiştir. Böyle bir hükümetin bir yandan Hilafet ve saltanatı temsil edebileceğini, diğer yandan da Avrupa devletleri ile barış görüşmelerine girişebileceğini dile getirmiştir (Ali Kemal, "Gayeler bir idi, Birdir" , 1922).

ALİ KEMAL'İN ÖLÜMÜ

Türk Halkının bütün yokluklara ve sıkıntılara katlanarak emperyalist güçler karşısında verdiği mücadelenin başarıya ulaşması ile birlikte bu hareketin karşısında yer alan pek çok kişi için endişeli günler başlamıştı. Özellikle bu kişiler arasında İngilizlerle işbirliği içine giren devlet kademelerinde rol alan bürokratlar, HİF mensupları, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi cemiyetler ve çoğunluğunu Ermeni ve Rumların oluşturduğu azınlıklar vardı. Gittikçe güçlenen Anadolu Hükümeti bir yandan dış devletlere kendini kabul ettirmiş diğer yandan da iç hesaplaşma dönemine başlamıştı. 1 Kasım 1922'de İngiliz yanlısı bir politika izleyen Vahideddin'in temsil ettiği Osmanlı saltanatına son verilmişti.

Ali Kemal'i ilk terk eden ise her şeyden önce kasasını düşünen 40 yıllık gazete patronu Mihran Bey oldu. Ali Kemal'in 10 Eylül 1922'de yayınladığı "Gayeler Birdi ve Birdir" başlıklı son yazısını yayınladığı Peyam-ı Sabah Gazetesi, ertesi gün birleşik gazetenin sabah bölümünün Anadolu'nun düşman işgalinden temizlenmesi karşısında bir fıkra gazetesi olan Peyam ile beraber çalışmakta devam edemeyeceği bahanesiyle Peyam'dan ayrıldığı açıklanmıştır. Gazete 15 Eylül günü Sabah gazetesi olarak 11788 sayısı ile Peyam'dan ayrılmış olarak çıkmıştır.

Anadolu'da kazanılan zaferin coşkusunun devlet içinde sevinçlerle kutlandığı günlerde özellikle HİF mensuplarını da akıbetleri konusunda derin bir kaygı almıştı. Refik Halit anılarında Ali Kemal ile son görüşmesinde sokakların "kahrolsun Ali Kemal" tehditleri ile inlediğinden bahseder. Hem kendisi hem de etrafındaki arkadaşlarının bu durum karşısında tedirgin olmalarına rağmen Ali Kemal ise garip bir tevekkül, bir boyun eğme ile bu fırtınalı durumda ve bu kıyamet ortasında dahi her günkü hayatını sürdürmektedir. Gelecek hakkında plan bile yaparak: "Peyam'ı tekrar Sabah'tan ayrı saltanatı meşruta müdafi olarak tahtın ve hilafetin hukukunu diyanetten çıkarmaya karar verdiğini" açıklamıştır (Karay, 2009, s. 362).

Ankara hükümeti, Ali Kemal'in Ankara'ya sevkini istemişti. Bunun üzerine Ali Kemal İstanbul'da tevkif edilmiş ve İzmit'e getirilmişti. Burada onu sorgulayan Necip Ali Bey'in Milli Mücadele aleyhinde çalışmasının nedenini sorması üzerine Ali Kemal "bu davanın muvaffak olacağını hiç tahmin etmiyordum. Muvaffakiyetsizlik halinde ise büyük devletleri daha ziyade hiddete sevk ederek vatanın tamamıyla harap olmasına sebep olacaktı" diye cevap vermiş ve " yaptıklarınızdan pişmanlık duyuyor musunuz?" sorusu karşısında "ben Türk Milleti'nde bu kadar büyük yaşama gayreti ve mücadele ruhu mevcut olduğunu bilmiyordum. Bu bilgisizliğinden dolayı da mazur görülmeliyim. Çünkü hayatımın büyük bir kısmı Avrupa'da geçmiştir. Türk Milleti'ni tanımıyormuşum, tanıyamamışım" şeklinde cevap vermiştir (Apak, 1988, s. 263). Trenle Ankara'ya gönderileceği sırada İzmit'te Nurettin Paşa'nın emriyle 4 Kasım'da linç edilerek öldürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın ve Ankara Hükümetinin bunda dahli olmadığı bilinmektedir (Bölükbaşı, 2013, s. 358).

Yahya Kemal, olay ile ilgili olarak anılarında İzmit'te demiryolu üzerinde Ali Kemal'in cesedini gördüğünü dile getirir. Yanında İsmet Paşa, Rıza Nur ve başka kişilerden oluşan bir kafile vardır. Burada Nurettin Paşa bir yemek düzenlemiş ve Ali Kemal'e yapılan muameleyi anlatmıştır. Kendisine "sizin bu vatanı kurtaranlarla ne alıp veremediğiniz var?" sorusunu sorduğunu onun da "yanılmışım lakin orduya heyet-i askeriyeye hürmetim ve itimadım vardır adaletinden eminim" dediğini "Artin Kemal'i tanır mısın" dediğinde ise birdenbire sarardığını boğuk bir sesle "hayır" dediğini anlatmıştır. Bunun üzerine Nurettin Paşa "sizin hakkınızda Büyük Millet Meclisi'nin gıyabi bir hükmü vardır. Bunu size bildirmek için karşıdaki mahkemeye gidiniz" demiş ve Ali Kemal'in kapıdan çıkarken halk tarafından linç edildiğini söylemiştir.

İsmet Paşa ve Rıza Nur bu olayı tasvip etmeyen bir tavır ile dinlemişler hatta bu hareketi mülkiye ve adliye teşkilatına müdahale olarak görmüşlerdir. Nurettin Paşa, Ankara üzerinde şahsi bir tesir bırakmak için hatta kendini öne çıkarmak için böyle bir siyaset takip ettiği izlenimi uyandırmıştır. Bilindiği üzere İzmit o günlerde İstanbul'a hücum edecek Ordu'nun merkeziydi. Bundan aldığı kuvvetle Nurettin Paşa "İnşallah Vahidettin'i de getirip cezasını vereceğim" demiş bunun karşısında Rıza Nur dayanamayarak "onu İnebolu'dan yola çıkaracağız. Çünkü Ankara'ya gelip mahkeme karşısında hesap vermesi lazımdır" diyerek cevap vermiştir (Yahya Kemal, 2015, s.94-97). Görüldüğü üzere Anadolu zaferi sırasında kendini öne çıkarmak isteyen, bir nevi Ankara hükümetinin kararlarına karşı duran ya da onlara haber vermeksizin keyfine göre iş yapan kişiler de mevcuttur. Esas olan ise Ankara'da başlayan hareketin devletleşme süreci içerisinde bütün organlarını çalıştırma yolunda bu kişileri mahkeme önünde adil bir şekilde yargılama ve cezalandırma isteğidir.

Rıza Nur anılarında Ali Kemal ve onun gibi düşünenleri eleştirerek onların politikalarının İngilizler ne derse yapalım, ancak bu şekilde kurtulabiliriz anlayışına dayandığını, bu nedenle de Damat Ferit Paşa ile beraber İzmir-Adana kıyamları, Erzurum hareketlerini bastırmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu fikir doğru değildir. Çünkü siyasette merhametin yeri yoktur. Bu işi, bir aslanın avını pençesine almasına benzetmiştir. Av hiç ses çıkarmadan kalbini, göğsünü aslana teslim ettiğinde, Aslan onu bırakmayacaktır. Devletlerin İstiklalleri de sade kuvvetlerine tabiidir. "Bunu Ali Kemal bilmiyor idiyse pek ahmak idi veya samimi değil" diyerek Ali Kemal ve itilafçıların vatan haini olduklarını, aralarında aklı başında adam olmadığını söylemiştir . Ancak onun bu şekilde öldürülmesine de karşı çıkarak Ankara Hükümeti tarafından yargılanmasının daha uygun olacağını söylemiştir (Rıza Nur,1997:II, s.501)

Ali Kemal'in kaçırılmasını ve uğradığı akıbet İstanbul'da büyük bir tehlike duygusu yaratmıştır. 17 Kasım günü Osmanlı'nın son sultanı Vahideddin ülkeyi terk etmiştir. Aynı akibete uğramaktan korkan 150 kişi de bu olaydan sonra İngiliz yüksek komiserliğinin bahçesine sığınmıştır. Onlar Taşkışla'ya götürülerek geçici bir süre için orada barındırılmış ve gemilere bindirilerek yurt dışına kaçmışlardır (Vahdettin'in Dördüncü Kadınefendisi Nevzat Vahdettin'in Hatırları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları, Yıldız'dan San Remo'ya, 1999, s. 73-116).

SONUÇ

Nev-i şahsına mahsus bir kişi olan Ali Kemal, eğitim hayatını Mülkiye Mektebi ve Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş önemli bir gazeteci ve bürokrattır. Mülkiye Mektebi'nde hocası olan Mizancı Murat Bey'in yolundan giderek dönemin Jön Türk akımı karşısında muhalif bir tavır sergilemiştir. Kendi ülkesinde siyasi kargaşalıkların olduğu dönemlerde kaçarak Paris, Londra, Cenevre, Bürüksel gibi yerler de bulunmuştur. Sürgün hayatının bir kısmını Mısır'da Kahire'de geçirmiş, burada Arapça öğrenmiştir. Muhalif tavrı, keskin kalemi, sivri dili ile basın hayatında Türk, Peyam, Sabah, Peyam-ı Sabah ve İkdam gibi gazetelerde yazılar yazmıştır. Türkçeyi çok iyi kullanmıştır. İttihatçı yazarlardan Hüseyin Cahit ve Bahattin Şakir ile gazetelerde tartışmalı yazılar yazmış, Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" ini eleştirileri ile gündeme gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Ahrar Fırkası, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti ve HİF gibi siyasi oluşumlarda yer almıştır. Ayrıca HİF'in genel sekreterliği görevini de üstlenmiştir. Bunun yanı sıra İngiliz Muhipleri gibi bu dönemde kurulan çeşitli oluşumlara da katılmıştır. Damat Ferit Paşa kabinelerinin ilkinde Maarif, ikincisinde Dâhiliye Nazırlığı yapmıştır. Jön Türklere olan muhalefeti, İttihat ve Terakki ile onların uzantısı saydığı

Anadolu hareketine karşı da devam etmiştir. Hatta bu muhalefet zamanla büyük bir kin ve düşmanlığa dönüşmüştür. Ocakçılar, adını verdiği İttihatçıların bu hareketi ortaya attıklarına inanarak şiddetle karşısında yer almıştır. Burada Anadolu Hareketi'nin nüvelerinin İttihatçı kulüplerde teşkil ettiği düşünülürse başlangıçta sergilediği bu tavır pek de yanlış görülmeyecektir. Ancak daha sonra bu hareket gelişmiş ve içerisine İttihatçı olmayan ya da tarafsız olan pek çok kişiyi de almıştır. Bir ulusun ölüm-kalım savaşı haline gelmiştir. Emperyalist güçlere karşı bir varolma hareketi olarak yükselmiştir. Ancak bu mücadelenin son zamanlarına kadar Ali Kemal ne yazık ki muhalefetini sürdürmüştür.

Ali Kemal, Anadolu hareketine, eşkıyalık, haydutluk, ocakçılık gibi isimlerde takmıştır. Onu, Celali İsyanlarına benzetmiştir. Kurtuluşun savaşarak değil siyasi yolla sağlanacağını, bunun içinde özellikle Osmanlı'nın ebedi dostu olan İngilizlerin hoşgörüsünü kazanmanın gerektiğini düşünmüştür. Hatta devleti bölmemek adına İngiliz mandasını bile kabul etmiştir. Mustafa Kemal'in ordudan ayrılması sırasında gönderdiği tamimlerle ve Anadolu'daki komutanlara onun emirlerinin dinlenmemesi yönündeki tamimleri ile Anadolu Hareketinin başarısız olması için elinden geleni yapmıştır.

Ali kemal Anadolu Hareketinin liderlerini masonlukla suçlamıştır. Yazılarında bu hareketin liderlerini gözden düşürmek istemiştir. İttihatçı kişilerin en ağır cezaları alabilmeleri için elinden geleni yapmıştır.

Ali Kemal, Ermenilerle ilgili durumlarda bazen milli menfaatleri hiçe sayarak bazen de İttihatçılardan hırs alma kaygısı ile gösterdiği tavırlar nedeni ile "Artin Kemal" olarak adlandırılmıştır. Onun bu tavrında kendine hayran ve destek olan bir okuyucu kitlesinin Ermeni ve Rumlardan oluşmasında yatmaktadır. Ayrıca Peyam-ı Sabah'da birlikte çalıştığı gazetenin sahibi Mihran da bir Ermeni'dir. Hayatının bir bölümünü İttihatçılar yüzünden sürgün ve cezalarla geçirdiği için onlara olan düşmanlığının tesirinden kurtulamamıştır. İttihatçıları, Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşına sokmakla suçlamış, gelinen noktadan onların sorumlu olduğunu savunmuştur. Özellikle İngiliz hoşgörüsünü kazanma yolunda bütün suçları İttihatçılara yıkma ve onların en ağır cezaları almalarını sağlamak için uğraşmıştır.

Keskin kalemi, sivri dili uyguladığı siyasi anlayış ne yazık ki tepkilere neden olmuştur. Her ne kadar son yazısında yanıldığını itiraf etmişse de 4 Kasım'da tevkif edilerek götürüldüğü İzmit'te kendini bekleyen akıbetten kaçamamıştır. Böylece yaptıklarının nedenini, hatalarını ve şahit olduğu bir dönemi tarih önünde açıklama fırsatını yakalayamadan hayata veda etmiştir. Onun ölümünde Ankara Hükümeti'nin herhangi bir sorumluluğu olmamıştır.

Yahya Kemal, Ali Kemal'in akıbeti böyle olmasaydı ve kurtulup Avrupa'ya gitseydi onun bir müddet susup sonra yine şahlanacağını, bir gazete çıkararak, ciddi muhalif haline geri döneceğini söylemiştir. Belki de onu tanımlayan esas kelime sıfat bir "muhalif" dir. Ali Kemal iyi bir muhalif olmuştur. Kendisinin yaptıkları ışığında Sarayın ve Damat Ferit Paşa'nın politikaları ortaya konmuştur. Bir devrin önemli bir kalemi, bürokratı ve politikacısı olan Ali Kemal siyasal hayatımızda yazıları, yaptıkları ve yapmadıkları ile tartışılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet İzzet Paşa, Feryadım,C. II. (1993). İstanbul: Nehir Yayınları.

Akşin, S. (2010). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919, C.I.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ali kemal " Bir Fırka-ı Siyasiyemiz oldu mu? Var Mı?". (1919, Ağustos 12). *Peyam*.

Ali Kemal " Bir Tebliğ-i Resmi Münasebetiyle" . (1919, Ağustos 4). *Peyam,* .

Ali Kemal ""Aldanmak Ve Aldatmak Muhite Göredir" . (1919, Teşrinievvel 14). *Peyam* .

Ali Kemal "Anadolu Türkü". (1919, Ağustos 18). *Peyam*.

Ali Kemal "Türkiye ve Mandaterlik". (1919, Ağustos 7). *sabah* .

Ali Kemal, Paris Musâhabeleri, Haz: Kamil Yeşil. (2014). Ankara: Türk Tarih Kurumu,.

Ali Kemal, "Adaleti de Unuttuk Siyaseti de" . (1919, Ağustos 8). *Peyam*.

Ali Kemal, "Mektebi Mülkiye". (1908, Eylül 7). *İkdam*.

Ali Kemal, "Noksanımız, Yine Noksanımız". (1909, Kanunisani 15). *ikdam*.

Ali Kemal, "Türklerin İstediklerimiz" . (1919, Ağustos 9). *Peyam*.

Ali Kemal, "Biz Şafak Değil Vefak İsteriz" . (1919, Teşrinievvel 11). *Peyam*.

Ali Kemal, "Bizi Ancak Anadolu Kurtarabilir" . (1919, Eylül 4). *Peyam*.

Ali Kemal, "Büyük Millet Meclisi". (1920, Mayıs 26). *Peyam-ı Sabah*.

Ali Kemal, "Darülfünün". (1335, Ağustos 17). *Peyam*.

Ali Kemal, "Galeyan-ı Milli". (1919, Teşrinievvel 14). *Peyam*.

Ali Kemal, "Gayeler bir idi, Birdir" . (1922, Eylül 10). *Peyam-ı Sabah,* .

Ali Kemal, "Lanet, Lanet, Lanet" . (1920, Mayıs 15). *Peyam-ı Sabah*.

Ali Kemal, "Serdergelerin Milliyeti". (1920, Nisan 13). *Peyam-ı Sabah*.

Ali Kemal, Ömrüm, Haz:Zeki Kuneralp. (1985). İstanbul: İsis Yayınları.

Apak, R. (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Anıları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Atatürk, Mustafa K. (1997). Nutuk, 1919-1927, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.VII.* İstanbul: Sabah Yayınları.

Bayar, C. (1997). *Bende Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş, C.V.* İstanbul: Sabah Yayınları.

Birgen, M. (2006). *İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki'nin Sonu,C.II* . İstanbul: Muhittin Birgen İttihat ve Terakki de 10 sene İttihat ve TKitap Yayınevi.

Bölükbaşı, R. T. (2013). *Biraz da Ben Konuşayım, (Haz: Abdullah Uçman).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Cavid Bey. (2000) Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi, C.I,

Haz: Osman Selim Kocahanoğlu . İstanbul: Temel Yayınları

Ali Kemal, Toplu Yazıları 1908-1909,Temmuz-Teşrinisani 1908 Haz: Safiye Kıranlar. (2010). İstanbul: İsis Yayınları.

Giz, A. (tarih yok). *"Kurtuluş Savaşı'na Karşı Çıkan Gazete" Taha Toros Arşivi, 0015848650, s.35.* Taha Toros Arşivi, 0015848650.

Göztepe, T. M. (1994). *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında.* İstanbul: Sebil Yayınları.

Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki Cemiyeti.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karay, R. H. (2009). *Minelbab İlelmihrab.* İstanbul: İnkılap Yayınları.

Kemal, A. (2010). *Toplu Yazıları (1908-1909) Bölüm I, (Temmuz-Teşrinisani 1908) (Hazırlayan: Safiye Kıranlar).* İstanbul: İsis Yayınları.

Kemal, A. (2010). *Daha detaylı bilgi Toplu Yazıları (1908-1909) Bölüm I, (Temmuz-Teşrinisani 1908) (Hazırlayan: Safiye Kıranlar).* İstanbul : İsis Yayınları.

Kemal, A. (2010). *Toplu Yazıları(1908-1909) C.I.* İstanbul : İsis Yayınları,.

Mizancı Murat Bey'in II Meşrutiyet Dönemi Hatıraları Hürriyet Vadisi'nde Bir Pençe-i İstidat,Enkaz-ı İstibdat İçinde Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatler . (1977). İstanbul : Marifet Yayınları.

Nevzat Vahdettin, Vahdettin'in Dördüncü Kadınefendisi Nevzat Vahdettin'in Hatırları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları, Yıldız'dan San Remo'ya. (1999). İstanbul : Arma Yayınları.

Rey, Ahmet Reşit. (2014). *İmparatorluğu'nun son döneminde gördüklerim yaptıklarım 1890 -1922* . İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .

Rıza Nur. (1997). Hayat ve Hatıratım, C.II. İstanbul: Altındağ Yayınevi

Rıza Nur. (1997). Hayat ve Hatıratım, C.III. İstanbul: Altındağ Yayınevi

Sonyel, S. R. (2008). *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı C.I.* Ankara : Türk Tarih Kurumu.

TİTE A, (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi) K.(Katalog No) 57, G.(Gömlek No) 94, B.(Belge No) 94. (tarih yok).

TİTE A, K.61,G.1,B.1. (tarih yok).

Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876- 1938 Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Uzun, M. İ. (1989). Ali Kemal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. II*, İ 405-408.

Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler. (2015). İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti.

Ziya Şakir. (2011). Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı, haz: Serkan Erdal. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Bölüm 89

HAMMURABİ KANUNLARINDA AİLE HUKUKU

Hacı ÇOBAN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi , Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü , haci.coban@bozok.edu.tr

Giriş

Hammurabi (1728-1686) Babil Devleti'nin başına geçtikten sonra ülkesi için çeşitli alanlarda yaptığı reformlarla tanınmıştır. Yaptıkları içerisinde ülkesinde geçerli kanunları derleyip üzerlerinde kısmen reformlar da yaparak döneminin şartlarına uygun kanunname oluşturmak da yer almaktadır(Kılıç, 2014: 56, 57)[2*].

Bir yöneticinin bizzat kendisi tarafından halka ilan edilen en eski kanun olan Hammurabi Kanunları Eski Mezopotamya kanunlarının ilki değildir ama en ünlüsüdür. Kendinden önceki kanunlardan yararlanılarak kapsamı genişletilmiştir. Babil'in en büyük ve aynı zamanda altıncı hükümdarı olan Hammurabi'nin adıyla tanınan kanunlar ön söz (prolog), son söz (epilog) ve 282 maddeden oluşan kanunlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Prolog ve epilog kısımların da destansı ve ilahi bir anlatım dikkat çekmektedir (Canaktan. org, 2020:1, Gürgen, 2018: 334, 335).

Çivi yazısıyla yazılı üç diorit parçasının birleştirilmesiyle 2.25 m. yüksekliğinde ve 1.65 m. çapında koni biçimli bir stel üzerine 49 sütun halinde 282 maddelik Hammurabi Kanunları ortaya çıkarılmıştır. Bu kanunların bir hukuk sistemi oluşturulduğunu söylemek oldukça zordur. Hükümlerin yerine getirilmesi, mahkeme sistemi, hâkim ya da adaleti sağlayacak diğer görevlilerden söz edilmez. Stelde, toplumu en çok ilgilendiren ticaret, tarım, aile, kölelik, ahlak dışı davranışlar ya da hassas olunan noktalarda dikkat çekici düzenlemeler ve cezalar sıralanmıştır (Kılıç, 2014: 57, Köroğlu, 2006: 113). Akadca yazılmış olan Hammurabi Kanunları bir stel üzerine çepeçevre yazılmıştır. Prolog ve epilog bölümleri Babil Edebiyatı için de önemli eserler olarak kabul edilmektedir. Kanunlarda fert ve toplum hukuku birbirinden ayrılmıştır (Aslantaş, 2016: 6).

Hammurabi Kanunları, eski Sümer kanun yazıcılığına uygun olarak prolog (önsöz) ile başlamış, sonra kanunlar (282 madde) ve onu izleyen bir epilog (sonsöz) bölümünden oluşmuştur. Fransa'da Louvre Müzesi çivi yazılı tabletler içinde bulunan Hammurabi Kanunlarının prologu, üzerinde uzun süren çalışmalar sonucunda bu kanunların hazırlandığını göstermektedir. Hammurabi, kanunlarının başlangıç bölümünde insanların mutluğu kavuşması için Mezopotamya ve Babil'in ünlü tanrıları Anu ve Enlil'in kendisini seçtiğini belirtmiştir. Hammurabi, Mezopotamya'da eskiden mevcut olan kanunların hepsini gözden geçirerek sistemleştirmiştir. Kişi ve toplum hukukunu birbirinden ayırmak yoluyla da yeni bir düzenleme reformu yapmıştır. Böylece yeni bir sistem uygulayarak meydana getirdiği codexiyle (mecelle) sadece bir kanun koyucu değil, aynı zamanda büyük bir reformcu olduğunu da göstermiştir (Memiş, 2007: 156,157).

Hammurabi, Amurru göçebelerinin uygar şehirlerin hayat şartlarına

2 *Hammurabi'nin saltanat yılları için Bknz. Kılıç,Yusuf,(2014: 56,57.Dipnot107).

uyum sağlayabilmeleri için, yeni kanunlar yapma ihtiyacı duymuştur. Bu amaçla, Mezopotamya'daki eski kanunların hepsi incelenmiş ve ağır cezalar konulmuştur (Sivas, 2008: 45). Hammurabi kanun yapma amacını açıkladığı bölümde özellikle aileyi ilgilendirecek şekilde öksüz ve dullara adil davranılmasını belirtmiştir (Kılıç, Eser, 2016: 146).

Aile Hukuku

Hammurabi Kanunlarının maddeleri bugünkü hukuk ilmi kurallarına göre tasnif edilmemiş olmakla birlikte içerikleri bakımından birçok madde birbirleriyle ilgilidir ve bunlar bir araya getirildiğinde aile mülkiyeti ve evlilikle ilgili maddelerin 127-194 arasında sıralanmıştır (Kılıç, 2014: 59).

Hammurabi Kanunları evlilik gibi toplumun sosyolojik boyutunu ilgilendiren konulara çok geniş yer vermiştir. Bu maddeler içinde çiftlerin özel hayatını ilgilendiren konularda yer almaktadır. Babillerde cinsellik üremeyi simgeler, üremek de nüfus artışı demektir. Çocuk sahibi olma ve nüfus artışına önem verilmiştir. Çiftlerin çocuk sahibi olmaları ve ailenin korunmasına kanunlarda yer verilmiştir (Duman, 2008: 7,8).

Aile ve evlilik hakkında ayrıntılı bilgiler içeren Hammurabi Kanunlarının bu bölümünde iftira, evlilik sözleşmeleri, zina, tecavüz, boşanma ve ayrılık, cariyelerin durumu, ahlaksızlık türleri, kadınların mülkiyeti, nişan ve evlilik yerleşimi, miras kanunları ve çocukların evlat edinilmesi ele alınan ana konular olmuştur (Vincent, 1904:740).

Hammurabi Kanunlarında "Aile, evlilik kurumu ve aile mülkiyetine" ait olan bölüm 67 maddeden oluşmaktadır. Kanunların en uzun ve içerik bakımından en geniş bölümüdür. Bu bölümde ele alınan kanunlarda; evlenme resmi nikah yapılmak şartıyla belgelenmek zorundadır. Nikâh sözleşmesi olmadan yapılan fiiliyattaki birleşmeler resmen evlilik sayılmamaktadır (Sezen, 2006: 7, 8). "Şayet bir erkek kadını alıp sözleşme yapmamışsa, o kadın onun eşi değildir(m128)." diyerek zorunlu evlilik sözleşme ile aile kurumu sağlamlaştırılırken kadının hakları da garantiye alınmaktadır. (Kılıç, Duymuş, 2009: 161)

Eski Babil döneminde, evlenme sürecinin gerçekleşmesinden önce kızın ailesinin evinden ilk kez ayrılması sırasında, damat veya damadın yaşının küçük olması durumunda ailesi gelinin temsilcileri ile hem sözlü hem de yazılı sözleşme yapmaktadır. Sonra erkek tarafı kıza evlenme niyetini belirtmek için belirli haklar tanıma ve para ödemesi yapacaktır (Steele, 2007: 301).

Hammurabi Kanunnamesi evlenme hukukunda, gelin adayının anne ve babasının izni ve yazılı anlaşma kaydına dayanmayan evliliğin geçerli olamayacağı belirtilmiştir. Hatta nişan sürecinden ve nişanın bozulmasıyla

ilgili olarak, bir damat müstakbel kayınpederi tarafından eve girmesine razı olunmuş ve kızı ile evleneceği için babasına başlık ödemişse, kızın babası nişanı kolay kolay bozarak damat adayını kovamaz ve kızı başkasına veremez. Her şeye rağmen nişanı bozarsa, adayın verdiği başlığı iki kat fazlasıyla geri öder, kızını da ceza olarak diğer taliplisi ile evlendiremez. Burada kanun koyucunun evlenme hukuku hükümlerine göre dolandırılmış olan damadı himaye ettiği anlaşılmaktadır (Weidner,1950: 381, 382). Nişanlanan ve kız evine menkul mal getirerek başlığı veren bir adam başkasını eş alabilmek için kızın babasına " kızını almaktan vazgeçtim" derse verdiği her şey kızın babasının olur (m159). Bunun tam tersi durumda yani başlık parası ödenen kızın babası " kızımı sana vermeyeceğim" dediğinde damat getirdiklerinin tamamını geri alma hakkına sahiptir (m160). Yine nişanlılık durumu ile ilgili olarak başlık parası ödenen kıza başka birinin iftirasıyla kızın babası sen benim kızımla evlenemezsin diyerek nişanı bozarsa getirdiği her şeyi eksiksiz olarak geri vermek zorundadır. Bunun devamında da kızı iftira atan ile de evlendiremez (m161). Buna göre nişanın bozulması hâlinde yapılacaklar ayrıntılarıyla açıklanmıştır (Aktan, 2003: 49).

Babil ailesi ataerkil tipteydi, Evliliklerin geçerli ve yasal olabilmesi için anlaşma ve resmi bir sözleşme yapılması şarttır. Hammurabi Kanunlarıyla birlikte kadının statüsü yükselmiştir. Çeyiz ve sınırlı da olsa mülkiyet hakları tanınmış, boşanma ve ayrılık konularında eş ve çocukların hakları büyük ölçüde korunmuştur (Vincent,1904: 744,745).

Hammurabi Kanunnamesi'nin içerisinde nispeten aile hukuku denebilecek maddeler gurubu yer almaktadır. Evlenme, miras ve evlat edinme konuları düzenlenmiştir. Bunların yanında gaiplerin karılarını boşamaları, cariye ve hasta kadının durumu, evlenme hediyeleri, evlenmeden evvelki borçlar, aile içindeki suçlar, nişan bozulması hukuku ile ilgili kanunlar yer almıştır. Kanun maddelerinin 162-184'ü miras hukukuna aittir. Miras hukukunda, eşlerden kadının ölümünden sonra miras, kocanın ölümünden sonra miras, karı ve cariyenin miras hakları, miras hukukunda cihaz, azatlı ve toprağa bağlı olan bir kölenin çocukları için tespit edilmiş olan miras hükümleri, dul karı ile çocuklar arasındaki münasebet, kızların miras hakları konuları düzenlenmiştir. Daha sonra evlât edinme hakkındaki hükümler (m.185-193) yer almaktadır (Topçuoğlu,1948: 306, 307).

Eski Mezopotamya'da hukuki anlamda çok eşlilik yoktur ve ilk zamanlar tek eşlilik yaygındır. Ancak erkeğin ikinci eş alabildiği ve hizmetçi kadınlarla birlikte olabildiği de anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya ve dolayısıyla da Babil'de evlilikte üreme ve çoğalma esas alınmıştır. Evlenen kadınların statüleri çocuk doğurmasına göre değişmiştir. Çocuğu olmayan eşin boşanması veya yasal olarak çocuk sahibi olmak için erkekler, hür veya kölelerden ikinci kadın veya kadınlar alabilmektedir. Ancak bu amaçla alınan ikinci kadınlar ilk eş olan kadın ile eşit olmamıştır (Arslan, 2018:

81). Bir kişinin aldığı kadın eşine karılık yapması için kölelerden birini verir oda çocuk doğurursa sonra da adamın asıl eşiyle eşitlik iddia ederse olamaz. Çocuğunun annesi olduğu için sahibi onu parayla satma hakkına sahip değildir ama diğer hizmetçiler içinde kabul edip köleleri arasında tutabilir (m146). Bunun hemen devamında kocaya verilen köle hizmetçi çocuk doğuramazsa sahibesinin onu bir başkasına köle olarak satabileceği de vurgulanmış çocuk sahibi olmanın avantajı da böylece belirtilmiştir. Şayet hizmetçiden çocuk olmamışsa o zaman onun sahibesi parayla satma hakkına sahiptir (m147). Bu ikinci eşin ilk kadın ile eşit olamaması din kadınları için de geçerlidir. Çocuksuz naditum ile evli olan kişi ikinci eş olarak sagitum da almak isterse alacak ancak o çocuk doğursa bile naditum ile eşit olamayacaktır (m145) (Tosun, Yalvaç 2002:199, 200, Sezen, 2006: 8).

Hammurabi Kanunu'nun ruhuna da monogami (tek eşlilik) hâkimdir. Ancak 145. maddeye göre, rahibe sınıfından olup çocuk doğurmayan ile evli bulunan bir erkeğin "yedek kadın-Ersatzfrau" olarak Sugîtum unvanındaki rahibe ile evlenmesine müsaade edilmektedir. Hür kadınlarla evlilikte ise koca, m171-172. evdeki esireden de çocuk sahibi olabilmektedir. Kadının kocasını tahkiri ve ona itaatsizliği (m141) ve ağır hastalığı (m148), kocasının onun üstüne ikinci bir kadınla evlenmesine sebepler olarak kabul edilmiştir (Bilgiç,195: 231).

Hammurabi Kanunlarında, aile hayatına dair düzenlemeler incelendiğinde tek eşli evlenmenin esas alındığı görülebilmektedir. Aynı zamanda evlilikte temel amacın nüfus artışı olması göz önüne alındığından çocuk doğuramayan eşin üzerine erkeğin nikâhsız veya yardımcı bir başka kadın alma imtiyazı tanınmıştır (Kılıç, 2005: 34, www.sonbaski, 2007).

Babil'de aile monogami esasına dayanırdı. Kadının durumu düzenlenmiş ve korunmuştu. Çocukları olan evlilerin ayrılmaları ancak haklı sebeplerin oluşması halinde mümkün görülmüştür. Kocası memleketi terk eden kadın dilediğiyle evlenebilir ve kocasının tekrar gelmesi halinde ona geri dönmeye mecbur tutulamazdı (m136). Çocuk sahibi olan bir kadının boşanması halinde koca kendi mallarından, tarlasından, sürüsünden kadının intifada devamına müsaade edecek, o kadından olan çocukları yetiştirecek ve çocuklar büyüdüğü zaman ise onlara vereceği şeylerden bir evlada düşen hisse miktarını kadına tahsis edecektir. Buna rağmen kadın, seçtiği bir erkekle evlenmekte hürdü (m137). Kadınlık görevini yerine getirmeyen ve namusunu korumayan eşler için Kayıtsız şartsız boşanabilme hakkı tanınmıştır. Bu durumda olan erkek isterse eşini boşamadan evlenebilir ve diğerini hizmetçi gibi evinde yaşatabilirdi (m141). Ancak görevlerini yerine getiren suçsuz kadın, eşinin haksız davranışları ve kötülüklerinden zarar gördüğü takdirde çeyizini alıp baba evine gidebilirdi (m142). Kadın evlenirken kocasına bir odalık getirmişse koca üstüne başka bir kadın alamazdı (m144).

Kadın bir hastalığa yakalanmışsa koca üstüne başka bir kadın alabilirdi. Ancak hasta karısına da ömrünün sonuna kadar bakmak, ikametgâhını ve iaşesini temin etmekle yükümlüydü (m148). Hasta eşin kendisi koca evinde kalmayıp gitmek isterse getirdiği çeyizini alarak gidebilirdi (m149) (Topçuoğlu,1948:316, 317, Aktan, 2003: 46).

Boşanma sebebi olarak kabul edilen kadının çocuk doğuramaması durumunda boşanan kadına çeyizi verildiği gibi nafaka alma hakkı da tanınmıştır. Hammurabi Kanunlarının (138, 139, 140) üç maddesi nafaka konusu ile ilgili bilgi vermektedir. Şayet bir erkek, çocuğu olmadığı için eşini boşaması durumunda, getirdiği çeyizin tamamını ve verdiği başlık miktarınca da gümüş verecektir (m138). Evlenirken başlık ödenmemişse o zaman boşanabilmek için eşine 1 mana gümüş ödeyecektir (m139). Muşkenum olması durumunda ise gümüşü 1/3 mana olarak verecektir(m140) (Şahin, Kaya Hasdemir, 2015: 153). Bu maddelerde devletin kadının hakkını koruduğu ve sosyal devlet anlayışına uygun davrandığı anlaşılmaktadır. Boşanmalarda erkeğin kadına nafaka vermesi bir nevi devletin kanun yoluyla kadına sağladığı sosyal bir güvencedir (Duman, 2008:7,8).

Hammurabi Kanunları'nda toplumun sınıflara ayrılması dikkate alınarak aile de buna göre düzenlenmiştir. Evlilik dışı birliktelikten olan doğan çocuk ve annelerinin hakları da bir dereceye kadar korunmuştur. Asil kadının kocasına hediye ettiği kölenin çocuğu olması durumunda asil eşle eşit sayılamaz ancak asil eş de onu kölelerden sayar ama satamazdı. Erkek isteği dışında evden gitmek zorunda kaldığında eşi geçinemez ve kanuni süre sonunda başka biriyle evlenir çocuğu da olursa, ilk eş geri geldiğinde evlenen eşini tekrar alabilir. Ancak çocuklar asıl babalarına bırakılırdı. Eşinin gitmesinden sonra, kanuni süre dolmadan kadın başka kocaya giderse, ilk eş dönünce eşini yeni kocasından çocuklarla birlikte alabilmektedir (Sezen, 2006: 8). Bunun yanında kişi esir düşer ancak evin de eşini geçindirecek varlığı olursa, eşi buna rağmen evi terk eder bahçesine bakmaz ve başkasıyla evlenirse kanun onu suçlu kabul edip nehre atılarak cezalandırırdı (m133). Şayet esir alınan kişinin evinde geçim sağlayabilecek malları olmadığı için eşi evinden giderse suçsuzdur (m134). Bir insan zorla götürülürse, tutsaklık vs. gibi ve evinde geçim sağlayacak malı olmadığı için karısı başkasıyla evlenir çocukları da olursa koca geri geldiği zaman kadın evine dönebilir ancak çocuklar babalarına ait olur (m135) (Tosun, Yalvaç, 2002: 198, Aktan, 2003: 45).

Hammurabi Kanunları ailenin geleceği için çok önemli olan çocuk meselesinde hırsızlığa dikkat çekerek, çocuk hırsızlığının en ağır suçlardan olduğunu ve idamla cezalandırıldığını belirtmiştir. Başkasının küçük oğlunu çalan öldürülecektir (m14) şeklinde ifadelerle en ağır cezanın uygulanacağını belirtmektedir (Arslantaş, Septioğlu, 2016: 6).

Baba aile fertleri, özellikle çocuklar üzerinde mutlak bir hakka sahip değildir. Bir baba çocuğunu evlatlıktan reddetmek isterse bunu haklı bir sebebe dayandırmak zorundadır. Çocuğun ağır bir suç işlemesi ve bunun da hâkim kararıyla tespit edilmesi şarttır. Bir baba hâkimin önünde "Ben oğlumu kovmak istiyorum" derse hâkim babanın iddialarına bakar, haklı sebep ve suç yoksa baba oğlunu kovamazdı (m168). Oğul suçlu bile olsa bir defalık baba affeder; şayet oğul ikinci kez aynı suçu işlerse o zaman baba oğlunu evlatlıktan atabilirdi (m169) (Topçuoğlu,1948: 316, 317, Aktan, 2003: 48). Bâbil kanunlarına göre babasına karşı gelen, hakaret eden, suç işleyen çocuk evden kovulurdu. Mesela, babasını döven bir çocuğun eli balta ile kesilirdi(m195) (Yaşarbaş,1998:100).

Kanunlarda veraset ve evlenme hukukuna ait hükümlere çok önem verilmiştir. Köle olmayan biri, asıl eşin üzerine kuma getirirse her ikisinin de çocukları baba mirasından eşit yararlanma hakkı kazanırlar. Asil Meşru eşten başka cariyelerden çocuklar olursa onların miras hakkı yoktur. Çocuklar ve cariye eş kölelikten azat edilse bile hak verilmez. Çocuksuz, evli birinin "sokak karısı"ndan çocuğu doğsa, bunlar adamın varisi olurlar. Sokak karısı ve çocukları meşru eş yaşadığı sürece eve gelemez ancak gıda ve elbise ihtiyaçları karşılanır (Herodotos, 1-196).

Hammurabi Kanunlarında farklı sınıflardan kadınların boşanması, çocuğunun olup olmamasına göre değişmektedir. Örneğin "Bir kişi, çocuğu olmayan eşini boşadığında, başlık parası kadar gümüş ve kadının getirdiği çeyizi tam olarak vererek boşayabilecektir (m138)" denilmektedir (Memiş, 2007: 160, 161, Tosun, Yalvaç 2002: 199).

Hammurabi Kanunları'nda, Naditum, Entum, ve Sagitum olarak belirtilen din görevlisi (rahibe) kadınların evlilik ve çocuk sahibi olmalarıyla ilgili konulara da yer verilmiştir. Kanunların 178 ve 179. maddelerinde asil ailelerin kızlarından seçildiği belirtilen Entum sınıfındaki rahibelerin evlenmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. Bu kadınların çocuk doğurma ve evlatlık edinme haklarına dair Kanunun 137. Maddesinde açıklama yapılmıştır. Šugitumun çocuk doğuracağı (waladu), Naditumun ise çocuk alabileceği (rašu) vurgulanmıştır. Naditumlar eşlerine, çocuk sahibi olmaları için köle kadın vermek zorundadır. Naditumla evlenen kişi kölelerden çocuk sahibi olabildiği gibi, çocuk doğurma hakkı olan rahibe Šugitum ile de evlenebileceği ancak sonradan gelen Šugitum, Nāditum ile yarışmayacağı (m145) belirtilmiştir. Ayrıca çocuk doğurmaları yasak olan Nāditumlar yaşlılıkta kendilerine bakmaları için evlatlık alabilirlerdi (Kılıç, Duymuş, 2009: 167,168).

Evlenmelerine rağmen cinsel birliktelik yaşamayan çiftler evli sayılmazdı (m128). Evli kadın başka biriyle cinsel ilişki esnasında yakalanırsa ikisi birden bağlanarak suya atılırdı. Ancak, kocası isterse eşini,

kral da kölelerini affedebilirdi (m129). Başka birinin nişanlısına veya eşine tecavüz eden kişi öldürülür, ancak kadın masumdur (m130). Kendi kızıyla ensest ilişkiye giren kişi sürgün edilirdi (m154). Hammurabi Kanunları'na göre tecavüz ağır bir suçtur ve cezası ölümdür. Ensest ilişki tecavüz kadar ağır olmasa da suçtur. Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi cinsel ahlak Babillerde oluşmuş ve yerleşmiştir. Çok Tanrılı inanca sahip Babillerde evlilik dışı ilişkinin yasak olması, daha sonraki semavi dinlerde de evlilik dışı ilişkinin yasak olması günümüzdeki ahlak kurallarının o zamanlardan şekillendiğini göstermektedir (Duman, 2008: 7, 8).

Oğlunu nişanlayan kişi, oğlu nişanlısıyla ilişkiye girdikten sonra oğlunun nişanlısını kirletir ve de ilişkide yakalanırsa bağlanarak suya atılır (m155). Şayet oğlu nişanlısıyla ilişkiye girmeden babası kızı kirletirse kızın baba evinden getirdiklerini ödemenin yanında yarım mina (250 gr) altın verir, kız da istediği başka biriyle evlenebilirdi (m156). Herhangi bir kişi annesiyle ensest ilişkiye girerse her ikisi de yakılırdı (m157). Bir kişi babasından sonra çocuk doğuran sef anne ile basılırsa babasının evinden kovulurdu (m158) (Aktan, 2003: 47).

Ensest ilişkiler cezalandırılıyordu. Aynı zamanda iftira da cezalandırılan uygulamalardan sayılmıştır. Rahibelere veya başka birine iftira atan ispat edemezse bir işaretle alnından damgalanırdı. Tanrı adına yemin etmek ispat için önemli kabul edilmiştir. Hammurabi Kanunlarındaki ilkeler de bahsedilen yaptırımlar günümüz evrensel hukukuna birebir uygun olmasa da, insan haklarına yer vermesi bakımından önem arz etmektedir (www.sonbaski.com, 2007, Yılmaz, Yılmaz, 2018: 37 Aktan, 2003: 44 ve 46).

İftiraya uğrayan itham edilen kadın suçüstü yakalanmamışsa yemin etmek zorundadır. Ondan sonra kendi evine dönebilir (m131). Başka biriyle dedikodusu yapılan kadın suçunun ispatı amacıyla kocası için nehre atılır (m132). Hammurabi Kanunlarında verilen örneklerde görüldüğü gibi kadın kocasını aldattığında veya aldattığına dair bir iftira ve suçlama ile karşı karşıya kaldığında suçlu olmaktadır (Duman, 2008: 7, 8). Babilde ahlak kurallarına önem verildiği kanunlardaki ağır cezalardan anlaşılmaktadır. Toplum düzenini ve özellikle de ailenin bozulmasına vesile olacak zina ve iftiranın suç olduğu iftirayı atanın mutlaka ispatlaması gerektiği aksi takdirde cezalandırılacağı belirtilmiştir (m127) (Yılmaz, Yılmaz, 2018: 37, Aktan, 2003: 44 ve 46).

Eski Babil kanunlarında **evlâtlık alma**ya ilişkin maddeler de vardır. Evlatlık olarak alınan çocukların hakları ve uymak zorunda oldukları kurallar bu kanunlarda ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bununla ilgili maddeler; Birini evlatlık alan adam ona ismini vermiş ve onu büyütmüşse bu çocuk bir daha geri istenemez (m185). Evlatlık alınan çocuk sonra analığına ve babalığına zarar verirse babasının evine geri gönderilir (m186). Saray

hizmetlerinde çalışan bir metresin ya da bir fahişenin oğlu geri alınamaz (m187). Bir zanaatkâr evlatlık aldığı çocuğa mesleğini öğretirse o çocuk geri alınamaz (m188). Mesleğini öğretmezse evlatlık babasının evine geri dönebilir (m189). Bir kişi evlatlık aldığı çocuğu diğer çocuklarla birlikte besleyip büyütmezse evlatlık babasının evine geri dönebilirdi (m190). Biri evlatlık aldığı çocuğu büyütüp evlendirdikten sonra evlatlığını evden atmayı isterse babalığı kendi servetinden bir çocuğa düşen payın 1/3'ünü ona verdikten sonra gönderebilir. Tarla, bahçe ve evden ona bir şey verilmez (m191). Evlatlık alınan metres ya da fahişe çocuğu babalığına ya da analığına "Benim annem ya da babam değilsiniz" derse dili kesilir (m192). Bir metresin ya da fahişenin oğlu babasının evini özler ve babalığını ve analığını terk edip babasının evine giderse gözleri çıkarılır (m193). 192 ve 193. maddeler üvey evlatların ebeveynlerine karşı çıkmaları ve terk etmeleri hâlinde çok ağır cezalara çarptırıldığını göstermektedir (Aktan, 2003: 50, 51, Yaşarbaş, 1998:100).

Hammurabi Kanunları'nda çocuk sahibi olma ve onların miras hakları başta olmak üzere statülerine dair bilgilerin yer aldığı maddeler ve tanıma müessesesi de bulunmaktadır. Evlenen kişinin çocukları olduktan sonra karısı ölür adam tekrar evlenir ondanda çocuklar olursa babanın ölümü halinde çocuklar annelerinin çeyizini annelerine göre pay ederler, baba mirası ise herkese eşit bir şekilde pay edilir (m167). Bir adamın hem karısından hem de hizmetçisinden oğulları olursa, baba da hayattayken hizmetçiden doğan oğullarını kabul eder ve onları da karısının oğulları arasında sayması durumunda öldükten sonra babanın mirası bütün oğullar arasında eşit paylaşılırdı (m170). Şayet baba hizmetçiden doğan çocukları yaşarken "Benim oğullarım" diye kabul etmezse hizmetçiden olan oğullar mirastan yararlanamaz ancak, hizmetçi ve oğullarına özgürlükleri verilir. Ölen adamın karısı babasının kendine verdiği çeyizini, kocasının ona verdiği hediyeleri başta olmak üzere belgesiyle kendisine verilenleri kullanma hakkına sahiptir. İsterse ölene kadar kocasının evinde yaşar. Ölünce kalanlar çocuklarının olur (m171) (Aktan, 2003: 48, Sezen, 2006: 7, 8).

Hammurabi Kanunlarında **rahibelerin mirası** ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Kanunun 178-182. maddelerinde üç rahibe sınıfı Entum, Nāditum, Sal.Zikrum ,bir arada zikredilmiştir. Bunların babaları çeyiz verirken belge yazmalı ve terekesini kime isterse vereceğini belirtmelidir. Belirtmeden baba öldüğünde tarla ve bahçeleri kardeşleri alacaktır. Rahibe olan kardeşlerine de hisse değeri kadar arpa, yağ, yün ve tayınını verecekler ve onun gönlünü hoş edeceklerdir. Kardeşlerin onu memnun etmediği durumda babanın belgeyle verdiği tarlasını, bahçesini yaşadığı sürece istediğine kiralar kiracı da ona bakar. Ancak babasının ona verdiklerini satamaz bir şeye karşılık veremez, Çünkü onun mirası kardeşlerine aittir (m178) denilmektedir. Entum, Nāditum, ve Sal. Zikrum'un babaları yaz-

dığı belgede terekesini kime isterse vereceğini yazmışsa kendine kalanları istediğine verebilir, kardeşleri de hiçbir hak iddia edemezlerdi (m179) vurgusu yapılmıştır. Baba Nāditum, veya Sal.Zikrum olan kızına evlenirken çeyiz vermeden ölürse, bu kızlar baba malından bir varis gibi hisselerini alarak yaşadıkları müddetçe yararlanırlar, öldüklerinde malları kardeşlerine kalırdı (m180) ifadesi yer almaktadır. Ancak m181 ve 182'de baba rahibe olan kızına çeyiz vermeden ya da belge düzenlemeden ölürse, babanın malından kardeşleri ile beraber 1/3 hisse alacaktır (Kılıç, Duymuş: 2009: 170). Bundan sonraki kanunda ise babasının kızına cariye ve çeyiz vererek evlendirir aynı zamanda bir tapu senedi verirse baba öldüğünde kız baba mirasından pay alamaz (m183) denmektedir (Topdaş, 2019: 417).

Hammurabi Kanunlarında, kadın her toplumda olduğu gibi evlenerek baba evini terk edecek biri olarak görülmüştür. Evlenirken de babasının vereceği çeyiz miras yerine sayılmıştır. Evlendikten sonra ise durum ayrıca belirtilmiştir. Kocası ölen ve dul kalan kadın kocasından hiç bir miras hakkına sahip değildir. Çeyiz (şeriqtu) olarak getirdikleri ve evlenirken kocasının yaptığı hediyeleri (nudunnu) alabilirdi. Kocası kendisine nudunnu vermemişse (m172) o zaman bir oğul hissesi ile kendi getirdiği çeyizi alabilmektedir. İsterse kocasıyla birlikte oturduğu evde kalabilirdi. Yaşadığı müddetçe şeriqtu ve nudunnunun intifa hakkı kadına ait olduğu vurgulanmıştır (m171, m172, m177) (Yalvaç, 1965: 33).

Hammurabi Kanunu'nun 172. maddesinde, kocası sağ iken eşine hediye vermemişse, hediye karşılığında tazminat verilmelidir. Buna karşılık kocasının mirasından bir çocuğun payına denk hisse alabilir. Çocukları kadını evden baskı ve zorla kovmaya kalkışırlarsa hâkim kararıyla oğullar hatalı bulunursa kadın kocasının evinde kalabilir. Kadın kendisi ayrılmak isterse kocasının ona verdiği hediyeleri (nudunnu) oğullarına bırakır ve baba evinden getirdiği çeyizi alarak istediği başka birisiyle evlenebilirdi. Bu kadın ikinci kocasından oğulları doğduktan sonra ölürse çeyizi önceki ve sonraki oğulları arasında paylaşılırdı (m173). Eğer ikinci eşinden oğulları olmazsa ilk kocasından oğulları çeyizine mirasçı olmuşlardır (m174). Hammurabi Kanunlarında kadının mirası ile ilgili olarak da ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Bir adam evlendikten sonra oğulları doğar ve sonra eşi ölürse çeyizi üzerinde kadının babasının hiçbir hakkı yoktur, kadının mirası oğullarına aittir (m162). Eğer başlık parası geri ödenmemişse eşi ölen damat başlık parasını kadının çeyizinden alır ve kalanını kayınpederinin evine verir (m164). Baba oğullarından birine belgesiyle tarla, bahçe, ev verir diğerlerine vermeden ölürse miras paylaşımında kardeşleri ilk önce babalarının verdiği hediyeyi ona verecekler kalanı pay edeceklerdir (m165) (Topdaş, 2019: 417-419, Aktan, 2003: 49).

Eğer evli kadın çocukları olmadan ölürse çeyizi kadının babasına iade edilir, ölen kadının çocukları olması halinde şeriqtu üzerinde, babası hak

iddia edemez. O çocuklarındır. Şayet çocuklar yoksa kocanın kayın pedere verdiği tirhatumu (başlık) iade edecektirler. Şeriqtu üzerinde kocanın hakkı yoktur (m163). Bir baba büyük oğullarını evlendirir, küçük oğlunu evlendirmeden ölürse babanın mirasından bekar kardeşin evlenebilmesi için başlık miktarı ayrılıp ona verilir kalan kardeşler arasında paylaşılırdı (m166). Bu maddede her ne kadar kızlar için bir vurgu yoksa da erkek bekârların hukukunun korunduğu görülmektedir. Baba ölmeden çocuklarının bir bölümünü evlendirmiş ise evlenmeyen diğer oğul için babanın harcayacağı kadar düğün masrafı ve başlık parası ayrılacak, sonra kalan eşit şekilde paylaşılacaktır (Yalvaç,1965: 33). Kızlar için de kanunun 184'üncü maddesi açıklık getirmektedir. "Baba kızını çeyiz verip evlendirmeden ölürse kardeşleri babalarının kalan mirasına göre çeyiz vererek evlendirirdi (m184)" şeklinde babanın görevini kardeşlerin yapacağı açıklanmıştır. Babası ölmeden evlenmemiş kıza, kardeşi veya kardeşleri babalarının servetlerine göre çeyiz vererek evlendireceklerdir (Saygılı, 2016: 16, Aktan, 2003: 50).

Kanunlarda annelerin mallarını kullanmalarına dair de bir açıklama yer almış ve annenin kendisine ait olan kocasının verdiği nudunnuları ve her türlü vesika ile verilmiş hediyeleri istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. "Anne isterse ölmeden önce kendi mallarını istediği oğullarından birine bırakıp diğerlerine vermeyebilir (m150)" şeklinde madde yer almıştır. Burada kızlar için bir açıklama yoktur. Kızların evden ayrılacağı kabul edildiği için olsa gerektir (Yalvaç,1965: 33).

Yine dikkat çekici ve aile yapısını ilgilendiren önemli kurallardan birisi de köle ile özgür insanların evlenmeleri ve bu durumda doğan çocuğun köleleştirilemeyeceği kuralıdır. Hür bir kız ile saray kölesi veya muşkenum'un kölesi evlenebilmektedir. Evlenen köle ölürse evlendikten sonra edinilen mal ikiye bölünür, yarısı kölenin sahibine verilirken geri kalanı hür olan eşine ve çocuklarına kalırdı. Özgür kadından doğan kölenin çocuklarını köle sahibi köleleştiremezdi (m175). Köle ile özgür kızın evliliği sırasında kız çeyiz getirmiş ise sonrasında kızın çeyizini de kullanarak birlikte kazandıkları malların köle olan kocanın ölümü sonunda mal paylaşılırken mutlaka kızın çeyizi ayrılır, özgür kadına verilir, geri kalan mallar iki parçaya bölünür, parçanın birini kölenin efendisi, diğerini de çocuklarına bırakmak için kadın alırdı (m176) (Tosun, Yalvaç, 2002: 203,Topdaş, 2019: 418, Aktan, 2003: 49). Ekonomik açıdan ailenin iş birliği yapmasının zorunlu olduğunu ve aile reisinin borcunu ödeyememesi durumunda alacaklı kişiye eşini ve çocuklarını borcun ödenmesi için üç yıllığına rehin olarak verebilme veya satabilme hakkından kanunlarda (m117) bahsedilmektedir (Sabuncuo, 2019: 58-60). Hammurabi Kanunlarında borcun aile kurulmadan öncekiler ve sonrakileri hakkında neler yapılabileceği, ödeyebilmek için birlikte çalışma, ödenemezse ailenin tamamı veya bir kısmının

üç yıllığına satılabileceği belirtilmiştir. Bu gerçeği göz önüne alan çiftler bazen evlilik sözleşmelerine alacaklıların kendilerini tutuklayamayacağına dair belge düzenlemişlerdir. Bu durumda borçtan dolayı eşler alıkonulamayacaktır. Bir kişi ödeyemediği borcu yüzünden kendisini, karısını, oğlunu ya da kızını satar veya zorla çalıştırılmaya izin verirse onları satın alan adamın ya da mal sahibinin evinde üç yıl süresince çalışırlar ve dördüncü yılda özgür bırakılırlar (m117). Aile bireyleri dışında borca karşılık köle verme de söz konusu olmuştur. Bu köle alacaklı tarafından başkasına kiralanamaz ve satılamazdı (m118). Borcunu ödeyemeyen kişi kendisinden çocuk doğuran hizmetçiyi de satamazdı eğer satarsa alıcının ödediği para köle sahibine geri verilir ve hizmetçi özgür bırakılırdı (m119). Eşler arasında hiçbir alacaklının onları borca karşılık tutuklayamayacağına dair anlaşma yapılır ve belge alınırsa kadın ve erkeğin evlenmeden önceki borçlarından dolayı alıkonulmaları söz konusu değildir (m151). Evli eşlerin ikisi birlikte bir borç yapmışlarsa her ikisi birlikte borcu ödemek zorundadır (m152) (Aktan,2003: 43-47, Saygılı, 2016: 13).

Küçük çocukları olan dul kadın başka bir evlilik yapmak isterse bunu ancak hâkim kararı ile yapabilirdi. Hâkimler eski kocanın evini kontrol ederler ve eşyalar kayıt altına aldıktan sonra evi ikinci kocaya ve kadına emanet ederlerdi. Kadının eve bakması, çocukları büyütmesi, para karşılığı malları satmaması hususunda bir de yazılı belge düzenlerlerdi. Mallar satılırsa satın alanın parası boşa gider mal veya eşyalar asıl sahiplerine geri verilirdi (m177) (Kılıç, 2014: 61, Aktan, 2003: 49). Burada kanunların dolayısıyla Babil Devleti'nin yetim kalan küçük çocukları ve onların mülklerini güvence altına alarak sosyal devlet olmanın gereğini yaptığı anlaşılmaktadır. Sosyal devlet anlayışına uygun olarak çocukları küçük olan dul kadının evlenmesine şartlar müsaitse izin verilmiştir. İlk kocadan kalan mal ve çocuklar konusunda yeni kocanın değil kadının yönetimi esas kabul edilmiştir.

Hammurabi Kanunlarında çocukların yetiştirilmesinde ücret karşılığı Sütanneye verilmesi geleneği de yer almaktadır(m194). Aynı zamanda çocukların usta öğreticilerin yanına çırak olarak verilmesi ve ustanın mesleği öğretmesinde sorumluluklarından da bahsedilmiştir (m.188) (Kılıç, Erdem, 2015: 21, 22). Babillilerde aileyi ilgilendiren başka bir uygulama olarak sütanneliğin varlığını da Hammurabi Kanunlarından anlamak mümkündür. Kanunlarda eğer bir adam çocuğunu sütanneye verirse Sütanne tutulan çocuğun ölümü hâlinde, kadının ölen çocuğun ebeveynlerinden izin almadan başka bir çocuğa sütannelik yaptığı tespit edilirse memeleri kesilecektir (m194) şeklinde çok ağır bir ceza öngörülmüştür (Tosun, Yalvaç, 2002: 203, Aktan, 2003: 46-51).

Sonuç

Eski çağın kanunları içinde en büyük kodeks diyebileceğimiz kanunlar bütünü Babil Kralı Hammurabi'ye aittir. Bugünkü devletlerin modern anayasaları şeklinde düzenlenmemiş olsa da döneminin şartlarına göre çok kapsamlı hazırlanmıştır. Yazılı olarak halkın görebileceği ve okuyup şartları öğrenebileceği şekilde büyük taş bloklar halinde dikilmiştir. Kanunların yazıldığı stelde toplumu en çok ilgilendiren ticaret, tarım, aile, kölelik, ahlak dışı davranışlar başta olmak üzere toplum düzeninin sağlanmasında hassas olunan noktalarda dikkat çekici düzenlemeler ve cezalar sıralanmıştır. Cezalarda sınıflı toplum düzeni dikkate alınmış olmasına rağmen insan hak ve hürriyetleri korunmaya çalışılmıştır.

Hammurabi Kanunlarında sistematik bir ayrım yapılmamıştır. Ancak yapılan incelmelerde Aile kavramı üzerinde çok geniş durulduğu ve toplamda 282 madde olan kanunların 67 maddesinin bu alana ait olduğu anlaşılmaktadır. Kanunlarda aile ile ilgili maddelerde, ailenin kuruluşu, boşanma, miras paylaşımı, evlat edinme ve aile içindeki ilişkilere kadar her ayrıntının dikkatle takip edilip güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Babillilerde anne, baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile tipi hem de ortak atadan gelen üst ebeveynlerin birlikte oturdukları geniş aile tipine rastlanmaktadır. Mezopotamya kavimlerinde genel kabul gören babaerkil aile yapısına uygun olarak Babil ailesinde de evde öncelikli otorite babaya aitti. Ondan sonra anne daha sonrada çocuklar gelirdi. Anne ve babanın öldüğü evde otorite büyük kardeşe geçerdi, oda yoksa bir vasiye geçerdi.

Aile kurmada en dikkat çekici durum evliliğin geçerli olabilmesi için mutlaka resmi bir mukavele ile yapılması zorunluluğudur. Kız baba evinden ayrılmadan önce kızı alacak aile veya damat kızın ailesine bir miktar başlık ödemek durumundadır. Bu durum ticaret alışverişi gibi olmasa da evlilikte kızın satın alınmasına benzetilebilir. Evlenmede kıza erkek tarafının Nudunnu denilen çeyiz verdiği, kızın babasının da Tirkhatu denen çeyiz vererek miras hakkını gelin giden kıza böylece ödediği anlaşılmaktadır. Aile kurmada esas amaç çoğalmak olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla kanunlar çocuk sahibi olmayı öncelikli kabul etmiştir. Kadınların haklarında çocuk sahibi olmanın avantajlı konumu dikkat çekmektedir. Babil toplum yapısı sınıflı bir yapı arz etmektedir. Bu durum aile kurumunun oluşmasına da yansımıştır. Evlenmelerde üç farklı evlenme türü dikkat çekmektedir. Bunlar; a) hür erkek ve hür kadınlar arasındaki evlilikler, b) hür erkeklerin esirlerle evlenmesi, c) hür kadınlarla esirler arasında yapılan evliliklerdir. Ayrıca din kadını olarak mabede vakfedilen kadınların da evlenebildikleri anlaşılmaktadır. Hatta bu kadınlardan çocuk sahibi olmaları yasak olanların da evlenmelerinde bir sakınca görülmemiştir. Çocuk sahibi olamayan rahibelerle evlenen kocaya ya eşi bir cariye vermiş ya da kendileri çocuk sahibi olma hakkı olan din kadınlarından birisini eş olarak alma hakkına

sahip olmuştur. Mabetlere adanan kadınlar toplumdaki yüksek tabakadan ve diğer tabakalardan olabilmektedir.

Aile hukukuna dair kanunlardan Babil toplumunda evlatlık almanın da çok önemli bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk sahibi olması yasak olan din kadınları ihtiyarladıklarında kendilerine bakmaları için evlatlık almayı tercih etmişlerdir. Ailenin devamlılığı için aile içi her türlü şiddet, zina, ensest ilişkiler ve evlatların babaya karşı gelmesi şiddetle cezalandırılmıştır. Babayı döven evladın elinin kesilmesi gibi, bunun yanında babanın çocuklarını evlatlıktan atmasının hâkim kararıyla mümkün olacağı belirtilmiştir. Burada babanın çocuklar üzerinde mutlak hâkimiyeti olmadığı suçu yoksa evlatlıktan atamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum hukukun üstünlüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Toplumun temeli kabul edilen ailenin korunması için semavi dinlerde ve günümüz modern hukuk kurallarında da suç olmaya devam eden zina ağır şekilde cezalandırılmıştır. İdam cezasının yanında aldattığı tespit edilen kadınların suya atılarak boğulduğu görülmüştür. Günümüz toplumlarında da tasvip görmeyen iftira etmeye dikkat çekilmiş, iftira atanın mutlaka ispatlaması istenirken iftiraya uğrayanın yemin etmesi halinde suçsuzluğu kabul edilmiştir.

Aile ile ilgili kanunlarda miras meselesi çok ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Mirasın sadece erkek çocuklara kaldığı vurgulanmaktadır. Kızların miras hakları evlendirilip evden ayrıldığı sırada verilen çeyize karşılık sayılmıştır. Babanın mirası da erkek çocuklar arasında eşit olarak paylaştırılmıştır. Miras paylaşımında birinci eşin çocukları öncelikli olmakla beraber babanın cariye ve esirelerden doğan çocuklarının da babanın onları tanıması durumunda miras haklarının varlığı aksi takdirde haklarının olmadığı çeşitli kanunlarda görülmektedir. Mirasın baba tarafından sağ iken paylaştırılabildiği gibi baba tereke yazmadan ölürse de erkekler öncelikli olmak kaydıyla eşit paylaşıldığı kanunlarda ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Miras konusunda adaleti sağlamak üzere her türlü ayrıntıya girilmiştir. Evlatlarından bir kısmını ölmeden evlendiren bir babanın mirası paylaştırılırken bekâr kalan erkeklerin evlenebilmeleri için gerekli miktar ve kızın çeyizi ayrıldıktan sonra kalan mallar oğullar arasında eşit paylaşılmıştır.

Annelerin mirası da ayrıca güvence altına alınmıştır. Baba evinden getirdiği çeyizi ve eşinin kendisine verdiği belgeli olmak kaydıyla hediyeleri kullanma hakkı anneye aittir. Aile mirasının paylaşılmasında ve çocukların haklarının korunmasında, sosyal devlet olmanın gereklerine göre tedbirler alınmıştır. Baba öldüğünde çocuklar küçükse annenin başka birisiyle evlenmesi mutlaka hâkim karıyla gerçekleştirilmiştir. Hâkimler her iki tarafın evlerini kontrol etmişler ve şartlar uygunsa evliliğe onay vermişlerdir. Küçük çocuklara ölmüş babalarından kalan mallar hâkimler tarafından

kayıt altına alınarak anneye emanet edilmiştir. Yetimlerin hakları böylece güvence altına alınmıştır.

Bir milleti ayakta tutan en önemli kurumun sağlam temeller üstüne kurulan aile olduğu gerçeğini kavrayan Babil Kralı Hammurabi de kanunlarında bu kurum için önemli ve ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Kaynakça:

Aktan, Coşkun Can (Editör), Haklar ve Özgürlükler Antolojisi Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Hak Ve Özgürlük Bildirgeleri, Uluslararası Sözleşmeler, Manifestolar, Felsefi Yazılar Ve Diğer Dokümanlar, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2.baskı, Derleyen, Çeviren ve Yayına Hazırlayanlar; Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, Tülay Aktan, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara 2003.

Arslantaş, Yüksel, Rüstem Kadri, Septioğlu, "Çivi Yazılı Hukukî Belgelere Göre Mezopotamya'da Kadın, The Woman According to Mesopotamian Law Codes", Fırat Ünv. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: XII, Sayı:1-2, Elazığ 2016.

Bilgiç, Emin, "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları", Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi Cilt: 9 Sayı: 3,Yıl: 1951.

Duman, Onur, İznik, Erkan (Danışman), "Hammurabi Kanunları", Tarih İncelemeleri 1,Anadolu Üni. Edebiyat Fak. Tarih Bl. Eskişehir 2008.

Gürgen, İlknur, "Hammurabi Kanunları'nda Ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi", Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:4, p333-348.Aralık 2018.

Herodotos, Herodot Tarihi, Türkçesi Müntekim Ökmen, Yunanca aslıyla karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitabevi, 2.basım, İstanbul 1983.

Kılıç, Yusuf, "Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu" Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, TSA, Yıl 9, Sayı:1-2, ss.31-41, Nisan Ağustos 2005.

Kılıç, Yusuf, Duymuş, H. Hande, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler),Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, TSA / Yıl:13, S: 1, Nisan 2009.

Kılıç, Yusuf, Eski Çağ Aile Hukuku-Asur Babil ve Hitit devletlerinin yıkılışına kadar, Çizgi kitabevi, Konya 2014.

Kılıç, Yusuf, Erdem, Fatih, "Eski Mezopotamya Hukûku'n da Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C:2/ Sa:7,ss.1-30, Aralık /2015.

Kılıç, Yusuf, Eser, Elvan, "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", Belgi, Sayı:11,(kış 2016/1)ss.133-150, 2016.

Köroğlu, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere

kadar, İstanbul, İletişim yayınları, 2006.

Memiş, Ekrem, Eskiçağda Mezopotamya En Eski çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına kadar, Bursa, Ekin Kitabevi, 2007.

Sabuncuo Tuğba, Eski Mezopotamya Ve Anadolu'da Çocuk (Mö II. Binyılın Sonuna Kadar) Danışman: Prof. Dr. Yusuf Kılıç, Pamukkale Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış, Doktora Tezi, Denizli 2019.

Saygılı Tahsin, "Babil Hukuku Ve Hamurabi Kanunları" Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, Sa: 2, C: 2, ss.1-22, 2016.

Sema Arslan, "Çivi Yazısı Hukuku ve Toplumsal Hayatta Nadītu(m) Kadınları", International Journal of Humanities and Education, Cilt:4 Sayı:8(Özel Sayı),ss:80-99, 2018.

Sezen, Murat Kutlu, "Nesep Hukuku Ve Babalık Davalarına Tarihi Bir Bakış" http://www.hukukcular.org.tr/ 18/09/2006.

Sivas, Taciser. (Editör), Uygarlık Tarihi, Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fak. Yayını, Anadolu Üni. web-ofset, 3. baskı, Eskişehir, Kasım 2008.

Steele, Laura D., "Women and gender in Babylonia",The Babylonıan World, Edited by; Gwendolyn Leick, First published 2007 by Routledge2Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RNSimultaneously published in the USA and Canada by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY10016 (15) (PDF) Women and gender in Babylonia. Available from: https://www.researchgate.net/publication/279178939_Women_and_gender_in_ Babylonia [May 06 2020].

Şahin, Hasan Ali, Kaya Hasdemir, Hülya, "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat Ve Mal Paylaşımı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 38, Yıl: 2015/1, ss.143-156, 2015.

Topçuoğlu, Hamide, "Eski İsrail Hukukunun menşei, hususiyetleri ve Hamurabi kanunu ile olan münasebetleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 5, sayı 1-4,ss.284-322, Ankara 1948.

Toptaş, Koray. Akadca Çivi Yazılı Belgelerde Çeyiz, Belleten, Cilt: LXXXIII, Sayı: 297, Ağustos 2019, pp.407-427,2019.

Tosun, Mebrure, Yalvaç, Kadriye. Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, 3.baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.

Yalvaç, Kadriye. Eski Babil'de Kız Evladın Miras Meselesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1-2 (1965),ss.31-36,1965.

Yaşarbaş, Vecihi Enver, Eski çağ Tarihi ve Medeniyetleri, Erzurum, Bakanlar Matbaacılık ltd.şti. 1998.

Yılmaz, Cuma Ali, Yılmaz Hacer, Hammurabi, Urnammu ve Hitit kanunlarında "Kadın" üzerine Mukayeseli bir Bakış, Rıfat Özdemir'e Armağan, Editörler: Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik, 1.baskı, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2018.

Vincent, George E., “The Laws of Hammurabi”, American Journal of Sociology, Vol. 9, No. 6 (May, 1904), pp. 737-754, Published by: The University of Chicago Press Stable URL: https://www.jstor.org/stable/2762088 Accessed: 08-05-2020 10:07 UTC.

Weidner, Ernst, “Dünyanın En Eski Kanunnameleri (Eski Şarkta Yeni Buluntular)”, Çev. Hasan Sevimcan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Yıl 1950 Cilt 7 Sayı 1-2,1950.

http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/magna-carta/hamurabi.Htm (Erişim tarihi, 06. 05. 2020)

http://www.sonbaski.com/yenisite/anayasa.1htm’’ Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Yasalar Ve Anayasa’’(Erişim tarihi, 07.06.2007)

Bölüm 90

TURİZM ENDÜSTRİSİNDE İŞ YAŞAMININ KALİTESİ VE İŞ YAŞAM DENGESİ

Hakan ATAY[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, hakanatay@gmail.com; hatay@adu.edu.tr

Giriş

İş-yaşam dengesi çok boyutlu ve kuramsal açıdan pek çok kavramı içinde barındıran bir konudur. Sanayileşme, ekonomik gelişmeler, gelir düzeyindeki artışlar, cinsiyet eşitliği, feminizm, siyasi kararlar ve yasalar, sendikal ilişkiler, boş zaman ve rekreasyon, ailevi ilişkiler, insan psikolojisi ve öznel iyi oluş gibi pek çok konu ile iç içedir. Ayrıca coğrafi konum ve ülke gelenekleri gibi faktörler konunun algılanmasında farklılıklar yaratabilmektedir. Ayrıca kavram sadece iş yaşamı, yönetimsel uygulamalar ve kuramlarla sınırlı değildir. Günlük yaşam dergileri, magazin programları ve genel medyada da dikkat çeken bir konudur.

İş yaşam dengesi temelde işgörenin iş yaşamı ile iş dışındaki yaşamı arasında kontrolü elinde tutabilmesi ile ilgilidir. Bu iki farklı yaşam alanını birbirlerini olumsuz etkilemeyecekleri bir dengengede sürdürebilirse iş yaşam dengesi kurulmuş olur. Diğer yandan bu dengenin sağlanması iş yaşamındaki değişmelere bağlı olarak sürekli değişkenlik gösteren bir konudur. Gün geçtikçe toplum yapıları farklılaşmaktadır. Buna paralel olarak da kadın ve erkek ilişkileri farklılaşmaktadır. Kültürel değişimler, yeni uygulamalar, teknolojik değişimler beraberinde yeni cinsiyet rolleri ve çok yönlü ilişkiler ağı yaratmaktadır. Firmaların işgörenlerden beklentilerinin artması, çalışanlar arasındaki rekabet ve geneleksel aile yapılarının değişmesiyle beraber iş yaşamı ve özel yaşam arasındaki sınırlar gittikçe bulanıklaşmaktadır. İş yaşamı ve özel yaşam ayrı alanlar olmaktan çıkmaya başlamıştır. Burada teknolojinin de büyük bir etkisi vardır. Akıllı telefonlar, taşınabilir bilgisayarlar ve kablosuz internet sayesinde profesyonel çalışanlar haftasonları veya tatil zamanlarında da çalışabilmektedirler. Hatta metroda, aile evlerinde, kafelerde ve bazen çocuk parklarında iş görebilmektedirler. Belki de çalışanların istediği, teknoloji vasıtasıyla iş yükleri ve programları üzerinde daha fazla özerkliğe ve kontrole sahip olmaktır. Ancak realite iş yaşam dengesinin istikrarsızlaşması gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Çalışanların iş yaşamındaki rolleri ile iş dışındaki rolleri her iki alandaki farklı koşullardan dolayı bazen çatışmalar doğurabilmektedir. İş-yaşam dengesindeki olumsuz rol dengesi, çalışanın olumlu deneyimler elde etmede ve yaşam doyumu sağlamasında sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu noktada arzu edilen bireyin enerjisini bu alanlar arasında eşit dağıtmasıdır. Ancak bireyler iş yaşamı ve aile yaşamı arasındaki dengeyi bazen negatif bazen de pozitif olarak dengeleyebilmektedirler. Pozitif dengelemede, birey işe eşit derecede yüksek katılım, dikkat, zaman ve bağlılık gösterir. Negatif dengelemede ise eşit derecede düşük katılım, zaman, dikkat ve bağlılık seviyesi göstermektedir. Bunun sonucunda yüksek veya düşük memnuniyet düzeyleri ortaya çıkmaktadır. İş-yaşam dengesinin negatife dönmesinde çoğu zaman işgörenin iş yoğunluğundan dolayı ailesine ve çocuklarına yeteri kadar zaman ayıramaması etkili olmaktadır. Böyle

durumlarda aile dostu programlar çalışanın işe geri dönmesini sağlamada etkili olmaktadır. Genellikle iş rolüyle aile rolünden daha fazla ilgilenen bir çalışana sahip olmak zordur. Bu noktada işin anlamı veya iş yaşamının kalitesi gibi faktörler pozitif dengeleme sağlamada olumlu çıktılar alınmasını sağlayabilir.

İş-yaşam dengesi turizm endüstrisinde iş stresi, işten ayrılma niyeti ve tükenmişlik gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Özellikle üzerinde durulan konu iş stresinin iş-aile çatışması üzerine olan etkisidir. İşten ayrılma kararı gibi hayati kararların alınmasında iş karakteristiği büyük öneme sahip olmaktadır. Buradan hareketle genel anlamda işgücü devir oranı da iş-yaşam dengesi ile ilişkili bir diğer kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında çalışma saatleri ve iş yoğunluğu, iş piyasasında artan rekabet baskısı, genç yöneticiler arasında iş ve aile ile ilgili değerlerin değişim göstermesi, gittikçe daha fazla kadının artan kariyer yönelimi iş yaşam dengesi tartışmasındaki kilit konular arasındadır.

İş yaşam dengesinin bir diğer önemli boyutu ise iş içindeki ve iş dışındaki aktiviteler üzerinde esneklik sağlama olanağıdır. Ayrıca çalışma yaşamında kontrolün işgörenin kendi elinde olmasıyla ilgilidir. Özellikle turizm endüstrisinde olduğu gibi işgörenlerin uzun süre çalıştığı ve karmaşık görevleri yerine getirdiği zorlu iş ortamlarında bu konu daha da önem kazanmaktadır. Birey işinde ve iş dışındaki rolleri arasında sosyal ve bireysel bir esneklik sağlayabilirse iş yaşam dengesini daha sağlıklı kurabilmektedir. Ancak örgütsel gerçekliğe bakıldığında çalışma yaşamını ve iş yaşamını uzlaştırma veya entegre etme girişimleri genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu noktada işyerinde esnek çalışma saatleri uygulamasının yapılması da önemli bir tartışma konusu olarak ele alınabilir.

İş yaşamının kalitesi kavramını oluşturan boyutlara bakıldığında şu noktalar karşımıza çıkmaktadır: işin anlamı, işgörenin çalışma ortamına yönelik duygusal yanıtı, işin deneyimlenmesi aşamasında işgörenin pozitiften negatife doğru seyreden duygularının oranı, örgütsel kaynakların işgöreni memnun etme düzeyi, iş yaşamından doyum sağlama ve işe özgü öznel iyi oluş ve serbest öznel iyi oluş. Çalışanların öznel iyi oluşu da öncelikle işin anlamlı olmasına bağlıdır. Anlamlı iş çalışanların işlerinden gurur duymalarını sağlar. Ayrıca çalışanlara bir amaç duygusu kazandırır. Onlara statü, onur ve öz saygı kazandırır.

Her işgören tamamlanmış hissetmek ister. Bu da sedece iş yaşamı ile veya sadece özel yaşam ile sınırlandırılamayacak bir olgudur. Bu yüzden iyi bir iş en başta kişisel bir anlamlılık duygusu yaratmalıdır. Yaşamın en basit tanımı ne yaptığımızdır. Bu durumda yaptığımız iş de yaşamın doğrudan bir tezahürü olmaktadır. İstesek de istemesek de yaptığımız işte yaşam sevgimiz ortaya çıkar. Dolayısıyla iş-yaşam dengesinin sağlıklı kurulma-

sında işin anlamı kritik bir öneme sahiptir.

Diğer yandan çalışanın özel yaşamının kalitesi de yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Ancak bu öznel bir konudur. Bazı insanlar uyumludur ve gelişmeye açıktır. Karşılaştıkları sorunları çözecek enerjiye sahiptirler. İletişim kurmaya hazırdırlar ve bu yüzden takdir edilip saygı görürler. Aslında yaşam kalitesi nereye giderseniz gidin içinizde size eşlik eden bir şeydir. İş yaşam dengesi kapsamında ele alınacak olursa özel yaşamın kalitesi bireysel bir olgu olarak incelenmelidir. İnsanlar iyi bir yaşamı kendileri şekillendirirler. Yaşam kalitesi bu noktada çalışanın kendisini nasıl bildiği ve kabul ettiği ile de ilgilidir.

Bu çalışmada iş-yaşam dengesi ve onunla ilişkili olan kavramlar işin anlamı ve iş yaşamının kalitesi merkez alınarak ele alınmıştır. Betimsel bir analizle iş yaşamının kalitesindeki iyileştirmelerin ve işin anlamlı olmasının iş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti, yıkıcı iş stresi gibi olumsuz çıktılarla mücadelede nasıl yararlar sağlayabileceği tartışılmıştır. İş yaşamının kalitesi sıklıkla işgörenin öznel iyi oluşu ile beraber incelenmektedir. Bütün bu kavramlar iş-yaşam dengesinin anatomik yapısının belirleyen bileşenlerdir. Ayrıca ülkelerin genel ekonomik koşulları, kültür, gelenekler, rekabet, yönetim pratikleri, demografik değişimler ve iş yaşamını biçimlendiren siyasi kararlar, çalışan ilişkileri konunun anlaşılması için dikkate alınması gereken önemli unsurlardır. Daha dar kapsamda işletme değerleri, organizasyon yapısı, yeniliğe açıklık, örgüt kültürü ve iklimi de dikkate alınmalıdır.

Bütün bu unsurlar emek faktörünün ve hizmet kalitesinin kritik öneme sahip olduğu turizm endüstrisi açısından son derece büyük öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörünün genel karakteristiğinin düşük işgücü morali ve yüksek işgören devir hızı belirlemektedir. Dolayısıyla bu tür ülkelerde iş yaşam dengesi, iş yaşamının kalitesi gibi kavramlar yapısal sorunlarla birlikte ele alınmalıdır.

İş-Yaşam Dengesi Kavramı

İş yaşamı ve kişisel yaşam arasındaki dengede neyin öncelikli olduğu uzun yıllardır tartışılan bir konudur. İnsanların üretici ve tüketici olduğu sanayi devrimi öncesinde, iş yaşamı özel yaşamın bir parçasıydı. İlk kez ikinci dünya savaşından önce, 1930'lu yıllarda, Kellog şirketi çalışanların iş yaşam dengesini gözeten vardiya değişikliklerine giderek bu alanda ilk hassasiyetin gösterilmesinde öncü olmuştur (Küçükusta, 2007). 1980'ler ve 1990'larda örgütler iş yaşam programları geliştirmeye başlamışlardır. Başlangıçta bu programlar çocuklu çalışan kadınları ele almakta iken, günümüz iş yaşam programları daha az cinsiyet ayrımı içeren, sadece aileye değil, farklı alanları da kapsayan programlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kanter, 1977).

Bu konunun sağlıklı tartışılabilmesi için öncelikle yöneticilerin çalışanların iş dışına da rolleri olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. Ardından iş rolü ve yaşam rolü arasında uygun bir noktada sınır çizilebilir. Bu sınır adil çizildiği takdirde çalışanlar işletmeye yönelik güçlü bir bağlılık geliştirebilirler ve enerjileri ikiye katlanabilir (Friedman, 2001). Daha en başta iş-yaşam dengesi denildiğinde "denge" sözcüğü bile kavramın anlaşılmasında sanki bu yönde bir müdahale gerekliymiş gibi bir algı oluşturabilmektedir. Oysa iş dışı yaşam iş yaşamını besleyebilir ya da iş yaşamı iş dışındaki yaşamı besleyebilir veya pek çok yönden birbirlerini geliştirebilirler (Gambles, Lewis ve Rapoport, 2006). Günümüz bilgi toplumunda işgören yaratıcılığı çok önemlidir. Entelektüel sermaye olarak adlandırılan bu olguda en önemli özne işgörenlerin kafasının içindeki bilgidir (Lengnick-Hall, Lengnick-Hall, 2004). Bu bilginin açığa çıkması çalışanın sadece iş yaşamı değil her açıdan tatmin duyması ile mümkün olabilir. Bu noktada dengeleme kuramı kavramı dikkat çekicidir. Bu kurama göre eğer bir işgören iş yaşamı ve özel yaşam olarak belirlenen iki alandan birinde başarısız olursa diğer alana ağırlık verecektir (Chacko, 1983; Savcı, 1997, Greenhaus vd., 2003). Burada öncelikli hedef iş ve özel yaşam arasında en az çatışmanın olmasını sağlamaktır (Frone, 2003).

İş yaşam dengesi kavramı üç boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İş yaşamı, birey (işgören) ve özel (ailevi) yaşam olarak belirlenen bu boyutlarda birey dengeyi sağlayan unsur olarak görülmektedir (Aycan vd., 2007). Ancak unutulmaması gereken nokta bireyin iş yaşamı üzerinde sahip olduğu kontrol gücüdür. Bu güç doğrudan doğruya bireyin özel yaşamı üzerindeki kontrolünü etkilemektedir. Çalışan bireyin enerji ve zaman gibi insani kaynakları sınırsız olmadığı için sayısız rolleri gerçekleştirirken iş ve aile yaşamının dengesi bozulabilmektedir (Lawler vd., 2009). Bu dengenin bozulmasındaki başlıca etkenler ise küreselleşme ile artan rekabet ve işverenlerin maliyetleri düşürmek için çalışanlara daha fazla iş yaptırma gayretidir (Balaban, 2012). Bu açıdan iş yaşam dengesi kısaca örgütsel kaynakların ailevi talepleri karşıladığı, ailevi koşulların da örgütsel talepleri karşıladığı bir durum olarak tanımlanabilir (Voydanoff, 2005).

İş yaşam dengesi, bireyin hem ücretli çalıştığı işinde hem de ailevi sorumluluklarında maddi, duygusal ve davranışsal taleplerini dengeleme derecesi olarak tanımlanabilir. Eğer işin yarattığı talepler işgörenin iş dışındaki yaşamı ile ilgili olan sorumluluklarını yerine getirmesinde sorun yaratıyorsa, iki farklı rol arasında bir çelişki meydana gelmektedir (Sarker vd., 2012). Buradan yola çıkılarak aslında iş yaşam dengesinin bireyin iş yaşamı üzerinde kontrol sahibi olmasıyla; iş yaşamı dışındaki aktivitelerinde esnekliği, sosyalliği ve bireyselliği kapsamaktadır (Barnet, 2000). Bir diğer yaklaşıma göre iş yaşam dengesi iş ve iş dışındaki yaşam arasındaki çatışmanın en alt düzeyde olması için yapılan dengeleme işlemidir.

Böylece iki farklı alana ait ihtiyaçlar uyumlu hale getirilmektedir (Clark, 2000; Picher, 2008).

Genel olarak değerlendirildiğinde ise iş–yaşamı dengesi, çalışanın işine, kendisine ve ailesine olan sorumluluk görevlerini uyumlu bir şekilde gerçekleştirmesi olarak ifade edilebilir. Bireyler statüleri fark etmeksizin iş-yaşam dengesini sağlama çabası içerisindedirler. Özellikle turizm endüstrisi gibi hizmet endüstrilerinde ağırlaşan çalışma koşulları nedeniyle bu dengeyi sağlamak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır (Kapız, 2002).

İş-Yaşam Dengesini Etkileyen Faktörler

İş yaşam dengesini etkileyen faktörleri bireysel ve örgütsel faktörler olmak üzere iki boyutta incelemek mümkündür. Bireysel faktörlere yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, çocuk sahibi olmak gibi faktörler örnek gösterilebilir. Ayrıca bireyin beklenti ve istekleri, ilgi alanları da bazı duygusal faktörlere örnek olarak gösterilebilir. Bireyin kişilik yapısı da yaşamında işin ne derecede önem arz ettiğini belirleyen önemli bir etkendir. Örmeğin Y tipi bir işgören iş yaşam dengesinde özel yaşamına pozitif ayrımcılık yapmayı seçecektir (Kuru, 2014). Benzer şekilde bir kadın işgören de cinsiyet faktörünün ona yüklediği ev kadınlığı rolünden dolayı iş kadınlığı rolü ile bir çatışma yaşabilir. Bu yüzden, kadın çalışanların erkek çalışanlara nazaran daha çok problemler yaşadığı ve daha fazla oranda stres ile yüz yüze kaldıkları bir gerçektir (Kuzulu vd., 2013; Sennett, 2010; Simard, 2011). Ayrıca genç ve bekar çalışanlar iş yaşam dengesi kurmada ileri yaşlarda ve evli çalışanlara göre daha başarılıdırlar (Çarıkçı ve Çelikkol, 2009). Diğer yandan evli çalışanlara bekarlardan daha fazla örgütsel fırsat sunulmakta ve iş/aile dengesi ile ilgili taleplerine daha fazla özen gösterilmektedir (Waumsley vd., 2010). Günümüzün hızlı iletişim ortamında gittikçe daha fazla insan kariyeri ve ailesi arasında kaldığında ailesini seçmektedir (Hickey ve Casner-Lotto, 1998).

Örgütsel faktörlere bakıldığında örgütsel kaynakların dağıtılması, yönetim yapısı ve çalışma koşulları gibi etkenler karşımıza çıkmaktadır (Kıcır, 2015). Teknolojinin örgütsel hayatı etkilemesi ile uzaktan çalışma olanaklarının ortaya çıkması bu duruma örnek gösterilebilir (Kreiner vd., 2009; Demir, 2011). Ayrıca uzun çalışma saatleri, fazla mesai beklentisi, örgüt kültürü, örgütün sağladığı sosyal hizmetler, aile dostu politikalar da örgütsel faktörler arasındadır (Guest, 2002).

Bütün bu faktörler aslında bir bütün olarak işgören verimliliğini ve örgütsel verimliliği etkileyen temel unsurlardır.

İş-Yaşam Dengesi Uygulamaları

İş-yaşam dengesi sosyolojik ve kültürel boyutları olan bir kavramdır. Dolayısıyla bu alanda yapılan çalışmalar ve uygulamalar coğrafi ve kültü-

rel koşullardan etkilenebilmektedir (Crompton ve Lynonette, 2005). Örneğin Japonya'da yaşlı nüfusun çok olmasına bağlı olarak yaşlıların istihdamına yönelik bir dengeleme politikası güdülürken; Hindistan'da kadınların iş yaşamına aktif katılımına yönelik politikalar öncelik kazanmaktadır (Lewis vd., 2007). Yine benzer şekilde sanayileşmiş ülkelerde (İngiltere, Avustralya vb.) işverenlerin inisiyatif almaya yöneltildiği pratikler özendirilirken; nüfusun az, refahın yüksek olduğu ülkelerde (Hollanda, Danimarka, İsveç vb.) çalışanların iş yaşam dengesini sağlama güçlerini arttıracak yasal haklar üzerinde durulmaktadır (Todd, 2004).

Günümüzde iş yaşam dengesi uygulamaları rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen işletmeler açısından da bir farklılaşma unsuru olarak görülmektedir. Bu bağlamda işletmeler esnek çalışma saatleri, evden çalışma olanakları, sağlık olanakları gibi fırsatlar sunarak iş yaşam dengesini gündemlerine almışlardır. Çünkü iş yaşam dengesinin korunduğu işletmelerde çalışan motivasyonu yükselmektedir. Ayrıca işletmenin değeri de artmaktadır (Clutterbuck, 2003). Özellikle uzaktan çalışma olanaklarının sağlanması iş-aile dengesini kurmakta zorlanan kadın çalışanlar için kritik bir öneme sahiptir. Böylece kadınlar özel işlerine ve sosyal faaliyetlerine daha fazla zaman ayırabilmektedirler. Benzer bir şekilde iş yerinde kreş hizmeti sağlanması, yarı zamanlı çalışma olanakları da iş-yaşam dengesini sağlamada çok yardımcı olabilmektedir. Bu tür olanakları sağlayan işletmeler aile dostu işletmeler olarak itibar kazanmaktadırlar (Fiksenbaum, 2014). Ancak burada önemli olan unsur bu uygulamaların işgörenin yaşamını kolaylaştırmaya yönelik tasarlanmasıdır. Vardiyalı çalışma saatlerinin veya sıkıştırılmış çalışma haftalarının uyku düzensizliğine yol açtığı; ayrıca fazla iş yükünün ruhsal sağlığı olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (Hults ve Geurts, 2001; Liu vd., 2011). Bu bağlamda çalışanlara stres ile başa çıkma eğitimi verilmesi de yerinde bir uygulama olarak görülmektedir (Doğrul ve Tekeli, 2010).

İş-Yaşam Dengesi, Çalışma Yaşamının Kalitesi ve İşin Anlamı

Güncel iş yaşamı incelendiğinde, işletmelerin sosyal alanda meydana gelen değişimlerin getirdiği gereksinimlere ve gelişen teknolojiye uyum sağlamak zorunda kaldıkları görülmektedir. İşletmeler ayakta kalabilmek için çok çeşitli çalışmaları uygulamak zorundadırlar. Bu süreçte iş verimliliğinin artması için yapılan uygulamaların en başında yoğunlaştırılmış çalışma sistemleri gelmektedir. Çalışanlar, işyerindeki rollerinin haricinde de özel hayatlarında çok farklı rol ve statülere sahiptirler. Yoğun çalışma temposu, çalışanların fiziki ve ruhsal olarak zorlanmalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple çalışanların iş yaşamı ve özel yaşamlarındaki sorumlulukları bazı noktalarda kesişmekte ve iş yaşamı ve özel yaşam arasındaki hassas denge bozulmaktadır. İşveren tarafından oluşturulan bu olumsuz çalışma ortamı sonucunda kişilerin işe olan motivasyonlarının arttırılması

gerekliliği de günümüzde iş-yaşam kalitesinin korunması açısından önem kazanmıştır (Akın vd., 2017). Bu dengeyi başarılı bir şekilde sağlayan işletmeler bunun sonucu olarak çalışan stresini azaltmayı başarmakta, sağlık harcamalarının çalışana ve işletmelere maliyetini minimize etmekte, örgüt ve kurumların karlarını arttırmaktadır (Thulasimani vd., 2010).

Vardiyalı sistemde çalışma, yaşanan rol belirsizlikleri ve rol çatışmaları, daha yüksek ücret beklentisinin olması, iş sağlığı ve güvenliği açısından yaşanan sıkıntılar ve çalışma saatlerinde yaşanan düzensizlikler gibi faktörler çalışanları olumsuz yönde etkilemektedir (Kılıç ve Sakallı, 2013). Çalışanların, iş-yaşam dengesinin bozulması ile birlikte, iş kazası risklerinin artması, sağlıklarının bozulması ve sosyal yaşama daha az zaman ayırmaları gibi durumlar ortaya çıkmış, bu durumlardan dolayı bazı işverenler firmalarında iş-yaşam dengesini kurmak için çaba göstermeye başlamışlardır (Wirtz vd., 2011). İş aile çatışmasının varlığı, kötü evlilik uyumu ile sonuçlanabilmektedir (Blood ve Wolfe, 1960). Üstelik klasik doğrusal kariyer yönetimi pratikleri günümüz çalışanlarının beklentilerini karşılamamaktadır. Çalışanlar kendirleri için anlamlı olan işleri sürdürmek istemektedirler (Arthur ve Rousseau, 1996, Feldman, 1989).

Turizm İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesi

Turizm sektörü en stresli çalışma ortamları ihtiva eden sektörler arasında en üst sıralarda yer almaktadır (Pavesic ve Brymer, 1990; Lin, Wong ve Ho, 2015). Çünkü turizm çalışanları diğer sektör çalışanlarına göre işlerinin doğası gereği hafta sonlarında, tatillerde ve özel günlerde daha fazla çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu durum sosyal hayatlarını kısıtlamakta ve daha fazla iş yaşam dengesizliği yaşamalarına kaynaklık etmektedir (Law, Pearce ve Woods, 1995; Tsaur, Liang ve Hsu, 2012; Wong ve Lin, 2007). Ancak iş yaşam tatmini, iş yaşamının kalitesi ve işin anlamı gibi işgörenin iş ile sosyal yaşamı arasındaki bağlantıyı tanımlamaya yarayacak konulara ilişkin çalışmaların, örgüt psikolojisi ile ilgili olan diğer kavramlara göre görece sınırlı olduğu görülmektedir. Lin (2013-2014), uzun süreli çalışmanın ve işe daha fazla ağırlık vermenin otel çalışanları üzerinde tükenmişliği arttırdığını saptamıştır. Bunun engellenmesi için özel yaşama da alan verilmesi gerektiği ayrıca sosyal desteğin tükenmişliği önlemeye yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Aksi takdirde çalışanların yaşam kalitesi düşmektedir. Burada amaçlanması gereken nokta iş yaşam dengesi çatışmasını en aza indirerek işgörenin işlevselliğini arttırmak olmalıdır (Ruizalba, Bermúdez-González, Rodríguez-Molina ve Blanca, 2014). Bu bağlamda turizm işletme yöneticilerine çalışanlara ücretli izin sağlanması ve sağlık ve bakım desteği verilmesi yönünde işe yönelik memnuniyeti arttırıcı öneriler sunulmaktadır (Enz ve Siguaw, 2000). Bununla birlikte her çalışanın farklı beklentileri, farklı iş ve aile rolleri vardır. Dolayısıyla turizm işletme yöneticileri çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için bireye özgü eylem

planları tasarlamaya özen göstermelidirler. Bununla birlikte aile dostu bir örgüt iklimi oluşturmak turizm işletmeleri açısından zaman alıcı ve maliyetli olsa da uzun vadede kuruma yararlı olacaktır (Zhao, 2016). Sözgelimi iş yaşam dengesi yüksek olan restoran çalışanları daha fazla iş tatminine sahip oldukları gibi daha düşük işten ayrılma niyeti göstermektedirler (Erdem, Unur, Şeker ve Kınıklı, 2019).

Turizm endüstrisi kendine özgü dinamikleri nedeniyle diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Çalışanların duygusal zekaları veya kendi kişisel çabaları iş yaşam dengesinin sağlanmasında bazen etkili olmamaktadır (Genç, Genç ve Gümüş, 2016). Bu noktada iş yaşam dengesinin olumlu bir şekilde kurulması daha çok yöneticilerin ele alması gereken bir pratik olarak değerlendirilmelidir. Diğer yandan turizm girişimcileri açısından bakıldığında da girişimciliği bir yaşam tarzı olarak benimsemiş olan kişilerin iş yaşamı ve özel yaşamı arasında bir ayrım olmadığı görülmektedir. Onlar için işletmecilik bir yaşam tarzıdır, bir iş değildir (Sun, Xu, Köseoğlu ve Okumuş, 2020).

Sonuç

İş yaşam dengesi insanların gittikçe bireyselleştiği ve rollerin çeşitlendiği günümüz iş dünyasında önemi artan bir konudur. Kavram kısaca bireyin iş hayatı ve özel hayatı arasında olumlu bir dengeleme kurmasıyla ilgilidir. Kavramı önemli kılan nokta bu iki alandan birinde mutsuz olan bireyin diğer alana daha fazla önem verecek olmasındandır. Pragmatist yöneticiler bu noktada dengenin iş yaşamına ağırlık verecek şekilde kurulmasını arzu etseler de özel hayatında sorun yaşayan bireylerin uzun vadede daha ciddi sorunlarla karşılaşabileceklerini de unutmamaları gerekir.

İş yaşam dengesi politik, kültürel ve sosyolojik bağlamları olan bir konudur. Bu alanda yapılan uygulamalar ülkelerin ekonomik ve kültürel şartlarından etkilenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde daha kapsayıcı ve nüfusun çoğunluğunu ilgilendiren politikalar ele alınırken, gelişmiş ülkelerde daha bireysel politikalar gündeme gelmektedir.

Turizm işletmelerinde de diğer sektörlerde olduğu gibi çalışanın iş rolü ile yaşam rolü arasında bir denge kurulması yönündeki çabalar bireyde zihinsel bir baskı yaratmaktadır ve sonuç olarak birey kendine ayırabileceği zamanın sağlayacağı sosyallik, canlılık fırsatlarından yararlanamayacaktır. Bu durum işgören verimliliğini düşürebilmekte ve bazı olumsuz çıktılara neden olmaktadır. Emek yoğun niteliğiyle kendini gösteren turizm endüstrisinde, çalışanların müşterilerle yüz yüze ve duygusal emek sarfiyatı gerektiren bir iş ilişkisi içinde olmaları işin ağırlığını arttırmakta ve gerginliklere neden olabilmektedir. Bunun sonucunda, iş stresi, tükenmişlik, düşük moral ve iş tatmini, zayıf duygusal bağlılık gibi çıktılar meydana gelmektedir. Bu gibi olumsuzluklar iş yaşam dengesinin yaşam rolüne yö-

nelik bir denge sağlanmasında kritik sorunlar yaratabilmektedir. Turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin olumlu duygulara sahip olmaları ve müşterilere karşı iyi davranışlar göstermeleri müşterilerin sadakatini arttıracak ve daha yüksek bir memnuniyet düzeyi sağlayacaktır. Ancak öngörülemeyen uzun çalışma saatleri, değişken mesai süreleri, ağır iş yükleri gibi unsurlar düşük işgören moraline beraberinde de iş yaşam dengesizliğine yol açabilmektedir. Dolayısıyla turizm işletme yöneticilerin bu bağlamda çalışanlara daha fazla destek olmaları ve aile yaşamını destekleyici bir iş ortamı ve örgüt kültürü kurmaya özen göstermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

Akın, A., Ulukök, E., Arar, T. (2017). İş-Yaşam Dengesi: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Yönelik Teorik Bir İnceleme. *AKÜ İİBF Dergisi*, 19 (1), pp: 113-124.

Arthur, M.B., Rousseau, D.M. (1996). *The Boundaryless Career: A New Employment Principle for a New Organizational Era*. Oxford University Press, New York.

Aycan, Z., Eskin, M., Yavuz, S. (2007). *Hayat Dengesi*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Barnet, R. C., Gareis, K. C. (2000). Reduced-Hours Job-Role Quality and Life Satisfaction among Married Women Physicians with Children. Psychology of Women Quarterly, 24 (4), pp: 358-364.

Blood, R. O., Wolfe, D. M. (1960). *Husbands and Wives: the dynamics of married living*. Glencoe, Illionis: The Free Press.

Chacko, T. I. (1983). Job and life satisfactions: A causal analysis of their relationships. *Academy of Management Journal, 26* (1), pp: 163-169.

Clark, S. C. (2000). Work/family Border Therory: A New Theory of Work/ Family Balance. *Human Relations*, 53 (6), pp: 747-770.

Clutterbuck, D. (2003). *Managing Work-life Balance: A Guide for HR in Achieving Organisational and Individual Change*. London: CIPD Publishing. Crampton.

Crompton, R., Lynotte, C. (2006) Work-life 'balance' in Europe. Acta Sociologia, 49 (4), pp: 379-393.

Çarıkçı, İ. H., Çelikkol, Ö. (2009). İş – Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 9, pp: 153-170.

Demir, M. (2011). İşgörenlerin Çalışma Yaşamı Kalitesi Algılamalarının İşte Kalma Niyeti ve İşe Devamsızlık ile İlişkisi. Ege Akademik Bakış, 11 (3), pp: 453-464.

Doğrul, B. Ş., Tekeli, S. (2010). İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 2 (2), pp: 11-18.

Enz, C. A., Siguaw, J. A. (2000). Best practices in human resources. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41 (1), pp: 48-61.

Erdem, A, Unur, K., Şeker, F., Kınıklı, M. A. (2019). Restoran Çalışanlarının İş Yaşam Denge Düzeylerine Göre İş Tatmini ve İş Yaşam Denge Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*. 3 (3), pp: 709-724.

Fiksenbaum, L. M. (2014). Supportive work–family environments: implications for work–family conflict and well being. *The International Journal of Human Resource*, 25 (5), pp: 653-672.

Friedman, O., Christensen, P., Degroot, J. (2001). "İş ve Yaşam", Harvard Business Review, *İş ve Yaşam Dengesi*, Mess Yayınları, İstanbul.

Frone, M. R. (2003). *Work-family balance. In J. Quick, & L. Tetrick (Eds.), Handbook of occupational health psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

Greenhaus, J. H., Collins, K. M., Shaw, J. D. (2003). The relation between work–family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 63 (3) pp: 510-531.

Genç, S. G., Genç, V., Gümüş, M. (2016). Otel İşletmelerinde Duygusal Zekanın İş Stresi ve İş Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 6 (2/1), pp: 97-112.

Guest, D. E. (2002). Perspectives on the study of work-life balance. *Social Science Information*, 41(2), pp: 255-279.

Hickey, J. V., Casner-Lotto, J. (1998). How to get true employee participation. *Training and Development*, 52 (2), pp: 58-61.

Hults, M., Geurts, S. (2001). Associations between overtime and psychological health in high and low reward jobs. *Work & Stress*, 15 (3), pp: 227-240.

Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the Corporation*. Basic Book, New York.

Kapız, S. (2002). *Sosyal Değişim Sürecinde İş-Aile Yaşamı Etkileşimi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuzeylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıcır, B. (2015). *Evden çalışmanın iş-yaşam dengesine etkisi: Çevirmenler üzerinde bir araştırma*, Yayınlanmış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, R., Özafşarlıoğlu Sakallı, S. (2013). Örgütlerde Stres Kaynaklarının Çalışanların İş-Aile Çatışması Üzerine Etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), pp: 208-237.

Kuru, İ. (2014). *Y Kuşağı ve İş-Yaşam Dengesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuzulu, E., Kurtuldu, S., Vural Özkan, G. (2013). İş Yaşam Dengesi ile Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Sakarya İktisat Dergisi, 2 (1), pp: 88-127.

Küçükusta, D. (2007). *Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerine Etkisi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kreiner, G. E., Hollense, E. C., Sheep, M. L. (2009). Blancing Borders and Bridges, Negotıatıng Thework-Home Interface Vıa Boundary Work Tactıcs. *Academy of Management Journal*, 52 (4), pp: 704-730.

Law, J., Pearce, P. L., Woods, B.A. (1995). Stress and coping in tourist attraction employees. *Tourism Management*, 16 (4), pp: 277-284.

Lawler, M. K., Robertson, J., Hankins, K. (2009). *Balancing Family and Work. Oklahoma Cooperative Extraction Service*, T-2233. Oklahoma State University.

Lengnick, H., Mark, L. Cynthia, A. (2004). *Bilgi Ekonomisinde İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Dışbank Kitapları.

Lewis, S., Gambles, R., Rapoport, R. (2007). The constraints of a 'work–life balance' approach: an international perspective, *The International Journal of Human Resource Management*, 18 (3), pp: 360-373.

Liu, H., Wang, Q., Keesler, V., Schneider, B. (2011). Non-Standart Work Schedules, Work-Family Conflict and Parental Well-Being: A Comprasion of Married and Cohabiting Unions. *Social Science Research*, 40 (2), pp: 473-484.

Lin, Y. S., Huang, W. S., Yang, C. T., Chiang, M. J. (2014). Work-Leisure Conflict and Its Associations with Well-Being: The Roles of Social Support, Leisure Participation and Job Burnout. *Tourism Management*, 45, pp: 244-252.

Lin, J. H., Wong, J. Y., Ho, C. H. (2013). Promoting Frontline Employees' Quality of Life: Leisure Benefit Systems and Work-to-Leisure Conflicts. *Tourism Management*, 36, pp:178-187.

Pavesic, D. V., Brymer, R. A. (1990). Job satisfaction: what's happening to young managers?". *Cornell Hospitality Quarterly*, 30 (1), pp: 90-96.

Picher, F. (2008). Determinants of Work Life Balance: Shortcoming in the Contemporary Measurement of WLB in Large Scale Surveys, *Social Indicators Research*, 93 (3), pp: 449-469.

Richenda, G., Lewis, S., Rapoport, R. (2006). *The Myth of Work-Life Balance: The Challenge of Our Time for Men, Women and Societies*, Chichester: J. Wiley.

Ruizalba, J. L., Bermúdez-González, G., Rodríguez-Molina, M.A., Blanca, M. J. (2014). Internalmarket orientation: an empirical research in hotel sector. *International Journal of Hospitality Management*, 38, pp: 11-19.

Sarker, S., Xiao, X., Sarker, S., Ahuja, M. (2012). Managing Employees Use of Mobile Technologies to Minimize Work Life Balance Impacts. *MIS Quarterly Executive*, 11 (4), pp: 143-157.

Savcı, İ. (1999). Çalışma Yaşamı İle Çalışma Dışı Yaşam Alanlarının İlişkisi Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 (4), pp: 145-166.

Sun X., Xu, H., Köseoglu, M. A., Okumus, F. (2020). How do lifestyle hospitality and tourism entrepreneurs manage their work-life balance?. *International Journal of Hospitality Management*. 85, pp: 1-8.

Thulasimani, K. K., Duraisamy, M., Rathinasabapathi, S. S. (2010). A study on work life balance amongst managers of garment units in Tamilnadu State, India. *International Journal Of Human Sciences*, 7 (2), pp: 445-460.

Todd, S. (2004). *Improving work-life balance : what are other countries doing?*. Ottawa: Human Resources and Skills Development Canada, Labour Program, Canada.

Tsaur, S. H., Liang, Y. W., Hsu, H. J. (2012). A multidimensional measure of work-leisureconflict. *Leisure Sciences*, 34 (5), pp: 395-416.

Voydanoff, P. (2005). Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: a demands and resources approach. *Journal of Marriage and Family*, 67 (4), pp: 822-836.

Waumsley, J. A., Houston, D. M., Marks, G. (2010). What about Us? Measuring the Work-Life Balance of People Who Do Not Have Children. *Review of European Studies*, 2 (2), pp: 3-17.

Wirtz, A., Nachreiner, F., Rolfes, K. (2011). Working On Sundays–Effects On Safety, Health, and Work-Life Balance. *Chronobiology international*, 28 (4), pp: 361-370.

Wong, J. Y., Lin, J. H. (2007). The role of job control and job support in adjusting serviceemployee's work-to-leisure conflict. *Tourism Management*, 28 (3), pp: 726-735.

Zhao, X. (2016). Work-family studies in the tourism and hospitality contexts. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 28 (11), pp: 2422-2445.

Bölüm 91

BELARUS CUMHURİYETİ'NİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİ

Halit HAMZAOĞLU[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kars/Türkiye, e-mail: halithamzaoglu85@gmail.com

Giriş

Doğu Avrupa ülkesi olan Belarus Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu (RF) ve Avrupa Birliği (AB) arasında stratejik bir konuma sahiptir. Belarus'un sınır komşuları RF, Ukrayna, Polonya, Litvanya ve Letonya'dır. Belarus, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte, dünya siyasi haritasında bağımsız bir ülke olarak yer almıştır.

Belarus'un sahip olduğu stratejik konumu dış politika stratejisini önemli ölçüde etkilemiştir. Belarus'un doğu komşusu RF ile kültürel, siyasi ve tarihsel bağlamda birçok ortak noktası bulunmaktadır. Söz konusu ortak noktalar Belarus dış politikasının genel çizgisine, parametrelerine ve önceliklerine yön vermektedir. Aynı zamanda AB üyesi ülkelerle var olan sınırları komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi zaruri kılmaktadır. Bu çerçevede bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren çok yönlü bir dış politika faaliyetinin icra edilmesi oldukça önem taşımıştır.

Belarus'un bağımsızlığını elde etmesinin ardından AB ile ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ilişkiler iyimser bir çerçevede ilerleme kaydetmiştir. 1990'lı yıllarında ortalarında doğru Belarus- AB ilişkilerinde, stratejik ve jeopolitik muhtevaya sahip sorunlar meydana gelmiştir. Söz konusu sorunlar bağlamında ilişkilerdeki iyimser hava geçerliliğini yitirmiştir.

Belarus çok yönlü diplomasi perspektifinden hareket ederek, AB ile ekonomik ve sosyal ilişkileri daha çok arzu etmektedir. Stratejik odaklı ilişkiler ise Belarus'un RF ile geliştirdiği ilişkilerin gölgesinde kalmaktadır. Dolayısıyla, Belarus dış politika karar alıcıları RF ile ilişkileri daha fazla öncelemektedirler. AB, Belarus'un Doğu Avrupa'daki jeopolitik öneminin farkındadır. Bu nedenle çeşitli işbirliği mekanizmaları ile Belarus'la ilişkiler çerçevesi oluşturma stratejisi izlemektedir. Doğu Avrupa'nın dinamik ve çok boyutlu jeopolitik yapısı Belarus'un dış politika önceliklerini belirleyen temel faktördür.

Çalışmanın ilk bölümünde, Belarus dış politikasının temel gelişim istikameti ele alınmaktadır. İkinci bölümde çalışmamızın temel sorunsalı olan Belarus – AB ilişkilerinin boyutları ve içeriği incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Belarus'un da dâhil olduğu AB'nin Doğu Ortaklığı programının amaç ve hedefleri üzerinde durulmaktadır.

1. Bağımsızlık Sonrası Belarus Dış Politikasının Genel Görünümü

SSCB'nin dağılması Belarus açısından beklenmedik bir meydan okumaydı. Bu meydan okuma dış politikanın oluşturulmasına güçlü bir şe-

kilde yansımıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Belarus siyasi seçkinlerinin açık ve uzun vadeli bir dış politika konseptleri mevcut değildi. (Çakhor, 2012: 47) Belarus Cumhuriyeti gibi küçük bir ülke için dış politika, gerçek anlamda hayatta kalmasını ve gelişimini sağlayan önemli bir unsurdu. (Vlasov, 2009: 11)

1990'lı yıllarda Belarus'un uluslararası ilişkileri siyasi yönetim biçimi ve tarzına bağlı olarak iki aşamada gelişim göstermiştir. (Snapkovskiy, 2000:46) İlk aşama parlamenter cumhuriyetin var olduğu 1990-1994 yıllarını kapsamaktadır. İkinci aşama ise Temmuz 1994'te Belarus Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilen Aleksandr Lukaşenko'nun göreve gelmesiyle başlamıştır. (Snapkovskiy, 2000:46) 1991 yılının Aralık ayının son günlerinden itibaren, Belarus'un uluslararası tanınma süreci başlamıştır. Belarus'un bağımsızlığını tanıyan ve diplomatik ilişkiler tesis eden ilk ülkeler Ukrayna ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. 1992 yılı boyunca Belarus'un uluslararası tanınırlık süreci büyük ölçüde tamamlanmıştı. (Snapkovskiy, 2000: 46) 2000'li yıllara geldiğimizde Belarus 125'den fazla ülkeyle diplomatik ilişki kurmuştur. Günümüzde ise Belarus'un başkenti Minsk'te 43 ülkenin diplomatik temsilcilikleri ve 17 uluslararası organizasyon faaliyet göstermektedir. Bunun yanında 85 yabancı diplomatik misyonu akredite edilmiştir. (Belarus Dış İşleri Bakanlığı, 2020)

1994'te kabul edilen Belarus Cumhuriyeti Anayasa'sı dış politikada uluslararası hukukun evrensel olarak kabul gördüğü ilke ve normlar çerçevesinde hareket etme yükümlülüğü getirmekteydi. (Snapkovskiy,2000: 46) Dış politikanın temel ilkeleri Belarus Anayasası'nın XVIII. maddesinde kendine yer bulmuştur. Söz konusu madde dış politikada "devletlerin eşitliği, güç kullanılmasından kaçınmayı, sınırların dokunulmazlığı gibi uluslararası hukukun kabul görmüş olduğu ilke ve normları" açıklamaktadır. (Vlasov,2009:11)

Belarus, SSCB'nin dağılmasının ardından kendi topraklarını nükleer silahlardan gönüllü bir şekilde arındırmayı kabul eden ilk ülke olma özelliği taşımaktadır. (Vlasov,2009:11) Nükleer silahlardan imtina edilmesi ve bu sürecin oluşturduğu statü Belarus Anayasası'nda yer almaktadır. 1995'te gerçekleştirilen referandumda söz konusu statü Belarus halkı tarafından onaylanmıştır. (Vlasov, 2009:11) 1996 yılında Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'ne taraf olan Belarus Cumhuriyeti böylece nükleer silahlardan arındırılmış bir ülke konumuna gelmiştir. Belarus, Doğu Avrupa'nın nükleer silahlardan temizlenmesinin başlıca destekçilerinden olmuştur. Bu süreç Belarus'un uluslararası imajını olumlu yönde etkilemiştir. (Snapkovskiy, 2000:46)

Belarus Anayasa'sı uyarınca, Belarus Cumhurbaşkanı'na dış politikanın temel yönlerinin geliştirilmesi ve uygulaması rolü verildi. Böylelik-

le, Belarus Cumhurbaşkanı dış politika kararlarının hayata geçirilmesinin garantörü olmuştur. (Şadurskiy, 2011: 33) Lukaşenko'nun 1994'te göreve gelmesiyle birlikte, bağımsız Belarus'un siyasi tarihinde ve dış politikasında önemli bir aşama başlamıştır. (Snapkovskiy, 2000: 47)

Lukaşenko'nun göreve gelmesinin hemen ardından Dışişleri Bakanlığı tarafından "Belarus Cumhuriyeti'nin Dış Politikasının Temel Yönleri" belgesi hazırlanmıştır. (Şadurskiy, 2011:33) Belgede, Belarus'un çok düzeyli öncelikler ve ikili ilişkiler sistemi inşa ettiği belirtilmiştir. Belgede, RF ile ilişkiler Belarus dış politika stratejisinin temel önceliği olarak kabul edilmişti. Belarus dış politikasının bir diğer önceliği ise Ukrayna, Polonya ve Baltık Cumhuriyetleri ile eşit ölçekli ilişkilerin geliştirilmesiydi. (Şadurskiy, 2011:33)

1995'te "Belarus Cumhuriyeti'nin Uluslararası İlişkileri ve Dış Politika Konsepti" başlıklı bir belge daha hazırlanmıştır. Bu belgede dış politikanın jeopolitik istikametleri ve formülasyonları yer almaktaydı. Belge, birçok yönüyle daha önceki programın devamı niteliğindeydi. (Şadurskiy, 2011:33-34) 1996'da Belarus Dışişleri Bakanlığı gerçekçilik, pragmatizm ve ulusal çıkarların korunması ilkelerini önceleyen bir dış politika konsepti geliştirdi. (Şadurskiy, 2011: 34) Ancak, söz konusu konsept resmi bir dış politika doktrini olarak resmiyet kazanmamıştır.

Kronolojik bağlamda bağımsız Belarus dış politikasının oluşum ve gelişim dönemleri aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir: (Şadurskiy, 2011:32)

- 1991-1994 yıllarını kapsayan Belarus'un tam anlamıyla uluslararası tanınma süreci;

- Egemenlik ve çok yönlülük ilkelerine dayanan dış politikanın geliştirilmesi (1994-2000);

- Dış politikanın temelini oluşturan unsurların tamamlanma süreci (2001-2005).

1996'dan itibaren, Belarus dış politika yapıcıları RF ile ilişkilerin derinleşmesine güçlü bir şekilde odaklanmaya başlamışlardır. SSCB'nin dağılmasının ardından Belarus kamuoyunda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve RF ile ilişkiler bağlamında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. (Naumova, 2017: 7) Belarus, diğer Post-Sovyet ülkelerinden farklı olarak RF ile entegrasyon taraftarlarının güçlü bir pozisyona sahip olduğu ülkeydi. (Naumova,2017:7) Mamafih, ilişkilerin genel istikametine etki edebilecek birçok bağımlı ve bağımsız değişkenler söz konusuydu.

Belarus ve RF arasında entegrasyon girişimleri 90'lı yılların ortalarından itibaren her iki ülkenin kamuoyunda güçlü bir biçimde tartışılmaya

başlanmıştı. Dönemin RF Devlet Başkanı Boris Yeltsin söz konusu entegrasyonu SSCB'nin çöküşü nedeniyle "tarih önünde kendini kurtarma" bağlamında bir fırsat olarak görmekteydi. Belarus lideri Lukaşenko açısından ise tarihe ve Rus siyasetine geçmek için bir şanstı. (Naumova, 2017: 10) Dolayısıyla, her iki taraf entegrasyonla ilgili meydana çıkan durumu kendi lehine çevirmeyi öncelemekteydi.

8 Aralık 1999 tarihinde Lukaşenko ve Yeltsin Moskova'da Belarus ve RF arasında entegrasyon sürecini başlatan Birlik Devleti (*Soyuznoye Gosudarstvo*) antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşma sırasıyla 13 Aralık ve 14 Aralık 1999 tarihlerinde RF ve Belarus Cumhuriyeti Parlamento'larında onaylanmıştır. (Kozopolyanskaya, 2016: 90-91) 1999'dan başlayarak Birlik Devleti Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasına yönelik eylem programları sistemi oluşturulmuştur. (Kozopolyanskaya, 2016: 93)

Fakat genel anlamda Belarus yönetimi 2000'li yıllardan itibaren, RF siyasal hayatında yaşanan gelişmeler ışığında çok yönlü bir dış politika stratejisi uygulamaya önceledi. 2000'li yıllarda Belarus diplomasisinin yeni hedefi, özellikle Bağlantısızlar Hareketi, Afrika ve Güney Amerika ülkeleriyle ilişkileri yoğunlaştırarak Rusya'ya bağımlılığı azaltmaktı. (Çakhor, 2012: 49) Yeni politik ortamda Belarus yönetiminin önceliği RF ile var olan ekonomik ve askeri bağları muhafaza etmekti, fakat aynı zamanda ilişkilerini çeşitlendirerek bağımsızlığını güçlendirmekti. (Çakhor, 2012:49)

Resmi olarak, RF ile stratejik ilişkilerin geliştirilmesi Belarus dış politikasının öncelikli alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Ancak, ikili temaslarda tekrarlanan zorluklar gelişmelerin istikamet biçimini tahmin etmeyi çetrefilli kılmaktadır. (Çakhor, 2012: 49) Belarus yönetimi 2000'li yılların başlarından itibaren çok yönlü çözümler arayışı çerçevesinde, Asya ve Güney Amerika ülkelerinin dünya politikasında artan rolünü dikkate almıştır. Çin ve Venezüella ile gerçekleştirilen "stratejik ortaklık" anlaşmaları çok yönlü dış politika arayışlarının bir sonucuydu. (Çakhor, 2012:49)

Bütün bu gelişmelere rağmen, Belarus dış politikasının önceliği 1999'da RF ile imzalanan Birlik Devleti Antlaşması ve entegrasyonu çerçevesinde gelişim göstermeyi sürdürmüştür. Belarus ve RF arasında siyasi, hukuki, ekonomik, finansal ve gümrük konularında yakın işbirliği öncelikli hedefti. (Kuznetsova, 2011:5) Ekim 2007'de RF, Belarus ve Kazakistan tek bir gümrük alanının ve bu çerçevede Gümrük Birliği'nin oluşturulması konusunda karar almışlardır ve bu istikametteki eylem planını onaylamışlardır. (Vinokurov, 2017:26) Belarus – RF ilişkilerinin analizi dört aşamada değerlendirilebilir: (Rotman&Postalovskiy, 2013:40)

1) İlk aşama Belarus karar alıcıları açısından 'arayış' aşamasıdır.

1991-1995 yılları arasında gelişen bu süreçte Belarus'un uluslararası ilişkilerdeki konumunu belirlemek öncelikli bir hedefti;

2) 1995 sonrası Belarus'un temel önceliği 'Birlik Devleti'nin oluşumuna kadar RF ile yakınlaşma politikasının benimsenmesidir.'

3) Üçüncü aşama, 2006'da Rus seçkinlerin Belarus'un RF'na katılımını ülke statüsünde değil, altı bölge (*oblast*) şeklinde birleştirilmesi söylemlerinin yaygınlaşmasından itibaren başlamıştır. Bu aşama "ılımlı çatışma" dönemi olarak nitelendirilebilir.

4) 2010'dan itibaren ise ilişkilerde entegrasyon aşaması başlamıştır. Bu aşamada, ilişkilerde ekonomik odaklı yaklaşımın gündemi belirlediğini söylemek mümkündür.

Temmuz 2011 tarihinden itibaren RF, Belarus ve Kazakistan arasındaki Gümrük Birliği süreci tam anlamıyla hayata geçmeye başlamıştır. (Lapenko,2018:17) 1 Ocak 2015 tarihinde dünya jeopolitik haritasında RF, Belarus ve Kazakistan'ı bir araya getiren yeni bir devletlerarası bütünleşme örgütü olan Avrasya Ekonomik Birliği teşekkül etmiştir. (Krotov & Muntiyan, 2015:33) Belarus'un kurucu üyesi olduğu Avrasya Ekonomik Birliği BDT coğrafyasındaki en kapsamlı ve öngörülebilir bir entegrasyon modeli olma özelliği taşımaktadır.

Bağımsızlık sonrası RF ve BDT ülkeleri ile ilişkiler Belarus dış politikasının temel öncelik alanını oluşturmuştur. Mamafih, Lukaşenko yönetimi Çin, AB, Ukrayna ve Güney Amerika ülkeleriyle karşılıklı yarara dayalı bir pragmatik yaklaşım çerçevesinde ilişkiler inşa etmeyi de öncelemekteydi. Bu bağlamda özellikle Belarus'un komşusu AB ile ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

2. Belarus – AB İlişkileri

Bağımsızlığını elde etmesinin hemen ardından Belarus Cumhuriyeti'nin AB ile ilişkileri yapıcı bir çerçevede gelişim göstermiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Belarus- AB ilişkileri olumlu bir istikamette ilerlemekteydi. Avrupa kıtasının hemen hemen bütün ülkeleri Belarus'un bağımsızlığını tanımış ve diplomatik ilişkiler tesis etmişlerdir. (Rotman&Postalovskiy, 2013:41) Almanya ve İtalya gibi Avrupa'nın en büyük ekonomilerine sahip ülkeler, özellikle Çernobil felaketinin sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik Belarus'a maddi destek sağlamışlardır. (Rotman&Postalovskiy, 2013:41)

Belarus Cumhuriyeti bağımsızlığının ilk yıllarında, henüz kendi jeopolitik kalkınma istikametini oluşturmamıştı. Buna karşılık Avrupa ülkeleri, bu eski SSCB ülkesi üzerindeki etkisini ve kontrolünü tesis etmeyi hedeflemekteydi. (Rotman&Postalovskiy, 2013:41) Belarus geleneksel

olarak Doğu ve Batı arasında tampon ülke konumundaydı ve bu bağlamda Avrupa diplomasisi ülkeyi kendi tarafına çekmeyi öncelemekteydi. (Rotman&Postalovskiy, 2013:41-42) Belarus'un coğrafi konumu Avrupa'nın doğusu ve batısı arasında köprü rolünü icra etmesine olanak sağlamaktaydı. AB, 1992'den itibaren BDT ülkelerine yönelik TACIS (*Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States*) programı çerçevesinde Belarus'a 420 proje kapsamında 200 milyon avro kaynak ayırmıştır. (Abukovich, Bedritskiy&Solabuto, 2015:5)

1990'ların ilk yarısında Belarus yöneticileri, özellikle Avrupa Parlamentosu ve Avrupa ülkelerinin bazılarıyla ikili ilişkiler bağlamında aktif bir temas içerisindeydiler. (Tihomirov, 2012: 37) Ocak 1993'te Belarus, AB'nin genel tercihler sisteminden faydalanan ülkeler listesine dâhil edilmiştir. 1993'te Belarus ve AB arasında ortaklık anlaşmasının sonuçlandırılması konusunda müzakereler başlamıştır. (Vinogradova, 2010: 94)

Nisan 1994'te Belarus Cumhurbaşkanı Lukaşenko ve AB liderlerinin katılımıyla Strazburg'da zirve görüşmesi gerçekleştirildi. (Vinogradova, 2010:94) Zirvenin ana konusu taraflar arasında genel siyasi işbirliğinin durumu ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın hazırlanması olmuştur. (Vinogradova, 2010: 94) 6 Mart 1995 tarihinde Belarus ile AB, Ortaklık Anlaşması imzalamışlardır. Cumhurbaşkanı Lukaşenko'un Brüksel ziyareti sırasında imzalanan anlaşma Belarus ve AB arasındaki ilişkilerin aşağıdaki temel önceliklerini belirlemekteydi: (Vinogradova,2010:94-95)

- Taraflar arasında siyasi diyalog için kurumsal çerçevenin oluşturulması ve siyasi ilişkilerin gelişimine zemin hazırlanması;

- Karşılıklı fayda sağlayan ticari faaliyetlerin ve yatırımların yanı sıra taraflar arasındaki uyumlu ekonomik ilişkilerin teşvik edilmesi ve böylelikle istikrarlı ekonomik gelişmelerin desteklenmesi;

- Hukuki, ekonomik, sosyal, finansal, bilimsel, teknik ve kültürel işbirliği açısından sağlam bir temelin oluşturulması;

- Belarus'un demokrasiyi ve ekonomik kalkınmayı güçlendirme çabalarının desteklenmesi ve piyasa ekonomisine geçişinin tamamlanması.

Ancak, söz konusu anlaşmayı sadece Belarus ve sekiz AB üyesi ülke (Danimarka, İspanya, İrlanda, İsveç, Yunanistan, Avusturya ve İtalya) onaylamıştır. (Vinogradova, 2010: 95) 25 Mart 1996 tarihinde taraflar arasında Geçici Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. (Tihomirov, 2012: 37) Belarus, AB'nin aksine geçici anlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli bütün prosedürleri yerine getirmiştir. Bu nedenle anlaşma günümüz itibariyle geçerli değildir. (Vinogradova, 2010: 95) Genel anlamda, 1992-1997 yıllarını kapayan dönemde Belarus – AB ilişkilerinin temel içeriğini, karşılıklı fayda ilkesine dayalı formasyonların ve işbirliği yönlerinin araştırılması ve

geliştirilmesi oluşturmaktaydı. (Şadurskiy, 2003: 45)

1997 – 2007 yılları arasında Belarus ve AB ilişkilerinde siyasi diyalog sınırlı bir şekilde gelişim gösterdi. Aynı zamanda ilişkilerin yasal çerçevesi geliştirilemedi. (Rusakovich, 2012: 80) Bu sınırlı gelişime, Belarus'un jeopolitik tercihleri kadar AB'nin dış politikadaki tutarsızlığı neden olmaktaydı. Örneğin, Moldova ve Ukrayna'nın aksine, Belarus ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ve Geçici Ticaret Anlaşması 1997'de AB tarafından askıya alınmıştır. (Dostanko, 2004: 40) Bu bağlamda Belarus, AB ile ortaklık anlaşması çerçevesinde ilişkisi olmayan yegâne Avrupa ülkesidir. (Akinczyc, 2012:8)

2004'te AB komşu ülkelere yönelik refahı, istikrarı ve güvenliği güçlendirmeye amaçlayan Avrupa Komşuluk Politikasını ileri sürmüştür. Söz konusu politika AB sınırları boyunca komşu ülkelerle ilişkileri güçlendirmek açısından bir araç olmuştur. (Savenok, 2017: 59) Komşuluk Politikasının güney ve doğu olmak üzere iki istikameti vardır. Güneyde, Akdeniz kıyısında bulunan Afrika ülkeleriyle ve doğu yönünde ise Belarus, Ukrayna, Moldova ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ilgilidir. (Muslimov, 2007: 64)

Belarus'un AB Komşuluk Politikası çerçevesinde faaliyetleri sınırlı şekilde gelişim göstermiştir. Bu bağlamda Belarus, AB'nin bölgesel programlarına katılımı da sınırlı bir düzeyde seyir izlemiştir. (Anişenko&Yuriyeva, 2008: 2) AB Komşuluk Politikası programının bir üyesi olmasına rağmen, Belarus bu programın sunduğu bütün avantajları kullanamamaktadır. AB'ye göre, Belarus'un söz konusu programa tam bir ortak olarak katılımı "Avrupa değerlerine, temel demokratik ve ekonomik dönüşümler yoluyla yaklaşma isteğine" bağlıdır. (Predstavitelstvo Evropeyskogo Soyuza v Belarusi, 2010: 7) Bu noktada, AB'nin tutarsız bir perspektifle hareket ettiğini ve temel evrensel değerleri bir baskı mekanizması olarak değerlendirdiğini gözlemlemek mümkündür.

Belarus – AB ilişkilerini enerji jeopolitiği perspektifinden de ele alınma gereksinimi de ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda AB'nin enerji politikası istikametinde Belarus'un anahtar konuma değinmek zaruridir. Belarus, stratejik konumu dolayısıyla AB'nin enerji politikaları açısından transit öneme sahiptir. (Çhij, 2017: 75) Belarus, Batı Avrupa, RF ve Asya'yı birbirine bağlayan, doğal gaz ve petrol açısından stratejik boru hatlarının kesişme noktası olan Doğu Avrupa'da bulunmaktadır. (Energy Community, 2018: 2) AB ve RF arasındaki dinamik ve değişken enerji jeopolitiği çerçevesinde, Belarus bağımsızlık sonrası güvenilir bir transit ülkesi olarak kendini göstermektedir.

BDT ve AB'yi toplamda on ulaşım koridoru birbirilerine bağlamaktadır. Güney – kuzey ve doğu – batı hatları Belarus Cumhuriyeti topraklarından geçmektedir. (Pozdnyak, 2005: 28) 1996'dan itibaren, uluslararası

nitelik taşıyan Yamal – Avrupa enerji boru hattı Rus doğal gazını Belarus üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmaktadır. Uluslararası Yamal –Avrupa doğal gaz boru hattı, Belarus Cumhuriyetini Rus doğalgazının Avrupa'ya ulaşımında kilit transit ülke konumuna getirmiştir. (Mayorov, 2009: 31)

Belarus Cumhuriyeti topraklarından geçen petrol hatlarının toplam uzunluğu ise üç bir kilometrenin üzerindedir. Bu hatlar, Belarus'un ham petrol ithalatı bağlamında ve aynı zamanda Rus petrolünü Batı Avrupa'ya aktarmak açısından kullanılmaktadır. (Pozdnyak, 2005: 32) Petrol ithalatı ve transiti, geniş ölçekli Drujba hattı sistemi ve Surgut – Polotsk hattı desteklenmektedir. Drujba hattı, Belarus'un Polotski ve Mozyr rafinelerine ve aynı zamanda Litvanya Cumhuriyeti'nin Majeykskiy bölgesinde rafineye ham petrol sağlamaktadır. (Pozdnyak, 2005: 32) Genel anlamda, Belarus petrol boru hattı sistemi Rus petrolü için geçiş rotasını oluşturmaktadır. Drujba boru hattı, Belarus Cumhuriyeti'nin güneyinde bulunan Mozyr bölgesi istikametinde ilerlemekte ve burada kuzey-güney yönüne ayrılmaktadır. (Energy Community, 2018: 38) Kuzey yönü Belarus topraklarından Polonya ve Almanya'ya uzanmaktadır. Hattın güney yönü ise Ukrayna topraklarına doğru uzanmaktadır. (Energy Community, 2018: 38)

Belarus Cumhuriyeti topraklarından geçen yedi bin kilometrelik transit doğal gaz geçişini 'Beltransgaz' devlet konserni hayata geçirmektedir. (Manenok, 2003, Aktaran: Pozdnyak, 2005: 33) 'Beltransgaz' (Gazprom Transgaz Belarus) ve 'Beltopgaz' doğal gaz sektörünün başlıca oyuncularıdır. 'Belarusneft' üretim birliği ise Belarus'ta gaz üreten yegâne ana kuruluştur. (Energy Community, 2018: 31)

Belarus, AB'nin enerji güvenliği ve politikalarında çerçevesinde stratejik konumuyla önemli bir ortak olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle enerji Belarus- AB ilişkilerinde sorunsuz ve ön koşulsuz ilerleyen konularında başında gelmektedir.

Genel çerçevede Belarus, stratejik konum olarak AB ve RF arasında tampon bölge özelliği taşımaktadır. Bu nedenle hem AB, hem de RF açısından jeopolitik anlamda önemsenmektedir. Belarus kamuoyunda ise RF ile entegrasyonu olumlu değerlendirenler ağırlıktadır. 2011'de gerçekleştiren kamuoyu yoklamasında Belarusların %56'sı RF ile entegrasyona üstünlük verdiğini beyan etmiştir. (Radçuk, 2011: 93)

3. Belarus ve AB'nin Doğu Ortaklığı Programı

AB'nin Doğu Ortaklığı programı 2004'te başlatılan komşuluk politikasının devamı niteliğindeydi. Brüksel, başlangıçta Doğu Ortaklığı programına mesafeli yaklaşmaktaydı. Ancak 2008'de gelişen RF – Gürcistan krizi söz konusu yaklaşımı önemli ölçüde değiştirmiştir. (Zakhmann &Djuççi, 2009: 5)

Mayıs 2008'de Polonya ve İsveç'in inisiyatifi ve Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen AB "Doğu Ortaklığı" girişimi, Avrupa Komşuluk Politikasının Doğu boyutunu oluşturmaktaydı. Avrupa Komisyonu tarafından Aralık 2008'de "Doğu Ortaklığı" olarak isimlendirilen program 20 Mart 2009'da AB Konseyi'nde onaylanmıştır. 7 Mayıs 2009 yılında ise Prag'da Doğu Ortaklığı programının resmi açılış merasimi yapılmış ve söz konusu program faaliyete başlamıştır.

7 Mayıs 2009 tarihinde Belarus, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna Cumhuriyeti Devlet veya Hükümet Başkanları ve temsilcileri, Avrupa Birliği Temsilcileri ve Devlet veya Hükümet Başkanları ve üye devletlerin temsilcileri, Prag'da bir araya gelerek, Doğu Ortaklığı'nı oluşturarak, ilişkilerini başka bir seviyeye taşımış ve Ortak Bildiri kabul etmişlerdir. (Joint Declaration of Prague Summit, 2009)

Doğu Ortaklığı'na dâhil olan ülkelerin stratejik konumu ve enerji yolları açısından önemi AB'nin bu istikamette aktif bir dış politika sahip olmasını gerektirmiştir. Almanya, Fransa'nın güney istikametinde oluşturmaya çalıştığı Akdeniz Birliği projesine karşın Doğu Ortaklığını kullanmaktaydı.

2009'da gerçekleşen Prag zirvesinde, AB'nin Doğu Ortaklığı programına dâhil olan ülkelerle ilişkiler dört temel öncelik çerçevesinde şekillenmiştir: (Joint Declaration of Prague Summit, 2009)

- Demokrasi, yönetişim ve istikrarın tam anlamıyla şeffaflaştırılması (idari reformlar, yolsuzlukla mücadele, yönetici seçkinlerin eğitimi, sivil toplum kuruluşlarının gelişimi, özgür medya alanları);

- Ekonomik entegrasyon ve AB ekonomi politikalarıyla uyum, bu bağlamda serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması (ticari – ekonomi ilişkilerinin gelişimi ve söz konusu ilişkilerin AB yasalarına uyumlu hale getirilmesi);

- Enerji güvenliği meselesi (güvenilir ülke ve ortaklarla AB enerji politikalarına destek verilmesi)

- İnsanlar arasındaki iletişimin geliştirilmesi (Vize rejiminin liberalizasyonu ve eş zamanlı olarak yasadışı göçün karşısının alınması

AB, 2008'de yaşanan RF- Gürcistan krizi ve 2009'da gelişen RF – Ukrayna doğalgaz krizi bağlamında Rusya'nın bölge istikametindeki aktif dış politikasından memnun değildi ve bahsi geçen sorunlarda RF'na karşı Gürcistan ve Ukrayna'ya destek vermiştir. Bu bağlamda RF, AB'nin Doğu Ortaklığı programı aracılığıyla BDT coğrafyasında jeopolitik bir üstünlük kazanma teşebbüsünde olduğunu ileri sürmekteydi. (Sergunin, 2010: 207) AB ise Doğu Ortaklığı girişiminin hiçbir ülkeye yönelik olmadığı savun-

maktaydı. AB'ye göre " Doğu Ortaklığı programı bölge ülkeleri açısından faydalı ve yapıcı bir platformdu." AB, ortaklarından "AB veya diğer ülkeler" tarzında bir seçim yapmasını istememektedir. (Mifi o Vostochnom Partnerstve, 2017: 2)

Belarus, Doğu Ortaklığı programına katılan diğer ülkelerden farklı bir şekilde AB'nin bu girişimine başından itibaren mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu noktada RF'nin, Belarus üzerindeki siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini göz ardı edilmemelidir. RF, Doğu Ortaklığı Programı'nın ekonomik veya kurumsal odakla değil, jeopolitik argümanlar ve motivasyonlarla hareket eden bir yapılanma olduğunu ileri sürmekteydi.

Mamafih, Doğu Ortaklığı programının ilan edilmesinin ardından söylemsel düzeyde Belarus iyimser bir tutum sergilemiştir. Söz konusu iyimserlik Doğu Ortaklığı programının içerdiği politik ve ekonomik etkenlerden kaynaklanmaktaydı. (Zakhmann &Djuççi, 2009: 5) Belarus, diğer katılımcı ülkeler gibi Doğu Ortaklığı programının önemini vurgulamıştı. Belarus, bu programı pragmatik bir etkileşim aracı olarak algılamaktaydı. Tarafların birbirilerini iyi tanınması ve güven inşa etmenin temeli olan işbirliği deneyiminin kazanılması bağlamında programın önemi belirtilmekteydi. (Eremina, 2019)

Ancak bütün bu olumlu perspektiflerin yanında, Doğu Ortaklığı programı çerçevesinde Belarus-AB ilişkileri tam olarak dinamik bir çerçeveye oturmamıştır. Böylelikle, Doğu Ortaklığı himayesinde düzenlenen çeşitli projelerin uygulanması bağlamında AB, başlangıçtan günümüze kadar Belarus dışındaki katılımcı ülkelerle işbirliği zemini oluşturabilmiştir.

Belarus'un AB ile RF arasında seçim yapmak istememesi, işbirliği zemininin oluşmamasının temel sebebidir. (Eremina, 2019) Belarus, Doğu Ortaklığı programı çerçevesinde AB ile ilişkilerinde açık bir stratejiye sahiptir. Belarus'un söz konusu stratejiye bağlı kalması, AB'nin Post-Sovyet coğrafyasında varlığını derinleştirmesine olanak sağlamamaktadır. (Eremina, 2019) Belarus, Doğu Ortaklığı programının ilan edilmesinden itibaren dengeli bir tutum sergilemektedir. Söz konusu denge, Belarus ve AB arasında derinleştirilmiş işbirliği gereksinimini öngörmemektedir. Belarus, AB ile karşılıklı ilgiye sebep olan konularda eşit diyalog ilkesi doğrultusunda işbirliği arzulamaktadır. (Eremina, 2019)

Sonuç

1991'te SSCB'nin dağılmasının ardından ulusal bağımsızlığını ilan eden Belarus Cumhuriyeti, dış dünya ile ilişkilerini uluslararası tanınırlık perspektifinden düzenlemiştir. 1992'te söz konusu uluslararası tanınırlık büyük ölçüde sağlanmıştır. 1992'ten sonra Belarus dış politikası çok yönlü ve pragmatik eğilimli bir perspektifle gelişim göstermiştir.

Belarus dış politikasının temel önceliği tarihsel ve kültürel bağlar çerçevesinde etkileşimde olduğu BDT coğrafyasıyla ileri düzeyli politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerinin kapsama alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Çin, Afrika ve Güney Amerika ülkeleriyle pragmatik düzeyli ilişkiler kurmuştur.

Genel anlamda bağımsızlık sonrası Belarus'un dış politika seçeneklerinde RF ile ilişkiler belirleyicilik oluşturmuştur. 1999'dan itibaren Birlik Devleti formülasyonu çerçevesinde RF ile süreklilik arz eden bir ilişkiler bütünü inşa edilmiştir.

Belarus, AB ile ilişkilerini pragmatik ve rasyonel ilkeler doğrultusunda belirlemiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında AB ile çok yönlü bir diplomasi oluşturan Belarus, daha sonraları RF öncelikli dış politika stratejisi çerçevesinde hareket etmiştir. Belarus, Avrupa kıtasında bulunmasına rağmen AB ile ortaklık anlaşması çerçevesinde ilişkisi olmayan tek ülke konumundadır.

AB ile inişli çıkışlı ilişkilere sahip olan Belarus, enerji jeopolitiğinde ise anahtar konumdadır. Rus enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyan boru hatlarının önemli bir kısmı Belarus Cumhuriyeti topraklarından geçmektedir. Bu bakımdan Belarus, AB'nin enerji güvenliği açısından stratejik önem arz etmektedir.

2009'dan itibaren, Belarus-AB ilişkileri Doğu Ortaklığı programı çerçevesinde gelişim göstermiştir. Belarus, AB'nin Doğu Ortaklığı girişimine pragmatik bir yaklaşım sergilemiştir. Doğu Ortaklığının jeopolitik içeriğinden ziyade, işbirliği mekanizmalarına odaklanmıştır.

Kaynakça

Abukovich, Y. Bedritskiy, E. & Solabuto, D. (2015). "Sovremennoe Sostayanie i Perspektivi Sotrudniçestva Respubliki Belarus s Osnovnimi Vneshnetorgovimi Partnerami", Gosudarstvennaya Slujba, Sayı 6, 31-34.

Akinczyc, İ. (2012). "Belarusi Mejdu ES i Rossiey: Geopoliticheskaya Perspektivia", Economy and Management, Sayı 1, 7-17.

Anişenko, A. &Yuriyeva, M. (2008). Evropeyskaya Politika Sosedstva v Otnosheniyi Respubliki Belarusi: Problemi i Perspektivi", Natsiyonalnaya Gosudarstvennosti i Evroeyskiye İntegratsionniye Prochessi, v 2 t, t 2, BGU Yuridiçeskiy Fakultet, Minsk.

Belarus Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.by/en/foreign_policy/ (Erişim: 10.04.2020)

Çakhor, R. (2012). Vneshnaya Politika Respubliki Belarusi: Osnovnie İtogi Dvadtsatiletiya, Materyali Belarus-Polsha Kruglaga Stala, Ed. V. Şadurskiy, Centr BDU, Minsk.

Çhij, A. (2017). Respublika Belarusi v Energeticheskoy Politike Evroeyskogo Soyuza v 2006-2014 gg, Uçeniye Zapiski, İzdatelstvo Vitebskiy Gosudarstvenniy Universitet, Vitebsk.

Dostanko, E. (2004). "Politika Sosedstva ES: İnstrumenti Sotrudniçestva dlya Ukraini, Moldovi, Belarusi", Belorusskiy Jurnal Mejdunarodnogo Prava i Mejdunarodnih Otnosheniy, Sayı 3, 39-42.

Energy Community. (2018). Energy Governance in Belarus, Policy Recommendations, Energy Community Secretariat,

Eremina, N. (2019). Belarus v Vostochnom Partnerstve ES Jdat li Proryva?, 12 Ocak 2020, https://eurasia.expert/belarus-v-vostochnom-partnerstve-es-zhdat-li-proryva-v-2020/ (Erişim: 10.04.2020)

Evraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz. (2017). (Ed. M. Vinokurov), Evraziyskiy Bank Razvitiya, Sankt-Petersburg. Chentr İntegratsiyonnih İssledovaniya.

Joint Declaration of Prague Summit. (2009). Joint Declaration of Prague Eastern Partnership Summit, Prag. https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf (Erişim: 10.04.2020).

Kozopolyanskaya, A. (2016). Roly Gazeti "Soyuz. Belarusi-Rossiya" v Formirovanii Edinogo Obrazovatelnogo Prostrantstva Soyuznogo Gosudarstvo, Sbornik İzbrannih Rabot I Rossiyskogo-Belarusskogo Konkursa Studentskiy Nauchnih Rabot po İstoriyi Obshiy Puty v Velikoy Pobede, BGU, Minsk.

Kuznetsova, İ. (2011). "Vneshnaya Politika Respubliki Belarus v Kontekste Osnovnih İssledovatelskih Podhodov", Vesnik Brestskaga Universiteta, Seriya Filasofiya, Palitalogiya, Satsiyalogiya, Sayı 1, 1-6.

Lapenko,M. (2018). EAES: Prostranstvo Ekonomicheskoy İntegratsyii, Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam, Moskova.

Mayorov, V. (2009), "Transkontinentalniy Marshrut", Belaruskaya Dumka, Lyuti, 30-32.

Mifi o Vostochnom Partnerstve. (2017). 5-y Sammit Vostochnogo Partnerstvo v Bryussele, Eastern Partnership, Brüksel.

Muslimov, A. (2007). Belarusi i Evropeyskaya Politika Dobrososedstva, Belarusi v Sovremennom Mire: Materyali VI Mejdunarodnaya Nauchnaya Konferentsiya, Minsk.

Naumova, A. (2017). Rossiysko-Belorusskie Otnosheniya: İstoriya i Sovremennost, Poyasnitelnaya Zapiska k Vipusknoy Kvalifikatsiyonnoy Rabote, Yujno- Uralskiy Gosudarstvenniy Universitet, Çelyabinsk.

Pozdnyak, V. (2005). ES i Belarusi: Tranzit (Bez)opasnosti, Friedrich Ebert Stiftung, Moskova.

Predstavitelstvo Evropeyskogo Soyuza v Belarusi. (2010). "Otnosheniya ES-Belarusi", Minsk. 2-24.

Radçuk, T. (2011). "Osparivayemiy Region, ili Kak Uregulirovat Razliçiya", Ed. Korostelevoy E, Vostochnoe Partnerstvo: Problemi i Perspektivi, BGU, Minsk.

Rotman, D. &Postalovskiy, A. (2013). Belarus v Kontekste Evroeyskoy Politiki: Mejdu ES i Rossiey, Almanah Dobrososedstva, NP Chentr Obshestvennih Tekhonologii, Moskova.

Rusakovich, A. (2012). Belarus-Evropeyskiy Soyuz: Osnovniye Problemi Partnerstva, Materyali Belarus-Polsha Kruglaga Stala, Ed. V. Şadurskiy, Centr BDU, Minsk.

Savenok, E. (2017). Respublika Belarusi v Evropeyskoy Politike Sosedstva, Evropeyskiy Soyuz i Respublika Belarusi: Perspektiva Sotrudniçestva, Sbornik Tezisov Dokladov II Mejdunarodnoy Konferentsyii, Minsk.

Sergunin, A. (2010). "Vostochnoe Partnerstvo: Vizov Rossiyskoy Diplomatii v Vostochnoy Evrope", Vestnik VGU, Sayı 1, 205-210.

Snapkovskiy, V. (2000). "Vneshnaya Politika Respubliki Belarusi: Perviye İtogi Pervogo Desyatiletiya", Belorusskiy Jurnal Mejdunarodnogo Prava i Mejdunarodnih Otnosheniy, Sayı 4, 45-51.

Şadurskiy, V. (2003). "Otnosheniya Respubliki Belarusi i Evroeyskogo Soyuza: Vnutrenniy i Vneshniy Kontekst", Belorusskiy Jurnal Mejdunarodnogo Prava i Mejdunarodnih Otnosheniy, Sayı 1, 45-48.

Şadurskiy, V. (2011). "Formirovaniya Konseptualnih Osnov Vneshney Politiki Respubliki Belarus (1991-2011)", Vestnik BDU, Sayı 3, 31-36.

Tihomirov, A. (2012). Vneshnaya Politika Respubliki Belarusi: İtogi Dvadchati Let, Materyali Belarus-Polsha Kruglaga Stala, Ed. V. Şadurskiy, Centr BDU, Minsk.

Vinogradova, K. (2010). “Aktualniye Problemi Otnosheniy Belorussii i Evropeyskogo Soyuza”, Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodniye Otnosheniya, Sayı 3, 94-102.

Vlasov, N. Vneshnaya Politika Respubliki Belarusi, Belarus v Sovremennom Mire, Materyali II. Mejdunarodnogo Nauchnogo Konferentsyii Studentov, Aspirantov i Molodih Uçenih, Gomel.

Zakhmann, G. &Djuççi, R. (2009). Vostochnoe Partnerstvo: Perspektivi Uluçşeniya Otnosheniy Belarusi i ES v Energeticheskom Sektore?, Analiticheskaya Zapiska, İssledovateliskiy Chentr İPM, Nemeçskaya Ekonomicheskaya Gruppa v Belarusi, Berlin/Minsk.

Bölüm 92

GENÇLERİN ORTA YAŞ VE YAŞLI KUŞAKLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ

Hamza KURTKAPAN[1]

1 Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, hamzakurtkapan@nevsehir.edu.tr

Giriş:

Türkiye'nin nüfusu hızla yaşlanmaktadır. Ülkemizde 21. yüzyıla girerken 3,5 milyon olan 65 yaş ve üzeri bireylerin sayısı 2020'ye gelindiğinde 7,5 milyonu aşmıştır (TÜİK, 2020). Bu sayının gelecek 30 yıl içerisinde iki katına çıkacağı ön görülmektedir. Nüfusun bu hızda yaşlanmasının birtakım sosyal yansımaları olmaktadır (Canatan, 2008; Şentürk & Ceylan, 2015; Kurtkapan, 2018). Örneğin gençlerin orta yaş ve yaşlı kuşaklara yönelik algı, tutum ve davranışları olumsuz etkilenmektedir. Bu araştırmada gençlerin kendilerinde yaşça büyük kuşaklarla ilgili düşünceleri ele alınmıştır. Araştırma gençlerin okurken orta yaş kuşaktakilerle aynı ortamda ders almayı, mezuniyet sonrası ilk yıllarda ise onlarla meslektaş olmayı nasıl değerlendirdiklerine odaklanmıştır. Ayrıca araştırmada gençlerin 65 yaş ve üzeri bireylere çeşitli hizmetlerde yasal olarak öncelik tanınmasına ilişkin görüşlerini belirlemek hedeflenmektedir.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre, 65 yaş ve üzeri bireylerin genel nüfus içerisindeki oranı, %9'lardan %20'lere doğru hızla yükselmektedir. Fransa gibi gelişmiş ülkelerde yaklaşık 120 yılda gerçekleşen nüfusun yaşlanması süreci, Ülkemizde 30 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşeceği ön görülmektedir. Demografik yapıdaki hızlı değişimin ülkemizde bireylerin sosyal ilişkilerini değiştireceği söylenebilir. Demografik dönüşüm pek çok sorunu yaşlı bireyler açısından değerlendirmeyi gerektirmektedir (Yazgan ve Kurtkapan, 2020). Bu genç, orta yaş ve yaşlı kuşak arasındaki ilişkilere nasıl yansıyacağı incelenmelidir. Demografik yapıda yaşanacağı dönüşümün gençlerin orta yaş ve yaşlı kuşaklarla ilişkilerini ve onlara yönelik tutum ve algılarının ne yönde etkilendiğinin kesitsel ve boylamsal düzeyde araştırılması gerekmektedir.

Günümüz genç nüfusunun önemli bir bölümünü üniversite çağındakiler oluşturmaktadır. Bu gençlerin yaşlıları zihinlerinde konumlandırdıkları yere dikkat etmek gerekiyor. Zira modern zamanlarda, gençlerde negatif yaş ayrımcılığı gibi olumsuz tutumlar yaygınlaşmaktadır (Palmore, 1990). Bireyler bazen yaşından dolayı sistemli bir biçimde dışlanmaktadır (Bond & Cabrero, 2007). Bu ayrımcılık türü en fazla çalışma yaşamında ve hizmet sunumunda görünmektedir (Gökçeoğlu Balcı, 2017; Altan ve Şişman, 2003). Bundan dolayı gençlerin meslek yaşamlarında yaşlı bireylerle birlikte çalışmaya nasıl yaklaştıkları önemlidir.

Her ne kadar ülkemizde kültürel olarak, gençlerde yaşı büyüklere karşı saygı ve hürmet hakimken, nüfus içerisinde yaşlıların oranının fazla olacağı dönemlerde, yaşlılara saygının şimdiye oranla azalacağı söylenebilir. Türkiye'de Toplam nüfus içerisinde 65 yaş ve üzeri nüfusunun 15 yaş ve altı çocuk nüfusunu ilk defa geçeceği varsayılan 2040'lı yıllara dikkat etmek gerekmektedir. Bugünün üniversiteli gençlerinin, 2040 sonrasında 40'lı yaşlarda olacakları düşünüldüğünde, yaşlılarla ilgili şimdiki görüşleri

önemlidir. Zira 2040 ve sonrası dönemlerde yaşlılarımızı nasıl bir gelecek beklediğinin izleri bugünün gençlerinin düşüncelerinde saklıdır. Bu araştırmada Türkiye'de demografik açıdan kritik bir dönem olan 2040 ve sonrasında 40'lı yaşlarını oluşturacak olan şimdinin üniversiteli genç kuşağı ile ilgili çalışıldı.

Nüfusun Hızla Yaşlanmasının Kuşaklar Arası İlişkiye Yansıması

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de nüfus hızla yaşlanmaktadır. Yaşlıların sosyal konumları bu dönüşümden olumsuz etkilenmektedir. Oğlak'a göre yaşlılar eskiye oranla giderek daha fazla yoksulluk, yalnızlık ve sosyal izolasyon ile karşılaşmaktadırlar (2018). Ayrıca yaşlılara yönelik negatif ayrımcılık da artmaktadır. Estes'e (2001: 40-44) göre gelişen yaş ayrımcılığı öncelikle bireylerin zihinlerinde başlamakta ve sonrasında topluma yaygınlaşmaktadır.

Yaş ayrımcılığı kuramı Robert Neil Butler tarafında geliştirilmiştir. Bireyin sırf yaşından dolayı sistemli bir biçimde sosyal dışlanmayla karşılaşmasını ve negatif davranışlara maruz kalmasını ifade etmektedir (Bond & Cabrero, 2007: 117; Palmore, 1990: 3–5; Powell, 2006: 75). Yaş ayrımcılığına sosyal hayatın pek çok alanında rastlamak mümkündür. Belli yaşın üzerindekiler kimi zaman hem işe girerken hem de terfi edilirken olumsuzluklarla karşılaşmaktadırlar (Özdemir Ocaklı, 2018: 159). Bazen de belli bir yaştaki bireyler yeteneklerine ihtiyaç duyulmasına rağmen sağlık ve iş yapabilme durumları iyi olmasına rağmen emekli olmaya zorlanmaktadırlar. Endüstri alanının genç ve dinamik iş gücü istemesinin bunda etkilidir (Achenbaum vd., 1996; Macnicol, 2006: 6). Kapitalist toplum modelinde, bireyler üretimde etkin rol oynayabildiği oranda saygın ve değerlidirler. Yaşlıların gençlere oranla üretimde geri kalmaları onları dezavantajlı hale sokmaktadır. Devletin bazı haklardan yararlanabilmek için yaş sınırlaması getirmesi de başka bir yaş ayrımcılığı örneğidir (Marcoen vd., 2007: 12; Timonen, 2008: 154–16).

Yaşlıların görme, işitme ve genel görünümleri itibari ile yetersiz oldukları varsayımı onların ayrımcılığa maruz kalmalarına nedenlerinden bazısıdır. Bundan dolayı kimi yaşlılar düşük kalite sağlık hizmet alabilmekte, hatta bazı sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılmaktadır (Özdemir Ocaklı, 2018: 159). Yaşlılar sosyal ve ekonomik refah dağılımda ötekileştirilmektedir (Morgan & Kunkel, 2007: 11).

Toplumda gündelik yaşamın her alanında, evde, sokakta, otobüste ve hastanede yaş ayrımcılığı ile karşılaşılmaktadır. Şarkı sözlerinde, şaka ve esprilerde, fıkralarda ve televizyon programlarında bu ayrımcılığın örneklerine rastlanmaktadır (Morgan & Kunkel, 2007: 1–11; Powell, 2006: 75). Yaş ayrımcılığının modern batı tüketim kültüründe kurumsallaşmıştır. Bu kültürde çoğu zaman genç, güzel ve atletik olmak yüceltilmektedir. Yaşlılık ve yaşlanmış beden ise bozulmuşluğu ve kayıpları temsil etmektedir.

Gündelik dilde yer alan "yaşlı bunak", yaşlı keçi" gibi bazı söz öbekleri bunu göstermektedir (Palmore, 1990: 5; Bond & Cabrero, 2007: 117).

Yaşlılara yönelik olumsuz yargıların temelinde, yaşlılar hakkında tek tip bir bakış açısı yatmaktadır (Ceylan, 2015: 70). Batı toplumlarında yaşlı ayrımcılığı çok fazla iken bizim toplumumuzda daha azdır. Bunun nedenlerinden biri toplumuzda yaşlılara geleneksel olarak saygı ve hürmet gösterilmesidir (Özdemir Ocaklı, 2018, s. 159). Ancak kentleşmenin etkisi ile büyüklere saygının bizim toplumumuzda da giderek zayıfladığını belirtmek gerekmektedir.

Bizim toplumumuzda da yaygınlaşma eğilim gösteren yaş ayrımcılığıyla mücadele için Hukuki ve sosyal alt yapının hazırlanması gerekmektedir. Örneğin İsveç gibi ülkelerde 2008 yılından beri uygulanan sağlık bakımı ve sosyal hizmetler gibi alanlarda yaş ayrımcılığı yasağı benzeri düzenlemeler bizim ülkemizde de uygulamaya konulabilir (Gökçeoğlu Balcı, 2017; 87). Ayrıca gençlerin yaşlılara yönelik olumsuz düşünceleri tespit edilip çeşitli önlemler alınabilir.

Araştırmada Nevşehir'de okuyan 20'li yaşlarda bir grup üniversiteli gencin yaşlılara yönelik düşüncelerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Katılımcılara üniversitede okurken ileri yaştakilerle birlikte aynı ortamda ders almalarına ve onların hocalık yapmalarına ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Gençlerin mezuniyet sonrası ilk dönemlerde 60 yaş ve üzerindekilerle birlikte çalışmaya yaklaşımlarını belirlemek hedeflenmektedir. Ayrıca araştırmada gençlerin yaşlılara sunulan çeşitli hizmetlere ilişkin görüşlerini belirlemek amaçlanmaktadır. Tespit edilen durumlara dair sosyal politika önerileri geliştirilmektedir.

Belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışmanın temel problemi, çalışmaya katılan üniversiteli gençlerin yaşlılara yönelik algı ve tutumlarının ne olduğudur. Araştırmanın alt problemlerin ilkinde gençlerin yaşlılarla birlikte aynı ortamda ders işlemeye ilişkin görüşleri sorgulanmıştır. İkincisinde katılımcıların 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almaya dair düşüncelerine odaklanılmıştır. Üçüncüsünde katılımcıların mezuniyet sonrası ilk yıllarda 60 yaş üzeri bireylerle meslektaş olmaya ilişkin görüşleri irdelenmiştir. Araştırmanın dördüncü alt probleminde ise katılımcı gençlerin yaşlılara ücretsiz toplu taşıma hizmetine ve sağlık kurumlarında yaşlılara öncelik verilmesine dair yaklaşımlarına bakılmıştır. Bahsedilen düşünceleri ortaya çıkarmak için katılımcılara evet/ hayır seçenekli altı adet soru sorulmuştur. Katılımcılardan sorulara verdikleri cevaplarının nedenlerini birer cümle ile yazmaları istenmiştir. Elde edilen veriler kategorik içerik analizine tabii tutulmuştur.

Araştırmada katılımcılara sorulan sorular:

1. Sınıfınızda 55 yaş ve üzeri bireylerin öğrenim görmesini ister misiniz? (Evet/ Hayır)

2. Üniversite 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almak ister misiniz? (Evet/ Hayır)

3. Üniversiteden mezun olduktan sonraki çalışma yaşamınızın ilk yıllarında 60 yaş ve üstü çalışma meslektaşlarınızın olmasını ister misiniz? (Evet/ Hayır)

4. Toplu taşıma hizmetlerinin 65 yaş üstü bireylere ücretsiz olmasını onaylıyor musunuz? (Evet/ Hayır)

5. Hastane vb. sağlık kuruluşlarında 65 yaş üstü bireylere öncelik verilmesinin onaylıyor musunuz? (Evet/ Hayır)

Yöntem: Araştırmanın Türü ve Örneklemi

Araştırma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde öğrencilerle yapılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı ve kesitsel tipte yürütülmüştür. Araştırma Şubat- Mart 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu araştırmanın evrenini Nevşehir'de 2018- 2019 Güz Döneminde lisans eğitimi gören 17-29 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan 657 katılımcı, basit rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler, Tablo-1'de gösterilmektedir.

Tablo1: *Katılımcıların Demografik Özellikleri.*

Cinsiyet	f	%
Kadın	434	66,1
Erkek	223	33,9
Doğduğu, büyüdüğü yerleşim yeri		
Kır/köy	225	34,2
Kent	425	64,7
Cevap yok	7	1,1
Aile tipi		
Çekirdek Aile	576	87,7
Geniş Aile	71	10,8
Cevap yok	10	1,5
Toplam	657	100

Tablo 1'de görüleceği üzere, katılımcıların 434'ü (%66,1) kadın; 223'ü (%33,9) erkekten oluşmaktadır. Katılımcıların 425'i (%64,7) kent; 225'i (%34,2) ise kır/köy doğumlu olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların 576'sı (%87,1) çekirdek ailede; 71'i (%10,8) ise geniş ailede doğup büyüdüklerini ifade etmişlerdir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler, anket formu aracılığı elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, katılımcıların sosyal ve demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, aile tipi ve doğduğu büyüdüğü

yer) gibi tanıtıcı soruları yer almaktadır. İkinci kısmında ise katılımcıların yaşı ileri bireylerle birlikte eğitim alma, 60 yaş ve üzeri hocalardan ders alma ve mezuniyet sonrası ilk yıllarda yaşlılarla meslektaş olmayı isteyip istemedikleri sorulmuştur. Ankette gençlerin yaşlılara sunulan bazı kamu hizmetlerine ilişkin görüşlerine dair sorular da yer almaktadır. Araştırma öncesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinden 16.01.2019/1 karar tarihli Etik Kurul Raporu ve ilgili Fakülte yönetimleri ile katılımcılardan gerekli izinler alınmıştır. Öğrencilerle anket uygulaması sınıf ortamında yapılmıştır. Veriler, yüzde frekans grafikleri halinde paylaşılmıştır. Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan elde edilen kod, tema ve kategoriler, bulgular kısmında tablolar halinde aktarılmıştır.

BULGULAR: "Yaşlılar beni yavaşlatır."

Araştırmaya katılan 20-29 yaş aralığındaki bir grup gençlere uygulanan anket formundan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Nevşehir'de üniversite okuyan gençlerin yaşlı kuşaklarla ilgili düşünceleri birkaç düzlemde analiz edilmiştir. İlkinde gençlerin 55 yaş ve üzeri bireylerle birlikte aynı ortamda ders almaya ilişkin görüşleri incelenmiştir. İkincisinde gençlerin yaşlı hocalardan ders almaya ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Üçüncüsünde katılımcıların mezuniyet sonrası ilk yıllarda 60 yaş üzeri bireylerle meslektaş olmaya ilişkin düşünceleri ele alınmıştır. Dördüncü düzlemde ise gençlerin 65 yaş ve üzerindekilere ücretsiz toplu taşıma hizmeti ile bu yaştakilere sağlık hizmetlerinde öncelik uygulaması hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir.

Analiz 1: ***Gençlerin 55 Yaş ve Üzeri Kuşakla Birlikte Eğitim Almaya İlişkin Görüşleri***

Araştırma kapsamında katılımcılara 55 yaş ve üzeri bireyler ile birlikte aynı ortamda ders işlemeyi isteyip istememeleri sorgulanmıştır. Verilen cevapların frekans ve yüzdeleri Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. *Katılımcıların 55 yaş ve üzeri bireylerle aynı ortamda ders görmeyi isteyip istememe durumları*

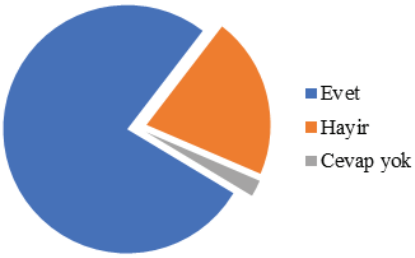

Grafik 1'de görüleceği üzere katılımcıların 497'si (%77) sınıfında yaşı ileri öğrenciyi isterken 136'sı (%21) ise sınıflarında yaşı ileri öğrenci is-

temediğini belirtmiştir. Bu soruyu 14 (%2) katılımcı cevapsız bırakmıştır. Katılımcılardan verilen evet ve hayır cevaplarının nedenlerini yazmaları istemiştir. Evet cevabını veren 497 katılımcının 203'ü (%40,8); hayır cevabı veren 136 katılımcının ise 48'i (%35,3) buna gerekçe belirtmiştir. Belirtilen gerekçeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Katılımcıların 55 yaş ve üzeri öğrencilerle aynı ortamda ders görmeyi isteyip istememe durumları*

Cevap:	*Gerekçe:*	*f*	*%*
55 Yaş ve üzeri öğrenciler derslerde bizimle olabilir, Çünkü:	Deneyim, tecrübe ve onların çeşitli bakış açıları faydama olur. Onlarla birlikte ders almak beni daha bilgili kılar.	75	36,9
	Öğrenme her yaştaki bireyin hakkıdır.	121	59,6
	Onlara daha iyi gelir.	7	3,5
	Ara toplam	**203**	
55 yaş ve üzeri öğrenciler derslerde bizimle olmamalı, çünkü:	Anlama düzeylerimiz farklıdır, eğitim hızını yavaşlatır. Bundan dolayı ayrı sınıflarda olsunlar.	24	50,0
	Kuşak çatışması yaşanabilir. Akranlarım ile olsa daha iyi olur.	24	50,0
	Ara Toplam	**48**	
	Genel Toplam	**251**	

Tablo 1'de görüleceği üzere 55 yaş ve üzeri öğrenci ile birlikte neden ders işleyebileceğini belirten 203 katılımcının 121'i (%59,6) buna eğitimin her yaştakinin hakkı olduğu; 75'i (%36,9) yaşı ileri bireylerin bilgi ve tecrübelerinin kendilerinin faydasına olacağını; 7'si (%3,5) ise ileri yaştakilerin eğitim almalarının onlara iyi geleceğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan yaşlı öğrenciler ile aynı sınıfta ders işlenmemeli cevabı verenlerin 48'i buna gerekçe belirtmişlerdir. Bunların yarısı kuşak çatışmasını, diğer yarısı ise yaşlıların anlama düzeylerinin farklılığından dolayı eğitim hızının düşürebileceğini gerekçe göstermektedirler.

Analiz 2: ***Katılımcıların 60 Yaş ve Üzeri Hocalardan Ders Almaya İlişkin Görüşleri***

Katılımcılara 60 yaş ve üzeri yaştaki hocaların derslerine girmesini isteyip istemedikleri sorulmuştur. Verilen cevapların frekans ve yüzdeleri Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2. *Katılımcıların 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almayı isteyip istememelerine ilişkin görüşleri*

Grafik 2'de görüleceği üzere katılımcıların 374'ü (%58) 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almak istemediklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan katılımcıların 269'u (%41) 65 yaş ve üzeri hocalardan ders alabileceklerini belirtmişlerdir. Bunun nedenlerini sorulduğunda çeşitli gerekçeler dile getirilmiştir. Yaşlı hocalardan ders almak istemediklerini belirten 374 katılımcıdan 138'i (%37) buna bir gerekçe göstermiştir. Gerekçeler kategorik içerik analizine tabi tutulmuş ve sonuçlar aşağıda tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. *Katılımcıların 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almayı isteyip, istememe nedenleri*

Cevap:	***Gerekçe***	***f***	***%***
60 Yaş ve üzeri hocalar derslere girmemeli, çünkü;	Verimsiz olurlar.	34	24,6
	Gençlerin önü açılmalıdır.	28	20,3
	Bilgiyi yeterince aktaramazlar.	28	20,3
	Bilgiler güncel değil, bizi tam olarak anlayamazlar.	15	10,9
	Onların dinlenme zamanı gelmiştir	15	10,9
	Öğrenci ile iletişimleri zayıftır.	13	9,4
	Kuşak çatışması yaşanır.	5	3,6
	Ara Toplam	**138**	**100**
60 Yaş ve üzeri hocalar derslere girmeli, vermeli, çünkü;	Bilgi, birikim ve tecrübeye sahiplerdir.	151	
	Genel Toplam	**289**	

Tablo 2'de görüleceği üzere katılımcılardan 60 yaş ve üzeri hocaların derslerini girmemesi gerektiğini belirten 374 katılımcının ancak 138'i (%36,9) bu görüşlerine gerekçe belirtmişlerdir. Bu katılımcıların 34'ü (%24,6) 60 yaş ve üzeri hocaların verimsiz olacaklarını; 28'i (%20,3)

gençlerin önünü açılması gerektiğini; yine 28'i (%20,3) bilgiyi yeterince aktaramayacaklarını; 15'i (%10,9) bilgilerin güncel olmadığı ve gençleri tam olarak anlayamayacaklarını; yine aynı sayı oranda katılımcıda bu yaştaki hocaların dinlenme zamanlarının geldiğini; 13'ü (%9,4) yaşı ileri hocanın öğrenci ile iletişiminin kötü olacağını; 5'i (%3,6) ise kuşaklar arasında çatışmaya neden olacağından dolayı yaşlı hoca istemediklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan bu soruya evet cevabı veren 269 katılımcıdan 151'i (%56,1) buna gerekçe olarak 60 yaş üzeri hocanın daha bilgili ve tecrübeli olduklarını bildirmişlerdir.

Analiz 3: ***Katılımcıların Mezuniyet Sonrası 60 Yaş ve Üzeri Bireyler ile Birlikte Çalışmayı isteyip İstememe Durumu***

Katılımcı gençlere üniversite bittikten sonraki meslek hayatlarıın ilk yıllarında 60 yaş ve üzeri bireyler ile birlikte çalışmayı isteyip istemedikleri sorulmuştur. Verilen cevapların frekans ve yüzdeleri Grafik 3'de gösterilmektedir.

Grafik 3: *Katılımcıların mezuniyet sonrası ilk yıllarda 60 yaş ve üzeri bireyler ile birlikte çalışmayı isteyip istememe durumu*

Grafik 3'te görüldüğü üzere gençlere mezuniyet sonrası çalışma yaşamında 60 yaş ve üzeri bireyler ile birlikte çalışma arkadaşı olmak ister misiniz sorusuna katılımcıların 329'u (%51) evet; 312'si (%48) ise hayır cevabını vermiştir. Diğer bir ifade ile katılımcıların neredeyse yarısı hayır cevabı vermişlerdir.

Katılımcılardan cevaplarının nedenlerini birer cümle ile yazmaları istenmiştir. Katılımcıların 304'ü bu soruya verdikleri cevaba gerekçe belirtmişlerdir. Bu gerekçeler kategorik içerik analizine tabi tutulmuş sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *Meslek yaşamında 60 yaş ve üzeri bireyler ile çalışmayı isteyip istememe gerekçeleri*

Cevap:	*Gerekçesi*	*f*	*%*
Meslek yaşamında 60 yaş ve üzeri meslektaş istememe nedeni:	Aktif değiller, iş hızı yavaşlamıştır.	54	34,4
	Gençlerin önü açılır.	40	25,5
	Akranlarım olsa daha iyi olur.	24	15,3
	Emekli olsun ve dinlesinler.	15	9,6
	Kafa yapımız uyuşmaz.	13	8,2
	Dinamik çalışma arkadaşı isterim.	11	7,0
	Ara Toplam	**157**	**100**
Meslek yaşamında 60 yaş ve üzeri meslektaş ile çalışmayı istemenin nedeni:	Deneyim, bilgi ve birikimlerinden yararlanırım.	123	83,1
	Kafa yapısı uysun yeter.	10	6,7
	Yaşlıların da hakkıdır.	8	5,4
	Daha anlayışlı olabilirler.	7	4,8
	Ara Toplam	**148**	**100**
	Genel Toplam	**305**	

Tablo 3'de görüleceği üzere mezuniyet sonrası, 157 katılımcı, 60 yaş ve üzeri bireylerle üniversite sonrası ilk yıllara meslektaş olmayı istememelerine çeşitli gerekçeler söylemişlerdir. Bu katılımcıların 54'ü (%34,4) yaşlıların iş hızlarının yavaşlığını gerekçe göstermişlerdir. Katılımcıların 40'ı (%25) ise gençlerin önü açılmasını; 24'ü (%15,3) akranları ile birlikte çalışmanın daha iyi olacağını; 11'i (%7,0) dinamik arkadaş istediğini;15'i (%9,6) emekli olup dinlenmeleri gerektiğin ve 13'ü (%8,2) ise kafa yapılarının uymayacağını gerekçe göstermişlerdir.

Diğer taraftan "meslek yaşamında 60 yaş ve üzerindekilerle birlikte çalışmayı isteyip istememe" sorusuna evet cevabı veren 312 katılımcının 148'i gerekçe belirtmiştir. Bunların büyük bir kısmı (%83,1) bu yaştakilerin deneyim ve tecrübelerinden yararlanmayı gerekçe göstermişlerdir. Çok azı (%5,4) çalışmanın yaşlıların da hakkı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca %4,8'lik (7 kişi, %4,8 $N_{Gerekçelendiren}$= 148) bir kesim ise yaşlıların daha anlayışlı olacakları için onlarla çalışmayı istediklerini belirtmişlerdir.

Analiz 4: ***Katılımcıların 65 yaş ve üzeri bireylerin sahip oldukları birtakım ayrıcalıklarla ilgili görüşleri***

Araştırmaya katılan gençlerin yaşlılara hem toplu taşıma hizmetlerinin ücretsiz verilmesi hem de sağlık hizmetlerinde öncelik tanınması ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, 576'sı

(%92,1) yaşlılara toplu taşıma hizmetleri ücretsiz olmasını onayladıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların ancak 30'u (%6,3) bu soruya hayır cevabı vermiştir. Bu soruyu 11 (%1,7) katılımcı cevaplandırmamıştır.

Bu soruya verilen cevaplarına neden belirten 322 katılımcının gerekçeleri tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. *Katılımcıların toplu taşıma hizmetinin yaşlılara ücretsiz olmasına ilişkin görüşleri*

Cevap:	***Gerekçe***	***f***	***%***
Toplu taşımada yaşlılara öncelik verilmeli çünkü,	Yaşlılar güçsüzler ve onların ihtiyaçları var.	214	70,4
	Saygı ve hürmet gereğidir.	65	21,4
	Haklarıdır.	15	4,9
	Empati yapılmalıdır.	10	3,3
	Ara Toplam	**304**	
Öncelik verilememeli çünkü,	Öğrenciye ücretsiz olmalı, zaten yaşlıların parası var. Öğrencinin ise parası yoktur.	9	50,0
	Yaşlılar gereksiz ve keyfi kullanıyorlar.	9	50,0
	Ara Toplam	**18**	
	Genel Toplam	**322**	

Tablo 4'de görüleceği üzere yaşlılara toplu taşımanın yaşlılara ücretsiz olmasını onaylayan ve bunun gerekçesini belirten 304 katılımcının 214'üne (%70,4) göre yaşlılar güçsüzler ve desteğe ihtiyaçları var. Ancak 90'ı (%29,6) onlara empati, saygı, hürmet ve hak gibi insani erdemleri gerekçe göstermişlerdir. Diğer taraftan 18 katılımcı yaşlılara toplu taşıma hizmetlerinden ücretsiz olmasının gereksizliğine gerekçe belirtmişlerdir. Bunların yarısı (9 kişi) ücretsiz toplu taşıma hizmetini yaşlıların yerine öğrencilere verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü onlara göre yaşlıların emekli maaşı vb. gelirleri bulunmaktadır. Diğer yarısı ise (9 kişi) yaşlıların ücretsiz toplu taşıma hizmetini gereksiz olarak kullandıklarını gerekçe göstermektedirler.

Ayrıca çalışmada yaşlılara sağlık hizmetlerinde öncelik verilmeli mi sorusu sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı (608 kişi; %94) evet cevabını verirken; çok azı (29 kişi; %4,5) hayır cevabını vermiştir. Katılımcıların 10'u (%1,5) ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Katılımcılarda yaşlılar sağlık hizmetlerinde neden öncelik verilmesi ya da verilmemesi gerektiği dair görüşleri birer cümle ile yazmaları istenmiştir. Verilen cevaplar analize tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. *Katılımcıların sağlık hizmetlerinde 65 yaş ve üzeri bireylere neden öncelik verilmesi gerektiğine ilişkin görüşleri*

Cevap:	***Gerekçe***	***f***	***%***
Sağlık hizmetlerinde yaşlılara öncelik verilmeli, çünkü;	Güçsüzler.	186	68,4
	Acil sağlık problemleri olabilir.	33	12,1
	Öncelik yaşlıların hakkıdır.	21	7,7
	Saygı ve hürmet gereği	32	11,8
	Toplam	**272**	
Sağlık hizmetlerinde yaşlılara öncelik verilmemeli, çünkü;	Herkes hasta zaten, ne gerek var	15	100
	Genel Toplam.	**287**	

Tablo 5'de görüldüğü üzere yaşlılara sağlık hizmetlerinde öncelik verilmesi gereğine gerekçe gösteren, 272 katılımcıdan 186'sı (%68,4) yaşlıların güçsüz oldukları varsayımıyla hareket ediliyor. Katılımcıların 33'ü (%12,1) onların acil sağlık problemleri olabileceği öne sürmektedir. Ancak 32'si (%11,8) onlara saygı ve hürmet gereği; 21'i ise (%7,7) bu tarz önceliklerin yaşlıların hakları olduğunu belirtmektedir. Diğer bir değişle gerekçe belirten katılımcıların ancak beşte biri bu önceliğin yaşlılara saygı gereği ve onların hakkı olduğunu düşünüyorlar. Diğer taraftan yaşlılara sağlık hizmetlerinde öncelik verilmemesi gerektiğini düşünen 29 katılımcının 15'i hastaneye gelen herkesin hasta olduğundan dolayı yaşlılara ilave bir öncelik verilmesine gerek olmadığını ifade etmişlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada 20'li yaşlardaki gençlerin yaşlılarla birtakım alanlarda yer almaları ve bazı hizmetlerde öncelik, hak ve indirim uygulanmasına ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Görüşlerine başvurulan gençler, kendileri 40'lı yaşlara gelecekleri 2040 ve sonrası tarihte Türkiye'de her 6 kişiden birinin 65 ve üzeri bireylerin oluşturacağı öngörülmektedir. Zira 2040 yılında Türkiye'de yaşlıların oranı %16,3'e ulaşacağı varsayılmaktadır (TÜİK, 2020). Şimdilere oranla daha fazla yaşlı insanın sosyal hayata katılacağı bu dönemde yaş ayrımcılığı hiç de istenmeyecek bir durumdur. Şimdilerde üniversitede okuyan o dönemde 40'lı yaşlarda olacak gençlerin temel düşünce yapıları ortaya çıkarılmalıdır. Buna göre eğitim ve sosyal politikalar geliştirilmelidir.

Araştırma kapsamında katılımcıların beşte biri sınıflarında 55 yaş ve üzeri öğrencileri olması istemediğini belirtmiştir. Yaşlı ileri öğrenciler ile aynı sınıfta ders işlenmemeli cevabına gerekçe belirtenlerin yarısı kuşak çatışması, diğer yarısı ise yaşlıların anlama düzeylerinin farklılığı gerekçe göstermişlerdir.

Katılımcıların yarısından fazlası 60 yaş ve üzeri hocalardan ders almak istemediklerini belirtmişlerdir. Buna gerekçe olarak da onların verimsiz olacaklarını, bilgi aktarımda yetersiz kalacaklarını, bilgilerinin güncel olmadığını ve gençlerle iletişim güçlüğü çekeceklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan 60 yaş ve üzerindeki hocadan ders almayı istediğini belirtenler, yaşlı hocanın daha bilgili ve tecrübeli olduğunu belirtmişlerdir. Burada yaşlıları sosyal hayattan dışlamanın izlerine rastlanılmaktadır.

Araştırmada katılımcı gençlerin yarıya yakını gelecekte meslek hayatlarının ilk yıllarında 60 yaş ve üzeri bireyler ile birlikte çalışmayı istemediklerini bildirmişlerdir. Buna gerekçe gösterenlerin üçte biri yaşlıların iş hızını yavaşlatacağını gerekçe göstermiştir.

Araştırmaya katılanların büyük bir bölümü (%90'ın üzerinde) yaşlılara sunulan ücretsiz topluma taşıma hizmeti ile sağlık hizmetlerinde yaşlılara öncelik uygulamasını onayladıklarını belirtmişlerdir. Ancak her iki onaya gösterilen gerekçeler dikkat çekicidir. Katılımcıların dörtte üçlük kesimi, bu sosyal politika uygulamalarını yaşlıları güçsüz ve ihtiyaç sahibi gördükleri için onaylamaktadırlar. Ancak dörtte birlik kesim bu hizmetlerin yaşlıların hakkı olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya katılan gençlerin yaşlıları güçsüz ve destek ihtiyacı olan bireyler olarak algıladıkları belirtilebilir. Ayrıca bu tarz uygulamalar gençlerin yaşlılara yönelik olumsuz algılarını pekiştirdiğine de dikkat etmek gerekebilir. Araştırmadan elde edilen görüşler aynı zamanda toplumda yaşlıların konum ve pozisyonları hakkında bilgi vermektedir.

Son söz olarak araştırma, gelecekte toplumumuzun yaşlılara karşı tutumunun nasıl olacağına dair fikir verme iddiası taşımaktadır. Açık uçlu sorularla gençlerin yaşlılara yönelik tutumlarına bakılan bu çalışmada gençlerde olumsuz tutum örneklerine rastlanılmıştır. Toplumuzu bekleyen demografik kriz dönemlerine hazırlık yapmamız gerekmektedir. Bu çerçevede lise ve üniversite ders müfredatlarına yaşlı hakları gibi konulara daha fazla yer verilmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR:

Achenbaum, W. A. (1996). Historical Perspectives on Aging. In R. H. Binstock & L. George (Eds.), Handbook of Aging and the Social Sciences, 4th ed. (pp.137-152). San Diego, CA: Academic Press.

Altan, Ö. Z., Şişman, Y. (2003). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar, *Kamu İş* 7 (2), 2-36.

Bond, J. and Cabrero, G. R. (2007). Health and Dependency in Later Life, In Bond, J. Peace, S. Dittmann-Kohli, F. and Westerhof, G. (Ed.) Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology (p. 113–141.), Los Angeles: Sage.

Canatan, A. (2008). Toplumsal Değerler ve Yaşlılar, *Yaşlı Sorunlarını Araştırma Dergisi*, 1, 62-71.

Ceylan, H. (2015). Yaşlılık ve Refah Devleti, İstanbul: Açılım.

Estes, C. L. (2001). Social Policy & Aging: A critical Perspective, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2017). Sosyal Güvenlik Hakkı Açısından Yaşlı Bakımı, İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Kurtkapan, H. (2018). Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları, Ankara: Nobel.

Macnicol, J. (2006). Age Discrimination: An Historical and Contemporary Analysis, Cambridge: Cambridge University.

Marcoen, A., Coleman, P. G., & O'Hanlon, A. (2007). Psychological ageing. *Ageing in society*, 38-67.

Morgan, L. A., Kunkel, S. (2007) Aging: Society and the Life Course, 3rd ed. New York: Springer.

Oğlak, S., (2018) 21. Yüzyılda Yaşlanma ve Aktif Yaşlanma, Temel Gerontoloji (ed.) Canatan, A., Özmete, E., (ss. 222-238) Ankara: Hedef CS Basım Yayın.

Özdemir Ocaklı, B. (2018). Yaşlı Hakları, Yaşlı Ayrımcılığı ve Etik, İçinde Özmete, E., (Ed.) Yaşlılar İçin Sosyal Hizmet, (ss. 153-162) Ankara: Hedef CS Basın Yayın

Palmore, E. B. (1990). Ageism: Negative and Positive, New York: Springer Pub. Co.

Powell, Jason, L. (2006). Social Theory and Aging. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Şentürk, M. ve Ceylan, H. (2015). İstanbul'da Yaşlanmak ve Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması, İstanbul: Açılım Kitapevi.

Timonen, V. (2008). Ageing Societies: A Comparative İntroduction. Maidenhead, England, New York: Open University Press.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2020). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019 Haber Bülteni, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567 adresinden 25 Mart 2019 tarihinde

edinilmiştir.
Yazgan Ç. Ü. & Kurtkapan, H. (2020). Yaşlı Bireylerde Yaşam Memnuniyeti ve Suç Korkusu Durumunun Belirlenmesi: Tanımlayıcı Bir Araştırma, *Firat University Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1).

Bölüm 93

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE İLGİLİ ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Hasan SERİN[1]

1 Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, hasanserin@ksu.edu.tr

1. Giriş

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) teknoloji, ekonomi, hukuk, tıp, ergonomi, fizik ve kimya dâhil olmak üzere birçok bilimsel alanla ilgili konularda sanayi ve faaliyetlere özgü değişen makine, malzeme ve insan özelliklerini kapsayan multidisipliner bir alandır (Alli, 2001). İş sağlığı ve Güvenliği artan sanayileşme, iş çeşitliliği ve çalışan sayısı nedeniyle son çeyrek yüzyılda önemi giderek artan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca artan iş kazaları ve meslek hastalıklarının iş yerlerine ve devlete maliyeti de konunun önemini arttırmıştır. Bu kavram, iş yerinde çalışanlar için sağlık, işlerin aksatılmadan sürdürülebilir şekilde yapılabilmesi için de güvenlik kavramları şeklinde iki tanımdan oluşmaktadır.

Sağlık ile çok farklı kurumların tanımları bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) tanımına göre sağlık, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam iyilik hali olarak tanımlanmaktadır (Fişek, 1985; Witmer ve Sweeney, 1992; Doğan, 2006). Başka bir ifade ile çalışanın sağlıklı olması demek sadece fiziksel olarak değil, hem ruhsal hem de sosyal açıdan da tam iyilik halinde bulunması demektir (Bolsoy, 2006; Gümüş, 2017).

Diğer taraftan, iş güvenliği ile ilgili çeşitli tanımlarda bulunmaktadır. Bir şey zararlı, riskli değilse, güvenli olduğu söylenebilir. Çalışanın kullandığı makine, araçlar ve ortamda zarar görme risk kabul edilebilir seviyede ise (sayı, şiddet, büyüklük, doz vb) bu işyeri şartları güvenli olarak görülmelidir (Atan ve ark., 2017). İş güvenliği, çalışanların işyerinde kullandığı makine, araç vb. karşı korumayı ifade etmektedir. İş ortamında bulunan, kullanılan ekipmanlardan doğabilecek risklerin olasılık, şiddetinin tespiti ve bunlara karşı alınacak önlemler ile ilgilidir (Özkılıç, 2005); Çınar ve Uğurlu 2019).

Çalışma ortamında insan ve makineler iç içe bulunduğundan dolayı iş sağlı, iş güvenliği tanımlamalarını birbirinden kesin olarak ayırmak çok güçtür. Bir çok çalışma ve raporda iki kavramın birbirinin yerine veya bir bütün olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak, iş güvenliği kavramı daha çok iş ortamı ve kullanılan araçlar ile ilgili olmasından dolayı teknik açıdan yaklaşımı ifade etmektedir (Arıcı, 1999, Atılgan, 2019). Sağlıklı ve güvenli ortamlarda, insana yakışır bir şekilde, çalışanların kendini rahat edecek şekilde işlerini yapmaları doğal haklarıdır (Atan ve ark., 2017).

2. İş Sağlığı

ILO tarafından oluşturulan çevrimiçi ILO Sözlüğü (ILO Thesaurus) "iş sağlığı" kavramını, İşçilerin fiziksel, zihinsel sağlığını ilgilendiren ve çalışma yöntemlerinin, çalışma koşullarının ve çalışma ortamında hastalık veya yaralanmalara neden olabilecek faktörlerin incelenmesi olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanımda ise iş sağlığı, çalışanın ortamda kullanılan

araç ve teçhizattan oluşabilecek tehlikelerden uzaklaşmış veya bu tehlikelerin en az seviyeye indirildiği bir iş ortamında rahat biçimde yaşayabilmesi olarak açıklanmaktadır (Centel ve Demircioğlu, 2016).

Bir kişi için sağlık, bedensel ve ruhsal yönden tam bir iyilik olma hali ve gerek uluslararası geçerliliği olan insan hakları bildirilerinde, gerek anayasamızda bireylerin devlet korumasında olan temel haklardandır. İş sağlığı, çalışanı olumsuz yönde etkileyebilen, çalışma alanından veya yapılan işten kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek her türlü tehlikeden korunma halini ifade etmekte olup insan sağlığı ile direkt bağıntılı olması sebebiyle de doğuştan gelen haklar arasında yer almaktadır (Tülü, 2014). Kısaca iş sağlığı, işyerinde işin yürütülmesi ile ilgili olarak meydana gelen/gelebilecek tehlikelerden, sağlığa zarar verebilecek ortamlardan korunmak ve çalışanların daha iyi bir iş ortamında bulunmalarını sağlamak için yapılan çalışmalardır.

3. İş Güvenliği

İş güvenliği kavramı ILO tarafından "İşçilerin yaşamlarının ve fiziksel refahının, çalışma ortamındaki riskleri ortadan kaldırarak veya kontrol ederek veya işçilerin faaliyet gösterdiği iş sisteminin korunması" olarak tanımlanmıştır (ILO, 2018). İş güvenliği, işin yapılması sırasında çalışanların karşılaştığı tehlikelerin ve risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması konusunda işverenin yapması gereken yükümlülükler olarak da tanımlanmaktadır (Centel ve Demircioğlu, 2016). İş güvenliği, çalışanların, kurumların ve üretimin karşılaşabileceği tüm tehlikelerden ve meydana gelebilecek kötü sonuçlardan korunmayı amaçlar (Çiçek, 2016).

İSG hizmetleri, işveren, çalışan ve İSG profesyonellerince yapılması gereken iş/işlemlerin bütününü kapsayan, her açıdan rehberlik, eğitim, ortam gözetimi ve karar alma mekanizmalarını bulundurmaktadır (Tülü, 2014).

4. İş Kazası

İş kazası "Ölümcül veya ölümcül olmayan yaralanmalara neden olan çalışma sırasında ortaya çıkan bir olay" olarak ILO tarafından tanımlanırken "6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu" iş kazasının tanımını, "İşyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen özre uğratan olay" şeklinde yapmıştır (CSGB, 2012).

İş kazalarına insan makine ve ortam ilişkisi ile ortaya çıkan güvensiz hareket ve davranışların neden olmaktadır (Camkurt, 2013; Algün, 2014). Yapılan çalışmalarda kazaların %88'inin güvensiz davranış, % 10'unun güvensiz ortam ve %2'sinin de önlenemez olağan üstü durumlardan kay-

naklanmaktadır (Montgomery, at all 2001; Hosseinian and Jabbarani, 2012). İş kazalarına maruz kalmanın en önemli nedeni çalışma konusu, malzeme, makine ve ortamla ilgili konularına bilgisizliktir. İnsanın yapmakla yükümlü olduğu iş için gerekli ve yeterli eğitim görmemiş ya da yeterli beceri ve deneyim kazanmamış olması, güvensiz davranışlara kaynaklık etmekte ve iş kazası nedenlerini ortaya çıkarmaktadır (Altın ve Taşdemir, 2016).

Bir olayın iş kazası olabilmesi için 5510 sayılı Kanunda sayılan iş kazası halleri ise şunlardır (SGK, 2018):

- Sigortalının işyerinde olduğu sırada,
- İşveren tarafından yapılmakta olan çalışma nedeniyle
- İşverene bağlı olarak çalışan işçinin, görevli olarak işyeri alanının dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asli işini yapmaksızın geçen zamanlarda,
- Hizmet akdi ile çalışan emziren kadın çalışanın, İSG mevzuatı nedeniyle çocuğuna süt vermek için ayrılan zaman diliminde,
- Sigortalıların, işverence sağlanan bir ulaşım aracıyla işin yapeıldığı bölgeye gidiş gelişi sırasında,
- Kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yapmakta olduğu iş nedeniyle meydana gelen durumda.

5. Meslek Hastalığı

Meslek hastalığı, yapılan işin özelliğine göre tekrarlanan bir sebeple veya iş ortamının şartları nedeniyle çalışanın uğradığı geçici veya sürekli hastalık, sakatlık halleridir (Lale, 2007) Melsek hastalığı ILO tarafından yapılan tanımda ise, iş faaliyetinden kaynaklanan risk faktörlerine maruz kalmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan herhangi bir hastalık (ILO, 2018) olarak tanımlanırken 6331 sayılı İSG Kanununda "Mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalık" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 14'üncü maddesinde "sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir nedenle veya işin yürütme şartları açısından uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özürlülük halleri" olarak açıklanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ise meslek hastalıklarını zararlı bir etkiyle bundan etkilenen insan vücudu arasında, çalışılan işe has bir neden-sonuç, etki-tepki ilişkisinin ortaya konulabildiği hastalıklar grubu olarak tanımlanmaktadır (Gürlevik, 2016).

Meslek hastalığının belirlenmesin iki önemli etken girmektedir. Belirli bir çalışma ortamında işlemlerle ilgili maruziyet ile hastalık arasında

nedensel ilişki kurulabilmesi, genel toplumdaki ortalama göre maruz kalan toplulukta hastalığın daha yüksek sıklıkta ortaya çıkma durumunun olması gerekmektedir (Akarsu vd., 2013) Meslek hastalığının başlıca nedenleri; kimyasal, fiziksel, biyolojik ve tozlar olmaktadır (Ilıman, 2015).

Çalışma hayatına ilişkin iki temel gösterge iş kazaları ve meslek hastalıklarıdır. Bu göstergeler ülkedeki İSG koşullarının genel yapısının yanı sıra çalışan nüfusun sağlık durumunu da göstermektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu uyarınca, işverenin iş kazaları ve meslek hastalıklarının kayıtlarını tutması ve SGK'ya 3 iş günü içinde bildirim yapması gerekmektedir (CSGB, 2012). İşverenin işyerindeki ramak kala olayları da kayıt altına alması gerekmektedir. Meslek hastalığı tanısı doğrulandığında yetkilendirilmiş sağlık hizmeti kurumları 10 gün içerisinde SGK'ya bildirim yapması gerekmektedir. Sağlık hizmeti kurumları iş kazalarını da aynı süre içinde bildirmek zorundadır (Bilir, 2016).

İş kazası durumunu Meslek hastalığı durumundan ayıran temel şey, iş kazasının bir anda ortaya çıkması, meslek hastalığının ise sürekli tekrarlanan sebeplerle ortaya çıkmasıdır. Meslek hastalığında etkin faktör çalışanların devamlı olarak bir işte çalışması sebebiyle sağlığının kaybolmasıdır (Aktuna, 2017).

6. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi

İş sağlığı ve güvenliğinin işçi, işveren ve devlet bakımından çok önemlidir. Her üç kesim içinde İSG kanunda açıkça belirtilmiştir. Aşağıda İSG tarafları için önem düzeyi kısaca açıklanmıştır.

Çalışanlar Açısından Önemi; 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği kanunu çalışanlar açısından, eğitim alma, bilgi edinme, temsil edilme, sağlıklı ve en az riskte çalışma, tehlikeli şartlarda çalışmaktan kaçınma, görüş verme ve aktif katılım olanaklarını sağlamaktadır (ÇSGB, 2016).

Çalışanlar yönünden İSG önemi şu şekilde özetlenebilir (Şimşek, 2015);

- İSG şartları uygun değilse çalışanın gelir düzeyinde azalma olur,
- Çalışma ve meslekte kazanma gücünde yine azalmalar meydana gelir,
- İşçide psikolojik ve ruhsal bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

İşveren Açısından Önemi; 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği kanunu işveren açısından, denetleme, izleme, mesleki risklerin önlenmesi için her türlü önlemi alma, çalışma ortamında ölçüm inceleme, araştırma ve tedbir alma sorumluluğunu işverene yükler (ÇSGB, 2012).

İSG işverene olan direk maliyetleri (Kaya ve Ark., 2015) ;

- İş gücü kaybı,
- Tedavi ve diğer giderler nedeni ile yapılan ödemeler ve tazminat,
- Hasar gören makine, tezgah, aygıtlar, vb.nin onarımı veya yenilenmesi,
- Sigortalı ya da yakınlarına verilen iş göremezlik ödenekleri,
- S.S.K, taralından yapılan ödemeler (Tıbbi masraflar, iş göremezlik ödenekleri vb.),
- Üretimdeki duraklama veya yavaşlama,
- İş verimindeki olası azalma ve kalite düzeyinin düşmesi,
- Diğer çalışanların üzerindeki olumsuz etkiler,
- Bu tür giderlerin maliyeti artırması,
- Yasal yükümlülük ve sorumluluklarla karşı karşıya kalma,
- Mahkeme masrafları.

İSG işverene olan dolaylı (endirekt) maliyetleri ise (Kaya ve Ark., 2015) ;

- İş gücünü kaybeden işçinin yerine yenisinin bulunması,
- Yeni işçinin yetiştirilmesi,
- Yeni işçi işe alışıncaya kadar verim kaybı,
- Mevzuatın gereklerinin yerine getirilmesinden doğan ek yükümlülükler, iş kazası bildirimi, raporların hazırlanması, vb
- Kazalı işçinin veriminin azalmasının maliyeti,
- Kazalı işçiye yardım etme amacıyla iş bırakan diğer işçilerin verimlilik kayıpları,
- Kazanın ortaya çıkardığı moral bozukluğunun sebep olacağı yeni iş kazalarının maliyeti,
- Tüm çalışanlardaki motivasyon kaybından kaynaklanan verim

İşveren yönünden de iş kazaları ve meslek hastalıklarının doğrudan ve dolaylı maliyetlerinden söz edilebilir. Doğrudan maliyetler, kaza sonucu doğan zararların ödenmesiyle ortaya çıkan maliyetlerdir. Sigortalıya ödenen tazminatlar, mahkeme masrafları, sürekli iş göremezlik ödenekleri gibi. Dolaylı maliyetler ise, doğrudan maliyetlerden farklı olarak kapsam ve miktar bakımından tam tespit edilemeyen ve sınırlandırılamayan maliyetlerdir. Kaza nedeniyle ortaya çıkan hasarın maliyeti, kaza nedeniyle

yapılması gereken harcamaların maliyeti, üretim ve verimlilikte ortaya çıkan azalmalar ve ürün teslimindeki gecikmelerden dolayı pazar kaybından doğan maliyetler işveren açısından karşılaşılan dolaylı maliyetlerdendir (Şimşek, 2015).

Devlet ve Ekonomi bakımından önemi; İş kazası ve işe bağlı sağlık nedenlerinden dolayı geçici ve sürekli işgücü kayıpları meydana gelmektedir. İş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle sağlık sektörüne ve devlete büyük yükler gelmektedir. Diğer taraftan, işgücü kayıpları işverenin üretimin sürekliliğini ve ülke ekonomisini de etkilemektedir (Aktuna, 2017). Kazaya ya da hastalığa maruz kalan işçi üretimden düştüğü gibi ülke ekonomisine de tüketici olarak bir yük olacaktır. Bu nedenle, "çalışanları korumak ve kazaları önlemek, kaza sonucu ortaya çıkan zararları tazmin etmekten daha kolay ve ucuzdur" (Gerek, 2006).

Kaynaklar

Akarsu, H. Vd. (2013), *Meslek Hastalıkları*. ÇASGEM, Ankara: Özyurt Matbaacılık, 13-40.

Aktuna, A. (2017). *Tarım Sektöründe Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Çerçevesinde Bilgi, Tutum ve Algı Düzeyleri*: *Tekirdağ Süleymanpaşa Örneği*. Çalışma İktisadı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Algün, A., (2014) İşçi Sağlığı ve Güvenliğinin Genel Prensipleri, Ankara: *TMMOB EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni* (3) 2-4.

Alli, Benjamin G. (2001) *İş Sağlığı ve Güvenliği Temel Prensipleri*, Cenova: Uluslararası Çalışma Ofisi

Arıcı, K. (1999). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri. Ankara: *TES-İŞ Eğitim Yayınları*,

Altın, M., ve Taşdemir Ş., (2016) *İş Sağlığı ve Güvenliği*. Konya: Eğitim Yayınevi, ISBN: 978-605-9831-94-9, 864 s.

Atan, M., Cam, E., Çelik, E., Arslan, B. Y., ve Eravcı, D. B., (2017) *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin (ÇASGEM) Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi* . Teknik Destek Projesi, Ankara.

Atılgan, H., (2019 Ekim), *İş Kazalarını Önlemede Neden Başarısız Oluyoruz?*. Uluslararası Maden İşletmelerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu'2019, Adana/TÜRKİYE 29-37.

Bolsoy, N., (2006), Sağlık-Hastalık ve Kültürel Etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (3) 78-87.

Camkurt, M.Z., (2013), Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazalarının Meydana Gelmesi Üzerindeki Etkisi, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* Cilt: 24 Sayı: 6 / Cilt: 25 Sayı: 1-2 70-101.

Centel, T., ve Demircioğlu, M. (2016). *İş Hukuku*. Ankara: Beta Yayıncılık, 396 s

CSGB, (2012) *6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete 30.06.2012-28339

Çınar, U., Uğurlu, Ö. F., (2019 Ekim), *İş Güvenliği Risklerinin Değerlendirmesinde Alınacak Önlemlerin Maliyet Optimizasyonu.* Uluslararası Maden İşletmelerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu'2019, Adana/TÜRKİYE 17-27.

Çiçek, B. (2016). *Hastanelerde Kurum Ev İdaresi Personeli Perspektifinden İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının ve Güvenlik Kültürüne İlişkin Algı Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. Hacettepe Üniversitesi.

Dogan, T., (2006) Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi* 30 (2006) 120-129.

Erginbaş, E. (2010). *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Fişek, N. (1985), *Halk Sağlığına Giriş*. H.Ü. Dünya Sağlık örgülü Hizmet Araştırma ve Araştırıcı Yetiştirme Merkezi Yayını No. 2, Ankara: Çağ Matbaası,.

Gerek, N., (2006), *İş Sağlığı ve Güvenliği*. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1676, Açıköğretim Fakültesi Yayın No:868. Eskişehir.

Gümüş, S., (2017), *Hizmet Pazarlaması*, *Sağlıkta Güncel Konular Araştırma İnceleme ve Deneyimler*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 1071 s.

Gürlevik, T. (2016), *Mobilya Sektöründe Ağaç Tozu Maruziyetinin Önlenmesinde Endüstriyel Havalandırma Tasarımı.* İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.

Hosseinian, S. S. ve Jabbarani Torghabeh, Z. (2012), Major Theories of Construction Accident Causation Models: A Literature Review. *International Journal of Advances in Engineering & Technology*, 4 (2).

Ilıman E.Z., (2015), Türkiye'de Meslek Hastalıkları. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 1 (1) 21-36.

ILO. (2018 Ağustos 28), ILO Thesaurus. International Labour Organizations, http://ilo.multites.net/ defaulten.asp adresinden alınmıştır.

Kaya, A., Sarı, E., Doğan, M., (2015 Mayıs) *Yüksekte Çalışmada Proaktif Yaklaşım ve Kaza Maliyet Analizi*. 1. "Ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Yaşanılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" Sempozyumu. s. 57-68 İstanbul.

Lale, S., (2007), *Sosyal Güvenlik Sistemimizde İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı. İstanbul

Montgomery, J., O'Reilly, J., Philip, E., ve Hagan, P., (2001), Accident Prevention Manual for Business & Industry Administration & Programs, Itasca, Illinois: *The National Safety Council Press.*

Özkılıç, Ö. (2005), İş Sağlığı ve Güvenliği, Yönetim Sistemleri ve Risk Değerlendirme Metodolojileri. İstanbul: *TİSK Yayınları*,.

SGK. (2018, Ağustos 27). İş Kazası. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İnternet Sitesi: http://www.sgk.gov.tr/wps /portal/sgk/tr/emekli/is_kazasi_ve_meslek_hastaligi/is_kazasi adresinden alınmıştır

Şimşek, A., (2015), *Kahramanmaraş İlinde Sanayi Sektöründe Meydana Gelen İş Kazaları Üzerine Bir Araştırma*. KSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 57 s. Kahramanmaraş.

Tülü, M. (2014). *İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinde İSG Profesyonellerinin Algı ve Beklentileri*. İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.

Witmer, J.M., ve Sweeney, T. J., (1992), A Holistic Model For Wellness And Prevcntion Over Life Span. *Journal Of Counseling &, Development,* 71, (2), 140-148.

Yılmaz, G., (1999), Çalışma Ortamı. *Fişek Sağlık Hizmetleri Dergisi*, (25) 33-34

Bölüm 94

KALKINMA AJANSLARININ BÖLGESEL KALKINMADAKİ ROLÜ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Haydar ALBAYRAK[2]

2 Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, haydaralbayrak@hotmail.com

1. GİRİŞ

Küreselleşme olarak adlandırılan ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme sürecinde, sadece devletlerarası ilişkiler değil, kentler ve bölgelerarası ilişkiler de yoğunlaşmıştır. Yaşanan bu yapısal değişiklikler, yönetsel, ekonomik ve sosyal alanlardaki değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşme dünya genelinde rekabeti artırdığı gibi, bölgesel/yerel ekonomilerin küresel arenada birer aktör olarak yer almalarını da sağlamıştır. Bölgesel/yerel ekonomilerin küresel pazara açılmaları doğal olarak bölgelerarasında rekabeti ve bu rekabet sayesinde bölgelerarası gelişmişlik farkını azalacağı yönündeki görüşlerin gündeme getirmiştir. Bu görüşlerin genel kabul görmesi ile birlikte, rekabette bölgelerin elini kuvvetlendirmenin, bölgesel düzeyde planlı ve hızlı bir kalkınma sağlamanın yolu olarak Bölge Kalkınma Ajansları önerilmiştir

İlk örneği 1930'larda ABD'de görülen, ardından Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan ve bölgesel düzeydeki kalkınma faaliyetlerini organize etme görevini üstlenen Bölge Kalkınma Ajansları, Avrupa Birliği ile yapılan katılım müzakereleriyle beraber Türkiye gündemine girmiştir. Daha önceki yıllarda Türkiye'de Kalkınma Ajansları benzeri çeşitli uygulamalar olmuşsa da bunlar AB'nin önerdiği Kalkınma Ajansı formatından farklıdır. AB, tam üyelik katılım müzakerelerinde Birliğe üye olmaya aday bütün ülkelerden Bölge Kalkınma Ajansları kurmalarını talep etmektedir. Bu çerçevede 1999 yılında aday ülke statüsü verilen Türkiye'den de AB standartlarına uygun BKA kurması istenmiştir. Türkiye 2006 yılında çıkardığı kanunla Kalkınma Ajanslarının kurulması için gerekli yasal alt yapıyı oluşturmuş ve Kalkınma Ajansları kurulmaya başlamıştır.

Bu çalışma, BKA'ların Türkiye'deki örneği olan Kalkınma Ajanslarının kurulma gerekçeleri olan bölgesel kalkınmayı hızlandırma ve bölgelerarası gelişmişlik farkını giderme misyonunu ne derece gerçekleştirdiklerini tespit etmek amacıyla yapılmaktadır. Kalkınma ajanslarının Türkiye'deki kuruluş yıllarındaki Yüksek Lisans eğitimim sırasında Dönem Projesi olarak hazırladığım "Bölge Kalkınma Ajansları: Türkiye Örneği" isimli çalışmamda Kalkınma Ajanslarının kurulması öngörülen yapı içerisinde başarılı olmayacağı, bu nedenle kuruluş amaçları olan bölgesel Kalkınmayı gerçekleştirme ve yerel demokrasiyi geliştirme misyonunu yerine getiremeyeceği sonucuna ulaşılmıştı (Albayrak, 2007:). Çalışmada, ayrıca, 2007 yılındaki çalışmada yapmış olduğumuz öngörünün doğruluğunun, 10 yılı aşkın bir süredir faaliyette olan ajansların bugüne kadar ki çalışmaları üzerinden ve günümüzdeki son durum ile kuruluş dönemindeki mevcut durumun karşılaştırılarak, tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmada, dolaylı araştırma yöntemi kullanılmış ve bu çerçevede ikincil veri ve içerik analizleri yapılmıştır. Çalışmanın hipotezi, "*kalkınma ajansları bölgesel kalkınmada ve bölgelerarası gelişmişlik farkının giderilmesinde başarılı*

olmuştur." şeklinde belirlenmiştir.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kalkınma, bölge ve bölgeselleşme kavramları üzerinden bölgesel kalkınma ile ilgili teoriler ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde Avrupa Birliğindeki bölge anlayışı, Bölge Kalkınma Ajanslarının genel yapısı ve işleyiş mekanizmaları genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye'deki bölge ve bölgeselleşme yaklaşımlarına değinildikten sonra yaklaşık on yıldır faaliyette olan Kalkınma Ajanslarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri ve elde edilen sonuçlar tartışılmaktadır. Son bölümümüz olan Sonuç ve Değerlendirme bölümünde ise 2007 yılında yapmış olduğumuz çalışmada elde edilen sonuçlar ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmekte ve konuyla ilgili önerilerde bulunulmaktadır.

2. KALKINMA VE BÖLGESELLEŞME

2.1. Kalkınma Nedir?

Kalkınma kavramını tanımlamanın zorluğu nedeniyle kalkınmamış ya da azgelişmişlik üzerinden bir tanımlama yapmak kavramın anlaşılması açısından daha uygun olabilir. Kalkınmamış/azgelişmiş ülke denince; nüfus artışının hızlı, genç nüfus oranının yüksek, sağlık koşullarının yetersiz, sağlıklı beslenme düzeyinin düşük, öğrenim seviyesinin nitel ve nicel olarak düşük, işsizlik oranının yüksek, tutucu dünya görüşünün etkin, kişi başına düşen milli gelirin düşük ve gelir dağılımının adaletsiz, tarım sektöründe çalışanların tüm çalışanlar içindeki oranının yüksek, gayri safi milli hasıla içindeki tarımsal üretimin katkısının yüksek ve yatırımların düşük olduğu ülkeler anlaşılır. (Altıntaş, 1978: 36). Saymış olduğumuz bu özelliklerin tam tersi özellikleri taşıyan bir ülke ise, "Kalkınmış" olarak nitelendirilir.

Kalkınma sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal boyutu da olan bir kavram olmasına rağmen, kalkınma denilince akla genellikle tek başına ekonomik boyut gelmektedir. Bunun nedeni, iktisatçıların bu kavramı çok sık kullanmaları ve adeta kalkınmanın ekonomiyle özdeşleşmesidir. İktisadi açıdan kalkınma, "Bir ülkede toplumun sosyoekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir." (Altıntaş, 1978: 37). Kalkınma ekonomisinin temel ilkelerinden biri ve belki de en önemlisi, devletin ekonomik kaynakların ve refahın dağılımındaki rolüdür. Burada dezavantajlı kesimleri doğrudan destekleme görevi verilmiştir. Süreç içinde, doğrudan desteklemeden devletin yönlendiriciliğine ve uygun ortamı hazırlamasına dayanan bir destek mekanizması benimsenerek, kalkınmada devletin sorumluluğu kavramından kamu ve özel aktörlerin birlikte sorumluluğu kavramına doğru bir geçiş yaşanmıştır (Eraydın, 2004: 128).

2.2. Bölge Kavramı ve Bölgeselleşme

Bölge kavramıyla ilgili çok çeşitli tanımlama vardır. Bu tanımlamalar, coğrafi, ekonomik, kültürel, etnik, kentsel ve yönetsel ölçütler çerçevesinde yapılmaktadır. Geleneksel anlayışa göre bölge, "*yan yana gelmiş yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim*" iken; küresel anlayışa göre bölge, "*ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerlerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan ve sınırları değişken bir birimdir*" (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000a: 7). 1988 yılında Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilen Bölgeselleşme Şartı'nda ise, "*bölgeler, coğrafi açıdan kendine yeterli ve nüfus, dil, kültür ve tarihsel gelenekler gibi ortak özelliklere sahip birimler*" olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1999: 59).

Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak idari ve siyasi bir birim olan bölgenin üç özelliği olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi, bölge il-üstü bir kademedir; ikincisi, bölge bir devlet değildir; üçüncüsü, bölge olmanın asgari ölçütü hukuki ve idari bir varlık olarak tanınmaktır. Bölgeler devlet değildir denilirken, federe devletlerle siyasal bölgeler arasında benzerlik olmakla beraber aynı anlama gelmedikleri özellikle vurgulanmak istenmiştir. Bölgenin üçüncü özelliği olarak yer verdiğimiz hukuki ya da idari olarak tanınma, her zaman bir tüzel kişilik olmayabilir. Tanıma, basit bir hukuki tanımadan tüzel kişiliğe sahip olmaya, hatta yasama yetkisini de içeren siyasal tanımaya kadar varan geniş bir alanda olabilir. Bu açıdan bakarak bölgeselleşme ile federalleşme arasındaki sınır çok incedir, denilebilir (Nalbant, 1996: 40).

Bölge olgusu tarih boyunca coğrafi bir birim olmaktan çok, siyasal yönü ağıra basan bir kavram olmuştur. Bu nedenle dönem dönem farklı siyasal eğilimlerin tercihi haline gelmiştir. Örneğin; Fransa'da 1789 devriminden sonra bölgecilik sağ düşünsel akımları tarafından merkezciliğin karşısında savunulurken; 1960'larda sol düşünsel alanda destek bulmuş, hatta merkeziyetçilik yereli sömürgeleştiren bir sistem olmakla suçlanmıştır (Bayramoğlu, 2005: 37). Daha önceki dönemlerde çok sıcak bakılmayan bölgeselleşme, 2. Dünya savaşından sonraki dönemde işlevsel zorunluluklar, kamu hizmetinin gerekleri ve planlı kalkınma gereksinimleri gibi gerekçelerle kalkınma politikalarının uygulanmasında bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bölgecilik söylemin gelişmesindeki en önemli etken ise, Avrupa devletlerini oluşturan halkların bir bölümünün kimlik farklılıklarını gündeme getirerek yeni arayışlar içine girmeleri olmuştur (Keleş, 1998: 4). Son yıllarda gündemden düşmeyen ve Küreselleşme olarak adlandırılan ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme hareketi, yalnız devletleri değil, kentler ve bölgelerarasındaki ilişkileri de geliştirmiştir. Bu süreçte, sınır kavramı geçerliliğini giderek yitirmektedir. Diğer

bir deyişle küreselleşme, yerelleşme ve bölgeselleşmeyi teşvik etmektedir (Keleş, 1999: 55).

2.3. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma, "*bir bölgedeki gelir artışlarına ilaveten sosyoekonomik yapının da değişmesi*" olarak tanımlanabilir. Sınırları kapalı refah devletinde, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinin çözüm yolu olarak ulusal kalkınma öngörülmekteydi. Bu anlayışa göre, öncelikle ulusal kalkınma sağlanmalı, ardından elde edilen kaynaklar bölgesel kalkınmaya aktarılmalıdır. Kalkınma gerçekleşene kadar oluşacak bölgesel eşitsizlikler ise, meşrudur. Bu yaklaşımın sonucu olarak, birçok ülkede, uzunca bir dönem bölgesel kalkınma politikaları ihmal edilmiştir (Uzay, 2005: 15-19).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik kalkınma problemi literatürde geniş yer bulmaya başlamıştır. Ekonomik kalkınma tartışmalarının önemli konuların biri, bölgesel gelişmişlik farklarının nedenleri ve gelişmemiş bölgelerin nasıl kalkındırılacağı olmuştur. Bölgelerarası gelişmişlik farkının nedeni olarak, gelişme sürecine yön veren iktisadi ve sosyal faktörlerin ülke üzerinde farklı yoğunlukta dağılması gösterilmiştir. Bu faktörler, hammadde ve enerji kaynaklarının varlığı, pazara yakınlık, coğrafi konum ve üretim olanaklarının elverişliliği gibi temel unsurların yanında sosyal, kültürel ve kurumsal unsurları da kapsamaktadır (Tüylüoğlu ve Karataş, 2006: 196-197). Bu faktörler bakımından avantajlı olan bölgeler gelişirken, dezavantajlı bölgeler süreç içerisinde geri kalmışlardır. Bölgelerarasında oluşan gelişmişlik farkı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunu olup, bu sorunun nasıl aşılacağı yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Günümüzde genel kabul gören yaklaşım, bölgesel kalkınmanın girişimciliğin teşvik edilmesi, eğitim ya da çevrenin korunması faaliyetlerinin toplamıyla sağlanabileceği şeklindedir. Bu anlayışa göre bölgesel kalkınmayı tanımlayacak olursak bölgesel kalkınma, "*bölgenin kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi ve girişimciliğin teşvik edilmesiyle, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesidir.*" (Uzay, 2005: 20). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, içsel büyümeye dayalı bir bölgesel gelişme kastedilmektedir. İçsel büyüme kuramına göre bir bölgedeki büyüme, sermaye faktöründen daha çok bilgi, dışsallıklar, beşeri sermaye, öğrenme, uzmanlaşma ve teknoloji gibi içsel faktörlere bağlıdır (Tüylüoğlu ve Karataş, 2006: 199). İçsel büyümenin, bu bağlı olarak da kalkınmanın sürekliliği esas alınmaktadır.

2.4. Bölge Kalkınma Ajansları

Bölgelerarasındaki kalkınmışlık düzeyindeki farklılık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunlarından birisidir (Küçükali,

2013: 205-206). Hemen her devlet bu soruna çözüm bulmak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Uygulanan politikalardan istenen sonucun alınmaması ve dünyada artan rekabet, bölgesel kalkınma için yeni politika arayışlara yol açmıştır. Bu süreçte yerel kaynakların kullanılması ve bölgelerin yerel kapasitelerinin geliştirilmesi ile yerel/bölgesel kalkınmanın sağlanabileceği şeklinde görüşler ortaya çıkmış ve bu yönde politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Buna göre, yukarıdan aşağıya doğru (hükümet seviyesinden yerel seviyeye) hareket eden geleneksel kalkınma yaklaşımı yerine, aşağıdan yukarıya doğru (yerelden hükümete) hareket eden yeni yenilikçi kalkınma politikaları ve stratejileri kullanılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım değişikliği ile birlikte bölge kalkınma ajanslarının kurulması gündeme gelmiştir (Tutar vd. 2015: 105).

Bölge Kalkınma Ajansları (BKA), bölgelerarasındaki ekonomik farklılıkları en aza indirmek, bölgelerin rekabetçi güçlerini güçlendirmek, bölgesel kalkınma planlarını ve politikalarını koordine etmek ve bölgesel kalkınma stratejilerini sağlamak amacıyla kurulan bölgesel karar vericiler olarak tanımlanmaktadır (Blackman ve Ormston, 2005: 378). BKA'lar, çok fonksiyonlu ve entegre bir şekilde kalkınmayı, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında ağ oluşturmayı ve öğrenmeyi tavsiye eden ve bu süreci "yumuşak" politika araçları yoluyla destekleyen yarı-özerk kuruluşlar olarak karakterize edilebilir. Bu özelliğine bağlı olarak BKA'ların bölgesel ekonomik politika ile bölgesel kalkınmayı etkileyen diğer politika alanları arasındaki boşluğu kapatması ve yerel çıkarların maksimize edilmesine katkı sunması beklenmektedir. BKA'ların yerel işletmelere ve kuruluşlara merkezi devlet kurumlarından daha iyi yaklaşabileceği ve daha kolay ilişkiler kurabileceği düşünülmektedir. Buna bağlı olarak BKA'ların, bölgesel yönetim birimlerinin eksik olabileceği operasyonel özgürlük ve güvenilirlik konusunda daha başarılı olabilecektir (Danson ve Whittam, 1999). Ayrıca BKA'lar, büyük fon akışları çekmek, harcamaları koordine etmek, ulusal ve uluslararası politikalardaki gelişmelere daha hızlı yanıt vermek için anahtar araçlar olarak görülmektedir (Lagendijk vd., 2009: 384).

Dünyada "kalkınma ajansı" olarak adlandırılan yaklaşık 20 bin kuruluş bulunmaktadır. Her kalkınma ajansının kendine özgü yasal altyapısı, örgüt yapısı, görevi, yetki ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle tek bir "kalkınma ajansı modeli" olmayıp çok farklı nitelikte ajanslar bulunmaktadır. Ayrıca, hiçbir ajans kurulduğu günkü haliyle stabil olarak kalmamış, günün şartlarına ve ihtiyaçlara göre çeşitli değişikliklere uğramıştır (Özen, 2005: 2). Bu çeşitliliğe, merkezi ve yerel devlet otoritesine göre ajansların özerklik derecesi ve niteliğindeki farklılıklar neden olmaktadır. Yelpazenin bir ucundaki ajanslar, neredeyse hiçbir örgütsel veya bölgesel özerkliğe sahip olmadan ve merkezi devlet kuruluşlarının bir parçası olarak hareket ederken; diğer ucundaki ajanslar, merkezi yönetimle hiçbir

bağlantısı olmayan yerel yetkililer ve hatta (yarı) özel işletmeler tarafından aşağıdan yukarıya doğru kurulmuş ve tamamen özerk bir yapıda olabilmektedir. İlk kategorideki ajanslar üzerinde yüksek derecede politik kontrol vardır, ancak istikrarlı gelirler kaynaklarından ve belirli bir bağımsızlık seviyesinden yararlanırlar. İkinci kategorideki ajanslar ise, daha bağımsız olma eğiliminde olmakla birlikte finansman sağlama ve hizmet sunumunda problemlerle karşılaşabilmektedir. Son on yılda daha belirgin hale gelen diğer bir kategori ise, doğrudan yerel ve bölgesel yetkililer tarafından kurulan, daha hızlı kararlar alabilen, siyasi gündem ve tutumlardan daha az etkilenecek bir konumda olan BKA'ların yer aldığı kategoridir (European Association of Development Agencies, 1999). Uygulamada, birçok BKA, destekleyici makamların etki alanında faaliyet göstermektedir. Bu durumdaki BKA'lara sadece genel kaynak tahsisi ve geniş politika kılavuzları düzeyinde müdahale edilmektedir. Hem stratejik girişim hem de yürütme yetkileri ajanslara aittir (Lagendijk vd., 2009: 384).

3. AVRUPA BİRLİĞİ VE BÖLGE KALKINMA AJANSLARI

3.1. Avrupa Birliği ve Bölgeler

19. yüzyıl Avrupası'ndaki ulus devletler, bölge olgusuna sıcak bakmamış, ulusal bütünlüğün bozulmasından çekinmişlerdir. Bu nedenle, bölgesel farklılıkları gidermek için çeşitli ekonomik politikalar uygulamaya çalışmakla yetinmişlerdir. Bu süreç 2. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra, devletlerin kalkınmasında bir araç olarak bölge güeurodandeme gelmiştir. Almanya'daki federal devlet yapılanması, yaşanan nasyonal sosyalist deneyimden sonrası işgalci güçlerin etkisiyle oluşturulmuştur. Öteki Avrupa ülkelerindeki bölgecilik ise, işlevsel zorunluluklar ve planlı kalkınma gereksinmesi neticesinde gündeme gelmiştir (Keleş, 1999: 56). Örneğin; Güney İtalya, İspanya, Almanya, Fransa, İskoçya, Galler'de bölgesel kalkınma planları uygulanmıştır (Avaner, 2005: 244). Sosyokültürel nedenlerle de bazı Avrupa devletlerinin farklı kültür ve dil topluluklarına ve bunların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere kimi ayrıcalıklar tanıdığı, özel kültür ve ekonomi politikaları uyguladığı gözlenmiştir. Fransa, İspanya, İtalya ve Belçika'da ise, devletin merkezi ve taşra örgütleri söz konusu ihtiyaçlara daha iyi cevap verecek şekilde, yeniden örgütlenmeye çalışılmıştır (Keleş, 1999: 56).

Bölgelerarası gelişmişlik farkı, genellikle bölgenin sahip olduğu özelliklerden ve ülke içindeki yatırımların dengesiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Böylece ekonomik olarak daha zayıf, yaşam standardı ve gelir düzeyi daha düşük bölgeler ortaya çıkmaktadır (Cihangir Çamur ve Gümüş; 2005: 147). AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın giriş bölümünde, üye ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmenin sağlanabilmesi için böl-

gelerarasındaki gelişme farklılıklarının giderilmesi gerektiği belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000b: 133). Bu ifade, 1950'li yıllardan itibaren bölgesel kalkınma sorununun Avrupa ülkelerinin gündeminde ciddi bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Avrupa Topluluğu bu soruna çözüm bulmak için 1975 yılında, Bölgesel Kalkınma Politikasının temelini oluşturan Bölgesel Kalkınma Fonunu kurmuştur (Kösecik ve Koçak, 2004: 1). Ardından 1985 yılında Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği "Yerel Yönetimler Özerklik Şartı", 1988 yılında Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilen "Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartı" (Apan, 2004: 44) ve son olarak da 1992 yılındaki "Maastricht Antlaşması" ile bölgesel kalkınma Avrupa Birliği'nin bir politikası haline gelmiştir (Keleş, 1998: 6-7). Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın başlangıç bölümünde, Decentralizationa dayalı, yani icra-i kararların merkez teşkilatı hiyerarşisi içinde yer almayan bir takım organlar tarafından alınmasını esas alan, bir Avrupa oluşturulmasının amaçlandığından bahsedilmektedir. Yerel Yönetimler Özerlik Şartı'nın 4. maddesinde yer alan daha sonra da Maastricht Antlaşması ile AB mevzuatına giren diğer bir kavram ise, "subsidiarite" terimidir. Subsidiarite, "*ekonomik etkinliği kaybetmeden yönetim faaliyetlerinin mekânsal dağılımının en geniş biçimde yaygınlaştırılması, her yönetim faaliyetinin etkin olarak görülebileceği en alt düzeyde yürütülmesi; alt düzeyde ekonomik, etkin ve verimli yürütülemeyen hizmetlerin ancak zorunluluk halinde ve hizmetin daha iyi görülmesini sağlamak amacıyla bir üst kademeye devredilmesi*" olarak tanımlanabilir. Bu kavram, başlangıçta yönetme ve karar alma merciini yerel yönetimlere ve bireye yaklaştırıyor gibi görünse de, yurttaşı müşteri olarak algılayan ve aldığı hizmetin maliyetini yurttaştan talep eden bir sistemi anlatmaktadır. Merkezdeki yetkilerin önce yerele, oradan da özel sektöre aktarılmasını öngörmektedir (Sayın, 2005: 265-269).

AB'nin bölgeselleşmeyi ortak bir politika olarak benimsemesinin en önemli nedeni, bütünleşmiş bir Avrupa'nın yaratacağı aşırı merkeziyetçi bir yapının oluşturabileceği sakıncaları ortadan kaldırarak yerel ve bölgesel özerklikleri güvence altına almaktır. Oluşturulacak federatif yapı ile her basamaktaki birimin (AB, devletler, bölgeler, kentler), alınacak tüm kararlara etkin olarak katılması hedeflenmiştir (Apan, 2004: 16-17). Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartına göre; "*Bölge, gerek Avrupa bütünleşmesi, gerekse bu harekete dâhil devletlerin içsel örgütlenmeleri açısından gözetilmesi gereken ilkelerden biri olarak değerlendirilen 'hizmette yerellik' ilkesinin hayata geçirilmesi için uygun bir yönetim kademesi olarak kabul edilmektedir.*" Maastricht Antlaşmasının 198/a-c maddesinde "*bölgeler, çoğulculuğun, iş ve güç dağılımının, şeffaflığın, demokrasinin, aitlik bilincinin, sorunların çözümünün, entegrasyonun, siyasal kararların yasallığının ve etkinliğinin… garantisidir.*" denilmektedir. AB'deki bölgeler işlevlerine ve yapılarına göre; kutuplaşmış bölgeler, türdeş bölgeler, sınır-ötesi bölge-

ler, yönetim bölgeleri, bağımsız bölgeler ve planlama bölgeleri biçiminde gruplandırılabilir. Konumuz açısından önemli olan planlama bölgeleri, AB ülkelerinde devlet ve yönetimden bağımsız olarak vardır. Bu bölgeler bazı programların uygulanması ve AB düzeyinde sürdürülebilir gelişmenin gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulmuşlardır. AB'de bölgeler planlama ve teşvik yönünden NUTS (İstatistik İçin Bölge Birimleri Sistematiği - Nomenelatures des Unites Territariales Statistiques) 1, 2, 3 şeklinde düzeylere ayrılmakta ve bu sınıflandırma esas alınarak planlama ve teşvikler yapılmaktadır (Apan, 2004: 41-42). NUTS sınıflandırmasının amacı; topluluk bölgesel istatistiklerinin toplanması, geliştirilmesi ve uyumlulaştırılması, bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması ve topluluk bölgesel politikalarının çerçevesinin belirlenmesidir. Brüksel Konferansı'nda, NUTS 2 bölgeleri, bölgesel politikaların uygulanmasında temel bölgeler olarak; NUTS 1 bölgeleri ise, sosyoekonomik bölgeler olarak kabul edilmiştir. Kalkınmada geri kalmış bölgelerin belirlenmesinde, NUTS 2 düzeyi esas alınmaktadır. Günümüzde AB toprağı, NUTS 1 düzeyinde 78, NUTS 2 düzeyinde 210, NUTS 3 düzeyinde 1093 bölgeye ayrılmıştır (Çamur ve Gümüş, 2005: 148-150).

3.2. Avrupa Birliği ve Bölge Kalkınma Ajansları

Avrupa'daki ilk örnekleri İtalya ve Birleşik Krallıkta görülen Bölge Kalkınma Ajansları, 1950'li yıllarda Avusturya, Fransa, İrlanda ve Belçika'da; 1960'lı yıllarda Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, İskoçya ve Galler'de; 1980'li yıllarda Yunanistan, İspanya, Danimarka ve Finlandiya'da kurulmaya başlanmıştır (Arslan, 2010: 93-94). Avrupa Birliğine sonradan katılan Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Estonya, Litvanya 1990'larda doğrudan AB'nin yönlendirmesiyle BKA'larla tanışmış, hatta birçok Doğu Avrupa ülkesinde BKA'lar, AB uzmanları tarafından AB'nin sağladığı finansal destekle kurulmuştur (Özen, 2005: 2). Başlangıçta merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma planlarına bilgi sağlamak, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemekle görevlendirilen BKA'lar, 1970'li yıllarda yaşanan krizlerin ardından mekân kavramının önem kazanması ve AB'nin bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşümle birlikte yerel kalkınmaya yönelik faaliyetlere yönelmiştir. 1980'li yıllarda yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile birlikte, bölge kalkınma ajansları kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini sağlamak görevini üstlenmişlerdir (Şinik, 2010: 129). Ajansların yapıları ve faaliyetleri de bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan değişime paralel olarak zamanla dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, bölgelerin küresel sistemde karşı karşıya kaldığı rekabet koşullarına ve yönetişim ortamına paralel olarak gerçekleşmiştir. 1991 yılında yabancı yatırımcıların bölgeye çekilmesi ve yabancı kalkınma ajanslarıyla işbirliği yapılması, AB üyesi ülkelerdeki bölge

kalkınma ajansları arasında bilgi alışverişi ve diyalogun sağlanması amacıyla European Association of Development Agencies (EURADA-Avrupa Bölge Kalkınma Ajansları Birliği) kurulmuştur. AB üyesi ülkelerdeki tüm ajanslar, EURADA üyesi olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Tutar vd. 2015: 105).

AB üyesi ülkelerdeki bölge kalkınma ajansları, kuruluş ve işleyiş şekilleri bakımından farklılık göstermektedir. Hatta ülke içindeki ajanslar arasında bile farklılıklar bulunmaktadır. Farklılıklar, ülkelerin ve bölgelerin kendi koşulları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin; BKA'lar genellikle, Üniter devletlerde bir bakanlığı bağlı bir kamu kurumu niteliğinde iken, Federal devletlerde özerk bir yapıya sahip ve genellikle kamu veya özerk şirket statüsündedir (European Association of Development Agencies, 1999: 33). Bununla birlikte ajansların, bölgesel ölçekte örgütlenmeye ve tabandan tavana bir kalkınma yaklaşımına sahip olma, klasik bürokrasi ve kamu kurumu olmama, uzun vadeli düşünebilme ve esnek hareket edebilme kabiliyetine sahip olma, özel sektörü geliştirme ve bölgeye yatırım çekme odaklı faaliyet yürütme (Başar vd., 2018: 62-63), merkezi bütçeden finanse edilmelerine rağmen, hiyerarşik devlet idaresinin parçası olmamaları gibi birçok ortak özelliği de bulunmaktadır (Kovacs, 2015: 95).

Tablo 1. AB Üyesi Ülkelerdeki BKA'ların Yapısı

ÜLKELER	BKA YASAL STATÜLERİ
Almanya	Yarı özerk kamu şirketleri
İspanya	Özel hukuka tabi kamu kuruluşları
Fransa	Karma ekonomi şirketleri
Belçika	Belediyeler arası ajanslar
Romanya, Danimarka	Vakıflar
Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovakya, Polonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İsveç	Limited Şirket
Hollanda, İtalya, İrlanda, Portekiz	Kamu Limited Şirketleri
İngiltere	Bakanlık dışı kamu kurumu /özerk örgüt
Litvanya	Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar
Yunanistan	Belediye girişimi

Kaynak: (Özen, 2005: 5)

AB'de kalkınma ajansları kuruluş şekillerine göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar; merkezi yönetimler tarafından kurulanlar, bölgesel/yerel yönetimler tarafından kurulanlar ve kamu-özel işbirliği ile kurulanlar olarak sıralanmaktadır. Merkezi yönetim tarafından kurulan kalkınma ajansları, merkezle kurulan güçlü ilişkiler ve merkezi bütçeden tahsis edilen kaynaklar bağlamında avantaja sahiptir. Türkiye ve Romanya'da bulunan kalkınma

ajansları bu tür ajanslara örnek olarak gösterilebilir. Bölgesel otoriteler/yerel yönetimler tarafından kurulan kalkınma ajansları, genellikle bölgesel yönetimlerin güçlü ve özerk olduğu ülkelerde yaygındır. Belçika ve İspanya'da yer alan ajanslar bu tür kalkınma ajanslarına örnektir. Kamu-özel işbirliği ile kurulan ajanslar, özel sektörün yoğun olduğu veya öncelikle hızlı bir özel sektör gelişimi hedeflenen bölgelerde yer almaktadır. Bu tür ajansların faaliyetleri ağırlıklı olarak özel sektöre yöneliktir. Polonya'daki ajansların birçoğu kamu-özel işbirliği ile kurulmuştur. Avrupa örnekleri incelendiğinde ajansların çoğunlukla kâr amacı gütmeyen kuruluş veya anonim/limited şirket statüsünde olduğu görülmektedir. Ajanslar, sahip oldukları statü ile gelir getirici faaliyetler yürütebilmektedir. Ancak, elde ettikleri gelirler ortaklarına aktarılmamakta ve ajansın faaliyetlerini ve kurumsal giderlerini finanse etmek için kullanılmaktadır. Bu durum ajansın mali olarak bağımsız olmasına ve ayakta kalmasına katkı sağlamaktadır (Başar vd., 2018: 63-64).

BKA'ların bütçe büyüklükleri de farklılıklar göstermektedir. İlk kurulduklarında merkezi hükümet nakdi ve ayni (emlak) sermaye tahsis etmektedir. Ağırlıklı olarak genel bütçeden ve özel fonlardan finanse edilmektedirler. Bunlara ek olarak hizmetlerden gelen kazanç, yerel yönetimlerin hibe yoluyla devrettiği emlak, personel desteği ve AB'den gelen yapısal uyum fonları diğer finansman kaynaklarıdır. Kaynak ve finansman açısından incelendiğinde AB'deki ajansların gelirlerinin genel olarak şu kalemlerden oluştuğu görülmektedir: Merkezi bütçe ve yerel yönetim bütçesinden aktarılan paylar, Ticaret ve Sanayi Odaları, Vakıflar, Araştırma Merkezleri ve özel sektörden sağlanan kaynaklar, AB ve diğer uluslararası kuruluşlardan sağlanan fonlar ve sunulan hizmetler karşılığında elde edilen gelirler. Yerel yönetim payları ve hizmet karşılığı elde edilen kaynakların birçok ajans için ana gelir kalemleri olduğu görülmektedir. AB'deki birçok ajansın merkezi yönetimlerden ziyade yerel inisiyatif ve yerel yönetimler öncülüğünde kurulmuş olması gelir kalemleri arasında yerel yönetim paylarını ön plana çıkarmaktadır. Polonya ve Bulgaristan gibi bazı ülkelerde ise ajanslar çoğunlukla gelir getirici faaliyetlerle kendilerine kaynak yaratarak ayakta kalmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan ajanslar bizzat proje uygulayarak veya AB fonları ile uygulanan programların bölgelerinde uygulanmasına aracılık ederek gelir bütçelerine bu fonları da eklemektedir. AB fonları, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ajanslar tarafından potansiyel bir gelir kalemi olarak görülmektedir. Finansman konusu özellikle STK ve şirket statüsündeki ajanslar için önemlidir. AB'deki genel eğilim, merkezden aktarılan kaynakların zamanla azaldığını ve bu durumun ajansları hizmet kalitesini ve uzman niteliğini artırma yönünde etkilediğini göstermektedir. Ülkemizdeki ajansların en temel gelir kalemi merkezi bütçeden aktarılan paylardır (Başar vd., 2018: 65).

Bölge kalkınma ajanslarının, bulundukları bölgelerin toplumsal ve ekonomik gelişimini sağlayarak bölgelerarası gelişmişlik farkını gidereceği ve refah düzeyin artıracağı öngörülmektedir. Ancak bazı uygulama örneklerinde, bu öngörünün gerçekleşmediği, öngörülenin aksine uygulanan bölgeler arası rekabet politikalarının eşitlik getirmediği, hatta eşitsizliği daha da artırdığı gözlenmektedir. Örneğin; Polonya'da uygulanan bu tür bölgesel kalkınma politikalarının eşitsizliği artırıcı sonuçlar doğurduğu, diğer birçok ülkede de benzer nitelikte olumsuz sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu olumsuz sonuçlara karşın sadece olumlu örneklerin kamuoyuyla paylaşılarak yanlış bilgilendirme yapıldığını ifade eden çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır (Cankorkmaz, 2011: 127).

Kalkınma Ajanslarının kamu ve özel aktörlerle sürekli bir etkileşim, müzakere ve rehberlik ilişkisi içinde olması, bazı durumlarda bu aktörlerle ortaklıklar kurması gerekmektedir. Bu tür yakın ilişkilerin süreç içinde olumsuz etkileri olabileceği düşünülmektedir. Hatta bu tür olumsuz ilişki örnekleri zaman zaman yaşanmaktadır. Örneğin yapılan çeşitli araştırmalar, bu tür yakın ilişkiler nedeniyle BKA'ların mevcut menfaat sahipleri tarafından engellenme ihtimalleri olduğunu ve bu durumun uzun vadede BKA'ların nesnel karar verme konusundaki yeteneklerini kaybetmelerine neden olduğunu göstermektedir. Özellikle, yerel elitlerin kişisel çıkarlarına aykırı olması durumunda bir bölgenin ihtiyaç duyduğu değişimin gerçekleşmeyebileceği riski bulunmaktadır. Dolayısıyla, BKA'ların yerleşik çıkarlar ve güç ilişkilerinin gerici koalisyonlarında yakalanıp yakalanmadığını anlamak için BKA'lardaki ilgili ortakları ve aralarındaki ilişkiyi araştırmak ve bu tür olumsuz etkileri önlemek için gerekli tedbirlerin alınması zorunludur. (Ertugal, 2017: 206.) Aksi takdirde her BKA'nın yönetim kurulunda yer alan bir düzine kadar özel sektör temsilcisinin yeni bir "güç merkezi" oluşturması ve kendi çıkarları doğrultusunda BKA'ları yönlendirmesi, bu nedenle de yerel önceliklerin, bakış açılarının ve ihtiyaçların marjinalleşmesine her zaman için mümkün olacaktır (Pugalis, 2010: 7).

4. TÜRKİYE VE KALKINMA AJANSLARI

4.1. Türkiye'de Bölgeler

Türkiye'de bölge denildiğinde ilk akla gelen yedi coğrafi bölgemizdir. İdari bir niteliği olmayan coğrafi bölge tanımlamaları dışındaki bölge tanımlamaları, "üniter devlet" bakımından sakıncalar içerdiği düşüncesiyle Avrupa Birliği ile müzakere başladığı döneme kadar pek ele alınmamış, hatta ele almaktan özellikle kaçınılmıştır. Ama bu bölgesel düzeyde hiçbir çalışmanın yapılmadığı anlamına gelmemektedir; aksine çeşitli dönemlerde benzer uygulamalar görülmüştür. Örneğin; 1961 Anayasasının 129. Maddesinde "*Belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, birden çok ili*

içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir." şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Ama buradaki düzenleme, merkezi hükümetin bir bölgesel uzantısı şeklindeki bir örgütlenmeyi öngörmektedir. Bu kanun maddesinde özellikle "çevre" kavramının kullanıldığını ve "bölge" kavramını kullanmaktan kaçınıldığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde II. Kalkınma Planı'nda da "bölge planlaması" teriminin yer almaması dikkat çekicidir (Keleş, 1998: 5). 1982 Anayasasında da 1961 Anayasasına benzer bir düzenlemeye yer verilmiştir. 1982 Anayasasının 126/3. Maddesinde "*Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir*." şeklinde yapılan düzenleme ile bölgesel düzeyde merkezi yönetim kuruluşlarının kurulmasına olanak tanınmıştır.

Türkiye'de bölgelerarasındaki gelişmişlik farkı çok fazladır. 2001 GSYİH verilerine göre, en yüksek gelire sahip il olan Kocaeli ile en düşük gelire sahip Ağrı arasındaki fark yaklaşık 11 kattır. 2003 yılında yapılan Hane halkı Geliri Anketlerine göre, Türkiye'nin batı bölgelerinin toplam nüfus içindeki payı %28,1 iken milli gelirden aldıkları pay %39,7'dir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin toplam nüfus içindeki payları %23,5 iken milli gelirden aldıkları pay ise %13,4'tür. Bu veriler, Türkiye'deki gelir dağılımının yerel ve bölgesel düzeylerde adil olmadığını ve bölgelerarasında ciddi eşitsizliklerin olduğunu göstermektedir. Sadece bölgelerarasında değil aynı zamanda bölgelerin kendi içerisinde de gelir dağılımı adaletsizliği görülmektedir. Bu sorunun çözümü için önerilen yöntemlerin başında yerel/bölgesel kalkınma politikaları gelmektedir (Küçükali, 2013: 211-212). Gelişmişlik farkını gidermek amacıyla çeşitli politikalar uygulanmıştır. Ancak bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında beklenen etkiyi oluşturamamışlardır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 21). Nitekim 2011 yılında en yüksek GSYH sahip il ile en düşük GSYH il arasındaki fark 11 kat iken bu oran 2010 yılında 38 kata, 2018 yılında yaklaşık 52 kata çıkmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013; Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

Ülkemizde özellikle son yıllarda bölgesel kalkınma ile ilgili çalışmalar üzerinde, daha öncede belirttiğimiz gibi Avrupa Birliği'nin etkisi ve yönlendiriciliği önemli bir faktör olmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 207). AB ile müzakere sürecinde, merkezi yönetimin bölgesel uzantıları şeklindeki bölgesel yapılanmalardan farklı olarak İstatistiki Bölgeler gündeme gelmiştir. "*AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının*" 2001 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmesiyle Türkiye, NUTS sisteminde yer almayı kabul etmiştir (Cihangir Çamur ve Gümüş, 2005: 148). Bu nedenle Avrupa Birliği'ndeki bölge

sistemi ile ülkemizdeki bölge sistemi arasındaki uyumu sağlamak üzere Türkiye, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) olarak adlandırılan ve hiyerarşik olarak birbirine bağlı üç istatistiki bölgeye ayrılmıştır: "Düzey-1, Düzey-2 ve Düzey-3 İstatistiki Bölgeleri". Düzey-3 istatistiki bölgeleri, hiyerarşik olarak en altta olup iller bu gruba girmektedir ve sayısı 81 adettir. Düzey-2 istatistiki bölgeleri, Düzey-3 kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması ile oluşturulmuştur ve sayısı 26 adettir. Düzey-1 İstatistiki Bölgeleri ise, Düzey-2 kapsamındaki komşu bölgelerin gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur ve 12 adettir (Bakanlar Kurulu Kararı, 2002: 2-3). Türkiye'de NUTS 1 ve NUTS 2 düzeylerine karşılık gelen idari bir yapılanma olmadığı için iller gruplandırılarak bu bölgeler oluşturulmuştur. Bu sınıflandırma sistemi ile bölgesel istatistiklerin toplanması, bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların belirlenmesi ve AB Bölge İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amaçlanmıştır (Avaner, 2005: 240).

İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLAMASI (DÜZEY 2)

Şekil 1. Türkiye'de İBBS-2

4.2. Türkiye'de Kalkınma Ajansları

Bölgesel kalkınma çalışmaları, Türkiye'de 1960'lı yıllarda beş yıllık Kalkınma Planları ile başlamıştır. Bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarını dengeli biçimde kapatmak amacıyla hızlı sonuçlar veren politikalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun için de bölgesel kalkınma planlarının yanı sıra, KÖY (Kalkınmada Öncelikli Yöre), yatırım teşvikleri, Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB) kurulması, sosyal sorumluluk projeleri ve kırsal kalkınma projeleri gibi araçlar kullanılmıştır (Yiğit ve Işık Maden, 2019: 114). 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadarki bu dönemde Türkiye'deki bölgesel kalkınma politikalarının özünü, geri kalmış bölgeleri daha hızlı kalkındırma ve yatırımlar vasıtasıyla bölgelerarasında dengeli kalkınmayı sağlama oluşturmuştur. 2000'li yılların başından itibaren ise, tüm bölgelerin potansiyelinden azami derecede istifade etme ve kalkınmayı tüm ülke sathına yayma hedefleri etrafında

bölgesel politikalarımızda bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bölgelerin potansiyelini esas alan ve bütün tarafları kalkınma sürecine dâhil eden bu dönüşümün en önemli kurumsal yansımaları, kalkınma ajansları olmuştur (Başar vd., 2018: 1).

4.2.1. Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu

Bölge kalkınma ajansları, Türkiye'nin AB üyeliğine resmen aday ülke olarak ilan edildiği 1999 Helsinki Zirvesi'nde ilk kez resmi olarak Türkiye gündemine girmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesinde öngörülen orta vadeli hedefler arasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulması yer almaktaydı. Türkiye, hem katılım öncesi bölgesel kalkınma yardımlarından, hem de katılım sonrasında AB yapısal fonlarından yararlanabilmek için kalkınma ajanslarını kuracağı taahhüdünde bulunmuştur (Özen, 2005: 2). Sonuç olarak, Avrupa'daki örneklerine uygun Bölge Kalkınma Ajanslarının Türkiye'de de kurulması amacıyla 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kurulması, Koordinasyonu ve Görevleri" hakkındaki Kanun yayınlanmıştır (Aytemur Özen ve Dirlik, 2015: 59). Kalkınma ajanslarının kurulmasında 2002 yılında oluşturulan "Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri" esas alınmıştır. Türkiye'nin ilk ajansları, 2006 yılında İzmir ve Mersin-Adana bölgesinde pilot olarak kurulmuştur. 2008 yılında 8 adet kalkınma ajansı, 2009 yılında ise 16 adet kalkınma ajansı daha kurulmuş ve Türkiye'deki kalkınma ajansı sayısı 26'ya ulaşmıştır (Şinik, 2010: 132). Kalkınma ajanslarının kurulması yasası 2006 yılında çıkmış olmasına rağmen, 26 ajansın tam olarak faaliyete geçmesi ve bölgesel kalkınmayı teşvik etmek için yeterli miktarda fon dağıtmaya başlaması 2010 yılında gerçekleşmiştir. Ajanslar o zamana kadar sadece örgütsel yapılarını tamamlayabilmişlerdir. Türkiye'nin ilk iki kalkınma ajansının İzmir ve Adana-Mersin bölgelerinde kurulmasının nedeni, bu bölgelerdeki Sanayi ve Ticaret Odaları ile Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı (EGEV), Adana Güçbirliği Vakfı, Mersin Sanayi ve Ticaret Odası bünyesinde kurulan Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi (SABEKAK) gibi kuruluşların yapmış olduğu çalışmalardır. Ayrıca Güler, İzmir ve Adana-Mersin bölgelerinin her ikisinin de uluslararası nitelikte birer limana sahip olmalarının ve uluslararası sermaye ile ilişkilerinin yoğun olmasının, Türkiye'nin ilk Kalkınma Ajanslarının bu bölgelerde kurulmasına neden olan diğer önemli etken olduğu düşünmektedir (Güler, 2006b: 6-14).

5449 sayılı Kanunda Kalkınma Ajansları (KA), merkezi hükümet tarafından kurulan stratejik ve genel operasyonel işlevlere sahip yarı özerk ajanslar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, daha ayrıntılı bir düzeyde, KA'ların görevleri daha gevşek olarak düzenlenmiştir. Örneğin; Yasada bölgesel kalkınma stratejilerinin ve bölgesel planların hazırlanması sürecine KA'ların ne ölçüde dâhil olacağı net olarak ortaya konulmamıştır. Yasanın ilk

halinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), KA'ların koordinasyonundan ve dış fonların tahsisinden sorumlu kuruluş olarak tanımlanmaktaysa da 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK'nin 75 inci maddesi ile Yasada değişikliğe gidilerek DPT'nin koordinasyon görevi sonlandırılmıştır. Bu nedenle KA'ların kuruldukları günde bu yana, resmi anlamda, bölgesel kalkınma stratejileri, proje koordinasyonu veya finansal tahsis hazırlama gibi görevleri yerine getirdiği söylenemez. Tanımlanan tek görev, diğer kuruluşlar tarafından uygulanan ve açıkça belirtilmeyen bölgesel planlar altında projelerin desteklenmesidir. Ayrıca mevzuat, KA'ların KOBİ'lere doğrudan destek sağlama ve firmalar ile diğer kuruluşlar arasındaki işbirliğini geliştirme yöntemleri için de bir temel sağlamamaktadır (Lagendijk vd., 2009: 388). Ajanların teşkilat yapısı ise, kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik, yatırım destek ofislerinden oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018: 190). Kalkınma Ajansı Yönetim Kuruluna tavsiyelerde bulunmak üzere oluşturulan Kalkınma Kurulları, üyeliklerinin 15 Ağustos 2016 tarih ve 2016/9112 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile iptal edilmesi ve yeni üyelerin seçilmemesi nedeniyle fiili olarak faaliyet göstermemektedir.

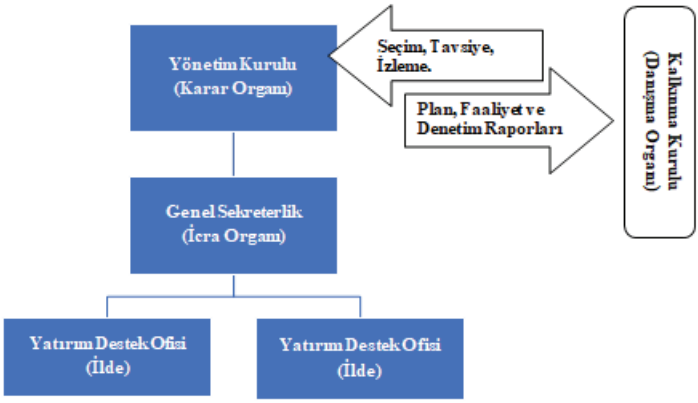

Şekil 2. Kalkınma Ajanslarının Teşkilat Yapısı ve İşleyiş Modeli

Kalkınma ajanslarının tüzel kişiliğe sahip oldukları kuruluş kanununda belirtilmesine karşın tüzel kişiliğinin niteliği net olarak ifade edilmediği için Ajansların Kamu Tüzel Kişisi mi yoksa Özel Hukuk Tüzel Kişisi mi oldukları, tartışma konusu olmuştur. Özellikle kanunda Kalkınma Ajanslarının özel hukuk hükümlerine tabi tüzel kişi olarak belirlenmesi, ciddi anlamda kafa karışıklığına neden olmuştur. Bu tartışmalara, Anayasa Mahkemesi 2008 yılında verdiği kararla son vermiştir. Kamu tüzel kişisini özel kişilikten ayıran iki temel şart vardır. Bu iki şartın ikisini birden taşıyan tüzel kişiler kamu tüzel kişisi olarak kabul edilir. Bunlardan ilki kamu tüzel kişilerinin kanunla ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulması; ikincisi tüzel kişiliğin kamu gücü kullanma yetkisinin olmasıdır. Anayasa Mahkemesi kararında bu iki şarta atıfta bulunarak; "kurulması

ve kaldırılması, kamu gücü ve yetkilerin kullanılması, usul ve ayrıcalıklar getirilmesi, gelirleri, merkezi idare ile olan bağlantıları göz önünde bulundurarak" Kalkınma Ajanslarının kamu tüzel kişisi olduğuna karar verildiği belirtilmektedir (Anayasa Mahkemesi Kararı, 2008).

4.2.2. Kalkınma Ajanslarının Görevleri ve İşleyişi

Küreselleşmenin özellikle 1980'lerden sonraki şekillendirici etkileri nedeniyle ülkeler, bir yandan küresel piyasalardaki rekabet güçlerini artırmayı düşünürken, diğer yandan "küresel düşün, yerel davran" sloganını benimseyerek bölgesel/yerel kalkınmayı sağlamaya çalışmışlardır. Kalkınma ajanları da bu bakış açısının bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır (Tutar vd. 2015: 104). Türkiye'de kalkınma ajanslarının bölgesel farklılıkların giderilmesine ve bölgelerarası rekabetin geliştirilerek iç göçün minimum seviyeye çekilmesine yardımcı olması beklenmektedir. Kalkınma ajanslarının bu beklentileri karşılamak adına öncelikle faaliyette bulundukları bölgenin mevcut potansiyelini tespit etmesi ve bu potansiyelin etkin ve verimli kullanımına uygun yatırımları bölgeye çekmesi gerekmektedir. Bunu yaparken de kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin gelişmesini sağlamalıdır (Özen, 2005: 19).

Özel sektör temsilcileri Kalkınma Ajanslarının kuruluşunu büyük bir heyecanla karşılamışlardır. Ajansların kurulmasına özel sektörün ilgisinin altında yatan temel faktör, bölgesel kalkınma yaklaşımı çerçevesinde yerel kaynakların kullanımı, bunların uluslararası pazarlara ve piyasa oyuncularına bırakılması için gerekli karar alma mekanizmalarının adem-i merkeziyetçilik ilkesi çerçevesinde özel sektöründe içinde olduğu yerel aktörlere bırakılacağı beklentisidir. Nitekim Kalkınma Ajanlarının kuruluş kanununda özel sektörün beklentilerini destekleyecek çeşitli hükümlere yer verilmiştir. 5449 sayılı Kanun metni, ajansların nasıl yönetilmesi, denetlenmesi ve organize edilmesi gerektiğini öngörmektedir. Bu kanun çerçevesinde yönetim kurulu kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını temsil etmek üzere tasarlanmıştır. Bakanlık, bu yasanın amacının "*bölgedeki her sektörün ajansı sağduyulu bir şekilde yönetmesini sağlamak*" olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Çıkarılan yasa uyarınca, ajansın tek ilden oluşan bir bölgede bulunması halinde, il valisi yönetim kuruluna başkanlık eder. Ancak, bir bölgede birden fazla il varsa, her ilin valisi alfabetik sırayla yönetim kurulu başkan vekili olarak görev yapar. İçişleri Bakanlığına bağlı valilerin, ajansların karar alma mekanizmaları olan yönetim kurulu başkanları olarak atanması, ajansların özerkliğine müdahale olasılığını doğurmuştur. Merkezi devlet geleneğinin devam ettiği Türkiye'de valiler karar alırken merkezi idareye uygun hareket etmek isteyebilirler. Sivil toplum örgütlerinin temsilcilerini ve özel sektör temsilcilerini kamu sektörü temsilcilerine karşı etkisiz hale getiren bu hüküm, kalkınma ajanslarını diğer ülkeler-

deki benzerlerine kıyasla merkezi idareye daha çok yakınlaştırmaktadır. Bu nedenle, Genel Sekreterin yönetim kurulu ile olan ilişkilerinde kamu bürokrasisi ve kamu geleneği hakkında bilgi sahibi olması önemlidir; bu yüzden özel sektörden ve hatta akademiden sekreterlerin uzun süre görevlerine devam edemeyecekleri düşünülmektedir. Ajanslar ve Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan faaliyet raporlarında beklendiği gibi tüm ajanslardaki Genel Sekreterlerin ağırlıklı olarak kamu sektöründen olduğunu göstermektedir. Tüm ajansların genel sekreterleri, eski müsteşarlar ve taşra valilerinden oluşmaktadır. Böylece devlet, bürokraside deneyimli, kurumlarıyla organik bağları olan ve geçmişleri olan kişilerin Genel Sekreter olarak atanmasıyla BKA'lar devlete bir adım daha yaklaştırılmıştır (Aytemur Özen ve Dirlik, 2015: 63-64). Kalkınma ajanlarının bu durumunun özel sektörü hayat kırıklığına uğrattığı söylenebilir.

Grafik 1. Birden Fazla İlden Oluşan Bölgelerde KA Yönetim Kurulu Yapısı

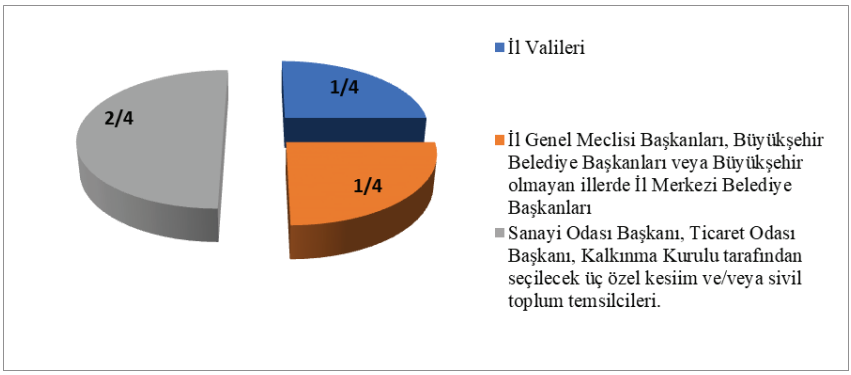

Grafik-1'de görüldüğü üzere Ankara, İstanbul ve İzmir gibi tek ilden oluşan bölgeler hariç, 23 ajansta kamu temsilcilerinin ağırlıklı olduğu bir yönetim kurulu yapısı bulunmaktadır. Bunun nedeni, ajansların ağırlıklı olarak kamu kaynaklarından oluşan bir kaynak havuzundan finanse edilecek olmalarıdır. Ancak yönetim kurullarındaki kamu kesimi temsilcilerinin ağırlığı, ajansların kamu-özel sektör işbirliği ekseninden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, birden çok ilden oluşan ajansların yönetim yapısı içerisinde ticaret ve sanayi odaları dışında sivil toplum kuruluşlarına ve bölgedeki en önemli aktörlerden biri olan üniversitelere yer verilmemiştir (Sayıştay, 2019: 55). Üniversite temsilcilerine ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerine yönetim kurulunda yer verilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu düşünülmektedir.

Grafik 2. Tek İlden Oluşan Bölgelerde KA Yönetim Kurulu Yapısı

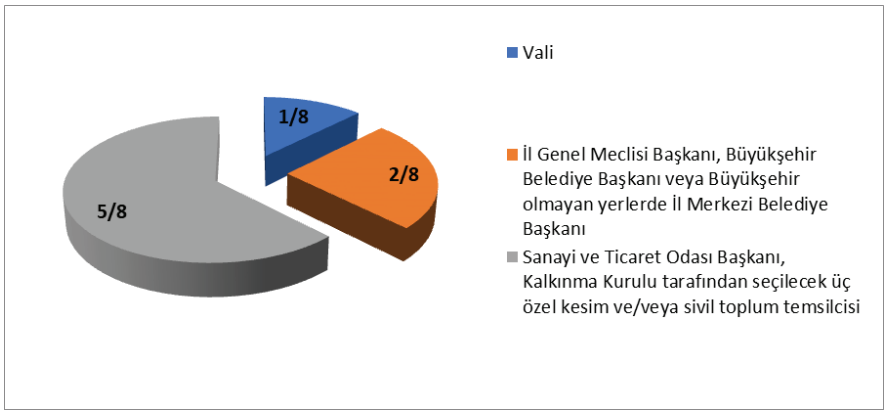

Kalkınma ajanslarının görevleri, 5449 Sayılı kuruluş kanunun 5. maddesinde düzenlenmişti. Ancak kanun birçok maddesi 2018 yılında 703 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılmış ve ardından 4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 188. maddesiyle ajansların görevleri tekrar düzenlenmiştir. Görev tanımından Kalkınma Ajanslarının (KA) kuruluş amacının, "*Bölgesel ve yerel kalkınma gibi çok sektörlü, yatay ve mekan boyutu olan bir konuda koordinatör, organizatör, katalizör rol alması, kaynak tahsis mekanizmasını kullanarak bütün ilgili kurum ve kuruluşları yönlendirmesi, yerel aktörleri harekete geçirmesi, özel sektöre, yerel yönetimlere, sivil topluma ve kamu kuruluşlarına teknik, idari ve mali destek sağlayarak uygulamaların ve yatırımların bölgesel/yerel/ulusal kalkınma bakımından etkinliğinin artırılmasını sağlaması*" olduğu anlaşılmaktadır. Ancak uygulamada kanunda öngörülenin aksine mali destek sağlamak ajansların baskın fonksiyonu haline geldiği görülmektedir. 2008-2018 yılları arasındaki Ajansların bütçe ödeneklerinin dağılımına bakıldığında ödeneklerin %31'inin Genel Yönetim Hizmetlerine, %61'inin Proje ve Faaliyet Destekleme giderlerine ayrıldığı; koordinasyon, planlama, izleme, araştırma ve geliştirme ile tanıtım hizmetlerine gibi Kalkınma Ajanslarının asıl görevleri arasında sayılan hizmetlere ise sadece %8 düzeyinde bir bütçe ayrıldığı görülmektedir (Sayıştay, 2019: 107). Ajansların iş yükü, personelin görev dağılımı ve ikincil düzenlemeler de mali destek sağlamaya ağırlık verildiği konusundaki saptamayı desteklemektedir. Buna karşın ajansların en temel faaliyet alanı olması beklenen kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini geliştirme ile bölgesel planlama ve program yapma konularında çalışmaların yetersiz kaldığı, bölgedeki diğer projeleri izleme fonksiyonunun birçok ajans tarafından ihmal edildiği görülmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2014: 777). Ajansların bütçelerinin önemli bir kısmını proje teklif çağrıları, güdümlü proje destekleri, teknik destekler ve doğrudan faaliyet desteği

gibi projelere tahsis etmesi, yeni kurulan yapılar olarak ajanslara hareket alanı açmış ve ajansların bölgelerde tanınırlığını artırmıştır. Ancak, ajanslara verilen misyon bu yapıların sadece proje finansmanı sağlayan yapılar olmamalarını gerektirmektedir. Bu doğrultuda, ajansların yerel paydaşları aynı fikir etrafında toplayıp yerel/bölgesel kalkınmada konsensüs sağlayan arabulucu/kolaylaştırıcı işlevlerini artırmaları beklenmektedir (Başar vd., 2018: 68-69).

4.2.3. Kalkınma Ajanslarına Yönelik Eleştiriler

Kalkınma ajanslarına yönelik çeşitli eleştiriler vardır. Bu eleştirilerden ilki, kalkınma ajanslarının Türkiye'nin üniter yapısına yönelik bir tehdit oluşturduğu iddiasıdır. Örneğin; Güler'e göre (2006a) "*Kalkınma ajansı modeli, ülkenin iktisadi yaşam birliğinin zeminini oynatarak siyasal birliğin maddi özünü boşaltmaktadır. Bu ulusal varlığa yönelik bir tehdittir*". Hatta düzenlemenin Türkiye'nin üniter devlet yapısının federal bir yapıya dönüşümünün ön adımları olduğunu iddia edenler de vardır. Bu iddiaya Belçika ve Fransa'da yaşananlar örnek olarak gösterilmektedir (Şinik, 2010: 132). Bu eleştiriler nedeniyle Bölge Kalkınma Ajanları, Türkiye'de "Kalkınma Ajansı" adı altında kurulmuş ve "Bölge" kelimesi isimden çıkarılmıştır (Arslan, 2010: 97). Kalkınma ajanslarına yönelik diğer bir eleştiriyse, ilk eleştirinin tam tersidir. Buna göre KA'lar kuruluş amaçlarının dışına çıkarak bağımsızlıkları ve özerkliklerini kaybetmiş ve merkezi yönetime bağlı bir kamu kurumu niteliği kazanmışlardır. Bu görüşü savunan kesim, ajansların 2012 yılında Sayıştay'ın mali denetimine verilmesine karşı çıkmaktadır. Yapılan bu düzenlemeyle Ajanslar, kamu makamları için belirlenen mevzuatta birçok hüküm uygulanmasını gerektiren Sayıştay denetimine tabi tutulduklarını ve sonuç olarak özel sektöre özgü esnek, hızlı ve etkili organizasyonel yapısını giderek kaybetmek zorunda kaldıklarını belirterek (Aytemur Özen ve Dirlik, 2015: 65) bu durumu eleştirmektedirler.

Kutlu ve Görün (2006) tarafından yapılan çalışmada ise; "güçsüz kalkınma kurulu (şu an için kaldırılmış), güçlü vali ve genel sekreter" şeklindeki idari yapılanmanın yerelleşme, yerel kalkınma ve yönetişim gibi kavramların giderek önem kazandığı bir dönemde merkeziyetçi bir anlayışı yansıttığını ifade edilerek eleştirilmektedir. Ayrıca ajansların mali yapısında da önemli sorunlar olduğunu ve bu sorunların başında ajans gelirleri içinde merkezi yönetimin katkısının ağırlığının yüksek olmasının geldiğini söylemektedirler. Bu durumun merkezi yönetimin ajanslar üzerindeki etkisini artırdığını ve bunun mali özerkliğe aykırı olduğunu ileri sürmektedirler. Ajansların kendi gelirlerini oluşturamaması ve yereldeki kuruluşlardan yeterince destek görememesi durumunda merkeze olan bağımlılığın devam edeceği ve bununda ajansların kuruluş felsefelerine aykırı bir durum olacağı söylenmektedir (Kutlu ve Görün, 2016: 28-34). Diğer bir eleştiri

nedeniyse, KA'lar üzerindeki Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının vesayetidir. Kuruluş kanununda Bakanlık ajanslar arasında koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmişken (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018: 187) özellikle ikincil mevzuatın oluşturulması ile genel koordinasyon ve vesayet yetkisini aşan yetki kullanımlarının bulunduğu görülmektedir. Bakanlığın koordinasyonu aşacak şekilde bütçe ve atamalar gibi çeşitli işlemler için onaya varan yetkilere sahip olması, hem ajansların özerkliğini zedelemekte hem de temel kuruluş ilkesi olan yönetişim felsefesi ile çelişmektedir. Örneğin; ajansların karar organı olan Yönetimi Kurulunun birçok kararı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının onayına bağlanmıştır. Bu uygulama, yönetim kurullarının karar organı olma niteliğini ve hesap verebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ajansların "merkezi idarenin taşradaki aracı kurumu" gibi algılanmasına ve yeni kamu yönetimin anlayışından klasik kamu yönetimine dönüşme tehlikesine yol açan bu durumdan birçok ajans personeli ile yönetim kurulu başkanı olan valiler de yakınmaktadır (Devlet Denetleme Kurulu, 2014: 779-798).

Özuğurlu (2009) ajansların, "*bölgesel eşitsizlikleri derinleştiren, bölgeler arası rekabete dayanan bir kalkınma anlayışını, yerel sermaye ile küresel sermayeyi buluşturarak ve piyasa çıkarlarını egemen kılarak hayata geçirmektedir*" üzere kurulduklarını ileri sürmektedir. Keskin (2009) de BKA modelinin geliştirilmesinin nedeninin sermayenin küresel düzeyde serbest hareketinin sağlanması olduğunu, kalkınma ajansları aracılığıyla küresel sermayenin, ulusal devlet sınırlarına takılmadan, istediği bölgeyle doğrudan ilişkiler kurabileceğini belirtmektedir. KA'ların kırsal kalkınmayı sağlamak için değil küresel sermayeye hareket kolaylığı sağlamak için kurulduğunu belirten bu yazarlar, ayrıca bölgelerarası gelişmişlik farkının bu yöntemle giderilmesinin mümkün olmadığını söylemektedirler. Çünkü fiziki ve sosyal olarak avantajlı bölgelerde kurulacak Kalkınma Ajanslarının sahip olacakları gelir, bilgi birikimi, yeterli teknik personel ve politik güç nedeniyle bulundukları bölgeler zamanla daha çekici hale gelecektir. Sonuçta yatırımcı, kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY) ve teşvik politikalarında olduğu gibi verilen birçok teşvike ve sağlanan kolaylıklara dezavantajlı bölgelere gitmek istemeyecektir (Cankorkmaz, 2011: 126-127). Böylece gelişmiş bölgeler daha çok yatırım alacak ve gelişmişlik farkı daha da açılacaktır. Literatürde yer alan kalkınma ajansları, verilen desteklerin gelişmiş bölgelerde yoğunlaşması nedeni ile gelişmiş bölgelerin daha çok gelişmesine ve azgelişmiş bölgelerle aradaki gelişmişlik farkının gittikçe açılmasına neden oldukları şeklinde tespitler bu yazarları desteklemektedir (Koçak, 2010).

4.2.4. Elde Edilen Sonuçlar

Türkiye'deki kalkınma ajansları çeşitli kaynaklardan fon sağlaması

mümkündür. Ancak, ajansların gelir dağılımına bakıldığında, kullanılan fonların çoğunun merkezi bütçeden tahsis edildiği görülmektedir. Başka bir deyişle, ajanslar fon sağlama açısından kamu kurumları gibi işlev görmektedir. Kalkınma ajanslarının özerk davranmak ve merkezi idareyle olan bağlantılarını koparmak için bağımsız fon kaynaklarına sahip olmaları önemlidir. Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren hiçbir ajansta böyle baskın bir "merkezi etki" gözlenmemiştir. Avrupa'daki örnekleri arasında "kamu kurumu" olarak nitelendirilebilecek herhangi bir ajans bulmak mümkün değildir (Aytemur Özen ve Dirlik, 2015: 65). Türkiye'de ise tam tersi bir durum söz konusudur. 2008-2018 döneminde ajans gelirlerinin %1'i Ticaret ve Sanayi Odalarından, %4'ü İl Özel İdarelerinden, %29'u belediyelerden geriye kalan %66'sı ise merkezi yönetimini verdiği paydan oluşmaktadır. Bu dönemde belediyeler, KA'lara aktarmaları gereken bütçenin sadece %54'ünü aktarmışlardır. Bu oran merkezi yönetimde %94, özel idarelerde ise %102, sanayi ve ticaret odalarında %92 düzeyindedir. Merkezi idare, kendi payına düşen katkı payının neredeyse tamamını ajanslara veriyor olmakla birlikte merkezi idarenin payı hesaplanırken hata yapılmaktadır. Bu hata nedeniyle aslında ödemesi gereken tutarın %25'ini kalkınma ajanslarının kullanımına tahsis edilmektedir. Benzer durum belediye paylarının hesabından da yaşanmaktadır. Belediyeler kesinleşmiş bütçelerine ilişkin verileri genellikle KA'lar ile paylaşmamaktadır. Bu nedenle belediyelerin vermesi gereken payın hesabı da tam olarak yapılamamaktadır. Dolayısıyla belediyeler hem ödemeleri gereken tutarın hesabında hem de ödemede sorun yarattığı söylenebilir. Bu durumlar, kalkınma ajanslarının bütçelerini ve dolayısıyla faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca KA'lar bütçelerin tamamını da kullanamamaktadırlar. 2018 yılı verilerine göre Serhat KA, bütçesinin %28'ini, İstanbul KA %11'ini, Fırat KA, %24'ünü, Çukurova KA %34'ünü ve Doğu Anadolu KA %47'sini kullanmıştır (Sayıştay, 2019: 97-102). Bu değerlere göre 2018 yılında 59.473.000 TL ile en yüksek miktardaki bütçeyi kullanan İstanbul KA, 16.735.000TL ile en düşük bütçe kullanımına sahip olan Serhat KA'nın 3,5 katı bir meblağ kullanmıştır. Türkiye'nin en gelişmiş TR10 Düzey 2 bölgesi ile en az gelişmiş TRA2 Düzey 2 bölgesinin nüfus oranı ve sosyoekonomik düzeyi karşılaştırıldığında bu fark çok yüksek değildir.

Kalkınma ajansları kurulduğu günden bugüne mali ve teknik destek, sosyal sorumluluk, eğitim, tanıtım, rehberlik gibi alanlarda aktif olarak faaliyet yürütmektedirler. Ancak yürütülen bu faaliyetlerin bölgesel kalkınmaya ne derece etkisi olduğu, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını ne kadar giderdiği konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Kalkınma ajanslarının hazırlamış oldukları faaliyet raporları incelendiğinde de yapmış oldukların faaliyetlerin bölgesel kalkınma ile bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farkları üzerindeki etkisi ile bölge kaynaklarının et-

kin kullanılıp kullanılmadığı konusunda herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Faaliyet raporlarında ağırlıklı olarak mali ve teknik destek oranı/sayısı, gerçekleştirilen eğitim programları gibi bilgilere yer verilmektedir. Bu durum kalkınma ajanslarının asıl kuruluş gerekçesi olan bölgesel kalkınma hedefinin göz ardı edildiği izlenimine yol açmaktadır. Bu yüzden kalkınma ajansları kendilerinin var olma nedeni olan bölgesel kalkınma konusundaki görevlerini yerine getirmek adına hazırlamış oldukları stratejik planları tekrar gözden geçirmeleri, planlardaki tekdüzelikten vazgeçilerek her bölgenin kendine özgü nitelikleri çerçevesinde özgün yaklaşımlar benimsemeleri ve bu çerçevede bölgenin gelişim vizyonunu esas alacak bir anlayışla faaliyet göstermeleri gereklidir. Ayrıca en az bu faaliyetler kadar önemli olan faaliyetlerin amaca ne kadar hizmet ettiğinin ölçümüdür. Bu nedenle kalkınma ajanslarının yapmış oldukları faaliyetlerin bölgesel kalkınma ve bölgelerarası gelişmişlik farkını giderme konusunda etkisini ölçecek objektif kriterler ve ölçüm metotları geliştirmeleri de gerekmektedir. Faaliyetin etkisini, sonuçlarını ve amaca ne kadar hizmet ettiğini ölçmeden yürütülecek çalışmalar, yeni yönetimi anlayışının ilkeleri olan etkinlik, verimlilik ve etkililik ilkelerine de ters düşmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere KA'lar yeni yönetim anlayışının ürünüdür. Bu nedenle içinden çıkmış olmuş olduğu anlayışın ilkeleriyle uyuşmayan bir tarzda faaliyet yürütmesi uygun görülmemektedir. Gerek kamu ve gerekse özel sektörde olsun yaptığınız işin sonuçların ölçmek önemlidir. Çünkü sonuçlarını ölçmediğiniz faaliyetlerin bütün çabanıza karşın bir amaca hizmet etmemesi de her zaman için mümkündür. Böylesi bir durumda harcadığınız emeğe, paraya ve zamana rağmen istediğiniz hiçbir sonucu elde edemeyebilirsiniz, adeta "havanda su döğmüş" olursunuz. Bu nedenle Kalkınma ajanslarının faaliyet raporlarında sadece kurumsal faaliyetlerin sayısal verilerine değil, aynı zamanda bu faaliyetlerin bölgesel çapta etkinliğinin ve verimliliğinin de objektif veriler üzerinden dile getirilmesi gerekmektedir (Tahtalıoğlu ve Özgür, 2016: 178).

Grafik 3. Seçilmiş Düzey 2 Bölgelerinde GSYH Artış Oranları (%)

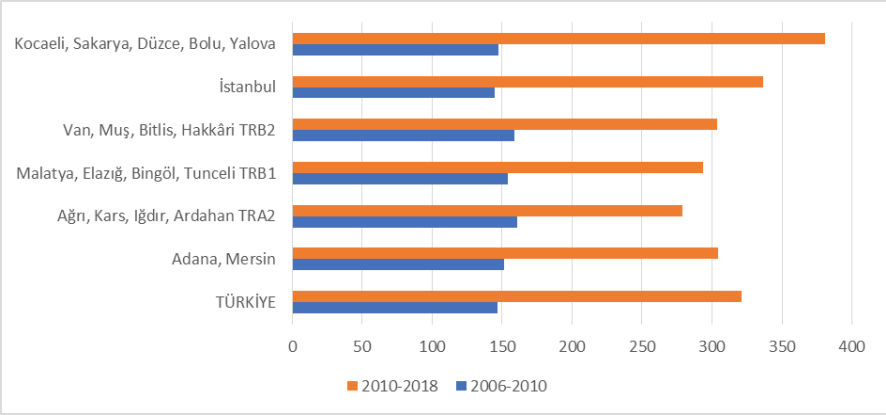

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Kalkınma ajanslarının kuruluş gerekçesi olan bölgesel kalkınmayı hızlandırılması ve bölgelerarasındaki gelişmişlik farkının giderilmesi amacına ne kadar ulaştığını ölçmek amacıyla ajansların fiili olarak faaliyete geçmelerinden önceki dönemle (2010 öncesi), ajansların faaliyet geçmelerinden sonraki dönemin (2010 sonrası) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri üzerinden karşılaştırılmasının anlamlı sonuçlara verebileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede Düzey-2 bölgelerinin gelişmişlik düzeyi Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYH), kişi başı GSYH, İşsizlik Oranları, Vergi Gelirler ve İhracat miktarları üzerinden karşılaştırılmaktadır. GSYH üzerinden bölgeleri karşılaştırdığımızda 2006-2010 döneminde İstanbul'da (TR10 bölgesi) GSYH %145 oranında artarken aynı dönemde Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı'dan oluşan TRA2 bölgesinde %161 oranında artmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin en geri kalmış bölgesindeki artış oranı en gelişmiş bölgesinden daha yüksektir. 2010-2018 yılları arasında yani kalkınma ajanslarının faaliyette olduğu dönemde ise GSYH artışı İstanbul'da %336 iken TRA2 bölgesinde %279 oranında gerçekleşmiştir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere kalkınma ajanslarının faaliyetleri geri kalmış bölgelerdeki GSYH artışı üzerinde olumlu bir etki göstermemiş, hatta olumsuz etki göstermiş denilebilir. Diğer bölgelerle ilgili veriler Grafik 3'te gösterilmektedir. Onlarda da benzer bir durum gözlenmektedir. Bütün az gelişmiş bölgelerde kalkınma ajansları faaliyete geçmeden önce GSYH artış oranı İstanbul'dan ve Türkiye ortalamasından fazla iken kalkınma ajanslarının faaliyete geçmesinden sonraki dönemde GSYH artış oranları İstanbul'dan ve Türkiye ortalamasından daha az gerçekleşmiştir.

Grafik 4. İBB2 Düzeyinde Kişi Başı GSYH (TL)

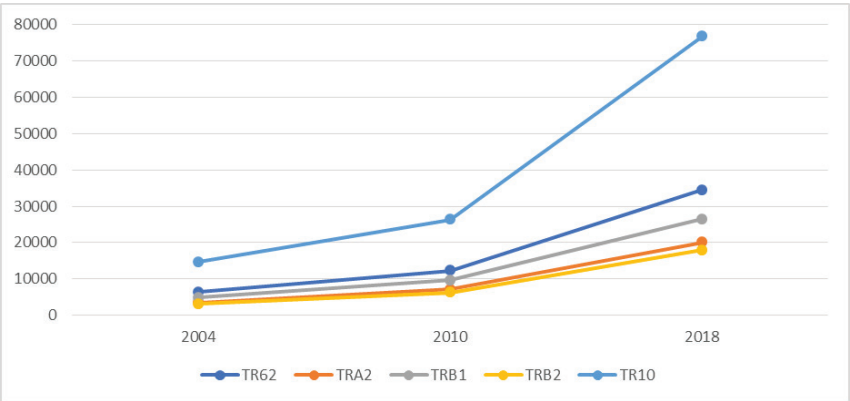

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Bölgelerarası gelişmişlik farkındaki değişikliklerle ilgili kullanabileceğimiz diğer verimiz kişi başı GSYH'dır. Bu veri nüfusun fazlalığından dolayı toplam GSYH yüksek çıkma ihtimaline karşı daha objektif bir

veri olabilir. Grafik 4'te gösterildiği üzere 2010 öncesinde TR10 (İstanbul) bölgesindeki kişi başı GSYH artışı, diğer bölgelerle paralellik gösterirken 2010-2018 döneminde yani kalkınma ajanslarının faaliyet gösterdiği dönemde diğer bölgelerden çok yüksek bir artış oranı yakalamıştır. Bu değerler, bir önceki verilerle benzerlik göstermektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farkını değerlendirebileceğimiz diğer bir veri ise vergi gelirleridir. Bir bölgedeki vergi gelirleri artışı o bölgedeki ekonomik faaliyetlerin artığı anlamına gelir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2004-2010 yılları arasında Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'dan oluşan TRA2 bölgesindeki vergi gelirleri artış oranı %198 civarındadır. Aynı dönemde İstanbul TR10 bölgesinde ise bu oran %190'dır. Kalkınma ajanslarının kuruluşlarını tamamlayıp faaliyetlerine başladıkları 2010-2018 yılları arasında ise bu oran TRA2 bölgesinde %263 iken TR10 bölgesinde %290'dır. Görüldüğü üzere ajanslardan önceki dönemde Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesi olan TRA2 bölgesindeki vergileri gelirlerinin artışı Türkiye'nin en gelişmiş bölgesi İstanbul'dan daha fazlayken ajansların kurulmasından bu oran bariz bir şekilde tersine dönmüştür.

Bölgeler arasındaki sosyoekonomik durum işsizlik verileri üzerinden de karşılaştırılabilir. 2004-2010 yılları arasında bütün bölgelerde işsizlik oranı arttığı görülmektedir. 2010-2018 yılları arasında ise TRA2 bölgesinde işsizlik oranı %10,3'dan %16,8'e, TRB2 bölgesinde %17'den %21,5'e çıkarken TR10 bölgesinde %14,3'dan %12,5'e, TR62'de ise %16,7'den %11,2'ye düşmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Aynı dönemde ekonomik faaliyetlerin diğer bir göstergesi olan ihracatta da geri kalmış bölgelerde düşüş yaşanırken gelişmiş bölgelerin ihracı artmıştır. 2006-2010 döneminde TRA2'deki ihracat %220 artarken 2010-2018 döneminde %63 oranında azalmıştır. Benzer bir durum Van, muş, Bitlis ve Hakkâri'den oluşan TRB2 bölgesinde oluşmuştur. İstanbul'da ise her iki dönemde de ihracat %130 ve %160 oranında artmıştır. Adana-Mersin illerinden oluşan TR62 ile Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli'den oluşan TRB1'de de her iki dönemde ihracat artmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Seçilmiş Bölgelerde İhracat Miktarı ve Artış Oranları

	Adana, Mersin-TR62		**Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan-TRA2**		**Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli-TRB1**		**Van, Muş, Bitlis, Hakkari-TRB2**		**İstanbul-TR10**	
	Bin TL	Artış Oranı (%)	Bin TL	Artış Oranı (%)	Bin TL	Artış Oranı (%)	Bin TL	Artış Oranı (%)	Bin TL	Artış Oranı (%)
2006	1.734		83		220		87		47.013	
2010	2.535	146	182	219	322	146	347	399	53.149	113
2018	3.726	147	116	**64**	446	139	108	**31**	84.914	160

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Sosyoekonomik veriler dışında da Kalkınma Ajanslarıyla ilgili birçok tespit bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri; ajansların asli görevlerinden olan yatırımcıları yönlendirme ve destekleme görevini üstlenen Yatırım Destek Ofislerinde (YDO) yeterli personel olmaması, ajansların faaliyetlerinin temel sorumlusu olan Genel Sekreterlerin yarısının vekâleten görevlendirilmesi ve görevlendirilenlerden bir bölümünün asilin niteliklerini taşımaması, ajansların karar organı olan Yönetim kurullarının toplanmaması ve tek ilden oluşan bölgeler dışındaki illerde yönetim kurullarında kamunun ağırlıkta olması, ajansların sorumlu oldukları bölgedeki önemli projeleri izleme görevi ile yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlama görevini yeterince yerine getirememeleri, tek ilden oluşan iller hariç diğer kalkınma ajanslarında kalkınma kurullarının 2016 yılından beri oluşturulamaması şeklinde sıralanabilir (Sayıştay, 2019: 28-29). Bunlara ilaveten ajansların kuruluşu sırasında sürekli vurgulanan birbirinden farklı niteliklere sahip bölgelerin kendi kaynakları ve kendine has dinamikleri ile kalkınmasının sağlanacağı vurgulanmaktaydı. Bu bakış açısı ile değerlendirildiğin her kalkınma ajansının içinde bulunduğu bölgeden kaynaklı kendine özgü yapıda olması beklenmektedir. Ancak uygulamada bölgelerarasındaki bütün farklılıklara rağmen ajansların idari yapılarının, büyüklüklerinin ve personel niteliklerin aynı olduğu gözlenmektedir. 5449 sayılı kuruluş kanunuyla ajansların bölge şartlarına göre kendi ihtiyaçları temelinde örgütlenmelerinin hukuki altyapısı oluşturulmuş olmasına karşın 26 adet Kalkınma Ajansının hepsi tek tip olarak yapılandırılmıştır. Bu durum bölgesel kalkınma politikalarının başarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu tür problemleri engellemek için kalkınma ajanslarının her bölgenin kendine has özelliklerine göre yeniden yapılandırılması gerekmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2014: 775-776).

Yeni kamu yönetimi anlayışının bir yansıması kalkınma ajanslarında performans, etkinlik, verimlilik, katılım, açıklık ve şeffaflık önemli bir ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkelere uygun hareket edilip edilmediği denetim ile tespit edilebilir. Kalkınma ajanslarında denetim iç ve dış denetim olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Ajansların faaliyetleri, hesapları, işlemleri ve performansının değerlendirildiği iç denetim, yönetim kurulu başkanı veya genel sekreter ile iç denetçi tarafından gerçekleştirilmektedir. Denetim sonucunda hazırlanan rapor Yönetim Kuruluna sunulmaktadır. Ancak mevcut 26 kalkınma ajansının 23'ünde iç denetçi bulunmaması ve yönetim kurulu başkanları olan il valilerinin işlerinin yoğunluğundan dolayı denetim faaliyetine etkin olarak katılamaması denetim aynı zamanda icra organı olan genel sekreter tarafından yapılmaktadır. Bu durum, denetimin etkinliği ve tarafsızlığı konusunda şüphelere neden olmaktadır (Devlet Denetleme Kurulu, 2014: 791-792). Bağımsız denetim kuruluşlarınca yapılan Dış Denetimse, mevzuat gereği yapılmaktan öteye

geçememekte ve kalkınma ajanslarına yeterli katkıyı sağlayamamaktadır. Sayıştay risk odaklı denetim yaptığı için ajanslar her yıl denetlenememekte, aynı zamanda Sayıştay'ın denetim yetkisi sınırlı olduğu için kamu zararı ile ilgili denetim boşluğu bulunmaktadır. Çünkü Sayıştay denetim raporlarının görüşülme, karara bağlanma ve izlenme süreçlerine dair mevzuatta hüküm bulunmamaktadır (Sayıştay, 2019: 201). İç denetim, dış denetim ve Sayıştay denetimi birlikte değerlendirildiğinde Kalkınma Ajanslarında bir denetim boşluğu olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kalkınma ajanslarının kuruluş gerekçelerini oluşturan bölgesel kalkınmayı hızlandırmak ve bölgelerarası kalkınmışlık farkını giderme misyonunu ne derece yerine getirdikleri, yaklaşık 10 yıllık performansları üzerinden değerlendirildiğinde beklenen yararı sağlayamadıkları istatistiksel verilerden açıkça görülmektedir. Kalkınma ajanslarının bu süreçte çok sayıda faaliyette bulundukları ve bölgesel düzeyde farkındalık yarattıkları inkâr edilemez. Ancak bu faaliyetler, bölgesel kalkınma üzerinde herhangi bir olumlu etki göstermemiş; hatta istatistiki verilere göre bölgelerarasındaki gelişmişlik farkı gittikçe açılmıştır. Bu nedenle çalışmanın "*kalkınma ajansları bölgesel kalkınmada ve bölgelerarası gelişmişlik farkının giderilmesinde başarılı olmuştur*." şeklinde hipotezi doğrulanmamıştır.

Çalışmada varılan bu sonuç, 2007 yılında yapmış olduğumuz çalışmada vardığımız **"***Bütüncül bir kalkınma anlayışından ayrılışın ve bölgesel düzeydeki kalkınma anlayışın bir ürünü olan Kalkınma Ajansları'nın, dünya genelinde başarılı örnekleri olmakla beraber, bölgesel düzeydeki bir kalkınmayı gerçekleştireceği görüşüne katılmıyorum. Bu konuda çeşitli yazarların da belirttiği ve benimde tamamen katıldığım görüş; bölgeler arası rekabete dayalı, bölgesel kaynaklara ve dinamikleri harekete geçirerek bölgeler arası eşitsizliği giderme tezi, bölgeler arası eşitsizliği azaltmayacak aksine artıracaktır. Çünkü halihazırda gelişmiş olan ve bu gelişmişliğine bağlı olarak sermaye birikimi olan, doğal kaynakları bol olan, coğrafi yapısı diğer bölgelere göre daha uygun olan bir bölge ile bunun tam tersi konumda olan bölgelerin rekabet etmesi ve zayıf bölgenin rekabetten üstün çıkması beklemek çok da mantıklı değildir. Bu görüşümüzü destekleyen sonuçlar, İngiltere ve Polonya'daki uygulamalarda da görülmüştür. Her iki ülkede de bölgesel düzeyde gelişmeler olmasına rağmen, bölgeler arası gelişmişlik farkı açılmıştır. Ülkemizde de bütün bölgeler için Kalkınma Ajansı kurulması planlandığına göre, Türkiye için de benzer sonuçların elde edilmesini beklemek çok ta yanlış olmayacaktır*." (Albayrak, 2007: 54) şeklindeki tespitle birebir örtüşmektedir.

Ayrıca 2007 yılındaki çalışmamızda yer alan "*Ajanslar her ne kadar özel hukuk kurallarına bağlı ise de, kullandığı yetkiler bakımından kamu*

kurumlarına has özelliklerle donatılmıştır. Kamu gücünü kullanan ve kamudan finanse edilen bir kurumun hesap ve işlemlerinin özel hukuk kurallarına göre bağımsız denetim kuruluşları eli ile denetlenmesi önemli bir eksikliktir. Böyle bir kurumun saydamlık ve hesap verebilirlik için parlamento adına denetim yapan Sayıştay tarafından denetlenmesi gerektiği yönündeki görüşlere ben de katılıyorum. Çünkü kamu gücünü kullanan bir kurumun halk ve onun temsilcileri tarafından denetlenmesi, demokrasinin ve hukuk devletinin bir gereğidir…" (Albayrak, 2007: 56) şeklindeki tespitin doğruluğu, 2008 yılında Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu Kalkınma Ajanslarının kamu tüzel kişisi olduklarına ilişkin karar ve 2012 yılında Kalkınma Ajanslarının Sayıştay denetimine tabi kılınması ile tescil edilmiştir.

Bölgesel kalkınmada yerel aktörler ve kaynakların etkisi inkâr edilemez. Ancak sadece bu kaynak ve aktörlerle bölgenin kalkınmasını ve kendisinden çok daha gelişmiş bölgelerle yarışmasını beklemek mantıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Bölgesel düzeydeki kaynaklar, ulusal düzeyde planlama, kaynak aktarımı, kamu yatırımı ve yönlendirmesiyle desteklenmedikçe bölgenin kalkınması imkânsız olduğu, kalkınma ajanslarının faaliyetlerine mevcut bakış açısıyla devam etmesi durumunda ileriki dönemlerde de bölgesel kalkınmaya önemli bir katkı sunmayacağı, hatta bölgelerarasındaki gelişmişlik farkının daha da artacağı düşünülmektedir. Nitekim yabancı ülkelerdeki birçok örnekte ve Türkiye'deki uygulamada elden edilen sonuçlar bu tezimizi desteklemektedir. Bu nedenle kalkınma ajanslarının kurumsal yapısında ve faaliyetlerinde değişikliğe gidilmesi gerekmektedir.

Kalkınma ajanslarının idari ve finansal özerkliğinin sağlanması durumunda daha başarılı olabileceği konusundaki beklentiler bulunmaktadır. Bu nedenle Kalkınma Ajanslarındaki özel sektör temsilcilerinin artırılması ve bunlar tarafından yönetilmesi düşünülebilir. Ama ajansların ağırlıklı olarak kamu kaynağı ile finansmanı devam ettiği sürece kamu ağırlığının devamı gereklidir. Özel sektör ağırlıklı bir model isteniyorsa finansman da kamu dışı kaynaklardan sağlanmalıdır. Bu nedenle kalkınma ajanslarının Sayıştay tarafından denetimi nedeniyle özel sektör gibi hareket etme yeteneğinin kaybolduğu, kamu kurumları gibi mevzuata uymaları gerekeceği için bürokrasinin artacağı, esnek ve hızlı hareket etme kabiliyetinin azalacağı gerekçesiyle yapılan eleştirilerin haksız olduğu düşünülmektedir. Çünkü kamu kaynaklarını ve kamu gücünü kullanan bir kurumun millet adına harcamalarının denetlenmesi yetkisini kullanan bir kurum (Sayıştay) tarafından denetimi en başta demokrasinin bir gereğidir. Ajanslar kamu kaynaklarını kullanıyor olmasalardı, özel sektör gibi kendi kaynaklarını temin ediyor olsalardı ya da özel sektörün vermiş olduğu sermaye ile kurulmuş ve faaliyetlerine devam ediyor olsalardı bu konudaki eleştiriler ka-

bul edilebilirdi. Hem kamu kaynaklarını kullansın hem de kamu tarafından denetlenmesin mantığı, daha önce de belirttiğim üzere hukuk devletiyle de demokrasiyle de bağdaşacak bir durum olmadığı düşünülmektedir.

Kalkınma ajanslarının kuruluş amaçlarına hizmet edebilmeleri için öncelikle İstatistiki Bölge Birimleri Sisteminin (İBBS) gözden geçirilmesi ve ajansların faaliyet bölgelerinin yeniden tespiti gerekmektedir. Çünkü mevcut bölümlemede birbirleriyle birçok yönden benzeşmeyen iller aynı bölge içerisine alınmıştır. Bu durum bölge içinde programların amaca uygun olarak uygulanmasında sıkıntılar yaratmaktadır. Ayrıca kalkınma ajanslarının yapısı da bulunmuş olduğu bölgenin ihtiyaçlarına göre özgün bir şekilde oluşturulmalı, tek tip kalkınma ajansından vazgeçilmeli, finans kaynakları çeşitlendirilmeli, merkezi idareden ziyade yerel aktörler ve özel sektörden finans desteği alması sağlanmalıdır. Ajanslar doğrudan parasal destek verecekleri projeler dışındaki bölgesel planlama, özel sektör-kamu sektörü işbirliğine, bölgeye yatırımcı çekme ve bölgenin tanıtımı faaliyetlerine ile bölgedeki yatırımları izleme, değerlendirme ve yönlendirme faaliyetlerine ağırlık vermelidir.

KAYNAKÇA

Albayrak, H. (2007). *Bölge Kalkınma Ajansları ve Türkiye Örneği*. Dönem Projesi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).

Altıntaş, Mustafa, (1978), *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, A.İ.T.İ. Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları. Ankara: Kalite Matbaası.

Apan, A. (2004). Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Çağdaş Yerel Yönetimler,* 13 (4), 39-58.

Arslan, E. (2010). Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları. *Kamu-İş,* 11 (3), 85-108.

Avaner, T. (2005). "BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır Mı?", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? (Der. Menaf Turan),* Ankara: Paragraf Yayınevi.

Anayasa Mahkemesi Kararı (2008, 23 Şubat). *Resmi Gazete* (Sayı: 26796). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080223-11.htm

Aytemur Özen J. ve Dirlik, O. (2015). Is Turkish Business System Changing? An Assessment Based on Regional Development Agencies. *International Journal of Business and Social Research*, 05 (03), 57-68.

Başar, A., Yeşilkaya, K., Aytek I., Erşahin, G., Bahtiyar, B. ve Alıcı, A. (2018). Avrupa Birliğinde Kalkınma Ajansları. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2989.

Bayramoğlu, S. (2005). Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi. *Bölgesel Kalkınma Ajansları* (Der. Menaf Turan). Ankara: Paragraf Yayınevi.

Bakanlar Kurulu Kararı (2002, 22 Eylül). 2002/4720 Karar Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. *Resmi Gazete* (Sayı: 24884).

Blackman T. & Ormston C. (2005). Discourses of Accountability: Policy Scrutiny of an English Regional Development Agency, *Regional Studies*, 39 (3), 375-386.

Cankorkmaz, Z. (2011). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 113-138.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 15 Temmuz). Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşları ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. *Resmi Gazete* (Sayı: 30479). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf

Danson, M. W. & Whittam G. (1999). Regional Governance, Institutions

and Development. West Wirginia University: Regional Research Institute.

Devlet Denetleme Kurulu (2014, 30 Ocak). Araştırma ve İnceleme Raporu: Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi (Sayı: 2014/3). Erişim adresi: https://www.memurlar.net/common/news/documents/456927/20140130-2014-03.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı (1995). Bölgesel Politikalar. *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Erişim adresi: http://www.sbb.gov.tr/ozel-ihtisas-komisyonu-raporlari/#1543397043695-87bc7f54-2bdf

Devlet Planlama Teşkilatı (2000a). Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Erişim adresi: http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_BolgeselGelisme.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı (2000b). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Erişim adresi: http://www.sbb.gov.tr/ozel-ihtisas-komisyonu-raporlari/#1543320522454-d482e763-f24f

Devlet Planlama Teşkilatı (2007). *Kalkınma Ajansları,* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,* Cilt I. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Ertugal, E. (2017). Challenges for Regional Governance in Turkey: The Role of Development Agencies. *METU JFA*, 34 (2), 203-224.

European Association of Development Agencies (1999). Creation, Development and Management of RDAs: Does It Have To Be So Difficult?. Erişim adresi: http://www.eurada.org/

Güler, B.A. (2006a). Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? *Memleket Mevzuat*, 2 (8), 25-33.

Güler, B. A. (2006b). Merkezi Yatırım Destek Ajansı Işığında Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Memleket Mevzuat,* 2 (15), 6-14.

Keleş, R. (1999). Avrupa'nın Bütünleşmesi ve Yerel Yönetimler. Türk Belediyecilik Derneği. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını.

Keleş, R. (1998). Bölge ve Avrupa Gerçeği. *Çağdaş Yerel Yönetimler,*7 (2), 3-10.

Keskin, N.E. (2009). Mülki İdare Sistemi: Genel Yönetimden Esnek Gözetime. Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform (Ed.: Barış Övgün). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598.

Koçak, S. Y. (2010). The Comparison between Hungary and Turkey: Regional Development Agencies. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Economic Sciences Series*, LXII (2/2010), 12-20.

Kovacs, I. P. (2015). Macaristan'da Bölge İnşası: Güney Trans Tuna

Bölgesi Örneği. http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum2/2_2_kovacsTR.pdf (08.03.2020)

Kutlu, S.Z. ve Görün, M. (2016). Kalkınma Ajanslarında Merkezi ve Yerel Unsurların Etkisi: Kalkınma Ajanslarının Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-36.

Cihangir Çamur, K., Gümüş, Ö. (2005). İstatistiki Bölge Birimleri (NUTS Sistemi). *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* (Der. Menaf Turan). Ankara: Paragraf Yayınevi.

Küçükali, A. (2013). Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: KUDAKA Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (3), 205-221.

Lagendijk, A., Kayasu S. ve Yaşar, S. (2009). The Role of Regional Development Agencies in Turkey: From Implementing EU Directives to Supporting Regianal Business Communities? *European Urban and Reginal Studies*, 16(4): 383–396.

Kösecik, M., Yaman Koçak, S. (2004). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu,* II, Ankara: DPT.

Nalbant, A. (1996). Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi mi? (I) Kuramsal Temeller. *Amme İdaresi Dergisi,* 29 (1).

Özen, P. (2005). Bölge Kalkınma Ajansları, Ankara: Türkiye Ekonomi ve Politik Araştırmalar Vakfı. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245092r8246.Bolgesel_Kalkinma_Ajanslari.pdf (13.03.2020).

Özuğurlu, S.B. (2009). Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar. *Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform* (Ed.: Barış Övgün): Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, 93-115.

Pugalis, L. (2011). Sub-national economic development: where do we go from here? *Journal of Urban Regeneration and Renewal,* 4 (3), 255-268.

Sayın, D. (2005). Hizmette Yerellik ve Bölgecilik. *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? (Der. Menaf Turan),* Ankara: Paragraf Yayınevi. 265-279.

Şinik, B. (2010). Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye'de (Bölge) Kalkınma Ajansları. *Megaron*, 5 (3), 128-136.

Tahtalıoğlu, H. ve Özgür, H. (2016). Türkiye'de Kalkınma Ajansları Politikasının Çözümlemesi: Süreç Analizi (Aşamalar Yaklaşımı). *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 161-184.

Tutar, H., Altınöz, M. ve Çakıroğlu, D. (2015). Effects of Development Agencies in term of Regional Competitive Power of Turkey: Example of East Marmara Development Agency. *Bartın Üniversitesi İİBF*

Dergisi, 6 (12), 103-115.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013). Bölgesel GSKD, 2009-2010. Haber Bülteni, Sayı: 13596. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13596 (30.05.2020).

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). İl Bazında GSYH, 2018. Haber Bülteni, Sayı: 30889. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30889 (30.05.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). Bölgesel İstatistikler. Erişim adresi: https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/

Tüylüoğlu, Ş. ve Karataş, D. (2006). Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği. *Amme İdaresi Dergisi,* 39 (4).

Uzay, N. (2005). *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları.* Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yiğit, A.G. ve Işık Maden, S. (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Uygulamaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (3), 113-120.

Bölüm 95

TÜRKİYE SANAYİ SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİ 4.0 DİRENÇLERİNİN SWARA YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüseyin ŞENKAYAS[1], Cahit İNCİOĞLU[2]

1 Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF İşletme Bölümü, hsenkayas@adu.edu.tr
2 Doktora Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, İşletme ABD , cahitincioglu@gmail.com

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında küreselleşmenin getirmiş olduğu ucuz üretim ve müşterilere ulaşım kolaylığı rekabetin oldukça şiddetli hale gelmesine sebep olmuştur. Artık herkes dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürüne ulaşabilmekte ve ürettiği ürünleri de dünyanın herhangi bir yerindeki pazarda satabilmektedir. Aynı zamanda yüksek nüfuslu ülkelerde düşük çalışan maliyeti ve standartlardan dolayı hızla büyüyen sanayi, piyasada olan ürünlerin daha ucuza ve daha seri arz edilmesi fırsatını yaratmıştır. Küreselleşme, ekonomik taleplerin sürekli değişmesi ve pazarda sürekli artan rekabet, yeni üretim teknolojilerine ve iş süreçlerine duyulan ihtiyacı ortaya koymuş dolayısıyla da işçilik maliyeti oldukça düşük ve daha seri üretime elverişli olan Endüstri 4.0 devrimi ortaya çıkmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise Endüstri 4.0 gibi devrimlerin tam entegrasyonu için bir takım dirençlerin olduğu söylenebilir.

Türkiye, yıllardır ihracattan daha çok ithalat gerçekleştirdiği için dış ticaret açığı vermektedir. Her ne kadar bunun büyük çoğunluğunu enerji ithalatı oluştursa da, yeterli miktarda petrol kaynaklarına sahip olmayan bir ülke, bu açığı kapatmak için yurtdışında talep edilecek kalitede ve fiyatta daha fazla ürün üretmek ve bu ürünleri ihraç etmek zorundadır. Yüksek nüfuslu ülkeler düşük işçi maliyeti sebebiyle ihracatı yüksek ülkeler arasındadır. Örneğin yaklaşık 1.5 milyar nüfusu olan Çin'in 2017 ihracat rakamları 2.5 Trilyon Dolar'ın üzerindedir (Blazyte, 2019). 80 milyon nüfuslu Türkiye'de ise 2017 ihracat rakamları 150 milyar civarındadır. Oysa Almanya, Türkiye ile benzer nüfus oranına sahip olmasına rağmen ihracat rakamları 1.5 trilyonun üzerindedir (Duffin, 2019). Bu rakamlardan Almanya'nın Çin'e göre daha az sayıda fakat katma değeri yüksek, diğer bir deyişle kaliteli ve pahalı ürün yaptığı öngörülebilir. Bu ihracat rakamlarına, demografik açıdan daha genç nüfus ve buna benzer konularda daha fazla avantaja sahip Türkiye'nin de ulaşması için gerekli araştırmaların yapılması gerekmektedir. Türkiye'de bir çok makale ve zirvede faydaları dile getirilen Endüstri 4.0, hala yeterince benimsenememiş, dolayısıyla da sanayicilerin niye bu yöntemi tercih etmediklerine dair araştırma yapılması gerektiği öngörülmüştür.

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren ve yıllık minimum 100 milyon TL ciro geliri olacak tesise sahip sanayi kuruluşu yöneticileri ve mühendislerine, göz önünde bulundurulması gereken kriterlere dair anketler uygulanarak, Endüstri 4.0 için başlıca dirençlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın devam eden kısımlarında ilk olarak literatür taramasına yer verilerek Türkiye'deki Endüstri 4.0 seviyesi anlatılmış daha sonra kullanılan yöntem ve uygulama aşamaları detaylı olarak sunularak elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

2. TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ 4.0

Sanayi devrimleri, gelişen teknolojilerle birlikte, dünya ekonomisinin ve üretim hayatının radikal değişimler yaşamasına neden olmuştur. İlk sanayi dönemi 1800'lerde başlamıştır. Buhar motoru ekipmanı sürmeyi mümkün kılmış ve ilk mekanik tahrikli tezgahlar 1760-1840 arasındaki fabrikalarda tanıtılmış ve uygulanmıştır (Schwab, 2016); bu ilerlemeler imalatta büyük bir değişikliğe ve hızlanmaya yol açmıştır.

İkinci sanayi devrimi (Endüstri 2.0) elektrik ve bilimsel yönetim ilkelerini kullanmayı içermekte ve 1800'lerin sonlarından 1920'lere kadarki sanayi dönemini kapsamaktadır. Örneğin, çalışma görevleri montaj hatları ve seri üretimde uzmanlaşmıştır. İkinci devrimin unsurları Türkiye'de, özellikle seri üretim alanlarında hala yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. 1960'larda bilgisayarların ve yarı iletkenlerin tanıtılmasıyla üçüncü bir sanayi devrimi (Endüstri 3.0) ortaya çıkmıştır (Schwab, 2016). Bu devrim, yarı iletkenlerin, ana bilgisayar hesaplama, kişisel hesaplama ve internetin gelişimi ile tanımlanır. Bu dönemde kullanılan programlanabilir yazılımlar, otomatik CNC makineleri ve daha sonra ortaya çıkan robotların, bilgisayarla birleştirilebilen üretime yani Endüstri 4.0'a zemin hazırladığı düşünülebilir. Araştırmalara göre operasyonların birleştirilmesi işçilik maliyetinin de azaldığını göstermektedir (Özveri & Çakır, 2011).

Çin ve Hindistan gibi ülkelerdeki aşırı yüksek nüfusun ve dolayısıyla düşük çalışan giderinin etkisinin üretim fiyatlarına yansıdığı ve dolayısıyla da bu ülkelerde üretilen düşük fiyatlı ürünlerin küresel pazarlardaki arzın çoğunluğunu oluşturmaktadır (Tradeimex, 2018). Uzakdoğu ülkelerindeki aşırı düşük işçilik maliyetleri, dolayısıyla da oluşan aşırı üretim, arzedilen ürünlerin fiyatlarını agresif bir şekilde düşürebilmesine sebep olmaktadır. Bu ve benzer durumlarda düşük nüfuslu ve bu nüfusun büyük çoğunluğunu yaşlıların oluşturduğu Avrupa ülkeleri, global üretim rekabetinde öne çıkmak için yeni yöntemler denemek zorunda kalmış oldukları düşünülebilir. Bunun yanı sıra üreticilerin Endüstri 3.0 için yöntemleri gerek hızlanan internet gerekse de yazılım ve donanım teknolojisi ile birlikte tam otomasyona geçebilmek için yeterince hazır olunduğu görülebilmektedir. Düşük işçilik maliyetleri ve teknolojinin yanı sıra Endüstri 4.0 konseptini aynı tesisten daha fazla çeşitli üretim, daha hızlı üretim ve daha az hacim gibi avantajlara da sahiptir (Yin v.d., 2018).

Endüstri 4.0 ile üretilen yüksek teknolojili ürünler, ihracat artışında büyük rol oynar. Fakat Türkiye 2016 Global Üretim Maliyeti Endeksine göre Avrupa Ülkeleri'nden %23 daha fazla maliyetle ürün üretmektedir (TÜSİAD, 2016). Türkiye yıllardır, Avrupa ve dünya standartlarında düşük çalışan maliyeti ve genç nüfus avantajıyla rekabette öne çıkmıştır fakat artan teknoloji sonucu diğer ülkeler daha ucuza ürün üretebilmektedir. Al-

manya, Japonya ve Finlandiya gibi ülkeler Endüstri 3.0'a tamamen entegre olup gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmişler, fakat Türkiye gerek Endüstri 2.0 sistemini benimseyen tesislerinin çoğunlukta olması gerekse de ar-ge harcamalarına düşük bütçeler ayırması gibi sebeplerden ötürü hala Endüstri 4.0 için gerekli ortamı oluşturamamıştır (Bulut & Akçacı, 2017). Bu ve benzer sebeplerden ötürü Türkiye'nin küresel rekabetçilik gücünü kaybetmemesi ve daha ucuza, daha kaliteli ürün üretebilmesi için Endüstri 4.0 sistemine adapte olması gerektiği açıkça gözlemlenebilir.

2.1. Endüstri 4.0'ın Avantajları

Temel olarak Endüstri 4.0'ın temel amacı, iletişim, bilgi ve istihbarat yoluyla üretimin esnekliğini ve verimliliğini artırarak şirketin uzun vadeli rekabet gücünü güçlendirmek ve genişletmektir (Gabriel & Pessl, 2016).

Bilgi ekonomisi koşullarında, el emeğinin yerini makine işçiliği (iş süreçlerinin otomatikleştirilmesi) almakta, bu avantaj da üretilen ürünlerin kalitesini yükselterek üretim hacminin de artmasına neden olmaktadır (Bogoviz, 2019). Çalışan maliyetlerinin ve hata oranlarının azalmasının şirketlerin üretim maliyetlerini oldukça düşürebilir ve böylece genel anlamda verim artışı sağlanabilir. Bu düşüş aynı zamanda üretim yapan tesisin, global rekabette daha avantajlı konuma sahip olmasını ve katma değeri yüksek ürünler üretmesini sağlayacaktır. Ancak, düşük işçi maliyeti yatırımcıyı çekmek için yeterli değildir. İş gücü ve maliyet farkları ya da hammadde gibi kriterlerin yerine beşeri sermaye önem kazanmaktadır. Bu ve benzeri düşük işçi maliyeti ve dolayısıyla oluşan düşük üretim maliyeti ise Avrupa ülkeleri gibi düşük nüfusa sahip ülkelere düşük fiyat rekabetinde çok büyük avantaj sağlamaktadır.

Endüstri 4.0, şirketleri daha esnek ve iş eğilimlerine daha duyarlı hale getirmek için üreticiler için mevcut zorlukların yükünü hafifletir. Bu zorluklar arasında artan piyasa oynaklığı, daha kısa ürün yaşam döngüleri, daha yüksek ürün karmaşıklığı ve küresel tedarik zincirleri gibi durumlar bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak; stoklardaki hammadde azaldığında tedarikçiye otomatik olarak ürün talebi gönderilmesidir. Tam tersi bir durumda da müşteriden internet aracılığıyla gelen talep yazılım ile otomasyona tesisine gönderilebilir ve üretime otomatik olarak geçilebilir. Teknolojik destek sayesinde Endüstri 4.0 sistemlerinin, tesisin tüm potansiyelini gerçekleştirebilmesi ile birlikte tüm siber-fiziksel sistemde stratejik bir karar verici ve esnek bir problem çözücü rolü üstlenebileceği garanti edilmektedir (Gorecky v.dğr., 2014). Sadece karar mekanizmasında değil aynı zamanda aynı tesiste birden çok ürün üretebilme şansı da elde edilebilir. Endüstri 2.0 üretim yapan bir kuruluşta talebe göre değişmesi gereken üretim tesisini değiştirmek oldukça maliyete ve zaman kaybına yol açabilir. Oysa Edüstri 4.0 konseptinin hakim olduğu bir tesiste, benzer bir ürün

üretmek için sadece yazılımı değişmek yeterli olabilir.

Endüstri 4.0'ın katkıları sadece zaman, iş gücü ve efor gibi sarfiyatları azaltmak değildir. Aynı zamanda çevre korumada da önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Çünkü iş gücünün neredeyse olmaması demek çalışan lojistiği ısı ve hatta çalışanların görmesi için gerekli bir ışık kaynağına bile ihtiyaç duymaması anlamına gelebilir. Bu tür avantajların elektrik, petrol vb. enerji kaynaklarının az tüketimine yol açarak, küresel sürdürülebilirliğe büyük katkı sağladığı öngörülebilir.

Genel olarak Endüstri 4.0'ın maliyetleri düşürme, ve zamanı hızlandırma gibi küresel rekabette öne geçmeye yetebilecek kadar önemli özelliklere sahip olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla, gerek ülkelerin gerekse de firmaların küresel rekabetten pay almak için zamanla Endüstri 4.0 konseptini benimsemeleri gerektiği açıkça öngörülebilir.

2.2. Türkiye'de Endüstri 4.0 Dirençleri

Her yeni değişim ve devrim, işletmelerde mevcut durumu koruma güdüsü ve yeni sistemlere uyum sağlama güçlüğü nedeniyle dirençle karşılanır. Genellikle yüksek maliyetler, bilgi eksikliği veya gücenlik sebebiyle ortaya çıkan bu dirençleri yönetmek ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı yeni teknolojielere ayak uydurmasını sağlamak gerekmektedir.

Türkiye sanayi sektöründe Endüstri 4.0 dirençleri, literatür ve alan çalışması sonucunda aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- **İşletme Maliyetleri**

İşletme maliyetleri, bir işletmenin doğrudan mal veya hizmet üretimi ile ilgili olmayan faaliyetlerde bulunmak için yaptığı harcamalardır. Bu giderlere örnek olarak; muhasebe giderleri, sigorta masrafları, yasal ücretler, vergiler, onarım, internet gibi bir çok kalem gösterilebilir. Endüstri 4.0 konseptinde bu masrafların artma olasılığı da bulunmaktadır. Örneğin, big data (Büyük Veri), Endüstri 4.0 konseptinin önemli bir parçasıdır. Big Data, sürekli büyüyen (birçok farklı kaynaktan bilgi toplama sayesinde) veri tabanını, hızlı ve verimli bir şekilde yönetmeyi ve kullanmayı sağlar (Witkowski, 2017). Büyük Veri'ye üye olmak ya da firma datasını oluşturmak için gereken internet ve bulut (hafıza) maliyetleri endüstri 2.0 da kullanılmayan bir gider olarak firmaların karşısına çıkacaktır. Bunun yanında Endüstri 4.0 kurulumunun maliyeti ile birlikte sigorta masrafı ya da makinelerin onarım maliyeti gibi sorunlar da artacak maliyetler arasında gösterilebilir. Dolayısıyla bu ve benzer işletme maliyetleri, bunlardan uzak durmak isteyen sanayiciler için bir direnç arz edebilir.

- **Yatırım Maliyeti**

Her işte olduğu gibi Endüstri 4.0 konsepti ile kurulacak firmaların da

asıl amacı para kazanmaktır. Yatırımı gerçekleştirmeden önce o yatırımın parasal değerini hesaplamak gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla bir yatırım yapılacağı zaman ilk olarak yatırımın geri dönüşü (ROI) hesaplanır. ROI hesaplaması için geleneksel formül şu şekildedir (Akkurt, 2014):

ROI = [(Projenin parasal değeri – Proje maliyeti) / Proje maliyeti] x 100

İşletmelerin bu parasal geri dönüşün miktarına ve zamanına göre hesap yapacağı öngörülmektedir. Eğer yatırılan parayı daha hızlı şekilde kazandıracak ya da daha yüksek getirisi olacak bir başka yatırım varsa yöneticilerin daha hızlı ve yüksek getirili yatırımı tercih edebilirler.

Endüstri 4.0'a geçiş halinde Türkiye'deki endüstri verimliliğinde %4 ila % 7 arasında bir verimlilik artışı tahmin edilmiş ve gelirlerinin yaklaşık %1-2'lik kısmıyla yatırım yapılacağı öngörülmüştür (Koca, 2018). Fakat bu araştırma Türkiye'nin tüm gelirine göre hesaplanmıştır. Türkiye'de gelir dağılımı eşitsiz dağılmaktadır ve ülkenin tüm geliri sanayi üzerinden değildir. TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) Raporu'na göre Türkiye'nin ihracat geliri yaklaşık 150 milyar TL'dir. Almanya Endüstri 4.0 konseptine sadece geçiş için 2012'den beri her yıl 40 milyar Euro yatırım yapmaktadır (Sarı, 2016). Almanya gibi endüstri 3.0 a çoktan adapte olmuş bir ülke bile yıllık 40 milyar dolar yatırıma ihtiyaç duyarken, genel anlamda hala Endüstri 2.0 konseptinde olan Türkiye için sözde %1-2 lik yatırımla Endüstri 4.0'a geçmek mümkün gözükmemektedir. Aynı zamanda, Endüstri 4.0 yazılımları, teçhizatları ve makineleri Alman üretimi olması ile Euro'nun Türk Lirası karşısındaki değeri düşünüldüğünde yatırım yapmak Endüstri 2.0 tesisine oranla birkaç kat daha maliyetli olabilir.

- **Uzman Eksikliği**

Araştırmalarda uzmanların alana özgü bilgiye sahip olmasının, o uzmanların işi geliştirme ve uygulama süreçlerinde oldukça önemli bir rolü olduğu vurgulanmıştır (Schneider v.d.,1990). Profesyonel şirketler sürekli işinde uzman kişileri istihdam etmeye çalışır çünkü uzman çalışanlar diğer çalışanların bilgi becerilerini geliştirir, şirketin daha fazla gelir elde etmesini sağlar ve paydaşlarla ilişkileri etkin bir şekilde yönetirler (Sarıkaya, 2010). Kısacası tecrübeye dayalı çıktıların tümünün örgüt performansına kayda değer seviyede olumlu etkileri olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin hala üretim çoğunluğunu Endüstri 2.0 tesislerinin oluşturması ve Endüstri 3.0'a dahi tam olarak geçmeyen bir ülke olması gerçeği, Endüstri 4.0 ile ilgili uzman eksikliğine sahip olması gerçeğini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Endüstri 4.0 a geçmek isteyen bir yöneticinin Avrupa'dan Endüstri 4.0 ile ilgili iş gücü ithal etmesi gerekmektedir ki farklı dil ve döviz kurundan dolayı fazla maliyet gibi unsurlardan ötürü

de Endüstri 4.0'a geçişte uzman eksikliğinin bir direnç oluşturduğu söylenebilir.

- **Pazar**

Bir pazar ya da müşteri analizi yapılırken ilk dikkat edilecek unsurlardan bazıları; mal ve hizmetler için harcanacak para, ortalama piyasa fiyatları ve satılacak ürünler için gerekli talep fonksiyonlarıdır (Stone, 1945). Endüstri 4.0 için gereken yatırım oldukça yüksek olduğu düşünüldüğünde kâr etmek için piyasaya sunulacağında maliyetin artacağı basit bir şekilde öngörülebilir. Henüz Türkiye'de ve dünyada Endüstri 4.0 standartları yeni yeni oturmaya başladığı için Endüstri 4.0 kalitesinde yan ürün taleplerine ulaşmak da zor olabilir. Türkiye İhracatçılar Meclisi raporuna göre, Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ürünlerin başında otomotiv sanayi yan ürünleri, makine sanayi yan ürünleri ve tekstil yer almaktadır (TİM, 2019). Bu ürünlerin çoğu ağır metal sanayine girmektedir. Geri kalan tekstil ürünleri ise kesinlikle işçilik gerektiren, hala tam otomasyona uyumlu olamayan sektörlerden birisidir. Dolayısıyla Türkiye'de Endüstri 4.0 kalitesinde üretim yapacak seviyede bir kurumun öncelikle, bu standartlara uygun şekilde üreteceği ürünü satabileceği yeni pazarlar bulması gerekebilir. Dolayısıyla da Pazar kriteri Endüstri 4.0 üretimine geçiş için bir direnç olarak görülebilir.

- **Tedarik Zinciri**

Hammadde satın alımından ürünün müşteriye sunulmasına kadar geçen süreçteki gereksinimlerin sağlanması tedarik zinciri faaliyetlerinin akışı ile gerçekleşir. Endüstri 2.0 sistemine adapte olmuş bir firma başka bir endüstri 2.0 konseptine uyumlu bir firmadan ürün tedarik ederken bir anda Endüstri 4.0'a geçtiğinde tedarik zinciri neredeyse tamamıyla değişecektir. Firmaların hammadde tedarik edeceği kurumların dahi sipariş otomasyonlarına entegre olması gereklidir (Demirci, 2017). Bunun yanı sıra, gereken yazılımlar, big data paylaşımları, robotik donanımlar vb. tüm yazılım ve donanım tedariği hem pahalı hem de çok profesyonel şekilde uygulanmalıdır. Dolayısıyla, gerek Türkiye'deki tedarikçilerin de siparişlerinde henüz otomasyonu kullanmaması gerekse de Türkiye'de yazılım donanım üretiminin yeterli seviyede olmaması gibi sebeplerden ötürü Endüstri 4.0'a geçecek kurumlar için tedarik zinciri konusu bir problem teşkil edebilir.

- **Data Kontrolü**

Bir işletme, doğru karar verebilmek ve faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için çok sayıda veriyi oluşturur, saklar, korur, kullanır ve hatta imha eder. Big Data ise Endüstri 4.0'ın başlıca öğelerinden biri olmasıyla birlikte, işletmelere hata ve sorunların temeline inme, müşterilerin satın alma davranışlarını çözümleme, riskleri hesaplama ve kaliteyi arttıracak unsurların belirlenmesi gibi bir çok konuda yardımcı olmaktadır (Eğer, 2017).

Bir başka deyişle, Endüstri 4.0 sisteminde yer almak isteyen yöneticilerin big data kullanımı ile ilgili bilgi ve olanaklara sahip olması gerekmektedir.

Büyük veri sorunları ilk olarak bilgi teknolojisi altyapılarını etkilemektedir. Büyük verileri toplama ve işleme yeteneği, bilgi işlem gücünün yanı sıra yeterli iletim ve depolama kapasitelerini de gerektirebilir. Dolayısıyla da big data, dahili ve harici veri akışları hızlı internet bağlantısı gerektirir (Geczy, (2014). Türkiye, internette ortalama 11 mbps veri indirme hızı ile Dünya sıralamasında 102. sıradadır (Sade, 2019). Oysa Endüstri 4.0 ve big datanın profesyonel şekilde kullanıldığı ülkelerde ise hız 25 mbps nin üzerindedir. Bu durumun internet üzerinden bilgi erişimi konusunda büyük problem yaratacağı öngörülebilir.

İşletmelerde bilgi iletişim teknolojileri, organizasyonel ve operasyonel verimliliğin artırılması, maliyetlerin azaltılması, müşterilere daha kaliteli ürün ve hizmet sunulması, bilginin yardımıyla yeni ürünlerin geliştirilmesi gibi bir çok konuda gereklilik arz etmektedir. 2016 TUİK *Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına* (2016) göre 35 yaş üstü bilgisayar internet kullanımı hala %50 civarlarında olmakla birlikte Türkiye'de yaşayan bireylerin %45'i hiç bilgisayar kullanmamış ve %39'u ise internet kullanmamıştır (Karip, 2016). Yönetici olunmaya başlanan 35 ve üzeri yaşlarda bilgisayar kullanımının bu kadar düşük olması ve internet hızı ile kullanıcılarının da genel sayıya göre düşük sayıda olması, şirketlerin Endüstri 4.0 a geçişte data kriteri ile ilgili dirençlerle karşılaşacağını gösterebilir.

- **Entegrasyon**

İşletmeler, Endüstri 4.0 konseptine geçerken işletme fonksiyonlarının tümünün yeni standartlara göre güncellenmesi gerekmektedir. Ar-Ge, tedarik zinciri, stok yönetimi, insan kaynakları ve lojistik fonksiyonlarına diğer işletmeler de dahil edilmeli, bilişim teknolojisi yardımı ile koordinasyon sağlanmalıdır. Endüstri 4.0'ın potansiyelini tam olarak kullanmak için tasarlanmış akıllı mainenin en önemli bileşeni bilgi sistemidir (Blecha, 2017). İstatistiksel veri işleme ve sınır değerlerin ayarlanması ya da davranış ve kararlarının tahmin edilmesi için makinenin hesaplama modellerine dayalı gelişmiş bir sistem biçiminde olabmesi için, araştırma ve geliştirme birimlerinin yazılım konusunda oldukça bilgili ve deneyili kişilerden oluşması gerektiği söylenebilir. Türkiye'de yazılım üreten firmaların tümü piyasaya yönelik yazılım üretmektedir. Bu durumun sonucu olarak da, kendi sektöründe uzman olan yazılım firmaları bulmak pek mümkün değildir. Oysa Endüstri 4.0 ar-ge leri için en önemli uzman türü yazılımcılardan oluşmaktadır. Bu tür fonksiyonların entegrasyonu, işletmeler için para, zaman ve efor anlamında çok yüksek kayıplarmış gibi gözükebilir. Bu riskleri göze almak istemeyen işletmeler de tüm fonksiyonların entegrasyonu düşüncesinde bir çok olumsuz kriterlerle karşı karşıya kalabilirler.

Dolayısıyla da Endüstri 4.0'a geçişte tüm tesisin entegrasyonu en büyük dirençlerden biri olarak görülebilir.

- **Bilgi Eksikliği**

Üniversiteler sadece bilgi öğretmekle kalmaz aynı zamanda bilgiyi kullanmayı da öğretir. Disiplin ve hayat koşullarına adaptasyon dışında analitik düşünme becerisi ile bilgi ve edinme anlamında sosyalleşme gibi iş hayatında olmazsa olmaz öğretiler de üniversitenin faydaları arasındadır. Üniversite okumayanlar da başarılı, bilgili, kültürlü olabilir fakat üniversite okumayan kişilerin insanlara, bilime ve özellikle de teknolojiye bakış açısı ile okuyanların bakış açıları arasında yüksek bir fark olduğu söylenebilir. Bu fark üniversite mezunu kişilerin bilime ve yeniliklere olan adaptasyon ve öğrenme sürecini de olumlu yönde etkileyeceği düşünülebilir. Fakat Türkiye üniversite mezunu sayısında Endüstri 4.0 ülkelerinin gerisinde kalmıştır (Öndeş, 2018).

İsviçre ve İngiltere %50, İspanya ve Fransa %45, Almanya %35 civarında iken Türkiye %27 oranında üniversite mezununa sahiptir. Bu oran yeniliklere açık olma konusunda yöneticileri ve çalışanları etkileyebilir ve bu kişilere Endüstri 4.0 gibi konular hakkında bilgi sahibi olma güdüsünü erteletebilir. Aynı zamanda Avrupa ülkelerinde %20 lerde olan kitap okuma oranı Türkiye'de %2 gibi düşük bir düzeydedir (Ortaş, 2014). Bu seviye ekonomik büyüklüğün bir hayli arkasında bir gelişmişlik endeksine sahiptir. Diğer bir deyişle Türkiye küresel yaratıcılık ve gelişmişlik endeksinde geride kalmıştır. Gerek okuma, araştırma gerek vizyon gerekse de bilime olan bakış açısı, Türkiye'deki yöneticilerin Endüstri 4.0 hakkında az bilgisi olabileceği ihtimalini barındırmaktadır. Yöneticilerin sahip olduğu bu eksiklik de Endüstri 4.0 a karşı en büyük dirençlerden biri olarak görülebilir.

- **Güvenlik**

İşletmelerin örgüt yapıları, stratejileri, kaynakları, paydaşları gibi bilgilerin gizliliği yasalarla korunmaktadır. Çünkü bu tür bilgilerin başka firmalara yayılmaması, rekabet amaçlı kullanılmaması işletmeler için hayati önem arz etmektedir.

Endüstri 4.0 konsepti ile yürütülen bir işletmede tüm bilgilerin yazılımlar üzerinde dolaşması gerekebilecektir. Dolayısıyla da tüm bilgiler kişi ve kağıtlarda yerine BİT (Bilgisayarın işleyebileceği data birimi) olarak iletilebilir ve saklanabilir. Bilişim teknolojilerinin tam anlamıyla kullanıldığı ve internet üzerinden erişimlerin yapıldığı firmalara ait, teknik dokümantasyon ve spesifikasyonlardaki veriler, bilgisayar korsanları ve yazılım korsanları için bir hedef haline gelecektir (Tupa v.d., 2017). Oysa endüstri 3.0 ve 2.0 gibi endüstri felsefelerinde işletmeler tüm bilgileri, birbirine

bağlı bir datada toplamak ya da tüm işletme akışını online olarak yürütmek zorunda değillerdir. Dolayısıyla Endüstri 4.0 konseptiyle beraber gelecek güvenlik endişesi özellikle de bünyesinde ar-ge tesisi barındıran işletmelerin yatırımcıları için bir direnç yaratabilir.

- **Sürekli Eğitim**

Amerika'da, 1980'lerin başında bile sadece üretim teknolojileri için bir milyar dolar harcanmış ve bu yeni teknolojilerle tanışacak çalışanlar için bilgilerin güncellemesi ve çalışanların eğitilmesi gerekmiştir (Wentland, 2003). Teknolojinin sürekli değiştiği bir ortamda, firmaların sürekli güncellemelerden ötürü çalışanları da sürekli eğitmeleri gerekmektedir. Endüstri 4.0 konseptinde; bilişim uzmanı, otomasyon sistemi programcısı, robot programcısı, yazılım mühendisi, data analisti ve siber güvenlik uzmanı gibi, teknolojiyle birebir güncellenmesi gereken bir çok çalışan tipi bulunmaktadır (Benešová, & Tupa, 2017). Bu çalışanlar her yeni üretim planında ya da standart dışı her problem tipinde tekrar eğitilmek ve sisteme adapte olmak zorundadır. Bu durum endüstri 2.0 sistemlerine alışmış organizasyon tipleri için zaman, para ve efor gibi bir çok sebebi kayıpmış gibi anımsatabilir. Dolayısıyla da çalışanların sürekli eğitilmesi faktörü Endüstri 4.0'a geçmek için bir direnç oluşturabilir.

- **Muhasebe Yönetimi**

Türkiye'de kamu giderlerinin, bütçe açıklarının, savunma sanayi ve askeri kaynakların, sosyal harcamaların çoğu vergi geliri sayesinde sağlanmaktadır. Fakat bir takım faktörler, firmaların vergi kaçırmasına sebep olabilmektedir.

Endüstri 4.0 firmalara muhasebesel stok girişleri, çıkışları ve firma, fiyat gibi otomatik faturalama sistemleri gibi yazılımsal kolaylıklar sağlayacaktır (Erturan & Ergin, 2017). Fakat bu kolaylık vergi kaçırmak isteyen kişi ya da kurumlar için dezavantaja dönüşebilir. Almanya gibi Endüstri 4.0 uygulanan Avrupa ülkelerinde kayıt dışı ekonomi %10 civarlarında iken Türkiye'de %45 oranında vergi kaçırma ya da kayıt dışı ticaret sürmektedir (İlhan, 2007). Bu durum muhasebe ile ilgili kayıtları değiştirerek vergi oranında oynama yapmak isteyen firma sayısının Türkiye'de hala oldukça fazla oluğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'de şirketleri olan yöneticilerin hala muhasebe ile alakalı kayıtları istedikleri gibi yönlendirebilmek istemesi, otomatik kayıt sistemini getirecek Endüstri 4.0 sistemine geçişte bir direnç oluşturabilir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Karar verme aşaması birkaç çeşit alternatif içerisinden tek bir tanesini belirlemek olarak tanımlanabilir. Bu seçme aşamasında çeşitli kriterler

söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bu problemlere çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemleri adı verilmiştir. ÇKKV problemlerinde amaç birkaç çeşit bakış açısından yola çıkarak bir kriter oluşturulmasıdır. Karar seçenekleri, karar vermeyi yönlendiren sebepler ve çizgilerdir. ÇKKV gerek bilimsel bakış açılarda gerekse iş dünyası gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Çünkü ÇKKV, karar alma aşamasını daha net ve sayısal hale dönüştürerek seçim yapmada kolaylık sağlamaktadır. Çok kriterli yöntem belirlemenin en iyi avantajı, çelişkili olasılıkların yaratmış olduğu sorunları da ele almasıdır (Zavadskas & Turskis, 2010).

Karar verme sürecinde kriter ağırlıklandırmada çok yeni uygulamalardan biri olarak ortaya çıkan SWARA yöntemi (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis-Kademeli Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi), bu çalışmada kriterlerin önceliklendirilmesinde tercih edilmiştir.

Endüstriyel sektörlerde çalışan uzmanların seçim esnasında doğru sebepleri işaretleyebilmesi için karar vericilerin birçok seçeneği değerlendirmesi ve kriterleri birbirlerine göre karşılaştırarak ağırlıklandırması gerekmektedir. Diğer bir deyişle karar verici olarak belirlenen uzman kişilerin birçok kriteri değerlendirirken ÇKKV yöntemlerinden birini kullanması gerekmektedir (Şimşek vd., 2015). Bu yöntemlere alternatif yöntemlerden birisi de SWARA Yöntemidir. SWARA kriterleri iyiden kötüye doğru sıralama ve bu kriterleri bir önceki ve bir sonraki kriterlerle karşılaştırabilen çok kriterli karar verme yöntemidir.

SWARA yönteminin adımları aşağıda özetlenmiştir (Kersuliene ve Turskis, 2011; Zolfani ve Saparauskas, 2013; Zolfani ve Banihashemi, 2014; Adalı ve Işık, 2016):

Adım 1: Öncelikle probleme ilişkin kriterler ve seçim sürecine katılacak karar vericilerden oluşan karar komitesi belirlenmektedir. Problemde n tane kriterin (Cj, j=1,2,…,n) ve karar komitesinde k tane karar vericinin (KVk, k=1,2,…,K) bulunduğu varsayılmaktadır.

Adım 2: Bu adımda seçim sürecine katılan her KV, kendi bilgileri ve deneyimlerine dayalı olarak kriterleri değerlendirmektedir. Bu değerlendirmenin ardından KV'lerden, kriterlerin en iyiden en kötüye doğru sıralanmasına ilişkin ortak bir bütünleştirilmiş sıralama oluşturmaları istenmektedir. Bu bütünleştirilmiş sıralamada C1 ve Cn, en iyi ve en kötü kriteri belirtmektedir.

Adım 3: Bütünleştirilmiş sıralama dikkate alınarak her KV, ikinci sıradaki kriterden başlayarak kriterlerin karşılaştırmalı ağırlığını belirlemektedir. Bu belirlemede KV'ler, en önemli kritere 1,00 puanını vermektedir. Diğer kriterlere atanan puanlar, en önemli kritere göre yapılmaktadır. Tüm puanlar, 0 ile 1 arasında 5'in katları olacak şekilde atanmaktadır. KV ba-

zında yapılan karşılaştırmalı ağırlıkların ortalamalarının alınması ile her kriter için karşılaştırmalı ağırlıkların ortalamaları (sj) hesaplanmaktadır. Örneğin s1, 1. önemli kriter ile 2. önemli kriter arasındaki karşılaştırmalı ağırlığın ortalama değerini göstermektedir.

$$k_j = \begin{cases} 1 & \text{eğer} \quad j = 1 \\ s_j + 1 & \text{eğer} \quad j > 1 \end{cases} \tag{1}$$

Adım 4: Her kriter için Eşitlik (1)'de verilen bir katsayı (kj) hesaplanmaktadır. Kriterlerin ortak sıralamasında en önemli kriterin kj katsayısı, 1 olarak atanmaktadır.

Adım 5: Her bir kriter için ağırlık (wj), Eşitlik (2) yardımıyla hesaplanmaktadır. Bir önceki adımda olduğu gibi kriterlerin ortak sıralamasında en önemli kriterin wj katsayısı, 1'dir.

$$w_j = \begin{cases} 1 & \text{eğer} \quad j = 1 \\ \dfrac{w_{j-1}}{k_j} & \text{eğer} \quad j > 1 \end{cases} \tag{2}$$

Adım 6: Son olarak bir önceki adımda hesaplanan kriter ağırlıkları (wj), kriter ağırlıkları toplamına bölünerek her bir kriterin nihai ağırlıkları (qj) bulunmaktadır.

$$q_j = \frac{w_j}{\sum w_j} \tag{3}$$

4. UYGULAMA

Çalışmada Endüstri 4.0 konseptine geçişte yatırımcının ve yöneticilerin karar aşamalarında direnç oluşturabilecek kriterler seçilmiş ve bu kriterlerin önem seviyelerinin SWARA yöntemi ile çözümlenmesi amaçlanmıştır.

4.1. Kriterlerin Belirlenmesi

Çalışma amacı kapsamında Endüstri 4.0 dirençleri belirlenirken Türkiye'nin farklı bölgeleri ve farklı sektörlerinde, endüstriyel sektörlerde en az 8 yıl deneyimi olan 11 ayrı yönetici ve uzmanlardan faydalanılmıştır. Karar verici olarak belirlenen uzmanların çalıştığı sektörler, bölgeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Alınan uzman görüşleri ve literatür taraması sonucunda Tablo 2'de gösterilen 11 kriter belirlenmiştir. Endüstri 4.0 dirençlerine ulaşmak için kullanılan kriterlerin belirlenmesinde literatürden ve uzmanlardan faydalanılmıştır. Kriter kodları ve kriterler Tablo 1'de özet halde sunulmuştur.

Tablo 1. Karar Vericilerin Demografik Bilgileri

Karar Verici Kodu	Çalıştığınız Sektör	Yaşadığınız Bölge
KV1	Otomotiv	Marmara Bölgesi
KV2	Makine	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV3	Ambalaj	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV4	Otomotiv	Marmara Bölgesi
KV5	Tekstil	Ege Bölgesi
KV6	Gıda	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV7	Otomotiv	Marmara Bölgesi
KV8	Mobilya	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV9	Tekstil	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV10	Tarım	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
KV11	Tarım	Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Tablo 2. Kriterlerin ve Alt Kriterlerin Uygulama Kodları

Kriter Kodu	Kriterler
C1	Uygulama Maliyeti
C2	Yatırım Maliyeti
C3	Uzman Eksikliği
C4	Pazar
C5	Tedarik Zinciri
C6	Data Kontrolü
C7	Entegrasyon
C8	Bilgi Eksikliği
C9	Güvenlik
C10	Sürekli Eğitim
C11	Muhasebe Yönetimi

Bu kriterlerin önem düzeylerinin belirlenebilmesi için ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi tercih edilmiştir. Karar vericiler ile yapılan anket sonucunda ulaşılan veriler, Microsoft Office Excel 2016 yazılımı ile analiz edilmiştir.

4.2. SWARA Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

SWARA yönteminin ilk adımında Tablo 1'de yer alan her bir karar vericiye anket uygulanarak, Tablo 2'deki kriterleri en iyiden en kötü kritere doğru seçmeleri istenmiştir. Kriterlerin sıralaması belirlenmesinden sonra bu kriterler arasındaki önem oranı yüzdesel olarak derecelendirilerek önem sıralamasının ve kriterler ağırlıklarının belirlenmesi sağlanmıştır. Tablo 3'te Karar Verici 1'in kriter değerlendirme anket sonucuna yer verilmiştir.

Tablo 3. KV1'e Ait Kriter Değerlendirmeleri

Ranked Criteria		s_j	k_j	q_j	w_j	Criteria		w_{j1}
C2	Yatırım Maliyeti		1,00	1,000	0,226	C1	Uygulama Maliyeti	0,180
C1	Uygulama Maliyeti	0,25	1,25	0,800	0,180	C2	Yatırım Maliyeti	0,226
C4	Pazar	0,10	1,10	0,727	0,164	C3	Uzman Eksikliği	0,078
C8	Bilgi Eksikliği	0,40	1,40	0,519	0,117	C4	Pazar	0,164
C3	Uzman Eksikliği	0,50	1,50	0,346	0,078	C5	Tedarik Zinciri	0,043
C6	Data Kontrolü	0,50	1,50	0,231	0,052	C6	Data Kontrolü	0,052
C7	Entegrasyon	0,05	1,05	0,220	0,050	C7	Entegrasyon	0,050
C9	Güvenlik	0,10	1,10	0,200	0,045	C8	Bilgi Eksikliği	0,117
C5	Tedarik Zinciri	0,05	1,05	0,190	0,043	C9	Güvenlik	0,045
C10	Sürekli Eğitim	0,60	1,60	0,119	0,027	C10	Sürekli Eğitim	0,027
C11	Muhasebe Yönetimi	0,50	1,50	0,079	0,018	C11	Muhasebe Yönetimi	0,018

Tablo 3'e göre A_B = {2,1,5,3,9,6,7,4,8,10,11} vektörlerine ve kriterler arasındaki yüzdesel farklara (s_j) ulaşılmıştır. Eşitlik (1)'den başlayarak Eşitlik (11)'e kadar olan tüm eşitlikler dikkate alınarak doğrusal programlama modeli kurulmuş ve çözümleme yapılmıştır. Bu çözümlemeye göre KV1'e ait kriter ağırlıkları C1=0,180; C2=0,226; C3=0,078; C4=0,164; C5=0,043; C6=0,052; C7=0,050; C8=0,117; C9=0,045; C10=0,027 C11=0,018 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Her Bir Karar Vericiye Ait Kriter Ağırlıkları, Nihai Ağırlıkları

	KV 1	KV 2	KV 3	KV 4	KV 5	KV 6	KV 7	KV 8	KV 9	KV 10	KV 11	Geometrik Ortalama	Nihai Ortalama
C1	0,18	0,23	0,14	0,25	0,03	0,10	0,06	0,09	0,17	0,14	0,20	0,12	0,14
C2	0,23	0,39	0,16	0,34	0,27	0,19	0,19	0,23	0,17	0,21	0,30	0,23	0,27
C3	0,08	0,14	0,12	0,05	0,16	0,12	0,07	0,12	0,16	0,07	0,14	0,10	0,12
C4	0,16	0,06	0,06	0,04	0,02	0,04	0,09	0,05	0,13	0,11	0,08	0,07	0,08
C5	0,04	0,02	0,09	0,02	0,09	0,11	0,09	0,04	0,09	0,09	0,05	0,06	0,07
C6	0,05	0,08	0,08	0,01	0,05	0,07	0,06	0,07	0,07	0,06	0,01	0,05	0,05
C7	0,05	0,01	0,10	0,02	0,12	0,10	0,16	0,15	0,06	0,08	0,04	0,06	0,07
C8	0,12	0,01	0,07	0,09	0,20	0,12	0,06	0,10	0,05	0,08	0,09	0,08	0,09
C9	0,05	0,00	0,06	0,02	0,01	0,05	0,10	0,06	0,04	0,06	0,02	0,03	0,04
C10	0,03	0,01	0,07	0,01	0,03	0,06	0,07	0,06	0,03	0,05	0,02	0,03	0,04
C11	0,02	0,04	0,06	0,15	0,02	0,05	0,05	0,04	0,03	0,05	0,04	0,04	0,05
												0,87	1,00

Her bir karar verici ile yapılan anket sonucunda elde edilen karşılaştırmalar ile SWARA adımlarının tamamı uygulanarak doğrusal programlama modeli çözümlemesi yapılmış ve kriterlere ait ağırlıklar Tablo 4'teki gibi elde edilmiştir.

4.3. En Uygun Kriterlerin Sıralanması

Karar vericilere yapılan anketler ile Excel'de alınan ortalamalar neticesinde en önemli - en önemsiz kriterler ağırlıklarına göre belirlenmiş ve ortaya Tablo 5'te verilen kriter sıralaması ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Ağırlıklarına Göre Kriter Sıralaması

Kriterler		Kriter Ağırlıkları	Sıralama
C1	Uygulama Maliyeti	0,0910	0,1420
C2	Yatırım Maliyeti	0,0616	0,2654
C3	Uzman Eksikliği	0,1251	0,1200
C4	Pazar	0,1290	0,0761
C5	Tedarik Zinciri	0,0888	0,0672
C6	Data Kontrolü	0,0675	0,0543
C7	Entegrasyon	0,0924	0,0703
C8	Bilgi Eksikliği	0,0717	0,0880
C9	Güvenlik	0,1745	0,0354
C10	Sürekli Eğitim	0,0983	0,0352
C11	Muhasebe Yönetimi	0,0983	0,0460

Tablo 5'te gösterilen sıralamaya göre araştırmadaki en önemli kriter "C2-Yatırım Maliyeti" ve en önemsiz kriter ise "C10-Sürekli Eğitim" kriteridir.

5. SONUÇ

Yöneticiler ve sanayiciler küreselleşen ekonomik rekabetin artmasıyla beraber Endüstri 4.0 sistemlerine geçmek istemekte fakat bir çok dirençle karşılaşmaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre Endüstri 4.0'a geçerken karşılaşılan en büyük direnç yatırım maliyetidir. Endüstri 4.0 yazılım/donanım, makine ve hatta bina yapılarının dahi değişimini gerektiren bir üretim konseptidir. Dolayısıyla hem tüm tesisin değişmesi hem de bu ürünlerin Türkiye'de üretilmemesi ve döviz kuru farkından ötürü yeni bir Endüstri 4.0 tesisi kurmak yatırımcıların gözünü korkutabilmektedir.

Maliyetli yatırımla birlikte, işletmeleri işletecek kalifiye çalışanların yurtdışından getirilecek olması, daha fazla elektrik ve Ar-Ge maliyeti, yazılım ve donanım güncellemeleri ve işletme yürürlüğe girdikten sonraki diğer yüksek uygulama maliyetleri de ikinci sıradaki direnç olarak araştırmada elde edilen kriterdir.

Üçüncü sıradaki uzman eksikliği konusunun asıl sebebi ise Türkiye'de Endüstri 4.0'a daha tam geçilmemiş olmasından ötürü kalifiye eleman olmaması olarak düşünülebilir. Bu iş gücünü Türkiye'de bulamayan işverenler Avrupa'dan döviz kurunun etkisi ile aşırı yüksek maaşlı uzmanlar getirmek zorunda kalabilirler. Aynı zamanda bu konsept 2010'lu yıllarda oluşturulmaya başlanan yeni bir konu olduğu için fazla bilgi kirliliği ve yeterince bilgi olmaması yatırımcıların tam hesaplayamayabileceği bir felsefedir. Dolayısıyla da bilgi eksikliği de araştırmada karşılaşılan en önemli dirençlerden biridir.

Endüstri 4.0 ürünleri fazlasıyla titiz ve daha çok bitmiş ürünler olarak düşünülebilir. Türkiye'nin ihracatını en çok oluşturan ürünler yan sanayi ürünleridir. Dolayısıyla Türkiye'deki işadamlarının hakim olduğu pazarların, bitmiş ürün talep eden pazarlar olmadığı söylenebilir. Yatırımcılar Endüstri 4.0'a geçseler bile tüm işletme sistemi değişeceği için yeni müşteriler aramak zorunda kalabilirler. Tesisleri tamamen Endüstri 4.0'a geçirmek için makine, yazılım, çalışanlar, tesis binası gibi gerek iş gücünü oluşturan kişiler gerekse de taşınabilir ya da taşınamaz neredeyse tüm aletlerin değişmesi gerekebilir. Bu tarz bir değişim, maliyetinin yanı sıra eğer yeterli kapital yoksa işlerin durmasına ya da değişim kademe kademe de olsa aksamasına sebep olabilir. Dolayısıyla araştırmada entegrasyon da Endüstri 4.0 için yüksek direnç arz eden kriterlerden bir tanesi olarak belirlenmiştir.

Yedinci sıradaki kriter olan tedarik zinciri; hammadde alımından son müşteriye kadar yan ürünler, tedarikçi, iş gücü, lojistik gibi bir çok işletme fonksiyonunun temel öğelerini içinde barındırmaktadır. Tesiste oluşacak radikal değişimler gibi bu unsurlarda da Endüstri 4.0 standartlarının yakalanması gerekmektedir.

Türkiye'de bir çok firmada irsaliye, fiş, makbuz, fatura gibi somut belgeler ile data kontrolü yapılmaktadır. Data kontrolünün internet üzerinden yapılması için hem tedarikçilerin hem de firma sahiplerinin bu sistemlere gerek donanım gerekse de bilgi açısından entegre olmalarının zorluğu gibi durumlar bu kriteri oluşturmaktadır.

Muhasebe yöntemleri standart sayılsa bile, finansal girdi çıktıların manipüle edilebilmesi ile daha az ya da daha çok vergi ödenebilmektedir. Finansal girdi çıktıların Endüstri 4.0 ile tamamen yazılımlar üzerinden ve otomatik belirlenmesinden ötürü, bu tür manipülasyonların Endüstri 4.0 ile mümkün olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla vergi ödeme oranlarını manipüle etmek isteyen işletmeler ya da tedarikçiler bu sistemden uzak durmak isteyebilirler.

Endüstri 4.0 ile tamamen dijital datalarda toplanacak bilgiler aynı zamanda hacker ve dijital hırsızlara yeni hedefler yaratabilir. Firmaların arge departmanlarında üretmiş olduğu yenilikler rekabette öne çıkmalarını

sağlayan temel faktörlerdendir. Sanal ortamda barındırılacak bilgiler ve bunların güvenliği için harcanacak giderler yöneticileri tedirgin edebilir.

Son faktör ise sürekli eğitim faktörü olarak sonuçlara yansımıştır. Bu kriter, çalışan sayısının azalmasından dolayı son faktör olarak belirlenmiş olabilir fakat hızlı değişen teknoloji ile gelen yeni yazılım/donanım sistemleri her güncelleme ile çalışanların da eğitilmesine sebep olacak bir maliyete yol açabilir.

Endüstri 4.0'a geçmek isteyen yatırımcılar ya da teşvik etmek isteyen Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları gibi kurumlar bu araştırmanın sonucunda ortaya çıkan kriterleri göz önünde bulundurmalıdır. Konuya ilişkin araştırma yapacak kişilere daha çok bölge ve daha farklı sektörlere yönelik de araştırma yapmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Adalı, E. A., & Işık, A. T. (2017). Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin Swara ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı. *International Review of Economics and Management*, *5*(4), 56-77.

Akkurt, D. (2014). Proje Yatırımının Parasal Geri Dönüşünü (ROI) Hesaplama. http://www.ak-kurt.com/ProjeROI.html adresinden alınmıştır.

Arslan, Ç. Ticari Sırların Ceza Hukuku Tarafından Korunması The Protection of Confidential Business Information by Criminal Law.

Benešová, A., Tupa, J. (2017). Requirements for Education and Qualification of People in Industry 4.0. Procedia Manufacturing, 11: 2195 -2202.

Blazyte, A. (2019). Export Trade in China. https://www.statista.com/topics/1456/export-in-china/ adresinden alınmıştır.

Blecha, P., Durakbasa, N., & Holub, M. (2018, August). Digitized Production–Its Potentials and Hazards. In *The International Symposium for Production Research* (pp. 402-411). Springer, Cha m.

Bogoviz, A. V. (2019). Industry 4.0 as a new vector of growth and development of knowledge economy. In *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century* (pp. 85-91). Springer, Cham.

Bulut, E., & Akçacı, T. (2017). Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, *4*(7), 55-77.

Duffin, E. (2019). Top 20 Export Countries Worldwide in 2017. https://www.statista.com/statistics/264623/leading-export-countries-worldwide/ adresinden alınmıştır.

Eğer, Ö. (2017). Big Datanın Endürstriyel Kullanımı. https://www.endustri40.com/big-datanin-buyuk-veri-endustriyel-kullanimi/ adresinden alınmıştır.

Erturan, İ. E., & Ergin, E. (2017). Muhasebe Denetiminde Nesnelerin İnterneti: Stok Döngüsü. *Journal of Accounting & Finance*, (75).

Gabriel, M., & Pessl, E. (2016). Industry 4.0 and sustainability impacts: Critical discussion of sustainability aspects with a special focus on future of work and ecological consequences. *Annals of the Faculty of Engineering Hunedoara*, *14*(2), 131.

Geczy, P. (2014). Big data characteristics. *The Macrotheme Review*, *3*(6), 94-104.

Gorecky, D., Schmitt, M., Loskyll, M., & Zühlke, D. (2014, July). Human-machine-interaction in the industry 4.0 era. In *2014 12th IEEE international conference on industrial informatics (INDIN)* (pp. 289-294). Ieee.

İlhan, G. (2007). Vergi ödemeyi etkileyen ekonomik faktörler. *Akademik bakış*, *12*, 1-13.

Karip, E. (2016). Toplumda Ve Örgün Eğitimde Bilişim Teknolojileri. https://tedmem.org/vurus/toplumda-orgun-egitimde-bilisim-teknolojileri adresinden alınmıştır.

Keršulienė, V., & Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological and Economic Development of Economy*, *17*(4), 645-666.

Koca, K. C. (2018). Sanayi 4.0: Türkiye açısından fırsatlar ve tehditler. *Sosyoekonomi*, *26*(36), 245-252.

Morrar, R., Arman, H., & Mousa, S. (2017). The fourth industrial revolution (Industry 4.0): A social innovation perspective. *Technology Innovation Management Review*, *7*(11), 12-20.

Ortaş, İ. (2014). Türkiye ve dünyada kitap okuma değerlerinin karşılaştırması ve sosyal yaşamımıza etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, *28*(3), 323-337.

Öndeş, Ö. (2018). Üniversite Mezunu Oranında 31'inciyiz. http://www.hurriyet.com.tr/egitim/universite-mezunu-oraninda-31inciyiz-40821942 adresinden alınmıştır.

Özveri, O., & ÇAKIR, E. (2012). Yalin Alti Sigma ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 17-36.

Sade G. (2019). Ülkelerin internet hızı sıralaması. https://tr.euronews.com/2019/08/16/ulkelerinde-internet-hizi-sralamasi-turkiye-102-basamaga-geriledi-zirvede-tayvan-var adresinden alınmıştır.

Sarı H. (2016). İnsansız fabrikalar 30 yılda Türkiye'de. https://www.dunya.com/ekonomi/insansiz-fabrikalar-30-yilda-turkiyede-haberi-308675 adresinden alınmıştır.

SARIKAYA, M. (2010). Üçüncü Sektörde Yönetsel ve Kavramsal Dönüşüm: Sosyal Kâr Amaçlı Örgütler. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *11*(1), 87-100.

Schneider, W., Körkel, J., & Weinert, F. E. (1990). Expert knowledge,

general abilities, and text processing. In *Interactions among aptitudes, strategies, and knowledge in cognitive performance* (pp. 235-251). Springer, New York, NY.

Schwab, K. (2016), "The Fourth Industrial Revolution", World Ecomomic Forum, Geneva.

Stone, R. (1945). The analysis of market demand. *Journal of the Royal Statistical Society*, *108*(3/4), 286-391.

Şimşek, A., Çatır, O. ve Ömürbek, N. (2015) "TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Tedarikçi Seçimi: Turizm Sektöründe Bir Uygulama". *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute, 18*(33): 133-161.

Tradeimex (2018) China Imports https://www.tradeimex.in/china-import adresinden alınmıştır.

Tupa, J., Simota, J., & Steiner, F. (2017). Aspects of risk management implementation for Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, *11*, 1223-1230.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2019). Dünyada En Çok İthalatı Yapılan 1000 Ürün İçinde Türkiye'nin Rekabet Üstünlüğüne Sahip Olduğu Ürünler ve Bu Ürünler İçin Hedef Pazarlar Analizi. https://tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/RCA1000_Raporu.pdf adresinden alınmıştır.

TÜSİAD. (2016). "Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi", Yayın no; TÜSİAD-T/2016-03/576. http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf

Wentland, D. (2003). The strategic training of employees model: balancing organizational constraints and training content. *SAM Advanced Management Journal*, *68*(1), 56.

Witkowski, K. (2017). Internet of things, big data, industry 4.0–innovative solutions in logistics and supply chains management. *Procedia Engineering*, *182*, 763-769.

Yin, Y., Stecke, K. E., & Li, D. (2018). The evolution of production systems from Industry 2.0 through Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, *56*(1-2), 848-861.

Zavadskas, E. K. & Turskis Z. (2010) "A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making". *Technological and Economic Development of Economy, 16*(2): 159-172.

Zolfani, S. H., & Banihashemi, S. S. A. (2014). Personnel selection based on a novel model of game theory and MCDM approaches. In *Proc. of 8th International Scientific Conference" Business and Management* (pp. 15-16).

Zolfani, S. H., & Saparauskas, J. (2013). New application of SWARA method in prioritizing sustainability assessment indicators of energy system. *Engineering Economics*, *24*(5), 408-414.

Bölüm 96

İRAN EHL-İ HAK COĞRAFYASINA DAİR BİLGİLER[1]

İbrahim KARACA[2]

1 Bu çalışma Ehl-i Haklarda Kültürel Hayat adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Araştırma Görevlisi , Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, ibrahimkaraca@erciyes.edu.tr

1. Giriş: Ehl-i Haklar

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu hakkında yapılan ilk çalışmalar, onları 'Ali İlahi' olarak tanımlamış ve bu tanım üzerinde araştırmalar yapılmaya devam etmiştir. Bu durum 20.yy. başlarında Rus araştırmacıların çalışmaları ile farklı bir yöne doğru yönelmiştir. Özellikle Minorsky'nin yaptığı çalışmalar ile birlikte bu topluluğun, 'Ali İlahi' olmadığı, kendilerini 'hakikat topluluğu' anlamına gelen Ehl-i Hak kavramı ile tanımladıkları ortaya çıkmıştır. Bu düşünce ile birlikte yapılan çalışmalar farklı bir boyut kazanarak, topluluğun ve inancın, tarihi süreç içerisinde bölgede varlığını bildiğimiz, Kalenderîlik, Hurufilik gibi Gulat-ı Şia'da sayılan inanç ve topluluklarla benzer özellikler taşıdıkları görülmüştür.

20.yy'ortalarında Ivanow, Maşallah Suri, Ceyhunabadi gibi araştırmacı ve tarikat mensuplarının yayınladıkları Ehl-i Hak inancının kutsal kelamları ile birlikte artık Ehl-i Hak inancı ve topluluğu üzerinde belirsizlikler ortaya kalkmaya başlamıştır. Ehl-i Hak inancı, Gali Şia'dan sayılan çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Sufi bir inanç sistemidir. Ehl-i Hak inancı, 1216[3] yılında Süleymaniye'ye bağlı Berzence köyünde doğan Sultan İshak tarafından kurulmuştur. Sultan İshak Irak/Süleymaniye'den, günümüzdeki adı ile İran'da bulunan Pave şehrine göç etmiş ve inancını kurup yayılmasını sağlamıştır.

Ehl-i Hak inancı, merkezde tek bir Tanrının olduğu ve bu tanrının yeryüzüne insan şeklinde ortaya çıkması esasına dayanmaktadır. Ehl-i Hak inancı mensupları bu esasa Zuhur demektedirler. Zuhur eden bu kişiler; Havenkar, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Han Ateş'tir. Zuhur eden kişilere Yediler adını verdikleri, yarenler veya melekler eşlik etmiştir. İnanç içerisinde kişilerin öldükten sonra tekrar dünyaya başka biri olarak geldiği ruh göçü inanışı da bulunmaktadır. Bu inanışa Ehl-i Haklar 'Donadon' demektedirler.

Ehl-i Hakların en önemli ibadetleri, Cemhane dedikleri mekânlarda yapmış oldukları cem törenleridir. Bu törenlerde, Seyyid, Halife, Naip, Hadem gibi görevliler bulunmaktadır. Bu törenler esnasında Nezr adı verdikleri adaklar sunulmaktadır. Ehl-i Haklar Müslümanlardan farklı olarak Ramazan orucu tutmazlar. Bunun yerine 'Ruze-i Mernovi' ve 'Ruze-i Kavaltas' dedikleri üçer günlük oruç tutarlar. Ziyaret, Ehl-i Haklar için önemli ibadetler arasında yer almaktadır. Ehl-i Hakların çok sayıda ziyaret yerleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Pave şehrinde bulunan Sultan İshak ziyaretidir. Ehl-i Haklar, Hanedan dedikleri, on bir farklı aileden oluşan bir sosyal yapı şeklinde yaşamaktadırlar. Bu Hanedanlar; Şah İbrahimi, Baba Yadigari, Hamuşi, Ali Kalenderi, Mir Suri, Ateşbeyi, Seyyid Mustafayi, Hacı Baveysi, Zennuri, Şah Hayasi ve Baba Haydari hanedanlarıdır. Bu

3 Tarih hakkında tartışmalar bulunmaktadır.

yapı Anadolu Alevilerindeki Ocak sitemi ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ehl-i Haklar kendilerinden olanları tanımlamak için Taife kavramını da kullanmaktadırlar. Bu durum Anadolu da yaşayan Anşa Bacılı topluluklarındaki Aşiret kavramı ile benzerlik göstermektedir (Selçuk, 2017: 46).

Bu çalışmanın amacı İran'da yaşayan Ehl-i Haklara dair coğrafi bir çerçeve çizmektir. Uzunca süren araştırmalarda Ehl-i Hakların Ali İlahi oldukları ve bu isim ile anıldıkları görülmektedir. İnanç merkezi İran Kirmanşah eyaletidir. Kuruluş sonrasında ise daha çok İran Azerbaycan'ına doğru bir yayılma meydana gelmiştir. Günümüzde ise şehirleşmenin sonucunda Tahran şehri en fazla Ehl-i Hak nüfusunun olduğu yerdir.

Bu çalışmanın yöntemini etnografi oluşturmaktadır. 2017-2018 yılarında İran'da alan çalışması yapılmıştır. Yapılan alan çalışmasında katılarak gözlem tekniği uygulanmıştır. Bu alan çalışmasından elde edilen veriler yazılı kaynakların ışığında değerlendirilip araştırmaya kaynaklık etmiştir. Çalışma sırasında Ehl-i Haklara dair birinci elden kaynak özelliği gösteren Kelamlarda kullanılmıştır.

2. Ehl-i Hak Coğrafyası

Ehl-i Haklar, İran siyasi coğrafyasında geniş bir bölgede, dağınık olarak yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra yoğun olarak yaşadıkları yaşsam bölgeleri de bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancının ortaya çıktığı bölge günümüzde İran-Irak sınır bölgesi yakınlarında olan Pave şehri içerisinde bulunan Perdiver'dir. Ayrıca, Sultan İshak'ın doğum yeri olan Berzence köyü, günümüzde Irak sınırları içerisinde Süleymaniye şehrine bağlı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle karşımıza kuruluş aşamasında bile bir coğrafya çizmenin zorluğu çıkmaktadır. Kuruluş ve yayılmasına bağlı olarak, Ehl-i Hak coğrafyası genişleyip çeşitlenmiştir. Ekonomik ve siyasi sebepler bu dağılımın başlıca sebepleridir. Bu nedenlerin yanı sıra farklı bölgelerde ortaya çıkan zuhurlarda bu duruma sebep olarak gösterilebilir. Ehl-i Hak inancı ve topluluğu için önemli merkezlerden olan Kirmanşah şehri, tarih boyunca birçok siyasi yapı arasında el değiştirmiştir ve önemli savaşlara sahne olmuştur. Bu durum sonucunda bölgede yaşayan topluluklar zaman zaman göç etmek zorunda kalmışlardır. Ehl-i Hak inancı bu duruma kendine özgü bir esas geliştirmiştir. Bu esasa 72 pir inancı denilmektedir. 72 Pirler çoğu Orta-Doğu'da bulunan şehirlerden Sultan İshak'ın yanına gelip irşat olmuşlar ve Ehl-i Hak inancını diğer coğrafyalara yaymışlardır (Tabibi, 1971: 1126).

Ehl-i Hak inancı, kuruluşu ve sonrasında sosyal olarak köylüler ve göçebeler arasında yayılmasına sonucunda daha çok kırsal bölgelerde varlık göstermiştir. Ancak bu durum günümüzde farklılık göstermektedir. Ekonomik sebeplerden dolayı, Ehl-i Hak topluluğuna mensup kişiler şehir merkezlerine göç etmişlerdir. Şehir merkezlerinde sanayi kuruluşlarında

çalışmaktadırlar. Sahadan elde ettiğimiz veriler doğrultusunda artık Ehl-i Hakların kırsal kesimlerde değil, daha çok şehir merkezlerinde yaşadıklarını görülmektedir. Bu yüzden denilebilir ki, günümüzde Ehl-i Haklarının çoğu Tahran'da yaşamaktadır.

Ehl-i Hak inancı, kuruluş zamanındaki yaşam bölgeleri genellikle Ehl-i Hak büyüklerinin ziyaret yerlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Yine bu durum günümüzde farklılık göstermektedir. Kuruluş sonrasında ortaya çıkan zuhurlar ve daha sonra şehirleşme ile beraber Ehl-i Hak coğrafyası, bir çerçeve çizilemeyecek kadar geniş bir alanı kaplamıştır. Bu nedenle denilebilir ki, kuruluşta Kirmanşah eyaletinde daha sonrasında Loristan, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Gilan, Mazenderan, Tahran eyaletlerinde yayılmıştır. Aşağıda, Ehl-i Hak yaşam bölgeleri isim isim verilmiştir. Ehl-i Hak yaşam bölgelerini İran idari taksimatına göre sunmak, çalışmanın yöntemine daha uygun olacaktır.

İran'da yaşayan Ehl-i Hakların coğrafi dağılımını ortaya koymak ve bir çerçeve çizmek oldukça güçtür. Bu nedenle ana kaynaklarda yer alan yaşam bölgelerinin hemen tamamına ziyaretler yapılmıştır. Ehl-i Hakların kutsal kitabı Serencam'da belirtilen Perdiver'e birden fazla ziyaret yapılmıştır. Bunun yanı sıra gerek yapılan çalışmalarda belirtilen, gerekse görüşme yaptığımız Ehl-i Haklardan elde ettiğimiz bilgilerden, Ehl-i Haklar için kutsal kabul edilen yaşam bölgelerine ziyaretler yapılmıştır. Bu nedenle, Kerend-i Garb, Gerehban, Sahne, Tebriz, Mazenderan, Serpol-Zahab, Kasr-ı Şirin gibi yerleşim bölgelerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, yapılan çalışmalarda belirtilen Ehl-i Hak köylerinin isimleri kıyaslanmıştır. Yapılan çalışmalarda yer almayan yaşam bölgeleri, yaptığımız görüşmelerden yola çıkarak elde edilmiştir.

2.1. Kirmanşah Eyaleti

Kirmanşah, İran'ın batısında bulunan İran'ın kadim şehirlerinden birisidir. Kirmanşah eyaletinin başkenti veya merkezi konumunda olan şehir Kirmanşah' tır. Eyalet nüfusu yaklaşık iki milyondur. Etnik olarak Kırmançi konuşan topluluklar, Soranice konuşan topluluklar ve Türkçe konuşan topluluklardan oluşmaktadır.

Kirmanşah Ehl-i Hak topluluğu için önemli ziyaret yerlerinin bulunduğu yerdir. Şüphesiz bunların başında Perdiver ve Gerehban ziyaretleri gelmektedir. Sultan İshak Ziyareti, Ehl-i Hak anlatılarında sıkça bahsedilen Perdiver'de, bugün Pave şehrinde bulunmaktadır. Ateşbeyilerin Ziyareti ise Gerehban'da bulunmaktadır. Perdiver nehrin ötesi anlamına gelip, burada bahsedilen nehir Sirvan nehridir. Sultan İshak Ziyareti Sirvan nehri kıyısında derince bir vadinin içinde yer almaktadır. İslam Abad-ı Garb, Kerend-i Garb, Sahne, Serpol-Zahap, Kasr-ı Şirin gibi Kirmanşah eyaletine

bağlı olan şehirlerde Ehl-i Haklar yoğun olarak yaşamaktadırlar (Camizade ve Veysi, 2016: 129; Hodabende, 2004: 55; Afşari, 1992: 386). Kirmanşah eyaletinde bulunan yerleşim bölgeleri şunlardır;

Kirmanşah şehrine bağlı yerler: Gerehban ve köyleri, Osmanvend bölgesi ve köyleri, San Rüstem köyü, Mahideşt köyü ve çevresi, Bilaver köyü ve çevresi, Miyan Derbend köyü, Bala Derbend köyü, Poşt Derbend köyü, Kengaver, Rahmet Abad, Feş köyü, Serab köyü, Kasım Abad, Tutşamalan köyü, Gazvineh, Sermest köyü, Hacı Abad, Rüstem Abad'ın Köyleri, Karakuzulu Payin köyü,[4]Karakuzulu Bala köyü [5], Rüştiyan, Hersin ve civarı Kirmanşah Şehir merkezine bağlı Ehl-i Hak yaşam bölgeleridir. Bu bölgeler de önemli bir Ehl-i Hak nüfusu bulunmaktadır. Kirmanşah içeresinde bulunan cemhanelerin birçoğu bu bölgelerdedir. (Muhammedi, 2006: 43; Hodabende, 2004: 55; Mehdiyani, 2014: 112; Gocaveri, 1997: 45; Kubadi, 1996: 84).

Kerend-i Garb'a bağlı yerler: Irak sınırında, Kasr-ı Şirin yolu üzerinde bulunan bu yerleşim yeri önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Reycab'da Baba Yadigâr, Kerend'de Pir Bünyamin, Bargâh-ı Davud Kebud Sevar, Pir Musa Kalem Zer, Tutşami'de Seyyid Bereke Makberi, Seyyid Rıza Kabri, Baba Yadigâr'da Seyyid İsmail Kabri, Behlül 'ün Kabri ki Behlül Mağarası olarak adlandırılan yer burada bulunmaktadır. Kubadi, burada 155 bin Ehl-i Hak yaşadığını söylemektedir. Bu bilgiyi Hodabende, Muhammedi ve Gocaveri'de Kubadi'den alıntı yaparak belirtmektedirler (Hodabende, 2004: 56; Kubadi, 1996. 84; Mehdihani, 2014: 112). Günümüzde de Kubadi'nin 1996 yılında yaptığı çalışmada belirttiği kadar yoğun Ehl-i Hak nüfusunun olduğu gözlemlenmiştir. Tutşami köyü, Goracub köyü, Kale-i Zencir köyü, Tüfenkçi köyü, Banyaran köyü, Ban Zerd köyü, Molla Serane köyü, Harir köyü, Sermil köyü, Sorhe Liz köyü, Gehvare köyü, Beyam köyü, Berevend köyü, Gürgan köyü, Biyamend köyü yine burada yer alan önemli Ehl-i Hak yerleşim yerleridir (Muhammedi, 2006, 44; Gocaveri, 1997, 44; Hodabende, 2004, 56).

İslam Abad-ı Garb'a bağlı yerler: Çongar köyü, Sencabi köyü, Guzaran köyü, Celilvend köyü burada yer alan önemli Ehl-i Hak yerleşim yerleridir. Ayrıca 40 bin Ehl-i Hak'ın burada yaşadığı da araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Kubadi, 1996: 84; Gocaveri, 1997: 45; Muhammedi, 2006: 44; Camizade ve Veysi, 2016: 129; Hodabende, 2004: 57).

Serpol Zahap'a bağlı yerler: Pis Pis köyü, Reşid Abbas köyü, Dol-i İlyas köyü, Celalevend-i Sofli köyü, Karre Bala köyü, Poşt Teng köyü, Dehistan-ı Bezmirabad köyü yine burada yer alan önemli Ehl-i Hak yerleşim

4 Yazılı kaynaklarda belirtilmeyen bu köyde Ehl-i Hakların yaşadığı bilgisi saha çalışması ile elde edilmiştir.

5 Yazılı kaynaklarda belirtilmeyen bu köyde Ehl-i Hakların yaşadığı bilgisi saha çalışması ile elde edilmiştir.

yerleridir. Ayrıca Serpol Zahab'ın 53 köyünün Ehl-i Haklardan oluştuğunu araştırmacılar tarafından söylenmektedir (Hodabende, 2004: 56; Gocaveri, 1997: 46; Kubadi, 1996: 84).

Kasr-ı Şirin'e bağlı yerler: Kasr-ı Şirin merkezi ve köylerinin yaklaşık yüzde onunun Ehl-i Haklardan oluştuğu belirtilmektedir. Bu bölge Irak sınırında yer almaktadır. Bölgeden Perdiver'e uzanan bir yol bulunmaktadır. Doğal bir geçiş güzergâhı olan bölgeden Perdiver'e doğru birçok Ehl-i Hak köyü gözlemlenmiştir (Gocaveri, 1997: 46; Kubadi, 1996: 84; Muhammedi, 2006: 44; Hodabende, 2004: 47).

Sahne ve Dinever'e bağlı bölgeler: Sahne şehri, önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Şehirde beş tane cemhane bulunmaktadır. Önceleri şehirde cami bulunmazken günümüzde Şiilerin buraya yerleşmeleri sonucu cami yapılmıştır. Bu şehirde Ehl-i Hakların on bir hanedanına mensup kişiler bulunmasına rağmen çoğunlukla Şah İbrahimi ve Hamuşi hanedanlarına mensup Ehl-i Haklar yaşamaktadır. Kirmanşah Ostanında Sahne şehri, Kerend 'den sonra en yoğun Ehl-i Hak nüfusunun olduğu yerleşim yeridir. Burada yaklaşık 40 bin Ehl-i Hak'ın yaşadığı söylenmektedir. Bu da nüfusun yaklaşık yüzde 30 ila 50 arasının Ehl-i Hak olduğunu göstermektedir. Kengaver ve Esad Abad arası Sahne'nin tamamı Ehl-i Hak'tır. Kerim Abad, Ceyhun Abad, Dinever önemli Ehl-i Hak merkezlerindendir. Ehl-i Hak büyüklerinden Şah Name-i Hakikat adlı eserin yazarı Hacı Nimetullah Ceyhunabadi bu bölgede doğmuştur (Hodabende, 2004: 56; Gocaveri, 1997: 46; Camizade ve Veysi, 2016: 129; Muhammedi, 2006: 44; Mehdiyani, 2014: 91; Kubadi, 1996: 84).

2.2. Loristan Eyaleti

Loristan eyaleti, adını Lorca konuşan halktan alan yerleşim bölgesidir. İran'ın güney batısında bulunmaktadır. Yaklaşık iki milyon nüfusa sahip olan Loristan eyaleti, Ehl-i Hakların yaşadığı önemli yerleşim bölgelerindendir. Ehl-i Haklar, kuruluş yıllarında Kirmanşah eyaletinde yaşamaktaydılar. Daha sonraları zuhurlara bağlı olarak yerleşim bölgeleri genişledi. Şah Hoşin, Loristan'da zuhur etmiştir. Bu sebeple burada Ehl-i Hak nüfusu oluşmaya başlamıştır. Bu eyaletin başkenti veya merkezi Hürremabad şehridir. Ehl-i Haklar Loristan' da dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Loristan eyaleti içerisinde özellikle Kuhdeşt ve Nur Abad'a bağlı köylerde Ehl-i Haklar yaşamaktadırlar. İlam Abad-ı Garb yolunda bulunan Bilvaran ve Eb'ul Vefa köyleri önemli Ehl-i Hak merkezlerdendir. Ayrıca Kuhdeşt şehrinin Tekiye köyünde Ali Kalender'in ziyareti bulunmaktadır. Bu nedenle bu bölgede Ali Kalender hanedanından aileler yaşamaktadırlar. Bunun haricinde özelikle Ateşbeyi hanedanına bağlı aileler ve Zevalnur hanedanına bağlı aileler yine bu bölgede yaşarlar (Kubadi, 1996: 85; Muhammedi,

2006: 23; Hodabende, 2004: 58).[6]

2.3. Azerbaycan-ı Şarki Eyaleti

Tebriz şehri, Doğu Azerbaycan eyaletinin başkenti veya merkezidir. Önemli Ehl-i Hak nüfusuna sahip olan Tebriz'de Ehl-i Haklara 'Gorani' denilmektedir (Gocaveri, 1997: 47; Tabibi, 1973: 53). Minorsky bu kelimenin Görmek fiilinden türemiş olduğunu söyler. Tebriz şehrinde özellikle Ilhıcı bölgesinde Ehl-i Haklar 'Kırklar' diye anılan topluluk ile beraber yaşamaktadırlar. Ayrıca, Maku ve çevresinde de önemli Ehl-i Hak nüfusu bulunmaktadır. Buradaki Ehl-i Haklar'a Karakoyunlu denilmektedir (Muhammedi, 2006: 23; Kubadi, 1996: 85; Hodabende, 2004: 59). Tebriz tarihi süreç içerisinde özellikle Hülagü zamanından günümüze kadar Kızılbaş topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu durum, Şah İsmail zamanında hat safhaya ulaşmıştır. Günümüzde de Ehl-i Hakların yanı sıra birçok Kızılbaş topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Tebriz şehir merkezinde, Goranilerin yaşadığı mahalle bulunmaktadır. Özellikle Gülizar Mahallesi bunlar içinde önemlidir. Bu bölgede çok sayıda cemhane vardır.

2.4. Azerbaycan-ı Garbi Eyaleti

Urmiye bu eyaletin başkenti veya merkezidir. Şehirde çok sayıda cemhane bulunmaktadır. Önemli bir Ehl-i Hak nüfusuna sahiptir. Bu bölgede yaşayan Ehl-i Haklara, Abdal Beyi denilmektedir. Bu durum, Ateş Bey'in kardeşi Abdal Bey'in bu bölgeye göç edip yaşaması ile ilgilidir. Bu bölgede Ehl-i Hakların yaşadığına dair bilgiler görüşme yaptığımız kişiler tarafından verilmiştir. Urmiye şehrinde Ehl-i Haklara ait bir cemhane bulunduğu söylenmektedir.

2.5. Tahran Eyaleti

Tahran günümüz de en çok Ehl-i Hak'ın yaşadığı yerdir. Ateşbeyilerin lideri Nizam Muşaşi, Şah Hayas hanedanının lider aileleri ve Ceyhunabadi ailesi Tahran'da yaşamaktadırlar. Tahran'da birçok cemhane bulunmaktadır. Tahran'da Rudhan ve Veramin'de çok sayıda Ehl-i Hak yaşamaktadır. Tahran'da İmam Hüseyin meydanında bulunan cemhanede çok sayıda cem töreninde katılımlı gözlem yapma şansı bulunmuştur. Ehl-i Hakların Tahran'da beraber olarak yaşadıkları mahalleler bulunmakla beraber, genel olarak dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

2.6. Gilan ve Mazenderan Eyaleti

İran'ın kuzey kesimini oluşturan bu eyaletlerde Ehl-i Haklar, Ali İlahi olarak bilinmektedirler. Genellikle, Mir ve Ateşbeyi hanedanlarına bağlı

6 Loristan Ostanında alan çalışması yapılmamıştır. Bilgiler yazılı kaynaklardan elde edilmiştir.

Ehl-i Haklar bu bölgede yaşamaktadırlar. Burada özellikle Kelardeşt bölgesi önemli bir Ehl-i Hak merkezidir. Burada yaşayan Ehl-i Haklar daha öncesinde İran'ın batı bölgelerinde yaşarken, daha sonrasında buraya göç etmişlerdir. Firuz Kala ve Kelardeşt'e bağlı köyler genel olarak Ehl-i Hak'tır. Kaçarlar hükümeti devrinde meydana gelen Kelardeşti Seyyid isyanı bu bölgede çıkmıştır (Hodabende, 2004: 39; Gocaveri, 1997: 47; Muhammedi, 2006: 23) .

2.7. Zencan ve Hemedan eyaletleri

Hemedan ve Zencan bölgesi tasavvufi tarikatlar için tarih boyunca ayrı bir önem taşımışlardır. Hemedan eyaletinde Ehl-i Haklar dağınık şekilde yaşamaktadırlar. Esad Abad ve Nader Abad köyleri önemli Ehl-i Hak bölgelerindendirler (Hodabende, 2004: 58). Esad Abad' da Behraz köyü, Nader Abad köyü, Helur-ı Payin'de yaşarlar. Ayrıca; Tepe-i Musalı köyü, Koşin köyü, Pol Şikest köyü, Hisar-ı Şarki köyü, Çeşme-i Kebud köyü, Revan köyü, Kışlak köyü, Salih Abad köyü civarı, Mübarek Abad çevresi, Nihavend çevresi, Mollasan köyü, Deh Serhe, Kol Kol köyü, Hacıabad, Şahinabad, Segavil köyleri diğer önemli Ehl-i Hak köyleridir (Muhammedi, 2006: 24). Hemedan ve Zencan' da Ehl-i Haklar dağınık olarak yaşamaktadırlar.

Kubadi'nin 1996, Gocaveri'nin 1997, Hodabende'nin 2004 ve Muhammedi'nin 2006 yılarında yaptıkları çalışmalarda Ehl-i Hak yaşam bölgeleri belirtilmektedir. Birbirinin devamı şeklinde olan bu çalışmalar, Ehl-i Hak coğrafyasını ve demografik yapısını çizmek için bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Bu çalışma, Ehl-i Hak demografik yapısı ve coğrafyasını belirtmek için yukarıdaki çalışmaların devamı niteliğindedir. Sahadan elde ettiğimiz veriler ile birleştirerek Ehl-i Hak coğrafyası ortaya çıkarmaya çalıştık.

Hanedan	Nüfus	Yaşadıkları Bölgeler
Ateşbeyiler	118500	Kirmanşah, Zencan, Hemedan, Gilan, Tahran, Loristan.
Şah İbrahimi	102000	Kirmanşah, Zencan, Hemedan, Azerbaycan, Tahran, Loristan.
Hamuşi	8700	Kirmanşah, Hemedan, Loristan
Ali Kalenderi	75900	Loristan, Kirmanşah
Yadigâr	65100	Kirmanşah, Hemedan, Loristan
Şah Hayasi	46200	Kirmanşah, Loristan, Tahran
Miri	48000	Kirmanşah, Hemedan, Zencan, Tahran, Gilan
Zevalnuri	39000	Loristan, Kirmanşah
Seyyid Dervişi	34200	Loristan, Kirmanşah
Mustafayi	30000	Zencan, Hemedan
Baba Haydari	26400	Kirmanşah
Baba Meleki	22800	Kirmanşah
Han Ahmedi	18000	Kirmanşah, Kerkük
Cüneydi	15000	Hemedan, Zencan
Pir Rüstem	12000	Hemedan, Zencan
Kırklar	3600	Tebriz
Hacı Baveysi	7200	Kirmanşah,
Seyyid Ebü'l Vefa	3000	Loristan, Kirmanşah
Toplam	**755000**	**İran**

Tablo 1: Ehl-i Hak nüfus cetveli (Hodabende, 2004; 66).

Yukarıda yer alan nüfus cetvelinin sayısal verileri tartışmalı olsa da, İran siyasi coğrafyası içerisinde yer alan Ehl-i Hakların yaşadıkları bölgeler ve nüfusları hakkında genel bir bilgi vermektedir. Ehl-i Hakların gerçek nüfuslarını ortaya koymak pratik olarak mümkün değildir. Bu sayılar ancak, Baş Tapşırma törenleri sonrasında kişilerin isimlerinin yazıldığı Hanedan defterleri ile belirlenebilir. Bu defterleri ise Hanedanın Piri haricinde kişilerin ulaşması mümkün değildir.

Araştırmacıların belirttikleri yaşam bölgeleri önceden bildiğimiz için, saha çalışması sırasında kaynak kişilere bu bölgeleri sorma imkânı bulduk. Burada çalışmamızın yönteminin uygunluğunu görmüş olduk. Etnografik alan çalışmalarında saha hakkında bilgi veren çalışmaların önceden bilinmesi saha çalışması sırasında önemlidir.

Sonuç

Anadolu da yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklar ile benzer inanışlara

sahip olan Ehl-i Hak inancı ve topluluğu, İran siyasi coğrafyası içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Çoğunlukla İran'da ve kısmen Irak'ta bulunan Ehl-i Haklar, günümüzde İran'da dağınık olarak yaşamaktadırlar. Yazılı kaynaklar ve saha çalışmasından elde edilen veriler ile bir Ehl-i Hak coğrafyası çizilmiştir. İran'ın Kirmanşah, Tahran, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Zencan, Hemedan, Mazenderan ve Horasan eyaletlerinde Ehl-i Hak toplulukları yaşamaktadırlar.

Kaynakça

Afşari, Mehran (1992). “Ehl-i Hak” (اهل حق). Çista (چیستا).84,383-399.

Camizade, Seyyid Cevad İmam ve Sara Vesi (2016-2015). “Ehl-i Hak” (اهل حق).Pejuheş-i Şiasinasi (پژوهشی شیعشناسی).50,103-134.

Ceyhunabadi, Hacı Nimetullah (1995). Şah Name-i Hakikat ya Hak’ul Hakayık (حق الحقایق یا شاهنامه حقیقت).Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

Çavuşi, Ruhullah (2008). “Donadon be Rivayet Hanedan-ı İlahi” (دونادون به روایت خاندان الاهی). Heft Asuman (هفت آسمان). 36,133-156.

During, Jean (2006). “Mistik Aktarım Aracı Olarak Ehl-İ Hak Kutsal Müziği” (Çev: Aylin Eren, Keya Yiğit). Folklora Doğru. 66,49-72.

Gocaveri, Ahmet Mollamiri (2009). Ehl-i Hak (اهل حق). Tahran: Şeriat (شریعت).

Hodabende, Abdullah (2004). Şenaht-ı Fırka-ı Ehl-i Hak (شناحت فرقه اهل حق).Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir (انتشرات امیر کبیر).

Kubadi, İsmail (1996). Muses ve Pişuyana-ı Ehl-i Hak” (موسس و پیشوایان اهل حق). Kelam-ı İslami (کلام اسلامی).16,67-75.

Mehdihani, Mücteba (2018). “Berresi Tesir Cemiyet-i Ehl-i Hak Der Emniyet Ostan-ı Kermanşah”(بررسی تاثیر جمعیت اهل حق در امنیت استان کرمانشاه). Mutalaat-ı Ameliyat-ı Revani (مطالعات عملیات روانی). 36,91-121.

Minorsky, Vladimir (2006). “The Sect Of The Ahl-i Hakk “(Çev: Ayşe Çetiner). Folklora Doğru, 66, 5-21.

Muhammedi, Muhammed (2006). Ehl-i Hak (اهل حق).Tahran: Pazine (پازینه).

Müslimizade, Mahbube (2015). “Berresi ve Tahlil-i Ayin-i Fırka-ı Ehl-i Hak” (بررسی و تحلیل آیین فرقه ی اهل حق). Marufet-i Edyan. (معرفت ادیان). 20,27-48.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2012). Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: İletişim.

Safizade, Sadık (1982). Meşahir-i Ehl-i Hak (مشاهیر اهل حق).Tahran: Tahuri (طهوری).

Safizade, Sadık (1996). Name-i Serencam ya Kelam-ı Hezane (نامه سرانجام یا کلام خزانه). Tahran: İntişarat-ı Hirmend (انتسارات هیرمند).

Selçuk, Ali (2017). Anşa Bacılı Ocağı. Konya: Çizgi Kitabevi.

Tabibi, Haşmetullah (1971). “Ehl-i Hak” (اهل حق). Vahid (وحید).81,1126-1131.

Bölüm 97

TÜRKİYE'DE ORMAN VE ORMANCILIK POLİTİKALARI I: İLANINDAN İLGASINA KADAR 1920 BALTALIK KANUNU

İsmail ÖZER[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismailozer@odu.edu.tr, 0000-0001-5910-4216

1-TBMM'nin Kuruluşuna Kadarki Süreçte Ormanların Hukuki Durumları ve Tasarruf Şekilleri

Orman, kelimesi üzerinde tam manası ile uzlaşılabilmiş bir tanımdan bahsetmek oldukça güçtür. Zira kullanım şekli, idari planlama durumu ve arazinin bitki örtüsüne göre farklı tanımlar karşımıza çıkmaktadır. 8.2.1937 tarih ve 3116 sayılı Orman Kanunu'na göre kendiliğinden veyahut herhangi bir emekle yetişip orman hasılatı veren ağaçların toplu olarak bulundukları yerler orman olarak kabul edilmiştir. Kanun, tanıma daha açıklık getirebilmek amacı ile orman kabul edilmeyecek arazileri de şu şekilde tanımlamıştır: "Sazlıklar ve muhitin tabiatı itibariyle koru ve baltalık yapılamayan veya step bitki varlığı ile örtülü yerler, her çeşit dikenlik ve fundalıklarla parklar ve ormanlara bitişik olmayan beş hektardan az sahipli arazi üzerindeki ağaçlar ve ağaççıklar ormandan sayılmaz" (Resmi Gazete, 1934: 7687).

Ormanlar üzerinde mülkiyet tesisi ve buna ilişkin yasal düzenlemeler orman varlığının azalması sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanların ormanlardaki hayvancılık ve ziraat faaliyetleri ormanlarda açmalara sebep olmuş, zamanla verimsizleşen arazi terk edilerek yeni açmalar yapılmış, köy gibi sosyal yapıların oluşması ile ormanlardan kereste ve yakacak odun ihtiyaçlarının tedariki zamanla güçleşmiştir. Bu sorun sosyal yapıların mülkiyet hakkının ormanlar üzerinde uygulanmasına sebep olmuş ve orman mülkiyeti bu şekilde ortaya çıkmıştır (Güloğlu, 2010:184).

Ormanlar, devletlerin belli başlı doğal zenginliklerinden biridir. İyi bir idare, milleti refaha ulaştırabilmek için doğal kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Bu ilke doğrultusunda hareket eden uygar devletler, orman zenginliklerinin muhafazasına ve metodik düzenlemelerle ormanlardan faydalanmaya özen göstermişlerdir (Cin, 1978: 318). Ormanlar, orman düzenleyimleri yani amenajmanları yönünden aynı yaşlı ve değişik yaşlı ormanlar olmak üzere iki orman formuyla sınıflandırılmaktadır. İşletme şekilleri bakımından ise; koru, baltalık ve korulu baltalık ormanları olmak üzere üçe ayrılmışlardır. Koru ormanları tohumdan yetişmiş veya yetiştirilmiş, korulu baltalık ormanlar hem tohum hem de sürgünden yetişmiş veya yetiştirilmiş, baltalık ormanlar ise kök ve kütük sürgünlerinden meydana gelmiştir (Ersin, 2016: 1). Diğer bir ifade ile kesildiklerinde verdiği sürgünlerle yenilenen meşe, gürgen, kızılağaç, söğüt gibi kışın yaprağını döken ağaç cinslerinin oluşturduğu, yakacak elde etmek amacıyla kullanılan ve kısa dönemlerde kesime uygun duruma gelen orman ekosistemlerine baltalık denilmektedir (Çağlar, 2014: 46). Baltalıklar sürgün verme yeteneğini kaybetmemek amacı ile erken kesildikleri için ağaçların büyüme ve olgunluk dönemlerinden gereğince yararlanılamaz. Aynı zamanda yaprak ve ince odun miktarı fazla olduğundan ticari değeri de düşüktür (Şahin, 2014: 10). Türkiye'nin orman varlığının bir bölümü,

sürgünden meydana gelmiş, meşe, kayın, gürgen, kızılağaç, kestane, dişbudak ve diğer yapraklı ağaç türlerinden oluşan enerji ormancılığı adı altında kullanılmış olan baltalıklardır ("Baltalık: 2005:2").

Türk milleti, tarih boyunca çok farklı mekânlarda yaşamıştır. Bu mekânlardan birisi de ormanlık arazilerdir. Çin kaynaklarında Dingling, Dubo, Sir Tarduş, Basmıl, Ju,Boma, Shiluoer, Daqi gibi adlarla zikredilen Türk boylarının esasen Güney Sibirya, Altay-Sayan Dağları, Yenisey Irmağı'nın kaynakları, Baykal Gölü'nün güneyi ve doğusu, Doğu ve Kuzeydoğu Sibirya havalisinde yayıldıkları anlaşılmaktadır. Çoğunlukla VII-IX. yüzyıllara ait Çin metinlerdeki bilgilere göre bu Türk boyları bozkırda değil esasen ormanda yaşamaktadırlar. Türk coğrafyasında ekolojik bölgelerin %45'inin ormanlık olduğu anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2046:1). Dolayısı ile Türklerin ormanlarla etkileşimleri tarihlerinin ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Nitekim Orhun Kitabelerinde geçen "Ötüken Ormanı", "Çogay Ormanı" Kadırkan Ormanı", "Kögmen Ormanı", "Altın Orman", "Songa Ormanı" (Ergin, 2015: 12-19) gibi yer isimleri de bu görüşü destekler mahiyettedir. Türklerin ormanlara duydukları saygının izlerini Selçuklu sanatında görmek de mümkündür. Orman ve buna bağlı sahneler Selçuklu sanatında önemli bir yer tutmuştur (Denktaş ve Eravşar, 2007: 27). Türkler, ormanlara ehemmiyet vermekle birlikte ormanların korunması hususunda Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde ciddi bir idari tedbir alınmadığı da bilinmektedir. Anadolu'nun çok eski bir yerleşim bölgesi olmasının ormanlar üzerinde yarattığı tahribatla birlikte ormanları koruma adına herhangi bir tedbir alınmamış olması Anadolu orman varlığının azalmasındaki en büyük etken olmuştur.

Osmanlı Devletinde orman, kesilip harcanan bir kaynak olarak görülmüştür. Ticari olarak kesim yapılmadığı ve başkasına zarar verilmediği takdirde miri ormanlardan herkes serbestçe istifade edebilirdi (Cin, 1978: 316). Ticari kesimler vergilendirildiği sürece kesim miktarı ve şekli ile ilgili herhangi bir sınırlama da yoktu. Ekim yapılacak alanlar ne kadar artarsa vergi gelirleri de o derece artacağından ormanlık arazilerden kesim yapılarak yeni tarım alanlarının çoğaltılması konusunda zorluk çıkartılmamıştır (Koç, 2005: 241). Osmanlı Devletinde 1858 yılına kadar ormanların idaresine ilişkin düzenlemeler daha ziyade emirnameler, fermanlar, hükümler şeklinde yörenin kadısına, beyine yazılan ve o yöredeki ormanların durumuna göre tanzim edilen irade-i seniye mahiyetindeki metinlerden oluşmaktaydı. Bu düzenlemelerin temelinde ise ormanların korunması fikrinden ziyade donanma yapımı için uygun kerestelik ağaçlar barındıran ormanların korunması düşüncesi yatmaktaydı (Güloğlu, 2010:191).

1858 öncesinde Osmanlı Devleti'nde ormanları; tersane ve tophane ormanları, havassı hümayun koruları, miri orman, şahısların kullandığı miri arazi üzerindeki ormanlar, köylere ait ormanlar, cibali mübahadaki

ormanlar, mülk arazi üzerindeki ormanlar ve vakıflara ait ormanlar olarak sıralayabiliriz (Güloğlu, 2010: 191-192). Miri ormanlar içinden saray ve mensuplarının ihtiyaçları (COA TS.MA.e 669-63) özellikle tersane için askeri hammadde (COA MVL 239-65) ve İstanbul'un yakacak ihtiyacı için kullanılmakta olanlar denetlenip korunmaya gayret edilmişlerdir. Miri statüde olup koruma tedbirlerine çok az başvurulan iki grup ormandan birincisi cibal-i mübaha denilen devlet tarafından tebaanın kereste yakacak ve mimari ihtiyaçları için ayrılmış ormanlardı (Koç, 1999: 142). Cibal-i mübaha, kimsenin tasarrufunda olmayan dağlarda, kendiliğinden yetişen ağaçların ihtiyacı olan herkesin kullanımına açık olması manasına gelmekteydi (Cin, 1978: 335). Devletin, vakıfların ve şahısların elinde bulunmayan ormanlar halka mübah olan yerler olarak kabul edilirdi. İkinci grup orman ve korular ise köy ve kasabalar için ayrılmış miri statüdeki baltalıklar olup çevresinde ikamet edenler ihtiyaçlarını buralardan temin edebilmekteydiler. Köy ve kasaba çırpılığı olarak da anılan bu tür yerler, küçük koru ve baltalıklardan veya büyük bir ormanın belli bir bölümünün yöre halkına hüccetle tahsis edilmesinden oluşurdu. Buralar ilgili yerleşim birimlerinin zorunlu ihtiyaçları için kullanılmakta olup, köy veya kasaba tüzel kişiliklerinin sorumluluğuna verilmişti (Koç, 2005:239-240).

Türkiye'de ormancılığın hukuksal bir çerçevede, koruyucu ve sınırlayıcı bir içerikle ele alınmaya başlaması 1800'lü yılların ikinci yarısına rastlamaktadır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından, çeşitli kanunlar hazırlanıp yürürlüğe sokulmuştur (Yılmaz, 2018: 670). Tanzimat Fermanı'nda yer alan ülkedeki her türlü servet kaynağının daha verimli değerlendirilmesi hususunda önlemlerin alınacağına dair vaatler kısa zamanda uygulamaya konmuştur. Servet kaynaklarından birisi de orman ve ürünleri olduğundan, fermanın ilanını izleyen süreçte (Koç, 1999: 151) Ticaret Nezareti tarafından hazırlanan yirmi iki maddelik bir tasarı ile (COA İMSM 1-11) Orman Müdürlüğü kurularak Ahmet Şükrü Bey atanmıştır (COA İDH 19-902). Türk ormancılığı için önemli bir gelişme olan bu düzenleme orman tahriplerinin önlenmesine yönelik bir girişim olmayıp orman ürünlerinden alınacak vergileri arttırmayı hedeflemekteydi. Osmanlı tebaası, bugüne kadar herhangi bir yaptırım ile karşılaşmadan serbestçe kullandıkları ormanların vergilerle kontrol altına alınmasına tepki göstermiştir. Gerek halkın bu yeni uygulamalara tepkisi gerekse de yöneticilerin gösterdiği kararsızlık ve istikrarsız yönetim anlayışı sonucunda 1841 yılında orman müdürlükleri lağvedilmiştir (Koç, 1999: 152). Orman müdürlüklerinin lağvının Osmanlı Devleti'nin arzu etmediği bir gelişme olduğunu müdürlüklerin kapatılmasının ardından merkezi yönetimin orman bulunan bölgelerdeki idarecilerden kesimlerde usulsüzlük yapılmaması ve fenni ölçülerde kesimlere izin verilmesini isteyen belgelerden anlamaktayız (COA CNF 3-146).

Tanzimat döneminde arazi hukuku alanında da değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Yeni kanunnameyi hazırlamak üzere Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ta Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet kurulmuştur. Bu heyet Divan-ı Hümayun Kaleminde bulunan bütün eski ve yeni arazi kanunlarını, fetvaları ve irade-i seniyyeleri esas alarak bir kanunname hazırlamıştır ("Tanzimat Sonrası, 2014:19"). 6.6.1858 tarihinde yürürlüğe girmiş olan yüz otuz iki maddelik Arazi Kanunnamesine (Kanunnâme-i Arâzî) göre ormanlar ve baltalıkların kullanımı şu şekilde belirlenmiştir:

Madde 19- Orman ve pırnallık gibi mahallere müstakillen bâ-tapu mutasarrıf olan kimse ol mahalli açıp ziraat etmek üzere tarla ittihâz edebilir. Fakat o makûle mahallere müşteriken mutasarrıf olanlardan biri diğer ortağının izni olmadıkça ol mahallerin tamamını veyahud bir mikdarını açıp tarla yapamaz; yaptığı suretde şerîki ol açılan yere dahi ortak olabilir.

Madde 29- Bir kimse mutasarrıf olduğu arazi üzerinde memuru izniyle meyvesiz ağaç fidanı ekerek koru ittihâz eylediği hâlde ağaçlar kendisinin mülkü olup yalnız onun kat ve kal eylemeğe salâhiyeti vardır. Ve başkası kat eder ise ağaçların kâimeten kıymetini alır ve bu makule koruların mahallerine hasbe'l-mevki mergubiyet-i mütefâviteye riâyet olunarak öşre muâdil icare-i zemin takdir ve tahsis olunur.

Madde 30- Cibâl-i mübâha ile ahali-i kurâya mahsus olan orman ve korulardan mâadâ kendiliğinden yetişen ağaçlar olup ihtitâben âbâ ecdâd veyahud âhardan teferruğan tasarruf olunagelen korular tapu ile tasarruf olunarak ağaçlarını yalnız mutasarrıfı kat eder. Ecânibden biri kat edecek olursa memuru marifetiyle men edebilir. Ve eğer kat etmiş ise ol ağaçların kâimeten kıymeti cânib-i mîrî için alınır ve bunların mahalleri için dahi cânib-i mîrîden öşre muâdil icâre-i zemin alınır. Ve bu makûle korular hakkında dahi arazi-i saire muamelesi olunur.

Madde 91- Kadîmden bir köye veya bir kasabaya ihtitâben ve intifâan mahsus olup baltalık tabir olunan koru ve ormanların ağaçlarını ancak ol köy ve ol kasaba ahalisi kat edip başka köy ve kasaba ahalisinin kat etmeğe salâhiyeti yoktur. Ve müteaddid köylere kezâlik minelkadîm ihtitâben ve intifâan mahsus olan koru ve ormanların ağaçlarını dahi o köy ahalisi kat edip diğer köyler ahalisi kat edemez ve bu makûle koru ve ormanların resmi yoktur.

Madde 92- Köylülere mahsus koru ve ormanlardan bir miktarı ifrâzı yerle koru ittihâz olunmak veyahut ziraat için açmak üzere bir kimseye tefvîz ile batapu müstakillen veya müştereken tasarruf ettirilmez. Tasarruf eden olur ise cem-i zamanda ahalinin men eylemeğe salâhiyeti vardır.

Madde 104- Minelkadîm ahaliye mahsus koru ve ormanlardan olmayıp da cibâl-i mübâhadan addolunan dağlardan ve balkanlardan herkes odun ve kereste kat edebilip yekdiğer müdahale edemez ve bunlardan

husûle gelen bitkilerden ve kat olunan ağaçlardan öşür alınmaz. Ve bu çeşit cibâl-i mübâhadan bir mikdarı bilifrâz müstakillen veya müştereken koru ittihâz olunmak üzere memuru tarafından kimseye bâtapu tasarruf ettirilmez ("Tanzimat Sonrası, 2014:106-123").

Kanunnamenin on dokuzuncu maddesi ormanların kesilerek tarlaya dönüştürülmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Tapu sahibi olan veya elinde hiçbir belge bulunmayan ahali bu maddeyi emsal göstererek ormanları yakmaya ya da balta ile açmaya başlamıştır. Tarım alanı haline getirilen yerler sadece orman ve baltalık alanlar olmayıp mera, vakıf ormanları ve diğer boş araziler de tarla haline getirilmiştir. Herkesin sahip çıktığı yerlere tapu verilmeye başlanması içlerinde devlet görevlilerinin de bulunduğu birçok fırsatçının ortaya çıkmasına sebep olmuş, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük bir orman kıyımı gerçekleşmiştir (Koç, 1999: 155). Kanunnamenin yüz dördüncü maddesi de bir kısım orman ve dağları halkın dilediği gibi ücretsiz olarak odun ve kereste kesebileceği yerler olarak ifade ettiğinden ormanların tahribini kanuni hale getirmiştir (Cin, 1978: 316-317). Osmanlı Devleti, yapılan suiistimallere mümkün mertebe kayıtsız kalmamaya bazı yerlerde usulsüz şekilde ormandan tarla açanlar men edilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır (COA A/MKTDV 165-55).

Osmanlı Devleti, dış borç ödemelerinde sıkıntı yaşayınca ödemeyi kolaylaştırmak amacı ile 1862'de kurulan Tediye-i Kavaim İdaresi, ormanların nerelerde ve ne şekilde olduklarına dair rapor istemiştir (COA A/MKT MHM 235-78). 1858 Arazi Kanunnamesinin ormancılık alanında yetersiz kalması sebebi ile Ticaret Nezareti'nde bir komisyon kurularak sadece ormanları kapsayan bir nizamnâmenin hazırlanmasına başlanmış (Keskin,2010: 6) ve 1861 yılında altmış sekiz maddeden oluşan bir lahika çıkarılarak 1862 yılında bu lahikaya miri orman ürünlerinin iç ve dış piyasada değerlendirme esaslarını belirleyen bir metin eklenmiştir. Bu düzenlemeler Orman Nizamnamesinin alt yapısını oluşturmuştur (Yılmaz, 2018: 670). Borçlar, eşya ve şahıs hukuku hükümlerini içeren ve 1868'de hazırlanmaya başlanılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin yirmi altıncı maddesindeki "Zarar-ı amm-ı def için zarar-ı has ihtiyar olunur" hükmüne dayanarak, ormanların kamu malı olduğu ve zarardan korunması için de bir takım kayıtlara tâbi tutulması gerektiği düşünülmüştür (Cin, 1978: 316-317).

Türk ormancılığı için önemli bir zihniyet değişikliğini ifade eden elli iki maddelik Orman Nizamnamesi 13.1.1870 tarihinde ilan edilmiştir. Nizamnamenin ilk maddesinde miri ormanlar, vakıflara ait ormanlar, kasaba ve köylere mahsus baltalıklar ve şahıslara ait ormanlar şeklinde dört tür orman tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımlama Osmanlı arazi hukukunun tasarruf şekillerinden yola çıkılarak yapıldığı için, ormanların hukuki statülerine ilişkin yeni bir düzenleme öngörmemiştir (Koç, 2005: 236). Ni-

zamnamenin on üç, on dört, on beş, on altı, otuz, kırk üç, kırk dört, kırk beş ve ellinci maddeleri hayvanların verdikleri zararlara karşı orman varlığını korumayı hedeflerken diğer hükümleri ormanlardan yararlanma usullerini belirlemiştir. Buna göre ağaç kesimi, yaprak toplanması, kömür elde edilmesi, taş ve toprak çıkarılması gibi uygulamalar izin alınmadan yapılamayacağı gibi bu ürünlerin elde edilmesi ve satılması da orman memurları tarafından denetlenecektir. Gerek izinsiz orman kullanımı gerekse de yangın gibi kasıt içeren suçlar için başta kürek cezası olmak üzere nakdi cezalar belirlenmiş, ormanların korunmasının sorumluluğu valilere yüklenmiştir ("Osmanlı Ormancılığı, 2003: VII-X). Nizamnamenin beşinci maddesi ile arazi kanunnamesinin yüz dördüncü maddesindeki cibal-i mübaha anlayışı terk edilerek bu amaçla kullanılan ormanlar da miri orman statüsüne alınmış (Köprülü, 1950:245) halkın mimari, zirai ve yakacak olarak ihtiyaç duyacakları ağaçları miri ormanlardan ücretsiz olarak temin etmelerine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Büyük çaplı kesimlerde ticari tarifelerin uygulanacağı, halkın kendi araba ve hayvanlarıyla pazara götüreceği kereste ve yakacak için ayrıca bir ücret tarifesi düzenleneceği hükme bağlanmıştır.

Madde 5- Köylüler ev, ambar ve ağıl gibi muhtaç oldukları binaları tamir veya yeniden inşa etmek, araba ve zirai alet imal eylemek, ihtiyaçları nispetinde kömür, odun ve kereste almak için mirî ormanlarından ücretsiz ağaç kesecek fakat ticaret için kesecekleri kerestenin idare tarafından tayin olunan kıymet ve tutarını ödemeye ve tüccar gibi işbu nizamname ahkâmına tabi olmaya mecbur olacakları gibi gerek bizzat ve gerek bil vasıta başka mahalle nakil ve satış yapacakları ağaçlar için idare tarafından tayin olunacak kıymetini vereceklerdir. Her köyün mensup olduğu pazar yerine ahalinin kendi araba ve hayvanları ile nakil ve satış yaptıkları odun ve kömür bu hükümden müstesnadır (Koç, 2005: 251).

Halk, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak hususunda serbest bırakılmasına karşın ticari amaçla yapılan ağaç kesimlerden vergi talep edilmesi koruma tedbirlerinin bu tür ormanlar için de başlatıldığı izlenimini doğurmaktadır. Ancak bu koruma miri ormanlardan izinsiz ağaç kesilmesini yasaklayan "işbu nizamname ahkamına muhalif olarak miri ormanlardan eşçar katı caiz değildir" maddesinde olduğu gibi hem dinsel hem hukuksal bir koruma gibi değildir (Köprülü, 1950: 245). Köylüler miri ormanlardan kaçak kestikleri ağaçları, kendilerine baltalıklardan kesilen ağaçları pazarda vergisiz satmaları için verilen ruhsatnamelerle, rahatça satmışlardır. Nizamname, köylülere ticaret için verilecek kerestenin miktarını sınırlamamış olduğundan, araya giren tüccarlar köylüye verilen ruhsatname bedelini yatırarak ürünü kendileri almışlar, köylülere ancak ağacın kesilmesi ve nakliyesi için para ödemişler böylece büyük kazanç sağlamışlardır (Birben, 2009: 401).

Nizamnamenin ruhu, ormanların birer kamu malı olduğu ve devlet eliyle korunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Ne var ki bu nizamname uygulanamamış, köylüsü, kasabalısı tamamen başıboş bir tarzda ormanları kesmiş devlet de gelir elde etme düşüncesiyle birçok ormanı ihale suretiyle satışa çıkarmıştır. Bu durum ormanların tahribi ve orman ağaları zümresinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Böylece ormanı geçim vasıtası olarak kabul eden halk tabakası ile orman mültezimlerinin müşterek faaliyetleri sonucu orman varlığı çok büyük zarar görmüştür (Cin, 1978: 316-317).

İkinci Meşrutiyet döneminde de ormanların işletilmesini iyileştirmek için çabalar sürdürülmüş, bu çabaların bir sonucu olarak 1917 yılında "Ormanların Usulü İdarei Fenniyeleri Hakkındaki Kanun" çıkartılmıştır. Dokuz maddeyi ihtiva eden bu kanun aynı zamanda Türkiye'de yürürlüğe giren ilk orman düzenleyimi olmuş, devlet ormanları ilk defa bir işletme planı doğrultusunda yönetilmeye başlanılmıştır (Şad, 1990: 249).

Bunlarla birlikte, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi şartlar çerçevesinde meydana gelen orman tahriplerinin sebepleri şöyle sıralanabilir:

a-Tımar sisteminin ortadan kalkması ile ortaya çıkan idari boşlukta başta sipahiler olmak üzere bölgelerindeki güçlü ve zengin kişilerin topraklara el koyması ile başlayan sürecin 1858 Arazi Kanunnamesi ile hızlanarak orman, koru ve baltalıkların süratle tarla haline getirilmesi,

b-Kırım ve Kafkasya muhacirlerinin daha çok ormanlık arazilere iskan edilmesi ile birlikte muhacirler tarafından yapılan orman tahripleri,

c-Demiryolu, telgraf sistemi ve madencilik inşa ve işletimi sırasındaki orman tahripleri,

d-Bütçe açıklarını kapatabilmek için ihale ile kereste satılması ("Osmanlı Ormancılığı, 2003: VII-X")

2-11.10.1920 tarih ve 39 Sayılı Baltalık Kanunu'nun Kabulü

"*İngiltere hükûmetinin müttefikleriyle bilitilaf selahiyettar kıldığı İngiltere Hükûmeti Bahr-i Siyah Donanması Başkumandanı Ferik Amiral Arthur Calthorpe hazretleri ile Hükümet-i Seniye Canibinden haiz-i salahiyet Bahriye Nazırı devletlû Rauf Beyefendi hazretleri, Hariciye Müsteşarı Utufetlû Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Erkân-i Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp akdolunan mütareke şeraiti*" diye başlayan Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imza edildi (Erim, 1953: 519) ve anlaşma gereğince işgaller başladı. İstanbul Hükümeti en büyük dostluğu düşmanlarından beklemiş, işgalcilerden medet ummuştur. Onlara göre mağlup bir ülkeye galip ülke-

nin istediklerini yaptırma hakkı vardı İşgallere karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesinin ardından geldiği İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele Hareketini başlatmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan ve 16.3.1920'de İstanbul'un İngilizlerce işgali ile hayata geçirilen milli meclis düşüncesi 23.4.1920'de Ankara'da hayat bulmuştur (Özer, 2019: 40).

TBMM, Türk tarihi açısından bir ölüm-kalım mücadelesinin verildiği olağanüstü bir dönemde çalışmalarına başladığı için meclis tarafından çıkartılan ilk kanunlar milli mücadeleyi başarıya ulaştırmak için alınması gereken acil kararları kapsamıştır. Ağnam Resmi Kanunu (TBMMZC, 1336a: 38), Hıyaneti Vataniye Kanunu (TBMMZC, 1336b: 135), Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun gibi kanunlar meclisten ilk çıkartılan kanunlardır (TBMMZC, 1336: 184).

TBMM'nin açılmasından sonra 25.4.1920'de mecliste yapılan seçimle Muvakkat İcra Encümeni kurulmuştur. Bu encümen, yeni temelleri atılan devletin hükümet görevi yapan ilk icra organı durumundaydı. Muvakkat İcra Encümeni'nin görevi ("Dünden Bugüne, 2004: 5") 2.5.1920'de kabul edilen üç numaralı, Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun ile sona ermiştir. Kanunun gereğince oylama yapılarak; Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafıa, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaai Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiyei Umumiye işlerini görmek üzere on bir vekilden oluşan I.İcra Vekilleri Heyeti (03.05.1920 24.01.1921) seçilmiş (Hakimiyeti Milliye, 1336a: 1) ve bunlara bağlı on bir encümen oluşturulmuştur. Böylece ormanların idaresi Orman ve Maadin Müdüriyeti Umumiyesi adıyla İktisat Vekaleti içerisinde görülmeye başlanılmıştır (TBMMZC, 1336d: 112).

TBMM'de orman ile alakalı ilk gündem 1914 Isparta depreminde evleri yıkılan ahalinin ormanlardan vergisiz kereste kesmeleri için 6.51920'de Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü Bey tarafından meclise sunulan harikzede ahaliye ormanlardan resimsiz kereste itasına dair takrirdir (TBMMZC, 1336e:222). Bu takriri Kütahya mebusu Besim Atalay Bey'in, 1911'de büyük bir yangın atlatan Gediz'in imarı için Gediz ormanlarından kereste kesilmesine dair takriri, Erzincan mebusu Tevfik Beyin, I. Dünya Savaşında harap olan Erzincan'ın imarı için Dumanlı ormanından kesilecek kerestenin orman vergisinden muafiyetine dair takriri (TBMMZC, 1336f: 267) ve Burdur mebusu Şevket Bey'in, 1914 depreminde büyük zarar gören Burdur için kesilecek kerestelerin orman vergisinden muafiyetinde dair takrirleri izlemiştir (TBMMZC, 1336g: 289). Bu takrirlerle birlikte 1917 Ankara yangını dolayısı ile yanan resmi daire ve evlerin yeniden inşası ile Mekteb-i Sanayi, Dârülmuallimât'ın yarım kalan inşaatları-

nın tamamlanması için gerekli kerestenin Ankara civarındaki ormanlardan meccanen kesilmesine izin verilmiştir (TBMMZC, 1336h: 6).

Orman ve ormancılık meseleleri hakkında çok büyük hassasiyetin beklenemeyeceği bu olağanüstü dönemde mebuslar tarafından orman ile alakalı olarak gündeme getirilen konular aslında ormanları koruma ve ağaç sevgisi konusunda ne kadar hassas oluklarını göstermektedir. Meclis, kararlarını verirken milli servet olarak değerlendirdiği ormanlardan ancak zorunlu hallerde kesim yapılması noktasına dikkat etmekteydi:

"Refahiye'de harb ve hicretten, Gediz'de yangından, Isparta ve Burdur'da zelzeleden harap olan binaların inşası için ahalinin ihtiyacı olan kerestenin civar ormanlardan meccanen kesilmesine müsaade itası esas itibariyle kabul edilmiş ise de bu üç kazadan ne miktar keresteye ihtiyaç olduğu Heyeti İcraiyece tahkik ve maddei münferide ile meclisten müsaade talebi ve serveti milliyemizden olan ormanların muhafazası için orman memurlarının irae edecekleri ağaçtan kat ve imali hususunun temini zımnında Kuvvei İcraiye Vekillerine havalesi ekseriyetle karargir olduğu mâruzdur" (TBMMZC, 1336i: 353).

Yozgat mebusu Rıza Bey, 14.5.1920'de verdiği "Kasaba ahalisinin de köylüler gibi eşcar kat etmesine müsaade olunmasına dair takriri" ile köylülerin ormanlardan ihtiyaçları için kereste ve odun kesebilmesine rağmen kasaba ve nahiye merkezlerinde oturan ahalinin bundan mahrum olmasının yarattığı sıkıntı ve eşitsizlikten dolayı köylülere gösterilen müsaadenin kasabalara da verilerek orman vergisinden istisna tutulmalarını teklif etmişse de (TBMMZC, 1336j: 317) iktisat encümeni tarafından reddedilmiştir (TBMMZC, 1336k: 38).

Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, trenlerin işletilebilmesi ve demiryolu taşımacılığının durmaması için kullanılacak yakıtın ormanlardan kesileceğini ifade edince Amasya mebusu Ali Rıza Bey, "Kömür yok mu? Ormanları mı tahrip edeceğiz" şeklinde eleştiride bulunmuştur (TBMMZC, 1336m: 393). Maliye Vekili Ferit Bey, ormanlarımız mahvoluyor ancak elimizden bir şey gelmiyor diyerek orman memuru sayısının yetersiz olduğunu bunu arttırmak için ise bütçenin iyi olması gerektiğini söylemiştir (TBMMZC, 1336n: 65).

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, kerestenin beher metre mikâbından 80 kuruş vergi alınmasının istenilmesi üzerine eğer vergi arttırılır ise yerli üretim olmayacağından dolayı verginin düşürülmesini istemiştir. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey de ona destek vererek verginin yüksek olduğunu hatta mümkünse 10 kuruşa düşürülerek Zonguldak, Ereğli, Bolu ve Menteşe yörelerinden İsveç, Bulgaristan ve Romanya'ya kereste ihracatının azaltılmasını çünkü memlekette orman kalmadığını ifade etmiştir. Menteşe mebusu Dr.Tevfik Rüştü Bey ise "Eğer Menteşeden kereste çakmazsa,

odun ve kömür çıkarılmazsa ahalinin canları mı çıksın? Yoksa Menteşenin kömürünü Ankara'ya mı nakledebileceğiz? diyerek itiraz etmiştir (TBMMZC, 1336o: 181).

1870 Orman Nizamnamesinin ikinci maddesi miri ormanlar hakkında tatbik edilecek olan hükümlerin baltalıklar, yaylalıklar ve şahsi korularının belirlenip sınırlandırıldıktan sonra yapılacağını ifade etmekteydi. 1920'ye gelinceye kadarki elli yıl içerisinde bu işlem gerçekleştirilemediği gibi ormanlar zaman zaman nizamnamenin beşinci maddesi gereğince halkın sınırsız kullanımına açıldı zaman zaman ise kısıtlandı. Sonuçta içinden çıkılamaz bir karışıklık meydana geldi. İktisat Vekaleti, halkın maruz kaldığı zorlukları ortadan kaldırmak amacı ile hazırlıklara başladı (TBMMZC, 1340a: 205-206). Ormanlarla ilgili ciddi çalışmaların yapılması, Moskova'ya giden İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in yerine 10.8.1920'de vekaleten görevi devralan Saruhan mebusu Mahmut Celal Bey dönemine rastlamaktadır (Çoker, 1994: 832). İktisat Vekili Celal Bey, göreve geldiğinde içinde bulunduğu durumu şu şeklide tasvir etmiştir:

"Avrupa ülkelerinin orman vekilleri gibi elimizin altında ormanları bütün tafsilatları ile gösteren harita ve raporları bırakın ormanlarımızın yerlerini durumlarını gösteren alelade bir krokiye bile sahip değilim. Her şeyden önce yapacağımız iş ormanlarımızın kadastrosunu hazırlayıp işletme planlarını çıkartabilmektir. Elimizde bunları yapacak uzman olmadığı için Kastamonu'da orman fen memuru yetiştirmek için bir orman mektebi açmaya karar verdik ve gerekli tahsisatı hazırladık" (Hakimiyeti Milliye, 1337a: 1).

1870 Orman Nizamnamesi ve sonrasında devletin gayet tamahkâr davranarak halkın elinde bulunan hususi baltalıklar ve ormanların tamamını muhafazaya alarak mirî olarak bulundurmak istediği fikrinde olan (TBMMZC, 1337a: 413) Celal Bey'e göre milli bir servet olmasının yanında toplum yaşamı ve ülke ekonomisi ile doğrudan alakalı olan ormanların korunması için bundan önce alınan bütün tedbirler yetersiz kalmış ve Türkiye ormanlarının nitelik ve nicelik olarak yok olmasına mani olamamıştır. Celal Bey, 1870 Orman Nizamnamesinin baltalığı olmayan köylülere miri ormanlardan kullanım hakkı veren beşinci maddesinin ihtiyacı temin edemediğinden köylüler için bir sorunlar yumağı olduğunu ifade ederek, köy ahalisinin muhtelif zamanlarda ve yerlerden kesim yapmaya izinli olmalarının ormanların muhafazasını zorlaştırarak yok olmasına sebep olduğunu belirtmiştir. İktisat Vekaletince hazırlanmakta olan Baltalık Kanunu ile baltalıklardan ticaret için kesilen kerestelerden alınan vergiyi de kaldıracaklarını söylemiştir. Bazı köylerin meşeliklerinin aynı zamanda meraları olmasından dolayı köylüye bunu istediği gibi tasarruf ve muhafaza mesuliyeti vereceklerini, köylülerin bu konuda herhangi bir kısıtlamaya tabi olmayacaklarını ekleyen (TBMMZC, 1336p: 518-533) Celal Bey, köylülerin

gereksiz muamele ve can sıkıcı işlemlere maruz kaldıklarını gördüğünü ifade ederek şöyle devam etmiştir:

"Her ne kadar 1870 Orman Nizamnamesi henüz yürürlükte olmakla beraber, halkın ihtiyacını göz önünde tutarak bu muamelelerin kaldırılarak köylülerin serbest çalışmasının sağlanmasını telgrafla emrettim. Böylece yakacak odun yani mahrukat üretimini hiç bir kayda tâbi tutmadım. Bundan fazla olarak belki bu gün ruznamemize ithal edilecek olan bir baltalık kanunnamesi takdim ediyorum. Eğer Meclisi Âlileri bunu kabul ederse köylülerin hakkı ihtitabını hakkı intifaını tevsi etmiş ve makbul bir şekle bağlamış olacağız".

İktisat Vekili Celal Bey'in 25.9.1920'de baltalıklarla ilgili bir kanun teklifinin meclise geleceğini bildirmesinden hemen sonra TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan aşağıdaki tezkere ile Baltalık Kanunu Mustafa Kemal Paşa'nın da tasvipleri ile meclis gündemine getirilmiş olmaktaydı.

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

"Köylülere hakkı kanunilerinden daha serbest istifade fırsatını vermek ve mirî ormanların muhafaza ve inzibatını temin etmek üzere mücavir köylerle ahalisi odunculuk ve kömürcülük ile geçinen köylere baltalık tefrik ve tahdidine dair umuru İktisadiye Vekâletince tanzim kılınan kanun lâyihası ve esbabı mucibe mazbatası Heyeti Vekilenin 22 Eylül 1920 tarihindeki içtimaında ledelmutalâa tasvip edilmiş ve ilişikte takdim edilmiş olmakla ifayı muktezasını rica ederim" (TBMMZC, 1336r: 323-335).

Baltalık Kanun tasarısı meclise sunulmadan önce hükümet adına İktisat Vekili Celal Bey tarafından 'Köy Baltalıkları Kanunu'nun Esbabı Mucibe Lâyihası' mebuslara okunmuştur. Bu layihaya göre ormanları tahrip edilmekten kurtarmak ve köylüye haklarından daha serbest istifade hakkı vermeyi amaçlayan kanun teklifinin meclise geliş sebebi şu noktalara haizdi:

a-Mirî ormanlardan her köy için baltalık ayrılmasına lüzumu kati hissedilmiş ve işbu baltalıkların belirlenmesinde köylere mücavir ve münasebatta büyük orman olması veya halkın odun, kömür ve kereste imaliyle iştigal etmesi ve ihtitap ve intifa hususunda sıkıntı ve darlık yaratmamak üzere baltalık genişliğinin her hane için iki hektar yani yirmi cedit dönüm itibariyle tefrik ve tahdit olunması şart konulmuştur.

b-Baltalığı mevcut köyler var ise bunların zikredilen nispet dahilinde tevsi ve yeniden tahdidi düşünülmüş ve bu miktarı tecavüz edenlerle kasabalara ait olan baltalıklar alâlhalhi bırakılmıştır.

c-1870 Orman Nizamnamesine göre beşinci maddeden istifade ede-

bilmek için köy civarında miri orman bulunması gerekmekte iken Baltalık Kanunu ile odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik ile geçinen veya azamî yirmi kilometre mesafe ile büyük ormanlara münasebet mücavereti bulunan köylere orman memurlarının riyaseti tahtında mühendis, vergi ve tapu memurlarından mürekkep bir heyet tarafından baltalık ayrılmasına karar verilmiştir. Çünkü ormanlara bu nispette münasebeti olmayan köy ahalisinin iştigalâtı odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik gibi hususattan başka olacağı gibi ormanlara mücavereti bulunmadığı halde odunculuk ve kerestecilik ile geçinen köy ahalisi de bulunabileceğinden bu gibi köy ahalisi için de baltalık tefriki münasip görülmüştür.

d-Ayrılacak baltalıkların genişliği ahalinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve mensup olduğu pazar mahalline nakil ile satacağı kereste ve odun tedarikine kifayet edecek derecede olması nazarı dikkate alınarak beher haneye iki hektar olmak üzere tayin ve tahdit edilmiştir. Çünkü yirmi dönümlük bir saha içerisinde yetişecek ağaçların bir hanenin yakacak ve çift edevatı ve hane tamir ve inşasına gerekli miktarda odun ve keresteyi sağlayacağı düşünülmüştür. Mesela yirmi dönümlük bir meşe ormanını yedi senelik bir devir tatbik edildiği farz olunduğu takdirde beher seneye yedi dönüm kadar bir kıta tesadüf edeceğinden vasati bir kesafette bulunan bu miktar sahadan lâakal yirmi bin kilo odun ve kereste istihsali mümkün bulunmuştur.

e-Köy civarındaki ormanların eşhas uhdesinde bulunmasından ötürü civar köylünün baltalıktan mahrumiyeti caiz olamayacağından bu gibi köyler için hususi ormandan baltalık ayrılması kabul edilmiştir.

f-Baltalığa malik olan köylülerin miri ormanları kullanma hakları olmayacağından mültezim, müteahhit ve amele sınıflarından başka ahvalde orman idaresince ruhsatı mahsusa ve vesaiki resmiye verilmiş olmadıkça köylülerin miri ormanlarına girmeleri ve hayvanlarını sokmaları menedilmiştir.

g-Baltalıkların hüsnü muhafazaları ve bilcümle hukuku köy halkına terkedilmiş olup ahalinin işbu hukuku kaydı hakani yani kadastro ile teyit ve tespit edileceğinden her bir baltalık tahdit ve tefrik heyetince tahdit edilerek krokisi ve tüm sınırları birisi köylülerde birisi mahalli orman idaresinde kalmak ve üçüncüsü İktisat Vekâletine gönderilmek üzere üç nüsha tanzim ve heyetçe tasdik edilecektir. Baltalıklardan kesilecek ordun ve kereste için devlet vergi almayacaktır.

h-Baltalıkların kadimden beri köy ahalisine terk ve tahsis edilen koru ve baltalıklara denildiğini tarif eden orman nizamnamesinin işbu kanunun birinci maddesine karşı gelen yirmi birinci maddesiyle kereste satışından öşür alınmasına dair olup kanunun ikinci maddesine karşı gelen ikinci fıkrası ve beşinci ve on yedinci maddeleri lağvedilmiştir. Baltalıkların hu-

kuku tasarrufiyeleri ile ahalinin bireysel ve topluca olan hakkı intifa ve sureti istifadelerine dair olan orman nizamnamesinin baltalıklar hakkındaki birinci babının üçüncü kısmıyla Arazi Kanunnamesinin doksan birinci, doksan ikinci ve yüz ikinci maddeleri mucibince baltalıklar üzerindeki köy ve kasaba halkının bilcümle hukuku ipka ve teyit edilmiştir.

ı-Gerek köylülere mâl edilecek olan baltalıkların titizlikle korunacakları tabii olmasına ve gerek baltalığa malik olan köylülerin mirî ormanlardan istifade hakları kalmaması hasebiyle hükümet ormanlarının tamamıyla tahtı inzibat ve muhafazaya alınması imkânının kesbi suhulet eylemesine ve gerekse yürürlükte olan kanunun ilgası ile kasaba ve köylerin yakacak ihtiyaçlarının temini hususunda köylünün daha serbest ve müstakil kalmasına yegane çare olarak köy baltalıklarının tefriki keyfiyeti olarak düşünülüp bu bapta Baltalık Kanunu kaleme alınmış ve işbu esbabı mucibe lâyihasına ilişik olarak takdim kılınmıştır (TBMMZC, 1336p: 518-520)

a) Baltalık Kanunu

Madde 1- Odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik ile geçinen veya âzami yirmi kilometre mesafe ile büyük ormanlara mücaveret ve münasebeti bulunan köylere, beher haneye âzami on sekiz atik dönüm itibariyle ve orman memurlarının riyasetinde mahallî mühendis ve tapu memurlarından ve köy ihtiyar heyetinden ikişer zattan mürekkep bir heyet marifetiyle baltalık tefrik ve mevcut baltalıklar bu nispete ulaştırılmak suretiyle düzenlenerek yeniden tahdit ve köy namına kaydı resmisi meccanen icra olunur. İşbu baltalıkların hüsnü muhafazalarıyla emri intifaı ihtiyar heyetinin nezaret ve mesuliyeti tahtında köy halkına ait bulunur. Evkaf ormanları ayrım yapılmaksızın müstesnadır.

Madde 2- Köy civarındaki ormanların eşhas uhdesinde bulunmasından dolayı birinci maddede gösterilen miktarda miri ormandan baltalık ayrılması mümkün olamadığı takdirde orman memurunun gözetiminde köylülerden ve orman sahipleri tarafından seçilecek birer ve her iki tarafın muvafakati ile veya muvafakat hâsıl olamadığı takdirde orman memurunun tarafsız olarak seçeceği üç bilirkişi tarafından takdir edilecek kıymet üzerinden istimlak edilerek bedeli köylü tarafından peşin olarak tediye edilmek suretiyle köy namına tapulanır. Köylü bedelini defaten ödeyemediği takdirde İktisat Vekâleti marifetiyle ziraat bankalarından alelûsul yaptırılacak kredi ile tesviye olunur. Tarafeyn takdir olunan bedele razı olmadıkları takdirde yalnız miktarı arttırmak veya tenkisi bedel için mahkemeye müracaat edebilirler. Fakat bu müracaat kararın yürütülmesine mâni olamaz.

Madde 3- Köy civarındaki orman münakaşa ve ihtilafa sebep olduğu takdirde maddei sabıka veçhile tefrik edilen miktar için takdir ve tâyin edilen bedel ileride haklı çıkan tarafa verilmek üzere Ziraat Bankasına tevdi olunur.

Madde 4- Elinde orman idaresince verilmiş vesaiki resmiye olmadıkça köy ahalisinin hiç bir sebeple mirî ormanlarına girmeleri ve hayvan sokmaları yasaktır.

Madde 5- Birinci ve ikinci madde gereğince baltalığa malik olan köylerin ahalisinin keserek pazarda satacakları kereste ve odun her türlü vergiden muaftır. Ancak, daha sonra köyün imarına ve teavün sandıklarının teşkiline medar olmak üzere her sene köy heyeti ihtiyariyesinin her hane için tensip edeceği miktar nispetindeki kereste ve odun senenin muayyen bir gününde pazara nakil ile heyeti ihtiyariyenin mesuliyeti tahtında satılıp hâsıl olan bedeli köy namına İktisat Vekâletinin emrine olarak Ziraat Bankasına yatırılır.

Madde 6- Orman Nizamnamesinin beşinci maddesi ve bununla alakalı nizamat ve talimat ile yirmi birinci ve yirmi beşinci maddelerinin işbu kanunun beşinci maddesine zıt olan ikinci fıkrası ve on yedinci maddesi mülgadır (CCA 30-18-1-1/1.13.1).

Madde 7- Baltalıkların hukuku tasarrufiyeleri, ahalinin suret ve hakkı intifaları Orman Nizamnamesinin birinci babının üçüncü kısmıyla Arazi Kanunnamesinin doksan birinci ve doksan ikinci ve yüz ikinci maddeleri mucibince tamamıyla mahfuzdur.

Madde 8- Bu kanun neşri tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

Madde 9- Bu kanun ahkâmının icrasına maliye ve iktisat vekilleri memurdur (Ceridei Resmiye, 1337: 7-8).

Baltalık Kanunu, orman irtifak hakları yani devletin tebaaya verdiği ormanı kullanma hakkı bakımından önemli bir yenilik getirmiş, ormana yirmi kilometre mesafede bulunan köylülere öteden beri oduncu, kömürcü ve keresteci olmaları şartıyla baltalık tefrik edilmesi esası konulmuştur. Burada bir irtifak hakkı değil bir mülkiyet hakkı doğmuş olmaktaydı (Bayraktaroğlu, 1968: 126). İktisat Vekaleti köylülere haklarını vermenin yanında Baltalık Kanunu'nun uygulamaya girmesi ile sınırları yeniden tayin edilecek miri ormanlarda güvenliği ve nizamı kesin olarak tesis etme hedefindeydi (Hakimiyeti Milliye, 1337a: 1).

Kanun teklifinin okunması sonrasında söz alan Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, ormanların muhafazası açısından bu kanunun iyi düşünülmüş olduğunu, orman civarında bulunan köylülere istifade etmeleri için kendilerine mahsus bir alan tahsis edildiğinden 1870 sonrasında yaşandığı gibi suistimallerle ormanların tahrip edilmesinin önüne geçileceği ve köylülerin sık sık dile getirdikleri hükümet bize mahsus bir yer tayin etsin biz orayı bilelim ve o muhitten kesim yapalım diğer taraflara el atmayalım bahanesinin de ortadan kalkacağını söyleyip Baltalık Kanunu'nun aynen kabul edilmesini istemiştir. İzmit mebusu Hamdi Namık Bey de onu

destekler mahiyette konuşarak "halka doğru gitmek isteyen bir hükümet mevcuttur. Şimdiye kadar halkın bu kadar menfaatine hadim hiç bir kanun tanzim edilmemiştir" demiştir (TBMMZC, 1336p: 521-523). Karesi mebusu Vehbi Bey, merkezi idare yönetimi ile sorunların çözülemeyeceğini ormanların mahvolmasının önlenmesi için de mahalli idareleri güçlendirmek gerektiğini ifade etmiştir (TBMMZC, 1336s: 490). Kütahya mebusu Besim Atalay Bey de Baltalık Kanunu'nun sorumluluğu halka vermesi açısından yerinde bir teşebbüs olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Vaktiyle ormanlar iki türlü idare edilirdi. Ya mütegallibenin kol kanat germesiyle yahut tepelerine yatırmış olduğumuz bir iki dedenin ruhlarına ithaf ettiğimiz Fatiha ile. Her tarafa orman memurları tayin ettik, müfettişler tayin ettik. Bunun yüzde doksanının faydasız olduğunu biliyorum. Fakat bir dedeye bağladığımız bir paçavra, bize koca ormanı muhafaza ettirirdi. Bunu yıktık, Fransız orman teşkilâtını aynen kabul ettik, ne oldu? Heder oldu" (TBMMZC, 1336p: 537).

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey, birinci maddede belirtilen toprak taksiminin orman varlığı az olan mahallerde problem çıkartacağını, Aydın mebusu Tahsin Bey de her haneye bu kadar fazla intifa hakkı verilir ise ormanların köylülere yetmeyeceğini söylemiştir (TBMMZC, 1336p: 522). Ertuğrul mebusu Halil Bey ise hanelere verilen arazi miktarının az olduğunu, hem günlük ihtiyaçları karşılamaya hem de zirai aletler yapmaya yetmeyeceğini söyleyerek verilecek arazi miktarının arttırılmasını teklif etmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, yirmi kilometrelik mesafe ile ilgili Koyulhisar örneğini vermiştir. Buranın baştanbaşa orman olduğunu ve eğer kanun bu şekli ile geçerse ormandan Sivas ve Hafik ahalisinin istifade edemeyeceğini mesafenin on kilometreye dönüştürülmesi kalan on kilometrelik bölümün ise miri orman olması hasebi ile kaza ve nahiye ihtiyaçlarına ayrılmasını teklif ederek böylece hem vatandaşların birbirlerine düşmeyeceğini hem de ormanların tahribini azaltacağını ifade etmiştir (TBMMZC, 1336t: 19). Bolu mebusu Hamdi Namık Bey, "kanundan yalnızca yirmi kilometre dahilinde ve civarında bulunan köyler istifade edecek, bunu kırk kilometre diyelim ova köylülerini mahrum etmeyelim onlar da istifade etsinler" şeklinde bir teklif getirmişse de ormanlar çok tahrip olacağından bu öneri kabul görmemiştir (TBMMZC, 1336p: 523).

Bolu mebusu Nuri Bey, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birbirlerine dört saat mesafede ormanlardan serbestçe istifade etmeye alışmış köylerin olduğunu söyleyerek bu kanun ile yirmi kilometre sınırı getirildiğinden onlara baltalık tefrik olunmayacağından şikayetler vaki olacağını, mesafeyi kaldırıp bunu kaza dahilindeki ormanlar şeklinde genişletmeyi teklif ederek şöyle devam etmiştir:

"Köyler ufaktır. Hele deniz ve ırmak köyleri yirmi, otuz hanelik, dört

yüz dönüm, beş yüz dönümlük yerlerdir. Buraların doğal sınırı olmadığından şu ağaç veyahut şu taştan itibaren diyerek köyün hududunu göstereceğiz. Sonra öbür köylü, kendi baltalığında bulunmayan ve ihtiyacı olan ağaçları, diğer köyün hissesinden kesmeye kalkacak, niza çıkacak. Bu böyle olmaktansa sekiz on parça köyü bir araya getirelim, üç beş bin dönümlük bir yer tefrik edelim ki; o mesafe dahilinde hem meşe bulunsun, hem gürgen, hem de kestane bulunsun. Yani o memleketlerde ne nevi kereste varsa o sekiz on parça köy onlardan istifade etsin" (TBMMZC, 1336t: 18).

İktisat Vekili Celal Bey, yedi milyon hektar orman varlığının yanında kaç köy olduğu ve bunların yirmi kilometre mesafe ile kaçının ormanlara mücavir olduğunu mevcut şartlara göre bilmenin imkansız olduğunu, baltalık arazilerin büyüklüğü ve küçüklüğü noktasında meclisin kararının belirleyici olacağı mamafih kabul edilen yirmi kilometrenin vekaletin tetkiklerine göre en verimli miktar olarak göründüğünü söyleyerek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

"Bendeniz ormanların doğrudan doğruya millete ait olduğuna inanıyorum. Yedi senede ormanın devri tabiisini ve beher yedi senede bir meşe ormanının yetişeceğini hesap ederek, her haneye üç dönüm olmasını nazarı dikkate alarak bir hesap yaptık. Binaenaleyh her köylüye senede on ton kadar odun veya kömür isabet edeceğini ve geçinebileceği kadar eline para geçeceğini tahmin ettik. Miri ormanları muhafaza etmek, memleketin sıhhati ve iktisadiyatı ile şiddetle alakadar mühim bir meseledir. Eğer biz köylüyü kendisinin idaresini temin ve ailesinin nafakasını tedarik için lazım olan odun ve kömür hususunda sıkıntılı bir vaziyette bırakmazsak, hem köylünün iyiliğine hizmet etmiş olur, hem de elimizde kalan miri ormanları köylülerin tahribinden kurtarmış oluruz" (TBMMZC, 1336p: 522-523).

Üç-dört köyün bir araya getirilerek buna göre baltalık arazi taksimi yapmanın mümkün olmadığını belirten Celal Bey, "Biz her köye bir şahsiyeti maneviye ve bir tüzel kişilik veriyoruz. Bunu teklif edildiği gibi karışık bir hale getirirsek, köylülerin intifa hakkını karışık bir şekle koymuş oluruz" diyerek baltalıkların tayin ve tespiti için 1870'te devletin, köylülerin ellerindeki vesikalara bakarak sabık usulü getirdiklerini ancak bu usulün köylülerin aleyhine işlediğini ifade ederek şöyle devam etmiştir:

"Biz köylere, ihtiyaçlarını giderebilecek ve nafakasını temin edebilecek surette odun ve kereste elde ettikten ve kendi yakacağını tedarik eyledikten sonradır ki Baltalık Kanunu bu miktar dönümle bunu temin edebilecektir. Ondan fazla istemek üzere karşımıza çıkan her ferdi tüccar olarak kabul edeceğiz. Yerel tüketim için köylülerin tarife ahvalinden istifadelerine de mani olmayacağız. Yirmi kilometre haricinde olarak odunculuk, kerestecilik ile geçinen köylülere de baltalık veriyoruz. Şu halde bu meseleye

kati olarak bir hat tayin etmez isek, tatbikatta fevkalâde müşkülata düşer ve içinden çıkamayız. Onun için bu kadarla yetinmenizi rica ederim efendim" (TBMMZC, 1336t: 21).

İkinci madde hakkında söz alan Cebelibereket mebusu Faik Bey, özel şahıslardan istimlak edilecek ormanlara ait bedel belirlenirken bedel takdiri konusunda anlaşmazlık olduğunda hükümete mahkeme yetkisi verildiğinden "hususi kanunlarla, hususi salâhiyetler ihdası doğru değildir. İhtilâf hususunda mahkemeye gidilmesi lâzımdır, O suretle tadilini teklif ederim" demiştir. Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey, Faik Bey'e itiraz ederek bu istimlak meselesinin çok uzatılmasının doğru olmadığını söylemiştir. Ona göre, bir şahsın tasarrufundaki bir mülke belli şartlar dahilinde hükümet dahil hiç kimsenin müdahale etme hakkı yoktur. Ancak kanunda belirtilen istimlak hali kamu yararını gözettiği için etik ve yasal bir uygulamadır. Elaziz mebusu Hüseyin Bey ise bir başka açıdan ikinci maddeye itiraz etmiştir: "Bir köy civarındaki orman, gerek köy ahalisine ait olsun ve gerek şahsa ait olsun, bunu başka bir köy ahalisine vermek, onları öldürtmek demektir. Kendi köylerinin üst tarafında veya yanında kendi malı olan ormanı hiç bir vakitte başka köylüye vermezler" diyen Hüseyin Bey, her köye verilecek baltalığın mirî ormanlardan ayrılarak verilmesini teklif etmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey de baltalığın, eğer miri orman varsa miriden verilmesi eğer bu mümkün olmazsa da köy civarında şahsa ait olan ormanların istimlak edilmesi gerektiğini zaten yasanın da buna izin verdiğini söylemiştir. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü Bey, Baltalık Kanunu göz önüne getirildiğinde kanunun ruhunu teşkil edenin ikinci madde olmasından dolayı üzerinde oynanmaması gerektiğini söyleyerek şunları eklemiştir:

"Mirî ormanlar pek uzak kalmıştır ve köyün mirî baltalıkları da harap olmuştur. Şimdi onlara bir orman vermek lâzım geliyor. Marmaris kazası böyledir. Koca bir kaza merkezi katiyen bir ormana sahip değildir. Çünkü eşraftan Şerif Bey, sınır kara taşını zamanla ilerleterek ağaç namına her ne varsa kendisi sahip olmuştur. Halka istimlâk hakkını vermemek, siz odunsuzluktan kıvranın, soğuktan ölün demek olur".

Tevfik Rüştü Bey'in bu düşüncelerine karşı çıkan Ankara mebusu Hacı Mustafa Bey, kendi köyü olan Beynam'da yerel eşraftan Kuyrukçuzadeler'e ait Haymana ve Bala'ya sınır büyük bir orman olduğunu, bu ormanın mücavir dört köye pay edilmesi durumunda yeşilliğin imha olarak bir seneye kalmaz ne ağaç ne de su kalacağını söylemiştir.

Karahisarı Sahip mebusu Nebil Bey, orman sahiplerinin elinde hududu tamme, hüccet-i şeri, ilâm-ı şeri veya tapu olması gereklidir diyerek bu tapuların birçoğunun küçük mikyasta arazileri kapsadığı ancak zamanla tapuda olmayan yerlerin de sahiplenildiğini ifade ederek bu tanıma giren

orman arazilerinin istimlakine gerek olmadığını elinde tapusu olmayan araziler için hak iddia edenlere bedel vermeyi doğru bulmadığını ifade etmiştir (TBMMZC, 1336p: 525-528). Kütahya mebusu Ragıp Bey de Hamdi Namık Bey'i destekler mahiyette şunları söylemiştir:

"Beş dönüm tarlaya veyahut üç dönüm tarlaya bir tapu almış, zaman içinde birçok suiistimaller neticesi sınırındaki ormanı ele geçmiştir. 1000 dönüm ve fazlası korular kendiliğinden yetişmiş olup millete aittir. Hiç kimsenin malı değildir. Bunlar, tamamen miri orman olmak lâzım gelirken iki dönüm tarlasının içinde 1500 dönüm koruyu zapt etmiştir. Bunlarda zaten kimsenin tasarrufa hak ve salâhiyeti yoktur" (TBMMZC, 1336t: 22).

Karahisarı Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, orman sahiplerinin maddi durumlarının iyi olacağından hareketle orman sahibi-orman memuru işbirliğinin kaçınılmaz olacağını bu durumda köylünün ezileceğini söyleyerek ikinci maddede belirtilen bilirkişi heyetinde orman memurları yerine üç köylü iki orman sahibi temsilcinin olmasını istemiştir:

"İhtilâf vukuunda Heyeti Vekileye kadar sürüklenmekten ise ki, istimlâkin bir usul ve kavaidi vardır, bidayette uyuşulamadığı takdirde, ziraat bankalarına, zürra veya köy ahalisi bedelini yatırarak köylü namına ferağ muamelesi yapılmalı ve o bedele razı olmayan, ait olduğu mahkemeye dâva edebilmelidir. O vakit, para Ziraat Bankasına yatırılmakla ve ferağı ahzedilmekle köylü ormana sahip oluyor ve köylünün menfaati temin edilmiş oluyor. Zarara uğramış olduğunu iddia edecek orman sahibi de bağlı olduğu mahkemeye bedelin azlığından dava açar. Mahkemeden gidecek bilirkişi ve komisyonun keşfine göre mahkeme karar verirse istimlak katidir. Çünkü kanunu köylü için yapıyoruz" (TBMMZC, 1336p: 525-528).

İktisat Vekili Celal Bey, köylüler namına mebuslara teşekkür etmiş ve meclis tarafından yapılan oylama ile bu tip ormanlık arazinin istimlak bedelinin verilmemesi kararlaştırılmıştır (TBMMZC, 1336t: 22).

Kırşehir mebusu Müfit Bey, TBMM'ne bir takrir vererek hususi ormanların istimlakinden kamu yararına kullanılan vakıflara ait ormanların istisna edilmesini isteyerek bu ormanların istimlaklerinin caiz olamayacağını belirtmiş ancak yapılan oylama neticesinde kabul edilmemiştir (TBMMZC, 1336p: 532). Bunun üzerine Karesi mebusu Vehbi Bey şu konuşmayı yapmıştır:

"Kanundan maksat, köylülere kendi ormanlarına, kendilerinin alâkadar olduklarını göstermek ve muhafaza ettirmek, miri ormanları tahribattan kurtarmaktır. Buna eşhas ormanlarını ve evkaf ormanlarını da ilâve ettik. Evkaf daireleri istimlak edilen ormanların bedellerini alınca sarf edecek ve sonra açıkta kalacaktır. Binaenaleyh bu evkaf yine cemaat elinde kalır ve cemaat bundan bihakkın istifade eder. Ormanlar da beyhude yere

mahvolmaz. Bunun için evkaf ormanlarının bu hükümden istisnasını talep ederim" (TBMMZC, 1336t: 20-31).

Tunalı Hilmi Bey, vakıf ormanlarının kapsam dışı bırakılmasının halkçılığa aykırı olduğunu belirterek şöyle demiştir "Bu, halka doğru gidiş değildir efendim. Ormanlar da muhataraya gidiyor" (Özer, 2011: 55).

İktisat Vekili Celal Bey, vakıflara ait ormanlar meselesini Umuru Şeriye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Bey ile özel olarak görüştüğünü, Fehmi Bey'in Baltalık Kanunu'nun vakıf ormanları üzerine mühim bir tesir yapmayacağını söylemesi üzerine kanunda bir tadil teşebbüsüne girişmediğini ama mecliste bu yönde bir kanaat hasıl olur ise gerekli değişikliği yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine mebusların oyları ile vakıf ormanları baltalık kapsamından çıkarılmışlardır. Baltalık Kanunu ile ilgili görüşmelerin bitmesini müteakiben yapılan oylamada yedi ret, bir çekimser ve seksen yedi evet oyu ile Baltalık Kanunu kabul edilmiştir. Kanuna ret oyu veren mebuslar şunlardır: Siirt mebusu Kadri Bey, Ergani mebusu Sırrı Bey, Dersim mebusu Ramiz Bey, Siverek mebusu Abdulgani Bey, Ankara mebusu Hacı Mustafa Bey, Elazığ mebusu Tahsin Bey ve Kütahya mebusu Besim Atalay Bey. Tek çekimser oyun sahibi ise Canik mebusu Hamdi Bey olmuştur (TBMMZC, 1336t: 20-31).

3- Baltalık Kanunu'nun İlga Edilmesine Giden Süreçte Baltalıklar ve Ormanlar Hakkındaki Tartışmalar

Baltalık Kanunu sonrası da TBMM'de ormanlar ile ilgili meseleler görüşülmeye devam etmiştir. Mebusların en hassas olduğu noktalardan bir tanesi trenlerin yakıt ihtiyacının büyük oranda ormanlardan karşılanması idi. İzmit mebusu Hamdi Namık Bey, lokomotiflerin odun yakması yüzünden Bilecik ve Kütahya livası dahilindeki ormanların harap olduğundan linyit madenlerinden neden istifade edilmediğine dair İktisat ve Müdafaa Milliye vekaletlerinden 27.11.1920'de sözlü cevap talep ederek "Cevap iki ayda geliyor, ormanlar mahvoluyor" demiştir (TBMMZC, 1336u: 52). Konunun meclis gündemine gelmemesi üzerine 20.12. 1920'de yaptığı konuşmada "Bu mesele gayet mühimdir. Bu kesimlere, bu tahribata mâni olmazsak bir müddet sonra o havalide orman namına bir şey bulamazsınız. Bugün müzakeresini kabul buyurun" diyerek ısrar etmiştir. Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, İktisat Vekaleti tarafından 1921 yılında ormanlardan kesim yapılmasına müsaade edilmeyeceğine dair yazı aldıklarını ancak kömürü çıkarmak için kendi bütçesinde para olmadığını söylemiştir. İsmail Fazıl Paşa, yardım için başvurdukları Müdafaai Milliye Vekaleti'nin de içinde bulundukları durumdan dolayı amele taburu oluşturma ve maden işletme gibi görevleri yerine getiremeyeceklerini bildirdiğini de eklemiştir. Bunun üzerine söz alan Hamdi Namık Bey, Konya seyahati sırasında Kütahya ve Bilecik ormanlarının tahrip edildiğini, istasyonlara sevk edilen odunların

asırlık veyahut yaş ağaçlardan ibaret olduğunu gözleri ile gördüğünü söyleyerek ormanların kıymetini bilen ülkelerde yaş ve genç ağaç kesmenin insan öldürmek gibi cinayet sayılmakta olduğunu belirtmiş, Kütahya ve Bilecik'te linyit madeni mevcut iken neden kullanılmadığını da sormuştur:

"Harbi Umumide bile şimendiferlerin yakıtı Bozüyük'te bulunan bu madenlerden temin edilmiştir. Müdafaai Milliye Vekâleti gayri müslimlerden her ne kadar lazımsa bunların iaşelerini temin etmek suretiyle toplar kömür madenlerini işletir, şimendiferlerin kömür ihtiyacını bu suretle temin edebilir. Aksi takdirde bir sene sonra ne Kütahya'da, ne Bilecik'te orman namına hiçbir şey bulamayacaksınız"

Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa, kömür çıkartmanın sadece amele taburları ile gerçekleştirilebilecek kadar basit olmadığını, galeri açmak için ustalara ihtiyaç duyulduğunu Zonguldak ve Ereğlideki madencilere iki katı maaş teklif edilmesine rağmen hiç kimsenin gelmediğini söyleyerek kömür çıkartmak mümkün oluncaya kadar ormanlardan ağaç kesmeye mecbur olduklarını söylemiştir. Hamdi Namık Bey, memleket savunması için kesim yapılacaksa hiç olmazsa orman memurlarının gözetiminde damgalanan ağaçların kesilmesini istemiş askeri kıtaların hiçbir emir ve kanun dinlemeden arzularına göre kesim yaptıklarını söylemiştir (TBMMZC, 1336v: 441-444).

İsmail Fâzıl Paşa'nın demiryolu malzeme alımlarında usulsüzlüğe göz yumduğu iddiası ile Nafıa Vekilliği görevinden düşürülmesi sonucu 29.12.1920'de vekil olan Ömer Lütfi Bey'in (Türkmen, 2015: 219) Türkiye'nin içinde bulunduğu nazik dönemden dolayı asker nakliyatı ve cephane sevkinin aksamaması gerektiğinden lokomotiflerde yakılmak üzere ormanlardan odun kesildiğini, milli servet olan ormanların korunması için kömür üretiminin arttırılması gerektiğini Heyeti Vekile toplantısında ifade etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, konunun acilen meclis gündemine alınmasını istemiş ve trenlerin seferlerini devam ettirebilmeleri için liynit ve sair kömür madenlerinin işlettirilmesi hakkındaki kanun 1921 yılı başında kabul edilmiştir (TBMMZC, 1337b: 219).

Nafia Vekaleti bütçesine odun alımı ile ilgili bir madde koyulması üzerine 24.1.1921 tarihinde söz alan İzmit mebusu Hamdi Namık Bey aylardır demiryollarında odun yerine kömür kullanılması için mücadele ettiğini hatta Nafia, İktisat ve Müdafaai Milliye Vekaletlerinin kömür teminin kısa sürede halledilerek ormanların kurtarılacağı sözü vermesine rağmen neden kesim yapıldığını sorması üzerine Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey şöyle cevap vermiştir:

Ankara-Yahşihan dekovil hattı için odun parası istedik. Satın aldığımız odunlar Ankara-Sivas hattı güzergâhındaki ormanlardan gelmiş odunlar değildir. Üzülerek söylüyorum ki köylülerimiz kuru odun fiyatının yük-

sekliğinden dolayı evlerinin samanlıklarının odununu sököp getiriyor ve bize satıyorlar. O kuru odunlar, ormanlardan gelenlerden çok daha iyi yanar. Bu durum demiryolu işletmek için iyi olsa da memleketin bayındırlığı açısından acınacak bir haldir. Dekovil lokomotiflerinin kazanları küçüktür ve bunlara kuru odun lâzımdır. Biz istedik ki, ormanlardan kesilmiş odunlardan stok yapalım kurusun, sonra o kuru odunları yakmaya başlayalım. Bunun için biraz fazlaca para talep ettik ki hem demiryolu işlemeye devam etsin, hem de fazla odun alalım. Eğer tensip buyurmazsanız, yarın sarf edilecek odunu bugünden temin etmek mecburiyetinden dolayı, o zavallı köylülerin evlerinden söktükleri odunları alırız (TBMMZC, 1337c: 355).

Hamdi Namık Bey, yaklaşık iki ay sonra 26.3.1921 tarihli oturumda orman tahribi meselesini tekrar gündeme getirerek madenlerden istifade edilmek yerine geçen bunca zamana rağmen hala ormanlardan yakıt için odun kesildiğini Nafia Vekaletinden sormuştur. Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey, lokomotiflerde her zaman linyit yakmaya müsait olduklarını ancak linyitin bir aydan fazla dışarıda kalıp hava ile temas edince kalorisini kaybederek toprağa dönüştüğünü yani depolama imkanı bulunmadığını belirterek şöyle demiştir:

"Stoklarımız yine odun olacak, ancak daimî surette yakacağımız kömür olacaktır. Zor zamanlar için istasyon ambarlarında odunlarımızın bulunması lâzımdır. Linyit kömürünün bazı cinsleri mutlaka odun ile karıştırılarak yanıyor. Kütahya'da çıkan pek odun istemez ise de Dumlupınar'daki yanarken bir miktar odunla karışmasını gerektiriyor. Bundan dolayı oduna ihtiyacımız vardır (TBMMZC, 1337d: 239).

Ömer Lütfi Bey, kömür kullanımın aksamasının ana sebeplerinden birisinin de İkinci İnönü Savaşı olduğunu belirterek "Harekâtı ahire-i askeriye kömür işlerimizi tatil ve sektedar etmişse de yeniden en bereketli bir kısımda işe başladık. Lazım gelen bazı tesisata başlanmak üzeredir" demiştir. Ömer Lüfti Bey, bütün hazırlıklar tamamlandığında demiryollarında yakılan yakıtın önemli kısmının kömür olacağını söylemiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337d: 2). Demiryollarında ağırlıklı olarak odun kullanılmaya devam edildiğini 1922 yılında Tunalı Hilmi Bey'in yapmış olduğu şu konuşmadan anlıyoruz:

"Anadolu Demiryollarında halen ormanlarımızın köküne kibrit ekercesine odun kullanılmakta iken diğer taraftan Ereğli kömür havzasında birikmiş olan kömürler çürümek üzeredir. Hiç olmazsa çürüse araziye bir faydası dokunur. Onların orada aylardan, belki yıllardan beri neden bekletilmekte olduğunu vekil beyden soruyorum".

Nafia Vekaleti, kömürü oduna tercih ettiklerini Mersin limanı açıldıktan sonra sekiz bin yedi yüz ton kömür alındığını ve denizyolları açıldıkça almaya devam edeceklerini söyleyerek "Şimdi elimizde stok mal olarak

odun mevcuttur. Onlardan da şimdi kullanıyoruz ve kömürle işletiyoruz ve bundan böyle de kömürle işleteceğiz" demiştir (TBMMZC, 1338j: 351). Türkiye'de zengin ormanlar bulunmasına rağmen İskandinavya ve Finlandiya'dan madenler için gerekli olan sütunların ithal edilme sebeplerini soran milletvekillerine İktisat Vekili Celal Bey, sadece Kastamonu ormanlarından yıllık sütun ihtiyacının dört katı kadar temin edebileceği halde bunu yapamadıklarını çünkü madencilerin orman memurlarının damgaladığı ağaçlar yerine kendi istedikleri ağaçları kesmek istediklerini, böyle yapılır ise beş seneye kalmadan ormanların tarla haline geleceğini söylemiştir (TBMMZC, 1336y: 463).

Hüseyin Avni Bey, mebusu olduğu Erzurum'da orman müdüriyetinin on yedi bin lira senelik gideri olduğu halde dörtyüz lira geliri olduğunu ve müdürlüğün herhangi bir işe yaramadığını söyleyerek "Bugün Erzurum'da diş karıştıracak bir ağaç parçası yoktur" demiştir. (TBMMZC, 1337g: 176) İktisat Vekili Celal Bey bu ve benzer eleştirileri 24.2.1921 tarihli oturumda şöyle cevaplamıştır:

"Orman teşkilâtı ne şekilde yapılmışsa biz o vaziyette bulduk. Erzincan'ın da Sivas'ın da vaziyeti öyle idi. Bugün ormanı olmayan yerlerde orman memuru istihdam etmek kadar israf bir şey yoktur. Bendeniz Kars alındığı vakit Erzurum ve Erzincan orman memurlarını oraya, Sivas orman müdürlüğünü de Ergani'ye gönderdim".

İzmit mebusu Hamdi Namık Bey, orman bekçilerinin ormanları koruyamadıklarını üstelik aldıkları paranın da az olduğunu belirterek bekçiler mesuliyetleri altındaki bölgelerde dolaşsalar aldıkları üç yüz elli kuruş maaşın çarık parasına bile yetmeyeceğini söylemiştir. Çorum mebusu Dursun Bey de ormanların yağmalanmaya devam edildiğini, alanın satanın belli olmadığını söyleyerek Osmancık'tan herhangi bir vergi ödemeden ormancıların gözü önünde kesilen ağaçlar Çorum'da yine ormancıların gözü önünde satılıyor demiştir.

İktisat Vekili Celal Bey, 1870'lerden bu yana Türkiye'de orman teşkilatı ve ormancılığın ıslah edilmeye çalışıldığını, Orman Nizamnamesi ile devletin, halkın elinde bulunan baltalık ve ormanlıkları miri arazi yaparak yerli ahaliden az maaş ile tuttukları bekçilerle kontrol etmeye çalıştığını ama başarılı olamadığını söyleyerek halihazırda bekçilerin herhangi bir iş yapmamasından dolayı hepsinin işine son verilerek 1921 bütçesinde yeniden bir teşkilatlanmaya gidileceğini ifade etmiştir (TBMMZC, 1337h: 404-415). Nitekim daha sonra İktisat Vekaleti bekçiler yerine biner kuruş maaş ile süvari olarak devriye gezen ve resmi elbise giymiş orman muhafaza memurları görevlendirmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337a: 1). Orman muhafaza ve fen memurlarından bir kısmının askere çağrılması üzerine memurların yokluğunda ormanların denetimsiz kalıp kaçak kesimlerin

artacağından endişe eden İktisat Vekaleti, Baltalık Kanunu'nun uygulanmasına ve orman varidatının arttırılmasında hizmetlerine ihtiyaç duyulan orman muhafaza ve orman fen memurlarının askere alınmamasını sağlamıştır (Hakimiyeti Milliye, 1337i: 2). Kütahya mebusu Cemil Bey ise orman muhafaza memuru denilen kişilerin bütçeye yük olmaktan başka bir işe yaramadıklarını, birçoğu ümmi olan eski serbekçilerin adının orman muhafaza memuru diye değiştirilip maaşlarının bin kuruş yapıldığını ama memurların yine iş yapmayan eski memurlar olduğunu söylemiştir (TBMMZC, 1338b: 460). İktisat Vekaleti ise yaptığı açıklamada ormanların muhafazası için harcanan paranın ormanlardan elde edilen gelirle kıyaslanmasının çok doğru olmadığını zira hem insanlar hem bitki ve hayvanlar için hayat kaynağı olan ormanları korumak için ne kadar para sarf edilse değeceğini söylemiştir (TBMMZC, 1339a: 33). İstatistiklere yansıyan verilere göre de yapılan düzenlemeler kısa sürede sonuç vermiş ve 1920 yılında 300 bin lira olan orman gelirleri kısa zamanda altıyüz bin lirayı geçmiştir (TBMMZC, 1338a: 444).

Eskişehir mebusu Emin Bey, ormanların iyi idare edilemediğini ve İktisat Vekaleti'nin orman gelirlerini arttırdıkları yönündeki beyanlarının da gerçeği yansıtmadığını, Eskişehir ve Kütahya muhitlerinin orman ürünlerine dayalı fabrikaların membaı olmasına rağmen, İktisat Vekaleti'nin yanlış politikaları ile çoğunun kapanmak zorunda kaldığını söyleyerek "Celal Beyefendi İktisat Vekili olunca kaç fabrika işletmiştir? İki milyon ormanın hususiyetini terviç etmiş on tane fabrikayı kapattırmıştır" demiştir. Celal Bey, kendisinin ve vekâletinin ormanlar konusunda ne kadar hassas olduğunun Türk köylüsünün ormanları kullanım hakkı ve onların orman idaresi ile münasebetlerini belirleyip devlet ormanlarını koruyan Baltalık Kanunu'nun vekil olduktan bir ay sonra meclise gelmesinden anlaşılabileceğini söylemiştir. Baltalık Kanunu'nun henüz semere vermemiş olmasını kış mevsimi içerisinde bulunulduğundan tam manası ile uygulanamamış olmasına bağlayan Celal Bey, insanların yaşadığı ilk dönemlerden beri denetimsiz ve kontrolsüz olan Anadolu ormanlarında birdenbire düzen ve intizam beklemenin yanlış olduğunu bunun zamanla gerçekleştirilebileceğini söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır:

"İktisat Vekili olduğum zaman ormanların tamamı hakkında tetkikat yaptım. Bazı mahal ormanlarında inhisar ve ihtikâr gördüm ve şunu sarih olarak söylerim ki; bu inhisar ve ihtikâr ta Selim Melhame Paşa zamanından beri devam etmekte bulunuyordu. Müteahhitler, kısa bir zaman diliminde işletmek üzere o zamanın rayicine göre yedi kuruştan yirmi yedi kuruşa kadar metremikâbi orman aldıkları halde hile ile o menfaatlerini hazinenin zararına olarak temadi ve devam ettirmişlerdir. Bugünkü piyasa altı yüz kuruş iken İktisat Vekiliniz buna müsaade edemezdi. Bunun için hiç tereddüt etmedim, feshettim. Ormanlar iki kısma ayrılabilir. Bunların

bir kısmı limanlara, kara ve demiryollarına yakındır. Bir de yolsuz büyük ormanlar vardır. Herhangi bir işletme büyük orman iltizam edeceğim, orada yol ve fenni tesisler yapacağım bana yardım et derse fiyatlardan tenzilat bile yaparım. İktisat Vekilinin orman meselesinde takip ettiği prensip budur efendiler. Orman rüsumu namına vergilendirilen ve tahsil edilen miktarın daha üç, dört misline çıkarılmasına tahammülü vardır. Çünkü dörtte üçü kaçırılıyor ve bu gelirlerin tamamı ele geçmiyor. Açık kalbimle soruyorum. Bunun şu üç dört ay zarfında mesulü yalnız ben miyim? Ormanların ıslahatına başladığım zamandan beri ormanlarda suiistimal edenlerin başlarını kırdım ve daha da kıracağım" (TBMMZC, 1337h: 410-413).

Celal Bey, bundan bir hafta önce yapmış olduğu bir mülakatta ise sahadan alınan raporlara göre Baltalık Kanunu'nun köylüler üzerinde olumlu bir tesir yaptığını, köylülere ait ormanların sınırları ayrıldıktan sonra miri ormanların hükümetin muhafaza ve idaresi altında kalacağını söylemiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337a: 1).

TBMM, ormanların kullanımı ile ilgili bir kanun daha çıkartma ihtiyacı hissetmiştir. Kanuna göre miri ormanlardan gelirini odun ve kerestecilikle sağlayan köyler ahalisine mahsus olmak üzere ihalesiz ancak vergi alınarak kesim yapılmasına müsaade edilmekteydi. Kamu hizmetleri ve ordunun çeşitli ihtiyaçları için acil odun ve kereste lazım olduğunda ihalesiz kesim izni verilmediğinden ihtiyacı giderebilmek için ormanlardan usulsüz ve denetimsiz kesimler yapılmaktaydı. Bu sebeple II.İcra Vekilleri Heyeti (24.1.1921- 19.5.1921) "ormanları usulsüz ve tahripkâr katiyattan kurtarmış olmak ve ehemmiyeti nispetinde müstacel ihtiyacatı def ve izale eylemiş bulunmak ve aynı zamanda hukuku hazineyi de muhafaza etmek üzere ihtiyacatı mühimme ve müstaceleden olan "Devairi Resmiyeye Lüzumu ve Fıkarayi Ahaliye Tevzi Edilecek Mahrukat ile Ciheti Askeriyece Lüzumu Olan Telgraf ve Telefon Direkleri ve Mahrukatın Bilâ Müzayede Tarife Bedeli Üzerinden Resmi Alınarak İta Edilmesine Dair Kanun"u 24 Mart 1921'de kabul etmiştir. Altı maddelik bu kanunun önemli maddeleri şunlardır:

Madde 1- Nafıaya bağlı şimendiferlere ve bilûmum devairi resmiye ve ciheti askeriyeye lüzumu olan yakacak odun ve telgraf ve telefon direkleri maden direkleri, fakir ahaliye tevzi olunmak üzere gerek belediyece ve gerek kamu menfaatine faydası olduğu Hükümet tarafından tasdik edilen cemiyetler tarafından resmen tayin ve tespit edilen miktar nispetinde fenni usullerle kesilecek ağaçlar ihalesiz ruhsatı mahsusa ile verilir. Fakir ahali namına verilecek ruhsatnamelerden dolayı bir vergi alınmayıp diğerlerinden o mahallin tarifesinde yazan en yüksek bedel üzerinden vergi alınacaktır.

Madde 4- Kesim esnasında tecavüzü hudut ve belirlenen miktardan fazla kesim yapmak gibi hilafı usul haller vukuunda namına ruhsat veril-

miş olan kimseden orman nizamnamesine göre tazminat ve cezayı nakdî alınır. İşbu madde ahkâmına riayet etmeyenlerin mezkûr cezadan başka mukavele ve akdi fesh olunur (TBMMZC, 1337i: 210-211).

TBMM, memleket sathındaki orman, koru ve baltalıkları koruma gayreti içerisinde iken Ankara'da ve muhtemelen askeri birliklerin konuşlandıkları diğer bölgelerde hem zaruri ihtiyaçlardan hem de yasanın vermiş olduğu yetkinin suiistimal edilmesinden kaynaklı olarak ağaç kıyımı gerçekleşmiş, askeri birlikler ve kamu yararına çalışan dernekler ağaç varlığı bakımından zayıf durumda olan Ankara ve çevresinde bulabildikleri ağaçları kesmişlerdir. Karesi mebusu Hasan Basri Bey, bağ ve bahçelerde yapılan tahribat ile alakalı olarak Dahiliye ve Müdafaai Milliye vekaletlerinden sorulması için takrir verdiğini hükümet cephesinden ise bir hayli zaman geçmesine rağmen hiçbir cevap gelmediğini ifade ederek TBMM hükümetinin gözü önünde sahiplerinin evlat gibi yetiştirdikleri meyve ağaçlarının kesilmesi bizlere hükümete karşı tahribatın bir an önce önlenmesi için haykırmak hakkını vermektedir diyerek şunları eklemiştir:

"Kurtarmak azminde bulunduğumuz istiklâlimiz yalnız siyasi istiklâlden ibaret değil, fakat daha sağlam olarak iktisadi istiklâldir. İktisadiyatı mahvolan milletler için hakkı hayat yoktur. Görüyorsunuz ki, aylardan beri çarşılara, pazarlara getirilen odunlar hep yaş meyve odunlarıdır. Bağlarının, o evlat gibi yetiştirilmiş ağaçlarının tahrip edildiğini gören bağ sahipleri nasıl olsa bağlarımız tahrip olunacak diye kendi elleriyle meyve ağaçlarını sökmekte ve kesmektedir. Bu tahribat yalnız Ankara'ya münhasır değil, bilhassa İstanozda, Kırşehirde her yerde tahribat vardır" (TBMMZC, 1338c: 234).

Kütahya mebusu Cemil Bey, ormandan ve baltalıktan mahrum Ankara şehir merkezi ve çevresindeki köylerde odun yetersizliğinden dolayı tezeğin hayli rağbet gördüğünü, insanların bu yüzden eskiden beri yakacak ihtiyaçları için söğüt gibi meyvesiz ağaçlar yetiştirmeye gayret ettiğini, Ankara'dan dekovil hattı boyunca Lalahan istikametine giderken ırmağın her iki kıyısındaki ağaçların da kendiliğinden yetişmeyip sahipleri olduğunu, sahipleri olan bu ağaçların onların rızaları dışında kesilmemesi lazım iken askerler tarafından usulsüz kesim yapıldığını ifade ederek devamında şunları söylemiştir:

"İşte şu arz ettiğim Mamaközü ve Kayaş Vadisinde yetiştirilmiş olan sahipli ağaçları, güya hastanelerin yakacak odun ihtiyacı namına, Mamaközü'nden ileriye doğru kesmeye başlamış olan askeri birlikler, ağaç sahiplerinin muvafakatini almaya lüzum görmüyor genç fidanlara varıncaya kadar keserek odunları kimseye danışmadan kendileri tartıyorlar. Kestiği odunların dörtte üçünü birtakım gözde ve iltimaslı hanelere ücretsiz dağıttıktan sonra arta kalan odunların herbir okkasına da otuz paradan fiyat

takdir ediyorlar. En ucuz odunun okkası yüz para iken otuz paradan fiyat takdir etmek ve onu da kesilen odunun dörtte birine vermek, ağaç sahiplerinin rızasını almamak, ileride mühim gelir verecek olan genç ağaçları bile kesmek gibi kabahatlerin soruşturulması gerekmektedir.

Karahisarı Sahib mebusu İsmail Şükrü Bey de buna benzer bir şikayetle alakalı meclise beş ay önce bir takrir verdiğini ama hala meclis gündemine gelemediğini söyleyerek Etlik Ayvalı'da Meclis Muhafız Taburu tarafından ne bina ne de ağaç bırakıldığını hepsinin sökülüp, kesildiğini bunun önüne geçilmesi için emir verilmesini istemiştir. Ankara mebusu Hacı Mustafa Bey, Ankara'daki ağaç kesimleri ile alakalı uzun zamandır uğraştığını, hükümete de müracaat ederek önlem alınmasını istemesine rağmen hiçbir netice elde edemediğini bir seneye kadar dikili bir ağaç dahi kalmayacağını belirterek şunları söylemiştir:

"Şurada birisinin seksen ağacını kesiyorlar, kesenler asker, Lâkin bunu kestiren bir müteahhit oluyor ve o müteahhit de hükümet'ten para alıyor. Şikayet için müsteşar veya vekil beye müracaat ettiğimiz zaman diyor ki "Ağaçları kesenler hangi kıtaya mensuptur? Hangi nefer ve hangi zabit bu tahribatı yapan? Bunu bana şahsen getirin, ben onları cezalandırayım. Mal sahiplerine itiraz edin diyoruz, diyorlar ki ne itirazı asker tüfeğini bize doğru tutup bizi yanaştırmıyor ki, yanaşsak bile cevap vermiyor. Binaenaleyh, şimdi biliyorsunuz ki, bir kısım zabit evlâtlarımız doğrudan doğruya bütün Müslüman bağ evlerini işgal ederek, ne kadar ağacı varsa tamamıyla kesiyorlar, evleri yıkıyorlar, yakıyorlar".

Aydın mebusu Tahsin Bey, Ankaralıların çok mağdur durumda olduklarını hatta bir ahbaplarının Etlik'te bulunan bağ evi ve ağaçlarının kışın yıkılıp kesilip yok edilmemesi için kendisine bağ evinde kalmasını rica ettiğini bağ evini görmeye gittiğinde ise binanın bir kısmının zaten yıkılmış olduğunu diğer kısmının da baltalarla yıkılmaya devam edildiğini görerek nasıl bir manzara ile karşılaştığını şöyle anlatmıştır:

"Efendiler orada öyle muhteşem binalar tahrip edilmiş ki bugün her birisinin beş on bin lirayla yapılmak imkanı yoktur. Bazı kimseler, iki aydır sözde sahiplerinden izin alarak bu binaları yıkıp enkazını Ankara'ya taşımaktaymışlar. Kerestelerden iyi durumda olanlar inşaatlarda kullanmak için Emniyeti Umumiye Müdürlüğü karşısındaki boş arsaya toplanırken, çürük durumda olanlar parçalanıp fırıncılara satılıyor. Fakat dikkatimi çeken şudur ki, binalardan çıkan, tahta, kiremit ve diğer enkaz parçaları hep asker arabaları ile taşınıyor. Eğer bu odun ve tahtalar askeri fırınlar veya diğer askeri zaruretler içinse, askeri arabalarda kiremit neden taşınıyor?"

Bu ahval üzerine bizzat Dahiliye Vekili Fethi Bey'e müracaat eden Tahsin Bey, polis müdüriyetine yönlendirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde bunları yapan odun müteahhitlerinin kim oldukları ve malzemele-

rin askeri arabalarla taşınmakta olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bütün bunlara rağmen polisin herhangi bir şey yapma kuvvetini kendisinde bulamadığını meclisin bu tahribatın önüne geçmek istiyorsa vekilleri çağırarak onlardan sorması gerektiğini ifade eden Tahsin Bey şu tespitlerde bulunmuştur:

"Polis müdürü tahkikat icra etti. Fakat o meyanda Harbiye Dairesi Riyaseti imzasıyla bir tezkere gösterdi bana, o müteahhide yazılmış. İhtiramatla başlayarak ve arzı tazimatla bitirerek, öyle bir tezkere yazmış. Bu kötülüğü, bu tahribatı yapan bir adama Harbiye Dairesi Reisinin böyle yazması mutlaka onunla ortak olmasını doğrular. Polis müdürü dedi ki gördünüz mü efendim? Ben bunlarla uğraşmak mecburiyetindeyim. Yüz bin defa karar verelim, milyon defa tebligat yapalım, temennide, ricada bulunalım, Hükümet bildiğini yapacaktır. Bu levazımcılar, kontratçılar, bunu yapacaklardır ve bizim tesirimiz yoktur".

Tahsin Bey'in konuşmasının ardından söz alan Malatya mebusu Hacı Garip Ağa "Biz buraya büyük dâva için geldik. Söğüt ağacı dâvası için gelmedik" şeklinde konuşarak konunun hayli uzadığını ima edince Kütahya mebusu Ragıp Bey, Ankara'nın milli hükümetin merkezi yapılması suretiyle Ankaralılar ne kadar övünüyor ve gurur duyuyorlar ise yapılan bu tahribattan dolayı meclise küskündürler ve ilelebet Ankaralılar bizi affetmeyeceklerdir diyerek bu meselenin geçiştirilmemesini istemiş ve şöyle devam etmiştir:

"Bu meseleyi ehemmiyetsiz telâkki etmeyelim. Çünkü başkentimiz olan, merkezi hükümetimiz olan Ankara'nın bütün çoluk çocuğuna varıncaya kadar hakları ile ilgili gayet mühim ve nazik bir meseledir. Bugün iki yüz senelik, dört yüz, beş yüz senelik hatıratı ihtiva eden ağaçlar bir balta ile yere yuvarlanıyor. Bir Ankaralı "dört tane evlâdım öldü, hiç acımadım fakat gözümün önünde yetmiş tane meyve ağacı kestiler ve köşkümü yıktılar dünyada bunu unutamayacağım" diyor. Binaenaleyh bu mesele Dahiliye Vekaleti'nin meselesi değildir. Bu tahribatı yapan askerlerdir. Müdafaai Milliye Vekâletinin, şiddetli olarak nazarı dikkatini celbetmelidir. Bu askerlerin önüne geçsin, bu tahribatın bir an evvel önüne geçsin ve Ankara ahalisini teessürden, teessüften kurtaralım" (TBMMZC, 1338c: 232-236).

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, zihniyet değişikliğine gidilmediği sürece yalnızca Ankara değil memleketin hiçbir yerinde dikili ağaç kalmayacağını söylemiş Avrupa'da insana yapılan muamele neyse ağaca ve ormana dikkat ve ihtimamın aynı olduğunu, halbuki Türkiye'de hiçbir kıymet verilmediğini ifade ederek konuşmasına şöyle devam etmiştir:

"Zannediliyor ki, ucuz iş yapılıyor. Gidin, kırın, asker gelsin yaksın, kırsın, bedava yakacak buluyoruz. Acaba bunlar bedava mı geliyor? Orada çalışan amele ve askere edilen masraf, masraf değil mi? Bir ton kömür bugünkü hesapla zannederim on liraya Mersin'e mal olur. Binaenaleyh,

kömürün kilosu bir kuruşa gelir. Odunu kaça yakıyorlar ve bir ton kömür yerine kaç ton odun yakıyorlar? Soruyorum. Binaenaleyh, bunun ekonomik faydasını anlamak için bir karşılaştırma yapılacak olursa kömür kullanmakta mı fayda vardır yoksa odunda mı? Bunu anlamak zor bir şey değildir. Fakat tahribe memur isek o başka meseledir" (TBMMZC, 1338d: 354).

Türk Ordusu'nun en önemli problemlerinden bir tanesi cephe ve cephe gerisindeki askerler ile demiryollarının odun ihtiyaçlarının sağlanması idi. Yunan Ordusu ormanlı ve ormandan sağlanan kereste ve odunun nakliyatına müsait bir cepheyi tutarken, Türk Ordusu'nun arkası çorak ve nispeten ormansız bir arazi idi. Uzak yerlerden orman ürünleri getirtmek mümkün ise de nakliye önemli bir problemdi. Nitekim meclisteki bir kısım milletvekilleri örneğin Sivas mebusu Kara Vasıf Bey "Sakarya Savaşından beri Türk ordusu bulunduğu yerde mıhlanmış kalmıştır. Yunan ordusu ormanlık ve meskun bölgelerde bulunduklarından kışa dayanabilirler, bizim arkamız ise çırılçıplak ovadır, kış tahribat yapacaktır. Bu vaziyette kışın pek perişan olabiliriz. Halbuki bugün, karşılıklı kuvvetlere göre, zaman bir taarruz yapmamıza çok müsaittir. Durmayalım, karar verilsin, vakit geçiyor" şeklinde itirazda bulunmaktaydılar (Kandemir, 1965: 63). Odunsuzluk, cephane ve silah gibi savaşın kaderini belirleyen bir faktör haline gelmişti. Dolayısı ile mebuslar tarafından anlatılan bu hadiselerin içinde bulunulan olağanüstü günlerin de etkisi dikkate alınarak düşünülmesi yerinde olacaktır. Anlatılan hadiseler yaşanmış olmakla birlikte 1920 yılında merkezi Ankara'da olmak üzere "Ankara şehriyle Anadolu'nun sair mahallerindeki ağaçsız tepe ve vadileri ve mesire yerlerini ağaçlandırarak ormanlar vücuda getirmek amacı ile Ağaç Derneği kurulmuştur (Hakimiyeti Milliye, 1336b: 2). Dernek, yurt çapında faaliyet göstererek yeni şubeler açmıştır. Örneğin 17.3.1921'de Zonguldak-Devrek şubesi açılışında hükümet meydanında toplanan ahaliye Ağaç Derneği'nin ifa edeceği faaliyetler hakkında bilgi verilmiş, Tevfik Bey tarafından dualar okunduktan sonra daha önceden hazırlanmış yerlere halk ve öğrenciler tarafından binden fazla ağaç dikilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337d: 2). 21 Nisan'da Samsun'da ağaç bayramı yapılarak öğrenciler tarafından belediye bahçesine ağaçlar dikilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337f: 2). İktisat Vekaleti her vilayete ağaç dikimi hususunda tebligat yapmıştır. Buna binaen örneğin Konya'da Numune Çiftliği civarında bir orman yetiştirmek için ilk etapta iki bin beş yüz kavak, beş yüz otuz altı aksaya ve diğer ağaçlardan üç bin beş yüz fidan dikilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337g: 2).

Hakimiyeti Milliye gazetesindeki 19.5.1921 tarihli haber en azından Ankara için ağaç dikme faaliyetlerinin pek semereli olmadığı izlenimini uyandırmaktadır:

"Rivayet ederler ki Ankara'da ağaç yetiştirmek için sekiz on sene evvel de büyük bir himmet sarf olunmuş fakat ağaçların bakımına itina edil-

mediğinden o zaman dikilen ağaçlardan tek bir tane kalmamış. Bu sene yine ağaç dikmek üzere bir faaliyet var. Fakat gördüklerimize nazaran bu gidişle yine o fidanlardan tek eser kalmayacak. Belediyede ağaç derneklerinden özenerek Belediye dairesinin tam karşısında yirmi beş gün evvel beş-on fidan dikmişti. Her gün bir tanesi kırılıp harap oluyor. Belediyemiz böyle gözünün önündeki dört beş fidanı muhafaza edemezse koskoca bir şehrin temizliğini, imarını nasıl başaracak (Hakimiyeti Milliye, 1337h: 1).

TBMM, düşman işgalinden kurtarılan ve kurtarılacak Türk topraklarında işgalin yaratmış olduğu yağma ve yıkımdan mağdur olan vatandaşların evlerini ve gerekli binaları yeniden inşa etmeleri için 30.10.1921'de "Düşmandan İstirdat Edilen ve Edilecek Olan Mahaller Ahalisine Muavenet Hakkında Kanun"u kabul ederek ormanlardan meccanen ancak belirli şart ve zamanda faydalanma hakkı verilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337e: 1). Kanunun ormanlarla alakalı maddeleri şunlardır:

Madde 4- Tahrip edilen ve yakılan meskenlerin inşası için mirî ormanlarından usulü dairesinde kesilecek ağaç ve keresteler orman resminden muaftır.

Madde 5- Meccanen verilecek kerestelerin kesim işlemi ilgili yerin düşman işgalinden kurtulduğu tarihten başlayarak üç senede hitam bulacaktır.

Madde 6- Vergisiz verilen keresteyi hasar gören meskenlerin inşasına sarf etmediği tahakkuk edenler kerestenin piyasa mucibince kıymetini vermeye mecburdurlar (TBMMZC, 1337j: 187).

TBMM tarafından deniz ticaretinin gelişmesi amacı ile otuz tonatilodan fazla inşa edilecek gemilere ormanlardan ücretsiz kereste verilmesi kabul edilmişken bunun suiistimal edildiği görülünce gemi kerestesi talep edenlere verilecek kerestenin bedeli peşin olarak mali sandığa alınıp gemi inşaatının bittiği orman idaresince tetkik edildikten sonra paranın iadesi usulü İktisat Vekaletince kabul edilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337b: 2).

TBMM'de Baltalık Kanunu hakkındaki ilk eleştiri 24.9.1921 tarihinde Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey tarafından yapılmıştır. Kanunların hazırlanırken halkla temas edilmeden, halkın ruhu anlaşılmadan başka ülkelerin kanunları referans alınarak yapılmaya çalışıldığını bu yüzden de Anadolu'nun derdine derman olamadığını ifade eden Abdulkadir Kemali Bey şöyle devam etmiştir: "Bütün çıkan kanunlarınız İstanbul'da Haydarpaşa dalgakıranına, Ankara'da istasyona kadar gidebiliyor. Bu kanunlar tatbik edilmiyor. İşte Baltalık Kanunu tatbik edilmemiştir" (TBMMZC, 1337k: 7). 22.10.1921 tarihli oturumda İçel mebusu Ali Bey tarafından "Baltalık Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanun teklifi (2/360)" Baltalık Kanunu hakkında eleştirmenin ötesinde yapılan ilk ciddi

hareket olarak değerlendirilebilir (TBMMZC, 1337m: 219). Bir diğer tadil teklifi de 4.2.1922'de Bolu Mebusu Şükrü Bey tarafından "Baltalık Kanunu'nun birinci ve beşinci maddelerinin tadiline dair kanun teklifi (2/449)" (TBMMZC, 1338e: 199) adı ile yapılmış ancak bunlar encümenleri aşıp meclis gündemine gelememişlerdir[2].

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, 24.4.1922 tarihli oturumda Fransız ormanlarının Türk ormanlarının yarısı kadar olmasına rağmen ormana dayalı el işleri, fabrikalar ile her sene TBMM bütçesi kadar para kazandığını buna karşın hükümetin ormanlardan faydalanmak bütçeye kaynak yaratmak bir yana onu korumaktan bile aciz olduğunu söylemesi üzerine söz alan İktisat Vekili Celal Bey, ormanların TBMM hükümeti emrine geçen yerlerde hesaplara da yansıyan gözle görülür bir ilerleme olduğunu söyleyerek arzu edilen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için memleketin içinde bulunduğu durumun düzelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey ise savaşın Türk milleti için yeni olmadığını yediyüz yıldır savaştığını söyleyerek şöyle devam etmiştir:

"Bu usulde çalışsanız ne yapabilirsiniz Celal Beyefendi? Hangi fabrikayı yapabildiniz? Kalkıp da burada hiçbir vekil vazifesinde çalışmadı demiyorum. Sistemi bozuktur. Böyle hiçbir vekil bir iş yapamaz. Ben diyorum teşkilâtı basitleştirelim. Ben tarihin hatasına itiraz ediyorum. Evet, vekâlet çalışıyor. Fakat bu suretle çalışmak kâfi değildir"

Kars mebusu Cavid Bey de hükümeti eleştirerek "yeni bir fidanlık tesis edildiyse söylesinler, ormanları kesiyoruz, şimendiferlerde yakıyoruz. Halbuki kükürtlü maden kömürlerinden istifade edemiyoruz. Etmiyoruz değil edemiyoruz. Çünkü onu beceremiyoruz" demiştir (TBMMZC, 1338f: 380-385).

Türkiye'nin iktisadi gelişimi için izlenecek program ve metotların belirlenmesi ülküsü ile 17.2.1923'te (Hakimiyeti Milliye, 1339b:3) başlayıp 4.3.1923'e kadar çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarının oluşturduğu 1135 delegenin katılımı ile yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde (AfetİNan, 1989: 55) orman ve ormancılık ile alakalı meseleler de gündem maddeleri içerisinde yer almıştır. Kongre'de kabul edilen on iki maddelik 'Misak-ı İktisadi Esasları'nın beşinci maddesi şöyledir: "Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerine oturduğunun farkındadır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir"(Karabekir, 2001:31). Kongrede kabul edilen bu on iki maddelik esas yanında gruplar tarafından sunulan ve kongrenin geneli tarafından kabul gören çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının da esasları bulunmaktadır.

2 Her iki kanun teklifi encümenlere havale olunup mecliste müzakere edilemediklerinden içerikleri hakkında bilgimiz bulunmamaktadır (YN)

Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları: Orman Meselesi

Madde-1. Ormanlarımızın muhafazası.

Madde-2. Ormanların çoğaltılması ve eski ormanların yeniden ormanlaştırılması.

Madde-3. Köylü ve bilumum çiftçilerin ve çiftlik sahiplerinin binalarını ve aletlerini yapmak için muhtaç oldukları kerestelerin parasız ve müşkülatsız miri ormanlardan kesilmesine müsaade edilmesi.

Madde-4. Her köy ve kasabadaki çiftçilere maişetleri ormana münhasır olan köy ve kasabalara ihtiyaçları nisbetinde kendi hudutları dahilindeki miri ormanlarından lüzumu kadar baltalıkların tefriki.

Madde-5. Kabristanların duvarlarla çevrilmesi ve derununa ağaçlar dikilmesi ve bunlardan belediyelerin ve evkafın mesul tutulması.

Madde-6. Köylüler tarafından ihya edilecek baltalıkların onbeş sene müddetle her nevi rüsum ve tekaliften affı.

Madde-7. Memleketin her tarafında mevsime göre ağaç bayramları yapılması ve gününün tayini. Ağaç bayramı günlerinde mektepler talebesinin ve ahalinin hiç olmasa birer ağaç dikmeye mecbur tutulmaları.

Madde-8. Yeniden sürgün verebilecek ağaç köklerinin sökülmesinin şiddetle meni.

Madde-9. İpek kozası mahsulünün geliştirilmesi için için dut bahçelerinde ağaç kesiminin yasaklanması (Afetİnan, 1989: 27).

Tüccar Grubunun İktisadi Esasları: Ormanlar Meselesi

Madde-1.Türkiye ormanlarının fenni bir surette mıntıkalara tefrikiyle her bir mıntıkaya numara verilmesi ve icap eden planın ve umumi haritaları ile orman istatistiklerinin tanzimi.

Madde-7. Geçimini kerestecilikle temin eden köylülere eskisi gibi ormanlardan ağaç verilmesi.

Madde-9. Baltalık Kanunu'nun köylünün ihtiyacını karşılayabilecek şekilde tadil edilmesi.

Madde-10. Ormanların büyümesi ve gelişmesine hizmet edecek yolların inşa edilmesi.

Madde-14. Orman Nizamnamesi'nin çağdaş bir şekilde tadil ve düzenlenmesi (Afetİnan, 1989: 36-37)

1923 yılında toplanmış olan kongredeki bu esaslardan da göreceğimiz üzere, Baltalık Kanunu'nun tadil edilmesi ve orman nizamnamesinin asri bir şekilde düzenlenmesi net bir şekilde hem çiftçi hem de tüccar gurubu

tarafından beyan ve kabul edilmiştir. Miri ormanlardan baltalık talep edilmesi, Baltalık Kanunu ile köylülere verilmesi taahhüt edilen bu hakkın uygulanmadığının en büyük delilidir.

Baltalık Kanunu'nun kabulünden sonraki süreçte mutasarrıflıklara ve valiliklere tebliğ edilmiş ve uygulamaya geçmiştir. Kanun'un uygulanması için en elzem olan şartlardan birisi Nafia ve İktisat Vekaleti ile kaza ve liva memurlarının heyetler teşkil ederek, baltalık tayin edilecek mevkilerin tespit edilmesiydi. Bunu gerçekleştirmek için gerekli olan tahsisat dönemin şartları dolayısı ile ayrılamadığından vekaletler ve daireler gerekli olan vakitte kurulları toplamayı başaramadılar. Bundan dolayı da halkın Baltalık Kanunu'ndan birkaç liva dışındaki yerlerde tam manası ile istifade imkanı hasıl olamamıştır (TBMMZC, 1339c: 56). İktisat Vekaleti de ormanların tahripten kurtarılması ve devamlarının sağlanması için mevcut kanunların yeterli olmadığına kanaat getirmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1338a: 1). Hükümet, uygulamada aksaklılar yaşanması ve ormanlar için gerekli olan düzenlemelerin Baltalık Kanunu'nun tadil edilerek yapılamayacağının anlaşılması üzerine yeni bir yasa çıkarmak için harekete geçmiştir. Nihayet İcra Vekilleri Heyeti tarafından 9.9.1922 tarihinde 6/1501 numaralı tezkere ile sunulan Orman Kanunu Layihası İktisat Vekaleti encümenine gelerek burada üzerinde çalışılmaya başlanılmıştır (TBMMZC, 1340b: 744). Hükümet, bir taraftan yeni bir yasa hazırlarken diğer taraftan Baltalık Kanunu hala yürürlükte idi.

İktisat Vekilliğine 12 Temmuz 1922'de İzmir mebusu Mahmut Esad Bey seçilmiştir. (TBMMZC, 1338i: 361). Mahmut Esad Bey, 11.10.1920 tarihinde TBMM'de Baltalık Kanunu oylaması yapılırken kabul oyu veren seksen yedi mebustan birisi olmasına rağmen (TBMMZC, 1336t: 31) bakanlık yaptığı dönem içerisinde Baltalık Kanunu'nu tasvip etmeyen bir görüş sergilemiştir.

15.11.1922'deki oturumda söz alan İçel mebusu Ali Bey, "Bundan on bir ay önce Baltalık Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında bir maddei kanuniye teklif eylemiştim. Lâyiha ve İktisat encümenlerinden çıkarak Heyeti Umumiyeye arz edildiği halde halen sonuçlandırılmamıştır. Bu cihetten dolayı ahali arasında pek çok arbede zuhur eylemekte ve halk mağdur olmaktadır" diyerek tadil teklifinin acil meclis gündemine alınmasını talep etmiş ve bu talep haklı bulunmuştur (TBMMZC, 1338g: 509). Bolu mebusu Şükrü Bey de 4.2.1922'de sunmuş olduğu Baltalık Kanunu ile ilgili kanun teklifi hakkında herhangi bir gelişme olmayınca adı geçen kanunun ormancılıkla geçinen köylülerin üretimlerini durdurduğunu, ormanlar üzerindeki intifa haklarını ihlal ederek olumsuz neticeler verdiğini ve bunun hükümetçe de bilindiğini söylemiştir. Şükrü Bey, tadil teklifi verdiğinde hükümetin yeni bir kanun hazırladığını söyleyerek kendi teklifinin müzakeresinin tehirini talep ettiğini ancak üzerinde çalıştığı iki

yüz maddelik Orman Kanunu'nun bir türlü encümenlerden çıkamadığını belirtmiştir. Hükümetin, meselenin aciliyetinden dolayı kanun çıkıncaya kadar köylünün intifa hakkını geri veren iki yüz madde içinden ayırdığı on dört maddelik bir kanun tasarısı hazırladığını söyleyen Şükrü Bey, kendi teklifinin bununla birleştirilmesini isteyerek 15.2.1923 tarihli oturumda şunları söylemiştir:

"Baltalık Kanunu'nun tadiline dair daha önce takdim eylediğim iki kıta lâyihai kanuniye aylarca İktisat Encümeninde kaldıktan sonra nihayet hükümetin buna dair teklif edeceği bir kanunla birleştirilerek müzakere edilmek kararıyla Heyeti Umumiye ruznamesine alınmış ise de bir müddettir bu kanunların müzakeresine başlanmak imkânı bulunmamıştır. İnsanların geçimleri ile alakalı olan bu kanunun daha ziyade tehirine razı olmak, mağdur olan halka açlıkla, sefaletle bir müddet daha bekle demek olur ki, bunun Meclisi Âlice asla uygun görülmeyeceği açıktır. Bundan dolayı sefaletlerinin daha fazla sürüp gitmesine meydan verilmemek üzere ehemmiyet ve aciliyeti olan, halkın hayat ve maişeti ile alakalı bulunan mezkûr kanunların acil olarak ve öne alınarak müzakeresinin kabul buyurulmasını Heyeti Celile'nin vicdanı adalet ve müsavatından talep eylerim" (TBMMZC, 1339b: 340).

Şükrü Bey'in de açıklamış olduğu gibi Baltalık Kanunu'nun uygulama safhasında köylülerinin üretimlerini engellediğini ve halkın müşkül vaziyette kaldığını düşünen İcra Vekilleri Heyeti yeni bir orman kanunu hazırlamak için çalışmalara başlamış ve yapılan çalışmalar neticesinde 200 maddelik bir orman kanunu hazırlanılmıştır. İcra Vekilleri Heyeti, 200 maddelik kanunun muhtemelen hayli vakit alacağını görerek daha kısa ve halkın ihtiyacını giderebilecek bir kanun hazırlığına girişmiştir (TBMMZC, 1339b: 340). Hazırlıklar devam ederken Ardahan mebusu Server Bey, Baltalık Kanunu'nun süratle müzakeresine dair bir temenni takriri vermiştir (TBMMZC, 1339d: 87). Baltalık Kanunu ile alakalı söz alan Kastamonu mebusu Sabri Bey, Baltalık Kanunu'nun orman nizamnamesinin beşinci maddesini ilga ettiğini ancak kendisi de iki yıldır fiiliyatta uygulanmadığı için ahalinin ne eski ne de yeni kanuna göre haklarını kullanamadıklarını ifade ederek eğer buna çare bulunmazsa eski beşinci maddenin yürürlüğe konmasını teklif edeceğini söylemiştir (TBMMZC, 1338h: 466). Basına yansıyan haberlerde de köylüler tarafından satılmak üzere pazara getirilen odunlardan orman vergisi alındığını, köylülerin kanunun uygulanmamasından dolayı şikayetçi oldukları ifade edilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1337c: 1).

Demiryolu taşımacılığında odun kullanılması ve bunun neticesinde ormanların ciddi zarar görmesi daha önceki yıllarda olduğu gibi 1923 senesinde de mebusların şikayetlerine sebep olmuş ve Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in demiryolunda kömür kullanımı arttırılsın hem yerli kömür

üretimi artsın hem de ormanlar kurtulsun önerisi karşısında Nafia Vekaleti, Maliye Vekaletinin kendilerine kömür alımı için yeterli tahsisat ayırmadığından şikayetçi olmuştur (TBMMZC, 1339e: 416).

Hakimiyeti Milliye gazetesinin 25.1.1923 tarihli nüshasında Baltalık Kanunu'nun köylülerin ihtiyaçlarını tatmin edemediğinin ve kanunun sahada uygulanma kabiliyetinin olmadığının anlaşılması üzerine vekaletin yeni kanun hazırlıklarının devam ettiği ifade edilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1339a: 1).

25.11.1922'de Gaziantep mebusu Yasin Bey'in Baltalık Kanunu'ndan halkın istifade edememesinin sebeplerinin açıklanmasını talep ettiği takririne 29.1.1923'te cevap veren İktisat Vekili Mahmud Esad Bey, Baltalık Kanunu'nu ormanların korunması açısından muvafık görmediğini hatta kanunu tehlikeli bularak lağvını arzu ettiğini ifade ederek şunları söylemiştir:

"Baltalık Kanunu, memleketimizin ormanlarını mahvedebilecek kabiliyettedir. Bunun için bundan on gün evvel yedi maddelik bir kanunu da Heyeti Vekileden çıkartarak Meclisi Âlinize sevk ettik. Baltalık Kanunu tatbik edildiği takdirde her tarafta ormanlarımızın mahvolacağı zannındayım ve bunun hakkında da iki yüz elli maddelik bir kanunu Meclisi Âlinize takdim edeceğim. Mamafih Baltalık Kanunu Meclisi Âlinizin kararı ile çıkan bir kanun olduğundan halen tatbik edilmektedir. Bazı yerlerde tatbik edilemiyorsa, memleketin her tarafında bir anda tatbik edilememesinden İktisat Vekâleti mesul olamaz. Ormanlardan kâfi derecede istifade edemiyoruz. Bu, memleketin otuz, kırk senelik derdidir. Bendeniz vekâlete geldikten sonra gördüğüm müşkülâtı mümkün olduğu kadar idari kararlarla kaldırmaya çalıştım. Ancak elimizde kanunlar vardır ve Orman Nizamnamesi bu maksadı ifa ve fiiliyat için de kâfi değildir. Bendeniz vekâlete geldikten bir iki ay sonra ormanlarımıza dair iki yüz elli maddelik bir lâyiha tanzim ettim. Ancak bu kanunun kabulü suretiyledir ki kanaatime göre esaslı surette orman meselesini hallederiz (TBMMZC, 1339f: 56-58).

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey 5.2.1923'te gerçekleşen oturumda söz alarak İktisat Vekaleti'nin faaliyetlerini eleştirmiş ve vekaletin elindeki zengin ormanları memleket menfaatlerine kullanmaktan çok uzak bir zihniyette olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir:

"Hayrettir efendiler! Evler yıkılmış, ormanlardan kereste çıkaramıyoruz, maden ocakları için Romanya'dan direk getirtiyoruz. İktisat Vekili Mahmut Bey şu vekâlette bulunduğu beş-altı ay zarfında yalnız Romanya'dan direk almaktan bizi kurtarmış olsalardı namına bir heykel dikilmesine razı olurdum. Efendiler bu acil ihtiyaçlar, bu vazifeler düşünülmemiş, siyaseti iktisadiye diye birtakım meseleler peşinde koşulmuştur" (TBMMZC, 1339g: 176).

4- Baltalık Kanunu'nun İlgası ve Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu

Son toplantısını 16.4.1923'te yapan Birinci Meclis seçim kararı almıştır (TBMMZC, 1339h: 197) Bu süreç Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde şöyle anlatılmıştır:

"*Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlal felaketinden kurtarmak için milletten aldığı salahiyet-i mutlaka ile içtima eden Türkiye Büyük Millet Meclisi hâkimiyet-i milliye esasına istinaden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti. Deruhte ettiği vazife-i aliyyenin kısm-ı mühimi üç senelik itimâdî mesâisiyle ifa eylemiş olan meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdid-i intihâba karar verdi. Yeni devre-i mesaide meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir halk fırkası teşkil edecektir. Mecliste el-yevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli müdafaa-i hukuk gurubu halk fırkasına intikal edecektir* (Hakimiyeti Milliye, 1339c:1).

Meclisin seçimlerin yenilenmesi kararını almasından sonra harekete geçen Mustafa Kemal Paşa önce "*Müdâfaa-i Hukuk Grubunun Yeni İntihâb İçin Kabul Eylediği Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazarı*" adı ile bir seçim beyannamesi yayınlayarak Müdafaa-i Hukuk Grubunun yeni oluşturulacak olan Halk Fırkasına da temel olacağı halka duyurulmuştur. Dokuz umde içerisinde ormanlar da yer almış ve ormanlardan bilime uygun bir biçimde istifade etmeyi sağlayacak esasların getirileceği belirtilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1339d: 1). Böylece, yapılan seçimlerin ardından TBMM'nin ikinci dönemi 11.8.1923'te başlamıştır.

Kastamonu mebusu Halid Bey,1924 yılında TBMM'ne "Ziraat Vekâleti veya Müstakil Ziraat Müdüriyeti Umumisi Teşkili Hakkında 2/244 Numaralı Teklifi Kanuni"yi sunmuştur. Buna göre ticaret, ziraat, maden, sanayi, orman, baytarlık, istatistik, Ziraat Bankası müdüriyeti gibi her biri başlı başına vekalet olabilecek kıymette sekiz şubeyi idare eden İktisat Vekili'nin bütün bu işleri gerektiği ölçüde yapması mümkün görünmediğinden İktisat Vekaleti'ne bağlı Ziraat, Orman, Baytar Müdüriyeti Umumiyeleri ayrılarak Ziraat Vekaleti teşkil edilmiştir (TBMMZC, 1340d: 118).

1924 Bütçe görüşmeleri sırasında meclise sunulan ormanlarla alakalı raporda Baltalık Kanunu isim zikredilmeden eleştirilmiş ve ormanlara yakın veya içinde olan köylülerin hemen hemen denetimsiz durumda olmalarının ormanları gittikçe yok ettiği belirtilmiştir:

"Fasıl-36: Türkiye Cumhuriyeti vâsi ve zengin ormanlara sahip bir memlekettir. Bunlar hüsnü muhafaza ve fennî bir surette tanzim ve idare edilse büyük varidat temin edebilirler. Hususiyle, Kastamonu, Bolu, Toros, Amanos ve Maraş ormanları büyük miktarda ihracata müsaittir. İzmir ve

Hüdavendigâr ormanları da mühimdir. Suriye ihracatı Antalya ve Mersin limanlarında deniz ve Maraş'tan kara yoluyla gönderilen kereste ile temin edilmektedir. Ormanlarımızın pek büyük kazanç vermesini ümit etmekte ve orman dairesinden de bu mühim kaynağın fenni usuller ve modern şekilde işletilmesini istemekte haklıyız. Fakat nakliye imkanlarının kısıtlı olması, ormanların ortaçağa yakışacak eski usullerle işletilmesi, orman idaresinin hareketsizliği gelirleri seneden seneye azaltıyor. Ağaçlar henüz kesilmeden damga vurularak ihale ile müteahhitlere metre mikâp üzerine çeşitli bedellerle satılır veyahut ormanlara mücavir köylerin ahalisine ruhsat verilerek bunların imal ettikleri kereste, kömür ve odundan tarife üzerine vergi alınır. Fakat damga darbı usulüne tamamıyla riayet edilmediği gibi damga vurulanlar meyanında damgasız küçük ağaçların da kesilmesi engellenemediğinden ve ormanlara mücavir köyler ahalisi ağaç kesiminde hemen hemen serbest bırakıldığından ormanlarımız gittikçe yok olmaktadır. Orman yakarak tarla açılması men olunamadığından ve bazen bu yangınlar büyüyerek büyük ormanları yakıp mahveylediğinden ormanlarımızın yüzölçümlerinin gün geçtikçe bir miktar daha azalmakta olduğu muhakkaktır. Bazı ormanlarda zuhur eden hastalıklar tedavi veya hiç olmazsa diğer ağaçlara bulaşmasını engelleyecek önlemlere başvurulmadığı gibi küçük fidanları da ormanlara civar köyler keçi sürülerinin tahribatından da korunmamaktadır." (TBMMZC, 1340c: 72).

1924 senesi Baltalık Kanunu'nun ilgası yolunda ciddi adımların atıldığı bir dönemdir. Mebuslar tarafından kanunun tadil edilmesi için yapılan teklifler devam ederken (CCA 30.10.0/6.36.33) İcra Vekilleri Heyeti tarafından 1922 Eylülünde Baltalık Kanunu yerine konulmak için hazırlanmaya başlanılan yeni orman kanunu encümenlerde yapılan çalışmaların ardından 21.1.1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında kabul edilerek (CCA 30.18.1.1/6.46.13) TBMM'ne takdim oradan da Ziraat Encümenine havale edilmiştir (TBMMZC, 1340b: 744). İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf imzası taşıyan esbabı mucibe layihasında ikiyüz maddelik Orman Kanunu layihasının TBMM'de görüşülmesi ve karara bağlanması uzun zaman alacağından orman kanunu içinde yer alan doksan üç, doksan dört, doksan beş, yüz ve yüz ikinci maddelerin acilen müzakere edilerek kabul edilmesi ve orman kanunu yürürlüğe girince de yerlerine aktarılması uygun görülmüştür denilerek yedi maddelik bu yasanın çıkış gerekçesi şu şekilde izah edilmiştir:

1-Köylülere baltalık tefrik ve itasına dair 1920 senesinde yürürlüğe giren Baltalık Kanunu'nun tatbikat sahasında ahalinin ihtiyacını tamamen tatmin edecek neticeler göstermemesi,

2- Bazı mahallerde tefrik olunan, ayrılan baltalıklarda odun ve kömür yapacak ağaçların mevcudiyetine rağmen ev, ambar, ağıl, ahır, araba ve zirai alet imal etmeye yarayacak türde kerestelik ağaçların yokluğu,

3- Birçok vilayette talimatlara uygun şekilde baltalık tefriki için gereken nitelikte memurun bulunmaması,

4-Bazı köylülerin yukarıdaki sebeplerden bazı köylülerin de yirmi kilometre dışında kaldıklarından kendilerine baltalık tefrikine yanaşmamaları,

5-Baltalıkların yerlerinin belirlenememiş ve Baltalık Kanunu ile köylülerin devlet ormanlarından ücretsiz odun kesme ve intifa hakkını men edilmiş olması hasebiyle usulsüz kesimlerin engellenememesi,

6-Taşradan merkeze gelen yazışmalardan ve edinilen tecrübelerden Baltalık Kanunu'ndan matlup gayenin istihsal olmadığının anlaşılması,

7-Baltalık Kanunu'ndan ne hükümet ve ne de millet için bir fayda olmadığı müşahede edildiğinden kanunun ilgası ile köylülerin ormanlardan yararlanma haklarını belirleyecek olan orman kanunu yürürlüğe girinceye kadar köylülerin maruz kaldığı sefaleti engellemek ve iktisadi vaziyetlerini yavaş yavaş düzeltebilmek (TBMMZC, 1340b:745).

Orman Kanunu'nun Mevkii Meriyete Vazına Kadar, Ormanlar Civarında Meskûn, Maişeti Keresteciliğe Münhasır Köyler Ahalisinin İhtiyacatı Zatiyelerinin Sureti Tedarikine Dair İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinden Mevrut Kanun Lâyihası

Madde 1. Devlet ormanlarına mücavir köy ahalisi mektep, mescit ve meabit ve köprü ve meskenleri ile ambar, ağıl, ahır gibi muhtaç oldukları mebanii mücaddeden inşa ve tamir etmek ve araba ve edevatı ziraiye imal etmek ve ihtiyacatı beytiyeleri mertebesinde odun kesmek ve kömür yakmak için Devlet ormanlarının tahammülü fennisi olan kıtatından ruhsatı resmiyeye müsteniden meccanen eşcar kesebilecektir. Alât ve edavatı ziraiye imal ve satışı ile meşgul kura sanaatkârları dahi sanaatlerine muktazi ağaçları keza ruhsatı resmiyeye müsteniden meccanen kesebileceklerdir. Ancak köye mahsus baltalık bulunduğu ve kura ahalisinin ihtiyacatına kâfi kereste ve odun ve kömürün bu baltalıktan istihsali kabil olduğu takdirde birinci fıkrada beyan olunan kesime müsaade olunmaz

Madde 2. Maddei sabıkanın birinci fıkrasından istifade edecek olan eşhas evvelemirde her sene kendilerine lâzım olan kereste ve odun miktarını mensup olduğu köyün muhtarına o senenin Martı nihayetine kadar bildirecek ve muhtarlar marifetiyle bu bapta alelesami tanzim olunacak defterler orman memurları tarafından tetkik edilerek talep olunan kereste ve odun ve kömür miktarının ahalinin ihtiyacatı hakikiyelerinden fazla olmadığı tahakkuk eylediği takdirde usul ve kavaidi mevzuai fenniye ve ormanların muhafazası hakkındaki kayıt ve şartlara göre muayyen bir makta tayin ve kesilecek kerestenin ağaçlara damga darp edildikten ve odun kesilecek ve kömür yapılacak mahaller gösterildikten sonra sonra her

şahıs namına verilecek ruhsatnameler mucibince orman bekçilerinin tahtı nezaretinde kesilir. Şu kadar ki ihtiyacatın takdiri hususunda orman idaresi ile ahali arasında ihtilâf zuhurunda mahallî meclisi idarelerince hallolunur.

Madde 3.Maddei sabıka ahkâmına mugayir bir hareket ve kesime müsaade ve müsamaha eden orman memurin ve muhafızları elli kuruştan beş yüz kuruşa kadar cezayi nakdiye mahkûm ve mugayiri usul ve fen kesilen ve irtikap olunan ceraimden şahsen mesul olurlar.

Madde 4. Ahaliyi kuranın ticaret için kesmek istedikleri ağaçlar ile imal eyleyecekleri odun ve kömür ve istihsal eyleyecekleri çeşitli mahsulat hakkında tüccar gibi muamele olunacaktır. Ormanlar dahil ve civarındaki kura ahalisinden öteden beri kereste imali ile uğraşanların her birine gayri mamul yirmi metre mikâbını tecavüz etmemek ve müddeti bir seneye mahsus olmak üzere ruhsatname ita olunur. Ancak ormanların civar ve ittisalinde bulunan her köyün mensup olduğu pazar yerine kendi araba ve hayvanlarıyla nakil ve satış yapacakları odun ve kömür işbu hükümden müstesnadır.

Madde 5. 1870 Orman Nizamnamesinin beşinci maddesiyle kura ahalisine baltalık tefrik ve itasına dair olan 11 Ekim 1920 tarihli kanun ahkâmı mülgadır.

Madde 6. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 7. İşbu kanunun icrasına Maliye ve İktisat vekilleri memurdur (TBMMZC, 1340b: 745).

Adı geçen kanun layihası encümen tarafından tetkik edilirken TBMM'nde de Baltalık Kanunu ile alakalı tartışmalar aralıksız devam etmekteydi. Bolu mebusu Şükrü Bey, 1870 Orman Nizamnamesinin yaratmış olduğu karışıklık ve mağduriyetleri ortadan kaldırmak için Birinci Meclis tarafından kabul edilen Baltalık Kanunu'nun en büyük hedefinin Arazi Kanunnamesi ile hukuki hakları kayıt altına alınmış baltalıkların yerlerinin tayini ve sınırlarının belirlenmesi olmasına rağmen tatbikat safhasında bunun suiistimal edilerek faydadan çok zarara sebep olduğunu söylemiştir. Nizamnamenin beşinci maddesine göre köylülere verilen kereste hakkının Baltalık Kanunu'ndan sonra verilmemeye başlanıldığını, Hükümetin de kısa sürede kanunun tatbik edilmesinin çok güç olduğunu anlayarak yürürlükte olmasına rağmen kanunu uygulamadığını ifade etmiştir. Buna itiraz eden Saruhan mebusu Reşat Bey, "Kanunlar nasıl tatbik edilmiyor? İzah ediniz! Meclisten çıkan bir kanun nasıl tatbik edilmez?" diye sorunca Şükrü Bey şöyle devam etmiştir:

"Hükümet emir vermiştir Baltalık Kanunu tatbik edilmesin diye. Bu kanunun tatbikat sahasında suiistimaller olmasından, daha doğrusu verilen talimat ve emirlerle daraltılıp sınırlandırılmasından dolayı ümit edilen

netice hasıl olmadı. İdare de, vekâlet de anladı ki, bunun tatbikinin imkanı yoktur. Bir emirle tatbikini tehir etti. Bendeniz bundan üç sene evvel, Baltalık Kanunu'nun noksanları hakkında bir tadil teklif ettim. O tadil teklifi halâ ait olduğu encümende beklemekte. Halk müşkül bir mevkide kalmıştır, ormanlardan odun toplama hakkı menedilmektedir. Tadil teklifim birinci meclisten ikinci meclise devredildi. Nihayet geçen hafta bunun müzakeresine sıra gelebilmiş oldu. Birkaç maddenin müzakeresinden sonra hükümet yine bunun müzakeresini zorlaştırmaya başladı. Geri alacağız, başka teklif getireceğiz, dedi. O da öyle gelmedi. Bolu'nun geçimi sırf kerestecilîğe dayanır. Altı yüz hızar çalıştırılırdı. Binaenaleyh düşününüz altı yedi milyon mamulât husule getirilerek ve Akçeşehir iskelesine, Adapazarı istasyonuna sevk edilir ve memleketin kereste ihtiyacı da bu suretle tatmin olunurdu. Bu altı yüz hızar bugün işsizdir. Bir bıçkıya on bin ağaç verilirdi. Bunun miktarı her bıçkı için elli ağaca indirildi. İdarenin bu hususta takip ettiği siyaset ormanlardan halkı bu suretle uzaklaştırmak idi. Buna kısmen muvaffak oldu. Fakat bilmem ne dereceye kadar doğrudur. Elli ağacın vereceği bin beş yüz kütüktür. Elli haneli bir köye hesap ediniz. Senede 150-400 arası tahta eder. Köylü, o tahtadan 200 lira almazsa ne evini idare edebilir, ne çoluğunu çocuğunu geçindirebilir" (TBMMZC, 1340a: 205-206).

Şükrü Bey, hükümetin ormanların muhafazası için istihdam ettiği iki bin orman muhafaza memurunun ormanları muhafaza etmeye yetmeyeceğini, köylülere ormanları muhafaza ettirmenin yollarının aranması gerektiğini, köylünün haklarını büsbütün silip atarak ormanların devletleştirilmesi halinde ormanların daha kötü duruma düşeceğini söyleyerek fenni kesim yapıldığı iddia edilen yerlerin bugün çöl haline geldiğini oysa orman köylülerinin ormanı fen memurlarından daha iyi tanıyarak kesim yaptığını eklemiştir.

Baltalık Kanunun iki yüz seksen köyde uygulandığını ancak kanunda yirmi kilometre mesafedeki ormanlardan istifade edilmesi emredildiğinden köylülerin ormansız kalmamak için kanunun tatbikine yanaşmadıklarını, kanunun uygulanması için heyetlerin teşekkül ederek sınırları tayin etmeleri ve evrakı vekalete göndermeleri gerektiğini söyleyen Ziraat Vekili Zekai Bey, işlemler gerçekleşmediği için kanunun askıda bekletildiğini, bazı mahallerde de köylülerin şikayetlerinden dolayı bu şikayetlerin tetkik edilmesi için kanunun uygulanması ertelenmiştir demiştir.

Ardahan mebusu Talat Bey, hükümet ne kadar inkar ederse etsin memurların uygulanmasın diye emir aldıklarını söylediklerini, ahalinin de kanuni yollardan elde edemediği keresteyi mecburi olarak kaçak kesim ile aldığından ormanların tahrip olduğunu söylemiş onu destekleyen Erzurum mebusu Rüştü Paşa da vekaletler arasındaki iletişimsizliğin ormanları nasıl yok ettiğini şöyle ifade etmiştir: "Sarıkamış ormanlarını bir taraftan orman memurlarının gözü önünde halk keserken diğer taraftan Ziraat Vekaleti ormanlara sahip çıkmadığı için Nafia Vekaleti her gün yüz ton odun keserek

şark demiryolunda yakıyor. Demiryolu hattı üzerinde kömür madeni olmasına rağmen Ticaret Vekaleti işletmiyor, Nafia Vekaleti sahipleniyor" (TBMMZC, 1340a: 207-215).

Edirne mebusu Faik Bey (Ziraat Encümeni Reisi), Denizli mebusu Necip Ali Bey (Katip), İzmir mebusu Mustafa Rahmi Bey (Mazbata Muharriri), Kozan mebusu Ali Şadi Bey (Aza) ve Zonguldak mebusu Yusuf Ziya Bey (Aza)'den müteşekkil Ziraat Encümeni "Orman Kanunu'nun Mevkii Meriyete Vazına Kadar, Ormanlar Civarında Meskûn, Maişeti Kerestecilige Münhasır Köyler Ahalisinin İhtiyacatı Zatiyelerinin Sureti Tedarikine Dair İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinden Mevrut Kanun Lâyihası" üzerinde çalışarak düzenledikleri yeni halini 15.4.1924 tarihinde meclise sunmuşlardır. Encümen, yapmış oldukları tetkik ve müşahedelerde Baltalık Kanunu'nun çok az yerde uygulandığını ve uygulanan yerlerde ise köylünün ihtiyacını temin etmekten çok uzak olduğunu, devlet ormanlarından istifade eden köylünün intifa hakkının Baltalık Kanunu ile ortadan kalktığından köylülerin müşkül durumda kaldığını belirtmiştir. Encümen, hem ormanların tahrip olmasının önüne geçmek hem de köylülerin içinde bulundukları elim vaziyete son vermek amacı ile meclis onayına sundukları ve Baltalık Kanunu'nun ilga olmasına yol açacak "Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu"nun kabulünü meclisten istirham etmişlerdir.

a) Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu

Madde 1- Eskiden beri koru ve baltalığı olmayan köy ve köy mahiyetinde kasaba ahalisi, mektep ve mescit ve köprü ve meskenleriyle ambar, ağıl, ahır ve samanlık gibi muhtaç oldukları binaları yeniden inşa ve tamir etmek ve araba ve edevatı ziraiye imal eylemek ve geçimlerini temin edecek kadar ve mensup oldukları pazar yerleri ile kasabalara kendi vasıtalarıyla nakil ve satmak üzere odun ve kömür yapmak için devlet ormanlarının tahammülü fennisi olan kıtaatından ruhsatı resmiyeye dayanarak parasız olarak ağaç kesebilecektir. Alet ve edevatı ziraiye imal ve satışı ile meşgul köy sanatkârları dahi sanatlarına gerekli ağaçları keza ruhsatı resmiyeye dayanarak ücretsiz kesebileceklerdir. Ancak kadimden beri köye mahsus koru ve baltalık bulunduğu halde köy ahalisinin ihtiyacatına kâfi kereste, odun ve kömürün bu baltalık ve korudan istihsali kabil olmadığı takdirde bu gibi köyler ahalisi dahi yukarıdaki müsaadattan yararlanırlar.

Madde 2- Köylüler her sene kendilerine lâzım olan kereste ve odun miktarını mensup oldukları köyün muhtarına o senenin martı nihayetine kadar bildirecek ve muhtarlar marifetiyle bu bapta alelesami tanzim olunacak defterler orman memurları tarafından tetkik edilerek talep olunan kereste ve odun ve kömür miktarının ahalinin gerçek ihtiyacından fazla olmadığı tahakkuk eylediği takdirde usul ve kavaidi mevzuai fenniye ve ormanların muhafazası hakkındaki kayut ve şartlara göre nihayet mayıs

gayesine kadar bir makta tâyin ve katolunacak kerestelik ağaçlara damga vurulduktan ve odun kesilecek ve kömür yapılacak mahaller gösterildikten sonra olunduktan sonra kesim yapılır. Şu kadar ki ihtiyaçların takdiri hususunda orman idaresi ile ahali arasında ihtilâf zuhurunda mahallî meclisi idarelerince hallolunur. Köylülerin mensup oldukları pazar yerlerine ve kasabalara kendi araba ve hayvanları ile nakil ve ihtiyacatı mahalliye için satış yapacakları odun ve kömürün gösterilen maktadan imal edildiğini beyan eden ve bir sene hükmü cari olmak üzere ihtiyar meclisinden alacakları ilmühaberi ibraz etmeleri mecburidir.

Madde 3- Ormanlar dahil ve civarındaki köyler ahalisinden ticaret için kereste imal edeceklerin her birine müzayedesiz ve tarife bedeliyle en yakın devlet ormanlarının fennen tahammülü olanlarından işleyebileceği miktarda ve müddeti bir seneye mahsus olmak üzere ruhsatname ita olunur. Ancak müzayededen maada hususatta tüccarların tabi oldukları ahkâm ve şeraiti fenniyeye tabi olurlar. İşbu kerestelerin her yere ihracı serbest olup bedelleri taksitle istifa olunur. Kerestecilikle meşgul olan köylere civar ormanların müzayede ile tüccara satıldığında köylülerin ihtiyacı miktarı tefrik edilmek meşruttur.

Madde 4- Kadimden beri koru ve baltalıkları bulunan köylerin bu koru ve baltalıklarından icra edecekleri kesim hakkında dahi maddei sabıka hükmüne tevfikan muamele icra ve ruhsat ita kılınır.

Madde 5- Mevaddı sabıka ahkâmının emri tatbikinde gevşeklik gösteren memurin ve muhafızların ilk defasında bir haftalık, ikinci defasında on beş günlük maaşları kat ve üçüncü defasında memuriyetten azlolunurlar.

Madde 6- Hüdayinabit zeytin ile sığla, ahlat, elma, harnup ve palamut ağaçlarından odun ve kömür imali ve keresteye uygun ağaçların yakacak temini için kesilmesi ve yakmaya elverişli ağaçların köklerinden sökülmesi yasaktır.

Madde 7- Şimendiferlerde ve şimendifer güzergâhıyla sahillerde bulunan fabrikalarda odun yakılması yasaktır.

Madde 8- Gerek kereste ve gerek yakacak için gösterilen ağaçlar ve maktalardan gayri mahallerden kesim icra edenlere orman nizamnamesinin otuz altıncı ve otuz dokuzuncu maddeleri ahkâmı tatbik olunur.

Madde 9- 1870 tarihli Orman nizamnamesinin beşinci maddesiyle kura ahalisine baltalık tefrik ve itasına dair olan 11.10.1920 tarihli Baltalık Kanunu ahkâmı mülgadır.

Madde 10- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 11- İşbu kanunun icrasına ziraat ve maliye vekilleri memurdur (TBMMZC, 1340b: 747).

SONUÇ

Baltalık Kanunu yürürlüğe konulduğu 1920 tarihinde itibaren Türk ormancılığının üzerinde çok konuşulan ve yorumlanan konularından birisi olmuş özellikle bazı sosyal bilimciler tarafından yanlış değerlendirmelere maruz kalmıştır. Buradan hareketle, Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran kadronun bürokrat ve asker kökenli olmaları, bazı sosyal bilimciler tarafından yapılan bağımsızlık mücadelesinin burjuvaziye hizmet; Kurtuluş Savaşı'nın da küçük burjuva milliyetçiliğinin önderliğinde verilen anti-emperyalist bir hareket olarak değerlendirilmiş Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı küçük burjuvazinin devrimci potansiyelini harekete geçirebilmesinde yatmaktadır denmiştir. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler eserinde "Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesine eşraf ve mülk sahipleri daha büyük bir istekle ve rahatlıkla katılıyor. Ama halk? Burjuva da olsun, her savaş ya da devrim halk olmadan olmaz. Bunların katılımını sağlamak gerekir" şeklinde değerlendirme yaparak özellikle ilk dönemlerde kabul edilen birçok yasanın savaşa katılmaya pek gönüllü olmayan halkı kurtuluş mücadelesine çekmek amacı ile çıkartıldığını ifade etmiş, buna delil olarak ise Mustafa Kemal Paşa'nın 17.6.1919'da Amasya'dan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şu telgrafı örnek göstermiştir: "Vilayeti Şarkiye halkının Ermeni çetelerinin gadr ve taarruzatına hedef olmuş en büyük felaketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla elhak fedakarlık lüzumunu en evvel takdir eyledikleri kemali iftiharla görülmektedir. Fakat Anadolu'nun sakin tarafları böyle değildir. Siyasi zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı baziçe etmiş olmaları ahalide her türlü teşkilata karşı bir nevi ihtirazkarlık tevlid eylemiştir"

Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya çekmiş olduğu telgraftaki siyasi grupların kendi menfaatleri uğruna halkla oynayarak onları kullanmaları halkta her türlü örgüte çekingen davranma eğilimi yaratmıştır ifadesi gizli saklı kalmış bir sırrın ifşası olmayıp herkes tarafından bilinen bir hakikattir. Peyami Safa'nın Türk İnkılabına Bakışlar adlı eserinde ifade etmiş olduğu gibi "Mondros Mütarekesi sonrasındaki sosyo-politik ortamda Türkler için İslamcılığın, batıcılığın, garpçılığın hiçbir cazibesi yoktu. İslâmcılık Mısır'ın fethine giderken Arabistan'ı da vermişti. Garp denilen şeyse, bizim kendisine gitmemize vakit kalmadan, burnumuzun dibine kadar gelerek, Marmara'dan İstanbul'a toplarını diken İtilâf donanmalarının namlu deliklerinde simsiyah bir tehdit halinde görünüyordu. Türkçüler arasında da, üstüne ayaklarını bastıkları son toprak parçalarını bile muhafaza edememek endişesiyle Turan yolculuğuna niyeti ve takati olan kalmamıştı". Bu ortamda elbette ki her türlü siyasi teşkilatlanmaya karşı temkinli bir yaklaşım vardı. Sivas Kongresi'nin toplanması sırasında önemli gündem maddeleri dururken ilk üç gününde kongre üyelerinin İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılmasına çalışmayacaklarına dair yemin metni hazırlamak ve ilan etmek zorunda kalmaları memleketin içinde bulunduğu durumu adeta özetleyen bir

olaydır. Yani Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa arasında geçen konuşma halkın gönlünü cezbedelim, geçici ödüller verip milli mücadeleye katalım gibi bir mana ihtiva etmemektedir. Bu durum zaten telgrafın devamı okunduğunda anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa yukarıda zikredilen cümlenin devamında her türlü siyasi önyargıdan uzak ve memleketin kurtuluşu için mücadele eden Müdafaai Hukuk cemiyetlerinin yurt çapında teşkilatlanmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, ne küçük burjuvazi ne de belli bir hizibin çıkarları için mücadele eden bir aksiyon adamı idi. O, her şeyden önce halkçı idi ve onun düşüncesindeki halkçılık kavramı doğrudan doğruya Türk milliyetçiliği ile bağlantılıydı. 14.8.1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada "bizim görüşümüz halkçılıktır, kuvvetin ve hâkimiyetin halka verilmesidir. Bu yüzden de bize milliyetperver derler" diyerek bunu açıkça beyan etmiştir. Birinci Mecliste halkçılık hem mana bakımından değerli, hem de her türlü siyasi görüşte ortak kabul gören bir kavram, bir dayanak noktasıydı. Mebuslar, meclisteki görüşlerin, önerilerin veya eleştirilerin halkçılığa uygun olup olmadığı noktasından hareketle değerlendirme yapmaktaydı. Yürürlüğe girecek kanunlar halkçılık bakış açısı üzerinden değerlendirilmekteydi. Halkçılık halkı alakadar eden her türlü işi kapsamaktaydı. Dolayısı ile 20.9.1920'de Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'in de TBMM'de ifade etmiş olduğu gibi halkçı olan bir meclis doğrudan doğruya halkı alakadar eden hizmetleri reddedemezdi. Bu açıdan bakıldığında Baltalık Kanunu iddia edildiği gibi köylüleri TBMM yanına çekmek için bir tür geçici rüşvet değil bilakis halka doğru gitmeye çalışan bir meclisin halk adına bir şeyler yapabilme çabasının eseridir.

Baltalık Kanunu hakkında görüş beyan eden birçok araştırmada birbirini takip eden, Baltalık Kanunu'nun Türkiye'de büyük bir orman kıyımına sebep olduğu şeklinde bir görüş bulunmaktadır. Orman Bakanlığı tarafından 1975 yılında yayınlanan Cumhuriyetin 50. Yılında Ormancılığımız adlı eserde üç yıl devam eden ve büyük orman kaybına sebep olan yasanın Lozan Antlaşması sonrası yürürlükte olmasına rağmen uygulanmadığı ve 1924 yılında da kaldırıldığı ifade edilmektedir.

Türkiye'de ilk orman varlığı haritası 1926 yılında hazırlanmıştır. Baltalık Kanunu öncesi orman varlığı ve kanun yürüklükten kaldırılıncaya kadarki orman varlığı arasında ne kadarlık bir değişim olduğuna dair elimizde hiçbir resmi veri olmamasına ve rağmen bakanlık tarafından hazırlanan eserdeki bu ifadeler Baltalık Kanunu hakkında olumsuz tutum ve düşüncelerde büyük pay sahibidir. TBMM zabıt ceridelerinden gayet sarih bir şekilde takip ettiğimiz kadarı ile Baltalık Kanunu ile alakalı asıl problem kanunun uygulanmasından doğan sıkıntılar değil uygulanmamasından doğan hoşnutsuzluktur. Kanunun uygulanması için gerekli olan kurullar, dönemin hem para sıkıntısı hem de memleketin savaş içerisinde olması yüzünden toplanamamış ve büyük oranda baltalık tefriki gerçekleşmemiştir. Çalışmanın içerisindeki bölümlerde görüle-

ceği gibi mebuslar her fırsatta hükümetleri ormanları korumaya teşvik etmiş ve çekinmeden eleştirmişlerdir. Baltalık Kanunu konusundaki eleştirileri ise kanunun askıda kalmasından dolayı köylülerin ne 1870 Orman Nizamnamesinden ne de Baltalık Kanunundan faydalanamadıkları yönündedir.

Birinci Meclis, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Diğer bütün özelliklerinin yanında onu farklı yapan en önemli yanı demokratik bir meclis olmasıdır. Herhangi bir kişinin veya grubun zapturapt altına alamayacağı bir yapısı vardır. Kalpleri vatan aşkı ile çarpan ve Misakı Milli'yi gerçekleştirmek için hayatlarını ortaya koyarak Ankara'da toplanan mebuslar, içerisinde bulunulan ölüm-kalım savaşına bakmadan her zaman ağaç ve ormandan yana olmuşlardır. Askerlerin ısınmak için kestikleri ağaçlara, asker ve silah taşıyan lokomotifler için kesilen ormanlara bile razı olmayan mebusların Baltalık Kanunu neticesinde meydana geldiği iddia edilen orman kıyımını meclis kürsüsünden haykırmamaları imkansızdır. Birinci Meclis, hükümetin halkı kendi yanlarına çekmek için naylon kanunlar çıkarttığını görüp buna susabilecek bir yapıda değildir. Haddizatında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları böyle bir gaye içerisinde olsalardı bunu sadece orman köyleri için yapmaz, ova köyleri ve kasabaları hatta kentleri de Baltalık Kanunu içerisine dahil ederlerdi.

1870 Orman Nizamnamesinin ruhu ormanların devlet hazinesine ait olması ve devlet eliyle muhafaza edilmesi fikrine dayanmakta iken 1920 Baltalık Kanunu ormanların köylülere tahsis edilerek köylülerin korumasına bırakılması esasını gözetiyordu. Kanunun öngördüğü şekli ile orman varlığının artmak yerine azaldığı fark edilince, hemen askıya alınan kanun bir süre sonra da kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

1-Telif Tetkik Eserler

Afet İnan, Ayşe, (1989), *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, TTK, Ankara

Baltalık Ormanlarının Koruya Dönüştürülmesi Eylem Planı(2006-2015), (2005), OGM.

Bayraktaroğlu, Hayri, (1968), Anayasa Muvacehesinde Orman İrtifak Haklarının Geleceği, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, (117-129).

Birben, Üstüner, (2009), Cibal-i Mübaha, *II.Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, 9-21 Şubat*, SDÜ, Isparta, (395-404)

Cin, Halil, (1978), Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Ormanların Hukuki Rejimi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.35, S.1, (311-379).

Çağlar, Yücel, (2014), *Hukuksal Kıskaçtaki Ormanlar ve Ormancılık*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara

Çoker, Fahri, (1994), *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara

Denktaş, M., Eravşar, O. (2007), *Kubad-Abad Çinilerinde Masal ve Doğa Yaratıkları*, Sanat Tarihi Araştırmaları, Konya

Dursun, Ersin, (2016), *Baltalık İşletmelerinin Koru İşletmelerine Dönüştürülmesinde Orman Yol Ağının Yeniden Düzenlenmesi Modeli*, KATÜ FEN Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon

Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004), (2004), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara

Ergin, Muharrem (2015), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

Güloğlu, Yavuz, (2010), Orman Mülkiyetinin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10 (2), (180-194).

Erim, Nihat, (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I., TTK, Ankara

Kandemir, Feridun, (1965), *Hatırları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul

Karabekir, Kazım, (2001), *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi,* Emre Yayınları, İstanbul

Keskin, Özkan,(2010), Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 60 (1), (5-13).

Koç, Bekir", (1999), Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.10, (139-158).

Koç, Bekir, (2005), 1870 Orman Nizamnamesinin Osmanlı Ormancılığına

Katkısı Üzerine Bazı Notlar, Ankara Üniversitesi DTCF, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37, (231-257).

Köprülü, Bülent, (1950), 11 Şevval H.1286 Tarihli Orman Nizamnamesinin Getirdiği Yenilikler, *İÜHFM*, C.16,S.1-2, (237-271).

Osmanlı Ormancılığı ile İlgili Belgeler I, (2003), Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara

Özer, İsmail (2019), Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Gönderilisinde Etkili Olan Sebepler Üzerine Bir Mülahaza, *Türk Yurdu*, S.388, (40-44).

Özer, İsmail, (2011), Mustafa Kemal Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve I.TBMM'de Halkçılık Tartışmaları, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, (47-77)

Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, (2014), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul

Türkmen, İsmet, (2015), *İsmail Fazıl Paşa Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınevi, Ankara

Şad, Cahit,(1990), Türkiye'de Ormancılığın 150'inci Yılında Orman Amenajman Çalışmaları, *150'inci Yılında Türk Ormancılığı*, Orman Genel Müdürlüğü, Ankara

Şahin, Abbas,(2014) Marmara Bölgesindeki Meşe Ormanları ve Koruya Tahvil Uygulamaları 2, *Orman ve Av*, S.5, C.92, (8-23).

Yıldırım, Kürşat, (2016), Eski Türk Tarihinin Mekanı Üzerine Orman, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.354, (44-49).

Yılmaz, Abdurrahman, (2018), Orman, Köylü ve Devlet: Ormandan Faydalanma, Koruma ve Orman Suçları Bağlamında Orman Köylüsü ve Devlet İlişkileri, *DEÜ SBE Dergisi*, Cilt: 20, S.4, (665-690).

1336 (1920)

TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima 24.4.1336 Cumartesi, D.1,C1,İ1 (a)

TBMM Zabıt Ceridesi, Yedinci İçtima 29.4.1336 Perşembe, D.1,C1,İ1 (b)

TBMM Zabıt Ceridesi, Dokuzuncu İçtima 2.5.1336 Pazar, D.1,C1,İ1 (c)

TBMM Zabıt Ceridesi, Altıncı İçtima, 28.4.1336 Çarşamba, D.1,C1,İ.1 (d)

TBMM Zabıt Ceridesi, On ikinci içtima 6.5.1336 Perşembe, D.1, C.1, İ.1 (e)

TBMM Zabıt Ceridesi, On dördüncü içtima 11.5.1336 Salı, D.1, C.1, İ.1 (f)

TBMM Zabıt Ceridesi, On beşinci içtima 13.5.1336 Perşembe, D.1, C.1, İ.1 (g)

TBMM Zabıt Ceridesi, On Dokuzuncu İçtima 22.5.1336 Cumartesi, D.1, C.2.İ.1 (h)

TBMM Zabıt Ceridesi, On sekizinci İçtima 19.5.1336 Çarşamba, D.1, C1, İ.1 (i)

TBMM Zabıt Ceridesi, On altıncı içtima 15.5.1336 Cumartesi, D.1, C.1, İ.1 (j)

TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmi İkinci İçtima 2.6.1336 Çarşamba, D.1, C.2,

İ.1 (k)
TBMM Zabıt Ceridesi, Ellidördüncü İçtima 21.VIII.1336 Cumartesi D.1, C.3.İ.1 (m)
TBMM Zabıt Ceridesi, Altmışikinci İçtima 9.9.1336 Perşembe, D.1, C4, İ.1 (n)
TBMM Zabıt Ceridesi, Altmışaltıncı İçtima 16.IX.1336 Perşembe, D.1, C4, İ.1 (o)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yetmişsekizinci İçtima 4.X.1336 Pazartesi, D.1,C4,İ.1 (p)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yetmişikinci İçtima 25.IX.1336 Cumartesi, D.1, C4, İ.1 (r)
TBMM Zabıt Ceridesi Yüz on dokuzuncu içtima 22.XII.1336 Çarşamba, D.1,C6,İ.1 (s)
TBMM Zabıt Ceridesi, Seksenbirinci İçtima, 11.X.1336 Pazartesi, D.1, C5,İ.1 (t)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz üçüncü içtima, 27.XI.1336 Cumartesi, D.1, C6,İ.1 (u)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz on yedinci içtima 20.XII.1336 Pazartesi, D.1, C.6, İ.1 (v)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz on sekizinci içtima 21. XII. 1336 Salı, D.1, C.6, İ.1 (y)

1337 (1921)

TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli altıncı içtima 24.II.1337 Perşembe, D.1,C.8,İ.1 (a)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz Otuz Birinci İçtima, 8.I.1337 Cumartesi, D.1, C.7, İ.1 (b)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz otuz yedinci içtima 24.I.1337 Pazartesi, D.1,C.7,İ1 (c)
TBMM Zabıt Ceridesi, On ikinci İçtima, 26.III.1337 Cumartesi, D.1,C.9,İ2 (d)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz yirmi dokuzuncu içtima 4.I.1337 Salı, D.1,C.7,İ.1 (g)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli altıncı içtima 24.II. 1337 Perşembe, D.1,C.8,İ1 (h)
TBMM Zabıt Ceridesi On birinci İçtima, 24.III.1337 Perşembe, D.1, C.9, İ.2 (i)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz ikinci İçtima, 31.10.1337 Pazartesi, D.1, C.14, İ.2 (j)
TBMM Zabıt Ceridesi, Seksen birinci İçtima 24.9.1337 Cumartesi, D.1,C.13,İ.2 (k)
TBMM Zabıt Ceridesi Doksan sekizinci İçtima 22.10.1337 Cumartesi, D.1,C.13,İ2 (m)

1338 (1922)

TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz altıncı İçtima 29.4.1338 Cumartesi, D.1,C.19,İ.3 (a)
TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz yedinci İçtima 1.5.1338 Pazartesi, D.1,C.19,İ.3 (b)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli beşinci İçtima 6.2.1338 Pazartesi, D.1,C.16,İ2 (c)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli beşinci içtima 13.12.1338 Çarşamba, D.1,C.25,İ.3 (d)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli dördüncü içtima 4.2.1338 Cumartesi, D.1,C.16,İ2 (e)
TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz üçüncü İçtima 24.4.1338 Pazartesi, D.1,C.19,İ.3 (f)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz otuz sekizinci İçtima, 15.11.1338, D.1,C.24,İ.3 (g)
TBMM Zabıt Ceridesi Elli altıncı İçtima 17.6.1338 Cumartesi, D.1,C.20,İ.3 (h)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yetmiş ikinci İçtima, 12.7.1338 Çarşamba, D.1, C.31, İ.3 (i)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz elli beşinci içtima 13.12.1338 Çarşamba, D.1,C.25,İ.3 (j)

1339 (1923)

TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz seksen ikinci İçtima, 28.1.1339 Pazar, D.1, C.27, İ.3 (a)
TBMM Zabıt Ceridesi Yüz doksan üçüncü İçtima 15.2.1339 Perşembe, D.1,C.27,İ.3 (b)
TBMM Zabıt Ceridesi Yüz seksen üçüncü İçtima 29.1.1339 Pazartesi, D.1, C.27,İ.3 (c)
TBMM Zabıt Ceridesi Sekizinci içtima, 21.3.1339 Çarşamba, D.1,C.28,İ4 (d)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz yetmiş altıncı İçtima 18.1.1339 Perşembe, D.1,C.26, İ.3 (e)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz seksen üçüncü İçtima 29.1.1339 Pazartesi, D.1, C.27,İ.3 (f)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz seksen yedinci içtima 5.2.1339 Pazartesi, D.1,C.27, İ.3 (g)
TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmi altıncı İçtima, 16.4.1339 Pazartesi, D.1, C.27, İ.3 (h)

1340 (1924)

TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmi Altıncı İçtima, 1.4.1340 Salı, D.II, C.8, İ.II (a)
TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz Sekizinci İçtima 15.4.1340 Salı, D.II, C.8/1, İ.II (b)
TBMM Zabıt Ceridesi, Onikinci İçtima, 15.3.1340 Cumartesi, D.II, C.7,

İ.2 (c)
TBMM Zabıt Ceridesi, Dördüncü İçtima, 5.3.1340 Çarşamba, D.II, C.7, İ.1 (d)

2- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi / Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

COA İMSM 1-11
COA İDH 19-902
COA TS.MA 669-63
COA MVL 239-65
COA CNF 3-146
COA A/MKTDV
COA A/MKT MHM 235-78
CCA 30-18-1-1/1.13.1
CCA 30.18.1.1/6.46.13
CCA 30.10.0/6.36.33

3-Gazeteler

İcra Vekilleri, *Hakimiyeti Milliye*, 5 Mayıs 1336, (a)
Teşekkür-ü Aleni, *Hakimiyeti Milliye*, 1 Teşrini Sani 1336, (b)
İktisat Vekilî Celal Bey ile Mülakat, *Hakimiyeti Milliye*, 16 Şubat 1337, (a)
Gemi İnşaatı Hakkında, *Hakimiyeti Milliye*, 14 Mart 1337, (b)
Mahrukat Rüsumu, *Hakimiyeti Milliye*, 25 Mart 1337, (c)
Nafia Vekili Ömer Lütfi Beyefendi İle Mülakat, *Hakimiyeti Milliye*, 15 Nisan 1337, (d)
Kurtarılan Vatandaşlarımıza Mühim Muavenetler, *Hakimiyeti Milliye*, 2 Teşrini Sani 1337, (e)
Samsunda Ağaç Bayramı, *Hakimiyeti Milliye*, 21 Nisan 1337, (f)
Ağaç Yetiştirelim, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Mayıs 1337, (g)
Fikr-i Takib Lazım, *Hakimiyeti Milliye*, 19 Mayıs 1337, (h)
Orman Memurlarının Tecili, *Hakimiyeti Milliye*, 29 Teşrini Sani 1337, (i)
Ormanların Muhafazası, *Hakimiyeti Milliye*, 23 Ağustos 1338, (a)
Müdafa-i Hukuk Grubunun Yeni İntihab İçin Kabul Eylediği 9 Umde ve Bir Nokta-i Nazarı, *Hakimiyeti Milliye*, 15 Teşrini Sani 1338.
Baltalık Kanunu, *Hakimiyeti Milliye*, 25 Kanun-i Sani 1339 (a)
İktisad Kongresi Cumartesi Açılacak, *Hakimiyeti Milliye*, 16 Şubat 1339, (b)
Mustafa Kemal Paşa "Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Toplanacağımız Umdeler, *Hakimiyeti Milliye,* 10 Nisan 1339, (c)
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihab Hakkındaki Beyannameleri, Hakimiyeti Milliye, 9 Nisan 1339, (d)
Ceride-i Resmiye, 7 Mart 1337 Pazartesi
Resmi Gazete, 18 Şubat 1937 Perşembe